LIETUVIŲ ARCHYVAS BOLŠEVIZMO METAI

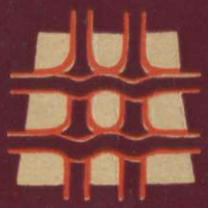

LIETUVIŲ ARCHYVAS

BOLŠEVIZMO METAI

BROOKLYN, N. Y. 1952 METAI

Iš Studijų Biuro 1942 metų leidinio, išleisto
Kaune, naują laidą, paruošė Dr. J. Prunskis.
Išspausdinta Tėvų Pranciškonų spaustuvėje,
Brooklyn, N. Y.

ĮŽANGOS ŽODIS

Buvęs USA komunistų dienraščio "Daily Worker" redaktorius L. F. Budenz savo knygoje "This is my story" pasakoja, kad po to, kai rusai užėmė Baltijos valstybes, kaip lietus iš Maskvos pasipylė sovietiškos propagandinės istorijos, gausiai siunčiamos net į Ameriką. Bolševikai yra propagandos meisteriai ir plačiai yra paskleidę klaidinančių informacijų kas liečia jų okupuotąją Lietuvą. Mūsų pareiga yra, patiekiant raudonosios okupacijos faktus, parodyti tikrąjį raudonųjų Lietuvos okupantų veidą.

Čia aprašomieji faktai yra iš pirmosios Sovietų okupacijos (1940—1941), bet medžiaga nenustojo būti aktuali, nes ką Lietuva pergyveno pirmoji, tas dabar vyksta ar dar vyks kituose, vėliau okupuotuose kraštuose, nes komunistai, su mažais pakeitimais, dažniausiai visose šalyse seka nuo seniau Maskvos išbandytą kelią.

Visa eilė čia patiekiamų straipsnių yra parašyti patriotų lietuvių, išsilavinusių, okupaciją iš arti stebėjusių, iš pirmųjų šaltinių žinančių. Straipsniai pirmu kartu buvo išspausdinti "Lietuvių archyve", daugiausia II tome. Šią medžiagą dabar perspausdinant teko kaikur išleisti vieną kitą sakinį, kuris pateko dėl nenormalių ano meto knygos leidimo aplinkybių, tačiau buvo palikta ištisai visa kita medžiaga, kurios tikrumas dar kartą buvo patvirtintas straipsnių autorių ar tai asmeniškai leidėjams, ar tai jų kitais raštais bei jų pasinešta veikla.

Minėtasai buvusis komunistas Budenzas, dabar likęs katalikų, liudija, kad Lietuvoje bolševikai vykdo žvėrišką persekiojimą ("This is my story", pusl 179).

Dalis šios baisiosios lietuvių tautos kalvarijos kaip tik ir yra užprotokoluota šiame leidinyje, ir bus saugojama ateities kartoms, istorijai.

Pertiekdami tuos skausmingus Lietuvos pergyventus skriaudų, teroro, kančių ir tiranijos vaizdus, mes tikimės, kad jų pajautimas uždegs mūsų brolius naujiems laisvės žygiams. Kaip kad tremtinys poetas K. Bradūnas rašė:

Lietuvi! Kančios ištremtųjų
Ir kraujo žuvusių lašai
Tebūnie priesaika gyvųjų
Kurią širdin įsirašai:
Kantrybė, darbas ir kova
Ir vienas tikslas — Lietuva!

DR. J. PRUNSKIS

DAŽNIAU KNYGOJE VARTOJAMŲ SUTRUMPINIMŲ ŽODINĖLIS

AG — Amatų bei Gelžkelių (mokyklos).
Bn — Batalijonas.
DLK — Didysis Lietuvos Kunigaikštis.
Drg. — Draugas
FGA — Fabrikinis Gamyklinis Apmokymas.
GPU — Gosudarstvenaja Policeiskaja Učreždenije (Valstybinė Policijos Įstaiga).
Ha — Hektaras, arti 2 1/2 akerių.
J. lt. — Jaunesnysis leitenantas.
Ispolkom — Ispolnitelnyj Komitet (Vykdomasis Komitetas).
KAM — Krašto Apsaugos Ministerija.
Kg — Kilogramas (apie 2 1/5 svaro).
Km — Kilometras (3/5 mylios).
KPA — Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga.
LKT — Liaudies Komisarų Taryba.
LTSR — Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika.
LŽŪK S-ga — Lietuvos Žemes Ūkio Kooperatyvų Sąjunga.
M^2 — kvadratinis metras; vienas metras prilygsta, maždaug, 39 coliams.
Narkom — Narodnyj Komisariat (Liaudies Komisariatas).
NKGB — Narodnyj Komisariat Gosudarstvenoj Bezopasnosti (Valstybes Saugumo Liaudies Komisariatas).
NKO — Narodnyj Komisariat Oborony (Gynimosi Liaudies Komisariatas).
NKVD — Narodnyj Komisariat Vnutrenich Diel (Vidaus Reikalų Liaudies Komisariatas).
Partkom — Partinis komitetas.
P. l. — Pulkininkas leitenantas.
RSFSR — Ruskaja Socialističeskaja Federativnaja Sovietskaja Respublika (Rusijos Socialistine Federatyvinė Tarybinė Respublika).
SD — Sunkiųjų darbų (kalėjimas).
SSSR — Sovietskaja Socialističeskaja Sojuznaja Respublika (Tarybų Socialistinė Jungtinė Respublika).
ŠP — Šaulių pulkas.
TSRS — Tarybinė Socialistinių Respublikų Sąjunga.
Valkom — Valsčiaus komitetas.
VKP(b)CK — Visuotinos Komunistų Partijos (bolševikų) Centro Komitetas.
VRLK — Vidaus Reikalų Liaudies Komisariatas.
VSLK — Valstybės Saugumo Liaudies Komisariatas.

LIETUVOS ĮJUNGIMAS Į SSSR – MASKVOS DIKTATAS

DR. A. GARMUS

Buv. Liaudies Seimo narys

Jau bolševikų okupacijos pradžia, ypačiai laikotarpis nuo 1940 m. birželio 15 d. ligi liepos 21 d., buvo didelio triukšmo, beprotiško skubėjimo viską griauti, keisti ir varyti dienos. Paleidę į Lietuvos visuomenę visą savo melo propagandos arsenalą, bolševikai stengėsi visą Lietuvos griovimo darbą atlikti kuo trumpiausiu laiku, šioje srityje jie yra prityrę specialistai ir griovimo darbą dirba tikrai stachanoviškais tempais. Toks nepaprastas jų skubėjimas aiškiai rodo, kad visą tą darbą jie norėjo užbaigti, kol dar Lietuvos visuomenė neatsipeikėjo nuo 1940 m. birželio 15 d. suduoto skaudaus smūgio, kai į visus mūsų teritorijos kampus prisigrūdo pilna raudonarmiečių ir jų plerpiančių tankų. Ir tikrai, tomis dienomis ne tik eiliniam piliečiui, bet dažnai ir platesnio akiračio inteligentui, nors jis ir pažino bolševizmo teoriją ir daug girdėjo apie jos praktiką, sunku buvo susigaudyti ir tiksliai susiorientuoti, ką gi iš tikrųjų bolševikai mano su naujai užimtais Pabaltijo kraštais daryti, kokie jų tikrieji planai, kas mus laukia ateityje?

Tikrųjų bolševiku agentų — komunistų partijos narių prieš bolševikų invaziją Lietuvoje buvo labai mažas skaičius, berods, nepilni 700. Juk jau beveik po visų metų savo viešpatavimo, kai į komunistų partiją stengėsi pakliūti nemaža karjeristų, jos narių skaičius, kaip iš Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinio pranešimo V-ajam LKP (b) suvažiavime 1941.II.5 matyti, tesiekė tik vos 3.000, taigi, jie tesudarė vos tik apie 0,1 procento visų Lietuvos gyventojų. Ir tai apie 75% tų komunistų partijos narių sudarė žydai, likusius — Lietuvos rusai, lietuviai ir kitų tautybių žmonės. Ta-

čiau tikrųjų darbininkų — fabrikų darbininkų jų tarpe beveik visai nebuvo.

Inteligentų jos eilėse tebuvo labai mažas skaičius. Ir bolševikams, kai po jų invazijos prisireikė tų inteligentinių jėgų, nieko kito neliko, kaip tik į darbą visomis priemonėmis traukti kitas, nors jiems ir priešingas inteligentines pajėgas. Nors komunistų partija negausi buvo ir menko intelektualinio lygio, bet vis dėlto tatai nė kiek nekliudė jai dėtis vienintele Lietuvos gyventojų atstove ir teisėta krašto reikalų tvarkytoja. Raudonosios Armijos ir NKVD durtuvų saugomas, šis nedidelis komunistų skaičius, vos tik bolševikai spėjo į Lietuvą įžygiuoti, klausydamas Maskvos įsakymų, tuojau pat paleido į darbą visą savo aparatą ir tuojau suspietė visas išsiblaškiusias ir gerokai pakrikusias eiles. Visuose fabrikuose, įmonėse ir įstaigose komunistų partija stengėsi pastatyti po vieną kitą savo narį ar bent surasti vieną kitą patikėtinį, kuris, terorizuodamas ir gąsdindamas kitus savo bendradarbius, stengtųsi aklai vykdyti komunistų partijos valią. Juk visos tos gausios demonstracijos buvo suorganizuotos vienodomis priemonėmis. Toks komunistų partijos narys įmonėje ar įstaigoje nemėgo per daug kalbėti ar debatuoti. Jis tik griežtu tonu įsakydavo kitiems, kad reikia padaryti tą ar kitą dalyką, kad tą ir tą valandą jie visi turi dalyvauti demonstracijoje, o kas nedalyvaus, tegul atsimena, kad tik "liaudies priešai" tokiose "džiaugsmo" demonstracijose nedalyvauja. O kaip su tokiais "liaudies priešais" Sovietų Sąjungoje elgiamasi, Lietuvos gyventojams per daug aiškinti nereikėjo, buvo aišku iš žinių per visą dvidešimtmetį iš SSSR ateinančių.

Štai kokiu būdu organizuojamos tos demonstracijos, todėl nereikia stebėtis, kad jos būdavo gana gausios. Vis dėlto, nežiūrint tokių priemonių, lietuviai jose, palyginti, kuo mažiausiai dalyvaudavo. Vyraujantis elementas ten buvo svetimtautiškas, kuris, susilaukęs bolševikų, tikrai džiūgavo. Visas tas demonstracijas organizavo, kalbas ir rezoliucijas joms ruo-

še komunistų partijos vadovybe pagal iš Maskvos bei tiesiog iš N. G. Pozdniakovo ir G. Dekanozovo gautas direktyvas. Be komunistų partijos žinios nebuvo pasakyta nė viena įkalba, neiškabintas nė vienas plakatas, nepaleistas nė vienas šūkis.

Taip galvotrūkčiais įvykiams vienam paskui kitą su nepaprastu skubėjimu ir įprastu bolševikiniu chaotiškumu bevykstant ir LKP(b) paskelbus savo dešimtį reikalavimų, 1940 m. liepos 5 d., t. y. 20 dieną po bolševikų invazijos, buvo paskelbti vadinamojo Liaudies Seimo rinkimai. Jiems pasirengti tebuvo tik 9 dienos, nes patys rinkimai turėjo įvykti liepos 14 d. Aišku, kad bet kuriems tikriems rinkimams pasirengti per tokį trumpą laiką neįmanoma, bet bolševikams tokie rinkimai įvykdyti — vieni niekai. Juk pas juos viskas daroma pagal komandą ir jau iš anksto žinoma, kas bus išrinktas. Tai iš tikrųjų tik šlykšti rinkimų parodija. Per juos visuomenei neduodama jokios teisės, jokios iniciatyvos. **Kandidatus parenka pati komunistų partija ir jų skaičius esti lygiai toks, nė vienu ne daugiau ir nė vienu ne mažiau, kiek reikia išrinkti atstovų.** Tai buvo pirmieji pas mus tarybiniai rinkimai ir todėl daugumui iš pradžių vis dar nebuvo aišku, kaip jie praktiškai bus įvykdyti: kas parinks kandidatus, kas ir kokie tie kandidatai bus ir t.t. Tačiau greitai ir šie klausimai paaiškėjo. Per vieną naktį staiga iš kažkur atsirado kažkokia "Lietuvos Darbo Sąjunga", kuri vienintelė turėjo teisę statyti kandidatus. Kas tą "Lietuvos Darbo Sąjungą" sudarė, kada ji įsisteigė, kokie jos veikimo tikslai — apie tai Lietuvos visuomenė visai nieko nežinojo. Nieko, visiškai nieko, apie tai jai nebuvo pranešta. Praėjo rinkimai ir toji "Lietuvos Darbo Sąjunga" lygiai taip pat tyliai išnyko, kaip ir atsiradusi buvo, netrukus ji visai buvo užmiršta; niekas jos daugiau nebeminėjo, ir jos vardas niekur nebefigūravo. **Šita fiktyvi vienos savaitės laikotarpiui paskelbtoji sąjunga taip pat labai šlykštus ir bolševikų taktikai charakteringas triukas.** Mat, dar nenorėdami atvirai parodyti savo veido, nors ko-

munistų partija buvo legalizuota jau birželio 25 d., Lietuvos komunistai stengėsi pasislėpti už skraistės šios fiktyvios, nekaltu vardu pavadintos sąjungos.

Ir štai vieną dieną iš ryto, perskaitęs laikraštį "Lietuvos Aidą", sužinojau, kad toji staiga išdygusi "Lietuvos Darbo Sąjunga" mane išstačiusi kandidatu į Liaudies Seimą, nors apie tai manęs visai niekas nesiteiravo ir mano sutikimo ar nesutikimo neklausė. Labai nustebau ir pasipiktinau. Ėmiau galvoti ir ieškoti priežasčių, kodėl gi jie mane pasirinko tokiam nedėkingam uždaviniui, tokioms nemalonioims pareigoms. Juk aš niekuomet nesu buvęs komunistas, nieku nesu jiems pasitarnavęs, kodėl man jie reiškia tokį "pasitikėjimą" ir suteikia tokią "garbę".

Tiesa, per 1905 m. revoliuciją aš buvau aktyvus jos dalyvis, už tai teko tuomet sėdėti kalėjime ir ilgą laiką gyventi emigracijoje. Tuomet lietuvių reikalus Rusijos carinė valdžia visai buvo pamynusi po kojomis, net ištisus 40 metų neduodama mums spaudos. Taigi, tai buvo didelis skirtumas tarp to tautiškai socialinio 1905 m. judėjimo Lietuvoje ir 1917 m. bolševikų revoliucijos Rusijoje ir vėlesnių komunistų bruzdėjimų kituose kraštuose. Jų tikslas buvo diametrališkai priešingas anuometiniams mūsų tikslams.

Po 1905 m. ilgą laiką gyvenau užsienyje, Vokietijoje, Italijoje ir Šveicarijoje, ten baigiau aukštąjį mokslą ir pasinėriau į mokslinį darbą. Politika per daug nesidomėjau ir jokiai politinei partijai nepriklausiau. Toks pat likau ir po 1920 m., kai grįžau Lietuvon. Dirbau gydytojo ir savivaldybininko, Kauno miesto tarybos nario, darbą. Be to, kaip gydytojas, buvau gana populiarus neturtingųjų gyventojų sluoksniuose, kurių ne vieną gydžiau nemokamai. Taip pat į jokią nešvarią aferą nebuvau įkišęs nagų. Matyt, tie dalykai: nemažas mano populiarumas darbininkų sluoksniuose, nedalyvavimas jokioje partijoje, turtų neturėjimas ir padoraus žmogaus vardas bei seno savivaldybininko stažas ir padarė mane laikinu

Kauno miesto burmistru, o kiek vėliau — ir kandidatu į Liaudies Seimą. Ši "garbė" manęs iš tikrųjų ne kiek nedžiugino, nes jau iš dalies buvo galima nujausti, kad iš tokio bolševikino seimo nieko gero negalime tikėtis, kad jis greičiausiai tebus tik dekoracija ir platforma komunistų partijai ir Maskvai įvykdyti savo planus. Tačiau vis dėlto susilaukti to, ko paskui susilaukėme, tuomet dar nesitikėjau.

Tuojau nuskubėjau pas vieną žymų partietį, kurį, prieš keletą metų begydydamas, buvau pažinęs, lyg nujausdamas, kad tai jo pastangomis mane įtraukė į tą nelemtąjį kandidatų sąrašą. Aš pareiškiau jam savo nusistebėjimą, kad be mano sutikimo ir žinios tokie dalykai daromi, ir pareikalavau, kad mane iš sąrašų išbrauktų. Į tai jis trumpai atsakė:

— Mes padoresnių žmonių nerandame. Tamsta dėl bendro labo turi būti seimo nariu. Atsiminkite, kad Sovietų Sąjungoje nuo tokių pareigų niekas neturi teisės atsisakyti. Tai yra garbės ir pareigos dalykas ir ten kiekvienas nepaprastai džiaugiasi, jeigu jis išstatomas kandidatu į kurią nors tarybą. Niekas tamstos dabar jau nebegali išbraukti, nes sąrašai jau paskelbti.

Dar ilgokai su juo pasiginčijęs ir paprotestavęs, vis tiek nieko nelaimėjęs, turėjau išeiti. Po to pradėjau klausinėti pažįstamųjų ir draugų nuomonės apie visą tą reikalą. Daugumas jų patarė nusiraminti ir į tą seimą eiti. Keletas gerų bičiulių man tuo reikalu pareiškė:

— Gal būt, dar galėsi ką nors paveikti tame seime. Tegul renka. Ar gi bus geriau, jei į jį pateks vien tik Lietuvai nepageidaujamas elementas — komunistai?

Taigi, turėjau sutikti su mintimi, kad aš būsiu seimo atstovas, nors visa to rinkiminė savaitė ir visas vėlesnis dalyvavimas tokio seimo posėdžiuose, kai ten reikėjo kasti patiems sau duobę, buvo viena kančia. O kai rinkiminėje kompanijoje mūsų, kanditadų, atvaizdus pradėjo visur kabinti ant sienų ir stulpų, kai

visuomenei mus pradėjo vaizduoti, kaip "ypatingai liaudžiai nusipelnusius žmones", ištikimus darbo klases reikalų gynėjus", tiesiog labai biauru buvo.

Nors dėl to labai biauri buvo savijauta ir nuotaika, bet vis dėlto dar buvo truputėlis vilties, kad, jeigu seime ir nepavyks ko nors pravesti, gal bent pasiseks ką nors Lietuvai žalingo sukliudyti. Mums ypač rūpėjo sužinoti galutinę Maskvos nuomonę, ko ji iš mūsų norės. Bet tuo metu Sovietų pasiuntinybėje Kaune sėdėjęs Lietuvos duobkasys G. Dekanozovas apie tai nesileido į kalbas.

Visa Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į VIII rinkimines apygardas: Kauno, Alytaus, Marijampolės, Ukmergės, Panevėžio, Šiaulių, Telšių ir Vilniaus. Pagal gyventojų skaičių, visoje Lietuvoje turėjo būti išrinkti 79 Liaudies Seimo atstovai. Lygiai tokį pat skaičių fiktyvioji "Lietuvos Darbo Sąjunga" ir išstatė. Kiekvienos apygardos kandidatus rūpestingai parinko komunistų partija. Nė kiek nebuvo atsižvelgta, ar kas tuos kandidatus toje apygardoje, kurioje bus renkami, pažįsta ar žino, kokie jie žmones, ar ne. Pvz., kandidatai, gyveną Kaune, buvo išstatyti daugelyje provincijos rinkiminių apygardų. Renkamųjų amžius, tautybė, išsimokslinimas labai skyrėsi. Daugumą vis dėlto sudarė valstiečiai, kumečiai ir darbininkai, nemaža buvo ir inteligentų, kurių didelė dalis buvo išstatyta lygiai tokiu pat būdu, kaip ir mano kandidatūra, be paties renkamojo žinios. Šalia 23 metų kareivių buvo ir 60 metų senių, šalia mažamokslio, vos pasirašyti tesugebančio kumečio ar darbininko — keliolika žmonių su aukštuoju mokslu. Charakteringa, kad žydų kandidatų į seimą maža tebuvo, vos keturi iš 79, be to, buvo penki lenkai, du rusai, vienas latvis.

Visi šie kandidatai buvo išstatyti pagal vieną ir tą patį šabloną. Kiekvienoje apygardoje buvo surengta po vieną ir daugiau nemažų mitingų, kuriuose po trafaretinių ir visiems jau tuomet iki gyvo kaulo spėjusių įgristi kalbų, atsistojęs su lapeliu rankoje komunistų partijos atstovas paskaitydavo pavardes as-

menų, kuriuos jis "Lietuvos Darbo Sąjungos" vardu siūląs kandidatais į Liaudies Seimą. Tos pavardes buvo gautos iš Kauno, komunistų partijos centro komiteto. Niekas neturėjo teisės organizuotai kitų kandidatų siūlyti. Valstiečiai liaudininkai buvo bandę susirinkti ir aptarti sudaryti kandidatų sąrašą, jį išstatyti, bet už tokį susirinkimą jie skaudžiai nukentėjo: kai kurie jų buvo areštuoti ir išsėdėjo kalėjime iki Vokietijos — SSSR karo pradžios. Jei per tokius mitingus kas nors ir išdrįsdavo paminėti kokią naują pavardę, tai į tokį tuojau būdavo atkreipiama budri NKVD akis, o komjaunuoliai ir kiti mitinge esą komunistai siūlytoją apšaukdavo "liaudies priešu" ir tuojau jo siūlomąjį kandidatą suniekindavo, esą, darbo žmonės tokius paukščius gerai pažįsta, neapgausi jų. Esą, liaudies priešai visokiomis priemonėmis banda prasiskverbti į Liaudies Seimą, kad paskui ten trukdytų darbą ir kenktų darbo klasės reikalams. Tačiau darbininkų klasė pati žinanti ką statyti ir už ką balsuoti. Ji rinksianti tik "geriausius iš geriausiųjų", kurie gerai pažįsta jos reikalus, jos neapvilsią.

Taigi, tokie yra bolševikinėje santvarkoje tie "demokratiškiausi" pasaulyje rinkimai. Iš tikrųjų, **tai labai šlykšti su bolševikiniu cinizmu pravedama komedija, kur apie bet kokią rinkėjų ar renkamųjų laisvą valią negali būti nė kalbos.** Toje santvarkoje žmogus yra nepaprastai nupigintas, paverstas paprastu daiktu, todėl juo, kaip daiktu, ir operuojama, visai nežiūrint ir nesiklausiant nei jo valios, nei noro.

Prieš pat rinkimus visur nepaprastai pagausėjo mitingų, kuriuose be šabloniškų kalbų apie prasidėjusį "laimingą ir gražų gyvenimą", kuris dar labiau suklestėsiąs išrinkus Liaudies Seimą, buvo nemaža ir grasinimų ir gąsdinimų, kad **jeigu tik kas neisiąs balsuoti, tas būsiąs liaudies priešas, o tokiems Sovietų Sąjungoje nesą vietos, ten jie esą greit sutvarkomi.**

Miestų bei miestelių aikštėse ir gatvėse ant tvorų ir ant stulpų atsirado plakatų su tokiais, pvz., užrašais: "Kas nebalsuoja — balsuoja už liaudies priešus",

"Ne vieno balso liaudies priešams" ir panašių. Žmones kraipė galvas ir stebėjosi bei piktinosi tokiu bolševikines propagandos įkyrumu ir kvailumu. Kartu bolševikai naudojo visokiausias masinimo priemones ir nesigailėjo pažadų. Bežemiams ir mažažemiams jie skelbė, kad vadinamasis Seimas jiems duosiąs žemės, darbininkams, kad žymiai būsianti pagerinta jų būklė, kad jie būsią išvaduoti iš kapitalistų jungo, žemesniems tarnautojams, kad būsiančios pagerintos jų darbo sąlygos ir pakeltas atlyginimas, kareiviams, kad karininkai jų nebegalėsią neteisingai bausti ir t.t. žodžiu, kiekvienam jie turėjo atitinkamą pažadą, kad tik priviliotų jį prie rinkiminės urnos. Įstaigų vedėjai grasinimais buvo priversti šaukti tarnautojų susirinkimus ir jiems aiškinti apie Liaudies Seimo rinkimus ir būtiną pareigą visiems juose dalyvauti. **Norėdami tą grasinimų įspūdį padidinti, jie prieš pat rinkimus įvykdė pirmus areštus.** Tai turėjo parodyti, kad su bolševikais juokų nėra, jie moka savo priešus čiupti ir kartu prieš rinkimus apsisaugoti nuo galimos jiems nepageidaujamos įtakos. Buvo suimta ir į kalėjimus sukišta šimtai nieku nekaltų lietuvių veikėjų, buvusių aukštesnių valdininkų ir kt. Charakteringa, kad tarp suimtųjų beveik visiškai nebuvo kapitalistų nei didesniųjų pramonininkų, kuriems gal tikrai būtų galima prikišti darbininkų išnaudojimą. Tačiau tai nieko nuostabaus, nes Lietuvoje daugumas fabrikantų buvo nelietuviai ir ne vienas jų kišenėje turėjo "Mopro" ar kurios kitos bolševikinės slaptos organizacijos kvitus. Po provinciją važinėjo vadinamosios skrajojančios agitatorių grupės, kurioms buvo pavestas uždavinys mūsų ūkininkams žadėti visokių gėrybių, bet nė vienu žodžiu neužsiminti apie kolchozus. Visa spauda, radijas, menas ir visos kitos priemonės buvo įkinkytos į pompastiškos, bet be galo kvailos rinkiminės propagandos darbą, žodžiu sakant, buvo uoliai dirbta visuose frontuose. "Tikriesiems liaudies draugams" nesigailėta pažadų, o jos priešams — grasinimų.

Rinkimines ir balsų skaičiavimo komisijos buvo sudarytos iš komunistų partijos rūpestingai parinktų, paklusnių jai asmenų, kurie moka klausyti ir tylėti. Mat, nors buvo sukeltas didelis rinkiminės propagandos triukšmas, nors daug šimtų tūkstančių litų buvo išleista propagandai ir kitiems pasirengimams, tačiau bolševikai vis dėlto nebuvo tikri, kad rinkimai pasiseks taip, kaip jie troško. Reikėjo būti atsargiems ir, reikalui esant, padidinti balsų skaičių arba juos skaičiuoti taip, kaip komunistų partija įsakys. Iš tikrųjų pasirodė, kad šis bolševikų apdairumas jiems buvo naudingas, nes **daugelyje vietų balsuotojų skaičius buvo visai mažas, kai kur, nežiūrint prievartos ir grasinimų, jis siekė ne 90%, kaip skelbė bolševikų propaganda, o buvo 15—16%.** Tai patvirtino ir pats J. Paleckis intymiame pasikalbėjime. O balsavusieji dažnai metė tuščius vokus arba, vietoje kandidatų pavardžių, įdėdavo iš "Lietuvos Aido" iškirpę "pensininką Melchiorą Putelę". Nebuvo sudaryta jokių rinkikų sąrašų, nes nebuvo laiko tai padaryti, o be to, bolševikams jų nė nereikėjo, nes juk balsavimo rezultatai vis tiek iš anksto žinomi: "balsuos" **95 — 99** procentai. Sovietinė propaganda kitokių balsavimo skaičių nė nežino. Be sąrašų, kiekvienas uolesnis bolševikų šalininkas galėjo balsuoti po kokį dešimtį kartų. **Rinkimų komisijos pridėdavo į urnas balsų tiek, kiek reikėjo.** Tokie klastojimai buvo plačiai vartojami. Tokiomis sąlygomis, visai galimas dalykas, kad balsuoti gali 110% ar net 120%, kaip po rinkimų viešai skelbė komunistai.

Apskritai, vis dėlto balsuotojų skaičius buvo mažas, nors tikslios jo statistikos neįmanoma pateikti. Daugiausiai balsų, be abejo, gavo jau minėtas "Melchioras Putelė, kurio formatas kaip tik atitiko balsavimo korteles, o mažiausia, bent Kauno apygardoje — Jankelis Vinickis , kuris toje apygardoje, kaip vienintelis žydas, buvo išstatytas kandidatu. Provincijose buvo sumobilizuoti visi sunkvežimiai ir kitokios susisiekimo priemonės, kuriomis tolimesnių kaimų gyventojai buvo vežami į rinkimų apylinkes. Tačiau ir

tai mažai tepadėjo. Balsavusiųjų skaičius buvo mažas, ir niekas netikėjo oficialiais bolševikų pranešimais, nes vis labiau buvo įsitikinta, kad jie paremti vien tik melu ir klastojimu.

Praėjus rinkimams, visi išrinktieji Liaudies Seimo nariai liepos 21 d. turėjo susirinkti į pirmąjį posėdį. Ir vis dar nei oficialiai, nei iš oficialiosios propagandos nebuvo aiškus galutinis Maskvos sprendimas. G. Dekanozovas ir 'N. G. Pozdniakovas tebuvo Kaune ir čia nuolat konferavo su komunistų partijos centro komiteto nariais ir vyriausybes žmonėmis — komunistais. Daug kas pradėjo aiškėti tik jau visai artėjant Liaudies Seimo susirinkimo dienai. Pirmasis nieko gera nelemiąs ženklas buvo komunistų partijos paraginimas visiems patikėtiniams įstaigose ir įmonėse, kad jie šauktų tarnautojų susirinkimus, ten priimtų atitinkamas rezoliucijas, kurių **tekstus komunistų partija tikriausiai gavo iš G. Dekanozovo,** ir jas siųstų Liaudies Seimo prezidiumui. O tose rezoliucijose jau aiškiai buvo sakoma, kad **Liaudies Seimas prašytų Aukščiausiąją SSSR Tarybą, kad toji Lietuvą priimtų į Sovietų Sąjungos sudėtį ir Lietuvoje būtų įvesta Stalino konstitucija. Faktiškai niekas tų rezoliucijų nebalsuodavo.** Jos tik būdavo komunistų partijos agento perskaitomos įmonės ar įstaigos tarnautojų susirinkime ir po to, kaip "vienbalsiai" priimtos, siunčiamos seimo prezidiumui. **Protestuoti susirinkimuose prieš tokių rezoliucijų skaitymą mažai kas tegalėjo išdrįsti, nes jau visur kur buvo pastebima budri NKVD akis,** kuri varė intensyvų moralinį ir fizinį terorą.

Sužinoję, kad tokių rezoliucijų seimui vis daugiau plūsta, mes, nepartiniai jo nariai, labai susirūpinome. Visi mūsų pasitarimai ir pasikalbėjimai buvo pradedami ir baigiami vienu ir tuo pačiu sakiniu:

— Lietuva turi likti nepriklausoma, apie prisijungimą prie Sovietų Sąjungos negali būti nė kalbos. Nutarėme pasimatyti su aukštaisiais Sovietų dignitoriais Kaune: G. Dekanozovu ir N. G. Pozdniakovu. Keletas įtakingesnių seimo narių sudarė man galimumą

pasimatyti ir pasikalbėti su tais "draugais". N. G. Pozdniakovas dėjosi, būk jis neturįs jokios didesnes įtakos į aktyviąją politiką ir nič nieko negalįs pareikšti. Jis man patarė kreiptis į patį G. Dekanozovą ir iš jo išgirsti visą teisybę. Tai buvo 1940 m. liepos 18 d. ar 19 d. 14 val. G. Dekanozovas mane priėmė vienui vienas N. G. Pozdniakovo kabinete.

— Pone ministeri, — be ilgų įžangų kreipiausi į jį — kokie Sovietų Sąjungos planai Lietuvos klausimu? Pastarųjų dienų įvykiai mums sukelia nemažo susirūpinimo dėl jos nepriklausomybes.

Jis nusišypsojo ir atsake:

— Jūs klausiate apie Lietuvos nepriklausomybę. Taip. O ar jūs matote, kas vyksta už lango, matote?... — ir jis ranka mostelėjo į lango pusę.

Iš tikrųjų tuo tarpu **po Sovietų pasiuntinybės langais ūžė tankai, ten jų buvo susispietęs visas būrys, o toliau gatve žygiavo beveik vienų žydų manifestantų minios su raudonomis vėliavomis ir su ant lazdų pamautais Stalino, Lenino, Vorošilovo ir kitų komunistų vadų atvaizdais.** Užkimę manifestantų balsai **plėšė:** "Ješli žavtra vojna"...

— Taigi, **ar šie tankai ir šios minios jums nieko** nesako, — paklausė, į mane akis įbedęs, tas nedidelio ūgio, kiek nuplikęs Stalino patikėtinis G. Dekanozovas. — Matote, kas darosi už lango, kas vyksta visame krašte, o jūs drįstate kalbėti apie nepriklausomą Lietuvą. Matote, jei jau ne ši minia, kuri nušlavė jūsų nepriklausomybę, tai **šie tankai rodo, kad Lietuva jau nebegali būti nepriklausoma.** Mes jus išvadavome iš tokio žiauraus Smetonos režimo ... Lietuva dabar laisva... — tęsė jis kiek patylėjęs. — Žinokite, kad ten, kur ateina mūsų tankai, kartu ateina laisvė, darbininkų ir valstiečių gerovė. Anksčiau mes išvadavome Gudiją iš lenkų, ir visi gudai be galo patenkinti nauja santvarka, be galo jie dabar džiaugiasi nauju gyvenimu. Visi jie dėkoja Stalinui už išvadavimą. Ten dabar pradėtas gražus naujas gyvenimas.

Sąjungoje nebuvau, bet girdėjau, kad Sovietų Sąjungoje, o ypačiai Gudijoje, vis dėlto yra nemaža skurdo ir vargo, vargsta darbininkai fabrikuose, o ypač ūkininkai kolchozuose.

— Melas! — gan piktai jis (pertraukė mane. — Tai Sovietų Sąjungos priešų propaganda. Pas mus visur geras ir gražus gyvenimas. Lietuvą mes padarysime laimingiausiu kraštu ... Lietuvoje įsteigsime kolchozus, ir tuomet patys pamatysite, kokios gerovės susilauks ūkininkai ir darbininkai. Bus tikras rojus ...

— Na, kolchozų nė nemanykite daryti. Jūs sukelsite tokią audrą Lietuvoje, kad paskui patys gailėsitės. Į jūsų kolchozus ūkininkai neis, jie iš prigimties individualistai, — nesivaržydamas atsakiau.

— Nesirūpinkit, jūsų ūkininkai į juos taip pat dėkodami Stalinui džiaugsmingai eis, kaip dabar šios minios prašo, kad Lietuva būtų įjungta į Sovietų Sąjungą.

Iš G. Dekanozovo žodžių man visai paaiškėjo šėtoniškas jo planas: mes patys turime prašytis priimami į Sovietų Sąjunga, tai reiškia, savomis rankomis turime išsikasti sau duobę ir save palaidoti.

— Ne, taip nebus. mes nebalsuosime už Lietuvos prisijungimą.

— Ak taip? Labai gaila, kad aš apsirikau su pasiūlyta man jūsų kandidatūra ... Gaila, gaila ... apsirikau. — Jis valandėlei nutilo, o po to primerkęs akis tyliai, bet ciniškai pareiškė: — **Tik pamėginkite. Yra priemonių daryti taip. kaip mes norime, o jų mes pakankamai turime...,**

Dabar man visai aišku pasidarė, kad ir šis aukštas Stalino patikėtinis nėra kas nors kitas, kaip tik įgudęs diplomatas — čekistas. Paaiškėjo, kas Liaudies Seimo narių laukia: mes esame pakliuvę į velniškus Maskvos spąstus.

Tačiau aš nenusileidau ir ilgai jam įrodinėjau, kad tokios priemones, kaip Lietuvos įjungimas į SSSR, viso gyvenimo susovietinimas, ūkininkų kolek-

tyvizacija sunaikins gana jau aukštai ūkiškai pakilusį kraštą ir sukels stiprų priešbolševikinį judėjimą. O nuo to ne tik Lietuva daug nukentės, bet ir pačiai Sovietų Sąjungai bus ne į sveikatą. Mano argumentai, nors jis atidžiai klausė, mažai jį paveikė. Tiesą sakant, ir jis nieko negalėjo padaryti, nes buvo tik klusnus Kremliaus viešpačių tarnas ir turėjo vykdyti jų duotus nurodymus. O tuomet bent man atrodė, Kremliaus viešpačių galvos buvo pilnos imperialistinių fantastinių planų, kaip jie, išnaudodami šio karo situaciją, pasidarys visos Europos, o gal dar ir kitų kontinentų valdovai.

Mano pasikalbėjimas su G. Dekanozovu užtruko gana ilgai, apie pusantros valandos, bet mūsų trokštamų rezultatų jis nedavė. Iš pasikalbėjimo buvo aišku: Maskvos planu Lietuva turi būti įjungta į Sovietų Sąjungą.

Po šio pasikalbėjimo su G. Dekanozovu, kuris tais savo atvirais planais ir grasinimais mane kaip šaltu vandeniu apipylė, norėjau pasimatyti su ministerio pirmininko pareigas einančiu prof. Vincu Krėve-Mickevičium. Iki seimo susirinkimo dar buvo dvi dienos. Norėjau sužinoti, kokių informacijų turi mūsų vyriausybė ir ką ji galvoja. Ponas profesorius maloniai mane priėmė.

— Kaip nepriklausomybės klausimas? — buvo pirmas mano žodis.

— Prastai, — atsakė jis. — Ką galėjau, viską Maskvoje dariau, bet išeities nėra. Nors anksčiaus V. M. Molotovas ir buvo užtikrinęs mums nepriklausomybę, bet matyti, paskutinės žinios kita linkme pasuko tą klausimą ir nulėmė mūsų likimą. Baigta … Mes esame okupuoti. Dabar reikia gelbėti tai, kas dar galima išgelbėti, pirmoje eilėje inteligentiją. Kai jūs jų planams pasipriešinsite, tai ne tik patys su šeimomis žūsite, bet kerštas kris ant visos mūsų inteligentijos. Ji bus sunaikinta. Aš tuo klausimu turiu pakankamai žinių — labai liūdnu balsu pasakė profesorius ir, matyti, sunkiai šį momentą pergyveno.

Tos iš ministerio pirmininko pavaduotojo prof. Krėvės-Mickevičiaus išgirstos informacijos buvo antras smūgis, kuris mane visai parbloškė. Išėjau kaip apsvaigęs. Vėliau paaiškėjo, kad G. Dekanozovas profesoriui V. Krėvei-Mickevičiui dėl mano pasikalbėjimo su juo pasakė: kogo, kogo, a Gurmusa — ja uničtožu ... (ką, ką, bet Garmų aš sunaikinsiu ...).

Tą pačią dieną susitikau keletą kitų seimo narių, tarp jų seną komunistų veikėją M. Meškauskienę. Ji, kaip ir kiti komunistai, jau taip pat žinojo, ko iš Liaudies Seimo Maskva reikalauja. Partiečiai dar bandė tai pagražinti, tvirtindami, kad tai būsiąs garbingas įsijungimas, lygaus su lygia, bet, kaip atrodė, jie plačiau tuo reikalu nenorėjo ar negalėjo kalbėti. M. Meškauskiene tik pareiškė:

— Mes neokupuoti, bet garbingai įsijungiame į SSSR.

Pagaliau, atėjo nelemtoji liepos 21 d. — Liaudies Seimo į pirmąjį posėdį susirinkimo diena. Lietus iš pat ryto lyja, tarytum pati gamta pritaria mūsų nuotaikai, Lietuvos laidotuvių nuotaikai. Posėdis turi įvykti Valstybės Teatre. Nieko nepadarysi, atėjus nustatytai valandai tenka vykti. Liūdna, nepaprastai liūdna, rodos, žmogus gyvas žemėn lįstum, kad tik netektų toje tautos tragedijoje dalyvauti. Bolševikams, Maskvos valdovams, žinoma, tai komedija, o mums — didžiausia tragedija. Teatro vestibiulyje susitinku kitus seimo narius. Daugumas jų taip pat labai nusiminę, geriau jaučiasi tik partiečiai, kurių akys spindi džiaugsmu. Mat, pagaliau, atėjo seniai jų lauktoji valanda — dabar jie yra padėties viešpačiai, todėl visa gerkle kiekvienu momentu pasiryžę rėkti panegirikas ir saldliežuvavimus "draugui, mokytojui, tėvui, genialiajam pasaulio darbo žmonių vadui Stalinui". Teiraujuosi pas geriau pažįstamus nepartiečius seimo narius, kaip laikysimės.

— Išeities nėra, tokie grasinimai... Ne tik mus sunaikins, bet nukentės daug ir kitų žmonių, — taip

trumpai atsake. Kiekvienas sprunka nuo manęs šalin, nes aplinkui **vestibiulis ir koridoriai buvo pilni privarytų čekistų ir šnipų,** kurie stebėjo ne tik kiekvieną mūsų žodį, bet ir kiekvieną judesį. Čia mes jau tikrai pasijutome tarybinėje atmosferoje, apie kurią tiek daug per dvidešimtmetį buvome girdėję, ir ji visai atitiko tuos pasakojimus.

Bolševikinis teroras jau buvo prasidėjęs. Nuo pirmojo masinio lietuvių areštavimo, naktį iš liepos 11 į 12 d. nepraeidavo nė viena diena, kad neišgirstum apie naujus areštus. Ne vieno suimtųjų nepaleido, o keletas buvusios vyriausybes narių brutaliai su šeimomis buvo išgabenti kažkur į Sovietų Sąjungos gilumą. Niekas apie jų tolesnį likimą nieko nežinojo. **Raudonojo teroro šmėkla jau kabojo ant kiekvieno galvos, kas tik drįstų vienu ar kitu būdu bolševikams pasipriešinti.** Daugelis žmonių, viską palikę, bėgo į Vokietiją ir į kitus kaštus. Tokiose sąlygose susirinko vadinamasis Liaudies Seimas.

Visas teatras buvo paverstas lyg į kokį balaganišką cirką. Visur pilna raudonų skraisčių, sienos nukabinėtos ilgais raudonais plakatais, ant kurių didžiausiomis raidėmis išrašinėti įvairūs "liepsningi" bolševikų sveikinimai "draugui Stalinui" ir kiti panašūs bolševikinės propagandos atributai. Pagaliau, sėdame į vietas. Daugumas provincijos apygardų atstovų tokiame teatre pirmą kartą savo gyvenime: nesiorientuoja, pro kur įeiti, kur sėsti ir ką čia iš viso reikės daryti. Visas tas triukšmas, gausybė žmonių, tos cirkiškos dekoracijos dar labiau prislegia jų nuotaiką ir juos padaro dar nedrąsesniais. Juos į vietas vedžioja specialūs tvarkdariai. Susėdo visi atstovai. **Teatro parteris, be seimo narių, dar buvo pilnas "kviestinės" publikos: kompartiečių, komjaunuolių, čekistų, šnipų.** Taip pat visos ložės ir visi aukštai pilni publikos. **Mes, seimo atstovai, iš visų pusių buvom apsupti čekistų,** žodžiu, iš visų pusių didžiausias moralinis ir fizinis spaudimas į atstovus, kad jie vykdytų komunistų partijos ir Maskvos valią.

Prasidėjo oficialioji dalis. Sudarius didžiulį prezidiumą, į kurį komunistų partijos buvo parinkti tik patikimieji, Respublikos Prezidento pareigas ėjęs J. Paleckis perskaitė deklaratyvaus pobūdžio pranešimą apie vadinamosios Lietuvos Liaudies vyriausybes maždaug šešių savaičių darbą, apie padarytąsias reformas bei kitus pakeitimus, apie mūsų santykius su Sovietų Sąjunga ir kt. Pagrindine tos deklaracijos mintis buvo, kad kelio atgal nebėra ir Lietuvai reikia jungtis prie Sovietų Sąjungos. Po to prasidėjo balsavimas, kuris vyko esant didžiausiam triukšmui, dirbtinai komunistų partijos į teatrą suvestų savo agentų sukeltam. Visi jie tariamai reiškė nepaprastą savo džiaugsmą ir tiesiog nebegalėjo tverti savo kailyje. Iš visų pusių, iš aukštų, ložų, parterio, salės, koridorių sklido šūkavimai ir visoki riksmai.

Prieš pat balsavimą aš vis dėlto keletą kartų prašiau balso, bet seimo pirmininkas L. Adomauskas, matyti, gerai žinodamas mano nusistatymą, jo man nedavė. Pati balsavimo procedūra buvo atlikta grynai bolševikine technika. Pirmininkui pasiūlius, kad kas balsuoja už Lietuvos prisijungimą prie SSSR, pakeltų rankas. **Rankas** kėlė **ir ne Seimo nariai.** Kiek iš tikrųjų balsavo, kiek susilaikė ir kiek, nežiūrint to teroro ir grasinimų, gal būtų prieš pasisakę, taip ir liko neaišku. Tačiau tai bolševikams nekliudė paskelbti, kad Liaudies Seimas vienu balsu nutaręs prašyti Aukščiausiąją SSSR Tarybą, kad toji priimtų Lietuvą į SSSR sudėtį, kaip sąjunginę tarybinę respubliką. Taip buvo baigtas tas lietuvių tautai nelemtas spektaklis.

Kituose posėdžiuose buvo priimti žemės, bankų ir pramonės įmonių nacionalizavimo įstatymai. **Visi tie įstatymų projektai komunistų partijos iš anksto buvo parengti ir beveik visi seimo nariai apie juos pirmą kartą teišgirdo tik šiuose posėdžiuose,** žinoma, svarstyti juos ar diskutuoti nebuvo jokių galimybių nei progos, nes niekas iš nepartinių seimo narių su jais nebuvo susipažinęs, o, be to, bolševikai jokių diskusijų ir jokios kritikos nemėgsta. Jiems visur kur terei-

kia tik aklo paklusnumo. Taip pat, kaip Lietuvos prie SSSR prijungimo klausimas, ir šie įstatymai buvo panašiai "priimti".

Baigiant pirmąją sesiją, uždarame seimo posėdyje mano buvo pasiūlyta paleisti neseniai suimtuosius politinius kalinius, jiems suteikiant amnestiją. Posėdyje dalyvavo N. G.Pozdnikovas ir SSSR atstovybes patarėjas Semionovas. Tas pasiūlymas buvo perduotas seimo prezidiumui, bet jis jokių rezultatų nedavė. Suimtieji, kaip sėdėjo, taip ir pasiliko kalėjimuose, o jų skaičius nuolat didėjo.

Taip buvo baigta pirmoji sesija, kuri dar išrinko delegaciją vykti į Maskvą, į Aukščiausios SSSR Tarybos posėdį ir prašyti, kad ji priimtų Lietuvą į SSSR. Į tą delegaciją taip pat pateko vieni tik patikimieji.

Apskritai, **visas Liaudies Seimas tebuvo tik seimo parodija.** Kaip jis smurtu ir apgavystėmis buvo sudarytas, taip lygiai tik teroro spaudžiamas jis formaliai atliko bolševikų norimus darbus. **Liaudies Seimas nieku būdu nėra išreiškęs lietuvių tautos valios.** Jis tegalėjo išreikšti tik keliolikos šimtų Lietuvos komunistų ir Maskvos viešpačių valią. Tam tikslui juk ir tebuvo jis "išrinktas". Tai buvo "seimas", bet ne lietuvių seimas.

MASINIS LIETUVIŲ IŠVEŽIMAS Į SSSR

A. MERKELIS

Kodėl lietuvius norėta ištremti?

Lietuvių tauta per amžius yra patyrusi daug didelių vargų, išgyvenusi daug skaudžių nelaimių, tačiau pačias skaudžiausias nelaimes išgyveno 1940.VI. 15—1941.VI.28, per vienerius bolševikų okupacijos metus. Tai, kas lietuvių tautos per tuos vienerius metus buvo iškentėta, berods, palyginimui neįmanoma jos praeityje rasti pavyzdžio.

Tur būt, kiekvienam lietuviui , iš to, kas teko per tuos vienerius metus išgyventi, jau pakankamai aiš-

ku, kad bolševikai sieke lietuvių tautą sunaikinti. Tam tikslui jie naudojo daug priemonių, iš kurių pati radikaliausia — lietuvių tautos išblaškymas po mažai gyvenamus SSSR plotus.

Gilinantis į šią žiaurią lietuvių tautos sunaikinimo priemonę pirmiausia kyla klausimas, kurie motyvai bolševikams ją padiktavo. Juk bolševikai taip dažnai savo agitaciniuose raštuose skelbia, kad jie tautų nenaikiną, o joms padedą kurti savas socialistinio tautines formos kultūras. Tačiau tai tik tušti agitaciniais sumetimais skelbiami žodžiai, o dvidešimt penkerių metų bolševikų darbai ir jų pavergtųjų tautų atžvilgiu vestoji politika mums rodo visai ką kitą. Pagaliau pakanka pasiskaityti tuos Lenino ir Stalino veikalus, kur jie rašo apie tautinius klausimus, kad Įsitikintume, jog didieji bolševizmo teorikai tautų, Kaip tokių, egzistencijos nepripažįsta. Jie vienintelį dalyką tautai tepripažįsta, būtent, jos gimtąją kalbą, o pagrindinį tautos dalyką — jos tautinę sąmonę stengias sunaikinti.

Tad suprantamas dalykas, kad bolševikiniame režime labiausia nukenčia tos tautos, kurios turi didesnę tautinę kultūrą ir stipresnę tautinę sąmonę. Bolševizmas kiekvienai kultūringai tautai yra lyg raudonasis maras, todėl kiekviena kultūringa tauta taip energingai ir ginas nuo jo.

Bolševikams smurtu užgrobus Lietuvą, buvo labai aišku, kad didžiausia kliūtis Lietuviai sovietizuoti — tai stiprus lietuvių tautinis susipratimas ir per dvidešimt su viršum metų pasiekti, palyginti, gana dideli kultūriniai ir ekonominiai laimėjimai. Tad, ir raudonajai armijai į Lietuvą įžengus, daug kas iš lietuvių tikėjos, kad aukščiau minėtos kliūtys vers bolševikus bent kurį laiką neskubėti Lietuvos sovietizuoti, nes skubus Lietuvos sovietizavimas būtų lygūs jos visiškam sunaikinimui. Tačiau raudonajam siaubui, skubančiam "razdut mirovuju revoliuciju", (sukelt pasaulinę revoliuciją) pavertusiam griuvėsiais didžiulę buvusios Rusijos imperiją, surijusiam dešimtis

milijonų niekuo nekaltų žmonių, kuriems galams besigailėti Estijos, Latvijos ir Lietuvos? Jų sistemoje tikslas pateisina priemones.

Veikiai lietuviai įsitikino, kad bolševizmas per Estiją, Latviją ir Lietuvą, lyg kokia beforme mase, veržiasi į Vakarus ir todėl sunku būtų iš jo, lyg iš kokios stichijos, reikalauti minėtų tautų atžvilgiu kurios nors išmintingos politikos.

Bolševikų vadams viena tebuvo aišku, kad lietuvių tautinis susipratimas ir nepriklausomo gyvenimo metu pasiekti laimėjimai yra didžiosios kliūtys Lietuvą sovietizuoti ir ją paversti avanpostu prieš Vokietiją, todėl tas kliūtis bet kuriomis priemonėmis reikia sunaikinti.

Kadangi tautos, nors ir nedidelės, negalima nei į kalėjimus sukišti nei greitu laiku iššudyti, tai ir buvo griebtasi, jau nesykį praktikuotos, priemonės ją išblaškyti po SSSR mažai gyvenamus plotus ir ją blaškyti taip, kad beblaškant kuo daugiausia žūtų. Tuo būdu mintis sunaikinti lietuvių tautą bolševikams buvo gyva nuo pat pirmųjų dienų, kai raudonoji armija okupavo Lietuvą. Dar 1940 metais liepos mėnesio pradžioje, ruošiant rinkimus į Liaudies Seimą, tuometinės vadinamosios liaudies vyriausybės galva **Justas Paleckis** vienam savo pažįstamam prasitaręs, kad ant plauko kabąs nutarimas bent 50 tūkstančių lietuvių inteligentų ištremti į SSSR. Todėl lietuviai turį įvertinti būsenos rimtumą ir būti labai palankūs sovietiniam režimui Lietuvoje. Bet koks didesnis lietuvių nepasitenkimas galįs tą žygį pagreitinti.

Tie bolševikų sumanymai, matyt, ir platesnius lietuvių sluoksnius pasiekė, nes tuo metu kurį laiką gana daug buvo kalbama apie masinį lietuvių išvežimą. Tačiau tuometinės marionetinės vyriausybės nariai tą gandą užginčijo kaip antisovietinį ir skleidžiamą liaudies priešų. Tik vėliau paaiškėjo, kad tas gandas buvo gryniausia tiesa ir realybėje daug kartų žiauresnė, negu bet kas ją tuomet būtų galėjęs įsivaizduoti.

Pirmasis pradėjo praktikuoti lietuvių inteligentų išgabenimą i SSSR liaudies vyriausybės vidaus reikalų ministeris **M. Gedvilą.** Jis **1940** m. liepos **16** d. parašė šitokį raštelį:

Ponui Respublikos Prezidentui

Valstybės saugumo sumetimais laikau, kad buvusį Lietuvos Respublikos ministerį pirmininką A. Merkį ir užsienių reikalų ministerį Urbšį, kartu su jų šeimomis, reikia išsiųsti iš Lietuvos teritorijos, kaip pavojingus Lietuvos Valstybei, ir Sovietų Sąjungoje apgyvendinti.

Prašau Tamstos, Pone Prezidente, sutikimo.

Kaunas, **M. Gedvilą,**
1940.VII.16. Vidaus Reikalų Ministeris

Pažymėtina, kad prie to rašto **M. Gedvilą** savo ranka pridėjo ir prierašą: "Tvirtinu ir sutinku Respublikos Prezidentas.
Kaunas,
1940. VII. 16".

Tuo būdu tariamajam Respublikos Prezidentui **Justui Paleckiui** bereikėjo tik pasirašyti; tatai jis, kaip iš jo parašo matyti, gerokai susinervinęs ir padarė. Šis faktas yra tuo būdingas, kad tuometinis tariamasis Respublikos Prezidentas buvo nedaugiau kaip marionetė; faktinasis Lietuvos reikalų tvarkytojas buvo **Pozdniakovas,** buvęs Sovietų polpredas Lietuvai, o jo artimieji patarėjai ir tiesioginiai jo diktatoriškos valios vykdytojai — saugumo departmento direktorius bei LKP (b) sekretorius **A.Sniečkus** ir vidaus reikalų ministeris **M. Gedvila.** Tad suprantama, kad tuomet lietuvių gyvenimą tvarkė ne įstatymai, bet čekisto naganas.

Jeigu bolševikai lietuvių tautą pradėjo naikinti ne 1940 m. rudenį, o 1941 m. pavasarį, tai greičiausia todėl, kad pasaulio opinijai bent kiek sau palankiau nuteikti jie pasiryžo suvaidinti dvi komedijas, būtent:

1940 m. liepos 14-15 d. rinkimus į Lietuvos Liaudies Seimą ir 1941 m. sausio 12 d. rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą. Tais suklastotais rinkimais bolševikai norėjo parodyti, kad lietuvių liaudis "pritarianti" budeliškiems bolševikų darbams.

Ištremtinųjų atranka

Netrukus po rinkimų į Liaudies Seimą, buvusio liaudies komisaro Jurgio Glušausko oficialiu pareiškimu, Kremliaus diktatoriai pareikalavę LTSR Komisarų Tarybą nutarti, kad iš Lietuvos būtų ištremta 700.000 lietuvių. Koks turėjo būti LTSR Komisarų Tarybos nutarimas, rodos, nebetenka aiškinti, nes tai tarybai Kremliaus diktatorių reikalavimai buvo šventas dalykas.

Kadangi, kas pakliūva po ranka, nebuvo galima iš Lietuvos tremti, tai reikėjo padaryti jų atranka. Tas nelengvas ir labai painus darbas buvo pavestas NKVD (Narodnyj Komisariat Vnutrennych Diel —VRLK — Vidaus Reikalų Liaudies Komisariatas) ir kiek vėliau nuo jo atskilusiam ir atskiru komisariatu tapusiam NKGB (Narodnyj Komisariat Gosudarstvennoj Bezopasnosti — VSLK — Valstybes Saugumo Liaudies Komisariatas). Tiedvi įstaigos talkon pasikvietė kelias dešimtis tūkstančių šnipų ir pradėjo daryti "antisovietinio ir socialiniai svetimo elemento" atrankų.

Skaitant bolševikų spaudą atrodo, kad jiems labiausiais nekenčiami žmonės yra žvalgybininkai. Jie plūsta juos kaip bemokėdami ir, beskaitydamas tuos jų plūdimus, pradedi žmogus nenoromis tikėti, kad Sovietų Sąjunga yra vienintelis kraštas, kur nėra žvalgybos, o komunistinis režimas yra vienintelis pasaulyje režimas, kuris nepripažįsta žvalgybos institucijos, nes tą režimą visi taip myli, kaip šunėlis savo grandinę ir kiauru stogu būdą. Tačiau taip iš tikrųjų nėra: komunistinis režimas, kaip gyvenimas parodė, siekia to, kad vienas žmogus kitą žmogų nuolat šnipinėtų ir reikiant jį žvalgybai įdavinėtų. Tad nenuo-

stabu, kad bolševikinėje Lietuvoje Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) I-jo sekretoriaus ir žvalgybos organų šefo postai buvo vienose **Antano Sniečkaus** rankose.

Kadangi bolševikams Lietuvoje visur vaidenosi jų priešų šmėklos, tai nuolat jų vadai mitinguose ir suvažiavimuose šaukė, kad reikia stiprinti revoliucinį budrumą. LKP (b) I-sis sekretorius ir saugumo departamento direktorius **A. Sniečkus** 1941 m. vasario 5 d. Kaune savo ataskaitiniame pranešime V-me LKP (b) suvažiavime apie LKP (b) CK darbą, kalbėdamas apie revoliucinį budrumą, pabrėžė, "kad didindami komunistų ir nepartinių darbo žmonių revoliucinį budrumą, mes visaip turime stiprinti mūsų žvalgymo organus ir padėti jiems išrauti su šaknimis liaudies priešus.

Nuo 1940 m. rudens Lietuvos bolševikinei vyriausybei, o ypač jos Vidaus Reikalų Liaudies Komisariatui (VRLK) pats svarbiausias uždavinys buvo sudoroti "antisovietinį ir socialiniai svetimą Lietuvos elementą". Pirmiausia jis reikėjo išaiškinti ir suregistruoti, ir tas milžiniškas darbas buvo pavestas agentūroms, kurių visoje Lietuvoje buvo pristeigta tūkstančiai. Vieni agentai buvo verbuojami už pinigus, o kiti buvo smurtu verčiami sekti ir įdavinėti savo draugus ir pažįstamus. Bolševikai siekė turėti savo agentų ne tik visuose fabrikuose, įmonėse ir įstaigose, bet taip pat ir šeimose. Dabar jau yra pakankamai paaiškėję, kad daugelį lietuvių bolševikų saugumo organai privertė ginklu ir įvairiais grasinimais būti jų slaptais agentais. Tokie žmonės grasinami ginklu sutiko, bet žinių jiems, gal būt, tik retas kuris teikė.

Suprantamas dalykas, kad bolševikams, neturint gerai parengtų agentų "antisovietinio ir socialiniai svetimo elemento" aiškinimas ir registravimas vyko gana lėtai, buvo nepilnas ir nevisai tikslus. Kad taip iš tikrųjų būta, matyti, iš gausių saugumo organų slaptų aplinkraščių ir instrukcijų, kuriose skundžiamasi to darbo netinkamu atlikimu ir nurodinėjama,

kaip jis turi būti dirbamas. Tuo reikalu Lietuvos TSR vidaus reikalų liaudies komisaras A. Guzevičius 1940 m. lapkričio 28 d. buvo išleidęs "visiškai slaptą" įsakymą Nr. 0054 "Apie apsileidimą antisovietinio ir socialiniai svetimo elemento ataskaitoje".

Antisovietiniam ir socialiniai svetimam elementui aiškinti ir registruoti NKGB buvo sudaryta tam tikra sistema. Įdomiausia, kad tas elementas turėjo būt kasdien registruojamas. Tam reikalui buvo sudarytas tam tikras "visiškai slaptas" devynių puslapių blankas: "Ežednevnaja svodka N... po učiotu antisovietskogo, ugolovnogo i socialno opasnogo elementą po ... ujezdu".

Antisovietinio ir socialiniai svetimo elemento apskaitos buvo daromos kasdien. Apie jų darbus raportais buvo informuojamas centras, štai, pavyzdžiui, 1941 m. birželio 1 d. LTSR NKGB 2-jo skyriaus viršininko pavaduotojas valstybės saugumo seržantas **Popovas** rašo valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojui valstybės saugumo majorui **Bykovui** raportą, kuriame sako, kad prieštarybinio elemento apskaitos darbas ir apskaitinių bylų sudarymas NKGB Kretingos, Telšių, Tauragės ir Raseinių apskričių skyriuose einąs labai iš lėto. Bylų suforminimo lėtumo priežastis esanti ši: iki 1941.IV.25 d. įsakymo Nr. 0023 prieštarybinio elemento apskaitos išvardintuose apskričių skyriuose beveik visai nebuvę. Anksčiau sudarytose apskaitinėse bylose nebuvę tikslių duomenų apie apskaiton paimtą asmenį. Giminės-šeimos nariai nebuvę visiškai imami apskaiton, ir jų išaiškinimas iš operatyvinio sąstato reikalaująs daug laiko. Turimoji archyvinė medžiaga apie tautininkų, šaulių ir kitų organizacijų vadovaujantį sąstatą nebuvusi išnagrinėta. Ryšium su vykdoma masine apskaita, apskričių NKGB skyriai pradėję tvarkyti archyvinę medžiagą, bet čia operatyvinis sąstatas susiduriąs su sunkumais, nes tenką versti į rusų kalbą, o panaudoti tam reikalui lietuvius — operatyvinio sąstato darbuotojus negalima esą, nes jie išvykę į valsčius apskaiti-

nių bylų duomenų patikrinti. Milicijos darbuotojų sąstatas naudojamas ne visose apskrityse, NKVD viršininkai skirti savo sąstatą atsisaką, motyvuodami tuo, kad jų aparatas ir, be to, esąs užverstas savo darbais.

Tauragės apskrities NKGB skyriuje prieštarybinio elemento apskaitos darbas organizuotas neblogai. Operatyvinis sąstas suskirstytas ir išsiuntinėtas į valsčius, kur renkąs reikalingas žinias, apklausinėjąs liudininkus ir surašąs žinių lapelius. Apskrities NKGB skyriaus viršininkas drg. **Martavičius** važinėjąs po valsčius, renkąs jau paruoštus žinių lapelius arba jiems sudaryti medžiagą.

Kretingos apskrities NKGB skyriuje gegužės 29 dieną buvę surašyta tik 18 žinių lapelių ir tik po vieną egzempliorių. Jų vienas egzempliorius buvęs rašomas todėl, kad taip buvęs įsakęs drg. **Dusikovas,** todėl, sudarant 18 apskaitos bylų, tekę atlikti dvigubą darbą.

Apskrities NKGB skyrius plepus, savo darbe apsileidęs. Dalies viršininkas drg. **Janinas** esą taip pasakęs: "Mes daug dirbame, nėr kada pailsėti, o gauname mažai. Niekas nesąs nurodęs dirbti ištisą parą ir t.t." (apie tai painformavo drg. **Dusikov).**

Šiuo reikalu **Popovas** kalbėjęsis su org. **Janinu** ir įspėjęs jį, kad už tokį jam pavesto darbo tvarkymą jis būsiąs patrauktas atsakomybėn. Į tai arg. **Janinas** atsakęs, kad jis darbą dirbsiąs, nuo darbo neatsisakąs, o skandalas su drg. **Dusikovu** įvykęs todėl, kad pastarasis duodavęs neteisingus nurodymus žinių lapelių suforminimo reikalu, t. y. reikalaudavęs lapelių rašyti vieną egzempliorių, o žinių lapelius ūkininkams (kulokams) — be kompromituojančios medžiagos (tokių lapelių **Janino** buvo sudaryta per 15).

Kretingos apskrities DV milicijos skyrius suregistravęs apskrityje 37 prostitutes ir norėjęs visoms sudaryti apskaitines bylas, tačiau **Dusikovo** ir **Petrušenkos** patarimu duomenys buvę dar kartą patikrinti. Duomenis patikrinus paaiškėję, kad jas imti apskaiton visai nesą reikalo. Dalis jų jau seniai ištekėjusios,

turinčios vaikų ir gavusios darbo. Tokiu būdu pasirodę, kad apskrityje nesą ne vienos prostitutes.

1941 m. gegužes 30 dienai Kretingos apskrities NKGB skyrius esąs paėmęs apskaiton 137 asmenis tautininkų vadovaujančio sąstato, 73 asm. šaulių vadovaujančio sąstato, 17 asm. kontrrevoliucines organizacijos "Geležinis Vilkas" vadovaujančio sąstato ir 15 asm. sionistų vadovaujančio sąstato, tačiau duomenys apie šeimų narius nesą nustatyti. Duomenys rinkti pradėti tik dabar ir į tą darbą įtraukti esą taip pat milicijos darbuotojai.

Telšių apskrities NKGB skyriuje prieštarybinio elemento darbas einąs iš lėto, ypač didelių sunkumų atsirandą todėl, kad tenką versti iš lietuvių į rusų kalbą. Gegužės 31 d. tebuvę sudaryta tik 50 apskaitinių bylų.

Raseinių apskrities NKGB skyrius prieštarybinio elemento apskaitos darbą tik ką pradėjęs. Birželio 1 d. skyriuje šaukiamas operatyvių darbuotojų pasitarimas, o po to visi jie būsią pasiųsti į valsčius.

Iš visiškai slapto Biržų UO NKVD viršininko P. Liso rašto 1941.1.30 Oper. Įgaliotiniui UO NKVD Draugui S. matyti, kad prieštarybinio elemento surašinėjimas turėjo būti baigtas ligi 1941 m. vasario 10 dienos.

Šį daugeliu atžvilgiu įdomų raštą duodame ištisai:

Oper. Įgaliotiniui Biržų UO NKVD

Visiškai slaptai

Draugui S.

Papildydamas Lietuvos SSR Vidaus Liaudies Komisaro įsaką Nr. 0054, įsakau atlikti:

1. Iki 10.11.41 m. baigti surašinėjimą prieštarybinio elemento.

2. Kartu terminuotai pradėti aiškinti visą prieštarybinį ir socialiniai svetimą elementą Jums pavestame rajone ir sudaryti sąrašus.

3. Taip pat iki 10.11.41 m. pristatyti man kiekvieno, įtraukto į sąrašą, asmens po vieną egzempliorių užpildytos atskaitomybes kortelės.

4. Į sąrašą turi būti įtraukti visi tie asmens, kurie dėl savo socialinės ar politinės praeities, tautiniai šovinistinio nusistaty-

mo, religinių įsitikinimų, moralinio ir politinio nepastovumo yra priešingi socialistinei santvarkai ir dėl to galėtų būti panaudojami svetimų valstybių žvalgybininkų ir priešrevoliucinių centrų prieštarybiniams tikslams.

Šitam elementui priklauso:

1. Visi buvę prieštarybinių politinių partijų, organizacijų ir grupių nariai: trockininkai, dešinieji, eserai, menševikai, socialdemokratai, anarchistai ir p.

2. Visi buvę tautinių-šovinistinių prieštarybinių partijų organizacijų ir grupių nariai: tautininkai, jaunalietuviai, voldemarininkai, liaudininkai, krikščonys demokratai, nacionalistų teroristų "Geležinis Vilkas" organizacijos nariai, katalikų teroristų "Baltojo Žirgo" organizacijos nariai, studentų aktyvistų korporacijos nariai, šaulių sąjungos aktyvas ir p.

3. Buvę žandarai, policininkai, buvę tarnautojai politinės ir kriminalinės policijos ir kalėjimų prižiūrėtojai.

4. Buvę caro, baltosios, Petliūros ir kitų armijų karininkai.

5. Buvę Lietuvos ir Lenkijos armijų karininkai ir karo teismo nariai.

6. Buvę politiniai banditai, baltosios ir kitų prieštarybinių armijų savanoriai.

7. Išbraukti iš komunistų partijos ir komsomolų nusikaltusieji partijos asmens.

8. Visi perėjūnai, politiniai emigrantai, reemigrantai, repatriantai ir kontrabandistai.

9. Visi svetimų valstybių piliečiai, svetimų valstybių firmų atstovai, svetimų valstybių įstaigų bendradarbiai, buvę svetimtaučiai, buvę užsienio atstovybių, firmų koncesijų ir akcinių bendrovių tarnautojai.

10. Asmens turį asmeninių susirašinėjimų su užsieniu, pasiuntinybėmis ir konsulatais, esperantistai ir filatelistai.

11. Buvę valstybių departamentų tarnautojai (nuo referento ir aukščiau).

12. Buvę Raudonojo Kryžiaus darbininkai ir Lenkijos tremtiniai.

13. Įvairių konfesijų dvasininkai (popai, kunigai), sektantai ir religinis aktyvas.

14. Buvę bajorai, dvarininkai, pirkliai, bankininkai, prekybininkai (kurie naudojasi samdonu darbu), įmonių valdytojai, viešbučių ir restoranų laikytojai.

P a s t a b a: Organizuojant prieštarybinio elemento surašinėjimą, turi būti panaudota visi šaltiniai, tame skaičiuje: agentūrų pranešimai, specialiai patikrinta medžiaga, partijų ir tarybinių organizacijų medžiaga, archyvo medžiaga, piliečių pranešimai, areštuotų parodymai ir kiti daviniai. Pranešimai, parodymai ir kita oficiali

medžiaga turi būti, kaip reikalaujama, iš anksto agentūros keliu patikrinta.

Visais neaiškiais klausimais kreiptis prie mano pavaduotojo draugo Paulenkos arba prie Vyr. oper. įgaliotinio draugo Syčevo.

Apie darbo eigą kiekvieną dieną man pranešti.

(pas.) Biržų UO NKVD viršininkas

Biržai, 30.1.41. P. *Lisas.*

Kai kuriose apskrityse "antisovietinio ir socialiniai svetimo elemento" surašymas buvo pradėtas dar vėliau. Pavyzdžiui, LTSR VRLK **Juozas Kulboką** Mažeikių apskrities Žemės ūkio skyriaus pirmininkui **Jastrumskiui** tik 1941 m. gegužės 16 d. pavedė surašinėti Mažeikių apskrities buv. dvarininkus ir stambesnius ūkininkus. Tuo reikalu duotame įsakyme rašoma:

Draugui *Jastrumskiui*

Prašome skubiai sudaryti visų Mažeikių apskrityje buvusių dvarininkų ir stambesnių ūkininkų, esančių Tamstos žinioje sąrašus pilnus su visomis asmens žymėmis, pagal sekančius klausimus: pavarde ir tėvo vardas, gimimo metai ir vieta, tautybe, pilietybė, partingumas praeity ir dabar, mokslo cenzas, socialinė kilmė, šeimos sudėtis, jų amžius ir gyvenamos vietos. Kokį turtą valdė anksčiau: žemės ha, gyvulių skaičius, darbo mašinų ir t.t., kiek ir kokį turtą valdo dabar, kur valdomas turtas randasi? Žinias prašome duoti apie visus, kokius turite pas save ir kokius žinote.

LTSR VRLK Mažeikių apskrities dalies viršininkas

(pas.) *Juozas Kulboką.*

Kaimuose "antisovietinio ir socialiniai svetimo elemento" surašinėjimas buvo pavestas LKP(b) valsčiaus komitetų sekretoriams su patikimaisais nariais ir valsčių bei seniūnijų vykdomųjų komitetų pirmininkams. Kadangi buvo bijoma, kad jie kam nereikia neišplepėtų, tai jiems nebuvo pasakytas to surašinėjimo tikslas. Toji paslaptis buvo patikėta tik apskrities kompartijos ir saugumo vadovams ir tai, reikia manyti, tik prieš patį išvežimą. Tuo būdu buvo išlaikyta to darbo konspiratyvus pobūdis.

1941 m. birželio mėnesio pirmomis dienomis apskrityse jau buvo baigiami sudaryti išvežtinųjų sąrašai.

Kaip šis darbas tuo metu buvo smarkiai dirbamas matyti iš NKGB apskričių skyrių viršininkų išlikusių "žinių apie kontrrevoliucinio ir prieštarybinio elemento apskaitą Lietuvos respublikoje". Tos žinios, matyti, buvo siunčiamos centrui. Kol kas jų pasisekė gauti tik iš Žemaičių krašto apskričių, būtent: Kretingos, Telšių, Raseinių, Tauragės, Mažeikių ir Šaulių.

Tas žinias iš eilės sunumeruojame. Visos jos yra išverstos iš rusų kalbos.

ŽINIOS NR. 1

APIE PRIEŠTARYBINIO ELEMENTO APSKAITOS PADĖTĮ 1941.VI.3 DIENAI

Eilės Nr.Nr.	Apskaitinio elemento pavadinimai	Seimų galvų skaičius	Seimų skaičius	Seimų narių skaičius	Viso asmenų	Pastabos
	Tauragėje					
1	Lietuvos kariuomenės karininkų .	3	1	3	6	
2	Policininkų	9	8	19	28	
3	Jaunalietuvių	10	8	34	44	
4	Dvarininkų	4	3	9	13	
5	Tautininkų	20	15	54	74	
6	Šaulių	50	36	96	146	
7	Aukštų valdininkų	1	1	1	2	
8	Žydų frontininkų („frontoviki") .	1	1	2	3	
9	Asmenys, atvykę iš Vokietijos . .	6	4	9	15	
	Viso . . .	104	77	227	331	
	Šiauliuose					
1	Įtariamųjų šnipinėjimu Vokietijos naudai.	1	1	3	4	
2	Tėvynės išdavikų šeimų	1	1	3	4	
3	Aukštų valdininkų	1	1	3	4	
4	Lietuvos kariuomenės karininkų .	1	0	0	1	
S	Jaunalietuvių	1	1	4	5	
6	Policininkų	6	6	13	19	
7	Tautininkų	6	5	17	23	
8	Šaulių . .	11	8	23	34	
9	Dvarininkų	45	40	144	189	
	Viso . . .	73	63	210	283	

Eilės Nr. Nr.	Apskaitinio elemento pavadinimai	Šeimų galvų skaičius	Šeimų skaičius	Šeimų narių skaičius	Viso asmenų	Pastabos
	Kretingoje					
1	Prekybininkų (Beitorgovcy) . . .	4	4	9	13	
2	Jaunalietuvių	2	2	3	5	
3	Kr.-demokratų	1	1	1	2	
4	Sionistų	1	1	3	4	
5	Prekybininkų	1	1	6	7	
6	Tautininkų	3	3	8	11	
7	Fabrikantų	1	0	0	1	
8	Dvarininkų	11	9	27	38	
9	Šaulių	17	16	52	69	
	Viso . . .	41	37	109	150	
	Raseiniuose					
1	Tautininkų	1	1	3	4	
2	Lietuvos kariuomenės karininkų .	1	1	3	4	
3	Policininkų	7	7	22	29	
4	Dvarininkų	23	22	85	108	
	Viso . . .	32	31	113	145	
	Telšiuose					
1	Policininkų	5	3	10	15	
2	Lietuvos kariuomenės karininkų .	4	4	10	11	
3	Saulių	8	7	18	26	
4	Dvarininkų	31	27	68	9a	
5		2	2	4	6	
6	Prekybininkų	2	2	5	7	
7	Kalėjimo prižiūrėtojų	1	1	1	2	
8	Tautininkų	1	1	3	4	
	Viso . . .	54	47	119	173	
	Mažeikiuose					
1	Prekybininkų	1	1	2	3	
2	Jaunalietuvių	2	2	5	7	
3	Policininkų	2	2	6	8	
4	Tautininkų	3	3	7	10	
5	Saulių	3	3	6	9	
6	Dvarininkų	16		22	38	
7	Fabrikantų	3	3	11	14	
	Viso . . .	30	25	59	89	

Visiškai slaptai

ŽINIOS NR. 4

APIE KONTRREVOLIUCINIO IR PRIEŠTARYBINIO ELEMENTO APSKAITA LIETUVOS RESPUBLIKOJE

Telšiai

pagal davinius 1941 m. birželio mėn. 7 d.

Eil. Nr.	Kategorijos	Areštui	Išvežimui
1	Kontrrevoliucinių organizacijų aktyvūs nariai ir prieštarybinių tautinių baltagvardietiškų organizacijų dalyviai	35	
2	Buvę žvalgybininkai, žandarai, buvęs policininkų bei kalėjimų tarnautojų vadovaująs sąstatas, o taip pat eiliniai tarnautojai, kuriems turima kompromituojančios medžiagos	8	
3	Buvę stambūs dvarininkai, stambūs fabrikantai ir buvę valstybinio aparato aukštieji valdininkai	43	
4	Buvę lenkų, latvių, lietuvių ir estų baltųjų kariuomenių karininkai, kurių atžvilgiu yra kompromituojančios medžiagos	3	
5	1 p. nurodytų asmenų šeimos nariai	—	83
6	2 p. nurodytų asmenų šeimos nariai	—	16
7	3 p. nurodytų asmenų šeimos nariai	—	94
8	4 p. nurodytų asmenų šeimos nariai	—	7
	Viso pagal NKBG medžiagą	89	200
	Buvę Lenkijos pabėgėliai	2	

Visiškai slaptai

RASEINIŲ APSKR. PRIEŠTARYBINIO, KRIMINALINIO IR SOCIALINIAI PAVOJINGO ELEMENTO KASDIENINĖ SUVESTINĖ NR. 5

1941 m. birželio 7 dienai

Srovės (spalvos)	Viso sudaryta bylų asmenų	Iš jų	
		išvežimui bylų / asmenų	jareštui bylų / asmenų
I. SKYRIUS			
Lietuvos tautinė kontrrevoliucija			
a) „Tautininkų" organizacijos vadovaująs sąstatas:			
1. Komitetų nariai, nuo apylinkių iki vyriausios vadovybės	22/50	11/11	11/39
b) „Jaunosios Lietuvos" organizacijos vadovybė:			
1. Skyrių viršininkai, nuo apylinkių iki vyriausios valdybos narių	12/31	6/6	6/25

Ž I N I O S NR. 2

APIE APSKAITINIŲ BYLŲ SUDARYMĄ APSKAITON PAIMTIEMS ASMENIMS PAGAL VALST. SAUG. LIAUD. K-TO (NKGB) ĮSAKYMĄ NR. 0023

1941 m. birželio 4 d.

Eilės Nr.	Apskrities pavadinimas	Viso bylų	Tame skaičiuje		Davinių gavimo šaltinis
			areštui	išvežimui	
1	Kretingos . . .	164/264*)	85/85	79/179	
2	Tauragės . . .	238/435	132/102	106/303	Perdavė telefonu drg. LEBEDEV.
3	Raseinių . . .	122/253	61/61	61/192	Perdavė telefonu drg. KLEMIN.
	Viso . . .	524/952	278/278	246/674	

(—) Peirušenko,
LTSR Kretingos apskrities NKGB skyr. V-ko pav.
Valst. Saug. jaun. leitenantas.

" Visiškai slaptai

Ž I N I O S NR. 3

APIE KONTRREVOLIUCINIO IR PRIEŠTARYBINIO ELEMENTO APSKAITĄ LIETUVOS RESPUBLIKOJE

Kretinga
pagal davinius 1941 m. birželio 7. d.

Eil. Nr.	Kategorijos	Areštui	Išvežimui
1	Kontrrevoliucinių organizacijų aktyvūs nariai ir prieštarybinių tautinių baltagvardietiškų organizacijų dalyviai	57	
2	Buvę žvalgybininkai, žandarai, buvęs policininkų bei kalėjimų tarnautojų vadovaująs sąstatas, o taip pat eiliniai policininkai ir kalėjimų tarnautojai, kurių atžvilgiu yra kompromituojančios medžiagos	4	
3	Buvę stambūs dvarininkai, stambūs fabrikantai ir buv. valstybinio aparato aukštieji valdininkai	14	
4	1 p. nurodytų asmenų šeimos nariai	–	138
5	2 p. nurodytų asmenų šeimos nariai	–	10
6	3 p. nurodytų asmenų šeimos nariai . . .	–	45
	Viso pagal NKBG medž. . . .	75	193

* Pirmas skaičius parodo, kiek sudaryta bylų, antras skaičius — kiek asmenų tose bylose.

Srovės (spalvos)	Viso sudaryta bylų asmenų	Iš jų «	
		išvežimui bylų / asmenų	areštui bylų / asmenų
f) Basanavičiaus vardo mokytojų S-gos centro ir apskričių valdybų nariai . .	2/2	1/1	1/1
g) Visas aktyvas voldemarininkų organizacijos „Geležinis Vilkas" ir nuolatiniai „Žygio" bei „Tėvų Žemės" bendradarbiai	4/4	2/2	2/2
h) „Saulių Sąjungos" vadovaująs sąstatas ir nuolatiniai „Trimito" bendradarbiai .	50/105	25/25	25/80
i) Katalikų organizacijos: 5. „Pavasarininkų" Sąjungos vadovybė.	6/12	3/3	3/9
II. SKYRIUS			
1. Policininkų vadovaująs sąstatas . .	20/39	10/10	10/29
III. SKYRIUS			
12. Dvarininkai (turėję per 100 ha žemės arba pagalbines įmonės) . . .	128/262	68/68	60/194
VIII. SKYRIUS			
1, 2, 3 ir 4 skyriuje nurodytų kategorijų asmenų šeimos nariai, kurie arešto metu su jais gyveno arba buvo jų išlaikomi	6/18		C/18
Viso. . .	250/523	126/126	124/397

I941.VI.7. Viršininkas (-) *Klemin*

Pažymėjimas: žinių lentelę Nr. 6 žr. 28—29 psl.

Dabar kiek panagrinėkime tas "žinias". Pirmiausia jos mums rodo, kad smarkiausias žinių apie išvežtuosius tvarkymas vyko nuo birželio 1 dienos ligi to pat menesio 7 d. Sakysim, 1941 m. birželio d. LTSR NKGB 2-jo skyriaus viršininko pavaduotojas valstybes saugumo seržantas **Popovas** jau minėtame savo raporte valstybes saugumo liaudies komisaro pavaduotojui valstybes saugumo majorui **Bykovui** pažymėjo, kad gegužes 29 d. Kretingos apskrities NKGB skyriuje tebuvę surašyta tik 18 lapelių ir tik po vieną egzempliorių, o gegužes 30 d. Kretingos apskrities NKGB skyrius buvęs paėmęs apskaiton 137 asmenis tautininkų vadovaujančio sąstato, 73 asmenis Šiaulių vadovaujančio sąstato, 17 asmenų kontrrevoliucines organizacijos "Geležinis Vilkas" vadovaujančio sąsta-

to ir 15 asmenų sionistų vadovaujančio sąstato, tik daviniai apie jų šeimas nebuvę nustatyti. Tuo būdu iš viso apskaiton buvo paimta 242 asmenys. Tačiau tie daviniai, matyt, buvo dar negalutini . Pagal "Žinias apie prieštarybinio elemento apskaitos padėtį 1941.VI. 3 d." Nr. 1. Kretingoje apskaiton paimtų žmonių skaičius žymiai mažesnis, būtent, 150 ir apskaitinio elemento santykis kitoks. Pagal "žinias apie apskaitinių bylų sudarymą apskaiton paimtiems asmenims NKGB įsakymu Nr. 0023 1941 m. birželio 4 d." (Nr. 2) Kretingos apskrityje apskaiton buvo paimta 264 žmonės (iš jų 85 areštui ir 179 išvežti). Pagal davinius 1941 m. birželio 7 d. Kretingos apskrity buvo numatyta areštui 75 ir išvežimui 193 žmonės, iš viso 268 žmonės. Tai yra 4 žmonėmis daugiau, negu birželio 4 dieną kad buvo numatyta. Birželio 14 d. iš Kretingos apskrities buvo išvežta 311 žmonių.

Pagal jau minėtą seržanto **Popovo** raportą, Telšių apskrities NKGB skyriuje gegužės 31 d. buvę sudaryta tik 50 apskaitinių bylų, pagal birželio 3 d. (Žinios Nr. 1) davinius jau buvo sudarytos bylos 173 asmenims, o pagal birželio 7 d. (Žinios Nr. 4) jau 291 asmeniui.

Birželio 3 d. Raseinių apskrity buvo sudarytas 145 asmenims bylos (žinios Nr. 1), birželio 4 d. — 253 (Žinios Nr. 2), o birželio 7 d. jau 523 žmonėms.

Birželio 3 d. Tauragės apskrity buvo sudarytos bylos 331 asmeniui (Žinios Nr. 1), o birželio 3 d. jau 435 asmenims (Žinios Nr. 2). Mažeikių apskrityje birželio 3 d. buvo sudarytos bylos tik 89 asmenims (Žinios Nr. 1), birželio 6 d. — 255, o birželio 7 d. — jau 338 asmenims. Iš Mažeikių buvo išvežta 313 žmonių, t.y. mažiau, negu buvo VI.7 numatyta.

Kada buvo baigta išvežtinųjų atranka ir registravimas, sunku ką nors tikra pasakyti. Kadangi apskričių NKGB skyriai ir jų agentai iki nurodytų terminų

negalėjo baigti tos atrankos ir registracijos, tai reikia manyti, kad ji truko ligi pat išvežtinųjų medžioklės birželio 14 d. Kad taip turėjo būti, mums sako ir viena SSSR NKGB komisaro pavaduotojo **Serovo** 1941 m. birželio 4 d. visai slapta instrukcija, kurios pirmajame punkte jis sako: reikia stropiai peržiūrėti visas apskaitines bylas ir atmesti tas, kurioms trūksta kompromituojančios medžiagos ir netinka operacijai.

Aukščiau mūsų duotos "žinios" rodo, kad į išvežtinųjų sąrašus daugiausia pateko šaulių ir tautiškųjų organizacijų narių. Vadinas, pavojingiausias bolševikams kontrrevoliucinis elementas.

Pagaliau tos "žinios" mums rodo, jog NKGB apskričių skyrių ir jų agentų išvežtinųjų atranka ir registracija buvo daroma labai paviršutiniškai ir netvarkingai. Tatai mums patvirtina jau ne kartą minėtas **Popovo** raportas. Yra daug faktų, kad agentai į sąrašus įtraukdavo tokius, su kuriais jie ar jų žmonos bei artimieji buvo susipykę. Aplamai, reikia pažymėti, kad išvežtinųjų registracija bene daugiausia parėjo nuo vietinių kompartijos ir sovietinės valdžios pareigūnų.

Turėdami visas ir visų apskričių "žinias" ir raportus, be abejo, galėtume pilnesnių ir tikslesnių išvadų padaryti apie tai, kaip vyko išvežtinųjų atranka ir registracija.

Pasirengimas išvežimui

Kaip turi būti iš Pabaltijo išvežamas prieštarybinis elementas, smulkia visiškai slapta instrukcija pateikė SSSR Valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas valstybės saugumo 3 rango komisaras **Serovas.** Jo "instrukcijos apie tvarką prieštarybinio elemento išvežimui atlikti Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje bendruosiuose dėsniuose sakoma, kad prieštarybinio elemento išvežimas iš Pabaltijo valstybių esąs didelės politinės svarbos uždavinys. Sėkmingas jo iš-

sprendimas pareinąs nuo apskričių operatyvinių trejukių ir štabų sugebėjimo tinkamai paruošti šiai operacijai atlikti planą ir iš anksto numatyti visa, kas reikalinga. Taip pat reikią turėti galvoje, kad ši operacija turinti būti atlikta be triukšmo ir panikos, taip jog nepasireikštų jokių demonstrancijų bei kitokių išsišokimų ne tik iš išvežamųjų puses, bet ir iš tam tikros dalies aplinkinių gyventojų, priešingai nusiteikusių tarybų valdžios atžvilgiu.

Toliau SSSR NKGB komisaras **Serovas** smulkmeniškai nurodo instruktavimo, dokumentų gavimo, išvežimo vykdymo, šeimos galvos atskyrimo nuo šeimos, išvežamiesiems lydėti ir ešelonams pakrauti tvarką.

Vienu kartu keliasdešimt tūkstančių niekuo nekaltų žmonių žiauriomis priemonėmis kažkur išvežimas iš savo tėvynės yra nepaprastas įvykis, iš pagrindų sukrečiąs kad ir ramiausią tautą. Tatai gerai suprato ir SSSR NKGB vadai. Todėl jie, ryždamies tam nepaprastam žygiui, bijojo galimų neramumų. Kad to galėtų išvengti, jie išvežimo operacijai ruošės labai slaptai ir pačią operaciją norėjo įvykdyti staiga, greit ir kiek galint skubiau. 1941 m. birželio 4 d. SSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas valstybės 3 rango komisaras **Serovas** valstybės saugumo apskričių skyrių viršininkams išleido visai slaptą instrukciją, kurioje išvardintos priemonės, būtinos paruošti prieš vykdant išvežimo operaciją. Tos priemonės labai būdingos, būtent:

1. Stropiai peržiūrėti visas apskaitines bylas ir atmesti tas iš jų, kurios, neturėdamos kompromituojančių davinių, neįeina į operaciją.

2. Nustatyti visus apskaiton paimtus asmenis pagal jų gyvenamas vietas, dėl to kaipo priežastį panaudojant būsimą pasportizaciją, sanitarinę būklę, telefono remontą ir t.t.

3. Stropiai išstudijuoti komisaro pavaduotojo drg. *Serovo* patvirtintą operacijai vykdyti instrukciją, ir pagal tą instrukciją apskrities skyriaus viršininkas turi instruktuoti jo žinioje esantį operatyvinį sąstatą.

4. Patvirtinus apskaitines bylas, suskaičiuoti bendrą kiekį

MAŽEIKIŲ APSKR, PRIEŠTARYBINIO, KRIMINALINIO IR SOCIALINIAI

Srovės (spalvos)

I. SKYRIUS

Lietuvos tautinė kontrrevoliucija

a) „Tautininkų" organizacijos vadovaująs sąstatas:
1. Komitetų nariai, nuo apylinkių iki vyriausios vadovybės
b) „Jaunosios Lietuvos" organizacijos vadovybė:
1. Skyrių viršininkai, nuo apylinkių iki vyriausios valdybos narių
h) „Šaulių Sąjungos" vadovaująs sąstatas ir nuolatiniai „Trimito" darbininkai . . . .

II. SKYRIUS

1. Policininkų vadovaująs sąstatas
4. Kalėjimų tarnautojai (vadovaująs sąstatas)
7. Kriminalinės policijos valdininkai (vadovaująs sąstatas)

III. SKYRIUS

12. Dvarininkai (turėję per 100 ha žemės arba pagalbines įmonės)
13. Stambūs fabrikantai (kurių įmonės nacionalizuotos)
14. Stambūs pirkliai ir namų savininkai (metinė apyvarta arba turto vertė per 250.000 litų)

V. SKYRIUS

Kriminalinis elementas

IX. SKYRIUS

Buvusios Lenkijos pabėgėliai

Viso. . .

MAŽEIKIŲ APSKRITIES NKGB SKYRIAUS PRIEŠ

1941 m. birželio mėn. 6 d.

Viso sudaryta bylų/asmenų	Iš jų		
	Areštui bylų/asm.	Išvežimui bylų/asm.	
145/255	79/79	66/176	

Valst. Saug. jaun. leitenantas (—) *Muchin*
Mažeikių aps. NKGB Skyr. V-ko pav.

PAVOJINGO ELEMENTO KASDIENINĖS SUVESTINĖS NR. 6

1941 m. birželio 6 dienai | **1941 m. birželio 7 dienai**

Viso sudaryta bylų / asmenų	Iš jų		Viso sudaryta bytų / asmenų	jų	
	Areštui bylų / asmenų	Išvežimui bylų / asmenų		Areštui bylų / asmenų	Išvežimui bylų 1 asmenų
31/55	16/16	15/39	39/79	20/20	19/59
14/25	7/7	7/18	18/33	9/9	9/24
25/40	14/14	11/26	41/77	22/22	19/55
16/32	8/8	8/24	18/36	9/9	9/27
2/7	1/1	1/6	2/7	l/1	1/6
2/4	1/1	1/3	2/4	1/1	1/3
33/49	19/19	14/30	33/49	17/17	16/32
12/28	6/6	6/22	12/28	6/6	6/32
6/11	3/3	3/8	6/11	3/3	3/8
57 drauge su	prostitutėmis				
3/3	3/3		2/2	2/2	
144/254	78/78	66/176	173/326	90/90	83/236

Valst. Saug. jaun. leitenantas (—) *Muchin*
Mažeikių apskr. NKGB Skyr. V-ko pav.

TARYBINIO ELEMENTO APSKAITOS SUVESTINES

1941 m. birželio mėn. 7 d.

	Viso sudaryta bylų/asmenų	Iš jų	
		Areštui bylų/asm.	Išvežimui bylų/asm.
	181/338	98/98	83/240

Valst. Saug. jaun. leitenantas (—) *Muchin*
41.VI.ū. Mažeikių aps. NKGB Skyr. V-ko pav.

šeimų ir žmonių ir apskaičiuoti reikalingą operatyvinį sąstatą, tam reikalui numatant apskrity turimą operatyvinį sąstatą.

Operatyvinio sąstato kiekį parinkti tokiu būdu: vienas operatyvinis darbininkas, vienas NKVD darbininkas, vienas raudonarmietis NKVD kariuomenės ir vienas vietinio tarybinio-partinio organo atstovas. Tie keturi žmonės turi įvykdyti 2 šeimų operaciją.

5. Paruošti atvykstančiam operatyviam sąstatui patalpas, suorganizuoti maitinimą ir įspėti operatyvinį sąstatą, kad niekur neitų į miestą, kad neįspėtų išvežamųjų.

6. Operacijos dalyviams paruošti popieriaus ir pieštukų. Paruošti ginklų ir šaudmenų atsargas tam atvejui, jeigu kas nors iš operatyvinių darbininkų atvyks be ginklo.

7. Iš anksto numatyti iš esamo vietinio partiniai-tarybinio aktyvo žmones pritraukti prie operacijos, bet apie būsimą operaciją niekam nepaskelbti.

8. Savo rajono žemėlapyje pažymėti gyvenamuose punktuose kiekį operacijon įeinančių asmenų. Praktiškai tatai įvykdyti taip: po gyvenamosios vietos pavadinimo rutuliuke skaitykliu pažymėti skaičių šeimų, o rodyklių — šeimas; tame pat žemėlapy pažymėti išsiunčiamųjų kelionės maršrutą ligi pakrovimo stoties. Be to, kad kolonos kelionė arkliais būtų neilgesnė kaip 25 kilometrai.

Visų tiksliausia pristatyti išsiunčiamuosius prie plentų, kuriuose juos pasitiks auto transportas ir nuvež ligi geležinkelio stoties.

9. Sudaryti geležinkelių stotyse pakrovimo planą ir savo reikalavimuose nurodyti būtiną vagonų kiekį, apskaičiuojant ne mažiau kaip po 25 žmones vagonui.

Operacijos išvakarėse, po instruktavimo, operatyviniam sąstatui paruošti išduoti apskaitines bylas. Turėti galvoje, kad tiek išsiunčiamųjų asmens bylos, tiek areštuojamųjų bylos ligi pat pakrovimo į ešalonus turi būti vienoje papkėje; prieš susodinant į vagonus šeimos galvų asmens bylos atiduodamos ešelono viršininkui, o šeimos narių bylos — kito ešelono viršininkui.

Iš to aplinkraščio matome, kaip smulkmeniškai ir konspiratyviškai buvo rengiamasi operacijai. Dalis operacijos darbininkų apie savo pareigas sužinojo tik operacijos išvakarėse, kai jie buvo instruktuojami išvežamųjų medžioklei. Šiuo atveju bolševikai, galima sakyti, parodė klasinį konspiratinio pasiruošimo pavyzdį.

Birželio 14 dienos anksti rytą visose Lietuvos miestų bei miestelių gatvėse, visuose Lietuvos keliuose pasirodė sunkvežimiai su enkavedistais ir vietiniais komunistais. Ne vienam, matant juos, kilo įvairūs spėliojimai ir nelinksmos mintys. Sunkvežimiams sustojus miestuose prie namų, kaimuose prie ūkių, prasidėjo taip dažnai saugumo organų slaptuose aplinkraščiuose ir instrukcijose minima **garsioji operacija**, kurios amžiais lietuviai nepamirš. Ta lietuvių tautai nešanti pražūtį ir mirtį klaiki operacija buvo nežmoniškai žiauri ir skaudi kiekvienam jos paliestajam. Kur tik pasirodė operatyviniai darbininkai, ten prasidėjo verksmas, liejosi ašaros.

Operatyviniai darbininkai su išvežamaisiais elgėsi labai žiauriai. Nors išvežamųjų likimas jau buvo nulemtas operacijos štabo, tačiau operacijos darbininkai išvežamojo namus krėsdavo, ieškodami ginklų ir kompromituojančios medžiagos. Tos paviršutinės formalinės kratos metu operatyviniai darbininkai grobė išvežamųjų brangesnius daiktus, o kitus nužiūrėtus daiktus vėliau, po operacijos, pasigrobė. Kratos metu operatyviniai darbininkai žiauriai tyčiojos iš išvežamųjų.

Kadangi išvežamieji buvo staigiai bei netikėtai užklupti ir verčiami ruoštis į tolimą bei nežinomą kelionę, tai jie išgąsdinti nebežinojo ko griebtis, ką su savim pasiimti. Operatyviniai darbininkai, užuot padėję ir patarę, šlykščiai tyčiodamies ragindavo greičiau ruoštis, ir, savo galią rodydami, neretai išvežamuosius skaudžiai apkuldavo. Vienur leisdavo su savim pasiimti kiek daiktų, o kitur išvežė žmones kuone taip, kaip juos atrado lovose begulinčius. Ypač buvo žiauriai elgiamasi su tais, ant kurių vietiniai komunistai buvo pikti. Sakysim, Šakynoje, Gruzdžių valsčiaus, Šaulių apskrities, operatyvinė grupė atvažiavo išvežti buvusio Šiaulių apygardos prokuroro padėjėjo **Aleksandro Šalkausko** su šeima. Jį rado dar bemiegantį. Prižadinę ir iškrėtę namus, skubiai susodino į auto-

sunkvežimį ir išvežė į Šiaulius. Neleido net mažų vaikučių apauti ir šilčiau aprengti. Autosunkvežimiui Gruzdžiuose sustojus, **Šalkauskiene** vaikučiams norėjo nupirkti batelius. Tačiau komunistas valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Loveikis neleido, šiurkščiai atsakydamas, tegu buržųjų vaikai mokosi basi vaikščioti.

Jeigu kuris iš vietinių milicininkų išvežamųjų atžvilgiu parodydavo kiek daugiau žmoniškumo, tokį komunistai, kaip tariamąjį buržųjų draugą, o liaudies priešą, tuojau pasistengdavo sulikviduoti. Pavyzdžiui, pasak "Žemaičių Žemes", (1942 m. Nr. 4) Mažeikių apskrityje milicininkas **Petras Sabeckis,** sūnus Mykolo, kilimo iš Vaičaičių kaimo, Ylakių valsčiaus, išvežamiesiems buvęs neblogas: neskubinęs, leisdavęs daugiau ko pasiimti, mandagiai elgdavęsis ir komjaunuoliams bei kitiems dalyviams neleisdavęs grobstyti ir savintis išvežamųjų turto, kaip tada visų buvę daroma. Už tai buvęs įskųstas. Jį tuoj nuginklavę, atleidę iš tarnybos ir įsakę vykti į namus. Bet jam dviračiu bevažiuojant prie Sėdos miestelio buvęs peršautas dviem šūviais ir kritęs vietoje (pasakojama, kad pagal įsakymą jį nušovę kiti du milicininkai).

Masinės lietuvių medžioklės klaikiai žiaurūs vaizdai tebėra gyvi kiekvieno lietuvio vaizduotėje. Dabar leiskime kiek prabilti patiems tos operacijos vykdytojams. Jau kartą mūsų minėtas LTSR NKGB (VSLK) KRO 2-jo skyriaus viršininko pavaduotojas valstybės saugumo seržantas **Popovas** savo 1941 m. birželio 20 d. raporte valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojui valstybės saugumo majorui **Bykovui** rašo, kad prieštarybinio elemento išvežimo operacija Kretingos apskrities VSLK skyriuje prasidėjusi 1941 m. birželio 14 d. 4 val. ryto. Operacijai buvę pasiruošta neblogai, operatyvinis ir partijos aparatas buvęs sutrauktas į vietą laiku, visos operatyvinės trejukės buvusios aprūpintos autotransportu. Viso Kretingos apskrity buvę paruoštos ir išimtos 88 šeimos, kurias sudarę 311 žmonių. Iš jų 77 asmenys areštuoti, o liku-

sieji 234 žmonės išsiųsti apgyvendinti į kitas sritis. Kraunant į ešelonus, išvežamųjų priėmimas punktuose buvęs organizuotas blogai, ypač Klėbių stoties pakrovimo punkte, kur pakrovimo vyresniuoju buvęs drg. **Dusikov.** Išvežamųjų priėmimą drg. **Dusikov** tvarkęs formaliai, ėmęs iš atvykstančių operatyvinių trejukių bylas ir dėjęs jas į krūvą, netikrindamas, ar operacijos dokumentai suforminti teisingai ir ar esą pristatyti visi asmenys, įrašyti į bylas. Todėl pasirodę, kad visa eilė dokumentų nebuvę tinkamai suforminta, t. y. kratos protokolo, turto surašymo bei raporto buvę sudaromi vienas ir du egzemplioriai ir dedami į išvežamojo bylą, o jokių dublikatų nepasilikdavę. **Dusikovui** taip reikalą tvarkant, 22 bylose trūksta turto sąrašo ir nežinia kam tas turtas esąs perduotas. Be to, apskrities skyriaus operatyvinė trejukė tiksliai nežinanti, kiek iš tikrųjų žmonių buvo ešelonu išsiųsta. (Drg. Razausko žodžiai).

Atliekant pašto viršininko **Gabrino Mingėlos** išvežimo operaciją, pastarasis mėginęs bėgti, bet operatyvinės grupės vyresniojo drg. **Janino** buvęs bebėgant sužeistas, sulaikytas ir šiuo metu gydomas Kretingos ligoninėje. **Mingėlos** šeima išsiųsta..

Prieštarybinio elemento surašymas Kretingos apskrities VSLK skyriuje buvęs organizuotas blogai ir todėl išimto kontingento skaičius esąs labai menkas.

Operatyviniai-agentūrinis darbas operacijos paruošimo metu buvęs apleistas ir operatyvinis sąstatas agentūrinio darbo nedirbęs, o tas taip pat atsiliepęs operacijai.

Antrajame savo tos pat dienos raporte **Bykovui Papovas** rašo, kad prieštarybinio elemento išvežimo operacija Mažeikių apskrities VSLK skyriuje prasidėjus 1941 m. birželio mėn. 14 d. 4 val. ryto. Pasiruošimas operacijai buvęs atliktas neblogai. Operatyvinis sąstatas buvo suskirstytas į trejukes ir tarp jų paskirstytos bylos. Viso Mažeikių apskrity buvę išimta 90 šeimų, kurias sudarę 318 žmonių. Iš jų buvo areš-

tuota 68 šeimų galvos ir išvežta 245 žmones — viso 313 žmonių.

Prieštarybinio elemento operacijos metu įvykių nebuvę. Išvežtųjų šeimas liečiančių bylų dublikatai suforminti, tačiau kai kuriose bylose nevisai tvarkingai: dokumentuose apie išvežimo įvykdymą nesą kratos protokolo, turto surašymo arba operatyvines grupės vyresniojo raporto apie šeimos išvežimą.

Agentūriniai-operatyvinis darbas operacijos paruošimo ir pačios operacijos metu buvęs išvystytas silpnai.

Pakrovimas į vagonus

Masinis lietuvių išvežimas į SSSR lietuvių tautai buvo be galo skaudi operacija. Paprastai, darant operaciją, stengiamasi operuojamajam kiek galint palengvinti kančias. Bolševikai šiuo atžvilgiu elgėsi visai priešingai. Jų saugumo organai savo slaptuose aplinkraščiuose smulkmeniškai nusako, kaip turi būti aprūpinti jų operatyviniai darbininkai, bet nė žodeliu neužsimena, kaip tie darbininkai turi elgtis, kad jų "operuojamieji" mažiau kentėtų ar lengviau galėtų pakelti kančias. Juk jiems viena buvo aišku, kad juridiškai, net pagal sovietinius įstatymus, daugumas tų žmonių buvo visiškai nekalti. Kuo kalta žmona, kad jos vyras buvo šaulys ar kurios kitos bolševikams nepatinkamos organizacijos narys. Kuo kalti dėl to jo tėvai, pagaliau net jo maži vaikai? Bet bolševikų saugumo organams toks klausimas visai neegzistavo, ir jie veikė nesivaduodami net elementariausiais humaniškumo dėsniais. Bolševikiškasis chamas savo purvinais batais be atodairos žengė per Lietuvą.

Graudžios scenos buvo išvežamuosius suimant, bet dar graudesnės buvo juos pakraunant į prekinius vagonus. Čia vyrai buvo atskiriami nuo žmonų, vaikai nuo tėvų. Jeigu graudu buvo skirtis su mylima tėviške, su namais, su turtu, tai dar graudžiau buvo skirtis su mylimais žmonėmis, su kuriais meilės ir vargo saitais susietas bendras gyvenimas. Čia išvežamiesiems

dvelktelėjo siaubingas nujautimas, kad prasideda jų nežmoniškai sunkus golgotos kelias į nežinomybę. Tai, ką jautė ir išgyveno į vagonus pakraunamieji ir iš tolo juos stebėdami atvykę išlydėti artimieji, visai atvaizduoti įstengtų nebent tik Homero lyra ir Tacito plunksna.

Bolševikiškasis smurtas pasiekė savo aukščiausią laipsnį. Bolševikiškasis chamizmas aklai keršijo tūkstančiams lietuvių kūdikių, moterų ir senelių, kad lietuvis jo purvinais batais neįsileido į savo laisvę, tiesą ir grožį pamėgusią sielą. Lyg nujausdamas artėjant galą, įtūžęs chamas dūko. Tūkstančiais lietuvių kūdikių, moterų ir senelių, sveikų ir visai paliegusių kelias dienas duso ir troško prekiniuose vagonuose laukdami, kol visos aukos į juos bus sugrūstos. Bolševikai išvežamiesiems nedavė ne tik duonos, bet taip pat oro ir vandens. Prekinių vagonų langai buvo užkalti, paliekant viršuje mažą plyšelį. Nors instrukcijose buvo numatyta, kad vagonuose turi būti po 25 žmones, tačiau į daugelį vagonų buvo sugrūsta po 50 —60 žmonių. Ir buvo ne vienas atsitikimas, kad tokioje žmonių spūstyje, dar vagonams stotyse tebestovint, nėsčios moterys gimdė, ligoniai mirė. Štai kokia **Stalino** konstitucijos garantuota motinos ir vaiko globa, ligoje ir senatvėje aprūpinimas.

VAGONAI, KURIUOSE TREMTINIAI ATVEŽTI Į NAUJĄJĄ VILNIĄ IR IŠ N. VILNIOS IŠVEŽTI Į SOVIETŲ SĄJUNGOS STOTIS.

Eilės Nr. Nr.	Kada išvežta	Iš kurios stoties vagonai atvežti į N. Vilnios stotį	Vagonų skaičius	Vagonų Nr. Nr.	Paskyrimo (galutinės) stotys Sov. Sąjungoje
1		3	4	5	6
1	VI. 15	Varėna	7	531996, 458954, 633844, 583711, 385527, 615192, 502535,	i Babinino stotį, Maskvos—Kijevo geležinkeliai
	〃 〃		6	655915, 300127, 522942, 451864, 449624, 341312,	į Kulundos stotį, Omsko geležinkeliai
	〃 〃		1	487761,	į Medvežja Gora stotį, Kirovo geležinkel. (Karelija)

Eilės Nr. Nr.	Kada išvežta	Iš kurios stoties vagonai atvežti į N. Vilnios stotį	Vagonų skaičius	Vagonų Nr. Nr.	Paskyrimo (galutinės) stotys Sov. Sąjungoje
1	2	3	4	5	6
2	» »	Vilnius	19	529990, 526269, 449489, 523725, 439457, 384486, 623467, 422300, 546435, 621776, 553840, 479520, 380994, 411966, 628987, 401129, 312678, 613384, 407056,	į Medvežja Gora stotį,
	» »	"	8	571988, 589695, 327654, 607482, 436566, 469406, 317570, 574728,	į „Makato stotį, Orenburgo geležinkeliai
		"	3	438509, 639821, 402466,	į Bijsko stotį ""
3		Vievis	3	599812, 643996, 577357,	į Kulundos stotį ""
4	VI. 16	Lentvaris	1	571730,	į Medvežja Gora stotį
5		Rūdiškės	7	335461, 347562, 396336, 339471, 601824, 546886, 447447,	"" į Kulundos stotį
		"	1	408553,	į Medvežja Gora stotį ""
6		Trakai	7	500170, 628180, 334707, 465064, 334707, 544030, 571318,	"" į Kulundos stotį
7	VI. 15	Valkininkai	2	549601, 470939,	į Medvežja Gora stotį
		""	3	428668, 583016, 528140,	į Kulundos stotį ""
8	VI. 16	Kaunas	1	343366,	į Starobelsko stotį, Maskvos—Donbaso gel.
	VI. 16	Kaunas	16	358192, 435468, 472778, 326427, 462072, 518207, 347649, 545205, 634535, 640637, 501481, 515552, 454859, 350812, 585410, 540280,	į Medvežja Gora stotį
		""	5	490435, 456570, 590529, 354236, 355363,	"" į Bijsko stotį
		""	33	448223, 594590, 353145, 431557, 572684, 542306, 420045, 623940, 582242, 478695, 356601, 479224. 582478, 354669, 569285, 852480, 521466, 330653, 43099, 562708, 328020, 443125, 317159, 588640, 466614, 442043, 424824, 523429, 539007, 491840, 552384, 561925, 320272,	"" Kulundos stotį

Eilės Nr. Nr.	Kada išvežta	Iš kurios stoties vagonai atvežti į N. Valmos stotį	Vagonų skaičius	Vagonų Nr. Nr.		Paskyrimo (galutinės) stotys Sov. Sąjungoje
1	2	3	4	5		6
	VI. 18		6	580106, 402775, 555485, 355133, 564472, 4010,		į Makato stotį
			5	427128, 518902, 327361, 495320, 446903,		į Novosibirsko stotį, Tomsko geležinkeliai
9	VI. 16	Panevėžys	29	615836, 555338, 501317, 349421, 338023, 386406, 570919, 27593, 446926, 407035, 618811, 608398, 548356, 489632, 434945, 341975, 603273, 554883, 328339, 303565, 350085, 558660, 466059, 649827, 650130, 486574, 391057, 478558, 524573,		į Barnaulo stotį, Tomsko geležinkeliai
			2	445681, 459155,		į Starobielsko stotį ""
			1	655905,		į Makato stotį
			1	402608,		į Medvežja Gora stotį
10	VI. 17	Švenčionėliai	2	412248, 466171,		į Makato stotį ""
			27	448444, 304684, 612295, 446564, 602419, 388043, 446853, 42252, 505456, 356398, 353568, 47147.9, 336279, 579219. 512925, 495960, 505304, 617507, 448357, 480659, 605372, 525103, 502344, 559374, 507104, 424016, 465863,		į Starobielsko stotį
	VI. 16		18	700640, 536691, 563409, 464825, 425270, 526073, 529118, 352992, 602419, 508502, 602419, 568920, 429072, 572790, 588861, 560198, 399147, 584881,		į Barnaulo stotį, Tomsko geležinkeliai
		Švenčionėliai	11	508857, 491582, 576393, 648730, 356537, 389753, 25145, 26857, 446230, 584147, 315384,		"" į Barnaulo stotį
	VI. 17		32	332984, 452705, 433129, 518408, 497436, 599563, 579386, 553900, 398516, 446086, 589058, 389491, 356896, 454219, 430525, 388510, 356191, 471381, 439182, 468623, 354783, 488327, 322757, 552357, 389781, 547040, 384853, 596579, 435489. 482968, 405779. 25677.		į Novosibirsko stotį, Tomsko geležinkeliai

Eilės Nr. Nr.	Kada išvežta	Iš kurios stoties vagonai atvežti į N. Vilnios stotį	Vagonų skaičius	Vagonų Nr. Nr.	Paskyrimo (galutinės) stotys Sov. Sąjungoje
1	2	3	4	5	6
		»	2	601094, 498284,	Medvežja Gora stotį
11		Jonava	29	394679, 492018, 611821, 588090, 464218, 526224, 604908, 594389, 570512, 328164, 583551, 516036, 601242, 299878, 450520, 540528, 442101, 462126, 408942, 539195, 565803, 517274, 474335, 477766, 623884, 554200, 494166, 301127, 486689,	Bijsko stotį
			12	334284, 307192, 604860, 321164, 528243, 489426, 467307, 313041, 447866, 437430, 601862, 655359,	″ į Starobielsko stotį
12		Kalvarija	5	429056, 454851, 405646, 413235, 698796,	į Bijsko stotį
			1	506988,	į Starobielsko stotį
13	VI. 17	Alytus	22	643342, 469677 4023, 620412, 603610, 482185, 406475, 420427, 538961, 430343, 450245, 598930, 655582, 487117, 588710, 340811, 301286, 482969, 657555, 422272, 343033, 382820,	į Bijsko stotį
	it 11	n	1	334156,	*t* Medvežja Gora stotį
	>» *lt*	ii	4	424221, 311850, 545221, 554795,	į Starobielsko stotį
	H »	n	1	465204,	į Makato stctį
14	VI. 17	Marijampolė	21	455667, 616558, 305405, 409782, 425776, 579859, 534074, 554647, 473822, 310406, 648637, 410546, 513027, 568026, 613578, 41160, 619696, 531887, 635892, 468577, 334821,	į Bijsko stotį
			2	664894, 582084,	į Starobielsko stotį
	VI. 17	Marijampolė	1	320975,	į Medvežja Gora stotį
15	VI. 17	Merglaukis	4	434970, 627098, 545832, 307337,	į Bijsko stotį

Eilės Nr. Nr.	Kada išvežta	Iš kurios stoties vagonai atvežti į N. Vilnios stotį	Vagonų skaičius	Vagonų Nr. Nr.			Paskyrimo (galutinės) stotys Sov. Sąjungoje	
1	2	3	4	5			6	
16		Šiauliai	65	587739, 340925, 1107314, 498323, 52251, 358265, 538308. 471145, 302202, 325633, 598542, 435743, 403376, 353347, 315119, 330124, 385497, 354523, 323860, 358343, 610015, 336876,	337999, 525043, 599447, 383114, 617009, 634553, 382629, 589248, 459346, 391886, 350115, 604326, 384465, 652463, 601596, 546422, 449318, 407454, 476682, 417245, 654292, 586730,	540618, 484349, 544982. 416490, 573707, 643764, 498863, 669718, 413114, 300983, 542582, 588033, 419760, 479884, 324972, 409912, 433417, 302803, 638654, 501440, 404106,	Bijsko stotį	į
	VI. 19		2	357283, 435477,			Bijsko stotį	į "
	VI. 17		15	569342, 324137, 312152, 547091, 407454,	342420, 535782, 310132, 556271, 575801,	596566, 25243, 426985, 571808, 435377,	Starobielsko stotį	" į
	VI. 19		6	496682, 389621,	341237, 426477,	643546, 406946,	Starobielsko stotį	į "
	VI. 17		3	575751,	574856,	565717,	Makato stotį	į "
	VI. 19	»	5	417800, 459391, 598711,	470288, 461015,	409132,	Medvežja Gora stotį	į
	VI. 17		23	392114, 337850, 578176, 326563. 481519, 547342, 40159, 404266,	319753, 653071, 381952, 487195, 347319, 549359, 333212,	431684, 414079, 616415, 662212, 347109, 325338, 542505,	Novosibirsko stotį	" į
17	VI. 17	Vilkaviškis	38	440160, 557026, 326931, 624701, 467354, 420383.	530740, 684368, 469430, 518309, 446898, 501262.	574026, 427116, 412749, 470731, 411470, 558821,	Bijsko stotį	į

Eilės Nr. Nr.	Kada išvežta	Iš kurios stoties vagonai atvežti į N. Vilnios stotį	Vagonų skaičius	Vagonų Nr. Nr.	Paskyrimo (galutinės) stotys Sov. Sąjungoje		
1	2	3	4	6	5		
				555153, 573467, 323068, 477710, 566309, 314743, 558159, 618525, 410437, 463454, 547862, 408149, 334594, 471576, 315339. 412960, 525832, 591200, 326658, 591275,			
	VI. 17	Vilkaviškis	9	417990, 424226, 496557, 410059, 417946, 435960, 307198, 558773, 435692,		"	į Starobielsko stot
			1	"431991,			
			1	347721,		" "	įMakatostotį į Medv
18	VI. 17	Mauručiai	10	"592984, 555643, 503562, 435596, 510676, 460999, 615409, 623053, 325440, 597159,		" "	į Bijsko
	VI. 14		1	435692,	į Starobielsko stotį		
19	VI. 17	Tauragė	2	337500, 616530,	į Medvežja Gora stotį	" "	
	VI. 17		14	"441553, 385342, 38078, 609444, 466309, 336875, 392859, 501393, 1708534, 599279, 616681, 612288, 449120, 429970,	į Novosibirsko stotį	" "	
			2	431232, 468587,		" "	į Makato
			2	548048, 688167,	į Starobielsko stotį		
20	VI. 19	Telšiai	10	310833, 578085, 390479, 29812, 640140, 301324, 387926, 398073, 624117, 627815,	į Novosibirsko stoti		
			4	"310589, 397773, 608210, 338220,	į Starobielsko stotį		
			1	561031,	į Medvežja Gora stotį		
21		Kėdainiai	1	482432,			į Novosibirsko stotį

Golgotos keliu

Iš pakrovimo stočių tremtinius pradėjo vežti birželio 14 d. ir vežė ligi birželio 22 d., t. y. iki vokiečių-sovietų karo pradžios. Iš įvairių pakrovimo stočių tremtiniai buvo vežami į Naujosios Vilnios stotį, o iš ten į

paskyrimo stotis. Pirmiausia, būtent, birželio 14 d. pradėta vežti iš Tauragės.

Iš Kauno stoties, iš pirmosios karo rampos, (ties autobusų garažu) pirmasis tremtinių ešelonas, susidedąs iš 59 vagonų buvo išvežtas 1941 m. birželio 15 d. 6 val. 45 min. sekmadienio rytą. Paklaustas buvęs šio ešelono vyr. konduktorius **Žentelis** pareiškė, kad šis ešelonas buvęs siunčiamas į 125 ar 113 NKVD pulką.

Į Naująją Vilnią atvažiavę birželio 15 d. 4 val. 45 min. Ešelonas buvęs pastatytas kariškoje rampoje, kur žmones turėję būti pamaitinti. Bevažiuojant, Žaslių stoty komendantas telefonavęs, kad Vilniuje paruoštų virinto vandens ir tris tonas duonos, bet Vilniuje nieko neparuošė. Vilniaus geležinkelio tarnautojai sakę, kad tas ešelonas Naujoje Vilnioje stovėjęs keletą dienų. Ant važtaraščio buvę pažymėtą toks maršrutas: Kaunas, Vilnius, Minskas ir toliau atskiru nurodymu.

Ešelonų viršininkams, lydintiems suimtuosius iš Pabaltijo, buvo išleista ši

INSTRUKCIJA

1. Suimtųjų grupes "A" ir "B" ešelonams lydėti į paskyrimo vietą kiekvienam ešelonui TSRS NKVD UKV potvarkiu skiriami:

a) ešelono viršininkas (iš NKVD konvojines kariuomenės viršininkų),

b) 1 gydytojas, 1 med felčeris (NKVD potvarkiu) ir konvojus iš 29 žmonių (iš konvojinės kariuomenės sudėties).

2. Suimtieji skiriami į dvi grupes: "A" ir "B".

Į grupę "A" įeina visų šeimų galvos, jų nariai pagal NKVD NKGB nurodymą, pažymint asmens byloje.

Grupė "A" lydima tais pačiais pagrindais, kaip ir suimtieji, pagal TSRS NKVD konvojinės kariuomenės Tarnybos Statutą.

Konvojus iš 65 žm. priima juos koncentracijos punktuose pagal atskirą aktą, sudarytą 3-se egz.

Į grupę "B" įeina visi nariai pagal NKVD ir NKGB nurodymą, pažymint asmens byloje.

Grupę "B" lydi konvojus iš 30 žm. Konvojus priima pirminėse stotyse iš NKVD-NKGB atstovų be asmens bylų pagal sąra-

šą. Asmens bylas veda NKVD-NKGB atstovai koncentracijos punktuose, kur galutinai perduodamas visas ešelonas su asmens bylomis konvojaus viršininkui. Akto sudaromi trys egz.: vienas į NKVD, vienas skiriamas perduoti paskyrimo vietai ir vienas konvojinei kariuomenei.

P a s t a b a: Vagonai su suimtaisiais saugomi vietoje ir konvojaus priimami pagal TSRS USKV, priėmimą baigus.

3. Suimtuosius iš pirminių punktų konvojus lydi drauge su NKVD ir NKGB atstovais į koncentracijos punktus pagal schemas, ten sudaromas bendras ešelonas iš 50 — 55 vagonų.

4. Suimtieji siunčiami į paskyrimo vietą ešelonais, Įrengtais vasariškai žmonėms vežioti, jų skaičiuje palydovams (konvojui) vienas įrengtas sanitarinis izoliatorius ir vienas vagonas — sandėliukas.

Kiekviename "B" pažymėtame vagone sutalpinama 30 suaugusių žmonių ir vaikų su jų turtu.

Šeimų galvos, NKVD-NKGB pažymėjus, patalpinami į atskirą vagoną, pažymėtą "A", ir vyksta atskiru ešelonu.

Grupė "B" vyksta nepriklausomu ešelonu.

Sunkesniems daiktams vežti kiekvienas ešelonas turi po 2 prekinius vagonus.

Suimtieji turi teisę imti su savim sekantį turtą ir smulkų inventorių: 1) drabužius, 2) baltinius, 3) avalynę, 4) patalynę, 5) valgomuosius indus (šaukštus, peilius, šakutes), arbatinius ir virtuvinius indus, kibirus, 6) maistą, 7) smulkius namų ūkio ir apyvokos įrankius, 8) pinigus (suma neapribojama) ir asmenines brangenybes (žiedus, laikrodžius, auskarus, apirankes, portsigarus ir t.t.), 9) skrynią arba dėžę daiktams sukrauti.

Bendras nurodytų daiktų svoris neturi būti didesnis kaip 100 kg vienai šeimai.

P a s t a b a: Sunkesni daiktai, jų skaičiuje ūkinis inventorius, vežami atskiruose vagonuose.

6. Suimtuosius grupės "B" ešelono viršininkas priima iš NKVD vietos organų, nedarydamas jų asmens kratos ir neperžiūrėdamas daiktų, pagal vardinį sąrašą ir asmeninius dokumentus apie juos pagal apyrašą ir susodina suimtuosius į vagonus šeimomis.

Grupę "A", susodina į vagonus, iškratoma NKGB.

Suimtuosius priėmus į ešeloną, ešelono viršininkas visiškai yra atsakingas už ešelono tvarką ir visą priimtųjų pristatymą į paskyrimo vietą.

7. Ešelono viršininkas įspėja suimtuosius, jeigu jie mėgins pabėgti, į juos bus šaudoma.

Į moteris ir vaikus nešaudoma.

8. Suimtiesiems sunkiai susirgus kelyje, ešelono viršininkas ligonius perduoda per NKVD vietos organus į artimiausius svei-

katos apsaugos punktus, apie tai surašomas atitinkamas aktas ir pranešama TSRS NKVD Vyriausiajai Valdybai.

Pastebėjus epideminius susirgimus, atitinkamas vagonas atkabinamas ir paliekamas karantinui NKVD vietos organų priežiūroje, apie tai ešelono viršininkas praneša TSRS NKVD Vyr. Valdybai.

9. Išlaidoms, susijusiomis su suimtųjų lydėjimu (maistui, telegrafo ir kt. išlaidoms), USSR NKVD ir BSSR NKVD išduoda ešelono viršininkui apyskaitinį piniginį avansą, į kurį įeina ir suimtųjų maitinimo išlaidos po 3 rub 50 kap. kiekvienam žmogui per parą.

10. Važiuodami geležinkeliu grupės "B" suimtieji nemokamai gauna 1 kartą per parą karštą valgį ir 800 gr. duonos vienam žmogui.

Karštas valgis ir duona išduodami geležinkelio bufetuose, laikomuose TSRS Prekybos Komisariato restoranų ir bufetų tresto.

Maistui gauti ešelono viršininkas 24 val. prieš atvykstant į stotį telegrafu praneša stočių bufetų direktoriams ir atitinkamiems NKGB DTO: Paruoškite NKVD pervežamųjų ešelonui tą ir tą, tiek ir tiek.

Pietūs išduodami suimtųjų induose. Pietums ir virintam vandeniui gauti ešelono viršininkas skiria tam tikrą žmonių skaičių iš suimtųjų grupės "B" iš kiekvieno vagono, prižiūrint juos palydovams.

Pietus išdavus, ešelono viršininkas atsiskaito už suimtiesiems išduotą maistą pagal restorano ar bufeto sąskaitas.

11. Suimtieji vagonuose tikrinami ne rečiau kaip vieną kartą per parą.

Grupė "A" laikoma bendrais pagrindais su suimtaisiais.

12. Apie ešelono vykimą, kur jis yra ir apie jo būklę ešelono viršininkas kasdien praneša telegrafu TSRS NKVD Vyr. Valdybai ir NKVD konvojinės kariuomenės Valdybai pagal nustatytą formą.

Apie visus svarbius įvykius kelyje (pabėgimus, susirgimus, maisto nutraukimą ir t.t.) ešelono viršininkas tuojau praneša TSRS NKVD Vyr. Valdybai ir artimiausiam NKVD DTO.

13. Ešelonų viršininkai kelyje pagalbai gauti kreipiasi į NKVD transporto organus ir geležinkelių miliciją.

14. Atvykus į paskyrimo stotį, ešelono viršininkas žmones perduoda vagonuose NKVD vietos skyriaus atstovui pagal aktą su vardiniu sąrašu ir suimtųjų asmens bylų aprašymu. Akto surašoma 3 egz. ir pasirašoma priimančio, perduodančio ir ešelono lydėjusio gydytojo. Vienas akto egz. siunčiamas į TSRS NKVD *Gulag'o* darbo stovyklų skyrių, antras egz. perduodamas NKVD

vietos organo atstovui (priimančiam) ir trečias egz. pasilieka pas ešelono viršininką apyskaitai.

Gausybe įvairių instrukcijų, tvarkančių lietuvių išgabenimą į SSSR, mums rodo, kad tam darbui iš anksto buvo pradėta ruoštis ir jam dirbti buvo skirta daugybė žmonių. Nors tose instrukcijose išvežamiesiems taikomi nuostatai yra labai žiaurūs, tačiau iš tikrųjų su išvežamaisiais buvo elgtasi nepalyginti žiauriau, negu kad instrukcijose nurodyta. Jau yra pakankamai duomenų, vaizdžiai ir įtikinamai nušviečiančių lietuvių golgotos kelią iš savo tėviškių į tolimąją SSSR.

Pirmiausia apie tremtinių vargus mums šiek tiek žinių duoda mus pasiekią jų laiškai.

Laiškas tremtinio **Stasio Kairiūkščio,** buv. Kaišiadorių gimn. direktoriaus, rašytas iš Naujosios Vilnios savo broliui Jonui. gyv. Kaune. (Laiškas gautas paštu 1941.VI.19 d.).

Mielasai Daktare,

Ką mes pergyvenome atpasakoti nėra galimybės . . . Jau negali būti didesnių smūgių atskirus žmoną nuo vyro ir vaikus. —

Kad mums trūksta oro ir vandens, tai tas kentėjimas niekai. Aš likau su vienais marškiniais ir neturiu nė vieno palto .. . Tai viskas sulyginus su kitomis kančiomis niekai. Važiuoju vagone su kitais pilieč. iš tos pačios vietovės mažame vagone 32 žmonės tik vyrai (jau vaikai). Jeigu dar pasiseks Tau parašyti iš Rusijos, tai laiške *viską* rašysiu atvirkščiai. Nieks iš mūsų nežino, už ką kenčia. Kitą laišką rašysiu kitiems, tačiau nežinau, ar galėsiu parašyti, nes matyti ateitis liūdna. Už ką??? Kiekvienas stato tą klausimą. Važiuoja tūkstančiai žmonių.

Mano gal pask. link. ir sveik, visiems artim. —

(pas.) Stasys

Naujoji Vilnia,
1941-VI-17.

Antrasis **Stasio Kairiūkščio** laiškas.

Nedraskykit.

1941 m. VI. 17 d. Naujoji Vilnia.

Drauge, kenčiame neapsakytai, trūksta vandens ir oro, bet

didž. smūgis — mūsų šeimas suskaldė, nežinau, ar išlaikys mūsų širdys. Mus (Kaišedoriškius) atskyrė ir atsk. išveža.

Viso geriausio (parašas)

Antroji laiško pusė.

Aš turiu tik 2 nosines, vienus marškinius, kostiumą, o palto neturiu nė vieno, bet tai mažmožis.

Blogiausia, kad nuo šeimos atskirtas ir gal niekuomet nepamatysim.

Nežinau, kur išvežė žmoną ir Justą; širdis neišlaikys.

Sudiev visiems (parašas)

Tremtinys **Juozas Tamošaitis** rašo:

Broluži!

Š. m. 14-VI mane suėmė ir šiandien dar atvažiavome tik į Naująją Vilnią. Kada ir kur veš toliau — nežinau. Kai nuveš į vietą, vėl parašysiu. Tuomet parašyk ir man. Perduok linkėjimus pažįstamiems.

Viso gero Juozas

P a s t a b a: Laiškas rašytas ant SSSR pašto atviruko chemišku pieštuku. Adresinėje pusėje gavėjo adresas: Šakiai, Matulių km. **Antanui Tamošaičiui.** Siuntėjo adresas: **J. Tamošaičio** Ev. Ešelonas. Pašto štampas: Naujoji Vilnia 41.6.19.

Štai vienas gydytojas iš ešelono Naujoje Vilnioje rašo laišką, sveikatos liaudies komisaro pavaduotojui gydytojui **J. Parnarauskui,** matyt, anksčiau buvusiam savo draugui:

Naujoji Vilnia,
1941.VI.21

Daktare,

Sveikinu iš paselencų ešelono. Gyvename blogesnėse sąlygose negu gyvuliai: trūksta oro — trokštame ir badaujame. Už ką? Pagaliau, jei jau mums tūkstančiams suaugusių kiek galėtų taikinti bausmę, tai už ką kenčia maži vaikai? Jei jau norėjote

mus iššudyti, tai reikėjo rasti gražesnį būdą — skiepijimą bacilomis ir būtų iškart baigta, ar kitą kurią priemonę surasti.

Daktare, visko tikėjaus iš Komisarų Tarybos, bet, kad tūkstančius lietuvių iš Lietuvos išsiųstumet, kad laidotumėte tautą, kad būtumėt tautos duobkasiai — niekuomet nesitikėjau.

Kai svarstydavome 1940 m. pradžioje buvusios vyriausybės darbus, tai stebėdavomės, kodėl ministrai neatsistatydina, jei nepritaria netikusiems darbams. O dabar? Vadinasi, jūs pritariate. Pritariate tautos žudymui, tautos sunaikinimui. Tai pirmas įvykis istorijoje. Tokių įvykių lietuvių tauta težino iš išgamų dvarininkų, bet jūs? Kerštas — žemiausio, puolusio žmogaus džiaugsmas. Keršijama tik nusikaltusiems, bet ne tūkstančiams vaikų ir moterų.

Būkite prakeikti Lietuvos valstybės ir tautos duobkasiai. Tokių linkėjimų siunčia už tūkstančius lietuvių tas, su kuriuo 1939 — 1940 m. praleisdavai ilgas valandas, o dabar poselencas į tolimą SSSR. Iš Elenos perduok tokius pat sveikinimus ir linkėjimus komisarui *Girdzijauskui.*

Tuose tremtinių laiškuose, kurie jau buvo atsiųsti iš SSSR, suprantamas dalykas, keliones žiaurumų nebuvo galima aprašyti, tačiau ir juose kelione nesidžiaugiama.

Štai Bronės **Mažeikaitės-Vaitulevičienės** laiškas, atsiųstas iš keliones broliui **Antanui Mažeikai** į Uteną. Laiškas, matyt, cenzūrai reikalaujant, rašytas rusų kalba. Jame rašoma:

"Brangūs mūsų mamyte ir Antanėli,

Siunčiame Jums keletą žodžių iš tolimosios Rusijos. Mes dar tebesame kelyje, važiuojame penktą dieną. Mes visi esame sveiki, taip pat prašome Aukščiausiąjį ir Jums sveikatos. Mes labai nuvargome, iš vagonų neišleidžia, tik vieną kartą buvo išleidę 15 minučių. Mes esame netoli Maskvos — 80 km. Oršoje davė pietus, nusiprausėme prie siurblio ir gavome duonos. Pasiliekame sveiki, bučiuojame Jumis. Bronė. Mes esame Kalugoje. Antano gimtinės adresas: Alytus, Javaišonių kaimas".

Rutkauskų šeima iš SSSR rašo:

Br. Teta.

Mes dabar randamės netoli Maskvos Oršo stoty, visi sveiki, tik nuliūdę, kad nėra kartu tėtės ir Beno ir nežinom, kur jie yra. Iš Kauno išvažiavome sekmadienio rytą 6 val., buvome sustoję

Vilniuje 12 val. tą pat dieną. Važiuojam prekiniuose vagonuose, gerai, kad turim kuo užsikloti, tai nešalta; žiūrim į apylinkes pro mažus langelius. Kur mus nuveš — nežinom. Vieni sako, kad į Uralą, kiti sako į Archangelską, tai į Krimą, bet kur apsigyvensim, tai niekas nežino. Vagone esam 16 žmonių. Visi sugyvenam, kaip geriausi draugai.

Valgyt atneša visko tik viskas brangu, bet ką darysi, valgyti reikia. Mūsų traukinys yra labai ilgas (60 vagonų), kituose vagonuose yra po 25 iki 30 žmonių.

Perduokite visiems sveikinimus, kai nuveš jau į vietą, tuomet parašysiu kur, tai galėsit jūs parašyti.

Tad viso geriausio. Liekam visi sveiki. Sudievu, sudievu.

Ant voko užrašyta:

Litovskaja SSR

Kauno aps.

Garliavos paštas,

T. Aleksandravičiūte.

Prierašas su cheminiu pieštuku

Marijos Rutkauskienės sesuo.

Štampas Velikije Luki 17.6.41.

Kitas štampas: Doplatit. Velikije Luki 60 k.

Kitoje pusėje — rašalu Gauta 1941.X.2 d.
Štampas Garliava 3.IX.41.

Pieštuku parašyta — Gauta iš **Kazio Rutkausko** iš Garliavos v., Budrių k.

Tremtinys **G. Gumovskis,** karaimas iš Trakų apskrities, apie savo gyvenimą Kazachstane taip, be kita ko, rašo:

"Mūsų sovchozas stovi ant Irtyšo 5.300 kilometrų ilgio upės kranto. Ligi didesnio miesto Pavlodarsko turime 15 kilometrų. Leido mums pasiimti daiktų ir maisto po 100 kilogramų asmeniui. Ach Niusia, kaip aš pasiilgau miškų. Čia nėra miškų, o šimtais kilometrų tęsiasi stepės. Karščiai pasiekia ligi 60°C, o žiemą ligi 50°C. Įsivaizduok, nėra malkų. Vietiniai gyventojai, kirgizai ir rusai, degina kiziaką — karvių mėšlą. Aš nenustoju vil-

ties, nes be vilties ne gyventi, bet nusiskandinti Irtyšiuje. Čia pinigai mažai reikšmės turi. Pas kolchoznikus galima pirkti tik pieno po 2 rubliu. Kiaušiniai po rb. Sviesto 1 kg. 30 rublių. Miltai prieš tai kaštavo po 30 rublių pūdas, o dabar sunku gauti už 130 rb. Mes su motina išleidome 230 rublių, tuo tarpu kai kiti išleido po 3-4 tūkstančius. Karvę galima laikyti, bet kainuoja 2 tūkstančiai. Visi svajoja apie mūsų grįžimą rugpiūčio mėnesyje. Šiandien motina, Mela ir Stepas nuėjo į Pavlodarską parduoti arba pamainyti kai kurių daiktų. Čia daug skorpijonų. Niusia, atsimeni tada gruodžio mėnesy atvažiavau ligi namų ramiai. Tik eidamas nemaniau, kad po 4 mėnesių važiuosiu į kitą pusrutulį. Rašė iš Poliankos, kad mums išvažiavus Piotropalis pasiliko galutinai apiplėštas dėkingų žmonių. Ach Niusia, jeigu sugrįšiu, keršysiu tiems vagiliams. Čia lietaus kaip ir nėra. Kartą buvo audra, bet tokia, kad nežinojome, kur dėtis, nes namus, panašius į namus, galima ant pirštų suskaityti, o tie, kuriuose mes ir vietiniai žmonės gyvena, tai "prieštvaniniai likučiai". Jeigu kada gyvenime pasimatysime, tai turėsiu daug ką papasakoti. Kai kurie lenkai prarado viltį ir pabaigė savo gyvenimą šokdami į Irtyšo bangas".

Suprantamas dalykas, kad laiškuose ne viską gali ištremtieji išpasakoti. Pilnas ir ryškus ištremtųjų golgotos kelio vaizdas susidarys tik tuomet, kai apie jį plačiai papasakos patys ištremtieji. Bet tatai, gal būt, negreit įvyks. Dabar vos vienam kitam pavyko grįžti, ir tie grįžusieji tikrai apie savo vargus siaubingus dalykus pasakoja. Štai ką apie savo išgyventus vargus pasakoja iš Sovietų Sąjungos grįžuši **Malvina Pranaitiene.** Ji buvo išvežta iš Prienų valsčiaus, Pašventupės.

— 1941.VI.17 d. antradieny apie 12 val. dienos, pas mus į namus atvyko Prienų val. vykdomojo komiteto pirmininkas (viršaitis) ir paklausė manęs, kur yra mano vyras. Atsakiau, kad jo nėra namuose, jis yra išvykęs su reikalais. Viršaitis liepė man, kad grįžusiam vyrui pasakyčiau, kad jis nueitų į valsčių arba būtų namuose. Aš vyrui pasakiau, bet jis nėjo.

Tą pat dieną vakare, man su šeima sugulus, pasigirdo automobilio motoro ūžimas. Netrukus kažkas pasibeldė į duris. Vyrui jas atidarius, į kambarį įėjo du uniformuoti NKVD kariai ir vienas civilis. Uniformuoti kalbėjo vien rusiškai, o civilis ir lietuviškai ir rusiškai. Atvykusieji pareiškė, kad mes per 15 minučių apsirengtume, nes turime išvykti, kaip visuomenės rimčiai pavojingi asmenys. Mes kiek galėdami graibstėme daiktus, o atvykę rusai ir civilis darė kratą. Bekraunant daiktus, civilis pa-

reiškė, kad paimtume geresnius drabužius, neužmirštume patalines, toje vietoje, kur važiuosim, būna šaltos žiemos. Iš maisto liepė daugiausia imtis riebalų, o duonos sakė gausim ir vietoje.

Po tokios "ceremonijos" visą šeimą su dviem vaikais, vienas 7 metų, o antras 4 metų susodino į sunkvežimį ir išvežė į Šančius, kur stovėjo paruošti tremtinių vagonai.

Atvykus prie vagonų, civiliai asmens — kompartijos nariai, kaip aš vėliau supratau, paėmė visus daiktus. Jie sakė, jog reikalinga juos sukrauti į atskirą vagoną. Atėmus daiktus ir maistą, pasidarė labai neramu, nebuvo žinomas tolimesnis likimas.

Netrukus buvo atskirti vaikai. Jie sakė, kad vaikai važiuos atskiru vagonu, nes jiems yra reikalinga didesnė priežiūra ir poilsio. Atskyrus vaikus aš pradėjau verkti. Tuoj atskyrė ir vyrą.

Palikę mane vieną, įvedė į vagoną, kuriame buvo daug moterų. Vagone nebuvo jokio suolo, vien plikos grindys, užkalti langai ir viedras atlikti gamtos reikalams. Vandens gėrimui irgi nebuvo. Iš karto moterys sėdėjo ant grindų, bet privarius daugiau moterų, didesnei pusei teko stovėti. Visoms sėdėti buvo per maža vietos. Vagonuose oras buvo tvankus. Vandens niekas nedavė, o paprašius pas palydovus, pastarieji vieton vandens parodydavo ginklus. Palydovai dar visus perspėjo, kad jei vagone triukšmausime, tai į jį bus šaudoma jo neatidarant. Vagonai buvo taip aklai uždaryti, kad net rankos iškišti nebuvo galima. Nors karštis ir tvankus oras baisiai mus kankino, bet bijodami, kad nešaudytų tylėjome.

Iš Kauno stoties išvykome 1941.VI.18 d. — trečiadienį ankstį rytą. Traukinys per Vilnių ėjo į N. Vilnijos stotį. Traukinys ėjo greitai. N. Vilnią pasiekėme tą pat dieną.

N .Vilnioje atidarę NKVD pareigūnai vagono duris, liepė visoms nusirengti nuogai. Iš karto mes reiškėme protestą, bet pagrąsinus ginklu nusirengėme. Nusirengusios iš rusų gavome pasiūtas štandartines sukneles iš kaž kokios medžiagos, kuri geriau tiko maišams, bet ne drabužiams siūti. Baltinių jokių nedavė ir maišus turėjome vilkti ant nuogo kūno.

Minską pasiekėme penktadieny vakare. Sustojus traukiniui, pasikeitė sargybiniai, ir mes pirmą kartą gavome atsigerti vandens, kurį mums atnešė vienas rusų karys tik iš pasigailėjimo.

šeštadienį iš ryto buvome vežamos toliau. Sekmadienio rytą sustojome vienoje stotelėje ir išgirdome, kad kažkas atidarinėja vagonus. Netrukus atidarė ir mūsų vagoną. Prie durų privažiavo aklinai užtaisytas sunkvežimis į kurį mes turėjome persėsti. Sunkvežimiu mus vežė nežinoma kryptimi. Mus lydėjo trys ginkluoti sargybiniai. Atvežę į miške pastatytus lagerius paliko.

Pastatas, kuriame mus uždarė, buvo mūrinis. Sienos jo buvo aukštos, palubėje buvo įtaisyti langeliai, bet ir tie buvo apipinti vielomis.

Iš karto mus saugojo rusų NKVD kariai-mongolai, kurie buvo labai žiaurūs ir, paprašius vandens, užsimodavo durtuvu keikdamies. Vėliau mongolus pakeitė rusai, kurie buvo žmoniškesni.

Gulėti teko ant cementinių grindų. Badas jau buvo palikęs savo pėdsakus. Buvo ištinusios rankos, atsikelti jau negalėjome, nes dar nieko nebuvome turėjusios burnoje.

Taip mums belaukiant savo likimo, 1941.VI.26 d. vakare pasigirdo šaudymas. Rusai iš karto manė, kad manevrai, bet po kiek laiko pranešė, kad vyksta karas su vokiečiais. Jie pasiūlė mums bėgti į mišką, bet mes pasikelti negalėjome, perdaug buvome nusilpusios. Sargybiniai papasakojo, jei užeis mongolai, mus visus iššaudys. Rusai mus užrakino, norėdami apsaugoti nuo mongolų ir dingo.

Nežiūrint į tai, kad iš bado jau buvo sutrūkę liežuviai, lūpos ir kalbėti buvo sunku, mes vieną kitą guodėme viltimi, kad atsiras žmonių, kurie mus išgelbės iš pražūties.

Sekmadienį rytą išgirdome, kad kažkas laužia mūsų kameros duris. Visos baisiai persigandome ir manėme, kad jau ateina mongolai mus iššaudyti. Sulaikėme kvapą ir sugulusios laukėme savo likimo. Tačiau už durų pasigirdo vokiečių karių balsai. Mes per vertėją susikalbėjome, gavome pavalgyti ir, apžiūrėjus daktarui, po 2-3 savaičių pasiekiau Latviją. Čia mane paguldė Mintaujos ligoninėje, nes aš buvau nėščia.

Vokiečiai į barakus atnešė iš kaž kur surinktus matracus.

Tik po sunkaus ir ilgo vargo pasiekiau savo brangią gimtąją šalį.

Visai panašiai nupasakoja savo vargus ir kiti tremtiniai. Žemės ūkio darbininke **Stase Palevičiūtė,** 24 metų amžiaus, iš Divainių vienkiemio, Utenos aps. 1941 m. rugpiūčio men. pradžioje "Ūkininko Patarėjo" bendradarbiui papasakojo:

Birželio 14 dieną ją suėmė ir nuvežę į Uteną. Ten ją kartu su kitais susodinę į siaurojo traukinėlio vagonus ir vežę į Švenčionėlius, kuriuos pasiekę kitą dieną. Čia vyrus atskyrę nuo moterų, o moteris nuo vaikų ir visus sugrūdę į prekinius vagonus. Vagonai ne tik nebuvę pritaikyti žmonėms keliauti, bet ir neišvalyti. Čekistai į juos suvarę žmones, kaip kokius gyvulius, uždarę duris ir langus, nepalikdami jokio plyšelio grynam orui įeiti. Taip jie be gryno oro, be vandens ir maisto buvę toliau vežami. Kartu su *Palevičiūte* vagone buvę uždaryta apie trisdešimt moterų. Jos visos kankinosi ne tik morališkai, bet ir fiziškai. Oras buvęs tvankus, kankinęs troškulys, alkis ir rūpestis. Ypač

jaudinosi motinos vaikų netekusios. Moterys alpusios iš baimes ir nuovargio.

Taip jas vežę iki Naujosios Vilnios. Ten atidarę vagonus. Moterys maniusios, kad duos vandens arba maisto. Tačiau vietoje to susilaukusios čekistų ir žydų. Jie atėję į vagonus liepę moterims nusivilkti drabužius ir užsivilkti tais, kuriuos atnešė. O atnešę biaurius iš kažkokio zuperino maišo pasiūtus pilkus, nešvarius marškinius ir sijoną. Tos, kurios nenorėjusios su savo drabužiais skirtis, buvusios jėga išvelkamos. Taip jos buvusios apiplėštos. Atėmę ne tik drabužius ir avalynę, bet ir tuos daiktus, kuriuos turėjusios su savim. Likusios taip, kaip jas čekistai apvilko. Išeidami vagonus vėl uždarę. Moterys likusios dar labiau nusiminusios. Jos netekusios net to, ką su savim turėjusios, jų kančios ir neviltiškumas buvęs baisiai didelis. Jos verkusios, dejavusios, keikusios ir meldusios, o vagonai vis dardėję toliau ir toliau. Kur jos buvo vežamos, niekas nežinojęs. Ar jas vienas vežę ar ir daugiau tokių buvę, taip pat nežinojusios, vagone buvę tamsu, galima buvę įspėti tik traukiniui sustojus iš nugirstų balsų ir šauksmų, kurie girdėdavosi iš kitų vagonų.

Iš pradžių dažniau buvę girdėti dejavimų ir pagalbos šauksmų. Pradėjus kuriame vagone šaukti, lauke esą čekistai liepdavę nutilti. Jei balsai tuojau nenutildavę, čekistai šaudydavę į uždarytuosius vagone. Po šūvių pasigirsdavę sužeistųjų šauksmai. Tuo būdu ne vienas buvęs sužeistas ir užmuštas. Sužeistaisiais ir užmuštaisiais, kaip ir gyvaisiais, niekas nesirūpinęs ir vagonų neatidarinėjęs. Juos vis vežę ir vežę tolyn.

Kiek vežę ir kaip toli nuvežę, pasakotoja nežinanti. Ji, kaip ir kitos moterys, buvusi apalpusi. Tik lyg per sapną atsimenanti, išgirdusi ne rusiškus balsus. Paskiau pajutusi aštrų dūrimą nuo šviesos, įėję atidarę vagono duris. Jutusi, kaip buvus nešama, kaip vokiškai kalbinę, kaip jai davę gerti vandens, vėliau — vaistų. Ji buvusi tiek nusilpus, kad nė dejuoti negalėjusi.

Atsipeikėjus Vilniaus ligoninėje. Ten ji sustiprėjus tiek, kad galėjusi toliau keliauti. Vilniuje ji buvus aprengta žmoniškais drabužiais.

Kiek gyvų moterų likę iš tame pat vagone važiavusių pasakotoja nežinanti.

1941 m. rugpiūčio 1 d. grįžo į Kauną iš Bobruisko per Vilnių tremtinė **Juzė Sadauskaitė,** kilusi iš Raseinių miesto. Atvykusi į Raudonojo Kryžiaus įstaigą ji suteikė apie savo kelionę tokių žinių:

Suimta ji buvo birželio 15 d. Audžgirio kaime, Girkalnio vals., pas savo motiną. Nors ji sirgo ir gulėjo lovoje, bet be jokių ceremonijų liepta jai keltis ir pasiruošti kelionei; leido pasiimti, kiek norėjo drabužių ir kitų daiktų, išskiriant baldus.

Kratė ją daugiau kaip valandą, bet nieko nerado; dėl ko ji buvo suimta ir tremiama, ji nežino, nes ji yra paprasta (net neraštinga) darbininkė, — nebent dėl to, kad ji buvo ištekėjusi už pil. *Minco Alekso,* kuris repatrijavęs Į Vokietiją, dėl ko jai net tekę su juo persiskirti metrikacijos įstaigoje.

Atvežta į Raseinius, ji buvo išlaikyta kalėjime ištisą parą, kol surinko daugiau tremtinių — apie 15 žmonių — ir išvežė į Viduklės stotį — į traukinį. Iš Viduklės stoties išvežė juos birželio 17 d., išlaikę be jokio maisto ir be vandens. Radviliškio stotyje leido jiems pasiimti vandens; čia Radviliškyje atskyrė vedusius nuo žmonų ir vaikų ir šiaip darė kažkokį žmonių paskirstymą. Tame vagone, kuriuo ją vežė, buvo apie 35 žmonės, iš kurių 7 vyrai, o lik. moterys ir vaikai. Iš Radviliškio st. atvežė į N. Vilnios st. birželio 18 d. vakare ir čia išbuvo ligi birželio 20 d. nakties. Per visą tą laiką nedavė valgyti ir neleido vandens pasiimti; žmonės troško, šaukė uždarytuose vagonuose, daužėsi; užtai viena moteris buvo išvilkta iš vagono (kad reikalavo vandens) ir pagrasinta šautuvu į krūtinę, kad būsianti tuoj nušauta, jei dar šauks. Vagonų langai buvo visą laiką užkalti. Savo gamtinius reikalus tremtiniai atlikdavę per išpiautą vagone skylę. Čia N. Vilnioj tremtinių vagonai buvo stumdomi (manevravo) visą naktį, uždaryti žmonės manė, kad juos kažkur jau nuvežė, bet, rytui išaušus, pasirodė, kad jie tebestovi toje pačioje N. Vilnios stotyje: buvo daromi, mat, nauji tremtinių paskirstymai, vagonų pergrupavimai.

Iš N. Vilnios juos išvežė penktadienį birželio 20 d. naktį, bet kitų pravažiuojamų stočių ji neprisimenanti. Jiems neprivažiuojant Bobruisko kilo panika, mašinistas, sargybiniai ir k. palydovai pametę traukinį išbėgiojo; vienas sargybinis bėgdamas atidarė jų vagoną, ir tremtiniai irgi išsibėgiojo, kur kas įmanydamas. Iš viso ešelono ji matė tik apie 50 žmonių, o kur dingo kiti vežami tame ešelone — ji nežino. Ji ir dar viena moteris lietuvė, kuri mokėjo gerai rusiškai, slapstėsi pas kolchozininkus, o kadangi nerusams, atrodė, buvo pavojinga ten slapstyti, tai pil. *Sadauskaitė* apsimetė esanti nebylė ir su savo bendrakeleive nesikalbėjo prie kolchozininkų.

Grįždamos jos ėjo apie 100 km. pėsčios, paskui jas paėmė vokiečių kariai ir atvežė per Molodečną į Minską, išklausinėję jas ir įsitikinę, kad jos yra lietuvaitės(klausė: ar jūs lietuvės). Iš Minsko jos buvo atvežtos į Vilnių. Vilniuje *Sadauskaitė* kurį laiką gulėjo ligoninėje, paskui buvo bendrabutyje, iš viso Vilniuje išbuvo apie 3 savaites. Laimingai grįžta namo į Raseinius, nors ir labai išvargus, su giliais pergyvenimų pėdsakais.

Kiek iš viso iš Lietuvos išvežta žmonių, šiuo tarpu dar sunku pasakyti, nes ne visi išvežtieji suregistruoti.

Kol kas apytikriais daviniais nustatyta, kad iš Lietuvos išvežta apie 35 — 40 tūkstančių įvairių profesijų žmonių. Aplamai, reikia pasakyti, kad bolševikų iš Lietuvos stengtasi išvežti patys veikliausi, energingiausi ir kūrybiškiausi žmones.

Kur bolševikų išvežti lietuvių tremtiniai, taip pat dar negalima tiksliai pasakyti. Iš surastų dokumentų apie tai galima spręsti tik apytikriai.

Iš rastų Rygoje išvežtųjų iš Baltijos valstybių į Sov. Rusijos gilumą NKVD sąrašų matyti, kad iš Lietuvos tremtiniai vežti į šias vietas:

Į stotį	Karasuk, Omsko gelžk.	330 žm.
„ „	Slavgorod, Omsko gelžk.	710 „
„ „	Kulunda, Omsko gelžk.	150 „
„ „	Kupino, Omsko gelžk.	100 „
„ „	Čistozernaja, Omsko gelžk.	100 „
„ „	Burega, Omsko gelžk.	150 „
„	Bijsk, Tomsko gelžk.	3940 „
„ „	Barnaul, Tomsko gelžk.	1970 „
„ „	Aleisk, Tomsko gelžk.	645 „
„ „	Rubcovka, Tomsko gelžk.	402 „
„ „	Jezd-Zonalnyj gelžk.	150 „
„ „	Začalnovo, Tomsko gelžk.	75 „
„ „	Vajunovo, Tomsko gelžk.	125 „
„ „	Pobiedim, Tomsko gelžk.	100 „
„ „	Pospielicha, Tomsko gelžk.	200 „
„ „	Povalicha, Tomsko gelžk.	145 „
„ „	Šičunovo, Tomsko gelžk.	210 „
„ „	Lokaši, Tomsko gelžk.	250 „
„	Kotlas, Gorkovsko gelžk.	3600 „
„ „	Makat, Orenburgo gelžk. prostitučių	364 „
„ „	Starobelsk, Maskvos-Dobaso geležk., pavienių asmenų — glav. - odinoček	6302 „
„ „	Medvežja gora, Kirovo geležk., kriminalistų	1196 „
	Iš viso:	21214 žm.

Čia sužymėtos vietos, į kurias buvo vežami tremtiniai Omsko ir Tomsko geležinkeliais, yra Altajaus krašte. Į jį buvo išsiųsta daugiausia Lietuvos tremtinių. Be to, apie 6000 Lietuvos tremtinių buvo išsiųsta į Sibirą (Novosibirską), apie 5000 — į Ukrainą, apie 3000 — į Karelų Suomiją. Reikia manyti, kad iš pastarųjų dviejų vietų bolševikai traukdamies tremtinius toliau pasiuntė.

ČIA- DUODAME PILNESNĘ LENTELĘ, KUR IŠVEŽTI LIETUVOS TREMTINIAI

I kurią stotį tremtiniai buvo vežami	Išvežimo data	Vagonų skaičius	Apytikris išvežtųjų skaičius	Kraštas	Važtaraščio Nr. Nr. S
Lokoti	VI-15	35	1225	Altajus	119148
Kulunda	VI-17	75	2625	Altajus	119154
Bijsk	VI-18 VI-18 VI-19 VI-19	70 71 71 55	2450 2485 2425 1925	Altajus	118548 119159 119163 119161
Barnaul	VI-17	59	2065	Altajus	119157
Začajnovo	VI-15	5	175	Altajus	119149
Novosibirsk	VI-20 VI-21	86 73	3010 2555	Sibiras	119164 119165
Medvežja Gora	VI-21 VI-21	43 24	1505 840	Karelo-Fin	119165 119167
Starobelsk	VI-15 VI-19 VI-21	25 61 59	875 2135 2065	Ukraina	119150 119162 119166
Makat Orenburg	VI-21	29	1015	Kazachstan	119165
Babynino	VI-16	13	455	*)	119153
Minsk (Zap.)	VI-18	5	175	Gudija	118549
Orša	VI-22	12	420	Gudija	119172
Iš viso: ešalonų 19		871	30485	Traukinių	— 19

* Kol kas nepavyko nustatyti, kur yra Babynino stotis.

Dėl prasidėjusio vokiečių-sovietų karo bolševikai lietuvių išvežimą turėjo nutraukti. Išlikę bolševikų saugumo organų dokumentai (išvežtinųjų lietuvių sąrašai) liudija, kad bolševikai pirmuoju lietuvių išveži-

mu nebūtu pasitenkinę. Tuojau būtų buvęs antrasis, trečiasis ir kt. lietuvių išvežimai, kol būtų buvę išvežti visi išvežimui numatyti lietuviai.

Dabar kyla klausimas: jeigu nebūtų 1941.VI.22 prasidėjęs vokiečių-sovietų karas, kiek bolševikai iš viso būtų išvežę lietuvių? Sprendžiant iš bolševikų saugumo organų "antisovietiniam ir socialiai svetimam elementui" registruoti instrukcijų, iš paliktų antrajam išvežimui numatytų asmenų sąrašų ir iš smarkiai lietuviuose kylančio antisovietinio nusiteikimo bei kontrrevoliucinių užsimojimų, reikia manyti, kad bolševikai iš Lietuvos būtų išvežę mažiausiai 75% visų lietuvių, t. y. tris ketvirtadalius visos lietuvių tautos.

Tačiau ir pirmuoju išvežimu bolševikai lietuvių tautai padarė labai didelę žaizdą, kuri negreit beužgis. Dar, neturint tikslių statistinių duomenų apie išvežtuosius, negalima pasakyti, kiek dėl lietuvių išvežimo nukentėjo įvairios lietuvių kultūrinio gyvenimo sritys. Tačiau pats kasdieninis gyvenimas mums šiandien įtikinamai sako, kad nėra nė vienos lietuvių kultūrinio gyvenimo srities, kuri daugiau ar mažiau nebūtų nukentėjusi dėl lietuvių išvežimo.

Pats lietuvių išvežimas tokiu plačiu mastu ir tokiomis žiauriomis priemonėmis lietuviams buvo toks nelauktas ir nesitikėtas, jog jis iš pagrindų sukrėtė visą lietuvių tautą. Jei pirmąją išvežamųjų medžioklės dieną lietuviai buvo panikos ir siaubo apimti, tai jau antrąją dieną atsikvošėjo ir vieni sąmoningai, kiti savisaugos instinkto verčiami pradėjo slapstytis ir galvoti, kuriuo būdu išlikti savo tėvų žemėje.

Kai masiniam lietuvių išvežimui prasidėjus, klaikios panikos apimta tauta blaškėsi miškuose ir kur beįmanydama slapstėsi, Lietuvos sovietinės vyriausybės galvos tam žygiui pritarė. Aukščiausios Tarybos prezidiumo pirmininkas **Justas Paleckis** Aukščiausios Tarybos reikalų valdybos sukviestiems tarnautojams pareiškė, kad esą išvežti tie žmonės, kurie galį sudaryti rimtą pavojų bolševikų valdžiai, juo labiau.

kad kilus kokiems nors nesklandumams su Vakarų kaimynu, šitų žmonių buvimas Lietuvoje būtų labai nepageidaujamas, todėl esą tokiam išvežimui reikią pritarti.

Tas faktas mums aiškiai rodo, kad LTSR marionetinei vyriausybei lietuvių tautos reikalai ir jos likimas visai nerūpėjo. Mat, jos tebūta tik aklo įrankio Kremliaus kruvinųjų diktatorių rankose.

MANO SANTYKIAI SU NKVD

VYSK. DR. V. BRIZGYS

Ties Laisves alėjos 6 nr. tamsūs, akiai gana simpatiški rūmai savo išorine išvaizda teikia visai ne tokį įspūdį, kokį iš jų išsinešdavo į juos patekęs po 1940 VI.15, Tiesą pasakius, rūmus stačiusieji vargiai ir pagalvojo, kad juose kada nors vyks tokios scenos, kokios čia vyko 1940.VI.15 — 1941.VI.22. Tų dviejų datų tarpe šiuose namuose "darbas" virė dieną naktį. Tuolaikinius šių rūmų šeimininkus bent kiek pavaizduoja čia "tardytų" asmenų šiurpūs pasakojimai, kieme esančių kamerų kraujais aptaškytos sienos ir kulkų pėdsakai jose. Tų šeimininkų nuotaikas gali nors apytikriai pavaizduoti šitoks momentas. Būrelis iki sadizmo sužvėrėjusių žydų, rusų, lietuvių NKVD tardytojų pasiima sau auką iš jos buto, iš gatvės, iš kalėjimo. Klausinėjimais, pinigo ir visokios laimės siūlymais, bauginimais, mušimu ir kitokiais kankinimais stengiasi surasti kokią nors antikomunistinę konspiraciją. Nuo "darbo" jie ir jų auka pavargsta. Tada jie, palikę savo auką ramiai pasėdi, čia pat užsidega po papirosą ir, kaip paprasčiausius dalykus, su visu atvirumu ir pasigardžiavimu pasakojasi savo paskutinių naktų pačias šlykščiausias avantiūras. Taip pailsėję, tęsia toliau savo kruviną žaidimą su nelaiminga auka.

Man neteko šiuose namuose patirti to, ką čia patirdavo, pav., mano brolis Petras ir tūkstančiai kitų,

kurie iš kalėjimo paprastai būdavo čia atvežami 24 val., o atgal vežami 5 val. ryto ištinusiomis galvomis, krauju pasruvusiomis akimis ... arba mano dėdė 9 p. pulko majoras Jonas Brizgys, kuris buvo areštuotas 1940 m. liepos 22 d. Laisvės jis taip ir nesulaukė. Gal į Sibirą išvežtas, o gal kur nors Kauno apylinkėse pakastas... Man teko turėti reikalų tik su aukščiausiais sadistais, kurie, be abejonės, savo stažą jau atlikę, valdė kitus žemesnius.

Informacijai kėli žodžiai apie NKVD komisarą Guzevičių ir jo "pavaduotoją", vėliau — saugumo komisarą Gladkovą.

Guzevičius — tai tas pats studentas, kuris Suvalkijos ūkininkų neramumų laikais už komunistinę veiklą buvo ištremtas į ... Suvalkiją. Kai kurios Šakių ir Vilkaviškio apskričių apylinkės jį gerai pažįsta iš to meto uolaus jo komunistinio veikimo.

Gladkovas — tai tiek pat Gladkovas, kiek Litvinovas yra Litvinovas, o ne Finkelštein. Gladkovas buvo žemo ūgio, storas, juodais garbanotais plaukais, vilko akimis, kumpa nosimi, kiek nusikorusia apatine lūpa. Į žmogų jis niekad nežiūrėdavo. Lietuviškai nekalbėjo ir, bent pradžioje, nesuprato. Po visai neblogai skambančia Gladkovo pavarde slėpėsi tikras svetimtautis, kurio tikrosios pavardės ir kilmės, manau, nežinojo nė patys Kauno čekistai. Retas jų vienas kito pavardę iš viso težinojo.

Pirmą kartą 1940.X.29 buvau raštu Guzevičiaus pakviestas tą pat dieną 11 val. apsilankyti į NKVD. Tai ne juokas. Kiek man visokių minčių iškilo galvoje. Jau žinojau visą eilę faktų su įvairiais žmonėmis — Italijos Ministro sekretorė, keli kunigai, visa eilė kitų man pažįstamų asmenų buvo paimti gatvėje, nuvežti į Laisvės alėjos 6 nr. ir čia ilgai kvosti, pinigais vilioti, bauginti, kad pasižadėtų pranešinėti apie "priešvalstybinius" asmenis ir veiksmus. Kas pasižadėjimo nepasirašydavo, turėdavo nors pasirašyti, kad apie įvykį niekam neprasitars. Aš taip pat tikėjausi

tardymo, gal net ir gražių pasiūlymų, galvojau, ką atsakysiu.

Nuvykau. Įėjus į vestibiulį, prie laiptų stovi uniformuotas čekistas su šautuvu, išblukusiomis akimis, veidas be jausmo, be minties. Šalia jo vienas civiliniais drabužiais. Parode į leidimų biurą. Ir čia sėdi uniformuotas čekistas. Klausimai: kas, pas ką, kokiu reikalu.

— Komisaras kvietė, — atsakau.

Telefonu kažką išsišaukė, paklausė, ar tokį leisti ar ne. Parašė kvitą: mano pavardė, vardas, kambario nr., minutė, kada kvitas išrašytas. Tada leido lipti laiptais aukštyn. Tiek lipant į trečiąjį aukštą, tiek užlipus jo koridoriuose visur bėgiojo svetimtaučiai, — vieni čekistų uniformomis, kiti civiliniais drabužiais. Komisaro prieškambaryje prie stalelio sėdi uniformuotas čėkistas, prieš jį svetimtautė.

— Tamsta pavėlavai, komisaras jau laukia, — pastebi ji.

Laiku atvykau, bet kol įleido, užtrukau, — atsakiau.

Įleido į komisaro kabinetą. Radau belaukiančius Guzevičių, Brašiškį, milicijos viršininką ir vieną civilį, matyti, taip pat iš saugumo. Pasisveikinome, paprašė sėsti. Atsisėdau. Keletą minučių visiška tyla. Įspūdis — kažko dar laukia. Tikrai, po kelių minučių čekisto uniformoje įeina žemas, storas izraelitas. Visi sustoja. Guzevičius mandagiai ranka parodo fotelį. Tas patogiai jame išsitiesia. Tai būta Gladkovo. Iš esamų čia aukštų pareigūnų galima spręsti, kad reikalas bus ne visai eilinis. Guzevičius pradeda man lietuviškai aiškinti reikalą. Netrukus būsianti Vėlinių diena. Tos dienos vakarą į kapus gausiai prisirenka žmonių. Kad neįvyktų nesusipratimų, reiktų, kad jie arba visai nesirinktų, ar kad nors nebūtų procesijų ir eisenų. Paaiškinau, kaip iki šiol būdavo, kad procesijų ar eisenų iš bažnyčios į kapus nebus, o kad žmonės renkasi savųjų kapus lankyti, šito dvasininkai negali kliudyti dėl daugelio motyvų.

— O jeigu iš kiemų ar gatvėse pasirodys su eisenomis? — klausia Brašiškis.

— Mes tvankomės tik bažnyčioje, o už tai, kas gali įvykti kieme ar gatvėje, atsako pasaulinė valdžia.

Vėlinių tema mūsų kalba buvo neilga, nes visi pamatėme, kad jie nedaug šiuo reikalu man gali tepasakyti, o aš neturiu ko jiems pažadėti.

Mūsų kalbą labai nuolankiu tonu Guzevičius rusiškai atpasakojo Gladkovui. Buvo ir gėda ir pikta būti liudytoju, kaip biauriai lietuvis save pažemina, lankstydamasis nežinia iš kur atsidangusiam svetimtaučiui. Išklausęs Guzevičiaus pranešimo, Gladkovas išėjo. Tada Guzevičius kreipiasi į mane su pasiūlymu, kad reikią visiems būti lojaliais, kad reikią visiems geruoju sugyventi, todėl vyriausybė norinti, kad tikinčiųjų vadovybė savo pretenzijas atvirai pareikštų. Pasinaudoję gera proga ir padėkojęs už pasiūlymą, išdėsčiau visą eilę komisarams jau girdėtų reikalų: kad paleistų kun. Kostricką, kad paleistų liepos 12 d. suimtuosius (šiuo reikalu J. E. Kauno Metropolitas J. Skvireckas jau seniai parašęs raštą Paleckiui ir Gedvilai, bet atsakymo nesulaukė), kad grąžintų tikybą į mokyklas, kad leistų katalikišką spaudą. Kalboje dalyvavęs nepažįstamas civilis tuoj užriko, kad kunigo Kostricko esą negalima paleisti, nes jis surengęs slaptą susirinkimą. Atsakiau, kad jokio susirinkimo nėra buvę, o yra buvusi paprasčiausia savų žmonių arbata dieną ir visai viešoje vietoje. Guzevičius pasižymėjo kažką į lapą popieriaus ir žadėjo dalyką ištirti.

Kitais klausimais prabilo Brašiškis. Esą prašoma negalimų dalykų. Reikią neužmiršti, kad komunizmas su religija kovojąs.

— Kovos mes visai nesmerkiame, — atsakiau. — Mes visai nepretenduojame, kad mūsų skelbiamas tiesas priimtų ir tie, kurie jų teisingumo nesupranta. Tačiau mes pripažįstame tiktai kultūringą kovą, kuri leidžia vieniems ir kitiems laisvai išdėstyti savo nuomones. Reikia skirti kovą nuo tiranijos. Galutinai pa-

čiame komunizme, kaip iki šiol visokiame socializme, yra sujaukti du atskiri dalykai — ekonominiai politine sistema su filosofine ateizmo sistema, kurios savo tarpe neturi nieko bendra, šio sujungimo pasekme yra tik ta kad bet koks socializmas lieka nepriimtinas ne vienam tikinčiajam. Kad Marksas šį junginį paliko, tai suprantama, nes jis kovą prieš religiją norėjo suvesti į kovą prieš krikščionybę. Ne vienas gi ir dabar tai ne kitaip supranta. Tačiau nuostabu, kad socializmo sekėjai iki šios dienos dar nesuprato šio junginio netikslumo. Kol šitie dalykai neišjungti, socialistai neturi teises pykti ant tikinčiųjų už nepritarimą, nes jie patys be reikalo provokuoja tikinčiuosius, su ekonomine teorija būtinai siedami ir bedievybę, lyg tai būtų neišskiriami dalykai.

Brašiškis primine Popiežiaus Pijaus XII enciklką prieš komunizmą. Jam pastebėjau pasižymėti, kad enciklikoje kalbama apie bedieviškąjį komunizmą.

Pirmą kartą susitikę nei vieni nei kiti neturėjome noro leistis į gilesnius ginčus. Pareiškę abipusį norą visas pretenzijas visada atvirai išdėstyti, išsiskyrėme. Komisarų prieškambaryje būdį čekistas ir žydė paėmė mano leidimą, užspaudė ant jo trikampį raudoną antspaudą, užrašė išėjimo valandą ir minutę. Nulipus žemyn, prie laiptų stovėję čekistas ir civilis paėmė leidimą, pasižiūrėjo į jį, paskui į laikrodį, kiek minučių užtrukau, kol nulipau žemyn. Jeigu išėjęs iš komisarų, būčiau kur dar nors užtrukęs, kad ir su tais pačiais komisarais koridoriuje, ar būčiau per langą ilgiau pasižiūrėjęs, kas kieme vyksta, būtų tekę teisintis.

Vėlinių vakaro, lapkričio 2 dienos įvykiai Kauno kapuose visiems žinomi. Sugrįžęs iš kelionės, trečios dienos pavakarėje, radau Guzevičiaus kvietimą atvykti 13 val. į jo kabinetą Laisvės alėja 6. Buvo jau žymiai po 13 val. Susisiekus telefonu, Guzevičius prašė atvykti kad ir pavėluotai. Nors apie įvykį kapuose tikslių žinių neturėjau, bet teko nugirsti, kad kažkas įvykę. Taip ir maniau, kad kviečia Vėlinių vakaro rei-

kalu. Nuvykus, vėl ta pati procedūra su registracija, su kontrole komisaro prieškambaryje.

Šį kartą Guzevičių radau vieną, neskusta barzda, išvargusį. Pasisveikinome. Tyliai paprašė sėsti. Tylėdamas rūke papirosą ir be dėmesio vartė kažkokią bylą.

— Tai reiškia kovojam? — paklausė tyliu prikimusiu balsu.

— Mes dar ne, — atsakiau.

— Na, o vakarykštis įvykis kapuose? Kieno čia darbas?

— Tik dabar grįžtų iš keliones ir apie vakar dieną nesu beveik nieko girdėjęs. Kas įvyko, tai dėl tų, kurie ten dalyvavo.

— Taip tai taip. Bet gi juos kas nors organizavo, programą nustatė. Iš kur gi tiek susirinko? Pradėjo "Marija, Marija"... toliau — "Lietuva, Tėvynė mūsų". .. ir vėl iš naujo ... Matai, Lietuvą nuo maskolių gina. Didvyriai...

— Tamsta esi senas Kauno gyventojas ir pats žinai, kad tą vakarą kas metai Kauno tikintieji renkasi į kapus. Kai dalyvaudavo dvasininkas, viskas susiliedavo į religines pamaldas, o kai religinių pamaldų neleidote, tai minia giedojo, kas kam į galvą atėjo.

— Kam čia išsisukinėti. Šios bylos duomenys viską aiškiai pasako. — Versdamas bylą, — štai: ateitininkas, ateitininkas, buvęs vienuolis ...

— Buvęs vienuolis man kartais gali tą patį reikšti, ką tamstai buvęs komunistas. Ateitininkas?... Apie visus ten buvusius galima bendrai pasakyti, kad visi katalikai, nes kitokie melstis neina. Bet kas iš to seka? Konspiracija?

— Na, tą patį sako ir sulaikytų parodymai. Visi siūlai į vieną vietą veda.

— Tamsta provokuoji. Būdamas tamstos vietoje, paėmęs kelias vaizdžias parodymų vietas, paskaityčiau, kad nebūtų kuo teisintis. Prašau ką nors charakteringo, inkriminuojančio paskaityti.

Paėmęs bylą vertė, vertė, uždarė.

— Kol tardymas nebaigtas, nepatogu.

— O man atrodo, kad apie įvykį mudu abu per mažai žinome, kad ilgiau apie jį kalbėtumėm. Ir tamsta ir aš tiksliau pasiinformuokime ir galėsime kitą kartą pasikalbėti. Gerai?

— Na gerai, — atsakė prislėgtu tonu.

Atsisveikinome ir išėjau.

Kvietimą su Guzevičiaus parašu 1941 m. vasario 19 d. 19 v. gavo Arkivyskupas Metropolitas. Jis šaukiamas 20 val. būti NKVD. Vykti, nevykti... Telefonu paskambino Guzevičiui, kad nesveikuojąs, neturįs susisiekimo priemonių, vėlybas laikas, tad neatvyksiąs. Guzevičius pasiūlė atsiųsiąs savo automobilį, bet Metropolitas nuo jo atsisakė, o pasimatymą siūlė atidėti ryt dienai. Guzevičius norėjo matytis būtinai šiandien. Metropolitas pasiūlė kalbėtis su jo padėjėju — su manim. Nuvykau. Buvo jau 21 val. Leidimus įeiti į NKVD rūmus tada jau išdavinėjo Vytauto prospekte buvusioje mažos kirpyklos būstinėje. Aš į rūmus įėjau be leidimo. Prie laiptų stovį čekistai paaiškino, kad reikią eiti gauti leidimą. Aš atsakiau, kad esu narkomo kviestas, esu jau ir, be to, pavėlavęs, tad neturiu laiko eiti ieškoti leidimo. Čekistas vis tiek spyrėsi, be leidimo neįeisiąs.

— Tada prašau narkomui pranešti, kad jo kviestas asmuo buvo atvykęs, o aš vykstu namo, — atsakiau. Čekistai sujudo. Vienas garsiai sušuko. Greitai atsirado trečias čekistas, kuriam budintieji liepė paskambinti narkomui ir paklausti, ar atvykusį sviaščeninką galima leisti be leidimo, ar ne, nes jis atsisakęs eiti į leidimų biurą. Trečiasis pasiskambinęs netoli buvusiu telefonu leido man eiti į viršų. Einu ir galvoju: nueisiu, tai nueisiu, bet jeigu man besant pas komisarą sargybiniai pasikeis, tai kas žino, ar be leidimo išleis.

Guzevičių radau dar kabinete. Atrodė susirūpinęs.

— Matai tamsta, —kalbėjo, — darosi negražūs dalykai. Žmonės iš Vokietijos ginklus gabena. Priside-

da ir kunigai. Vieną iš tokių įtartą, pavardes nebeatmenu, Panevėžyje liepiau sulaikyti. Provokatoriai mieste paleido gandą, kad žydai kunigą pagrobė. Suklaidinti žmonės nerimsta. Rytoj Panevėžyje jomarkas, gali kilti neramumų. Aš esu pasiuntęs ginkluotą jėgą. Gali įvykti kraujo praliejimas. Tegul Arkivyskupas šį pat vakarą siunčia telegramą Panevėžio vyskupui su paraginimu nuraminti žmones.

Piktai išsireiškė vyskupo Paltaroko adresu. Aš pareiškiu, kad esu įsižeidęs dėl to, kad kunigai įtariami tokiuose darbuose, kaip ginklų kontrobanda.

— Apskritai, —kalbėjau, — nereikia būti per dideliais pesimistais ir nemanyti, kad, be konspiracijos ir maišto, žmonės apie nieką daugiau nė negalvoja; kad ir su saugumo organų pranešimais reikia būti kritiškais, nes krašto ramybės metu jie bijo, kad jų kadrai nebūtų mažinami ir todėl, kaip visur, taip ir pas mus, laikas nuo laiko sufabrikuoja visokių gandų, provokacijų, kad pateisintų savo egzistenciją.

Bet šį kartą Guzevičius buvo susierzinęs. Jis pradėjo man sakyti pamokslą, kad nereikia būti naiviais, vokiečių nelaukti, nes jie visvien neateisią, o kad ir ateitų, tai lietuvių tautai iš jų nesą ko gero laukti. Šiuo klausimu į ginčus visai nesileidau. Pažadėjau perduoti Arkivyskupui Metropolitui, ką buvome kalbėję, atsisveikinome ir išvykau. Buvo jau 22 val., o Guzevičius, kalbėdamas telefonu sutiko dar kažką priimti. Man prisiminė kažkokio bolševikėlio pasakymas, kad jų darbai jau nuo seniai dirbami naktimis, tad ir valdžioje atsidūrę nepripranta dirbti deramu laiku.

Po šio apsilankymo su NKVD viršūnėmis ilgesnį laiką neteko matytis. Ar NKVD manimi labai domėjosi, tikslių žinių neturiu. Tiek težinau, kad ne vieną man pažįstamą, ar net ir visai nepažįstamą asmenį

[1] **Taip ir buvo. Kunigą Ladą Didžioką, grįžtantį sausio 18 d. vakare iš klebonijos į savo butą, gatvėje sugriebė būrys svetimtaučių, naktį kažkur nutempė ir kunigas dingo. Panevėžio saugumas sakėsi apie tai nieko nežinąs.**

paėmę iš buto, ar gatves ir nusigabenę į NKVD pasiteiraudavo apie mano veiklą.

Esu turėjęs smulkesnių nuotykių, kurie buvo gal tik noras pasipelnyti, o gal kaip išprovokuoti.

Vieną kartą, man išėjus pasivaikščioti, prisistato gana nesimpatiško veido vidutinio amžiaus vyras ir sakosi norįs su manimi slaptai pasikalbėti. Kalba tačiau buvo negudri. Sakėsi neseniai paleistas iš Marijampolės kalėjimo, sėdėjęs vienoje kameroje su A. Panemunės vikaru V. Miliausku. Anas prašęs surasti mane ir paprašyti kokios nors pagalbos. Pasakojo turįs ryšių su Klaipėda ir žinąs, kad Plechavičius su Glovackiu ten organizuoją lietuvių legioną. Pasakos tiek nesirišo, kad jam tiesiog pasiūliau eiti šalin.

Jau vėlybą 1940 rudenį vieno sekmadienio vakarą kažkas įkyriai beldžias į duris. Atidarau. Veidas kažkur matytas. Beveik jėga įsiveržia pro duris į prieškambarį, atrodo pilnas baimės, tyliai prašo uždaryti duris.

— Argi nepažįstate? Buvau pas jus vasarą.

Atsiminiau. Liepos mėnesį buvo atėjęs. Sakėsi esąs mechanikas, bet nekomunistas, tad darbo negaunąs. Verkdamas keikė bolševikus. Daviau jam pinigų, kad nusipirktų "tolkučkoje" darbo drabužius ir, kol gaus kitokį darbą, patariau eiti dirbti prie Nemuno krantinės.

— Esu atvykęs, — pasakojo jis dabar taip pat su ašaromis, — iš Tilžės Gestapo su slapta misija į Vokietijos atstovybę. Kad ir mirti reikėtų, tai šiandien už pusės valandos turiu išvykti traukiniu Tauragės link ir dar šiąnakt pereiti sieną. Bilietui trūksta pusės lito. Neatsisakykite pagelbėti! Nedelskite, nes turiu skubėti, o daugiau neturiu kur kreiptis.

Kol baigė kalbėti, susijaudino iki ašarų. Tačiau melas man buvo aiškus.

— Bėk, — sakau, — jeigu spėsi, nes einu skambinti milicijai.

Žiūri nustebęs, bet atidaręs duris griežtai liepiau nešdintis. Paklausė. Girdėjau, kad laiptais lipo visai

neskubėdamas, o aš nenorėdamas ieškoti milicijos, kol ji dar manęs neieško, taip pat neskambinau.

Vieną gegužės sekmadienį apie 10 val. mane lipantį laiptais žemyn sulaiko apysenė, švariai apsirengusi moteris.

— Ganytojau, aš pas jus su labai svarbiu slaptu dalyku.

Toliau jai eiti neleidau, sakiausi skubąs ir liepiau savo paslaptį čia pat pasakyti. Ji bailiai apsižvalgė, ar niekas negirdės.

— Tarnauju raudonarmiečių štabe. Ten mačiau išvežimui numatytų kunigų sąrašus, žinau dar ir kitų slaptų dalykų, noriu papasakoti. Jūs perduosite, kam tai bus naudinga. Buvau pas V. M. Jis viską išklausęs patarė čia ateiti ir jums papasakoti.

Atrodė tikrai negudri provokacija.

— Kad tokioje vietoje sėdi, atsakiau, tai mokėk valdyti liežuvį ir tokiais reikalais nei pas V. M., nei pas mane daugiau nesilankyk.

Ją palikęs, nuėjau savo keliu.

Jau nuo liepos mėnesio Kauno S. D. kalėjime sėdėjo 9 p. pulko majoras mano dėdė Jonas Brizgys. Marijampolėje sėdėjo pusbrolis policijos nuovados viršininkas Jonas Kreivėnas. Sugrįžusį iš tėvo laidotuvių, dar nespėjusį tinkamai nė apšilti vasario 28 dienos naktį paėmė ir brolį su pusbroliu — studentus. Pusbrolis NKVD rankose buvo jau buvęs rudenį. Ir šį kartą, patardytas, pagąsdintas, pakalbintas po kelių dienų sugrįžo. Laisvės alėjoje 6 nr. tardomas vieną dieną girdėjęs gretimam kambaryje tardomą brolį. Iš to, kas pasisekė nugirsti, atrodė, kad laikosi gana drąsiai.

Palaikys, pamaniau, pasiūlys mane pasekti ir paleis. Kelias dienas laukiau su viltimi. Bet dienos bėgo, o brolis negrįžo. Per gerus žmones patikrinęs, radau jį jau Mickevičiaus gatvėje. Buvo aišku, kad greitai paleisti nemanoma.

Pačiam sėdėti šiltam bute, naktį patogiai atsigulti, kai jau net keli iš savųjų ne bet kokiam, bet bol-

ševikų kalėjime, daugelis žinome, kaip nejauku. Pasiryžau daryti kokių nors žygių. Bandymai per Pozdniakovą nedavė nieko gero. Jis pasisakė į šią sritį negalįs kištis. Patarė kreiptis ar į Gedvilą, ar į Sniečkų, bet geriausiai būsią kreiptis į Gladkovą. Pavyko per NKVD budėtoją telefonu susisiekti su Gladkovu. Paprašiau priimamas. Paskyrė balandžio 22 d. 11 val. Patekti į rūmus procedūra žinoma, šį kartą buvo tik toks skirtumas, kad leidimus išduodąs čekistas pabaigė leidimų kvitarą. Skambino telefonu į visas puses. Vis atsakydavo, kad jau atneša, bet leidimų kaip nėra, taip nėra. Karščiuojasi norįs patekti į rūmus kažkoks šarvuočių pulkininkas Dybenko, kelios žydės, keli šiaip asmens. Aš taip pat manau, kad su Gladkovu pasimatyti tikrai neteks ir tik dėl vieno čekisto apsileidimo. Netekęs pagaliau kantrybės ir čekistas, pats išbėgo ieškoti leidimų ir netrukus sugrįžo. Pavėlavau pas komisarą apie pusantros valandos. Komisaras betgi negalėjo manęs kaltinti, nes tai įvyko ne iš mano kaltės.

Priėmė gana mandagiai, nors ir šį kartą žiūrėjo arba į grindis, arba į langą.

— Apie ką kalbėsime? — paklausė.

Trumpai papasakojau savo reikalą. Bepasakodamas gavau įspūdį, kad mano reikalas jam yra žinomas ir mano kalba visai neįdomi. Žinojau, kad prieš pusbrolį nebuvo jokių kaltinimų. Sėdėjo tik todėl, kad buvo policijos valdininkas. Dėdė majoras sėdėjo už įvykius 9 p. pulke. Buvo įdomu kuo kaltins brolį. Baigęs aiškinti savo reikalą laukiau, ką pasakys komisaras. Galvojau: jeigu mano broliui yra kokių įrodytų ar nors pramanytų kaltinimų, tai komisaras mane užsipuls. Tačiau jis nieko neklausinėjo, neužsipuolė, tik sakė brolio bylą pats peržiūrėsiąs ir pažadėjo man telefonu pranešti, ką jis nuspręs. Iš tokios kalbos supratau, kad kaltinimų nesurado.

Sakėsi norįs su manimi arčiau susipažinti, daug ką išsiaiškinti, tačiau visa ta jo kalba atrodė sukta. Aš pasiūliau atsilankyti pas mane išsikalbėti. Jis pa-

dėkojo. Atsisveikinome. Teko dar kelis kartus kreiptis į Gladkovą telefonu, kol, praėjus savaitei, po mano apsilankymo pas Gladkovą, brolis sugrįžo. Kitų nežadėjo paleisti ir nepaleido. Pas mane Gladkovas taip pat nesilankė. Kiek kartų bandžiau su juo dar susitikti, visada būdavo arba kur nors išvykęs, arba "užimtas".

Kauno miesto "ispolkomas" birželio 10 d. užsigeidė kalbėtis arba su Arkivyskupu Metropolitu, arba su manim. Jų norą bandė patenkinti vienas iš Kurijos personalo, bet tas jiems buvo nepakankamai kompetentingas. Kitą dieną su manimi susitiko "ispolkomo" pirmininko pavaduotojas rusas — faktiškai vyresnis už pirmininką — ir vienas jaunuolis iš NKVD. Mūsų pasimatymas truko apie 2 val. Juodu man įkalbinėjo, kad birželio 12 d. — Dievo Kūno šventėje, neturėtų būti procesijos. Esą atitrauks žmones nuo darbo, o ypatingai dabar darbas labai reikalingas, gatvėse judėjimą sukliudys, būsią tokių, kurie ta procesija piktinsis, kiti pajuoksią ir t.t.; žmonėms reikią išaiškinti, kad procesijos dėl šių priežasčių atsisakę patys kunigai, o ne civilinė valdžia sukliudanti ir t.t.

Atsakiau, kad šios šventės proga vienokia ar kitokia procesija turi būti, taigi apie jos nebuvimą nėra ko nė kalbėti, kad ją galima padaryti po darbo valandų — pavakare, arba nukelti į kitą sekmadienį, taigi darbas nebus sutrukdytas, pagaliau ir darbas be maldos savo tikslo nepasieksiąs, kad procesiją galima nukreipti tomis gatvėmis, kur yra mažiau judėjimo, o jeigu ir centro gatvėse judėjimas valandai sustotų, tai ką kenktų? Juk gegužės 1 d. ir kitomis progomis judėjimas esti sukliudomas visai dienai ir dėl to jokių ypatingų nuostolių visuomenė nepatyrė. Galų gale mes mokėsime patys susitvarkyti, kad toje pat gatvėje galės pakakti vietos ir eisenai ir autobusui; kad iš mūsų eisenos nebus ko piktintis, tai patys galės įsitikinti; rimti žmonės iš mūsų jau seniai nesijuokia, tad nesijuoks ir šį kartą. Kai dėl paaiškinimų žmonėms, tai perdaug naiviai galvojama, jeigu manoma, kad vis-

kas jiems sakoma, jie be kritikos priima už gerą pinigą. Žmones turi savo galvas ir bet kokiomis kalbomis jų nuomones lengvai nepakeisi.

Pasikeitę dar keliomis frazėmis apie religinę būseną Rusijoje, išsiskyrėme kiekvienas su savo nuomone. Taip ir liko "ispolkomui" neaišku, ar ketvirtadienį — birželio 12 d. procesija Kauno gatvėse vyks, ar ne.

Apie 19,30 val. suskamba telefonas. Rusiškai šaukia mane. Kalba narkomas Gladkov. Ar negalėčiau tuojau atvykti į NKVD.

— Kad jau vėloka, — atsakiau. — Vakare kur nors gatvėse maišytis man ne labai patogu. Gal rytoj rytą?

— Ne! Būtinai šiandien. Būsi, ar ne?

Nevyksiu, pamaniau, tai atsiųs čekistą ir nuveš. Geriau be palydovų.

— Na gerai, atvyksiu.

Nuvykęs ir šį kartą turėjau ginčą su čekistais laiptuose, nes kviestas paties saugumo komisaro atsisakiau eiti į Vytauto pr. leidimo. Pasiginčijus, telefonavo į viršų. Gavo atsakymą įleisti. Šį kartą prieškambaryje budėjo dvi svetimtautės — čekisto nebuvo. Įleido į narkomo Guzevičiaus kabinetą. Už Guzevičiaus rašomojo stalo sėdėjo Gladkovas. Guzevičius čekisto uniforma, milicininko uniforma gan elegantiškas žydas ir priešpiet "ispolkome" matytas jaunuolis sėdėjo kas fotelyje, kas kedėje. Gladkovas, milicininkas žydas sveikindamiesi rusiškai pasakė "zdravstvujte". Guzevičius sakė "sveiki", bet aš ir jam atsakiau rusiškai pamanęs, kad tokioje kompanijoje sėdintį lietuviškai sveikinti neverta. Visi atrodė nusiteikę labai karingai.

— Pas jus rytoj šventė, ruošiama procesija, — kalbėjo Gladkovas nunėręs galvą prieš save žiūrėdamas į žemę.

— A, tai dėl procesijos. Ji įvyks katedros šventoriuje.

Visų minos pasikeitė. Jie neturėjo ką daugiau sa-

kyti. Aš taip pat. Reikalavo padaryti žygių, kad ir provincijos miestuose, ar bažnytkaimiuose procesijų gatvėse nebūtų. Aš atsakiau, kad mūsų kunigai yra pakankamai išmintingi ir kiekvienas pas save padarys tai, kas bus geriausia. Šiuo reikalu kunigams jau seniai buvo pavesta pas save Dievo Kūno procesiją, kur tik bus galima, padaryti sena tvarka. Po visai trumpučio pasimatymo išsiskyrėme. Milicininkas mane palydėjo net į gatvę.

Tai buvo paskutinis mano pasimatymas su komisarais. Nuo birželio 13 d. jie buvo užimti pačiu šlykščiausiu darbu, o 22 d. vakare iš Kauno pabėgo. Jų vardas tačiau man pasitarnavo labai kritišku momentu.

Jau buvo subombarduotas Kauno aerodromas ir sužeistus raudonarmiečius iš greitosios pagalbos automobilių ant kruvinų neštuvų nešė į Raudonojo Kryžiaus ligoninę, kai kunigo J. Avižos lydimas autobusu vykau iš Kauno į Jonavą suteikti aplinkinių parapijų jaunimui Sutvirtinimo Sakramentą. Galvojau: jeigu tik šiaip koks nors dviejų kaimynų nesusipratimas, tai nėra ko nei džiaugtis, nei nusigąsti, nei nuo kelionės susilaikyti, o jeigu jau karas, tai Jonava nuo Kauno ne taip jau toli — sugrįšime.

Nuvykome. Čia žmonės gyvai dalinosi naujienomis, kad visur subombarduoti aerodromai, poligonai. Apie 9 val. atskridęs lėktuvų būrys apšaudė Jonavos tiltus, numetė bombų į kaimyninį poligoną. Susirinkusieji žmonės nerimavo, nes bolševikai juos ragino eiti apkasų kasti, taisyti susprogdintų aerodromų. O žmonių buvo minios. Anksčiau atvykusiems patarnavome 9 val. ir juos paleidome vykti namo. Nerimas vis didėjo. Kiek buvo įmanoma, pagreitinome pamaldas. Kadangi žmonių buvo labai daug, tai atėjusieji priimti Sutvirtinimo Sakramentą buvo išrikiuoti eilėmis aplink bažnyčią šventoriuje. Darbą įpusėjus atskrenda keli vokiečių lėktuvai. Pasipylė zenitinės artilerijos šūviai, lėktuvai, žemai nusileidę, iš kulkosvaidžių šaudė į tiltų sargybas ir artilerijos vietoves. Minioje kilo neapsakoma panika. Vaikai ir moterys pradėjo klykti,

lipti per tvoras, pulti ant žemes. Šiaip taip suvedę žmones bažnyčion darbą baigėme. Tą dieną Sutvirtinimo Sakramentą priėmė per tūkstantis asmenų — ne tik vaikų, bet užaugusių vyrų, merginų. Tačiau kol viską baigėme, jau nebuvo kuo grįžti į Kauną. Vakarop suradome vienarklį vežimą, bet kas tokio sąmyšio metu naktį rizikuos važiuoti.

Kelionėn į Kauną išsirengėme apie septintą valandą kitą dieną — pirmadienio rytą. Važiavome ne plentu, bet vieškeliu Lapių link. Plentas jau nuo sekmadienio vidurdienio buvo pilnas automobilių, vežimų, pėsčių — bėgo komisarai, įvairūs kitokie bolševikai ir būriai žydų. Atvažiavę į Lapius pagalvosime, kas toliau darytina, bet pasilikti Jonavoje atrodė perdaug nesaugu. Nors niekam nebuvom nusikaltę, bet gi gyvenome tokius laikus, kad tik kriminalistams ir panašiems nebuvo ko bijoti.

Nuvažiavę apie 9 kilometrus, žiūrime atlekia, kiek arkliai įkerta, du vežimai prisėdę žydų. Vienas ginkluotas medžiokliniu šautuvu. Mus paviję, susistabdė, paskelbė areštuotais, persisodino į savo vežimus ir vėl šuoliais atgal į Jonavą. Žmonės, matydami ir pažinę, ką veža, vieni juokėsi, kiti verkė. Nuvežė mus tiesiai į čeką. Viršininkas — gana susikuitęs čekisto uniforma stovėjo duryse su šautuvu rankoje. Laukė, matyti, mus parvežant, nes, mums privažiavus prie namo durų, jis nuėjo į vidų. Įvarė ir mus į vidų. Viršininkas jau sėdėjo prie stalo šautuvą pasistatęs tarp kojų. Nežinau, ar ten visi buvo tarnautojai, ar smalsuoliai, bet čekoje laukiančių buvo daug.

— Kas esate? — klausia viršininkas lietuviškai.

— Esu Kauno vyskupas, o šiuodu yra mano palydovai.

— Kur tamsta tokiu laiku važinėji?

— Turėjai tamsta matyti, ką vakar veikiau, nes viskas vyko viešai.

— Kodėl vakar norėjai išvažiuoti?

— Kad savo darbą baigiau.

— Kodėl šiandien važiuoji Kauno link?

— Kad esu iš Kauno. Kur gi kitur galiu važiuoti?

— Tai neaišku ...

— Jeigu tamstai neaišku, pasiklausk telefonu narkomą Gladkovą. Aš sugrįžęs skųsiuosi, kad man trukdote pareigas atlikti.

— Ar tamsta turi Gladkovo leidimą? — atgijo jisai. — Ar raštu?

— Raštiški leidimai šiuo atveju man nereikalingi. Dabar visi važinėja — ir Telšių, ir Panevėžio, ir Vilkaviškio vyskupai. Tai paskelbta viešai bažnyčioje ir tai visi žino.

— Ar galima pamatyti, kas yra valizose?

— Prašau.

Radę tik liturginių daiktų, jautėsi apsivylę. Gal tikėjosi su auksu, su dinamitu sučiupę. Pradėjo krikti pro duris. Viršininkas, apsikabinęs šautuvą, sukniubo ant stalo. Atrodė suvargęs ir prislėgtas.

— Prašau mane pavėžyti į kleboniją, sakau.

— Mes neturime arklio, atsakė viršininkas.

— O tuo pačiu, kuriuo atvežėte.

— Jis buvo tik šiam reikalui paimtas iš gatvės, o dabar jo jau nebėra.

— Tai norite, kad paraduočiau per miestą ir žmones erzinčiau?

— Eik tamsta šalinėmis gatvėmis.

Pasiėmėme valizas, paltus ir išėjome. Jeigu būtume prašęsi paleidžiami, gal būtų ir nepaleidę, bet kai iš karto užsiprašiau arklio ir vežimo, visai neklausęs, ar mes laisvi, tai pėstiems išeiti leido be derybų.

Vos tik parėjome į kleboniją, per Kauno radiją prabilo aktyvistai. Džiaugėmės, kaip vaikai. Ir momentas mūsų pataikytas. Jeigu būtų pavykę pasiekti Lapius, bolševikai tikrai būtų nudėję. Tą patį rytą jie ieškojo vietos kunigų, bet jų neradę sušaudę kelis vyrus. Jeigu būtų vėliau parvežę į Jonavos čeką, taip pat vargiai būtų paleidę.

Išgirdus Kauno radijo įsakymus, Jonavos "valdžia" sėdo į sunkvežimį ir, tik pravažiuodama gatvėse sutinkamiems įsakydama laikytis ramiai, išdūmė Uk-

mergės link. Miestelis liko ve valdžios, bet pačiame miestelyje ir aplinkui buvo apstu raudonarmiečių. Kur nors pasijudinti buvo rizikinga, sėdėti vietoje taip pat nesaugu. Vis tiek nusprendėme laukti galo, pasilikdami klebonijoje.

Miestelyje panika didėjo. Čia pradėjo sustoti poilsio suvargę Kauno žydai, kurių būriai ėjo pėsčių, kiti arkliais važiavo. Baimės pagautos, kelios Jonavos žydų šeimos sumetė į vieną vežimėlį pačius reikalingiausius daiktus ir bėgo Ukmergės link. Antradienį ir trečiadienį vyko visuotinis krautuvių plėšimas; į paliktas krautuves ėjo visi laisvai ir ėmė, kas ką nugriebė.

Ar koks vokiečių lėktuvas buvo matomas ar ne, vis tiek dieną ir naktį poškėjo aplink miestelį šautuvų, kulkosvaidžių, o kartais net ir priešlėktuvinių ar prieštankinių pabūklų šūviai. Ką tie bolševikai šaudė, taip ir liko neaišku, nes vokiečių šiose apylinkėse dar nebuvo. Antradienį apie vidurdienį sviedinį paleido į bažnyčios bokštus. Trečiadienį nuo Kauno pusės patrankų garsai vis stiprėjo, o nuo Ukmergės plentu Kauno link visą dieną traukė bolševikų kariuomenė.

Ketvirtadienio rytą, vos pradėjus aušti, iš vakarų pusės vokiečių dviratininkai veržėsi į Jonavą. Prasidėjo smarkios kautynės. Juo toliau, juo jos darėsi vis skaudesnės. Į vokiečių užimtas miestelio dalis bolševikų artilerija negailestingai šaudė. Griuvo namas po namo, kilo vis nauji dūmų ir ugnies stulpai. Gaisrų gesinti niekas nė negalvojo. Klebonijos gyventojai subėgome į bažnyčios požemius. Daug sviedinių krito aplink bažnyčią, nemaža pataikė ir į pačią bažnyčią. Taip per ištisą dieną. Vakarop iš miestelio buvo likę jau tik griuvėsiai ir gaisrų jūra. Iš greta bažnyčios degančių namų liepsnos ir dūmai apgaubė bažnyčią. Artilerijos šaudymas dar vis stiprėjo. Atrodė, kad nuo degančių šalia bažnyčios gimnazijos ir klebonijos pastatų galėjo užsidegti ir bažnyčia, arba galėjo, kaip į daugelį kitų namų, ir į bažnyčią pataikyti stiprus sviedinys. Paraginau savo prietelius, ir visi sprukome

iš po bažnyčios. Nors bėgant nebuvo kada dairytis, bet matytas vaizdas buvo klaikus. Gatvės užgriuvusios nugriautais namų stogais, sienomis, aplinkui ugnis, karšta. Žmonių beveik nematyti. Tik vienas kitas bėga laukų link, kaip ir mes keturi. Šaudymas iš visų pusių. Arčiau prašvilpiant kulkai mano kolegos kelis kartus bandė pulti ant žemės. Aš juos suraminau, kad prašvilpusi jau nepavojinga, o dar neatlėkusi nežinia kur lėks — aukštai ar žemai. Pakilę vėl bėgdavome visi kartu. Laimingai išbėgome iš miestelio. Laukuose pilni grioviai, duobės Jonavos gyventojų. Jie čia išbėgdami tik galvas išsinešė. Užvakar ir vakar iš krautuvių parsinešti menkniekiai ir jų nuosavas turtas kilo aukštyn dūmų ir ugnies stulpais.

— Tomis dienomis šie žmonės verčiau savo turtelį būtų į laukus išnešę, — kalbėjomės bėgdami.

Bėgant visur kautynių įspūdžiai. Parugėje ant takelio, kuriuo bėgome, prie granatsvaidžio išraustos duobės gulėjo dvi kareivio kojos.

Jautėmės laimingi, kaip sapne, kai iš bolševikų buvome jau tikrai pabėgę.

KAIP REIŠKĖSI BOLŠEVIKŲ PROPAGANDA

J. PETRĖNAS

Bolševikų partija, būdama Lietuvoje nelegalioje padėtyje, mėgino plėsti savo idėjų propagandą. Ir toji propaganda, ar ji turėjo kokį nors pasisekimą, ar neturėjo, pasidarydavo intesyvesnė, kai tik Lietuvos gyvenime buvo jaučiami kokie nors sunkumai. Taip atsitikdavo todėl, kad bolševikų vyriausias tikslas buvo išnaudoti kiekvieną progą savo naudai, pakrėipti įvykius ir žmonių nuotaikas ta linkme, kad jų idėjos galėtų daugiau įtakos įsigyti. Bolševikai — propagandos tikri meisteriai, ir jų kiekviena propagandos pagrindinė idėja yra ne kartą išmėginta ir patikrinta. Jie ne kokie nors propagandos meno mėgėjai, bet tikri propagandos profesionalai. Tuo tik ir galima paaiškinti jų tam tikrą pasisekimą savo žmonių, jų pačių išauklėtų žmonių tarpe. Jie puikiai žino, kad propaganda tik tada turi pasisekimą, kai ji pasižymi savo tvirtinimų kategoriškumu, skelbiamų minčių paprastumu ir yra plačiausiems sluoksniams prieinama. Visos jų skelbiamos idėjos kiekvienam suprantamos. Jos pasižymi dar ypatingu skambumu. Jos gali pavilioti daugelį paprastų žmonių, kurie nekvaršina sau galvos klausimu: kas slepiasi už tų puikių posakių?

Bolševikų propagandos idėjų dvilypumas

Ne iš pirmo žvilgsnio, bet kiek geriau prisižiūrėjus, galima pastebėti bolševikų propagandos idėjų tam tikrą dvilypumą. Kiekvienas bolševikų propagandininkas turi turėti galvoje ne tik tuos tikslus, kuriuos jis skelbia, bet svarbiausia, visa, kas sudaro partijos slaptąjį tikslą. Ir iš tikrųjų, tik akylai pasekime ir pamatysime, kad kiekviena bolševikų skelbiamoji pagrindinė idėja turi ir savo antrininkę. Tuo tarpu, kai viena bolševikų propagandos idėjų dalis yra visiems žinoma ir kiek galint stipriau užfiksuojama, tai kita jų dalis tik turima galvoje. Niekas viešai neskelbia

slaptų idėjų, nors vadinamas "partinis aktyvas" visą laiką jas turi galvoje ir savo veikloje nuolatos vadovaujasi. Slaptosios bolševikų propagandos idėjos visados esti gilesnės reikšmės, dažnai daugiau ar mažiau nuo eilinių žmonių slepiamos ar bent užmaskuojamos, kad per anksti nepaaiškėtų. Visa, kas čia pasakyta, išryškės, jei panagrinėsime keletą bolševikų propagandos idėjų.

* * *

Staiga bolševikai visu jiems būdingu karštumu pradėjo propaguoti rusų tautos praeities istorinius asmenis, pradedant Aleksandru Nevskiu (provoslavų bažnyčios šventuoju) ir baigiant Petru Didžiuoju. Rusų kovos praeityje su jų valstybės (kurią bolševikai, įsteigdami Tarybų Sąjungą, faktiškai panaikino) priešais buvo iš naujo vertinamos ir išaukštinamos, kaip laimėjimai, padėję įsikurti bolševikams. Šis bolševikų propagandos "triukas", reikia pripažinti, turėjo nemenko pasisekimo. Rusų šviesuomenė ir net visa rusų liaudis, matydama, kad jų krašte viešpatauja svetimtaučiai, buvo pagauta tam tikrame laipsnyje apatijos. Ir nenuostabu — juk pats Rusijos valstybės vardas išnyko iš žemėlapio. O juk rusų tauta ne kuo kitu tik jos sukurta milžiniška valstybe (viena šeštąja žemės sausumos dalimi!) nevilties valandoje galėjo pasididžiuoti. Rusų tauta gerai atsiminė, kiek kraujo pralieta ir kaip daug iškentėta per ilgus šimtmečius, kol toji milžiniškoji valstybė susicementavo.

Todėl tautinio jausmo atbukimas pradėjo nykti, kai rusas išgirdo, kaip aukštai vertinami rusų tautos didvyriai, kaip uoliai renkamos naujos žinios apie rusų didžiąsias kovas su priešais. Rusų tauta vėl tautiškai pradėjo atkusti. Iš čia gimė patriotinis jausmas, kuris sujungė rusus į vieną nedalomą tautinį vienetą.

Ar bolševikai nuoširdžiai ėmė domėtis rusų praeitimi? Ir, apskritai, ar bolševikams, turint galvoje jų kraštutinį internacionalizmą, gali rūpėti rusų ar kokios nors kitos tautos tautinių kovų praeitis? Visai

ne. Atskiros tautos valstybine kūryba, o taip pat ir tos tautos kovos su kitomis tautomis dėl egzistencijos, dėl žemių ar turtų bolševikams giliai svetima ir net priešinga jų ideologijai.

Tad kodėl gi bolševikai užsidegė staigia ir karšta meile rusų praeičiai? Čia nėra nė krislelio nuoširdumo, o tik vienas šaltas išskaičiavimas. Karą bolševikai jau seniai pramatė. Jie puikiai nusimanė, kad šiame kare jie bus momentališkai sugniužinti, jei jiems nepavyks sužadinti rusų tautos patriotinių jausmų. Tiesa, šia savo propaganda jie žymiai pataisė savo reikalus. Bet jiems jau nebepavyko pakelti į reikiamą laipsnį patriotinės bangos, ir rusų kareivis, kuris visada kovose būdavo narsus, dabar jau nebeparodė tokio atsparumo, kokiu pasižymėdavo anksčiau. Bet čia kalti kiti bolševikų režimo padariniai, kuriuos jau sunku buvo ūmai pašalinti ir kurie turėjo dabar vykstančiose kovose lemiamos reikšmės. Kaip sėkminga esti panašios rūšies propaganda, galima spręsti, kad ir iš to, jog keletas žmonių ir mūsų šviesuomenės buvo tos propagandos pusiau užmigdyti.

Staiga mūsų tautai patekus į bolševikų nagus, kai kurie mūsų inteligentai pradėjo aiškintis savo būklę naujose sąlygose. Ir čia kai kas atsiminė, kad bolševikai tarytum "evoliucijonavo", nebe tokie, girdi, kaip buvo savo veiklos pradžioje. Šitokiam nusistatymui susidaryti padėdavo kaip tik bolševikų pradėtas rusų tautos praeities garbinimas. Kai kurie naivėliai manė, kad bolševikai, gerbdami rusų tautos praeitį, gerbs ir kitų tautų aspiracijas. Lietuvis, ypatingai prisirišęs prie savo tautos gražios praeities, galėjo sulaukti (taip bent kai kas tikėjo) ir sau žmoniškesnio tautinių jausmų įvertinimo.

Sapnas buvo saldus, bet užtat prabudimas pasirodė labai kartus.

Bolševikų viešpatavimo metu buvo Maskvoje ruošiama pagarsėjusi lietuvių liaudies meno dekada. Ten, pagal rengėjų planą, turėjo greta kitų tautų, pasireikšti ir lietuvių meno pajėgos. Tos "dekados" ren-

gėjams buvo svarbu išsiaiškinti su atvykusiais iš Maskvos propagandos meisteriais ir meno darbuotojais temas, kurias bus galima Maskvoje išryškinti. Lietuviai meno darbuotojai ėmė siūlyti šiai "dekadai" lietuvių istorines temas, nes giliai tikėjo, kad jos buvo visai priimtinos ir atitiks bolševikų nuotaikas. Bet koks buvo tų žmonių nusistebėjimas, kai jie išgirdo, kad: — Tai neįdomu ... Buvo mėginta dar įrodinėti, kad mūsų praeityje ir dramoms, ir operoms, ir šiaip veikalams temų yra labai daug. Maskvos propagandos meisteriai, matydami naivumą lietuvių darbuotojų, kurie neatskyrė propagandos triukų nuo tikrojo bolševikų nusistatymo, pagaliau paaiškino, kodėl rusų tautos didvyriai yra laikomi pagarboje ir kodėl kitų tautų, toms tautoms lygiai brangūs, kaip ir rusams savieji, karžygiai, bolševikų akimis žiūrint, tėra tik paprasti avantiūrininkai, kodėl rusų tautos praeities kovos ir įvykiai gali tarnauti meno kūriniams siužetu ir kodėl kitų tautų kovos dėl jų laisvės ir savos žemės nuo priešų apgynimo laikomos tik nereikšmingais kokių nors feodalinių laikų ar buržuazinių kovų epizodais.

Tuo metu, kai rusų praeities iškėlimas bolševikams teikė apčiuopiamų vaisių — ruošė rusų tautą ateinančiam karui, lietuvių praeitis, atvirkščiai, galėjo tik pagilinti lietuvių separatizmą. Tad nuo jos bolševikai nė minutės nesvyruodami ir atsisakė.

Vadinas, čia matome, kad bolševikų viešai skelbiamoji rusų tautos išaukštinimo idėja turėjo specialų tikslą, kuris nors ir nebuvo viešai pasakomas, tačiau nuolat buvo turimas galvoje, būtent: laukiamam karui paruošti Tarybų Sąjungos gausingiausią tautą, kuri tame kare galėjo turėti sprendžiamos reikšmės. Šiam reikalui ir buvo sugalvota propagandinė idėja — pripažinti ir feodalinio laikotarpio, ir vėlesnes grynai tautinės reikšmės rusų kovas praeityje. Bolševikų valdžioje esą žmonės gerai įpratinti keisti savo nuomonę, kai tik esti gaunamas nurodymas iš Kremliaus. Ir jeigu savo laiku jie būtų išgirdę direktyvą, kad jau

ne metas domėtis rusų tautos istorija, jie būtų klusniai tai įvykdę. Juk jau nebe pirmą kartą tarybų piliečiams panašūs nurodymai daromi, ir visada pilietis tokių raginimų uoliai klausydavo. Apskritai, reikia, pripažinti, kad tarybų tikrovėje yra rizikinga savarankišką nuomonę reikšti, nes visai nesunku, taip tariant, "nepataikyti".

Kaip staigiai ir kardinaliai Tarybų Sąjungoje keičiasi nusistatymai ir nuomonės, galima spręsti, kad ir iš šio aktualaus pavyzdžio. Sugriaudė Antrasis Pasaulinis karas, kurį bolševikai vadina "Antruoju imperialistiniu karu". Kas šio karo tikrieji kaltininkai? Į šį svarbų klausimą autoritetingai buvo štai kas pasakyta:

"Lenkijos Valstybė — nevykęs Versalio sistemos padarinys, kuris rėmėsi ten gyvenusių tautinių mažumų ir darbininkų žvėrišku persekiojimu ir išnaudojimu, buvo sugniužinta ir subyrėjo per kokią dešimtį dienų. Sutvarkius klausimus, kilusius po Lenkijos valstybės sugriuvimo ir tuo pačiu sudarius pastovius pagrindus tvirtai taikai Rytų Europoje, Tarybų ir Vokietijos vyriausybės 1939 metais rugsėjo 28 dieną padarė bendrą pareiškimą apie tai, kad tarp Vokietijos, iš vienos pusės, ir Anglijos ir Prancūzijos, iš kitos pusės, karo likvidavimas atitiktų visų tautų interesus, ir kad Vokietija ir Tarybų Sąjunga dės pastangas, kiek galima greičiau šį tikslą pasiekti. Šis pareiškimas tačiau nesutiko Anglijos ir Prancūzijos prielankumo. Anglija, o paskui ją ir Prancūzija pareiškė norą toliau tęsti karą su Vokietija. Tokiu būdu, agresoriai ir karo kurstytojai yra dvi didžiosios Vakarų Europos valstybės, užpuolusios Vokietiją ir kariaujančios dėl kolonijų ir dėl pasaulinės hegemonijos ..." (Polit. Žodynas 1940 m. laida). O ką bolševikai kalbėjo apie karo kaltininkus prasidėjus vokiečių rusų karinėms operacijoms? Iš šito pavyzdžio matome, koks nuostabus "lankstumas", būdingas bolševikų propagandai.

Tautines kultūros ugdymas

Bolševikų propaganda sako, kad visos Tarybų Sąjungoj gyvenančios tautos yra laisvos ir jos gali kurti savaimingą kulturą. Pagal TSRS Konstituciją (ši konstitucija tai vienas ryškiausių bolševikų propagandos pavyzdžių), Tarybų Sąjungą sudaro laisvos tautos, kurios turi teisę ne tik savarankiškai tvarkyti savo kultūrinį gyvenimą, ne tik lygios savo tarpe, bet ir turi teises ar laisvu noru būti Sąjungoje, ar iš jos išstoti. Ypatingai stipriai bolševikų agitatoriai pabrėždavo šiuos principus pirmomis bolševikų viešpatavimo dienomis Lietuvoje.

Žmogus, kuris nepažįsta bolševikų propagandos metodų ir nežino tikrojo bolševikų nusistatymo, galimas daiktas, kad gali ir patikėti, jog bolševikų valdžioje atsirado tikras rojus tautoms, į šią Sąjungą patekusioms. Kaip kitose vadinamose "respublikose", lygiai taip ir Lietuvoje labai uoliai bolševikų agitatoriai skleidė savo mintis, kad Lietuvą, esant jai Sąjungoje, laukia žydėjimo ir gerbūvio laikotarpis. Įkyriai buvo skiepijama mintis, kad tik dabar (vadinas, bolševikų santvarkoje) suklestės lietuvių tautos kultūrinis gyvenimas, išbujos literatūra, menas, mokslas... Kaip ir visa kita bolševikų propaganda, taip pat ir ši iš tolo atrodė patraukli ir viliojanti. Lietuviai, prisirišę prie savo kalbos, prie savo meno ir literatūros, atsidėję klausėsi šios bolševikų propagandos.

Bolševikų valdžia, ypač savo viešpatavimo pradžioje, nesigailėjo pinigų propagandai, sėjo milijonus. Bolševikinė propaganda pasižymi ir savo rūšių ir metodų įvairumu. Agitacinės kalbos, kapeikinės brošiūros greit nusibosta. Plakatai taip pat įkyri. Tad bolševikai savo propagandai plačiausiai naudoja visas meno šakas, pradedant filmą, literatūra, teatru ir baigiant muzika bei daina. Meno žmonėms bolševikų palankumas ypatingas. Literatai, menininkai, teatralai, kompozitoriai ir visi kiti kultūros darbuotojai nuolat girdėjo raginimus kurti tautinį meną, literatūrą so-

cialistinę savo turiniu ir nacionalinę savo forma. Pažadai, pasaldyti gausiomis piniginėmis pašalpomis, turėjo suvilioti lietuvius — meno darbuotojus. Kad Lietuvai ir kitoms Pabaltijo valstybėms nedaroma išimtis, bet kad čia yra tikrasis bolševikų nusistatymas, turėjo įtikinti ta aplinkybė, kad visos Azijos tautelės, kokie nors tadžikai, mariečiai, neniečiai ir kitokie turi savo rašytojus, kompozitorius, turi savo operas, "mokslo akademijas", (kurios, tiesa, daugiausia nagrinėja tik Markso-Engelso-Lenino-Stalino raštus). Net ir čigonai Maskvoje turi garsėjantį savo teatrą. Vadinas, išeitų, kad tarybinėje santvarkoje tautinės atskirų tautų aspiracijos atranda ir tinkamą supratimą, ir įvertinimą. Ką gi, daugiau nieko nelieka, kaip maldingai garbinti "Stalino saulę", kuri turi visus sušildyti ir paguosti... Nereikia užmiršti, kad viešpataujant enkavedistams, bolševikų pavergtos Pabaltijo tautos kito pasirinkimo nė neturėjo. Buvo visai aišku: arba reikia sutikti su jų siūlomomis gėrybėmis, arba rizikuoti susipažinti su garsiais jų "kankinimo kambariais", iš kurių, kaip sakoma, niekas anais laikais gyvas nebeišėjo ...

Bolševikai stengėsi, kad jų propaganda, ypač svarbesnėmis kryptimis, nenutrūktų ir nesusilpnėtų. Diena iš dienos spaudoje, susirinkimuose ir visokiuose net negausiuose darbininkų ir tarnautojų posėdžiuose nuolatos buvo kalama vienas ir tas pats. Reikėjo stipresnio dvasinio atsparumo, kad nepasiduotų tai propagandai.

Žinoma, bolševikų propagandos taktika — atskirus meno ir kultūros darbuotojus pastatyti į tokią padėtį, kad jie tarytum patys savo iniciatyva pareikštų bolševikams savo palankumą. Todėl mes ir skaitėme bolševikinėje spaudoje atskirų asmenų "ištikimybės pareiškimus". Būdingas pareiškimas vieno meno darbuotojo, kurio pavardės, nenorėdami jo kompromituoti, čia neminėsime, buvo išspausdintas "Darbo Lietuvos" (valdžios organe) 20 nr. 1940 m. VII. 26 d., kuriame pasakyta: "Mūs laukia išlaisvintas darbas,

pasakiškas kultūros klestėjimas, visų tautos jėgų pakilimas . .." Nesprendžiant klausimo, kiek šiame pareiškime nuoširdumo, atsiminkime tik, kokią įtaką panašus pareiškimas turėjo kitiems meno darbuotojams. Kiti turėjo apsispręsti, arba rikiuotis pagal šį nusistatymą, arba ... patekti į "liaudies priešų" eiles. Bolševikinės propagandos čiuptuvai griebė žmones į mirštamą glėbį, iš kurio jau sunku buvo išsivaduoti.

Įvairiomis variacijomis buvo kartojama ta pati mintis, kad lietuviams atsidaro nauji galimumai. Štai A. Sniečkus, pirmasis LKP (b) sekretorius, V partijos suvažiavime savo kalboje pasakė: "Tarybų Lietuvoje nemokamas mokslas, naujos mokyklos, nauji teatrai, skaityklos, raudonieji kampeliai, klubai, saviveiklos rateliai sukūrė plačią vagą galingai tikrosios liaudies kultūros srovei": Liūdnos atminties lietuvių nepriklausomojo gyvenimo vyriausias duobkasys **Pozdniakovas** Maskvoje, Aukščiausioje Taryboje sakydamas džiaugsmo kalbą ir suminėjęs Molotovo žodžius, kad "nėra jokio abejojimo, jog Lietuvos, Latvijos ir Estijos respublikų įėjimas į Tarybų Sąjungą patikrins joms greitą ūkinį kilimą ir visapusišką **tautinės** kultūros klestėjimą", šaukia: "į laimėjimus ūkiniame fronte, kultūriniame fronte ir tautiniame fronte!" Šiuos nurodymus turėdami, sekunduoja ir visi kiti propagandos meisteriai.

Maskvos Tasas, bijodamas, kad lietuviai gali nepatikėti šiais tvirtinimais, specialiai išleistame komunikate stengiasi "faktais" įrodyti, jog tikrai tokia esanti bolševikų tautinė politika. Ten minimi čuvašai, mordviai, komiai, kabardinai, kalmikai, buriatai, osetinai, udkiečiai, ingušai, totoriai, jakutai, abchazai, adžarai, karakalpakai ir dar priduria, kad ir Pavolgės vokiečiai*) laisvai kuria savo kultūrą. Ir visur esąs "negirdėtas tautinės kultūros pakilimas". Atskiros respublikos esančios "suvereninės". Tautos, ku-

***) Įdomu, kad tas Pavolgės vokiečių "autonominis vienetas" visai panaikintas, o patys vokiečiai ištremti į tolimus kraštus, priverstiniems darbams ir t.p.**

rios neturėjusios savo rašto, dabar turinčios poetus ir mokslininkus, kurie esą žinomi plačiame pasaulyje. Tarybų Sąjungoje esą išeina 2.294 laikraščiai šimtu vienuolika kalbų. Prie progos pažymėsime, kad bolševikų propaganda ypatingai mėgsta operuoti skaičiais, o jų statistika verta nusistebėjimo. Statistikos pagalba jie moka įrodyti viską, ko tik norit.

Bolševikų valdžios organas „Darbo Lietuva" 1940. VII.27 stengėsi įtikinti, kad Lietuvoje bus gerbiami praeities kultūros ir meno laimėjimai. Ten rašoma: "Ar socialistinė tarybų Lietuva atsisakys nuo lietuvių literatūros, gimusios feodalizmo gadynėje? (Donelaitis, Poška, Strazdelis, Stanevičius, Vienožinskis). Ar socialistinė tarybų Lietuva atsisakys nuo literatūros, gimusios kapitalizmo gadynėje? (Kudirka, Lazdynų Pelėda, Vaižgantas, Maironis). Ne, neatsisakys. Ne tik neatsisakys, bet atgaivins, įneš į socialistinės kultūros lobyną".

Taip, pažadas buvo duotas viltingas. Tik gaila, kad jis po keleto mėnesių buvo užmirštas, ir Vincas Kudirka, Maironis, o taip pat ir daugelis kitų rašytojų iš gyvenimo negailestingai išbraukti.

Kaip visur bolševikuose, taip ir Lietuvoje tais laikais "paklusnūs" rašytojai buvo pakankamai švelniai paskatinti dirbti valdžiai.

Lietuvos rašytojai gavo vienus prabangiškiausių Kauno rūmų. Ta proga spaudoje pasipylė daugelis nesaikų džiaugsmą reiškiančių straipsnių. Ir buvo labai įsakmiai nurodoma, kad rašytojams, taip gerai aprūpintiems, belieka tik, prisisunkus bolševikinės dvasios, kurti literatūrą "socialistinę savo turiniu ir tautinę savo forma".

"Darbo Lietuva" (40.VIII.22) labai kruopščiai aprašė rašytojų gautus tikrai turtingus Kauno rūmus. Aprašytas valgomasis, vynų sandėliai, indai, ypač daug dėmesio atkreipta į taures, o moteriškame buduare reporteris rado net "dangiškas" spalvas. Po gautų rūmų pasigardžiuojamo aprašymo seka tokios pastabos: "Pilnateisiais rūmų šeimininkais dabar bus

literatūros ir meno žmones. Čia bus jų židinys. Kur anksčiau buvo daug išgerta ir baliavota, kur blizgėjo tuščia prabanga, dabar susiburs meno ir literatūros darbuotojai..." O pagaliau pasakyta: "drg. Cvirka, reikšdamas džiaugsmą visų literatūros ir meno darbuotojų vardu, pareiškė gilią padėką L. Komunistų partijai ir vyriausybei".

Propagandinė šio reikalo pusė sudorota taip, kaip to reikalauja bolševikinis stilius. Tik iš kitos pusės pažvelgus, atrodo nerimta, kad rašytojai, perimdami rūmus, labai uoliai apskaičiavo, kiek tuose rūmuose buvo išgerta, ir net uostinėjo bokalus (jie, girdi, dar kvepėjo vynu). Taip pat dabar būtų lygiai nerimta, jei kas imtų skaičiuoti, kiek patys rašytojai tuose "prabangiškaiusiuose" rūmuose išgėrė. Ne tai svarbu, kad išgerdavo, (kaip gi negersi į "tautų mokytojo" sveikatą!), bet daug svarbiau, kad, ir tuos prabangiškus rūmus turėdami, jie nieko pozityvaus nepadarė ir nieko negalėjo padaryti. Tai, ką nuoširdaus, lietuviško jie į tuos rūmus atsinešė, buvo užgniaužta. O įkinkyti į bolševikinio režimo garbinimą jie ir laiko kūrybai nebeturėjo.

Čia buvo paprastas bolševikų propagandos "blefas". Nes argi rūpi bolševikams atskirų tautų kultūros ugdymas? Tvirtai galima pasakyti, kad jie, būdami griežti internacionalistai, nenori ir negali atskirų tautų kultūros ugdymu rūpintis. Tai tik laikinas manevras. Bolševikų veikla paskutiniais metais Pabaltijo valstybėse, ypač Lietuvoje, visiškai aiškiai įrodė, kad jie yra pikčiausi priešai kiekvienos savarankiškos tautos.

Bet kodėl gi jie vis dėlto savo propagandoje taip uoliai iškelia atskirų tautų kultūrinę veiklą? Niekados nereikia užmiršti, kad pasaulinė bolševikinė revoliucija — jų vyriausias ir galutinis tikslas. Ir visas tas triukšmas dėl atskirų tautų kultūrinės veiklos — prekė, skirta daugiausia tik užsieniui. Iš vienos pusės tai turi įtikinti už sovietų sienos gyvenančias tautas, kad jos, į bolševikų "rojų" patekusios, nebus perse-

klojamos del tautinės veiklos, kad jos net gaus daugiau galimumų savo tautinę kūrybą plėsti. O svarbiausia. kad labai uoliai bolševikų propaguojamas sąjunginių ir autonominių respublikų aziatiškas menas ir savo forma ir savo nuotaika daugeliui Europos snobų sudarė ypatingo skonio egzotiką.

Tai buvo nebloga propagandos medžiaga Anglijai, Amerikai ir kitiems kraštams, kur apskritai tolimųjų kraštų egzotika — muzika ir tapyba — po Pirmojo Pasaulinio Karo buvo didelėje madoje. Tokie savo rūšies propagandos virtuozai - bolševikai gerai įvertino šią medžiagą ir ją, kur tik galima buvo, panaudojo. Ne kuo kitu, tik šia aplinkybe galima paaiškinti tai, kad bolševikų užsieniui skirtuose leidiniuose ir propagandiniuose albumuose būdavo neproporcingai daug vietos skirta Azijos tautoms ir jų meno "klestėjimui" pavaizduoti.

Tikrovėje bolševikai nė nemanė, žinoma, visu pločiu atskirų tautų kultūrą ir meną ugdyti. Jiems pakakdavo tik pasigaminti vaizdžių pavyzdžių, surasti keletą autorių, įsteigti keletą kultūrinių ir meno įstaigų, kurias būtų galima parodyti pasauliui. Kaip ir kitose savo veiklos srityse, jie tik propagandinės medžiagos ieškodavo.Juk visi labai gerai žino, kad pas bolševikus buvo keletas "kolchozų", kuriuose viskas blizgėjo, kur buvo ir teatrai ir kinai ir bibliotekos ir veisliniai gyvuliai ir puikūs gyvenamieji namai. Jie taip pat turėjo ir keletą vaikų prieglaudų, kuriose vaikai buvo apvilkti, kaip kokie lordų sūnūs, jie šoko baletą, dainavo, deklamavo ir visokeriopai mokėjo pavaizduoti, kaip aukštai pakilęs vaikų mokymas ir auklėjimas sovietų žemėje. Taigi, bolševikai tokius kolchozus ir tokias vaikų prieglaudas ir rodydavo užsieniečiams, tuo būdu mikliai apdumdami jiems akis. O visas kraštas skurdo, kolchozai dažnai neturėjo reikalingiausių žemės dirbimo įrankių, kolchozininkai gyveno pusbadžiu, vaikų prieglaudose siautė dėl netvarkos ir apsileidimo didelis mirtingumas … Lygiai ir tautinės kultūros srityje, be tų atrakcionų, kurie

buvo paruošti užsieniui, nieko, kas būtų verta rimto dėmesio, nepadaryta. Atvirkščiai, bolševikų globoje esančios tautos vis stipriau buvo pavergiamos ir tolydžio nustodavo bet kokio savarankiškumo. Juk atskiros respublikos vadovai negalėjo nė žingsnio be Maskvos leidimo padaryti. Bet kokia iniciatyva ir savarankiška mintis pačiame pašaknyje buvo pakirsta. Ir jeigu pripažintume, kad bolševikai šį tą nuveikė vadinamose sąjunginėse "respublikose", tai ši jų veikla visoje platumoje nieko bendra, žinoma, neturi su ten gyvenančių tautų tautine kultūra.

Visų ryškiausiai bolševikų propagandos melagingumą patyrė lietuviai. Maža to, kad jie labai greit sužlugdė lietuvių kultūrinį gyvenimą, sunaikino lietuvių jau plačią spaudą, sužalojo lietuvių meną, bet, pagaliau, jie parodė savo tikrąjį veidą, persekiodami, žudydami ir kalindami, ištremdami žymią dalį lietuvių šviesuomenės, daugumą atsparesnių tautiniu požiuriu lietuvių. Savo priešais jie laikė, kaip rodo NKVD visai slaptas aplinkraštis, ne tik buvusius politinius darbuotojus, įvairių jaunimo sąjungų narius, net jaunimo laikraščių korespondentus, filatelistus ir esperantininkus, kurie turėjo nelaimę kada nors parašyti laišką į užsienį, o taip pat asmenis, kurių kaltė buvo tik ta, kad jie turėjo giminių Vokietijoje.

Karčia pašaipa skamba bolševikų pažadai ugdyti lietuvių kultūrą, meną, literatūrą, kai dabar sužinome, kad pagal jau seniai sudarytą planą jie ruošėsi ištremti į Azijos dykumas mažiausiai 40% visos lietuvių tautos. Čia jau nebekalbėsime apie tai, kad Lietuvoje buvusių mokyklų programos buvo taip "sutrumpintos", jog tas mokyklas (net vidurines) baigę, galėjo išeiti tik labai menko išsilavinimo jaunuoliai.

Bet yra duomenų, kad mūs laukė dar didesni smūgiai kultūrinėje srityje. Žurnalistas A. Kelmutis laikraštyje "Į Laisvę" (1941 m. liepos 29 d.) paskelbė nepaprastą sensaciją, kuria, tur būt, ne iš karto galima patikėti. Toji bolševikų mums ruošiama staigmena skambia tikrai nepaprastai: autoriaus tvirtinimu,

bolševikai manę Lietuvoje, kaip tai jie jau yra padarę kitose sąjunginėse "respublikose", įvesti slaviškus rašmenis. Vadinas, lietuviai dar kartą turėtų progos prisiminti rusų caro laikų žiauriuosius persekiojimus, kuriems sunku surasti lygius. Muravjovo laikų lietuvių patirti persekiojimai žadėjo pasikartoti visu mastu. Apie rusų bolševikų ruošimąsi lietuvius "apdovanoti" slaviškomis raidėmis A. Kelmučio straipsnyje skaitome: "Daugelis mūsų, rodos, nė sapnuoti nesapnavo apie tai, kad Maskvos bolševikai, panašiai kaip 1865 metais rusų slavofilai, jau ruošė štai tokį projektą, būtent: jie norėjo lietuviškajam raštui įvesti rusiškas raides. Daug kas gali nepatikėti tokiu bolševikų kėsinimosi galimumu, lygiai kaip niekas anksčiau netikėjo masinio lietuvių ištrėmimo galimumu. Jei kas, pavyzdžiui, būtų ėmęs tvirtinti, kad bus toks masinis lietuvių išvežimas iš Lietuvos, tą būtų apšaukę nesąmonių skelbėju".

Daugumui beveik nėra žinomas tas faktas, kad bolševikų valdžia daugeliui tautų, gyvenančių Rusijos teritorijoj, yra įvedusi rusiškas raides. Iš buvusių naujai užimtų kraštų (Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Besarabijos) bolševikai tesuspėjo įvesti rusiškas raides tik moldavų raštams Besarabijoje šių metų pavasaryje. Tuo reikalu specialiai buvo sušaukta vadinamosios Moldavijos respublikos aukščiausios tarybos sesija, kuri turėjo aprobuoti moldavų lotyniškų raidžių pakeitimą rusiškomis raidėmis. Labai įdomu žinoti rusų motyvai, kodėl įvedamos rusiškos raidės. Čia tuos motyvus imu iš Moldavijos aukščiausios tarybos sesijos stenogramų, štai jie:

> "Rusų bolševikų kultūra yra pažangiausia ne tik Tarybų Sąjungos tautų tarpe, bet ir visam pasaulyje. Jų kultūra yra pažangiausia, revoliucingiausia pasaulyje. Rusų kalba yra laisvės simbolis, visų tautų brolystės ir bičiulystės simbolis. Beveik visos Tarybų Sąjungos tautos dabar pereina į rusiškąją grafiką, kuri joms padės labiau prisijungti prie didžiosios socialisti-

nes kultūros. Perėjimas prie rusų šrifto turi mokslinį bei istorinį, teorinį ir praktinį pagrindą. Nemažiau yra svarbi ir politine reikšme. Kultūros augimo perspektyva, tautines pagal formą ir socialinės pagal turinį, yra nesutraukomai susijusi (kitaip ir būti negali) su Tarybų Sąjungos visų tautų tarybine socialistine kultūra ir ypač su rusų bolševikų kultūra. Tarybų Sąjungos tautų daugumas jau priėmė rusų šriftą".

Iš čia galime padaryti išvadą, kad, savo tikslo siekdami, bolševikai nesidrovėjo ištraukti iš istorijos archyvo pačius juodžiausius reakcijos laikų tautų smaugimo atributus. Tokiu keliu bolševikai ėjo, norėdami, kaip jie sakė, "suartinti" tautas ir įgyvendinti "brolišKus" tautų santykius.

Kaip bolševikai slėpė nuo lietuvių savo sumanymą įvesti kolchozus

Jau pirmomis savo viešpatavimo dienomis bolševikai Lietuvoje paskelbė savo pagarsėjusią žemės reformą. Kaip žinoma, visa žemė buvo nacionalizuota, ūkininkai, nors nustojo savo žemės nuosavybės teisių, bet buvo palikti dirbti ir valdyti. Žemės savininkai, kurie turėjo daugiau žemės kaip 30 hektarų, buvo arba visai iš savo ūkių pašalinti, arba palikti — kai kuriems buvo palikta nustatytoji norma 30 ha, o kai kuriems ir mažiau, pavyzdžiui, 10 ha.

Patys bolševikai jautė, kad tai jų opiausia reforma Lietuvoje, todėl jų propagandos aparatas buvo įkinkytas į šios reformos "tinkamą išaiškinimą" liaudžiai. Dėl to ne vienas atsakingas kalbėtojas, kreipdamasis į minias, neužmiršdavo užsiminti apie tą "nepaprastą laimę", kurios Lietuvos žmonės sulaukė, įvedus bolševikinę žemės reformą. Taip pat ir spauda labai daug vietos skirdavo žemės reformai.

Bet paskelbtoji žemės reforma nenusakė tikrųjų bolševikų planų žemės valdymo srityje. Pradėtoji tie-

siog šlykšti komedija su žemes dalinimu mažažemiams ir bežemiams, o taip pat sklypų palikimas ligi 30 hektarų atskirų šeimų rankose — buvo tik apgaulingas bolševikų manevras. Tuo būdu norėta apgauti Lietuvos žmones, kurių prisirišimas prie žemes bolševikams buvo labai gerai žinomas. Jau ta aplinkybe, kad kai kurie žemes gavę naujakuriai atsisakė žemę perimti valdyti ir dirbti, parodė, kad žmonės puikiai supranta bolševikų apgaulę. Todėl bolševikai labai nervinosi ir prikaišiojo vadinamiems "liaudies priešams" už skleidžiamus gandus.

Pačioje bolševikų valdymo pradžioje buvo tiesiog uždrausta kalbėti apie kolchozus, ir pats kolchozų vardas buvo pašalintas iš bolševikų leksikono. Labai įdomu pasekti bolševikų propagandos evoliucija žemės klausimu. Lietuvos ūkininkų tvirtas nusistatymas prieš kolchozus privertė bolševikus kalbėti žemės pertvarkymo reikalu visai priešingus jų nusistatymams dalykus.

Bolševikiniais metais buvo iškilęs ir savotiškai vėliau pagarsėjęs agr. Mickis. Jo kalba "Liaudies Seime" buvo lyg įvadas į žemės reformos įstatymo svarstymą. Toje kalboje, kurios tikslas buvo nuraminti Lietuvos ūkininkus, agr. Mickis pasakė:

> ... "žemė, kuri priklauso valstybei, perduodama valstiečiams naudotis neaprėžtam laikui ir nemokamai (čia stenogramoje pažymėta: plojimas), tad darbo valstietis ant savo žemės, kaip ir ankščiau, pasilieka šeimininku. Vadinasi, valstiečio, kaip savarankaus šeimininko, padėtis nepasikeičia, o nauda bus ta, kad žemės iš valstiečio niekas negalės atimti už jokias skolas..."

Naivūs žmonės, išgirdę tokį "liaudies ministerio" Mickio pažadą, galėjo tik apsidžiaugti. Valstietis lieka savo žemėje šeimininku ir niekas tos žemės iš jo neatims. O Lietuvos ūkininkai daugiau nieko ir netroško. Jie buvo pasirengę pakelti didžiausį vargą,

kad tik jų niekas negrūstų į kolchozus, kuriuose jie bijojo pavirsti kokių nors atejūnų-'komisarų pastumdėliais.

Agr. Mickis, matyt, jaute, kad jo patiektų argumentų dar nepakanka. Todėl jis laike reikalinga dar labiau sutvirtinti savo teigimus ir toje pačioje savo kalboje pridūrė:

> "Mūsų liaudies priešai... tikino, kad sovietiška valdžia iš ūkininkų atims žemę ir pavers juos bernais ... Tikrumoje Liaudies Seimas, paskelbęs Lietuvos sovietų valdžią, aprūpina darbo valstiečius žeme ir stengiasi palengvinti jų sunkią padėtį. Priešai tvirtino, kad iš valstiečių atims jų asmeninę nuosavybę, įgytą savo teisingu darbu ... Aš siūlau Liaudies seimui patvirtinti iškilmingoje seimo deklaracijoje, kad asmeninė valstiečių nuosavybė, trobesiai, gyvuliai, gyvasis ir negyvasis inventorius, jų ūkio gaminiai ir įvairūs namų apyvokos daiktai bus vertinami ir apsaugomi ir ateityje, kaip neliečiama nuosavybė, o visokie pasikėsinimai prieš šių valstiečių nuosavybę bus baudžiami visu įstatymu griežtumu...."

Ministeriui Mickiui to maža, jis dar pabrėžia: "Skleidžiami šlykščiausi gandai... kad valstiečiai bus prievarta suvaryti į kolchozus". Dar toliau jis sako: ... "visokie bandymai versti valstiečius prieš jų valią burtis į kolchozus bus vertinami, kaip kenksmingi provokaciniai žygiai, nukreipti prieš sovietų valdžios ir darbo žmonių interesus".

Po to, kas Lietuvoje bolševikų viešpatavimo metu įvyko, tur būt, ne kiekvienas patikės, ar tikrai taip galėjo nemirktelėję tvirtinti visokie Mickiai. Bet, deja. tikrai taip buvo ir ši citata atskleidžia visą bolševikiškų agitatorių nesąžiningumą ir nesivaržymą kalbant į liaudį...

Bet bolševikinė propagandos mašina veikė toliau. Bolševikai, norėdami įtikinti, kad jų paskelbtoji že-

mes reforma rimtai bus vykdoma, netrukus, būtent, tų pačių metų rugpiūčio 2 dieną, paskelbė atsišaukimą į visuomenę, kuriame kvietė į žemės reformos vykdymo talką. "Darbo Lietuvos" 31 Nr. išspausdintame atsišaukime nieko nepasakyta, ką tie talkininkai turės daryti, tik buvo kviečiama: "panaudoti visas savo turimas žinias ir mokslą ir įtempti visas savo jėgas žemės pertvarkymui įvykdyti". Nereikia manyti, kad bolševikams jau labai rūpėjo tuo atsišaukimu pasiekti praktiškų rezultatų. Jiems svarbu buvo palaikyti žmonėse įsitikinimą, kad žemė bus išdalyta valstiečiams.

Bolševikai jautė, kad pagrindinis jų pažadas įvykdyti žemės reformą turi būti, nes kitaip gali įvykti rimtų komplikacijų, bent pradžioje ištesėtas. Tad jie nepaprastai skubiai ir nemažiau chaotiškai ėmė nacionalizuoti žemę. Ta painiava, kuri buvo per tą "žemės reformą" padaryta, specialistų nuomone, turėjo ypatingą tikslą: taip supainioti žemės paskirstymą tarp valstiečių, kad tik liktų viena išeitis — sukolchozinti visus ūkius. Labai būdinga, kad, dalydami žemę, bolševikai stengėsi palikti bendras sodybas. O jų apdovanoti bežemiai kai kur atsisakė priimti jiems paskirtus sklypus. Tai pirmieji reiškiniai, kurie parodo, kad visokių Mickių tvirtinimai, jog žemė bus palikta valstiečių atskirame valdyme, tėra tik bolševikų melaginga ir demagoginė propaganda.

Turėdami tai galvoje, suprasime, kodėl sklido "gandai", dėl kurių "Darbo Lietuva" (61 Nr.) taip išsireiškia:

"Visokie liaudies priešai nesnaudžia ... pavyzdžiui, Raseinių apskrityje plinta, gandai, kad žemės pertvarkymas nebūsiąs galutinis, kad netrukus iš naujo būsią pertvarkoma". Toliau sakoma: "Liaudies seimo deklaracija yra šventas dalykas, ir niekas jos nekeis".

Tai buvo vis gražūs žodžiai. Tai buvo bolševikų valdymo pradžia. Bet jie vis dėlto buvo labai nekantrūs ir skubėjo pradėti vykdyti savo tikrąją progra-

mą. Labai greit prasidėjo propaganda už kolchozus (šio nemalonaus lietuvio ūkininko ausiai žodžio vengta, vėliau kolchozai buvo vadinami bendraūkiais, valstiečių kooperatinėmis gamybinėmis draugijomis), prasidėjo visokiais pažadais žmonių viliojimas į kolchozus. Jau pradėjo steigtis kolchozai kai kuriose apskrityse. Bet mėgėjų eiti į kolchozus vis dėlto buvo visai maža. Tad bolševikai turėjo panaudoti stipresnes priemones. Viena tų priemonių, tai garsios pyliavos, kurios buvo paskelbtos pavasarį, kada ūkininkai visados maža turi grūdų. Ir reikalaujamų grūdų kiekis, ir tų reikalavimų pritaikymas sunkiausiam metų laikui parodo, kad visa tai turėjo vieną aiškų tikslą: nualinti valstiečių ūkius taip, kad jiems liktų paskutinis išsigelbėjimas — kolchozas ... Daugiau Mickio teigimai jau nebuvo kartojami, ir pats Mickis, kaip tas "mauras atlikęs savo žygį" — buvo atstatytas ir už nuopelnus išsiųstas į gražų Kaukazo kurortą... gydytis.

Vadinas, visi ankstyvesnieji pažadai nuėjo niekais, tai buvo paprasta bolševikų demagogija ir apgaulė. Lietuvos ūkininkas sulaukė bendro su kitais sovietų sąjungos valstiečiais likimo*).

Apie nemokamą mokslą

Svarbios bolševikų propagandos priemonės — nemokamas mokslas ir nemokamas gydymas, — kaip savo kailiu patyrė lietuviai, taip pat neturėjo gyvenime praktiškos reikšmės. Nemokamas mokslas tuojau buvo panaikintas visoje Sovietų Sąjungoje, o Pabaltijo respublikose paliktas laikinai, mat, jau labai didelė buvo gėda įvesti mokestį už mokslą po to, kai taip daug spaudoje ir mitinguose rėkauta. Tad Lietuvai buvo Maskvos pakištas "saldainis", kad iš karto nenusiviltų. O apie gydymą Sovietų Sąjungoje, apskritai, sunku kalbėti — taip chaotiškai ir padrikai jis ten

***) Dabartiniu metu, antros bolševikų okupacijos laikotarpyje, Lietuvos ūkininkai brukami į kolchozus visu smarkumu.**

tvarkomas. Bolševikai ir šioje srityje lieka sau ištikimi. Jie turi įsteigę keletą sanatorijų, keletą klinikų, kuriomis gali pasigirti prieš pasaulį, o bendri sveikatos reikalai ten yra šiurpulingi. Jau vienas chroniškas gyventojų nedavalgymas apsunkina sveikatos reikalų tenkinimą. Ir platų medicinos tinklą turėdama, tokiose sąlygose valstybė galėtų medicinos pagalbą išvargusiems gyventojams teikti. O Sovietų Sąjungoje, kaip matyt iš jų pačių spaudos, ir medikamentų, ir kitokių gydymo priemonių visados trūkdavo. Tad nemokamas gydymas buvo tiek pat vertas, kiek ir kiti bolševikų propagandos šūkiai.

* * *

Svarbesniuose tų laikų laikraščiuose "Tarybų Lietuvoje" ir "Tiesoje" viešpatavo svetimieji: Zimanai, Šakovai ir t.t. Vienas jų kompanijos, būtent L. Šausas, "Darbo Lietuvos" 20 Nr. skelbė "kovą be pasigailėjimo visiems kapitalizmo agentams ir antisemitams" ir žadėjo "išrauti su šaknimis visus tautinio antagonizmo, šovinizmo ir antisemitizmo reiškinius". Tai buvo ne kas kita, tik dirvos paruošimas laisvai svetimtaučių veiklai.

Labai skaudu lietuviui buvo klausytis, kaip bolševikų agentai visokeriopai dergė Lietuvos praeitį. Visa, kas pirmiau buvo Lietuvoj, be jokios atodairos piešiama juodžiausiomis spalvomis. Ir žmonės buvę tamsūs, ir ūkis nesutvarkytas, ir švietimo reikalai netinkamai vedami, žodžiu, nieko gero nebūta.

Savęs apspiaudymo meno pamokė tų laikų įtakingiausias vyras — LKP (b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus. Jis "Liaudies Seime" tarp kitko yra pasakęs: Lietuva turi kuo trumpiausiu laiku pasivyti sovietų respublikas, tiek kultūrinių, tiek ekonominių laimėjimų požiūriu". A. Sniečkus nesitenkina tvirtinimu, kad Lietuvoje žmonėms "jokių pilietinių teisių nebuvo pripažįstama", jis dar apjuodina praeitį, at-

vaizduodamas savo šalį, kaip atsilikusią ir reikalingą "sovietų respublikų" — "vyresniųjų seserų" — Rusijos, Gudijos, Ukrainos pagalbos, kad Lietuva galėtų sustiprėti ir išaugti.. . Badaujanti Gudija, skurstanti tarp savo derlingų dirvų Ukraina ... turėjo Lietuvai būti pavyzdžiu.

Tad nebegalima pykti ant rusų laikraščių (pav. "Ogoniok"), kurs rašė, kad retas Lietuvos ūkininkas turi arklį, o žemę dirba ne plūgais ar kitais moderniais įrankiais, bet senojom žagrėm ... Bolševikai nepagailėjo mūsų krašto praeities ir nesiskaitė su tikrove.

Tiesa, jų propagandos priemonės kartais būdavo labai naivios, taikomos tik menko išsilavinimo žmonėms. Pavyzdžiui, jie spausdindavo nuotraukas iš Lietuvos, kuriose specialiai buvo atvaizduotos parinktos lūšnos. Kiekvienas žino, kad ir gražiausiame mieste, greta puikių pastatų, norėdamas rasi užkampį, kuris atrodys, tinkamai foto objektyvą nustačius, vargingai. Bet bolševikai, norėdami saviškiams parodyti, kokia "Lietuva buvo varginga", kaip ji troško sovietiškos laimės paragauti, spausdino lūšnas ir vargingai atrodančius senelius. Matyt, ir takios priemonės Sovietų Sąjungoje tiko propagandai.

Bolševikai lietuviams savo Okupaciją pasaldino keliais efektingais "triukais". Jie negailėjo mums lietuviškų žemių ir grąžino mums Švenčionis ir kitas vietas, kur daugumas gyventojų lietuviai.

Bet jie buvo ramūs dėl to savo duosnumo, nes, duodami tas apskritis, ėmė visą Lietuvą.

Iš viso, kas čia pasakyta, galima padaryti išvadą, kad bolševikai, siekdami savo tikslų, nesivaržė su priemonėmis ir laikė visus propagandos būdus tinkamais, jei tik jų pagalba buvo galima sulaukti pageidaujamų rezultatų. Bet Lietuvos žmonės, neatsižvelgiant į visą bolševikinės propagandos miklumą, vis dėlto nepasidavė jų įtakai ir nenustojo savarankiškai galvoti ir jausti.

LIETUVOS KULTŪROS IR MENO TURTŲ NAIKINIMAS

A. ZABITIS - NEZABITAUSKIS

Bendrieji bruožai

Darbšti, gaji, po 1914—1918 metų Pasaulinio karo nuo rusų carines priespaudos atsikračiusi lietuvių tauta savo nepriklausomo 1918—1940 metų gyvenimo periodu buvo spėjusi gerokai aptvarkyti ir savo kultūrinio gyvenimo sritį. Nors ir per maža tebuvo laiko visoms kultūrinio gyvenimo sritims pagrindinai sutvarkyti, vis dėlto kiekvienai sričiai per tą laiką jau buvo padėti tvirti pamatai, kurie įgalino visas lietuvių tautos kultūrinio gyvenimo šakas organiškai augti ir plėtotis. Per 20 su viršum nepriklausomo gyvenimo metų buvo išsiugdyta pakankamai įvairių kultūrinių sričių darbininkų-inteligentų, įsteigta reikalingų mokslo, meno ir kultūros organizacijų ir institucijų, išauklėtas pakankamas visuomenes kultūrinių reikalavimų ir meninio skonio lygis, kuris teikė palankią dirvą krašto bendrajai kultūrai augti ir bręsti. Per tą laiką gerai susitvarkė Lietuvos visų rūšių ir laipsnių mokyklos, buvo išleista milijonai egzempliorių naujos literatūros, beveik visuose provincijos miestuose vietos šviesuomenės pastangomis įsikūrė muziejai, kraštotyros draugijos, praturtėjo archyvai, bibliotekos ir kitos kultūrinės organizacijos ir įstaigos.

Palyginti nedidelis Lietuvos kraštas kas metai išleisdavo apie 1.000 tomų knygų su per 100.000 psl., išeidavo apie 150 periodinių leidinių, aukštosiose mokyklose mokėsi apie 4.000 studentų, gimnazijose apie 15.000 moksleivių, pradinėse mokyklose apie 300.000 šviesos ir mokslo ištroškusios jaunosios kartos (Lietuvos Statistikos Metraštis, Kaunas 1938 m.). Tačiau svarbiausias dalykas čia buvo tas, kad lietuvių tautos kultūrinis augimas ir brendimas vyko Vakarų Euro-

pos kultūrinių tradicijų dvasioje, visiškai nieko bendra neturinčioje su rytų dykumų bolševikiniu susmukimu ir palaidumu. Todėl lengva suprasti, koks skaudus smūgis lietuvių tautos organiškai augančiai kultūrai buvo 1940 m. birželio 15 d. raudonosios okupacijos bangos užgriuvimas. Tragiškiausia čia buvo ne tai, kad Lietuvą užplūdo raudonųjų azijatų gaujų gaujos, bet tai, kad bolševikų čekistine priespauda žiauriausiai užgniaužė net mažiausią lietuvių tautines kultūros apraišką ir tuo būdu visą tautą iš anksto pasmerkė fatališkai kultūrinei mirčiai. Visos mūsų kultūrinio gyvenimo sritys tuoj buvo pavergtos "pasididžiavimui ir garbei, mūsų akių šviesai, išmintingiausiam iš išmintingųjų vadui, draugui ir tėvui" Stalinui.

Nuo 1940 m. birželio 15 d. prasidėjo lietuvių tautos gajai bręstančios kultūros apgaulingas ir šlykštus marinimas ir visų kultūrinių ir meninių vertybių azijatiškas naikinimas. Tam judošiškam darbui atlikti Maskvos tarnų Lietuvoje tuoj sudarytos reikalingos sąlygos:

1. paskirta "draugui ir tėvui" Stalinui ištikimiausia švietimo vadovybe ir
2. išleisti reikalingi "įstatymai" mažos mūsų tautos kultūros, meno ir mokslo turtams piešti.

Švietimo vadovybes priešakyje atsistojo visada Maskvai simpatijų reiškęs A. Venclova ("Vyr. Žinios" Nr. 711, 1940.**VI**.22), o jo pavaduotojais 1940 m. rugpiūčio 27 d. paskirti Liudas Gira ir Juozas Žiugžda ("LTSR Vyriausybes Nutarimų ir Potvarkių Rinkinys" Nr. 1, 1940.X.12).

1940 m. gruodžio d. Liaudies Komisarų Taryba patvirtino **šią švietimo Liaudies Komisariato Kolegiją**: **Antanas Venclova** — švietimo liaudies komisaras, **Juozas Žiugžda** — komisaro pavaduotojas, **Liudas Gira** — komisaro pavaduotojas, **Vincas Žilionis —** pradžios mokyklų valdybos viršininkas, **Petras Mikutaitis** — vidurinių mokyklų valdybos viršininkas, **Kostas Kriščiūnas** — specialinių mokyklų valdybos viršininkas, **Juozas Geniušas** — suaugusiųjų švietimo vir-

šininkas, **Antanas Račinskas** — kadrų skyriaus viršininkas ir **Liudas Dovydėnas** — priešmokyklinių įstaigų ir vaikų namų skyriaus viršininkas ("LTSR Vyriausybės Nutarimų ir Potvarkių Rinkinys Nr. 3(6), 1941.115).

Maskvai spaudžiant, tuoj buvo padaryta švietimo vadovybės ir kultūrinių įstaigų atsakingesnių tarnautojų "atranka". Kadangi Lietuvos inteligentų tarpe komunistų labai mažai tebuvo, tai noromis nenoromis teko palikti daugelyje kultūrinių įstaigų tada ligi įkyrėjimo linksniuotus "smetoninius" tarnautojus. Jų dėka ir pavyko dalį kultūros ir meno turtų išgelbėti nuo sunaikinimo.

Tačiau juo toliau, juo griežčiau buvo valomas "smetoninis" kultūrinių ir švietimo įstaigų tarnautojų aparatas. Prie Švietimo Liaudies Komisariato ir Meno Reikalų Valdybos įsteigti kadrų skyriai. Į abi centrines įstaigas atsiųsti iš Maskvos padėjėjai: nuo 1941 m. kovo 6 d. Meno Reikalų Valdybos viršininko pavaduotoju paskirtas rusas **Genadijus Čučkalovas** ("LTSR Vyriausybės Nutarimų ir Potvarkių Rinkinys" (Nr. 8(11), 1941.IV.29), Komisarų Taryboje kultūrinius reikalus tvarkė iš Maskvos atsiųstas rusas **Aleksandras Popovas** ("LTSR Vyriausybės Nutarimų ir Potvarkių Rinkinys" Nr. 4(7), 1941.11.15), Vyriausios Literatūros ir Leidyklų Valdybos viršininku nuo 1940 m. spalių 14 d. paskirtas rusas **Vasilijus Procenko** ("LTSR Vyriausybės Nutarimų ir Potvarkių Rinkinys" Nr. 1(4), 1941.1.20), Valstybinės Leidyklos direktorium nuo 1941 m. balandžio 1 d. **Ignas Gaška.** Į visas vadovaujamąsias kultūrinių ir švietimo įstaigų vietas paskirti iš Maskvos atsiųsti rusai arba vietos pasižymėję bolševikai ir komunistai, kurie apie kultūrinį darbą neturėjo jokio supratimo, o bolševikinių profesinių sąjungų kultūros ir švietimo įstaigų centro reikalų vedėja paskirta žydė **Komodaitė,** bolševikams okupavus Lietuvą sudarinėjusi areštuotinų lietuvių veikėjų sąrašus, t. y. gryna čekiste ("Lietuvių

Archyvas" I, 14 psl. VI. Radzevičius. "Pirmieji bolševikų žingsniai", Kaunas 1942).

Lygiagrečiai su Lietuvos kultūrinių įstaigų personalo pagrindiniu perkratymu ir bolševikinimu skubiai imta vykdyti vadinamoji nacionalizacija, iš esmes, įstatymais legalizuotas privataus ir visuomeninio turto vogimas. Kai kur tas legalizuotas vogimas buvo pridengtas kilniais tikslais, pvz., Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. rugpiūčio 31 d. nutarimu Nr. 29 Ginklų Fondo ir Karo Laivyno Fondo 5.077.545,90 lt. suma perkelta į valstybes pajamų sąmatą ir biudžeto keliu paskirta Liaudies Kultūros Fondo reikalams.

Kokiu Skubiu tempu buvo vykdoma bendroji turtų nacionalizacija, matyti iš kelių čia pateikiamų duomenų: 1940 m. liepos 26 d. nacionalizuoti bankai ir stambioji pramone ("Vyr. Žinios" Nr. 721, 1940.VIII. 1); 1940 m. rugsėjo 24 d. nusavinti į užsienį pabėgusių asmenų ūkiai su visu inventorium ir 60 grupinių ūkių su 45. 613 ha ploto ("LTSR Vyriausybės Nutarimų ir Potvarkių Rinkinys" Nr. 3, 1940.XII.14); 1940 m. rugsėjo 27 d. nacionalizuotos visos privačios prekybos įmonės, kurių metinė apyvarta buvo didesnė kaip 150.000 lt. Pagal šį nutarimą rugsėjo 27 d. buvo nacionalizuota: **"Spaudos Fondo"** kooperacinė bendrovė, **"Sakalo"** bendrovė, **šv. Kazimiero Draugijos** knygų leidykla, **"Dirvos"** bendrovė, **"šviesos"** knygynas ir leidykla, **"žinijos"** knygoms leisti bendrovė, **A. Ptašeko** knygynas ir leidykla, **"Mokslo"** knygynas ir leidykla, **"Pribačio"** knygynas ir leidykla, **D. Gutmano** knygynas ir leidykla ir šios spaustuvės: "Šviesos", "Raidės", "Varpo", ir "Vaizdo" cinkografija ("LTSR Vyriausybės Nutarimų ir Potvarkių Rinkinys" Nr. 1(4), 1941.1.20); 1940 m. spalių 28 d. nacionalizuoti kino teatrai, filmoms nuomoti kontoros ir kilnojamieji kino aparatai; 1940 m. spalių 31 d. nacionalizuoti miestuose ir stambesniuose pramonės punktuose visi didesnieji namai.

Visi šitie nusavinimai, nacionalizavimai ir kitoki bolševikiški potvarkiai labai skaudžiai palietė ir lietuvių tautos kultūros gyvenimo sritį, nors visa tai buvo pridengiama apgaulinga liaudies kultūros ir gerovės kėlimo skraiste. Tokiai padėčiai susidarius, ypačiai grėsė didelis pavojus būti sunaikintiems Lietuvos dvarų inventoriams, archyvams, bibliotekoms ir kitiems kilnojamiems kultūros ir meno turtams.

Dvarų kulturos ir meno vertybių registracija

Okupavus Lietuvą raudonajai armijai ir tuoj pradėjus kraštą proletarinti ir komunistinti, buvo aišku, kad ūkiniame, socialiniame ir kultūriniame gyvenime prievarta bus įgyvendintos raudonosios reformos. Ypačiai tai buvo aišku po 1940 m. liepos 21 d. "Deklaracijos apie valstybinę santvarką" ir "Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaracijos", kur demagogiškai buvo keikiama ligi to laiko buvusi Lietuvos vyriausybė ir pareikštas "liaudies prašymas" priimti Lietuvą į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą (1940 m. liepos 22 d. "Vyriausybės Žinios" Nr. 719). Vos po kelių dienų, t. y. 1940 m. rugpiūčio 1 d. buvo paskelbta Liaudies Seimo 1940 m. liepos 22 d. priimtoji "Deklaracija, paskelbianti žemę visos tautos, t. y. valstybės, nuosavybe" (1940 m. rugpiūčio 1 d. "Vyriausybės Žinios" Nr. 721). Pagal tą deklaraciją visa žemė paskelbta valstiečių, arba, tikriau pasakius, niekieno, nuosavybe ir nustatyta didžiausia 30 ha norma vienam ūkiui; šią normą prašokęs valstiečių ūkių žemės perteklius buvo paverstas valstybiniu žemės fondu.

Toks žemės valdymo perversmas mūsų krašte turėjo pagrindinai paliesti stambesniuose ūkiuose išlikusias kultūrines ir menines vertybes, kaip paveikslus, litografijas, graviūras, bibliotekas, archyvinę medžiagą, metalo, porcelano, stiklo meninius dirbinius ir, apskritai, visa tai, kas buvo susiję su tradicine krašto kultūra.

Numatydama šiam meno ir kultūros turtui didelį naikinimo ir žuvimo pavojų, Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus vadovybe ir Lietuvos kultūros paminklų konservatorius visomis jų valioje esančiomis priemonėmis pasistengė išleisti įstatymą kultūros ir meno vertybėms apsaugoti. Įstatymas jau buvo paruoštas anksčiau Vakarų Europos panašių įstatymų pavyzdžiu ir jį pavyko pravesti dėl to, kad pereinamojoje to meto vyriausybėje buvo gan jautrių mūsų kultūros reikalams asmenų, kaip prof. V. Krėvė-Mickevičius, inž. E. Galvanauskas. To įstatymo dėka pavyko mūsų dvarų kultūros ir meno turtų dalį apsaugoti nuo raudonosios griovimo ir naikinimo bangos, nors, kaip vėliau pasirodė, čekistų ir bolševikų savavalė nepripažįsta jokių įstatymų.

Tas įstatymas vis dėlto turėjo pagrindinės reikšmės Lietuvos dvarų kultūros ir meno turtams apsaugoti, tad dedu čia visą jo tekstą:

Einąs Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas, pasirėmęs Lietuvos Konstitucijos 110 str., skelbia šį kultūros paminklų apsaugos įstatymą:

Kultūros paminklų apsaugos įstatymas

1

Kultūros paminklais laikomi kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, kurie dėl savo mokslinės, istorinės, meninės ar kitos reikšmės pripažįstami saugotinais.

2

Kultūros paminklų apsaugą vykdo Švietimo Ministro pavesta ar sudaryta įstaiga. Kitų ministerijų įstaigos jai teikia reikalinga paramą.

3

Kultūros paminklų apsaugai vykdyti Švietimo Ministras nustato Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos statutą ir skiria tarnautojus.

4

Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos įgalioti asmenys turi teisę:

1. apžiūrėti, tikrinti, tirti ir pripažinti saugotinais kultūros paminklus vietoje arba, prireikus, juos laikinai paimti,

2. nustatyti ir panaudoti reikalingas apsaugos priemones, kad paminklas nesunyktų ir nebūtų naikinamas.

Kultūros paminklai Švietimo Ministro nustatyta tvarka registruojami.

Registro žinios teikiamos suinteresuotiems asmenims, jei jie to prašo.

6

Kultūros paminklai iš registro išbraukiami, kada nustoja savo reikšmes, dėl kurios jie buvo pripažinti saugotinais.

7

Iškasti ar kaip kitaip rasti žemėje, jos paviršiuje, vandenyje, senuose mūruose ar trobesių pamatuose kultūros paminklai laikomi valstybės nuosavybe.

Paminklų radėjams gali būti skiriamos premijos.

8

Kultūros paminklus jų savininkai ar valdytojai turi saugoti ir globoti.

Be Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos leidimo kultūros paminklo negalima parduoti, perduoti, išvežti Į užsienį, dovanoti, įkeisti, išnuomuoti ar kitaip suvaržyti valdymo teises.

Švietimo Ministerija gali skirti pašalpas kultūros paminklams palaikyti.

9

Kultūros paminklai gali būti restauruojami, remontuojami ar kitaip taisomi tik pagal Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos patvirtintus projektus.

10

Kasinėjimus ar kitokius kultūros paminklų tyrimus galima daryti tik Švietimo Ministro nustatyta tvarka.

11

Švietimo Ministro įsakymu kultūros paminklas gali būti nusavintas ar paimtas valstybės globon.

Už nusavintą paminklą atlyginamą laisvai susitarus su jo savininku.

Kai su kultūros paminklo savininku susitarti negalima, tai paminklo kainą nustato Švietimo Ministro patvirtinta komisija iš Švietimo Ministerijos, Teisingumo Ministerijos ir Finansų Ministerijos atstovų. Paminklo savininkas ar jo įgaliotas asmuo gali dalyvauti komisijos posėdyje paaiškinimams duoti.

Už globojamąjį paminklą jo savininkui neatlyginama.

12

Nusavintas kultūros paminklas laikomas valstybės nuosavybe nuo nusavinimo dienos.

13

Nuostoliai, padaryti ryšium su kultūros paminklų apsauga, globa ar tyrimu (4 ir 11 str.), nukentėjusiems asmenims atlyginami.

14

Nusižengusieji šiam įstatymui Švietimo Ministro gali būti baudžiami piniginėmis baudomis ligi 10.000 litų; piniginė bauda gali būti pakeista areštu ligi šešių mėnesių; be to, nusižengusiems priklausą kultūros paminklai konfiskuojami.

15

Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos ar jos pareigūnų veiksmai gali būti skundžiami Švietimo Ministrui. Švietimo Ministro veiksmai gali būti skundžiami Ministrų Tarybai.

16

Taisykles šiam įstatymui vykdyti leidžia Švietimo Ministras.

17

Šis įstatymas veikia nuo paskelbtosios dienos.

E. Respublikos Prezidento p.
J. Paleckis,

Prof. V. Krėvė-Mickevičius,
Ministro Pirmininko Pavaduotojas
Kaunas, 1940 m. liepos 20 d.

("Vyriausybės Žinios" Nr. 720, 1940 m. liepos 25 d.)

Kaip matyti, kultūros paminklų apsaugos įstatymas teikė visai pakankamus teisinius pagrindus mūsų krašto kultūros paminklams -apsaugoti. Kiek vėliau remiantis tuo įstatymu dar buvo išleisti trys Švietimo Liaudies Komisaro įsakymai, būtent:

a) "Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas" ("Tarybų Lietuva" Nr. 5, 1940 m. spalių 5d.),

b) "Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti" ("Tarybų Lietuva" Nr. 26, 1940 m. spalių 30 d.) ir

c) "Kultūros paminklams registruoti įsakymas" ("Tarybų Lietuva" Nr. 26, 1940 m. spalių 30 d.), kurie buvo paruošti dar prieš bolševikams okupuojant Lietuvą ir apskritai, neskaitant kai kurių trūkumų, buvo visiškai pakankami Lietuvos kultūros paminklų apsaugai vykdyti.

Tačiau pasirodė, kad įstatymai ir teisiniai aktai teturi reikšmės tik kultūringai visuomenei, ko deja, jokiu būdu negalima pasakyti apie tada Lietuvą valdžiusius sluoksnius. Raudonarmiečiai, čekistai ir komunistai su tais įstatymais ir įsakymais visiškai ne-

siskaitė ir dvarų inventorius be atodairos plėšė ir vogė.

Pagal bolševikinius įstatymus ištisai ar dalinai žemė buvo nacionalizuota tiekoje didesnių dvarų apskritimis: Alytaus — 36, Biržų — 36, Kauno — 73, Kėdainių — 56, Kretingos — 20, Marijampolės — 13, Mažeikių — 32, Panevėžio — 91, Raseinių — 74, Rokiškio — 27, Seinų - Lazdijų — 12, Tauragės — 27, Telšių — 69, Trakų — 82, Ukmergės — 65, Utenos — 31, Šakių — 8, Šiaulių — 74, Švenčionėlių 77, Vilkaviškio — 20, Vilniaus — 101 ir Zarasų — 18. Vadinasi, iš viso Lietuvoje buvo visiškai arba dalinai nacionalizuota 1.114 dvarų. Jų tarpe buvo, aišku, ir tie dvarai, kurie kadaise priklausė įvairiems magnatams ir didikams ir kuriuose galėjo išlikti ir buvo išlikę vertingo kultūros ir meno turto, nes nepriklausomos Lietuvos pravestoji žemės reforma dvarininkams paliko neliestą visą inventorių, jo tarpe ir kultūros, meno ir istorijos turtą. Bolševikams jį nacionalizavus ir nusavinus dvarus, Visas dvarų kultūrinis, istorinis ir meninis turtas atsirado katastrofiškoj būklėj. Ne tik jis pasiliko be globos ir priežiūros, bet tiesiog atsidūrė už įstatymų ir kultūringų žmonių elgesio ribų.

Tam turtui nuo tokio baisaus likimo išgelbėti Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus vadovybė ir Lietuvos kultūros paminklų konservatorius, remdamiesi aukščiau minėtu "Kultūros paminklų apsaugos įstatymu", tuoj po žemės nacionalizacijos ir suvalstybinimo išsiuntinėjo į dvarus apie 20 dailininkų komisijų kultūrinės, meninės ir istorinės vertės daiktams suregistruoti, būtent: paveikslams, litografijoms, graviūroms, skulptūros kūriniams, bibliotekoms, knygų rinkiniams, archyvinei medžiagai, stiklo, porcelano, metalo ir kitokių medžiagų meniniams dirbiniams, stiliniams baldams ir kt. Tos komisijos dažniausiai sudėtos iš 2 asmenų, maždaug per 2 mėnesius (1940 m. rugpiūtis ir rugsėjis) iš viso aplankė apie 1.200 dvarų, kuriuose (apie 500) buvo rasta didesnės ar mažesnės kultūrinės ir meninės vertės daiktų.

Nors ir paskubomis, nesistemingai siųstosios dailininkų komisijos viso apytikriai tuose dvaruose per tuos 2 su viršum mėnesius buvo surašiusios 2.885 paveikslų, litografijų ir graviūrų, 137 skulptūrinius dirbinius, 1.887 metalo, stiklo, porcelano ir molio meninius dirbinius, 2.074 stilinius baldus ir 67 bibliotekas ir knygų rinkinius. Dvaruose surašytųjų meno ir kultūros paminklų dalis, esant nuolatiniam bolševikų sunaikinimo pavojui, buvo sugabenta į provincijos muziejus, o kita dalis palikta dvaruose laikinai saugoti savininkams ar dvarų administratoriams. Nors ši priemonė ir nedavė visai gerų rezultatų, nes bolševikų laikais dvarų administratoriais buvo paskirti apie kultūrą ir meną mažiausią supratimą teturį žmonės, kurių didelė dalis padėjo raudonarmiečiams ir komunistams savavaliauti, vis dėlto Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai tuo būdu pavyko dalį dvarų kultūros ir meno turto išsaugoti iki pat 1941 m. birželio 22 d.

Dvarų inventoriaus plėšimas ir grobimas

Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos 1940 m. rugpiūčio mėn. pirmosiomis dienomis išsiųstosios Lietuvos dvarų kultūros ir meno turto surašyti dailininkų komisijos iš karto savo praktiniame darbe susidūrė su nenugalimomis komunistų, raudonarmiečių ir čekistų daromomis kliūtimis ir trukdymais. Nors apie "kultūringiausios pasaulio" valstybės pareigūnų ir politinių veikėjų darbus tada tebuvo galima kalbėti tik vien giriamai ir pataikaujamai, nes kitaip kalbėjusiems grėsė pavojus patekti į GPU rankas, vis dėlto siųstosios komisijos tuojau pat pradėjo įstaigą informuoti žodžiu ir telefonu apie raudonarmiečių daromąsias jų darbui atlikti kliūtis ir trukdymus. Nemaža tų komisijų asmenų drįso apie tai įstaigai parašyti ir raštu savo pranešimuose. Iš tų pranešimų aiškiai matyti, kokios didelės kliūtys buvo daromos tam vi-

sai nekaltam kultūros ir meno paminklų apsaugos darbui.

Štai keletas konkrečių pavyzdžių:

1. "Iš Raubų dvaro išvykome Šeduvos link į Raudondvario dvarą, bet ten stovima rusų kariuomenes, ir ji ne tik kad neįsileido mūsų į dvarą, bet dar neleido pravažiuoti net pro dvaro šalį einančiu vieškeliu, ir mums dideliu ratu teko sukti aplinkiniais keliais Naujamiesčio—Sidabravo link".

(Dail. V. Dilkos ir dail. P. Puzino 1940 m. rugpiūčio 15 d. pranešimas).

2. "Rugpiūčio 3 d. buvome taip pat grafienes Janinos Platerienės dvare. Puikiai užlaikytas ir gražus palocius buvo jau visai tuščias, baldus ir daiktus išvežė su savim raudonarmiečiai, kurie keletą dienų prieš mūsų atvykimą apleido dvarą; kaip girdėjome, kai kuriuos jiems nereikalingus baldus ir knygas raudonarmiečiai išdalijo vietiniams žmonėms ir kumečiams".

(Dail. V. Kairiūkščio 1940 m. rugpiūčio 28 d. pranešimas).

3. "Tiškevičiaus rūmus (Palangoje) radome užimtus raudonarmiečių. Kaip paaiškėjo iš kalbų, palociuje liko dar kiek gerų baldų ir, gal būt, kiek paveikslų, bet leidimo rūmams apžiūrėti negavome".

(Dail. V. Kairiūkščio 1940 m. rugpiūčio 28 d. pranešimas).

4. "Tiškevičiaus rūmų Kretingoje ir dvaro ties Kretinga, kuriuos radome užimtus raudonarmiečių, neleista mums apžiūrėti".

(Dail. V. Kairiūkščio 1940 m. rugpiūčio 28 d. pranešimas).

5. "Baisogalos dvaro, Baisogalos valsč., Kėdainių aps., kultūros paminklai surašyti rugpiūčio 14 d. Dvare gyvena rusų kariuomenė, dėl to visai laisvai pravesti surašymo nebuvo įmanoma".

(Dail. J. Zikaro ir A. Nezabitauskio 1940 m. rugpiūčio 23 d. pranešimas).

6. "Rugpiūčio 28 d., antradienį, 10 val. išvykome arkliais į Vidiškių dvarą, 5 km nuo Ignalinos. Dvare nieko registruotino neradome, nors dvaro rūmai dideli, gražūs, mūriniai, dviejų aukštų, gerai išsilaikę. Pasienio policijos pareigūno žodžiais, visi daiktai buvo išgabenti Sovietų kariuomenės pirmame buvime".

(Dail. B. Macutkevičiaus ir dail. A. Marčiulionio 1940 m. rugsėjo 4 d. pranešimas).

7. "Biliūnų dvare yra raudonosios armijos dalinys, ir jo viršininkas nei fotografuoti, nei apžiūrėti neleido, pareikšdamas, kad tai buvo galima atlikti pirmiau".

(Dail. E. Lurjės ir dail. P. Mikolajūno 1940 m. rugsėjo 25 d. pranešimas).

8. "Žybulių-Ilgižių dvaro kambariai tušti, nes visus baldus išvežę raudonarmiečiai, o kiti vertingi paveikslai išvežti į Varšuvą ... Iš Paker.šnojo dvaro beveik visus geresnius baldus išvežę raudonarmiečiai, ir daugiau nieko nerasta".

(Dail. E. Lurjės ir dail. P. Mikolajūno 1940 m. rugsėjo 26 d. pranešimas).

9. "Baisogalos dv., buv. sav. Komaras, išplėštos užantspauduotos spintos, sunaikinta daug dokumentų ir nuotraukų, išgrobstyta graviūrų ir kitų smulkių meno daiktų". Dvare tada gyveno raudonarmiečiai.

(Dail. V. Bičiūno ir J. Valentukonio 1940 m. spalių 2 d. pranešimas).

Tiesiog baisu buvo klausyti komisijų žodinių pranešimų iš provincijos, kaip šlykščiai buvo naikinamos kultūrines ir menines vertybes. Kėdainių apskrityje retas dvaras išliko raudonarmiečių, žydžių ir komjaunuolių vadovaujamų, neaplankytas. Niekšiškiausiu būdu buvo tempiami į sunkvežimius stiliniai baldai, veidrodžiai, laikrodžiai, kilimai ir vežami į raudonarmiečių ir komunistų būstus, klubus ir privačius butus. Raseinių apskrities dvaruose raudonarmiečiai su komjaunuoliais vykdė tikras kultūros ir meno turtų rekvizicijas.

Tragiškiausia buvo tai, kad nebuvo jokios galimybes tam savavaliavimui kelią užkirsti. Visos centrinių įstaigų pastangos kultūros ir meno turtui gelbėti nedavė jokių rezultatų. GPU ir kompartija buvo visagalės. Tai ryškiai rodo Renavos ir Anapolės dvarų kultūros ir meno turto išplėšimo aplinkybės.

Štai tos bylos dokumentai:

Kaunas, 1940 m. rugpiūčio mėn. 30 d.

Lietuvos T S Respublika
g. M. ***Labai skubu.***
Kauno Valstybinis
Kultūros Muziejus
Nr. 514

Mažeikių Apskrities Viršininkui

Renavos dvare (Sedos vls.) ir Anapolės dv. (Židikų vals.) buvo nemaža vertingų kultūros turtų: senų knygų, paveikslų, baldų, kilimų, indų ir kit.

Mūsų turimomis žiniomis, dalis šio turto pateko į kalbamų dvarų ir aplinkinių gyventojų rankas. Šis turtas pagal Valstybines Žemės Ūkio Komisijos ir Kultūros Paminklų Apsaugos įstatymus turėjo būti apsaugotas ir paimtas valstybės žinion.

Kauno Valstybinis Kultūros Muziejus, kuriam pavesta kultūros paminklų apsauga, prašo Tamstą padaryti energingų žygių, kad visi kultūros turtai, buvę minėtuose dvaruose, iš vietos aplinkinių gyventojų būtų surinkti ir perduoti Mažeikių apskr. muziejui.

Jei iš kvotų paaiškėtų, kad dalis kultūros turto buvo pervežta į tolimesnes vietas (miestus ar apskritis), tai šiame atsitikime prašome tiksliai atžymėti kas, kada, kokį ir į kurias vietas ieškomą turtą pervežė ir pas ką jis dabar galėtų rastis.

Apie pravestas kvotas ir rastą turtą prašome smulkiai painformuoti Kauno Valstybinį Kultūros Muziejų.

P. *Galaunė,*
Muziejaus Direktorius

V. K. Jonynas,
Lietuvos Kultūros Paminklų
Konservatorius

Senosios "smetonines" tvarkos Mažeikių apskrities viršininkas tikrai sąžiningai savo pareigą atliko ir reikalą smulkiai išaiškino. Jis tuoj paraše Židikų milicijos nuovados viršininkui tokio turinio raštą:

Mažeikiai, 1940 m. rugpiūčio mėn. 31 d.
Nr. 6409.

Labai skubu

Židikų milicijos nuovados viršininkui

Siųsdamas Kauno Valstybinio Kultūros Muziejaus š. m. rugpiūčio mėn. 30 d. rašto Nr. 514 nuorašą, pavedu dėti visas pastangas kvotos keliu išaiškinti, kokie daiktai iš Anapolės dvaro ir Renavos dvaro išgabenti. Reikia nustatyti, kas, kada ir kur kokį turtą išgabeno.

Jei iš kvotos paaiškėtų, kad išgabentų daiktų yra pas vietos ir apylinkių gyventojus, tuojau iš jų tą turtą surinkti.

Kreipiu Tamstos dėmesį, kad šiuo reikalu kvotą reikia pravesti visu stropumu ir galimai greičiau.

(parašas)
Apskrities Viršininkas

Židikų milicijos nuovados viršininkas taip pat savo uždavinį atliko gerai ir netrukus Mažeikių apskri-

ties viršininkui atsiuntė raštą su šiais kvotos duomenimis:

Židikai, 1940 m. rugsėjo 7 d.

Nr. 1920
Į Nr. 6409.

Mažeikių Apskrities Viršininkui
R a p o r t a s

Pristatau susirašinėjimą su pravesta kvota ir pranešu, kad iš Renavos ir Anapolės dvarų turtus gabeno Mažeikių, Židikų, Ylakių ir Sedos kompartijos atstovai, dalyvaujant Valstybės saugumo organams iš Mažeikių.

Kad vietos gyventojai kokius daiktus būtų išgabenę iš Renavos ir Anapolės dvarų, kvotoje nepasitvirtino bei tokių žinių negauta.

P r i e d a s: 3 lapai.

(parašas)
Nuovados Viršininkas

Kaip GPU ir Kompartijos funkcionieriai plėšė tą turtą, matyti iš prie Židikių milicijos nuovados viršininko 1940 m. rugsėjo 7 d. rašto Nr. 1920 pridėtų dviejų būdingų kvotų protokolų:

1. Renavos dvaro ūkvedis **Karolis Zabiela** pareiškė:

"1940 m. rugsėjo mėn. 4 d. Aš, Židikų nuovados milicininkas Trečiokas, Bronius, klausinėjau žemiau išvardintą, kuris pasisakė:

Esu Zabiela, Karolis, sūn. Karolio, 28 m, amž., Lietuvos pil.r R. katalikas, teismo nebaustas, gyv. Renavos dvare, Židikų vals.,. Mažeikių aps., paklaustas parodau:

Aš jau vieni metai ir dešimts mėnesių kaip tarnauju ūkvedžiu-buhalteriu pas Renavos dvaro savininkes Miežinskienę. Stasę, ir Miežinskaitę, Mariją (dabar gyv. Vokietijoje). Minimą dvarą su 319 ha ir visais kitais turtais turėjau savo žinioje. Š. m. liepos mėn. 22 d. iš Mažeikių kompartijos (pavardžių nežinau (atvažiavo atstovai ir pavedė pagalbinės milicijos atstovui Mikniui (kitų pavardžių nežinau) ir kitiems surašyti dvaro rūmuose esantį turtą: įvairias knygas, baldus, indus ir pan. Tą pačią dieną, milicijai bepradedant rašinėti minėtą turtą, iš Mažeikių kompartijos atvažiavo kitas atstovas, kuris pranešė, kad surašinėti nereikalinga ir pats paėmė visus rūmų raktus ir išsivežė.

Ryto metą, t. y. liepos men. 23 d., iš Mažeikių atvažiavo — GPU, atsivežė išvežtus raktus, atsirakino rūmų patalpas ir pra-

dėjo nešti viską lauk: išneštus daiktus — įvairius baldus paliko mano apsaugai, o patys vėl išvažiavo į Mažeikius, sakydami, kad apie 20 val. atvažiuos sunkvežimis ir viską išveš, bet 20 val. neatvažiavo, o atvažiavo jau sutemus, apie 23 val., tie patys saugumo — GPU atstovai su sunkvežimiu, kurį vairavo šoferis Bukys, gyv. Sedoje, ir visi vėl pradėjo nešti iš rūmų ir krauti į autovežimį. Ką jie tada išnešė, aš negalėjau matyti, nes nešė viską be tvarkos ir buvo tamsu. Tą naktį nešdami sudaužė daug lempų, vieną veidrodį ir kitų stiklų. Susikrovę viską išvežė į Mažeikius, o man reikalaujant išvežtų daiktų sąrašą pažadėjo prisiųsti, bet neprisiuntė.

Liepos mėn. 24 d. atvažiavo iš Židikų ir Sedos kompartijos atstovai, irgi sukrovę išsivežė daug įvairių daiktų, bet kokių, aš nemačiau, nes irgi vežė nakties metu ir man reikalaujant išvežtų daiktų sąrašo irgi nepaliko. Liepos 25 d. šiek tiek turto išvežė Renavos kompartija. Liepos 26 d. atvažiavo Ylakių kompartija, irgi išvežė daiktų, bet ši paliko išvežtų daiktų sąrašą su parašais.

Likęs dvaro turtas yra raudonosios armijos užimtose patalpose ir jie juo naudojasi, o to turto sąrašai yra pas mane. 3 spintas ir istorinės vertės knygas paėmė apsaugon V. D. Kultūros Muziejus ir užantspaudavo smalkės antspauda (Šiaulių apskr. II raj. pradž. mok. inspektorius) ir paliko mano atsakomybėn.

Dar kito dvare esančio turto sąrašus turi Židikų kompartija. Daugiau jokio turto niekas niekur neišvežė. Daugiau parodyti nieko nežinau. Parodymas surašytas teisingai. Skaityta.

K. Zabiela,
Milic. *Br. Trečiokas"*

2. Anapolės dvaro nuomininkas **Vladas Jankevičius** pareiške:

"1940 m. rugsėjo mėn. 3 d. Aš, Židikų nuovados vyr. milic. Jonas Damušis, klausiau žemiau išvardintą, kuris pasisakė:

Esu Jankevičius, Vladas, s. Juozo, 54 m. amžiaus, Lietuvos pil., lietuvių tautybės, R. kat., rašyti moku, teismo nebaustas, gyvenu Anapolės dvare, Židikų vls.

Aš iš dvaro savininkės, Rastišauskaitės, Ritos, esu nuomojęs dvarą 80 ha žemės ir valdau tą dvarą jau dvylikti metai. Iki aprašymo dvaro jos visą turtą globojau aš ir buvo viskas mano žinioje. Minima savininkė tame dvare negyveno, retkarčiais parvažiuodavo, pabūdavo apie savaitę, kartais ir ilgiau, ir vėl išvažiuodavo. Paskutinį kartą buvo grįžusi š. m. liepos mėn. 18., kuriai buvau perdavęs jos užrakinto turto raktus ir tuo laiku mačiau dar, kad ji pardavė vieną rūbų spintą, visai paprastą, už 50 lit. pil. Kropauskaitei iš Žlibininkų km. Po spintos pardavimo aš ūkiniais reikalais tris dienas nebuvau namie. Man tik grįžus,

liepos mėn. 24 d. jau dvare buvo aprašomas visas dvaro turtas, tik mačiau, kaip dvaro savininkė labai jaudinosi ir nervinosi. Įėjęs į dvaro savininkės gyvenamus kambarius, radau asloje išdrabstyta knygų bei popierių ir ištraukta iš stalų stalčius. Kabojusių ant sienų paveikslų tuo laiku jau nebuvo, buvo viskas nukabinta ir jų jau niekur nemačiau. Tik tiek pastebėjau, kad turto aprašymas vyko labai netvarkingai, iš vieno kambario nešė į kitą ir, pagaliau, vėl atgal; taip daiktai buvo nešiojami ir vartomi. Iš aprašymo dalyvių tepažinojau tik vieną, Kalakauską, Juozą, iš Pikelių miestelio.

Laike aprašymo minima savininkė manęs prašė nuvežti ją i Mažeikius. Nuvežus į Mažeikius ją, kuri ėjo skųstis pas Mažeikių apskrities viršininką, kartu su ja ėjau ir aš. Nuvykę apskrities viršininko neradome namie, jo vietoje ėjęs pareigas milicijos vadas. Jam skundėsi, kaip girdėjau, kad prie jos turto aprašymo elgiasi labai nepadoriai ir netvarkingai, išvartė jai visas knygas bei stalo stalčius, jos ridikiulį ir t.t. Pats milicijos vadas pasakė minimai savininkei, kad reikalas bus sutvarkytas ir į vietą, t. y. i jos dvarą, yra išvykę saugumo ir viešosios milicijos organai Grįžęs vienas iš Mažeikių, minimame dvare radau atvykusius minėtus milicijos organus, jų akivaizdoje dvaro turtas buvo kraunamas į sunkvežimį. Kas turtą vežė ir kur jį išvežė, nežinau, nes apie tai gali tik žinoti dalyvavę išvežime asmenys. Nuo to laiko į minimo dvaro turto reikalus nesikišau. Daugiau aš nieko nežinau. Parodymas teisingas ir man perskaitytas. Pasirašau:

Vladas Jankevičius
J. Damušis,
Židikų nuovados vyr. milicininkas".

Mažeikių apskritites viršininkas Židikų nuovados milicijos viršininko 1940 m. rugsėjo 7 d. raštą Nr. 1920 pasiuntė Mažeikių saugumo policijos viršininkui su šitokia rezoliucija:

VRLK Mažeikių Skvr. Viršininkui
Prašau išaiškinti kieno parėdymu koks turtas iš Renavos ir Anapolės dvarų buvo paimtas ir kam perduotas.
1940.X.3

(parašas)
Mažeikių apskrities viršininkas

Į tą Mažeikių apskrities viršininko rezoliuciją VRLK Mažeikių apskrities skyriaus viršininkas 1940 m. spalių 11 d. atsakė:

Nr. 4655 **Mažeikiai, 1940 m. spalių mėn. 11 d.**

Mažeikių Apskrities Viršininkui

Grąžindamas susirašinėjimą pridedu paimtų š. m. liepos mėn. 24 d. iš Renavos ir Anapolės dvarų daiktų sąrašą ir pranešu, kad sąraše išvardinti daiktai paimti Valstybės Saugumo policijos Mažeikių Rajono įstaigai.

Priedas: 6 lapai.

(parašas)
VRLK Mažeikių Apskrities
Skyriaus Viršininkas

Prie šio rašto buvo pridėtas ir Mažeikių GPU būstinei paimtų daiktų sąrašas, iš kurio matyti, kad savavališkai iš Renavos ir Anapolės dvarų buvo paimti 23 senoviški baldai ir keli kiti smulkūs daiktai. Kokie daiktai buvo išvežti Mažeikių, Ylakių, Sedos ir Židikų kompartijos atstovų, visai nepavyko išaiškinti, nes visagalėje kompartijoje joks valstybės tarnautojas nedrįso pravesti kvotos.

Po pusės mėnesio Mažeikių apskrities viršininkas 1940 m. spalių 15 d. Kauno Valstybiniam Kultūros Muziejui atsiuntė visą kvotos medžiagą su tokio turinio lydraščiu:

Nr. 6409

Kauno Valstybiniam Kultūros Muziejui

Pildydamas š. m. rugpiūččio mėn. 30 d. raštą Nr. 514, susirašinėjimą su kvotos daviniais ir paimto turto sąrašu prisiunčiu.

Priedas: 7 lapai.

(parašas)
Apskrities Viršininkas

(parašas)
Raštvedys

Iš šio susirašinėjimo ir kvotos duomenų aiškiai matyti, kad Renavos ir Anapolės dvarų kultūros ir meno turtą išgrobstė kompartijos ir GPU funkcionieriai.

Čia pateiktas susirašinėjimas yra raktas į visus Lietuvos dvarų kultūros ir meno turto naikinimo veiksmus ir aiškiai rodo, kad to turto naikintojai buvo raudonarmiečiai, komunistai, čekistai.

Raudonarmiečių, komunistų ir čekistų savavališkas dvarų kultūros ir meno turtų grobimas buvo tiesiog neaprašomo dydžio. Kaip vėliau paaiškėjo iš dvarų kultūros ir meno turtą registravusių dailininkų komisijų pranešimų, net bolševikines valdžios paskirti dvarų komisarai, dažniausiai paprasti kumečiai, piktinosi tuo azijatišku griovybos darbu. Jie kai kur mėgino tam siautimui priešintis, bet buvo grasinimais įbauginti ir turėjo tylėti. Būdinga aplinkybė, kad tuose turto plėšimuose vadovaujamąjį vaidmenį vaidino svetimtaučiai su raudonarmiečiais atvykę į dvarus: nešė, tempė, laužė ir daužė visus, anot jų, buožių palaikus.

Per toli nuvestų platesnis atskirų Lietuvos dvarų kultūros ir meno turtų plėšimo ir grobimo įvykių aprašymas, tačiau čia trumpai pateiksime dar keletą tokio žvėriško naikinimo faktų, paremtų čia pat nurodytais pranešimais ir raštais:

1. Viename žymiausių Lietuvos architektūros pastatų — Pažaislio vienuolyne nuo 1941 m. sausio 10 d. įsteigti vaikų namai. Vienuolyne buvo numatyta įrengti raudonąjį kampelį ir padaryti įvairius vidaus perstatymus.

(Kauno Miesto Vykdomojo Komiteto Švietimo Skyriaus 1941 m. balandžio 21 d. raštas).

2. Raudonarmiečiai Gelgaudų pilyje išdaužė langus, išplėšė lentas ir parke iškirto medžius. Gelgaudų pilies požemiuose sukrovė burokus ir bulves, kas labai pakenkė pilies patvarumui.

(Gelgaudų pilies sargo Igno Čimieliaus 1941 m. kovo 12 d. pranešimas).

3. Iš Pajūrio dvaro, Šilalės vals., Tauragės aps., 1940 m. liepos 29 d. raudonarmietis leitenantas išvežė daugiau kaip 20 senoviškų baldų.

(Pajūrio mokyklos mokytojo V. Beinoro 1941 m. gruodžio 18 d. pranešimas).

4. Iš Gečionių dvaro, Leliūnų vls., Utenos aps., Utenos komunistų partijos apskrities komitetas išvežė jau suregistruotus geresnius baldus.

(Gečionių MANP vedėjo J. Stasiulionio 1941 m. birželio 8 d. pranešimas).

5. Iš Šaukėnų dvaro, Šaukėnų vls., Šiaulių aps., 1940 m. rugpiūčio 30 d. raudonarmiečiai karininkai išvežė visus dvaro baldus.

(Šiaulių apskr. kriminalinės milicijos skyriaus 1940 m. lapkričio 8 d. raštas Nr. 7159 Kauno Valstybiniam Kultūros Muziejui).

6. Iš Platelių dvaro, Kretingos aps., Platelių vls., raudonarmiečiai išvežė brangų smuiką ir kt. daiktus.

(Telšių "Alkos" muziejaus 1940 m. rugsėjo 12 d. aktas).

7. Rietavo dvaro, Rietavos vals., daiktus raudonarmiečiai, atplėšę duris, išmėtė lauk i kiemą ir į daržinę, apie 10 dalykų — paveikslų ir baldų pasiėmė, kitus sunaikino, pvz., XVI amž. šautuvams dėti stalą.

(Telšių "Alkos" muziejaus 1940 m. spalių 16 d. raštas Nr. 535).

8. Į Platelių dvarą, Platelių vls., Kretingos aps., 1941 m. gegužės 20 d. atvažiavo Kretingos kompartijos sekretorius ir atplėšė Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos plombas.

(Platelių bibliotekos vedėjo K. Strakšo 1941 m. gegužės 21 d. raštas).

9. Kretingos dvare, Kretingos vls., apsigyvenus pasienio raudonarmiečiams dvaro meniniai daiktai sumesti i rūsius, išvežioti ir ištampyti.

(Kretingos muziejaus 1940 m. gruodžio 13 d. raštas.)

10. Šateikių dvaro, Šateikių vls., Kretingos aps., biblioteka raudonarmiečių išgabenta Į divizijos štabą Plungėje.

(Telšių "Alkos" muziejaus 1940 m. rugsėjo 12 d. aktas).

11. Miteniškio dvaro, Šėtos vls., Kėdainių aps., labai daug brangių baldų ir kitų daiktų išvežė raudonarmiečiai ir Kėdainių atstovė Paraščiokaitė.

(Švietimo Liaudies Komisariato Reikalų Departmento 1940 m. rugsėjo 13 d. raštas Nr. 25372 Šėtos valsčiaus žemės ūkio pirmininkui P. Zavadzkiui).

12. Iš Pagermonių dvaro, Pakuonio vls., Kauno aps., senus stilinius baldus išvežė Kauno kompartijos apskrities komitetas.

(Daušiagirio Valstybinių Ūkių Grupės administratoriaus 1941 m. spalių 24 d. raštas Nr. 254).

13. Iš Siraičių dvaro, Telšių vls., raudonarmiečiai išvežė kelis sunkvežimius baldų, kurių tarpe buvo ir muziejinės reikšmės daiktų.

(Telšių "Alkos" muziejaus 1940 m. spalių 8 d. raštas Nr. 540).

14. Iš Vilkenų dvaro, Švėkšnos vls., Tauragės aps., raudonarmiečiai išvežė apie 16 sunkvežimių Įvairių brangių muziejinių daiktų, kurie buvo paskirstyti pasienio apsaugos bazių raštinėms, karininkų ir kareivių butams.

(Telšių "Alkos" muziejaus 1940 m. spalių 8 d. raštas Nr. 540).

15. Iš Trempimų dvaro, Liubavo vls., Marijampolės aps., raudonarmiečiai išvežė paveikslus, baldus, kostiumų rinkinį.

(Dail. Al. Juškevičiaus 1940 m. rugsėjo 20 d. pranešimas).

16. Iš Vaivadiškių dvaro, Ukmergės apskr., Pagirio vls., raudonarmiečiai 1940 m. rugpiūčio 13—26 d. į Ukmergės įgulą išvežė 173 įvairius daiktus.

(Peslių pradžios mokyklos vedėjos M. Marazienės 1942 m. sausio **7 d. raštas Nr. 4).**

Tiesiog barbariškai buvo naikinamas iš Lietuvos repatrijuojančių į Vokietiją piliečių turtas. Tam turtui muitinėse tikrinti buvo iš Maskvos atsiųstos specialios muitininkų brigados, kurios ypačiai uoliai ieškojo išvykstančiųjų turte žemėlapių, nuotraukų ir kitų panašių dalykų. Tų daiktų tikrinime dalyvavo ir raudonarmiečiai, dažniausiai karininkai. Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga mėgino per savo atstovus repatrijuojančių į Vokietiją piliečių kultūros ir meno turtą gelbėti nuo bolševikinių muitinininkų savavališko naikinimo. Tuo tikslu ji į kai kuriuos repatrijuojančių piliečių daiktų tikrinimo punktus buvo pasiuntusi dailininkus, tačiau iš to jokios naudos nebuvo, nes įstaigos atstovai prie tikrinimo beveik visiškai nebuvo prileisti. O jei bolševikai ir buvo sulaikę kurių kultūros ir meno daiktų, tai jie jų įstaigai neišdavė ir juos sukoncentravo Kauno, Virbalio, Kretingos ir kitose muitinėse.

Turėdama duomenų, kad vis dėlto šiek tiek repatrijuojančių į Vokietiją piliečių kultūros ir meno turto yra muitinėse sulaikyta, Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga kreipėsi į iš Maskvos atsiųstą Lietuvos TSR muitinių viršininką Satarovą, prašydama jį leisti sulaikytuosius daiktus patikrinti įstaigos atstovams ir paimti juos į valstybinę apsaugą. Satarovas griežtai atsisakė tai padaryti, aiškindamasis, kad jis iš Maskvos tuo reikalu neturįs jokio įsakymo.

Kas buvo padaryta su sulaikytais repatrijuojančių iš Lietuvos piliečių kultūrinę ir meninę reikšmę turinčiais daiktais, nieko tikro negalima pasakyti nė šiandien. Įstaigos atstovai žodžiu įstaigą informuodavo, kad su tais daiktais bolševikų muitininkų bar-

bariškai ir savavališkai buvo elgiamasi: daiktų dalį, ypačiai knygas, jie čia pat naikino, paveikslus grobe sau ar dalijo savo pažįstamiesiems. Šiauliuose sulaikytuosius daiktus, kurių tarpe, be abejo, buvo ir kultūros ir meno turto, bolševikai pardavė iš varžytynių (Šiaulių "Aušros" Muziejaus 1941 m. gegužes 24 d. raštas Nr. 229 Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai). Nėra tat jokio abejojimo, kad ir čia bolševikai sunaikino nemaža kultūros ir meno turto.

Šie keli faktai iškalbingai ir neginčijamai rodo, kaip baisiai buvo grobiamas ir naikinamas dvarų kultūros ir meno turtas. Ilgomis raudonarmiečių sunkvežimių gurguolėmis, įvairiais keliais neatsakingos ir nekultūringos masės jis buvo tempiamas į "nenugalimosios" būstus, komandirų butus, kompartijos klubus, čekistų kabinetus, komjaunuolių kampelius ir žydų apkomus.

Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus vadovybė ir Lietuvos kultūros paminklų konservatorius bejėgiškai žiūrėjo į tą nebeužtvenkiamą savavalės bangą. Apie tai slaptais raštais buvo informuojamas to meto Švietimo Liaudies Komisariato Meno Reikalų Valdybos viršininkas, gana jautrus mūsų kultūrai P. Juodelis, bet nė jis neturėjo jokių priemonių tai netvarkos srovei sustabdyti.

Kaip vėliau pasirodė, komunistai ir raudonarmiečiai tebebuvo tie patys azijatai, kaip ir 1917 m. revoliucijos metu. Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai paskutiniu metu pradėjus rinkti žinias apie bolševikų laikais sunaikintus kultūros ir meno paminklus, nuolat iškyla šiurpių naikinimo faktų. Pvz., 1941 m. lapkričio 30 d. Mindūnų pradžios mokyklos vedėjo Jono Valiukonio ir Čiulių seniūno Gabrio Kraujalio sudarytame akte **Čiulių** dvaro nacionalizuotam kultūros turtui apžiūrėti konstatuojama, kad bolševikai durtuvais subadė tame dvare esančių portretų veidus, suplėšė knygas ir sunaikino ir sudaužė daug kitų daiktų. Surinkus daugiau žinių, pamažu atsidengs klaikus bolševikų okupacijos Lietuvoje metu kultūros ir

meno vertybių naikinimo vaizdas, iškalbingiausiai pasakąs, kokio kultūrinio lygio buvo tie, kurie tarėsi į Lietuvą atnešę laisvę ir kultūrą.

Archyvų, muziejų ir knygų naikinimas

Vienas pačių pirmųjų Maskvos samdinių žygdarbių, bolševikams okupavus Pabaltijo kraštus, buvo archyvų, muziejų ir knygų naikinimas ir grobimas. 1939 m. spalių mėn. bolševikams užėmus Vilnių, Vilniaus srities Švietimo Skyriaus viršininko Klimovo įsakymu buvo išvežta į Minską iš Lietuvos Mokslų Akademijos, tada Vrublevskio vardo bibliotekos rinkinių, 1.271 tomas knygų, 62 tomai periodinių leidinių ir 356 muziejiniai eksponatai. Išvežtosios knygos daugiausia buvo sena, nuo XVI amž. vilniana, periodiniai leidiniai gudų kalba rašyti ir muziejiniai eksponatai — Lietuvos masonika (Lietuvos Mokslų Akademijos Bibliotekos 1941 m. gruodžio 19 d. raštas Nr. 282 Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai). Be to, iš Vilniaus Valstybinio Archyvo maždaug tuo pat laiku bolševikai išvežė apie 18 vagonų archyvinės medžiagos. Mačiusiųjų liudijimu, archyvinės medžiagos vežimas buvo baisus, seni raštai ir dokumentai metami į sunkvežimius, kaip mėšlas. Vilniuje buvo kalbama, kad ta medžiaga vėliau ilgai buvo mėtoma vagonuose vienoje Sovietų Rusijos pasienio geležinkelio stotyje.

Okupavusi Lietuvos sritį, bolševikų valdžia, nieko nelaukdama, pradėjo plėšti archyvus, muziejus ir naikinti knygas. Šiam darbui legalizuoti buvo išleistas atitinkamas tarybinis įstatymas, tiesiog išverstas iš rusų kalbos. Visai archyvinei medžiagai suvalstybinti 1940 m. rugpiūčio 24 d. išleistas šitoks įstatymas:

Einąs Respublikos Prezidento pareigas Ministeris Pirmininkas, pasirėmęs Ministerių Tarybos 1940 m. rugpiūčio 20 dienos nutarimu, skelbia šį Archyvų įstatymą:

Archyvų įstatymas

1

Šiuo įstatymu tvarkoma archyvų organizacija Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje.

2

Paskelbiama visos liaudies turtu, t. y. valstybės nuosavybe, visoje Lietuvos teritorijoje visa archyvinė (dokumentinė) medžiaga (bylos, knygos, dokumentai, susirašinėjimai, rankraščiai, planai, brėžiniai, foto paveikslų ir kino filmų negatyvai bei pozityvai, garsinių užrašų medžiaga ir pan. dalykai):

1. dabar veikiančių valstybinių, visuomeninių, profesinių ir kooperacinių įstaigų, organizacijų bei įmonių,

2. nacionalizuotų pramonės, prekybos, transporto, statybos ir kitų įmonių, finansinių, kredito ir draudimo įstaigų, mokslo, mokymosi ir kultūrinių įstaigų (universitetų, institutų, muziejų, bibliotekų ir pan.), dvarų, rūmų ir sodybų, spaudos organų, pašto, telegrafo ir kt.

3. likviduotų seno valstybinio režimo valdinių, karinių, teisminių ir kitų organų bei įstaigų,

4. likviduotų politinių, profesinių, visuomeninių, luominių ir kitų organizacijų,

5. atskirų asmenų archyvinė medžiaga, kuri susikrovė ryšium su jų veikla valstybinėse, politinėse, profesinėse, visuomeninėse ir kitose organizacijose ir įstaigose ir taip pat nacionalizuotose įmonėse bei įstaigose.

3

Visa archyvinė medžiaga, tapusi valstybės nuosavybe, pavedama valstybės archyvo organų žiniai ir atiduodama saugoti tų organų archyvams.

Valstybės archyvo organų žinion pereina taip pat visi dabartiniu laiku esantieji seni valstybiniai, žinybiniai bei privatiniai archyvai.

4

Kitos įstaigų, organizacijų ir įmonių einamos bylos bei susirašinėjimas lieka pas jas per laiką, nustatytą archyvų žinybos valstybinių organų. Tam laikui praslinkus, jie atiduodami saugoti valstybiniams archyvams.

5

Valstybinės, visuomeninės, profesinės, kooperacinės ir privačios įstaigos, organizacijos, įmonės, pareigūnai ir privatūs asmenys neturi teisės panaikinti bet kurią archyvinę medžiagą, bylas, knygas, dokumentus, susirašinėjimą, brėžinius, žemėlapius, planus, schemas, foto kino paveikslų negatyvus bei pozityvus, garsinių užrašų medžiagą, proklemacijas, lapelius ir pan. dalykus.

6

Visos įstaigos, organizacijos, įmonės, pareigūnai ir privatūs asmenys privalo:

1. tučtuojau pranešti valstybės archyvų organams apie jų turimą ar bet kur paslėptą archyvinę medžiagą ir imtis būtinų priemonių apsaugoti tai medžiagai ligi jos perdavimo saugoti valstybiniams organams.

2. tučtuojau perduoti saugoti valstybiniams organams visą archyvinę medžiagą, kurią valstybės archyvo organai pripažins perleistina jų žinion,

3. imtis priemonių sutvarkyti ir apsaugoti likusiai archyvinei medžiagai tol, kol reikės ją perduoti saugoti valstybiniams archyvams.

7

Asmenys, panaikinę, paslėpę ar neatidavę archyvinės medžiagos valstybės archyvams, traukiami teismo atsakomybėn.

8

Šis įstatymas veikia nuo 1940 m. rugpiūčio 20 dienos.

J. Paleckis

E. Respublikos Prezidento p.
Ministeris Pirmininkas

Prof. Krėvė-Mickevičius,
Ministerio Pirmininko Pavaduotojas

Kaunas, 1940 m. rugpiūčio 23 d.

("Vyriausybės Žinios" Nr. 727, 1940.VIII.24 d.)

Skaitant čia pacituoto įstatymo nuostatus, atrodo, kad to meto bolševikines Lietuvos valdžios tikrai buvo susirūpinta mūsų archyvines medžiagos apsauga ir globa. Tačiau netrukus paaiškėjo, kam iš tikrųjų buvo suvalstybinta visa archyvine ir dokumentine medžiaga; iš į vieną vietą suvežtų įmonių, įstaigų, organizacijų archyvų ir susirašinėjimų ieškota duomenų apie komunistams priešingus lietuvius veikėjus. Įstatymą paskelbus, valstybinis ir kiti archyvai buvo pervežti į Pažaislio vienuolyną, o įstaigų, įmonių ir organizacijų archyvinė medžiaga ir susirašinėjimai suvežti į Slaptąjį Skyrių (Laisvės al. 46). Šiame Slaptajame Skyriuje dirbo apie 30 svetimtaučių komjaunuolių, ieškodami čekistams reikalingų duomenų apie Lietuvos veikėjus, karininkus, tarnautojus, šaulius ir kitų organizacijų narius. Apie rimtą archyvinį darbą jame negalėjo būti nė kalbos, nes

Slaptojo Skyriaus archyvas buvo paverstas tikra čekistinio darbo laboratorija.

Bolševikų laikais mūsų archyvai labai nukentėjo . Remiantis minėtu įstatymu, visi archyvai, kaip bendrame katile, buvo suversti tam tikslui visai netinkamame ir drėgname Pažaislio vienuolyne. Maskva jau seniai tykojo ką nors iš Lietuvos pasigrobti. Vienas iš pirmųjų į Maskvą buvo išvežtas Lietuvos Užsienių Reikalų Ministerijos Archyvas. Tam tikslui iš Maskvos į Kauną buvo atsiųstas kažkoks "archyvininkas" **Kopeičikas**, kuris Kaune darbavosi 1940 m. gruodžio ir 1941 m. sausio mėnesius. Per tą laiką jis sudarinėjo išvežamosios medžiagos sąrašus. Iš Pažaislio vienuolyno išvežta apie 50, iš Slaptojo Skyriaus apie 150 archyvinės medžiagos dėžių. (Švietimo Vadybos Valstybės Centralinio Archyvo 1941 m. gruodžio 4 d. raštas Nr. 260).

Ypačiai skaudaus likimo susilaukė lietuviškosios knygos ir (kai kurie muziejai. Iš bolševikų ir komunistų elgesio su knygomis ir muziejiniais daiktais buvo matyti, kad tie žmonės jokio supratimo neturi apie kultūrinius dalykus Vakarų Europos prasme. Lietuviškųjų knygų naikinimo tikras "Stachanovietis" pasirodė besąs "Glavlito" viršininkas Procenko ir jo padėjėjas lietuvis komunistas Sprindys. Jų įsakymu vien Valstybinėje Leidykloje buvo konfiskuota ir sunaikinta 423639 egz. religinio, tautinio ir idealistinio turinio knygų (Lietuvos Valstybės Leidyklos 1941 m. spalių 16 d. raštas Nr. 877 Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai). Specialiais komisariatų aplinkraščiais ir įsakymais įstaigoms ir įmonėms buvo išimta iš bibliotekų, skaityklų ir knygynų ir konfiskuota šimtai tūkstančių knygų, kurių didelė dalis sunaikinta kaip makulatūra. (Švietimo Liaudies Komisariato Meno Reikalų Valdybos 1940 m. gruodžio 19 d. raštas Nr. 41203 Kauno Valstybiniam Kultūros Muziejui).

Matydama tokį nežmonišką Lietuvos kultūros turto naikinimą, Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga dėjo pastangų gelbėti bibliotekas ir knygas nuo

raudonarmiečių savavalės. 1940 m. liepos 16 d. raudonarmiečiai sekvestravo Marijampolės Marijonų Kongregacijos vienuolyno būstines, kuriose, be kita ko, buvo vertinga 40.000 — 50.000 tomų biblioteka. Biblioteką iš vienuolyno pareikalauta išvežti per 5 dienas (Kongregacijos ūkvedžio kun. Jono Aleksos 1940 m. lapkričio 10 d. raštas Švietimo Liaudies Komisariatui).

1940 m. rugpiūčio 6 d. nuvykęs į Marijampolę Valstybės Centralinės Bibliotekos vedėjas J. Rimantas rado raudonarmiečių išardytą bibliotekos katalogą, knygas suverstas asloje, o kataloginius stalus paimtus kariuomenės reikalams (Valstybinės Centrinės Bibliotekos 1940 m. lapkričio 11 d. raštas Nr. 322). Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga tada įgaliojo Valstybės Centrinės Bibliotekos tarnautoją J. Stanskį biblioteką skubiai pervežti į Kauną. 1940 m. lapkričio 10 d. jis nuvyko į Marijampolę, bet raudonarmiečių politinis vadovas jam pareiškė bibliotekos neišduosiąs, nes ten esą daug religinio turinio knygų, kurios, kaip prieškomunistinės, turinčios būti sunaikintos. Bibliotekos kataloginės kortelės rastos išmėtytos ir sumindžiotos (Valstybinės Centrinės Bibliotekos 1940 m. lapkričio 11 d. raštas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos viršininkui).

Švietimo Liaudies Komisariatui padarius žygių Kauno raudonarmiečių štabe, biblioteka pagaliau leista pervežti, bet su dideliais trukdymais: bibliotekos lentynos užgrobtos jų skaityklai, kartoteka ištampyta dalinio vaistinei. Pervežant biblioteką ir kraunant knygas vis sukinėjosi raudonarmiečių vadovybė. Politrukas pareikalavo palikti žurnalo "Ruskaja Starina" 1872 — 1893 m. komplektus ir istorinį albumą "Ruskaja istorija v kartinach" (Valstybinės Centrinės Bibliotekos 1940 m. gruodžio 30 d. raštas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai). Pagaliau po didelių trukdymų Marijampolės Marijonų Kongregacijos biblioteką, gerokai apnaikintą ir apgadintą, pavyko pervežti į Kauną.

Panašiai buvo apnaikinta ir Kauno Kunigų Seminarijos biblioteka: dalis knygų raudonarmiečių buvo sunaikinta, suplėšytų knygų likučiai mėtėsi raudonarmiečių užimtose seminarijos rūmų būstinėse (Valstybinės Centrinės Bibliotekos 1941 m. vasario 16 d. raštas Nr. 69).

Nors prie Lietuvos muziejų reformos bolševikų valdžia konkrečiai dar nebuvo priėjusi, tačiau iš to meto kompartijos sluoksnių buvo girdėti labai nepatenkintų balsų, kad muziejuose tebevyraujanti "smetoninė" dvasia. Ypačiai daryta priekaištų Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus vadovybei, kad ji muziejuje vis dar tebelaikantį religinį liaudies meną: statulėles, religiniais motyvais raižinius, kryžių galus ir t.t. Šioje srityje "reformos" įvykdyti bolševikai nebesuspėjo, tačiau ir muziejų gyvenime komunistai ir bolševikai paliko kruviną pėdsaką: Bažnytinio Meno Muziejaus sunaikinimą. Kaip tai įvyko, geriausiai matyti iš Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigoje tuo reikalu turimų dokumentų, būtent, to meto Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos konservatoriaus Dr. Z. Ivinskio sudaryto protokolo:

Protokolas

Aš, Zenonas Ivinskis, Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos konservatorius, įgaliotas tos įstaigos vedėjo drg. V. K. Jonyno, 1941 m. vasario 3 d. paprašiau buv. Bažnytinio Meno Draugijos pirmininką kan. Praną Penkauską atvykti į Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigą ir suteikti žinių apie minėtosios draugijos laikytą Bažnytinio Meno Muziejų (Kaune, Seminarijos Rektorato Rūmuose).

Buvęs Bažnytinio Meno Draugijos pirmininkas kan. Pr. Penkauskas padarė tokį pareiškimą:

1. Bažnytinio Meno Muziejus yra likviduotas, nes 1940 m. gruodžio mėn. 8 d. iš Vilniaus atvykęs dail. *A. Valeška* su dviem pagelbininkais pareiškė pagrindinę minėtojo muziejaus eksponatų dalį, pagal savo nuožiūrą, perkeliąs į Vilnių. Tuoj buvo pradėtas eksponatų pakavimo darbas, kuris užtruko iki gruodžio mėn. 22 d. Eksponatų pakavimui buvo sunaudotas ir muziejaus inventorius, pvz., vitrinos, eksponatų lentynos, pridedamosios arba pastatomosios sienelės, langų užuolaidos. O 1941 m. sausio

mėn. 6 d. Į apie 50 dėžių supakuotieji eksponatai dviem sunkvežimiais buvo išgabenti į Vilnių.

1941 m. sausio 17 d. muziejaus patalpos ir dar likusieji eksponatai, drauge su namais, perėjo Raudonosios armijos žinion, nes ji perėmė Rektorato namą. Kiek žinau, buvusieji dar muziejaus patalpose eksponatai, kurie buvo likę, buvo sunešti į tų namų rūsį. Dėl siauro į rūsį įėjimo keleto paveikslų rėmai iš vieno altorėlio buvo palikti lauke. Patys paveikslai buvo išimti iš rėmų ir sulankstyti. Kieno žinioje dabar yra rūsyje padėtas buv. Bažnytinio Meno Muziejaus turtas, man neteko sužinoti.

2. Buvusioji Bažnytinio Meno Draugijos Valdyba įvykusiojo fakto akivaizdoje turi pareikšti, kad eksponatų savininkai, depozitoriai, reiškia šiai valdybai pretenzijas, reikalaudami grąžinti eksponatus, jų tik laikinai paskolintus muziejui ir bažnytinio meno parodai.

3. Buv. Bažnytinio Meno Draugijos valdyba reiškia pasipiktinimą, kad Bažnytinio Meno Muziejus, atstovaująs Kaunijos sritį, yra iškeltas į Vilnių.

4. Jokių Bažnytinio Meno Muziejaus eksponatų perdavimo aktų nei A. Valeška, nei jo pagelbininkai nepaliko ir visai nepainformavo buv. valdybos apie tolimesnį eksponatų likimą.

5. Drauge su bažnytinio meno eksponatais buvo išvežti atskirame kambaryje buvusieji ir Žemaičių vyskupystę liečią istoriniai dokumentai (per 40), priklausauntieji Kauno Arkivyskupijos Kurijai, bet nieko bendro neturintieji su bažnytinio meno eksponatais. Šie turėjo būti perduoti čia pat kuriam nors archyvui ar bibliotekai.

Visa tai turėdama galvoje, buv. Bažnytinio Meno Draugijos Valdyba laiko savo pareiga atkreipti Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos viršininko dėmesį, kad minėtieji Bažnytinio Meno Muziejaus eksponatai, kaip vertingas tautos ir kultūros turtas, būtų tinkamai apsaugoti.

Kan. Pr. Penkauskas
Bažn. Meno Draugijos buv. pirmininkas
Z. *Ivinskis,*
KPA Įstaigos Konservatorius

Gavusi apie tai žinių, Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga tuoj padare žygių visai be apsaugos ir globos paliktiems eksponatams apsaugoti. 1941 m. sausio 14 d. į raudonarmiečių užimamus Kunigų Seminarijos rūmus buvo nusiųstas dail. Vaclovas Rataiskis, kuris 1941 m. sausio 15 d. iš rūmų pernešė į seminarijos bažnyčios zakristiją 44 paveikslus. Kitą dieną, t.y.

sausio 16 d., su 7 darbininkais pernešė visą likusį turtą: 104 paveikslus, 5 skulptūras ir 2 indus gėlėms. Zakristijos durys 1941 m. sausio 17 d. užantspausduotos Kauno Valstybinio Kultūros Muziejaus antspaudu. (Dail. Vaclovo Rataiskio 1941 m. sausio 18 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Kadangi vėliau antspaudas raudonarmiečių buvo atplėštas ir zakristijoje sudėtam turtui grėsė sunaikinimo pavojus, įstaigos siųstas tas pats dail. Vaclovas Rataiskis 1941 m. kovo 3 d. visus tuos daiktus pergabeno į Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos būstinę Totorių g-vė Nr. 12 (Vaclovo Rataiskio 1941 m. kovo 2 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Buv. Bažnytinio Meno Muziejaus ir Kunigų Seminarijos Rūmų kultūros ir meno daiktus perimant į valstybinę apsaugą, buvo pastebėta, kad rūmuose gyvenę raudonarmiečiai 2 senus arnotus naudojo kojom šluostyti. (Dr. H. Eliass-Kairiūkštytės ir dail. Vaclovo Rataiskio 1941 m. kovo 1 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos viršininkui).

Totorių g-vė Nr. 12 būstinėj likusieji bažnytinio meno eksponatai buvo išsaugoti nuo sunaikinimo, nors "Glavlito" vadovybė kartkartėmis kėsinosi juos išmesti tiesiog į gatvę, kaip nereikalingą šlamštą. Šis epizodas vaizdžiai rodo, kaip bolševikai žiūrėjo į religinį meną.

Be Bažnytinio Meno Muziejaus išardymo, raudonarmiečiai brutaliai sunaikino ir Parodos aikštėje buvusius etnografinius rinkinius. Kokio didelio masto buvo tas sunaikinimas, matyti iš čia pateikiamo dokumento akto:

"1940 metų rugsėjo mėn. 19 d. 11 val. žemiau pasirašiusieji — Adolfas Kundrotas, buv. Žemės Ūkio Rūmų Spaudos Skyriaus administratorius, Mikalojus Brazauskas, buv. Ž. Ū. R. Reikalų Vedėjas, Antanas Tamošaitis, buv. Ž. Ū. R. Namų Pramonės Skyriaus vedėjas, Povilas Krištopaitis, buv. Ž. Ū. R. Parodos aikštės

sargas ir Antanas Rūkštelė, Kauno Valstybinio Kultūros Muziejaus Etnografinio Skyriaus vedėjas, susirinkę Parodos aikštėje išspręsti lietuvių liaudies kultūros paminklų, surinktų buv. Žemės Ūkio Rūmų, perdavimo klausimą Kauno Valstybiniam Kultūros Muziejui ir aptarti techniškąją perdavimo pusę, apžiūrėjo Kauno Valstybinio Kultūros Muziejaus Etnografiniam Skyriui priklausančius ir jau anksčiau buv. užrakintame "nume" ir prie "numo" sukrautus etnografinius daiktus. Apžiūrėję konstatavo, kad: 1) "numo" durys yra atplėštos ir užraktai sugadinti, 2) smulkesnieji, etnografiniai daiktai iš "numo" vidaus yra išimti ir išmėtyti prie "numo", 3) iš kai kurių jų išimtos ir yra dingusios geležinės dalys, 4) kai kurie daiktai, kaip kubilas bei saikas ir medinis arpas, yra suskaldyti ir dalių nerasta, 5) garsaus kryždirbio Svirskio kryžius kirviu aptašytas ir bandytas skelti ir 6) apnaikintų ir visiškai sunaikintų daiktų skaičiaus, nepatikrinus visu ten esamų eksponatų, nustatyti nebuvo galima".

(. A. Rūkštelės, A. Tamošaičio, P. Krištopaičio, A. Kundroto ir M. Brazausko 1940 m. rugsėjo 19 d. aktas).

Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga ir Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejus 1940—1941 m. žiemą ir pavasarį dėjo daug pastangų bent likusius etnografinius daiktus išgelbėti, bet Parodos aikštę aplankyti bolševikų komendantas jos atstovams nedavė leidimo. Po 1941 m. birželio 22 d. paaiškėjo, kad po raudonarmiečių gyvenimo aikštėje bepasiliko tik etnografinių daiktų šipuliai: jie rasti sunaikinti, išmėtyti, aplaužyti, o keli namai net sudeginti.

Azijatiška bolševikų ir čekistų pažiūra į meninius daiktus reiškėsi ypačiai gausiai provincijoje. Pvz., Zarasų kompartijos sekretorius **Kovšovas** pareikalavo sudeginti visus Zarasų muziejuje buvusius kryžius ir statulėles, o to paties muziejaus senųjų ginklų skyrių Zarasų saugumo policijos viršininkas rusas **Guskovas-Gubaitis** buvo net užantspaudavęs, girdi, kad tie ginklai kontrrevoliucionierių nebūtų panaudoti prieš bolševikus. Tai bent argumentas! (Adolfo Nezabitausko ir Petro Šeštakausko 1941 m. rugsėjo 6 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Pilių, bažnyčių, koplytėlių ir kryžių naikinimas

Ligi šio laiko Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga dar nespėjo surinkti pilnų žinių, kiek bolševikai tik per vienų vienus Lietuvos Okupacijos metus yra sunaikinę pilių, senų kapinynų, bažnyčių, koplytėlių ir kryžių, tačiau jau ir iš dabar įstaigoje turimų duomenų galima spręsti, kad raudonieji azijatai ir į šiuos kultūros paminklus buvo godžiai pradėję kišti savo kruvinus pirštus. Darydami pasienyje sutvirtinimus, jie yra sugadinę ir sunaikinę daugybę kapinynų ir piliakalnių. Vienomis iš pirmųjų bolševikų aukų čia buvo **Gelgaudų** ir **Raudonės** pilys ir **Seredžiaus** piliakalnis. Labai vertingas Gelgaudų pilies paminklas gretimuose Vitėnuose apsigyvenusių raudonarmiečių pradėtas negailestingai naikinti. Tos pilies sargas Ignas Čimielius 1941 m. kovo 12 d. Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai be kita ko pranešė:

"Kaip jau Tamsta žinote, buvusiose Saleziečių įstaigos patalpose Vitėnuose yra apsigyvenę raudonarmiečiai. Paskutiniu laiku sovietų kariai pradėjo savavaliauti Gelgaudų (Zamkaus) pilies rajone ir parke, manęs visai nepripažindami, kad einu tos pilies saugotojo pareigas, ir visai nesiskaitydami.

Išdaužė keletą pilies langų šibų, man priklausančias buvusias pilyje malkas suvartojo savo reikalams, išplėšė lentas, kuriomis buvo iškloti takai, ir parke iškirto keletą medžių. Tuo reikalu kreipiausi į Raudonės miliciją, kuri atvažiavusi įvertino padarytus nuostolius ir surašė protokolą". (Igno Čimieliaus 1941 m. kovo 12 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Vėliau raudonarmiečiai visai pradėjo savaip šeimininkauti pilyje: jos rūsiuose sukrovė burokus ir bulves, priteršė pilies kiemą ir pilies sargą, mėginusį žiūrėti tvarkos, tiesiog grasė suimti. Bijodamas raudonarmiečių keršto, Raudonės milicijos viršininkas surašytą protokolą "pražudė". Raudonarmiečius išvijus iš Lietuvos, Gelgaudų pilį ir aplinką teko pagrindinai išvalyti nuo jų palikto purvo ir teršenų.

Ne geresnio likimo susilaukė ir panemunėse esanti Raudonės pilis, kurioje gyveno raudonarmiečių

gaubicų dalinys. Po karo pilis rasta nežmoniškai priteršta, privilkta įvairiausių šiukšlių, viduje daug kas sugadinta. (A. Nezabitauskio ir inž. V. Zubovo 1941 m. rugsėjo 17 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Vietos žmones pasakoja, kad raudonarmiečiai išbėgdami norėję Gelgaudų ir Raudonės pilis išsprogdinti. Išsprogdinimo darbas buvo pavestas Vitėnuose buvusio karinio sandėlio vedėjui raudonarmiečiui **Garbuzovui**, kuris trečiąją karo dieną pasidavė vokiečiams į nelaisvę.

Mažeikiuose stovėjęs raudonarmiečių dalinys Naikių piliakalnyje buvo įrengęs sprogstamosios medžiagos sandėlį. 1941 m. birželio 23 d. tas dalinys sandėlį išsprogdino ir tuo būdu suardė piliakalnio viršūnę (Mažeikių Muziejaus 1942 m. vasario 2 d. raštas Nr. 13 Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Viename vertingiausių Seredžiaus piliakalnių raudonosios armijos kariai iškasė žemę ir įrengė požeminį postą, tuo suardydami piliakalnio žemės struktūrą, dalinai pakeisdami paties piliakalnio išvaizdą (Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus direktoriaus ir Lietuvos kultūros paminklų konservatoriaus 1940 m. spalių 7 d. raštas Kultūros Reikalų Departamento Direktoriui).

Visu Lietuvos — Vokietijos pasieniu raudonarmiečiai, ruošdami savo žinomuosius "darželius", sunaikino daug istorinių vietovių ir kapinynų. Pvz., sunaikino du Kurmaičių km., Kretingos apskr. ir vls., pilkapius (Pr. Baleniūno 1941 m. rugpiūčio 25 d. pranešimas), nukasė Mišučių piliakalnio, Kretingos apskr., Kartenos vls., šiaurinį ir pietinį galą (Budrių pradžios mokyklos vedėjo 1941 m. gruodžio 9 d. raštas Nr. 142) ir 1941 m. birželio mėn. raudonarmiečių pradėtas ardyti Kretingos apskr., Palangos vls. esąs Užpelkių senkapis (Kazio Balšaičio 1941 m. birželio 12 d. pranešimas). Prie Raseinių piliakalnio jie buvo įrengę šaudyklą ir manevrinius apkasus, nuo kurių piliakalnis žymiai nukentėjo.

Tikrai barbariškai buvo pradėję naikinti bažnyčias, koplyčias, daužyti kryžius bei koplytėlės ir, apskritai, visa tai, kas yra susiję su krikščioniškąja ir religine kultūra. Pirmosiomis aukomis buvo Vilniaus, Kauno ir Kėdainių evangelikų bažnyčios. Kaip jos buvo naikinamos, matyti iš to meto Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos viršininko V. K. Jonyno, nuvykusio tų bažnyčių gelbėti nuo sunaikinimo ir išniekinimo, pranešimų:

1. "Nuvykęs Į Vokiečių gatvę Nr. 9 (Vilniuje), buv. liuteronų evangelikų parapijos bažnyčią, kuri dabar paversta komjaunuolių būstine, konstatavau, kad iš buv. bažnyčios yra išnešta dalis altoriaus ir sunaikinti sakyklos žemutinės dalies barelјefai. Šis bažnyčios užėmimas iš vienos pusės ir jos perdavimas iš Vilniaus m. Vykdomojo Komiteto pusės, apie tai nieko nepranešus Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai, yra ryškus įstatymų ignoravimas ir sauvaliavimas".

(V. K. Jonyno 1941 m. balandžio 27 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

2. "Nuvykęs į Kėdainius ir užėjęs į bažnyčią konstatavau, kad bažnyčios sėdimi suolai apačioje supiaustyti ir išmesti į lauką. Radvilų sostas ir labai vertinga meno ir architektūros atžvilgiu medžio skulptūros sakykla brutaliai iš sienos ir iš buvusios vietos išlupta ir perkelta į kitą vietą. Šio išlupimo pasekmėje daug skulptūruotų dekoratyvinių fragmentų sutrupinta ir apgadinta. Radvilų sostas taip pat buvęs išardytas ir dabar stovėjusi tik jo dalis. Kaip vietoje paaiškėjo, visi šie vertingi objektai buvę taip pat išmesti į lauką, o vėliau, po įstaigos įsikišimo, grąžinti atgal į bažnyčią".

(V. K. Jonyno 1941 m. gegužės 5 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Kėdainiuose Radvilų bažnyčioje Kėdainių Apskrities Vykdomasis Komitetas buvo padaręs javų sandėlį. Nuo drėgnų grūdų ir bažnyčios vidaus įrengimų išmėtymo į lauką tas statybos kultūros paminklas žymiai nukentėjo.

Prieš pat karą raudonarmiečiai buvo pasikėsinę ir į Kauno evangelikų liuteronų bažnyčią, kurioje norėta įsteigti Vytauto Didžiojo tilto apsaugos būrio būstinę. To būrio "komandiras" Jechatincevas" kelis

kartus ultimatyviai reikalavo per kelias valandas iš bažnyčios išmesti įvairius daiktus, jų tarpe labai vertingą drožinėtą senovišką medinį ąltorių, sakyklą ir kt. Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai didėlėmis pastangomis pavyko tos bažnyčios naikinimo darbą apstabdyti, ir ligi karo raudonarmiečiai bespejo tik į bažnyčią sukraustyti kai kuriuos savo daiktus. Bažnyčios vidų jie išniekino, purvinais batais laipiodami ant altoriaus apdangalų ir be jokios pagarbos mėtydami kitus bažnytinius daiktus.

Prasidėjus kuo ne gaivališkam bažnyčių ir maldos namų naikinimui, Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga, norėdama tam naikinimui užkirsti kelią, parašė daug raštų įvairioms įstaigoms, bet iš to jokių rezultatų nesulaukta. Priešingai, pranešimai iš provincijos vietų rodė, kad tas naikinimo darbas įgauna vis didesnę apimtį ir pradeda reikštis vis biauresnėmis formomis, t. y. vyksta neapykantos dvasioje visam, kas susiję su tradicinės kultūros supratimu.

Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga 1941 m. gegužės 13 d. tuo reikalu parašė memorialinio pobūdžio raštą Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininkui, kuriame, tarp kita ko, buvo griežtai užprotestuota ir prieš bažnyčių naikinimą:

"Nepaisant Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos pakartotinų raginimų ir įspėjimų saugoti ir globoti suregistruotus ar dar nespėtus suregistruoti kultūros paminklus, vis dėlto vietose pasitaikė nemaža priešingų veiksmų kultūros paminklų apsaugos įstatymui ir Švietimo Liaudies Komisaro įsakymams. Iš tokių Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai žinomi ir paminėtini:

1. Kėdainių Radvilų statytos bažnyčios renesansinės labai vertingos sakyklos ir Radvilų sosto iš bažnyčios išlupimas ir jų išmetimas į lauką. Kalbami meno ir istorijos atžvilgiu labai vertingi kultūros paminklai prieš karą ekspertų buvo vertinami milijonų litų sumai. Juos, Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai įsikišus, pavyko, nors ir gerokai apgadintus, grąžinti į bažnyčią, kurioje ir dabar nėra pilnumoje laiduotas jų saugumas, nes bažnyčioje pilami javai, o patys paminklai nėra reikiamai izoliuoti ir aptverti, kaip to reikalavo Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga.

2. Vilniuje, Vokiečių g-vė Nr. 9, buv. evangelikų liuteronų parapijos bažnyčioje apgadintas centrinis XVII amž. statybos barokinis altorius ir sunaikinti (iškapoti) sakyklos XVIII amž. gipsiniai bareljefai.

3. Kaune taip pat evangelikų liuteronų parapijos bažnyčia, esanti Prieplaukos krante Nr. 45, Kauno Miesto Vykdomojo Komiteto nutarimu norima perduoti kariuomenės daliniui, kuris nori viduje esamą medinį XVII amž. skulptūruotą altorių ir kitus įrengimus pašalinti. Atkreipdami dėmesį į šių kultūros paminklų meninę, istorinę ir materialinę vertę, jų medžiagą ir amžių, iš anksto galime tvirtinti, kad toks šių ir panašių kultūros paminklų kilnojimas iš vienos vietos į kitą, neturint tam reikiamų patalpų, yra ne kas kita, kaip palaipsniškas jų naikinimas".

(Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos 1941 m. gegužės 13 d. raštas Nr. 796 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininkui).

Kaip vėlybesnė gyvenimo praktika parode, ne šis raštas nieko nepadėjo, ir kultūros paminklai ir toliau buvo naikinami, kaip ir prieš tai.

Traukdamiesi iš Lietuvos bolševikai ypačiai kėsinosi į religinio meno paminklų naikinimo darbą. Pvz., Zarasų bažnyčią jie iš kapinių apšaudė artilerija, pramušė abiejų bažnyčios bokštų sienas, o raudonieji lakūnai mėgino bombomis ją sunaikinti. Laimei, bombos krito šalia bažnyčios, sugriaudamos keletą miesto namų.

(Adolfo Nezabitauskio ir Petro Šeštakausko 1941 m. rugsėjo 6 d. pranešimas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Išbėgdami bolševikai apšaudė Kaišiadorių katedrą, apgriaudami jos bokštą, ir, apipylę benzinu, sudegino Vilkaviškio medinę koplyčią.

(Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos tarnautojo B. Lukaševičiaus pranešimas).

Į Kaišiadorių vyskupijos Joniškio bažnyčios vidų atsitraukdami bolševikai per langą metė granatą, nuo kurios bažnyčios vidus žymiai nukentėjo.

(Kaišiadorių Vyskupijos Kurijos 1942 m. vasario 6 d. raštas Nr. 209 Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

Apšaudydami Betygalos bažnyčią iš patrankų, bolševikai kiaurai peršovė varpines bokštą; keli sviediniai apgriovė ir bažnyčios sienas. Nuo raudonarmiečių artilerijos sviedinių nukentėjo ir Šiaulėnų bažnyčia: patrankos sviedinys pataikė į tarp bokštų įmūrytą akmenį su įrašais.

(B. Buračo 1942 m. kovo 3 d. pranešimas).

Būdami tos nuomonės, kad religija yra žmonių nuodai-opiumas, bolševikai ypačiai negalėjo pakęsti tokio meno ir tokių kultūros paminklų, kurie savo turiniu ir forma bent kiek priminė religiją. Mūsų gilaus religingumo kraštas kaip tik yra turtingas religinio liaudies meno kūriniais, sudominusiais savo originalia ir primityvia forma didelio masto liaudies meno žinovus. Kas pasaulinio masto liaudies meno žinovams mūsų liaudies religiniame mene yra beveik šedevriška ir genialu, raudoniesiems tai naikintini religijos prietarai: kryžiai, koplytėlės, statulėlės, kryžgaliai ir kt. Jau 1941 m. pavasarį į Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigą atėjo baugios žinios, kad Žemaičiuose žydukai komjaunuoliai pakelėse daužo kryžius, naikina koplytėles ir statulėles. Įstaiga to meto spaudoje savo rizika paskelbė griežtus įspėjimus šios rūšies liaudies meno naikintojams:

"Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga gauna žinių, kad kai kuriose provincijos vietose neatsakingi asmenys naikina pakelėse esančius kryžius ir koplytėles. Ryšium su tuo pranešama, kad pagal Švietimo Liaudies Komisaro "Taisyklių kultūros paminklų apsaugai vykdyti" 2 str., koplytėlės, kryžiai, antkapiai, paminklinės lentos ir kiti liaudies meno pavyzdžiai, kaip liaudies turtas, turi būti saugojami ir globojami. Vykdomiesiems komitetams, milicijai ir visiems Lietuvos TSR piliečiams privalu panašiems savavaliavimas užkirsti kelią ir neatsakingus asmenis tinkamai sudrausti".

("Tarybų Lietuva" Nr. 137 (217) 1941 m. birželio 13 d. ir "Vilniaus Balsas" Nr. 133 (494) 1941 m. birželio 10 d.).

"Draugo" Zimano redaguojamas kompartijos organas "Tiesa", savaime suprantama, nerado reikalo šio pranešimo nė paskelbti, matyti, nujautęs, kieno

kruvini pirštai tiesiami į lietuvių liaudies religinio meno naikinimo darbą. Deja, tas įspėjimas negalejo turėti jokios įtakos komjaunuolių pradėtam kryžių ir koplytėlių naikinimo darbui. Provincijoje jie čia turėjo puikią progą įrodyti savo ištikimybę "draugui ir tėvui" Stalinui.

Tuo metu po Lietuvą važinėjęs fotografas B. Buračas apie kryžių ir koplytėlių daužymą ir naikinimą pateik e šių žinių:

a) Lyduvėnų bažnytkaimyje, Šiluvos vls., Raseinių aps., bolševikai nakties metu sudaužė mokyklos kiemo kryžiaus statulėles ir patį kryžių sužalojo.

b) Pasandvario kaimo, Betygalos vls., Raseinių aps., vieno sklypininko gražų menišką kryžių raudonarmiečiai sukapojo į smulkius šipulius.

c) Siručių dvaro lauke, Betygalos vls., Raseinių aps., raudonarmiečiai nuvertė ir apdaužė prie vieškelio esantį seną medinį stogastulpį kryžių su statulėlėmis.

d) Alsėdžių miestelyje, Telšių aps., vietos komjaunuoliai išvilko iš netoli bažnyčios esančios mūrinės Šv. Jono koplytėlės medinę statulą ir pakišo ją po ledu.

e) Pakelėse tarp Telšių ir Žarėnų buvo matyti daug kirviais smarkiai sukapotų ir sunaikintų koplytėlių (B. Buračo 1941 m. gegužės 31 d. ir 1942 m. vasario 2 d. pranešimas).

f) Bolševikų okupacijos metu Paželsvių kaime, Liudvinavo vls., Marijampolės aps., vienas raudonarmietis šovė į kryžiaus mūkelę (Želsvos mokyklos vedėjos 1941 m. gruodžio 20 d. raštas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai).

g) Kretingos "Liurdo" darželį raudonarmiečiai buvo pavertę gimnastikos ir pratimų aikšte.

h) Kaune Karo Ligoninės kieme buvusį Vilniaus vardo lietuvišką kryžių bolševikai išniekino suspardydami ir sudaužydami.

i) Bolševikų okupacijos metu buvo sunaikintas prie pavasarininkų namų arti Vytauto parko buvęs kryžius ir Šiaulių mergaičių gimnazijos sodelyje buvusi žemaitiška koplytėlė su rūpintojėliu (B. Buračo 1942 m. kovo mėn. 6 d. pranešimas).

Jau ir šių faktų pakanka pamatyti, kaip negailestingai raudonarmiečių ir komjaunuolių buvo pradėtas naikinti kiekvienam lietuviui patriotui brangus liaudies religinis menas.

Raudonosios okupacijos metai Lietuvos kultūros ir meno vertybėms yra padarę niekada nebeatlyginimų nuostolių. Ilgainiui, Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai per savo provincijos įgaliotinius surinkus daugiau duomenų, atsidengs šiurpus, skaudus ir klaikus Lietuvos kultūros ir meno paminklų naikinimo vaizdas, kuris amžiais kartų kartoms iškalbingai kalbės apie Lietuvoje buvusią raudonąją okupaciją ir tą neišmatuojamą komunistinės bolševikinės santvarkos kultūrinę atžangą.

Lietuvos kultūros ir meno paminklų atžvilgiu 1940 m. birželio 15 d. — 1941 m. birželio 22 d. metai į mūsų tautos istoriją įeina kaip tamsiausias, klaikiausias ir šlykščiausias laikotarpis. Bolševizmas Lietuvos kultūrai padarė nebeužgydomų žaizdų.

KAIP PRADŽIOS MOKYKLA PRADĖJO BOLŠEVIKINIUS MOKSLO METUS

BALYS VOSYLIUS

Į mokyklinį mūsų jaunimą bolševikai atkreipė labai didelį dėmesį. Jis turėjęs ateityje duoti tikrosios bolševikinės inteligentijos kadrus. Senoji inteligentija, vadinamoji buržuazine, be abejonės, būtų buvusi sunaikinta, kas ir pradėta netrukus vykdyti. Tačiau ji drauge dar buvo lyg ir reikalinga technikiniam jaunuomenės mokymo darbui atlikti (kitą darbą — auklėjamąjį, ideologinį — dirbo politinės organizacijos). Kad laikinai galėtų ir senąją inteligentiją pakęsti, stengėsi ją pajungti marksizmo, leninizmo bei stalinizmo doktrinų aiškinimui, maskuodami tikruosius savo tikslus. Jaunuomenė turėjusi būti iš pat mažens formuojama bolševikinės ideologijos įtakoje. Šeima, mokykla ir organizacijos beatodairinėje bolševikų

partijos priežiūroje turėjusios duoti Lenino-Stalino principams ištikimus ir atsidėjusius piliečius.

Tarybinės Lietuvos vadovai, kaip besąlyginiai Maskvos diktatų vykdytojai, tuojau numatė visa, kas reikalinga šiam darbui. Mokyklai pirmiausia teko pakelti skaudžių operacijų: naujiesiems mokslo metams atlikta visa eilė reformų, derinantis prie bolševikinio režimo ir ypač prie sovietinės mokyklos. Visų pirma, mokytojai, nori nenori, turėjo būti įkinkyti į bolševizmo vežimą. Toliau "spaliukų", pionierių, komjaunimo ir Mopro organizacijos turėjusios sudaryti bolševikinį pačios mokyklos turinį. Mokyklos tuojau buvo apvalytos nuo tautinių ir religinių "prietarų", pašalinta priešbolševikinė literatūra, pakeistos senosios programos, duoti nauji vadovėliai ir t.t. Visa tai buvo vykdoma kitų tarybinių respublikų pasivijimo vardu, nors grynojo mokslo žmonės matė, kad tai yra kelias atgal, smukimo kelias. Vadinasi, pirmuosius mokslo metus pradėti tarybinio švietimo vadovai numatė jau tikrai bolševikiškai.

Parengiamajam darbui atlikti 1940 m. rugpiūčio 14 ir 15 d. buvo sušauktas

didysis mokytojų suvažiavimas,

įvykęs Kaune, sporto halėje. Jis turėjęs mokytojus tikrai ir visiškai apšviesti naujuoju bolševikiniu mokslo bei auklėjimo supratimu. Jame dalyvavo pradžios mokyklų (gausiausi skaičiumi), vidurinių ir aukštųjų mokyklų mokytojai. Tačiau suvažiavimo metu beveik visi smūgiai buvo kreipiami į pradžios mokyklos mokytojus. matyti, norėta, kad grįžę į kaimus mokytojai, kaip arčiausiai liaudies stovį, su ja suaugę, paveiktų ne tik mokinius, bet ypač savosios apylinkės visuomenę. Apie suvažiavimą, kadangi buvo vasaros atostogų metas , mokytojams buvo pranešta per spaudą ir per radiją. Tam reikalui, kad dalyvautų kuo didesnis skaičius, mokytojams leistas nemokamas keliavimas susisiekimo priemonėmis. Buvo smarkiai reklamuojama, kad tokių sąlygų mokytojai niekad neturėję.

Į suvažiavimą mokytojai atvyko su suprantamu nekantrumu. Bolševikai, šalia darbininkų ir valstiečių, proklamavo ir darbo inteligento terminą. Kas sudarė šios sąvokos turinį — nebuvo aišku. Iš tikrųjų, jokios bolševikines inteligentijos nebuvo, o paskiri bolševikuojantieji asmenys negalėjo atstovauti visai lietuviškajai šviesuomenei. Nežinomais tikslais bolševikai tuo vardu pavadino visą tuometinę inteligentiją, nors tuo pat metu rengė stambiuosius planus jai išnaikinti. Taigi, labai rūpėjo išgirsti, kokią vietą paskirs bolševikiniai vadai liaudies mokytojui.

Šį suvažiavimą bolševikinė, vadinamoji liaudies, vyriausybė, matyti, laikė labai reikšmingu, nes į jį atvyko visi vyriausybės nariai: ministeris pirmininkas, einąs Respublikos Prezidento pareigas, Justas Paleckis. ministerio pirmininko pavaduotojas Vincas Krėvė-Mickevičius, švietimo ministeris Antanas Venclova, krašto apsaugos — div. gen. Vitkauskas, žemės ūkio — Matas Mickis, vidaus reikalų — Mečys Gedvilą, susisiekimo — Stasys Pupeikis, finansų — Juozas Vaišnoras, teisingumo — Povilas Pakarklis, pramonės — Chaimas Alperavičius, sveikatos — Koganas, prekybos — Marijonas Gregorauskas ir darbo — Martynas Junča-Kučinskas. Pradėdamas suvažiavimą, švietimo Ministerijos I-sis generalinis sekretorius J. Žiugžda vyriausybės narius pakvietė į prezidiumą. Be to, dar pakvietė Tarybų Sąjungos pasiuntinį Pozdniakovą, švietimo reikalų patarėją prie Fozdniakovo Semionovą, Lietuvos komunistų partijos generalinį sekretorių švietimo sričiai Preikšą, liaudies kariuomenės vadą brig. gen. Baltušį-Žemaitį, Kauno burmistrą Garmų, Švietimo Ministerijos II-jį generalinį sekretorių Liudą Girą, Suaugusių Švietimo Departamento direktorių Geniušą, Pradžios Mokslo Departamento direktorių Žilionį, Kūno Kultūros Rūmų direktorių Petronį, mokytojų profesinės sąjungos pirmininką Ruzgą, profesinių sąjungų pirmininką Šumauską, "Tiesos" redaktorių Zimaną ir mokyt. Eidukaitytę. Prezidiumas nebuvo grynai bolševikinis, tačiau bolševikinis elementas jame vyravo.

Pirmasis suvažiavime kalbėjo tuometinis švietimo ministeris, vėliau švietimo liaudies komisaras, Antanas Venclova. Jo kalba buvo perspektyvine, programine. Iš jo kalbos buvo laukiama, kad jis, kaip lietuvis, apgins bent lietuviškąjį mokyklos pobūdį. Įvyko visiškai priešingai: jis pasirodė besąs tikras bolševikų apaštalas. Pradžioje suminėjęs, kad šį didžiulį suvažiavimą sudaro žmones, visada stovėję arčiau liaudies, matę jos vargus ir, esą, neturėję priemonių jai padėti, jis toliau kalbėjo, kad buvusi santvarka stengėsi mokytojus paversti klusniais savo tarnais ir savo sudarytų teorijų bei dogmų skelbėjais, tuo būdu lyg ir duodamas suprasti, kad bolševizmas nevers būti savo tarnais. Deja ... Toliau iškoneveikęs buvusį režimą ir priminęs, kad Lietuva paskelbta Tarybų Socialistine Respublika, pabrėžė, jog, nusikračiusi verguvės pančių, mūsų tauta dabar pradeda didžiulį žygį į naują, didelį ir šviesų gyvenimą, visuotinę kultūrą. Apie mokytojų uždavinius jis kalbėjo:

"Laisvoj socialistinėj Lietuvoj mokytojo uždaviniai iš esmės keičiasi. Mokytojas socialistinėj valstybėj turi išsilaisvinti nuo tų prietarų, kuriais jo dvasią žalojo kapitalistinė santvarka ir kuriais jis pats buvo verčiamas žaloti jaunimo dvasią. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos mokytojas turi suprasti pats ir geriausiai Įdiegti savo auklėtiniams mintį, kad jo tėvynė — dirbančioji įvairiatautė Tarybų Sąjunga, kuri, nušviesta genialiojo viso pasaulio dirbančiųjų vado draugo Stalino Konstitucijos saulės, stato didingą, lig šiol pasauly neregėto masto ir neregėto spalvingumo gyvenimą".

Trumpai paminėjęs, kad mūsų liaudies kūrybinis turtas turįs būti keliamas aikštėn ir branginamas ir vienu sakiniu prisiminęs apie mūsų liaudies kovas su įvairiais skriaudėjais, toliau kalbėjo:

"Taurus patriotizmas Sovietų Sąjungoje ne tik nėra smerkiamas, bet, priešingai, jis visomis priemonėmis ugdomas. Mūsų jaunuomenė iš pat mažų dienų turi būti mokoma mylėti savo tėvynę — didžiąją Tarybų Sąjungą ir garbingąją Raudonąją Armiją išvaduotoją, kuri saugo dirbančiųjų tėvynės sienų neliečiamybę. Mūsų jaunuomenė turi išmokti draugiškumo ir pagarbos

ne tik savo, bet ir kitų tautų žmonėms, ji turi įsisąmoninti, kad darbas visų gerovei yra garbė, kad ne mažesnė garbė yra būti Raudonosios **Armijos, didžiausios dirbančiųjų tėvynės gynėjos, kariu.**

Tarybų Sąjunga, kuri iš nedisciplinuoto, carizmo demoralizuoto imperialistinio karo išvarginto krašto sugebėjo sukurti galingiausią pasaulio valstybę, kurios kultūra šiandien stebina pasaulį, kur herojizmas virto kasdieniniu reiškiniu, ir mokymo bei auklėjimo srityje tegali būti mums vienintelis geriausias pavyzdys. Iš Tarybų Sąjungos turime mokytis visais galimais būdais. Kiekvienas liaudies švietėjas turi susipažinti su didžiųjų mokslinio socializmo kūrėjų — Markso, Engelso, Lenino ir Stalino raštais, tuo didžiausiu kiekvieno socialistinės valstybės kūrėjo teoriniu ginklu, be kurio neįmanoma vaisinga naujo socialistinio gyvenimo statyba.

Draugai mokytojai! Linkiu, kad šis jūsų suvažiavimas būtų vaisinga pradžia to didžiojo darbo mūsų socialistinės tėvynės švietimo srityje, kuris visų mūsų laukia. Padirbėti reiks mums visiems gerokai, kol pasivysime savo drauges — kitas Tarybų Sąjungos respublikas, bet tai bus darbas labai įdomus, be galo naudingas visai mūsų tautai ir visai didžiajai mūsų tėvynei. Linkiu, kad iš šio suvažiavimo išsivežtumėte naujų darbo uždavinių ir sąlygų supratimą, kurio iš mūsų reikalauja išsilaisvinusi darbo liaudis, su didžiausiu atkaklumu ir entuziazmu kurianti naują, garbingą ir šviesią mūsų brangiosios tėvynės ateitį. Mes, švietėjai, turime įrodyti esą verti visiško darbo liaudies pasitikėjimo. Su ja turime eiti koja į koją. Turime jai vadovauti kultūros kūrime. Turime suprasti tą didįjį lūžį, kuris įvyko, mūsų tautos laimei, jos istorijoje, — kitaip darbo liaudžiai būsime nereikalingi ir būsime jos nusviesti į šalį, kaip šiukšlės, kurios kliudo jai gyventi ir kurias ji drąsiai bloškia iš savo kelio.

Tegyvuoja Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika, lygiateisis Didžiosios Tarybų Sąjungos tautų narys!

Tegyvuoja neišardoma Tarybų Sąjungos tautų draugystė!

Tegyvuoja didvyriška Raudonoji Armija, tautų išlaisvintoja ir didžiosios dirbančiųjų tėvynės gynėja!

Tegyvuoja Tarybų Sąjungos vyriausybė ir jos galva draugas Molotovas!

Tegyvuoja didysis viso pasaulio dirbančiųjų vadas, mokytojas ir įkvėpėjas, mūsų mylimas draugas Stalinas!"

Jo kalbos įspūdis buvo sunkus: nė žodžio apie lietuviškąją mokyklą. Tiesa, vienoje vietoje paminėjo, kad "jokiu būdu neturi būti užmirštas tautinis momentas", bet, šios minties plačiau neišryškinęs, nukal-

bėjo toliau. Tai buvo melo kalba, persunkta suktu tikrosios padėties maskavimu. Mokytojas turėjo patikėti, kad lietuvių tauta ligi šiol vergavo ir tik dabar "nusikratė verguvės pančių", mokytojas turėjo išsivaduoti nuo "prietaro", kad jo tėvynė yra Lietuva ir tą pat turėjo kalbėti savo auklėtiniams, t. y., nuoširdžiausiai i akis jiems meluoti. Mokytojas turėjo patikėti, kad patriotizmas Tarybų Sąjungoje ugdomas, kad jos kultūra stebina pasaulį ir, pagaliau, kad mums reikia vytis kitas Tarybų Sąjungos respublikas! Štai kokios gėdos ir pajuokos susilaukė mokytojas. Aukščiausiojo švietimo vadovo žodžiai įstrigo giliai, bet ne tam, kad mokytojas juos vėl, jau grįžęs, pakartotų. Pedagogika melu mokytojo darbo negrindžia.

Vidaus reikalų ministeris, vėliau Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas, Mečys Gedvilą paleido pragarsėjusį mokytojus plūstamąjį šūkį, esą mokytojas anksčiau buvo "tarp mužikų — ponas, bet tarp ponų paskutinis pastumdėlis". Jo kalba buvo pilna didžiausių prieštaravimų ir nesąmonių. Anot jo, mokytojas buvo padarytas įrankiu, kurio pagalba liaudis buvo norima padaryti nekenksminga, pažaboti ją, išauklėti iš jos paklusnius vergus. Čia pat paskelbė "džiuginančią" žinią, kad pirmą kartą mokytojo gyvenime atsitinka tai, kad valdžia neverčia jo rašytis į partiją, neverčia keisti savo kailio, nes, esą, mokytojas pasidaro vienu iš tų, kurie valdo kraštą, esą, jis yra lygiateisis krašto šeimininkas ir t.t. M. Gedvilos įdomi ištisinė kalba, todėl čia ją dedame:

"Draugai!

Visos vyriausybės kreipdavo ypatingą dėmesį į mokytoją. Mokytojo pozicija labai svarbi: ji iš visų inteligentų daugiausia turi ryšių su liaudimi. Jis formuoja būsimųjų piliečių pažiūras. Dėl to vyriausybėms būdavo labai svarbu mokytojus palenkti savo pusėn, paversti juos tarnauti ištikimai valdantiesiems. Dėl to geruoju ar bloguoju, bet mokytojas buvo priverstinai įrašomas į valdančiosios partijos narius. Kadangi liaudis visuomet būdavo pavergta, buvo abejinga ir šalta vyriausybės atžvilgiu o labai dažnai net ir atvirai priešinga, tai mokytojas buvo pada rytas įrankiu, kurio pagalba liaudis buvo norima padaryti ne

kenksminga, pažaboti ją, išauklėti iš jos paklusnius vergus. Jei mokytojas nebuvo valdančios partijos narys, tai jis negalėjo būti mokytoju, jis buvo persekiojamas ir geresniu atveju išvaromas į tolimesnį užkampį. Mokytojo kvalifikacija buvo nustatoma ne pagal gabumus, bet pagal jo ištikymybę valdžiai. O kadangi vyriausybės gana dažnai keisdavosi, tai tipingu mokytoju pasidarė tas, kuris daug kartų keitė savo politinį kailį. Nors vyriausybė su mokytoju ir flirtavo, dažnai jį vadino liaudies vadu, bet materiališkai jis, kad ir paklusnus valdžiai, buvo blogiausiai iš visų valdininkų aprūpintas. Mažiausiomis išlaidomis norėta turėti iš jo visokeriopos naudos. Mokytojo padėtis Lietuvoje buvo tokia: tarp mužikų — ponas, bet tarp ponų paskutinis pastumdėlis.

Birželio 15—17 d. stojo prie valdžios toji pat darbo liaudis, kurią prižiūrėti ir prijaukinti buvo pavesta mokytojui. Pirmą kartą mokytojo gyvenime atsitinka tai, kad valdžia neverčia jį rašytis į partiją, neverčia keisti savo kailio. Komunistų partijai visai nerūpi didinti savo narių skaičių mokytojų sąskaiton. Iš viso, aš abejoju, ar taip lengvai, greit priimtų į partiją, jei pradėtų rašytis. Dabar mokytojas nėra reikalingas tam, kad palaikytų valdžios autoritetą liaudyje, nes pati liaudis valdo. Eksploatuojamoji dauguma ėmė valdyti eksploatatorių mažumą. Ir šiuo atveju liaudis puikiai apseina be mokytojo pagalbos. Mokytojas reikalingas liaudžiai, kad pakeltų jos kultūrinį lygį, kad apšviestų mūsų liaudį, kad išauklėtų būsimus piliečius šviesius ir sąmoningus. Ir pats mokytojas atsiranda kitoje padėtyje: jis jau nebe pastumdėlis ir nebe "šiaudinis" ponas, jis pats — darbo žmogus, darbo inteligentas. Jis pasidaro vienu iš tų, kurie valdo kraštą. Jis yra lygiateisis krašto šeimininkas. Jis toks pat darbo žmogus, kaip ir darbininkas ir valstietis. Kiekvienas sąžiningas nepartinis mokytojas, kuris dirbs jam pavestą švietimo darbą, bus branginamas ir vertinamas tarybų socialistinėje tėvynėje nemažiau už partinį.

Visų darbo žmonių tikslas yra bendras — kuo greičiausiai padaryti Lietuvą šviesesnę ir gražesnę. Lietuva stojo į 16 tautų sąjungą. Dabar mes negalime būti blogesniais už kitus, atsilikti nuo kitų, bet turime lenktyniuoti dėl skubesnės pažangos.

Pas mus vyksta didžiausia socialinė revoliucija. Tiesa, mes nematėm mūšių gatvėse, bet toji revoliucija vyksta sąmonėje, pažiūrose, įpročiuose, kiekviename žmoguje. Toji revoliucija verčia mus visas vertybes pervertinti. Tai, kas vakar buvo kilnu ir gerbiama, šiandien atrodo žema ir paniekinimo verta; kas vakar buvo gražu, šiandien — biauru. Viskas radikaliai pasikeičia. Ima valdyti tas, kuris per ilgus amžius buvo niekinamas ir stumdomas, kuris niekuomet dar nebuvo valdžioje. O buvęs valdovas — ponas nustumiamas į paskutinę vietą ir dar norima jį visai išgyvendinti iš Lietuvos. Kiekvienas mokytojas, šviesuolis turi

aiškiai suprasti, kad liaudis pasiryžo eiti nauju keliu ir tik tuo. O kai liaudis pasiryžta, tai kelio atgal nėra. Reikia suprasti, kad tai, kas dabar vyksta pas mus, yra neišvengiama pasaulio istorijos raida, ir nieks nepajėgs pasukti istorijos rato atgal. Aš sveikinu jus, draugai mokytojai, Liaudies Seimo prezidiumo vardu ir kviečiu jus, kaip darbo žmones, į didįjį darbą: kurti Lietuvą tautinę pagal formą, socialistinę pagal turinį. Jeigu jūs trokštate tikrai mūsų kraštui, mūsų liaudžiai gero, tai supraskite, kad Lietuva pasirinko vienintelį teisingą kelią, kuris mus ves, kartu su kitomis broliškomis tautomis, į šviesų rytojų. Tegyvuoja mokytojai, kurie tai supranta ir padeda darbo liaudžiai kurti naują darbo gyvenimą!"

Šitokiais žodžiais, kurie buvo didžiausias priešingumas tam metui, kai jau buvo pradėję siausti enkavedistai, M. Gedvilą kvietė mokytojus kurti "naują darbo gyvenimą", patikrino mokytojui branginimą ir vertinimą ir, lyg koks dievukas, patosiškai garantavo, jog niekas nepajėgs pasukti istorijos rato atgal. Jo meilūs žodžiai buvo grynas melas. Tūkstančiai persekiojamųjų bei ištremtųjų mokytojų, geriausių liaudies vaikų, šiandien byloja nekalto kraujo kalba.

Po M. Gedvilo į tribūną išėjo prof. V. Krėvė-Mickevičius, tuometinis ministerio pirmininko pavaduotojas. Jis sveikino liaudies vyriausybės vardu. Jo kalba buvo trumpa, santūri ir lietuviška. Jis palinkėjo mokytojams surasti naujų darbo būdų, rasti liaudžiai kelią į šviesesnę ateitį. Kalbą baigė lietuvių tautos himno žodžiais: "Ir šviesa ir tiesa mūs žingsnius telydi".

Toliau sveikinamąsias kalbas pasakė: profesinių sąjungų pirm. Šumauskas, mokytojų profesinės sąjungos pirm. Ruzgas ir Sveikatos Ministerijos generalinis sekretorius Girdzijauskas. Švietimo Ministerijos generalinis sekretorius Žiugžda, Pradžios Mokslo Departamento direktorius Žilionis, Pedagoginio Instituto direktorius Laužikas, Vidurinio Mokslo Departamento direktorius Mikutaitis ir agronomas Žukauskas skaitė paskaitas įvairiomis pedagoginėmis temomis, interpretuodami jas pagal naująsias sąlygas.

Vakare toje pat halėje įvyko koncertas. Jį sudarė dvi dalys: lietuviškoji ir raudonarmiečių programa. Pirmoje dalyje grynai lietuvišką programą atliko tik vilniečių mokytojų choras. Profsąjungų Rūmų orkestras grojo įvairias nereikšmingas smulkmenas, svetimtautis Hajošas smuikavo, poetai K. Boruta, A. Rūkas ir J. Kruminas paskaitė tarybinėmis temomis. Antrosios dalies mokytojai lauke susidomėję, norėdami pamatyti tikrąjį bolševikinį meną. Laukimas "neapvylė": raudonarmiečių choras padainavo, kaip visiems bolševikų "menininkams" priimta, dainą apie Staliną, dainą apie Vorošilovą ir dar kai ką. Šoko "kazoką". Kažin koks raudonarmietis ukrainietiškai paskaitė eilėraštį "Stalinas" ir Majakovskio "Apie sovietišką pasą". Visos jų vadinamosios meninės programos branduolys ir idėja buvo bolševikinių vadų garbinimas. Raudonarmiečių ansamblio pertraukėlės metu mokytojai pradėjo reikalauti lietuviškų dainų. Tatai buvo pranešta tvarkytojui prie mikrofono. Pranešėjas tą visų pageidavimą pranešė viešai ir leido sudainuoti vieną dainą. Mokytojai užtraukė "Šėriau žirgelį per savaitėlę". Raudonarmiečiai per tą laiką pasiruošė ir jau laukė dainos pabaigos. Tačiau pirmąją dainą sudainavus, be pertraukos buvo pradėta kita — "Tris dienas, tris naktis keleliu ėjau". Čia tvarkytojas šokosi mokytojus per mikrofoną raminti, prašyti nebedainuoti. Kažin koks tipas tą pat pakartojo rusiškai. Tačiau mokytojai "Tris dienas" baigė ligi galo ir tuojau vėl užtraukė "Ant kalno karklai siūbavo". Kai kurių mokytojų moterų akyse pasirodė ašaros, matant tokią viešą kovą dėl lietuviškos dainos. Tik trečiąją dainą pabaigus, galėjo pasirodyti su savo šokiais raudonarmiečiai. Dalis mokytojų demonstratyviai pradėjo keltis ir iš salės išėjo. Raudonarmiečių pamoka, kaip reikia mylėti "liaudies vadus", išėjo nevykusi, jų menas pasirodė besąs eilinė bolševikinės propagandos priemonė.

Antrąją suvažiavimo dieną vėl skaitomos tarybinės paskaitos. Skaitė teisingumo ministeris Pakar-

klis, švietimo reikalų patarėjas prie Pozdniakovo Semionovas, komunistų partijos sekretorius švietimui Preikšas, Eltos direktorius Korsakas, Suaugusių švietimo Departamento dir. Geniušas ir mokyt. Gučas. Sveikino komjaunimo ir pionierių atstovai.

Apskritai, kalbų buvo tiek daug, kad jos įgriso ligi gyvo kaulo. Nusibodo nuolatinis dažnų prelegentų mokytojų plakimas, tarybinis jų "švietimas", "naujų kelių" nurodinėjimas, reikalavimai persiauklėti, suprasti naujuosius laikus ir t.t. Tai buvo lyg kažin koks dvasinis mokytojų tampymas. Tą dieną kalbą pasakė ir Justas Paleckis. Prikalbėjęs eilę naivių žodžių bei palyginimų, tarytum turėdamas nemokšų auditoriją, jis vis kėlė Tarybų Sąjungą, kaip laisvų darbo žmonių kraštą, kaip vienintelę pasauly kultūringą šalį. Visos kitos, jų tarpe ir Lietuva, atsilikelės, pažangos stabdytojos. Jis pažymėjo, kad "Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje mokykla užims vieną garbingiausių vietų sparčiame Lietuvos kultūrinimo darbe, kurio uždavinys yra Lietuvą iš kultūriškai atsilikusios šalies išvesti į pirmaeilių Tarybų Respublikų tarpą". Tokiais akių dūmimais grindė savo kalbą aukščiausias bolševikinės vyriausybės asmuo. Šiandien gerai žinome, kad mokslas tarybiniais laikais buvo smarkiai nusmukdytas. Vietoje trylikos mokslo metų, abiturientui buvo nustatyta tik dešimt. Mokyklų programos buvo prikimštos bolševikinio balasto. Mokyklinis darbas ėjo "soclenktynėmis", nesivaržant suktybėmis didinti mokinių pažymius. Universitetuose 25% visų dėstomųjų dalykų sudarė marksizmo ir panašios doktrinos.

Suvažiavimo pabaigoje dar kalbėjo mokytojai Čepulis, Eidukaitytė, Klimavičius ir P. Cvirka. Petras Cvirka, kitų mokytojų žinomas tik iš spaudos, kaip rašytojas, — senas bolševikų pataikūnas ir Pozdniakovo globotinis, jo arbatėlių nuolatinis dalyvis, — irgi panoro savo autoritetu įtikinti suvažiavusius naujaisiais "liaudies" pasiekimais ir nuraminti įsisiūbavusias visame krašte, bolševikų žodžiais tariant, kontr-

revoliucines kalbas. Jis ėmėsi bolševikų gynėjo vaidmens. Jo kalbos pagrindu buvo tikrosios mūsų liaudies anuo metu plačiai paskleisti nusiminimo žodžiai, kad "dabar mes vėl esame po rusu". Cvirka šokosi aiškinti, kad tas posakis yra visiškai nevykęs ir nieku nepagrįstas. Jo žodžiais, mes esame ne "po rusu", o su rusu, ukrainiečiu, gruzinu ir kitomis TSRS tautomis, kaip lygus su lygiais. Žinoma, jo vaikiškoms pasakoms tepatikėjo, tur būt, tik čia pat sėdį prezidiumo galvos. Mokytojų veidais nuskriejo šypsniai, kurie, kitomis aplinkybėmis, būtų pavirtę skaniausiu juoku. Mokytojai, nepažinę Petro Cvirkos, stebėjosi tokiu pretendavusio į rašytojus naivumu.

Tikriausią visų suvažiavusių mokytojų nuotaiką, išklausius bolševikinių kalbų bei paskaitų, išreiškė pačioje suvažiavimo pabaigoje visų **sugiedotas Lietuvių Tautos Himnas.** Tai buvo nepaprasta visų mokytojų vieningumo demonstracija, drauge tai buvo stipriai jaudinąs momentas, niekuomet nėišnyksiąs iš dalyvavusių atminties. Tuojau po Internacionalo, kurio visiškai niekas negiedojo, o grojo tik orkestras, kažin kuriame krašte būrelis mokytojų užtraukė "Lietuva — tėvynė mūsų ..." Staiga visi kaip vienas mokytojai atsistojo, ir himno žodžiai tvirtai aidėjo plačioje salėje. Atsistojo ir orkestras. Už stalo sėdįs prezidiumas pasijuto nepaprastoje padėtyje: jei sėdėsi — aiškiai pasirodysi tautos duobkasys, jei atsistosi — būsi kontrrevoliucionierius, liaudies priešas. Iš pat pradžių vieni prezidiumo nariai stojosi, bet, lyg įkąsti, vėl sėdosi. Pamatę kitus stojant, vėl stojosi ir vėl sėdo. Pasijuto nesavame kailyje. Kiti atsistoję liko rymoti šonu, ant stalo atsirėmę alkūne, suprask — jie nei stovi, nei sėdi, "ir vilkas sotus, ir avis sveika". Dar kiti ramių ramiausiai... užsirūkė ir per visą himną pūtė dūmą po dūmo. Vyko tikra komedija, deja, ji reiškė būsimą lietuvių tragediją. Mokytojai, kai kurie tuo metu buvę kieme, išgirdę giedamą himną, — kur jis bebūtų — toliau ar arčiau halės, — sustojo ir nusiėmė kepures. Tatai buvo skaudus momentas, ir daugelis jau-

tresniųjų mokytojų giedojo su ašaromis akyse: visos aplinkybes rodė, kad tai yra paskutinis viešas himnas.

Suvažiavimas, paaiškėjus jo ideologijai ir reikalavimams, nebuvo įdomus ar svarbus. Paskaitų metu auditorijoje buvo skaitomi laikraščiai, išeinama iš sales nesulaukus pabaigos, praleidžiamos paskaitos ir t.t. Visas suvažiavimo turinys buvo svetimas, neaiškus, klaikus. Todėl buvo gaudomi lietuviški suvažiavimo momentai ir ovacijų ar dainų būdu išryškinami. Mokytojų mases sukeltas įspūdis buvo nepaprastas ir jausmingas kiekvienam doram lietuviui. Apie mokytojų nesidomejimą suvažiavimu rašė, savotiškai kaltindamas, ir tuometinis likęs vienintelis pedagoginis žurnalas "Mokykla ir Gyvenimas" (Nr. 8). Straipsnyje, "Istorinį suvažiavimą prisiminus", kažin koks Kostė rašo:

"Pagal programą paskaitos prasideda 9 val., o mes susirenkam taip apie 9 1/2 val., prasideda 15 val., tai mes būtinai renkamės iki . . . 16 val. Paskaitai baigsis 18 val., tai mes, kaip adatų prisivalgę, Į lauką pro duris skubėdami jau pradedam grūstis mažiausiai pusvalandžiu anksčiau. Paskaitininkas ar kitas kalbėtojas siunčia mums nuoširdžiausius žodžius, o, žiūrėk, didžiulė mūsų dalis tuo tarpu, kaip audrų sukeltomis bangomis, taip liūliuojam, judam, stumdomės ir triukšmingai grūdamės į lauką pro duris . ..

Prasideda paskaita. Salėje tyla. Klausytojui malonu klausytis naujųjų minčių, o paskaitininkui miela tokiai auditorijai šnekėti. Bet. . . prie priekinių durų stovinčios poniutės gražion papurusiais plaukais galvutėn iš kažkur atskrenda sparnuota mintis. Ir buvusio aukšto tautininkiško valdininko poniutė — mokytoja raudonomis lūpytėmis, šimtaspalve šilkų suknele ir krokodilo odos batukais pasipuošusi, tik cap-cip, cip-cap ir nucapsi išilgai per visą salę net už tribūnos . . . Graži poniutė, nieko jai neprikiši. Bet koks čia sąryšis su liaudies švietimu, drausmingumu ir kultūringumu! O juk, prisimenam, panašių vaizdelių egzempliorių buvo daugybė . ..

Štai durys už prezidiumo stalo ir prieš. Paskaitos metas. Užeina draugams toks niežėjimas iš salės išeiti. Rodos tie, kurie stovi už prezidiumo stalo eitų pro čia pat esančias artimiausias duris, o antrieji pro artimiausias. Bet ot ir čia kažkokio papročio šuniukas švietėjo galvon įstringa. Tie, kurie stovi už prezidiumo stalo, eidami į lauką, būtinai nužingsniuos per visą salę

ir išsigrūs pro priešakines duris, ir atvirkščiai. Na, ar neatrodo, draugai, nors truputį keistas šis paprotys?! Iš kur jis ir išdygęs? . . .

Eina paskaitos. Laukiama atvykstant aukštųjų Vyriausybes narių. Draugas Žiugžda nuoširdžiai prašo visus atsisėsti, nes vietų yra pakankamai. Dalis atsisėda, bet dalis lieka stumdytis prie durų. Drg. Žiugžda prašymą pakartoja. Vėl dalis nueina ir atsisėda, bet didelė dalis prie visų durų pasilieka, ir gana. Drg. Žiugžda laukia, o mokytojai, sustoję prie durų, šypsos. Draugas Žiugžda trečią kartą pakyla, tiesiog, kategoriškai jau reikalaudamas visų atsisėsti. Tik dabar iš lėto pasijudina prie durų stovėję draugai ir slieko žingsniais nukiūtina atsisėsti. Ir taip, kol švietėjų armija susėda, sugaištana beveik pusvalandis. O juk per tą pusvalandį būtų galima buvę šio to rimtesnio, kaip lėtojo šliaužiojimo į sėdimas vietas pavaizdavimo, pasimokyti. Ar ne taip? . . .

Nors dauguma drg. Žiugždos kategoriškojo prašymo paklausė, vis dėlto dalis draugų pasirodė taip "didvyriškai" užkietėję, kad vis tiek pasiliko stovėti ir ramstyti sienas prie durų. Kažin, ar šiems draugams taip halės sienos ir durys patiko, kad niekaip negalėjo su jomis atsiskirti, ar puspadžiai prie grindų prisvilo, o gal diegliai į žarnas buvo įsimetę ir negalėjo jie sėdėjimui susilenkti. Kažin? . . ."

Labai būdinga, kad to pat straipsnio pradžioje tas pat autorius visiškai priešingai rašo: .. dvi dienas didžiausiu rimtumu paskaitas sekėm, o už gražiąsias mintis, už raudonarmiečių meną, už linkėjimus ir už didžiojo darbo žmonijos vado ir mokytojo drg. Stalino laimę skambiausias ovacijas kėlėm". Iš pradžių norėta pameluoti, bet toliau, kaip matėm, išlindo yla iš maišo.

Iš suvažiavimo mokytojai skirstėsi, lyg po pirties. Pirmiausia, jie gavo pylos, kad mokytojas buvo buvusių valdžių įrankis, slopino liaudies sąmonę, ugdė joje vergų dvasią (!). Visi buvo sumišę: ne dėl to, kad bolševikiniai kalbėtojai priplepėjo nesąmonių ir ne dėl to, kad prarūgusį melą tėškė į akis tikriesiems liaudies bičiuliams. Daugiau dėl to, kad jie viena ranka plakė, o antra glostė ir liepė neverkti: vieni mokytojus išvadino kapitalistinio režimo tarnais, antri (dažnai net ir tie patys, tik kitose kalbos vietose) sakė, kad darbo liaudis (atseit, bolševikai) mokytojais

pasitiki; tik mokytojai turi įrodyti esą verti to pasitikėjimo. Tam pirmasis receptas — studijuoti Markso, Engelso, Lenino ir Stalino raštus ir "įdiegti savo auklėtiniams mintį, kad jų tėvynė yra dirbančioji įvairiataute Tarybų Sąjunga" (čia pat buvo sakoma, kad valdžia nereikalauja mokytojo keisti savo kailio!). Vis dėlto, anot jų, didžiausias uždavinys tenkąs Lietuvą išvesti iš atsilikusios šalies į pirmaeilių tarybų respublikų tarpą, pasivyti jas. Šis postringavimas ir vėliau buvo visų bolševikų plačiai vartojamas, tačiau ir tada ir visu bolševikiniu metu mokytojai jokiu būdu nesuprato, kodėl, būtent, reikia vytis visais atžvilgiais nuskurusias sovietines respublikas? Šis vijimosi žodis virto pajuokos ir anekdotų objektu, ir mokykloje auklėtiniai iš tikrojo lietuvio mokytojo lūpų negirdėjo apie reikalą pasivyti "seniai laimingas genialiojo Stalino Konstitucijos saule besidžiaugiančias tautas".

Mokslo metai normaliai turėję prasidėti rugsėjo 1 d. Tačiau bolševikai nemaža atostogaujančių mokytojų savo atostogavimo vietose buvo paėmę vadinamajam žemės pertvarkymo darbui. Be to, mokyklų pastatuose dirbo žemės ūkio komisijos. Dėl to Švietimo Ministerija aplinkraščiu Nr. 667 pranešė, kad dėl šių priežasčių ir, esą, dėl mokyklų būstinių remonto mokslo metų pradžia nukeliama į rugsėjo 16 d.

Tą dieną mokyklai buvo suorganizuota antroji stambi melo demonstracija. Tai buvo vadinamoji

mokslo metų pradžios šventė.

Bolševikai senu savo metodu šiuo pakaitalu siekė užtikrinti ligšiolinę tradiciją mokslo metus pradėti pamaldomis, jų vietoje surengdami patosiškas iškilmes, norėdami, kad jų įspūdis pritrenktų atsimenamąsias mokyklines apeigas bažnyčioje.

Toji šventė, įvykusi Kaune, toje pat sporto halėje, buvo per radiją transliuojama visoms mokykloms provincijoje. Mokyklos turėjusios šventės kalbas išklausyti prie radijo aparatų. Bet iš to išėjo blefas: viena, tatai daugumoje mokyklų buvo techniškai neįmanoma, antra — pasirodė, kad kai kurių mokyklų

radijo aparatus invazijos dienomis buvo be jokių ceremonijų savo reikalams nusavinę gausiose vietose surengę savo stovyklas raudonarmiečiai. Tačiau del to Kaune nebuvo jaudinamasi. Čia manifestacijos vis tiek ėjo pagal planą.

Gyvąjį šventes turinį sudarė Kauno miesto visų pradžios mokyklų mokiniai su savo mokytojais; kitos mokyklos atsiuntė po kelis mokinius — atstovus. Vadinasi. bolševikiniai vadai sumanė pasirodyti ir savo kalbas įpūsti pačiam jaunajam mokykliniam jaunimui — pradžios mokyklų mokiniams.

Šventės techninė tvarka buvo iš anksto nustatyta tam tikro komiteto mokslo metų darbo pradžios minėjimui rengti. Rugsėjo 12 d. šis komitetas išleido šiuo reikalu dvi instrukcijas. Jose, be paprastų technikinių nurodymų, yra keletas būdingų to meto laikui, maža dalimi parodančių, kaip buvo organizuojamos eitynės, ovacijos ir gėlės "aukštiesiems svečiams", atsimenant, kad po įvairių mitingų bei švenčių tarybinė spauda plačiai aprašydavo "liaudies džiaugsmą", pasireiškusį eitynėse gausiais paveikslais ar plakatais, didžiulėmis ovacijomis ir mitingo vadų apdovanojimu gėlėmis. Pirmiausia, instrukcijoje pažymėtas pageidavimas, "kad mokyklų eitynės į sporto halę turėtų vėliavas, neštų paveikslus, plakatus ir mokiniai būtų pasipuošę gėlėmis". Tolėliau nurodyta, kad "sporto halėje, minėjimui prasidedant, aukštieji svečiai pasitinkami atsistojimu ir ovacijomis. Taip pat ir išleidžiami. Minėjimo programos metu mokiniai turi sėdėti visiškai ramiai ir nevaikščioti". "Aukštiesiems svečiams papuošti gėlėmis V. Kudirkos, Jablonskio, Vokietaičio, J. Damijonaičio, 2, 4, 7, 13, 15, 28, 34, 37 ir 40 pradžios mokyklos paskiria po 1 mergaitę ir 1 berniuką (I ar II sk.) ir atveda ten, kur bus pareikalauta. Gėlės bus parūpintos".

Šios instrukcijos nurodymai, kurie to meto sąlygomis buvo lygūs įsakymui, pavaizduoja, kad ir mokykloje tarybinio džiaugsmo pasireiškimai buvo organizuojami iš viršaus, prievarta. Be to, į šventę ir at-

gal A. Panemunes, Aleksoto ir Vilijampolės pradžios mokyklų mokiniai buvo vežami didžiaisiais Kauno miesto susisiekimo autobusais.

Šventėje gana ilgas kalbas pasakė Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis ir švietimo liaudies komisaras A. Venclova. J. Paleckis sveikino Aukščiausios Tarybos Prezidiumo ir Lietuvos komunistų partijos centro komiteto vardu. Abiejų kalbos norėjo išryškinti, kad lig šiol mokykla buvo apgaubta prietarų, kad visi mokslai buvo migloti, migdė moksleivių sąmonę, kad tik dabar jie galės savo žiniomis susilyginti su Tarybų Sąjungos moksleiviais, na, ir užaugti gerais komunistais. Kalbos buvo smarkiai persunktos ligšiolinės mūsų mokyklos niekinimu ir sovietinės mokyklos aukštinimu. Dar kalbėjo žydelis Lurje, sveikinęs vidurinių mokyklų mokinių ir komjaunuolių vardu, ir Kuznecovas, sveikinęs pionierių vardu. Be to, V. Ruzgas sveikino profesinės mokytojų s-gos vardu. Komjaunuolis Lurje autoritetingai pažymėjo, kad komjaunuoliai, kaip priekinis moksleivių būrys, visais atvejais padės mokytojams, ypač ruošiant kadrus socialistinei tėvynei. "Mes, komjaunuoliai moksleiviai, savo ruožtu pasižadam visomis jėgomis jum padėti vykdyti Vladimiro Iljičiaus valią. Kreipkitės visais rūpimais klausimais į mus. Mes visada pasiryžę jums padėti", — kalbėjo visiems lietuviams moksleiviams komjaunuolis Lurje. Pionierius Kuznecovas, kažin kurios tautybės, džiaugėsi visų vaikų vardu, kad senos nemylimos mokyklos dingo, kad dabar "mumis rūpinasi pats mylimiausias ir brangiausias mūsų draugas Stalinas". Papasakojo, kad Minske ir Maskvoje matęs pionierių rūmus, stebėjęs pionierių pramogas ir t.t., ir pažymėjo, kad "tas visas laukia ir mus" (citatos kalba netaisyta). Paleckis, Venclova, Lurje ir Kuznecovas baigė savo kalbas nusibodusiu padėkos posmu Stalinui. Po kalbų P. Cvirka paskaitė kažin kokį savo kūrinį apie poną, likusį visiškai nesuprastą. "Linksmieji broliai" ir solistas Kučingis padainavo; tai buvo vaikams įdomiausia vieta,

kaip ir toji, kada Cvirkos skaitymo metu nutrūko perdavimas garsintuvais, o jis pats likosi tik žiopčiojąs. Vienintelis įspūdingas šventes momentas tebuvo prieš keletą dienų mirusio žymaus lietuvio pedagogo ir vaikų literatūros kūrėjo Prano Mašioto pagerbimas susikaupimo valandėle, šventės pabaigoje buvo orkestro grojamas Internacionalas; jo niekas negiedojo, dargi nei nemokėjo.

Žydų pradžios mokyklos atėjo su "didžiosios tėvynės" vadų paveikslais, apsikarsčiusios raudonomis vėliavomis bei vėliavėlėmis ir su, būtinai, raudonomis, kad ir daugumoje popierinėmis, gėlėmis. Jie, tiek į sporto halę ateidami, tiek iš jos grįždami, be atodairos plėšė rusiškai bolševikines dainas, kada-ne-kada įterpdami verstines lietuviškai. Tatai buvo kiekvienam koktu, siaubinga ir grėsminga. Tai stebėjo ir mūsų mokyklų mokiniai, ypač sporto stadijone, kur prieš iškilmes ir po iškilmių vyko tvarkymasis. Dainos apie Katiušą pirmąjį posmą išgirdę, jie, iš suaugusių išmokę perefrazuotus tos dainos žodžius, tarp savęs su pašaipa imdavo niūniuoti. Ir vėliau, be kitų, buvo mėgiamas šis "Katiušos" (Dainos apie mergelę) varijantas:

Jau pražuvo sviestas ir kiaušiniai,
Jų jau niekur negalima gaut.
Taip buržujus visus išnaikinę,
Greitai eisim patys ubagaut.

Žinome mes senąjį režimą,
Kaip tie "ponai smaugė" mus visus.

Iš žievių jų siūsim sau batus.

Mums gyventi daros vis "geriau".
Ir arbūzų su žieve priputę,
Galime visus metus badaut.

Šia proga pažymėtinas, kaip pavyzdys, ir "Suliko" dainos varijantas:

Kapą Stalinui troškau rast,
Blaškėsi širdis man skausme.
Be tėvynes čia kankinuos,
Kur tu — atsiliepk, Lietuva!

Tarp burliokų, žydų bailiai
Lietuvaitė verkė jauna.
Atsidusus ji paklausė jų;
— Ar tuoj bus laisva Lietuva?

Pratarė ji lūpom žodžius
Ir nuskrido aidas laukais.
Lietuvaitei su tuo aidu,
Rodos, kas atsakė: — Aš esu!

Kitą dieną, rugsėjo 17, visame krašte prasidėjo mokslas. Atvykę į darbą moksleiviai patyrė, kad iš mokyklų

pašalinti visi tautiniai ir religiniai ženklai.

Visose mokyklose tuo reikalu dar rugsėjo mėn. pradžioje buvo gautas aiškus aplinkraštis. Pradžios mokyklų mokytojams teko pats sunkusis uždavinys šiuos visus reiškinius paaiškinti jauniesiems. Jau atėję į mokyklą neberado kryžiaus ir valstybinių ženklų. Pradedant pamokas paprastu pasisveikinimu ir tokiu pat būdu baigiant, buvo juntamas kažin koks nevykęs veiksmas, kažin koks trūkumas. Jaunieji nuolat čia vieną, čia kitą mokytoją paklausia, kodėl nėra kryžiaus, kodėl nekalbama malda, tačiau tikrąją prasmę viešai nė vienas mokytojas negalėjo paaiškinti: vieno klasėje mokosi daugiau ar mažiau svetimtaučių (miestų bei miestelių mokyklose), antrojo — yra neaiškių tėvų vaikų, trečiojo — esama plepių, padaužų, silpnesnio būdo ir t.t. Nebuvo tikra, kad mokyklos gyvenimo paslaptys, ypač bolševikinio sekimo laikais, neišeis į viešumą. Pasirinktas vidurinis kelias; jo buvo laikomasi viešumoje per visus mokslo metus. Maldos nekalbėjimą teko aiškinti, kad bolševikai nepripažįsta tikėjimo ir dėl to valstybinėje — bolševikinėje įstaigoje negalinti būti jokia tikėjimo praktika ar ženklai. Drauge buvo primenama, kad melstis namie ar kitur nedraudžiama. Tokiu tarp žodžių suvokiamu aiškini-

mu mokiniai suprasdavo tikrąją mintį, nusistatydavo prieš bolševikinę propagandą, vengė rašytis į pionierių organizaciją ir t.t. Pats tikįs mokytojas bažnyčią lankyti vengdavo arba lankydavo slapta. Tikįs mokytojas negalįs būti "socialistines tėvynės" auklėtoju: tokių priekaištų tikintiesiems tekdavo ne tik iš vietos bolševikų ar bolševikuojančių, bet apie tai visiškai viešai išsitardavo ir aukštesnieji bolševikai mitinguose ar specialiuose mokytojų susirinkimuose, spaudoje ir kitur, kur iškildavo kalba apie mokytojo darbą. Del paties tikybos objekto pradžios mokykloje švietimo vadovybe šitaip pareiškė (Pradžios Mokslo Departamento 1940 m. rugpiūčio 5 d. raštas Nr. 20530 pradžios mokyklų inspektoriams):

"1939/40 mokslo metais ir anksčiau kai kuriems mokiniams, nesimokiusiems ar neišlaikiusiems tikybos egzaminų, nebuvo išduoti mokyklos baigimo pažymėjimai.

Prašau gerb. Inspektoriaus painformuoti visus mokyklų vedėjus, kad mokiniams, kurie tikybos nesimokė ar per egzaminus iš tikybos buvo atestuoti nepatenkinamu pažymiu, reikia išduoti mokyklos baigimo pažymėjimus, tikybos pažymio visai nežymint.

Mokiniai, kurie vien dėl tikybos palikti antriems metams tame pačiame skyriuje, keliami į aukštesnį skyrių".

Negalėdami maldos kalbėti viešai, daugelyje pradžios mokyklų mokiniai, ypač vyresniųjų skyrių, kalbėdavo patys vieni prieš pamokas ir po pamokų. Tatai truko ilgoką laiką. Vėliau šis paprotys išnyko dėl nesutartinumo, drausmės stokos, kas suprantama, žinant tokių "revoliucionierių" amžių. Tačiau dar atsitikdavo,. kad lentoje nupiešdavo, prirašinėdavo įvairiausių religinių šūkių, kuriuos tuojau nutrindavo, lig tik pasirodydavo mokytojas. Bolševikinis metas smarkiai suardė mokytojo ir mOkinių santykius: nuoširdumą, atvirumą, nors vieni ir antri buvo tos pat minties.

O kuo paaiškinti, kad senasis mūsų herbas — baltas vytis raudoname dugne — nebetinkamas? Nieku. Naujasis herbas buvo atsineštinis, nukopijuotas pagal Tarybų Sąjungos respublikų šabloninius herbus. Jis su lietuvių tauta neturėjo nieko bendra. Buvo primestas iš šalies. Mokytojams savo mokiniams teko

konstatuoti tik faktą. Lygiai tas pat buvo ir su himnu. Kodėl nebegiedamas? Mokytojai atsakymo neturėjo. Juk ir jis nebuvo kapitalizmo požymis. O kas gi yra tas Internacionalas? Kaip suprasti žodžius "Pirmyn, vergai nužemintieji..."? Juk mes nebuvome vergai, — tai, tur būt, dabar tokie esam? Šitokiais ir kitokiais klausimais apiberdavo jaunieji mokytojus.

Nors paaiškinimų trūko, bet mokiniai gerai žinojo, kokios rūšies reformos vyksta mokykloje. Namiškių ir vyresniųjų moksleivių (vidurinių mokyklų) pavyzdžiu, jie slaptomis niūniuodavo himno melodiją, mokėsi perefrazuoto Internacionalo žodžių ir kūrė naujus, juos dainavo, perrašinėjo, dalinosi, skleidė toliau.

Plačiai paplito ir šifruoti eilėraščiai. Pirmu žvilgsniu jų turinys atrodė stipriai bolševikinis, nesukeliąs jokio prieštarybinio vaizdo. Sakytume, tai buvo be abejojimo grynai bolševikinių minčių kūrinys, galėjęs būti drąsiai viešai deklamuojamas bolševikinėje aplinkumoje. Tačiau prie tokių eilėraščių pridėtas šifro raktas duodavo galimumą perskaityti turinį tikrąja prasme. Pavyzdžiui, eilėraštis "Ateities vizija":

1. Kraujų pašvaistėm sudegs gaisruose
2. Bažnyčių kryžiai, aukos altoriai,
3. Dings amžiams audrų baisių keliuose
4. Ant Baltų žemės Lietuvos Vytis.

5. Šviesioji saule — Staline vade,
6. Nežus niekuomet tavo idėjos,
7. Mus, kaip erelius, iš lizdo veda
8. Žėrinti žvaigždė Rusijos Kremliaus.

9. Ant žemės rutulio raudonos skaros,
10. Stiprins didvyrius pergalės kovai,
11. Pulkai raudoni ir vadas Stalinas
12. Sutriuškins priešų žiauriųjų galvą.

13. Greit jau užtemsi amžinam miegui
14. Lietuva brangi ir tavo sūnūs,
15. Bočių tikyba, kapų smūtkeliai
16. Subirs į dulkes po mūsų kojom.

Raktas: skaitvti 1 ir 9 eilutes, 2 ir 10, 3 ir 11, 4 ir 12, 5 ir 13, 6 ir 14, 7 ir 15, 8 ir 16.

Pagal aplinkraštį klasėse pakabintieji senųjų kryžių vietoje Lenino ir Stalino paveikslai iš pat pirmųjų dienų virto pašaipos objektu. Esą, tai naujieji dievai. Buvo gailimasi, kad graži klase tapo sudarkyta. Su paveikslais atsitikdavę įvairių nuotykių. Paplito naujieji "poteriai", pavyzdžiui:

1. "Vardan tėvo Lenino ir sūnaus Stalino ir jų prakeikto komunizmo.

2. Tėve žydų, Staline, kursai tupi Kremliuje, teesie prakeiktas tavo vardas, teprasmenga tavo karalystė, tenebūnie tavo valia nei Maskvoje, nei Lietuvoje, kasdieninės mūsų duonos paskutinio kąsnio neatimk mums šiandien ir išleisk iš kalėjimo mūsų nekaltus žmones, kaip išleidai visus kraugerius, komunistus ir kitus valkatas. Ir nevesk mūs į pražūtį, bet gelbėk mus nuo kasdien artėjančios bado šmėklos.

3. Sveika Rusija, nelaimės pilnoji, Stalinas su tavimi. Tu paniekinta Europoje ir paniekintas tavo nekultūringas vaisius Stalinas. Šventoji Lietuva, mūsų motina, gelbėk mus nuo azijatų. Būsim tau dėkingi dabar ir mūsų mirties valandoje.

4. Tikiu į kvailą Leniną, nieko negalintį, žiauraus bolševizmo įkūrėją, ir į velnio sūnų Staliną, kursai prasidėjo iš Gruzijos išviečių kvapo, kentėjo dėl savo kvailumo prie caro Nikalojaus, buvo įmestas į kalėjimą, vos tik nenumirė ir nepalaidotas. Kai išėjo iš kalėjimo, atsivėrė pragaras. Lapkričio septintąją atsikėlė lyg iš numirusių, įžengė į Kremlių. Iš ten atėjo nekaltų lietuvių teisti. Tikiu į atgimstančią Lietuvą, su kultūringais kraštais bendradarbiavimą, raudonųjų banditų išvarymą, bolševizmo žlugimą ir į laimingą visiems gyvenimą".

Del tautinių ir religinių ženklų, himno bei maldos pašalinimo kilo visiškai pagrįstų kalbų, kad bolševikai siekia sunaikinti ir lietuviškumą ir tikėjimą. Tokios mintys plačiai paplito po visą kraštą, sutapdamos su visa eile kitų nemokyklinio gyvenimo pavyzdžių. Šias kalbas gerai žinojo ir valdantieji. Dėl to Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas M. Gedvila savo ilgoje kalboje, pasakytoje Kauno Valstybės Teatre 1940 m. lapkričio 6 d. Spalio Revoliucijos šventės išvakarėmis, rado reikalą į tai atsakyti. Vienoje vietoje jis pasakė: "Paimkime keletą argumentų, kuriuos tie nepatenkintieji panauduoja agitacijai prieš Tarybų Lietuvą:

1.*Patriotizmas:* sako — bolševikai išnaikins lietuvybę; panaikino tautinę vėliavą ir himną, surusins Lietuvą".

Ar esama bent mažiausio pagrindo panašioms kalboms? Tautinė vėliava ir himnas buvo senojo režimo simboliai. Nejaugi, juos panaikinus, naikinama ir lietuvybė? Atsimenam, panašiai kadaise kalbėjo ir rusų baltagvardiečiai, kai išėjo iš apyvartos rusų trispalvė ir himnas "Bože caria chrani". Bet ar dėl to rusų tauta išnyko? Kažkaip negirdėti apie tai.

2. *Tikyba:* sako — "bolševikai nori išnaikinti dievą: dievas buvo, dievas yra, dievas bus".

Mūsų konstitucija laiduoja kiekvienam piliečiui sąžinės laisvę. Niekas nesikėsina gerus katalikus paversti bedieviais. Nori — tikėk, nori — netikėk, tik netrukdyk valstybinio darbo. Jei trukdysi, tai vis tiek, ar katalikas ar bedievis, atsakysi teisme. Melstis nedraudžiama namie, bažnyčioje, kapinėse ar kitur, tik nekelk skandalų.

3. *Atstumtoji inteligentija:* sako — "inteligentui blogi laikai užėjo, inteligentas perniek laikomas".

Ar tikrai taip? Priešingai, visoje Tarybų Sąjungoje mokytojui, inžinieriui, profesoriui, artistui, meninkui, jei jis dirba nuoširdžiai, — didelė pagarba. Tiesa, 1918-20 m. revoliucijos pradžioje , kai dalis senos rusų buržuazinės inteligentijos, užuot padėjusi darbą dirbti, ėmė kenkti ir varyti sabotažą, tokia inteligentija nebuvo glostoma.

Mūsų inteligentija — daugumas — dirba gana sąžiningai, bet vis dėlto kažkaip nuošaliai stovi — neįsijungia į bendrą darbo žmonių talką. Ar čia drąsos trūksta, ar čia kas kita?

Partija ir vyriausybė atvirai sako, kad kiekvienas inteligentas, kuris dirbs sąžiningai, bus gerbiamas. Juk turime pakankamai pavyzdžių, kai atsakingose pareigose sąžiningai dirba buvę liaudininkai, socialdemokratai ir net krikščionys demokratai".

Šiais naiviais žodžiais ir pasakėlėmis M. Gedvila "atrėmė" plačias ano meto teisingas kalbas. Tačiau neįtikino ne per nago juodymą. Lietuviui tautine vėliava ir himnas nebuvo "seno režimo simboliai". Tai yra tautos šventenybės, kurios lieka visų režimų gerbiamos. Kad einama prie religijos sunaikinimo — matė kiekvienas savo akimis. Na, o kad **kiekvienas inteligentas buvo prakeikimu paženklintas** — įrodo tremtinių likimas ir išlikę siaubingi inteligentijos išnaikinimo planai. M. Gedvilos tariamasis atvirumas tebuvo akių muilinimas. Tai suprato visi.

Kitas pradžios ir kitų mokyklų valomasis darbas, tiesa, įvykęs anksčiau, buvo

priešbolševikines literatūros pašalinimas.

Birželio 20 d., t. y., šeštąją bolševikines invazijos dieną, naujasis švietimo ministeris Antanas Venclova pirmiausia įsake visų mokyklų ir kitų įstaigų vadovybėms pašalinti visas knygas, rašančias apie buvusį respublikos prezidentą Antaną Smetoną bei jo paties raštus. Tuo reikalu išleido aplinkraštį Nr. 657:

"Įsakau visų mokyklų ir kitų Įstaigų vadovybėms pasirūpinti, kad

1) A. Smetonos raštai, 4 tomai,

2) A. Smetonos "Pasakyta parašyta",

3) A. Smetonos "Didžiosios mintys",

4) I. Kisino "Antano Smetonos bibliografija ir bio-bibliografija",

5) A. Saulaičio "Vado pasėke",

6) K. Binkio "A. Smetona 1874 — 1934 metais",

7) K. Masiliūno "Antano Smetonos raštų žodynas" ir

8) visos kitos knygos, išleistos ligi š. m. birželio mėn. 17 d., kurios liečia A. Smetoną arba jo raštus — tuojau būtų pašalintos iš visų įstaigų, knygų, skaityklų ir bibliotekų".

Liepos mėn. 25 d. aplinkraščiu Nr. 667, generalinio sekretoriaus J. Žiugždos pasirašytu, įsakyta išimti iš apyvartos knygas, "kurios yra nukreiptos prieš 1) Sovietų Sąjungą, 2) Komunistų Partiją ir visas kitas, kurios savo turiniu nesiderina su Sovietų Socialistines Lietuvos kūrybos dvasia". Knygos turinčios būti formaliai nurašytos ir, neleidžiant jomis naudotis, laikomos bibliotekoje ligi atskiro nurodymo. Šių knygų sąrašai šiuo įsakymu turėjo būti prisiųsti Švietimo Ministerijai.

1940/41 mokslo metų pradžioje buvo pradėta vykdyti ir

pradžios mokyklų sistemos reforma.

Taikantis prie sovietinės sistemos, buvo numatoma sutrumpinti mokslo metų skaičių pradžios mokyklose ir taip pat vidurinėse mokyklose. 1940/41 m. m. I skyrius pavadintas parengiamąja klase, II skyrius

— I klase, III skyrius — II klase, IV skyrius — III klase, V skyrius — IV klase. VI skyriaus pavadinimas liko nepakeistas, nes kitais metais šis skyrius turėjęs būti panaikintas. V skyrius (IV klase) būtų dar veikęs. Vėliau buvo numatyta pradžios mokslui palikti keturi skyriai, su parengiamuoju prieklasiu. Vadinasi, su vidurine mokykla pradine drauge turėjusi sudaryti dešimties metų mokyklą. Perspektyvos mokslo lygiui buvo aiškiai nedžiuginančios.

Tarybiniams mokslo metams išleistos vadinamosios

naujosios pradžios mokyklų programos.

Pasirodė, kad visiškai naujų, tikrai bolševikinių, pradžios mokyklų programų nesuspėta duoti. Bolševikiniams mokslo metams buvo perredaguotos senosios (oficialiai atskiru Švietimo Ministerijos leidiniu paskelbtos — 1940 metais, prieš invaziją) programos. Pastovios programos, priderintos prie sovietines mokyklos, buvo numatytos parengti 1941/42 mokslo metams. Apie tai dar prieš 1940/41 mokslo metams prasidedant pranešė spaudai tuometinis pradžios mokslo departamento direktorius V. Žilionis, pažymėdamas, kad pataisytosios programos skirtos tik pereinamajam laiko tarpui. Tačiau jau paskubomis padaryti pataisymai ir atskiri nurodymai vaizdingai rodė, kad bolševikiniam auklėjimui turinti būti duota svarbiausioji vieta. Taigi, numatant būsimąsias tikrąsias programas prilyginti sovietinės mokyklos lygiui, aišku, jose šis ideologinis momentas būtų buvęs ligi maksimumo sustiprintas.

Kad mokytojų nenugąsdintų, švietimo vadovai, raštais kreipdamiesi į mokytojus, oficialiai vengė žodžių "bolševizmas", "komunizmas". Jie pasigavo nekaltą žodį "socializmas", kurį visur bruko, kur tik reikėjo pasakyti "bolševizmas", "komunizmas", manydami visą inteligentiją pagauti ant meškerės. Bet visos pastangos buvo veltui: mokytojai perdaug gerai skyrė grūdus nuo pelų, kad liktų naiviai suvedžiojami. Visų pirma, buvo matoma, kad inteligentija diena po

dienos tirpsta enkavedistų rankose, antra — komunistiniai agitatoriai ir agitatorėliai įvairiomis progomis nesivaržydami kalbėjo, kad mokytojai turį išauklėti tikrus bolševikus. Jie demaskuodavo visas švietimo vadovybes užkulisines mintis. Dėl to ir buvo juokingas šitoks saldžialiežuvavimas apie tarybinės mokyklos tikslus, įrašytas švietimo Liaudies Komisariato išleistame "Pradžios mokyklų programų 1940 — 1941 m.m." leidinėlyje: "Socialistinės Lietuvos pedagogo idealas yra išauklėti ateities žmogų — laisvą nuo prietarų, mylintį kiekvieną darbą, sąmoningą socialistinės respublikos pilietį, kuriam nuoširdžiai rūpėtų visų darbo žmonių solidarumas, brolybė, naujojo — socialistinio gyvenimo kūrybą". Rėkiamai linksniuojamas "socializmas" čia ir kituose švietimo vadovybės programiniuose nurodymuose yra aiškus "bolševizmo" pakaitalas.

Naujoje pamokų lentelėje buvo pašalinta tikyba. Jos vietoje įdėta rusų kalba. Kiti objektai liko tie patys. **Lietuvių kalbos** programoje esminiai pakeitimai padaryti IV, V ir VI skyriams, "Kalbėjimo ir skaitymo" grupėje. IV skyriaus programoje pašalinti Daukantas. Baranauskas, Pietaris, Basanavičius, Vaičaitis, Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda, A. Smetona, Simonaitytė. Jų vietoje įdėti Leninas, Stalinas, L. Gira, S. Neris, K. Boruta, A. Venclova, P. Cvirka. Rašytojus einant, turėjo būti ypačiai iškeliami tie, kurie nusipelnę "darbo žmonių kovai dėl geresnės ateities". Iš V. skyriaus išimti Daukantas, Valančius, o įdėti Žemaitė, J. Janonis, K. Boruta, V. Krėvė, A. Venclova, V. Katajevas ir M. Gorkis. Vietoje "Apsakymėliai ir eilėraščiai iš kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės" įdėta "Apsakymėliai ir eilėraščiai iš darbo žmonių išsilaisvinimo kovų". Iš VI skyriaus išimti Basanavičius, Smetona, Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda, Simonaitytė, Putinas; įdėta A. Venclova, P. Cvirka, S. Neris, K. Boruta, M. Gorkis, V. Katajevas, Internacionalas. Taip pat išmesti apsakymėliai ir eilėraščiai iš kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės, jų vietoje —

S. Neries ir K. Borutos naujieji eilėraščiai iš darbo žmonių kovų dėl išsilaisvinimo. Kitiems pradžios mokyklos skyriams pakeitimai maži, neesminiai. Dėl lietuvių kalbos programos pabaigoje pridėta pastaba, kad, "pasirenkant rašytojų kūrinius, reikia kreipti dėmesį jų iškėlimą kapitalistinės santvarkos socialinių neteisybių ir pasiryžimą kovoti dėl geresnės darbo žmonių ateities. Reikia vengti religinių, šovinistinių ar šiaip kapitalistinę santvarką remiančių straipsnelių".

Skaičiavimo programa, išskyrus nežymias pataisas, palikta senoji.

Aplinkos ir tėvynės pažinimo programoje I skyriui pašalintas tautos himnas, II skyriui — "Nepriklausomybės šventė, Valstybės Prezidentas", III skyriui, sujungiant "Gyvenamosios vietovės ir gyventojų" skyrelį, buvusį ankstyvesnėje programoje atskirai duotą kaimui ir miestui, be kitų, trumpinant išmesti sakiniai, liečią tautines ir bažnytines šventes, kapines, žymiųjų žmonių ir kovose žuvusių karių kapus ir panašius dalykus. "Apskrities" skyrelis labai smarkiai sutrumpintas. "Istorinių minėjimų ir švenčių" skyrelyje (pabaigoje), vietoje "Mūsų tautinės kovos įvairiais laiko tarpais, Mūsų minimieji didvyriai, Kovos dėl nepriklausomybės ..." įdėta "Mūsų liaudies kovos įvairiais laiko tarpais, Mūsų minimieji didvyriai, Kovos dėl darbo žmonių laisvės ..."

Labiausiai sumaitota buvo **istorijos** programa, einama IV, V ir VI Skyriuose. Ji buvo iš pagrindų pakeista, šiuose skyriuose ją einant vienu koncentru, be to, naujai įvesta SSSR istorija. Tai buvo pirmasis bandymas istoriją pateikti Markso ir Engelso, vėliau Lenino ir Stalino, suformuoto naujo "mokslo" — istorinio materializmo šviesoje. Nesigilinant daugiau, — tai būtų istorikų darbas, — tenka pasakyti, kad eiliniam pradžios mokyklos mokytojui ši bolševikinė istorijos programa pasirodė grynu istorinės tiesos ir faktų klastojimu. Pasaulinės ir Lietuvos istorijos, ypač nepriklausomybės meto, programa verste vertė

mokytojus kurti prieštaravimus ligšioliniam istorijos žinojimui. Dar tebegyvi buvusios Lietuvos valstybes gyvenimo faktai reikėjo teršti melu. Bolševikai, nuolat visus kaltindami istorijos iškraipymu, patys pasirodė geriausi to darbo specialistai.

Geografijos programoje (IV, V ir VI skyriams) stambiausias pakeitimas — įvedimas vieno koncentro vietoje dviejų. Esminių turinio pakeitimų nepadaryta, tačiau pastaboje nurodyta, kad "geografijos mokslas pateiktinas taip, kad būtų plačiau iškelti Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos kraštai, žmonės, jų gyvenimas, pasiekimai ir santvarka. **Gamtos** programa tepakeista IV ir V skyriams, t. y., truputį papildyta kai kuriais kituose skyriuose einamais dalykais. Šiaip kitų skyrių gamtos programos paliktos senosios.

Dailės dalykų programoje V skyriui išbraukta iš sakinio "Iškyla į kapines prie lietuviško kryžiaus, į ūkininko sodybą ..." žodžiai "į kapines prie lietuviško kryžiaus". VI skyriui išbraukta "Iškylos į bažnyčią, žymesnį pastatą, prie paminklo" ir įrašyta "Žymesni sovietų dailininkų kūriniai". Kitų pakeitimų nebuvo. **Rankų darbo** programoje tik V skyriui išbraukta "mūsų kryžių modelių (iš keturkampės jau paruoštos lazdelės) darymas, sunėrimas ir įtaisymas į pagrindo lentelę". **Kūno kultūros ir dainavimo** programos nepakeistos, tik dainavimo programoje II skyriui iš sakinio "išmokyti bent 8 naujas vienbalses dainas ir tautos himną" išmesti paskutiniai trys žodžiai.

Pertvarkius pradžios mokyklų programas, reikėjo duoti ir atitinkami vadovėliai.

Tačiau ligi mokslo metų pradžios jų nespėta pasigaminti. Dėl to buvo Švietimo Liaudies Komisariato peržiūrėti senieji vadovėliai ir mokytojams duoti nurodymai, kokios pataisos padarytinos. Taip pat buvo žadami ir nauji vadovėliai, kurių tik keletas vėliau teišėjo. Dar kitiems mokslo metams buvo planuojama išversti visa eilė sovietinių vadovėlių.

Istorijai laikinai buvo leisti vartoti J. Geniušo, J. Norkaus ir V. Čižiūno vadovėliai su pakeistu juose pokarinio Lietuvos gyvenimo nušvietimu. Nespėta pakeisti medžiaga turėjo būti aiškinama pagal istorinio materializmo mokslą. **Geografijai** leido vartoti Tarvydo ir Šinkūno vadovėlius, derinant prie naujosios programos. **Gamtos mokslui** buvo leisti senieji vadovėliai tik tie, kurie skirti vien tik gamtos mokslui. Mat, buvo tokių jungtinių vadovėlių, kurie ekonominiais sumetimais mokiniams atstodavo kelis vadovėlius ir kuriuose, tarybininkų nuomone, buvo apsčiai nepalankios medžiagos. Todėl, žinoma, buvo geriausia palikti grynai gamtinius vadovėlius. **Skaičiavimui** leisti vartoti senieji vadovėliai su nurodymu, kad būtų praleisti ar atitinkamai interpretuojami uždaviniai, kurie nesiderina su bolševikinės santvarkos dvasia (pvz., laiko skaičiavime ir t.t.). **Lietuvių kalbos gramatiką** laikinai eiti leido be vadovėlių, taip pat leido naudotis ir esamomis gramatikomis, pažymėdami, kad reikia atsiminti, kad rašyba būsianti pakeista (deja, šis didelio masto sumanymas taip ir liko sumanymu). Daugiausia nukentėjo gimtosios kalbos vadovėliai. Iš jų buvo įsaikyta pašalinti visus atvaizdus ir straipsnelius, "kurie yra priešingi socialistinės Lietuvos kūrimui". Pavyzdžiais, ką reikia pašalinti, "Pradžios mokyklų programų 1940—41 m. m." leidinyje nurodyta ši medžiaga:

1) Esmaičio 'Sakalėlio' I d. 'Padėk, Dieve' 93 psl.; II dal. 'Kalėdos' 73 psl., 'Velykos' 91 psl.; III dal. 'Nepriklausomoji Lietuva' ir kt. str. 228 — 235 psl.; IV dal. 'Apie šv. Petro motiną' 124 psl., 'Antanas Smetona' 171 psl., 'Nepriklausomoji Lietuva' ir kt. str. 588 — 592 psl.

2) J. Trinkūno 'Spindulėlio' elementoriaus 'Vilnietis' 61 psl., 'Kalėdų naktį' 69 psl.. 'Padėk, Dieve' 87 psl.; I dal. 'Lietuvos šventė' 21 psl., 'Mūsų tėvynė' 59 psl., 'Vilnius' 93 psl.; IV dal. 'Vaikelio malda' 229.; IV sk. 'Pirmasis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona' 440 psl., 'Kokiu būdu kovoti' 443 psl., 'Valstybės santvarka' 445 psl., '1918 vasario 16 d. Aktas' ir kt. str. 424 — 436 psl.

3) J. Ambraškos ir St. Zobarsko 'Aušrelės' III dal. 'Piemenėlių mišios' 49 psl.; IV dal. 'Kodėl žuvo prūsai' 30 psl. 'Pasakyk,

Nemunėli' 50 psl., 'Velykų varpai' 107 psl., 'Baudžiavos panaikinimas' 135 psl., 'Lietuvių spauda ir P. Vileišis' 158 psl., 'Gražioji pasaka — tikroji teisybė' 175 psl., 'Nepriklausomybės paskelbimas' ir kt. str. 309 — 317 psl.

4) Geručio 'Rūtelės' I dal. 'Vytauto bažnyčia' 40 psl., 'Tautos vadui' ir kt. str. 50 — 53 psl.; II dal. 'Betliejaus žvaigždė' 55 psl., 'Didįjį šeštadienį' ir kt. 125 — 127 psl.; III dal. 'Antanas Smetona' 56 psl.; IV dal. str. 231 — 249 psl.

5) M. Vasiliausko 'Žibutės' I dal. 'Laisvės vėliava' ir kt. str. 52 — 55 psl. ir 'Padėk, Dieve' 55 psl.; II dal. 'Kaip Lietuva tapo nepriklausoma' 181 psl.

Panašus pašalinimas lietė ir literatūros vadovėlius. Čia pat nurodyta, kad pašalintosios medžiagos vietoje turi būti įdėta socialistinės dvasios straipsnelių, eilėraščių ir atitinkamų atvaizdų. Toliau pabrėžta, kad tie vadovėliai, kuriuose nebus įvykdyti šie reikalavimai, mokyklose vartoti neleidžiami.

Šie nurodymai, matyti, atrodė nepakankami, nes Švietimo Liaudies Komisariatas rugsėjo 30 d. aplinkraščiu Nr. 28215 pateikė papildomų paaiškinimų. Aplinkraštyje nurodyta, kad vadovėliai, kuriuos mokiniai turėjo iš seniau įsigiję arba kurie buvo nupirkti neturtingiesiems mokiniams šelpti, mokyklose vartoti leidžiami tik tuo atveju, jei iš jų bus pašalinti straipsneliai, eilėraščiai bei atvaizdai, priešingi socialistinės Lietuvos kūrimui. Tokius vadovėlius mokytojai iš mokynių turį surinkti ir, padarę atitinkamus pašalinimus, grąžinti. "Geriausia yra netinkamus puslapius iškirpti". Pabrėžta, kad vartoti vadovėlius be šių pataisymų draudžiama. "Jei klasėje bus rasta besimokant iš tokių vadovėlių, atsakys tos klasės mokytojas ir mokyklos vedėjas", — buvo aplinkraštyje pagrasinta.

Mokiniai labai nenoromis skyrėsi su iškerpamąja medžiaga. Kiti atvirai pasakydavo, kad reikia ir visą knygą suplėšyti, jei tų straipsnelių ar eilėraščių nebus. Mokytojams teko atsakyti į jaunuoliškai atvirus klausimus, pvz.: kodėl iškerpama "Padėk, Dieve", "Velykų varpai", "Mūsų tėvynė", "Laisvės vėliava", "Kaip Lietuva tapo nepriklausoma" ir t.t. Mokiniai

prašydavo nors atminimui palikti išpieštuosius lapus, ir šis prašymėlis būdavo, kiek galima, patenkintas.

Lietuvių literatūrai eiti, prasidėjus mokslo metams, pradžios mokyklose atsirado paskubomis sudarytas naujas, ir vienintelis, literatūros vadovėlis "Literatūros skaitymai" (J. Ambraška ir V. Žilionis. **Literatūros skaitymai.** Pradžios mokyklos III, IV klasei ir VI skyriui. 314 psl. Išleido Mokytojų Knygynas). Be tarybines medžiagos, jame buvo praėję ir gana drąsių, aiškiai patriotinių, kai kurių dalykų. Tačiau kai kuriuos mūsų rašytojus bolševikinė cenzūra, matyti, buvo smarkiai apkarpiusi, mokytojų tarpe sukeldama klastojimo įspūdį. Pavyzdžiui, pateikiant Vinco Kudirkos penkių posmų eilėraštį "Labora" ("Dirbk"), praleistas trečiasis posmas:

"Kol da idealais, broli, gėrėsies,
Tu siek idealo, tik doro ir aukšto.
O skubink! Paskui tu … jų išsižadėsi
Dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto".

Jei praleidimas būtų įvykęs dėl kaltės, apie tai rastume knygoje atitaisomąją pastabėlę. Jos gi nėra. Bet kad tatai nėra klaida, o sąmoningas išmetimas, paaiškėja, kai pamatome, kad ir kitas Vinco Kudirkos eilėraštis nukirptas, būtent — "Maniesiems", neįdėtas trečiasis posmas:

"Lietuva mano! priešui ant tavęs įnirtus,
Privalai hidra tapti ta, kuriai nukirtus
Galvą, tuoj kelios galvos vieton jos išdygsta.
Išliksi tik hidra gyvumo pavirtus,
Nors priešas nestygsta!"

Antano Baranausko "Dainų dainelės" nukirpti net du paskutiniai posmai. Ir kaipgi juos paliksi, jei:

"Kijevas, rusai, latviai ir prūsai,
Gudai ir pikti totoriai,
Lietuvą pažinę, vainiką pynė,
Lietuvą puošė padoriai.

Ir labai buvo plati Lietuva,
Daugel jį žemių įgijo!
Žmones laimingi buvo turtingi,
Niekur nebuvo vergijos".

Antano Baranausko pasakyta istorinė tiesa netiko bolševikams, O kad "žmonės buvo turtingi, laimingi ir niekur nebuvo vergijos" — turėjo dar labiau nepatikti, nes žmonės laimingi tik po Stalino konstitucijos saule ir tik Tarybų Sąjungoje nėra vergijos ...

Be kitų naujybių, pradžios mokykloje bandė pasirodyti ir "draugo" terminas. Atseit, mokiniai, kreipdamiesi į mokytoją, turėję jį vadinti "draugu mokytoju". Tačiau tatai visiškai neprigijo ir toks kreipimasis pradžios mokykloje nebuvo vartojamas.

Mokytojų kilnojimasis naujiesiems mokslo metams buvo ypač didelis. Naujoji švietimo vadovybė labai stengėsi patraukti vadinamųjų užkampių mokytojus, perkeldama juos į geresnių sąlygų mokyklas, o aktyviuosius lietuvių visuomenės veikėjus nukeldama į blogesnes mokyklas ir atleisdama. Dėl įvairių politinių nepatogumų daug mokytojų ir patys prašėsi perkeliami į kitas vietas. Iš viso buvo pajudinta apie 40% mokytojų.

Susumavus visus bolševikinių mokslo metų pradžios įvykius, buvo matyti, kad pradžios mokykla tarybinių vadovų pasirinkta viena pirmąja bolševikinio performavimo baze. Priešingai jų pažadams, mokytojas verste įtraukiamas į politinio švietimo darbą. Visas mokinių mokymo bei auklėjimo vyksmas persunkiamas bolševizmo ideologija. Turi būti paisoma ne tiek mokslo, kiek populiaraus bolševizmo doktrinų aiškinimo. Reikia užmiršti savo tautybės požymius bei pasireiškimus ir be svyravimų pasukti internacionalizmo kryptimi. Tariant, mokytojas turįs kalbėti, mokyti ir įtikinėti tai, kuo nei pats, nei mokiniai netikėjo, viską klastoti, pasidaryti klusniu bolševikų automatu.

Mokslo metų pradžia rodė, kad:

1) pradžios mokykloje grynasis pedagoginis darbas turi būti antroje vietoje,

2) pradžios mokykla mokytojo asmenyje bus bolševikinio sekimo kontrolėje,

3) tautinio, religino ir asmeninio spaudimo bei persekiojimo įtakoje turinti pasireikšti tiek mokytojų, tiek mokinių reakcija.

Bolševikinių mokslo metų eiga tatai patvirtino.

LIETUVOS ŪKIO KATASTROFOS PRADŽIA

(1940. VI. 15 — 1940. VIII. 25)

ALBERTAS TARULIS

Apibrėžimas

Stebint suirutę, į kurią per vienerius komunistinio režimo metus buvo patekęs Lietuvos ūkis, ypatingai jo pagrindas — žemės ūkis, matant aiškias tendencijas visais atžvilgiais sulyginti mūsų ūkį su kitų sovietinių respublikų ūkiu, galima tarti, kad tai buvo artėjimas į galutinę katastrofą. Visi palyginamieji rodikliai yra tokie skirtingi komunistinio ūkio nenaudai, kad dėl mūsų ūkio artėjimo į galutinę katastrofą negali kilti jokių abejonių.

Reikia sutikti, kad per vienerius griovimo metus darbas buvo spėjęs tik gerokai pažengti, bet dar nebuvo baigtas. Todėl ir šitas rašinys turėtų apimti visą laikotarpį nuo 1940.VI. 15 iki 1941.VI.22. Juk šis laikotarpis ir buvo ne kas kita, kaip Lietuvos ūkio katastrofos pradžia. Pradžia, kuri būtų privedusi prie visiško Lietuvos nuskurdinimo, nebekalbant apie dar baisesnį dalyką — fizinį tautos sunaikinimą.

Tačiau šituo rašiniu norima apimti žymiai trumpesnis laikotarpis,, būtent: 1940.VI.15—VIII.25. Vadi-

nasi, truputį daugiau kaip du mėnesiai. Tačiau per šituos du mėnesius buvo sudarytos visos sąlygos mūsų ūkiui įsijungti į bendrą komunistinį ūkį. Tiesa, turėjome dargi konstitucijos (8 str.) užtikrinta teisę į privatinę nuosavybę, kuri ėjo tiek toli, kad ūkininkams buvo palikta valdyti net iki 30 ha žemės (pati žemė, paskelbus ją valstybės nuosavybe, ūkininkui nebepriklausė, tik buvo jo valdoma), o namų savininkams buvo palikta visoje jų nuosavybėje namai iki 220 m^2 ploto. Reikia tačiau manyti, kad toks nukrypimas nuo kitų sąjunginių respublikų praktikoje nebūtų ilgam išlikęs nei gyvenime nei konstitucijoje.

Kalbamojo laikotarpio pradžia, 1940.VI.15, būdinga didelių bolševikinės kariuomenės jėgų įžygiavimu į Lietuvą ir pabaiga, 1940.VIII.25, — naujos konstitucijos priėmimu.

Pirmasis faktas leido komunistų partijai, kad ir prieš visos tautos valią, paimti į savo rankas valdžią, įvykdyti jai reikalingas konstitucines reformas ir, įstojant į Tarybų Sąjungą, atsižadėti ūkinio savarankiškumo dalies ir pasiduoti bendroms sąjunginėms direktyvoms ūkio srityje. Šis faktas yra labai būdingas kalbamojo laikotarpio pradžiai ir sudaro lyg ir kertinį akmenį.

Antrasis faktas, konstitucijos priėmimas, tokio būdingumo nebeturi. Lietuvos Respublikos konstitucija formaliai nustojo veikusi VIII.25, kada jai buvo duotas pakaitalas. Tačiau praktiškai ji nebeveikė nuo VII.21, kada vadinamasis Liaudies Seimas priėmė "Deklaraciją apie valstybės santvarką", kurioje buvo pasakyta: "Liaudies Seimas, išreikšdamas vieningą Lietuvos laisvos darbo liaudies valią, skelbia, kad Lietuvoje įvedama tarybų santvarka. Lietuva skelbiama Socialistine Tarybų Respublika".

Nuo šitos deklaracijos priėmimo dienos einąs respublikos prezidento pareigas ministeris pirmininkas J. Paleckis ėmė skelbti "Vyriausybės Žiniose" įstatymus, remdamasis ne Lietuvos konstitucijos 110 str., kaip tai darydavo pirmiau, bet jau, tiesiog, pasirėmęs

atitinkamais Ministerių Tarybos nutarimais. VII.22 Vilniuje, Gedimino pilies bokšte, ir Kaune, Vytauto Didžiojo muziejaus bokšte bei prie žuvusiems už Lietuvos laisvę paminklo, buvo pakelta ne kiekvieno lietuvio širdžiai brangi trispalve, bet jau raudona, su piautuvu ir kūju, vėliava.

Laikotarpis tarp atsisakymo nuo senosios ir priėmimo naujos konstitucijos būdingas savo dualizmu. Nors Lietuva buvo paskelbta esanti "socialistinė tarybų" respublika, vis dėlto nebuvo matyti nei ypatingo socializmo nei tarybų. Valdžios aparato konstrukcija išliko, galima pasakyti, be jokių pakeitimų. Tebebuvo, jokioje kitoje socialistinėje tarybų respublikoje nesutinkami, prezidentas ir ministeriai. Nacionalizacija palietė tik stambesnes žemes bei pramonės nuosavybes ir kredito įstaigas. Smulkioji ir vidutinė nuosavybė visur, o prekyboje, transporte, susisiekime bei namų ūkyje — ir stambioji nuosavybė buvo respektuojama. Šituo Lietuva iš esmės skyrėsi nuo kitų sąjunginių respublikų, į kurių šeimą ji buvo VIII.3 priimta.

Tik priėmus naująją konstituciją, kurios 13 str. buvo pasakyta, kad "savitarpinei pagalbai įgyvendinti ekonominėje ir politinėje srityse, lygiai kaip apsigynimo srityje, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika laisvu noru susijungė su lygiateisėmis Tarybų Socialistinėmis Respublikomis į sąjunginę valstybę — Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą", skirtumas tarp penkiolikos kitų sąjunginių respublikų ir šešioliktosios arba tuojau išnyko (prezidentas ir ministeriai), arba buvo pradėtas sparčiai naikinti (nacionalizacija ir tarybinės santvarkos ūkyje įgyvendinimas).

Po VIII.25 Lietuvą valdė ne seimas su respublikos prezidentu ir ministeriais, bet aukščiausioji taryba su savo prezidiumu ir jo skirta Liaudies Komisarų Taryba, kuri iš pradžių susidėjo, drauge su pavaduotojais, iš 16 žmonių, o vėliau buvo dar praplėsta. Tikrumoje Lietuvą valdė visagalė komunistų partija per savo vietos agentus ir atsiųstus rusus.

Todėl šitame rašinyje ir pasitenkinama trumpu, VI.15—VIII.25, laikotarpiu. Likęs iki 1941.VI.22 laikotarpis galėtų būti aptartas atskirai surinkus daugiau ir įvairesnės medžiagos, šitame rašinyje panaudotoji medžiaga paimta ištisai arba iš oficialių šaltinių, arba iš spaudos, kuri irgi galima laikyti beveik oficialiu šaltiniu, arba iš tų žmonių, kurie patys dalyvavo aprašomuose įvykiuose.

Lieuvos ūkis prieš 1940.VI.15

Pirmasis 1940 metų pusmetis ūkiniu atžvilgiu Lietuvai buvo gana palankus. Po pirmosios reakcijos, kurią sukėlė karas tarp Vokietijos ir Lenkijos (1939 IX.1) ir nelaimingoji savitarpinės pagalbos sutartis tarp Lietuvos ir Tarybų Sąjungos (1939.X.10), įvedusi į Lietuvą Trojos arklį, visuomenės nuotaikos buvo aprimusios. Visi dirbo savo darbą, kad ir su baime žvilgčiodami į Maskvą.

Gamyba nebuvo sustojusi. Žemės ūkis galėjo imtis dar intensyvesnės gamybos, nes nebebuvo rinkų trūkumo, kaip prieš keletą metų, o kainos per kelis mėnesius buvo pašokusios, vidutiniškai 20—30 punktų, pasiekdamos 70—80% geriausių "prieškarinių" kainų. Pramonės gamyba nebuvo vienoda visose šakose — vienur didesnė, kitur mažesnė, — bet, apskritai, buvo patenkinama. Su žaliavomis bei kuru pramonė didelių sunkumų neturėjo. Iš kontroliuojamų prekių: geriamojo spirito, alaus, vyno, mielių, gilzių, papirosų per pirmąjį 1940 m. pusmetį buvo pagaminta daugiau, negu per tą patį laikotarpį 1939 m.

Užsienio prekybos apyvarta buvo dargi labai gera: pirmojo pusmečio išvežimas buvo didesnis 20%, o įvežimas — 38%, negu 1939 m. Ir tai nebuvo vien reliatyvus apyvartų padidėjimas dėl kai kurių pakilusių kainų, bet taip pat ir kiekybinis. Vidaus prekyba irgi buvo labai gyva. Nelabai rami tarptautinė būklė skatino gyventojus nelaikyti gyvų pinigų. Kartais buvo reikalinga imtis net tam tikrų draudimo priemo-

nių. Pirkėjų psichologiją stengėsi išnaudoti prekybininkai, griebdamiesi spekuliacijos, už kurią nė vienam teko net nukentėti, sumokant pinigines baudas.

Kūrybinė iniciatyva nebuvo sumažėjusi. Finansų Ministerija nuolatos skelbė ilgus sąrašus duotų leidimų pramonės įmonėms steigti, plėsti ar pertvarkyti. Pirmojo 1940 m. ketvirčio pramoninės investicijos buvo dvigubai didesnės, kaip per tą patį laikotarpį 1939 m. Vėkselių protestas buvo 31 % mažesnis. Atitinkamai buvo sumažėjusios ir varžytinės. Akcinių bendrovių balansai už 1939 m. rodė didesnį pelną, kaip anksčiau. Privačią iniciatyvą jaučiamai papildė pati valstybė, įgalindama pradėti Turniškių elektrinės, Skirsnemunės cemento fabriko ir Panevėžio cukraus fabriko statybą. Buvo planuojama visa eilė naujų svarbių pramonės įmonių. Be paliovos buvo judinamas mūrinės statybos klausimas.

Privačios iniciatyvos papildymą įgalino žymiai pagerėjęs valstybės iždo būvis. Per pirmą pusmetį buvo surinkta 212 mil. litų pajamų, o išlaidų padaryta tik 167 mil. litų (1939 m. 150 ir at. 162 mil. litų). Ryšium su tuo valstybės ižde birželio mėn. susidarė apie 60 mil. litų, neskaitant 10 mil. litų avansų už pirkimus užsienyje. Tai buvo dvigubai didesnė už normalę liekaną.

Tuo pačiu savaime netenka reikšmės įvairių agitatorių kiekviena proga kartotas argumentas, kad vadinamoji Liaudies vyriausybė radusi tuščią iždą. Tai buvo netiesa — senieji valstybės iždo tvarkytojai pasirodė buvę labai sumanūs ir taupūs šeimininkai.

Neblogesnė buvo ir savivaldybių finansinė būklė. Jų pirmojo pusmečio pajamos buvo didesnės 26%. Taupiai naudojant surinktas lėšas, administracijos išlaidos buvo didesnės tik 10%, dėl to buvo galima žymiai padidinti išlaidas kitiems reikalams: miestams tvarkyti 130%, socialinei globai 52%, švietimo, meno ir kultūros reikalams 29% ir t.t.

Taupytojai tačiau nerodė labai didelio drausmingumo ir noro taupyti. Vis dėlto privatūs indėliai 1940

m. balandžio mėn. buvo didesni 15%, negu karo pradžioje. Negalima užmiršti, kad taupmenų kaupimuisi turėjo įtakos tuometinis Vilniaus paskolos realizavimas. Ryšium su tuo paskolos lakštų suma visuomenėje buvo padidėjusi 24 mil. litų. Sudėta drauge su indėliais, ši suma sudarė tokio pat dydžio indėlių sumą, kuri buvo, palyginti, ramią 1939 m. vasarą, kada indėliai buvo pradėję sparčiai augti. Savoji valiuta — litas buvo tvirta ir pastovi. Lito patikrinimas auksu ir devizomis birželio viduryje siekė 44,6%.

Apskritai, pirmąjį 1940 m. pusmetį ūkinis gyvenimas Lietuvoje vyko kad ir ne visai normaliomis, bet gana ramiomis sąlygomis. Be abejonės, karas buvo iškėlęs tam tikrų sunkumų. Šio to stigo. Šis tas tvarkėsi ne taip gerai, kaip norėjosi. Tačiau, visa krūvon suėmus, tuometinė ūkinė būklė buvo gera. Gamyba nebuvo sustojusi ir ūkinė iniciatyva nebuvo apmirusi. Gyventojai nekentė nei bado nei šalčio.

Šitą pripažino net naujosios vyriausybės narys — finansų ministeris J. Vaišnoras. Savo pareiškime Eltai, padarytame VII. 12, jis, be kita ko, pareiškė: "Mūsų bendra ekonomine padėtimi ir ūkio gyvenimo eiga nusiskųsti netenka. Tiek mūsų valstybės iždo būklė, tiek ir užsienio prekybos apyvarta pasirodo žymiai geriau, negu tuo pat laiku pernai metais".

Būdinga, kad ir naujai vyriausybei susidarius, darbas dar ilgai vyko sena vaga. Štai, VI.17 einąs respublikos prezidento pareigas ministeris pirmininkas A. Merkys ir ministerio pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas pasirašo platų (283 str.) Kreditinių įmonių įstatymą (paskelbtas "Vyriausybės Žiniose" VI. 28), nors tą pačią dieną juodu savo pareigas perdavė J. Paleckiui ir jo sudarytajai vyriausybei. Praktiškai šio įstaymo taikyti, berods, nebeteko.

Panašiai įvyko ir su antru pagrindiniu įstatymu — Valstybinių įmonių įstatymu, kuris buvo pasirašytas VII. 16. Tai buvo įstatymas, numatęs visai kitokią, negu tarybinėje santvarkoje, valstybinių įmonių steigimo ir valdymo tvarką. Vis dėlto, šiuo įstatymu

pasiremiant, VII.20 buvo pasirašytas Valstybines elektrotechnikos įmonės statutas. Deja, šitai įmonei praktiško statuto pritaikymo susilaukti neteko. VIII 23, tuometinio pramones ministerio Ch. Alperavičiaus pastangomis, kalbamas statutas ministerių tarybos buvo panaikintas, o pati įmone pradėjo veikti ir tvarkytis taip, kaip ir visos kitos valstybines įmonės.

Gali būti, kad čia, ypač antruoju atveju, kai vyriausybėje buvo tik "naujieji" žmonės, pasireiškė tarybinės santvarkos nežinojimas, nesusivokimas, kad ten visa turi būti tempiama ant vieno kurpalio, arba, tiesiog, propagandinis skubėjimas bet kuo pasireikšti. Kuo tad galima paaiškinti, kad VII.20 pasirašomas Ūkinio planavimo tarybos statutas, kuriame buvo tokių "herezijų":

1. Plačiųjų gyventojų sluoksnių geroves pakėlimo, visų tautos ūkio šakų gamybos padidinimo bei atpiginimo ir visų išteklių bei jėgų įtraukimo į gamybos procesą planams ruošti, paruoštų planų vykdymui sekti ir tais klausimais patariamai nuomonei reikšti sudaroma ūkinio planavimo taryba ne daugiau kaip iš 12 narių. 2. Tarybos pirmininką, jo pavaduotoją, sekretorių ir kitus narius skiria, finansų ministerio teikimu, ministerių taryba iš ūkiniu planavimu besirūpinančiu įstaigų atstovų ir ūkinio planavimo žinovų. 3. Taryba yra finansų ministerio žinioje ir savo darbe vadovaujasi jo nurodymais. 4. Tarybos paruošti bendrasis tautos ūkio ir jo atskirų šakų planai bei principinio pobūdžio nutarimai reikalingi ministerių tarybos tvirtinimo. Patvirtinti planai ir nutarimai perduodami atitinkamoms įstaigoms vykdyti. 5. Taryba savo darbą vykdo per ūkinio planavimo įstaigą. Įstaiga yra finansų ministerio žinioje. Lėšas tarybos darbui duoda finansų ministerija.

Argi nebuvo žinoma, kad visose sąjunginėse respublikose yra valstybinė plano komisija, kuri tokius klausimus sprendžia (paruošti planai tvirtinami net Maskvoje) ir kuri priklauso ne finansų ministeriui ar komisarui, o yra komisarų tarybos priedas? Atrodo, šituo statutu lyg buvo norėta palikti finansų ministeriui tokias pačias plačias teises visų ūkio šakų tvarkymo srityje, kokias jis buvo, ypač paskutiniu laiku (karui prasidėjus ir ėmus ūkį stipriau reglamentuoti), įgavęs.

Aiškų nesusigiedojimą su Maskva rodo ministerių tarybos VIII.21 nutarimas įsteigti, finansų ministerijos žinioje, Žemes Ūkio Banką su 5 mil. litų pagrindiniu kapitalu, skiriamu finansų ministerijos, numatant tam bankui pavesti valstybinių ūkių finansavimą ir gamybos kreditų teikimą, per banko vadovaujamas ir kontroliuojamas kooperatines žemes ūkio kredito draugijas, valstiečių ūkiams. Tuo pačiu nutarimu finansų ministeriui buvo pavesta ligi IX.10 pateikti ministerių tarybai patvirtinti banko įstatų projektą.

Šis nutarimas nebuvo įgyvendintas, nes TSRS LKT ir VKP(b) CK X.3 nutarė suorganizuoti Lietuvoje TSRS Žembanko respublikinę kontorą. Mūsų Liaudies Komisarų Tarybai neliko nieko kito, kaip tą patį paskelbti X1.29, perduodant naujajam bankui nacionalizuotų Žemės ir Kooperacijos bankų aktyvus bei pasyvus ir pavedant jam vadovauti visoms žemės ūkio smulkaus kredito draugijoms ir administruoti fondą Nr. 1.

Nepavyko ir antras finansų ministerio J. Vaišnoro bandymas sukurti ką nors sava. Būtent, VII.16 jisai įsakė visoms stambesnėms įmonėms nešti į Lietuvos Banką dienos pajamas, paliekant įmonės kasoje gyvų pinigų tik nedidelę dalį. Vėliau (XI.11) šį įsakymą pakeitė Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas, suredaguotas pagal tarybinius pavyzdžius.

Pagaliau, (nors tai ir neįeina į šio rašinio temą) nepavyko sumanymas įgyvendinti kultūringesnę, negu Tarybų Sąjungoje, šeimos teisę, įvestą Lietuvoje 1940.VIII.8 Santuokos ir Metrikų įstatymais. Ją pakeitė tarybinė šeimos teisė, kai tik Lietuvai buvo primesti RSFSR kodeksai.

Senų darbo metodų taikymą rodo ir pradžioje praktikuotas viešas ("Vyriausybės Žiniose") skelbimas įstatymų apie žemės nusavinimą kariuomenės reikalams. Tiktai vėliau, liepos viduryje, buvo suprasta, ar buvo duota suprasti, kad tokie skelbimai teikia pernelyg aiškių duomenų apie statomus aerodromus

ar karinius sutvirtinimus ir todėl nuo šitos praktikos buvo atsisakyta (bene paskutinis paskelbtas žemes nusavinimas kariuomenes reikalams buvo VII. 13 ir paliete 87,6 ha Perlojos kaime, Varėnos v., Alytaus a.).

Tokių pavyzdžių galima butų pririnkti ir daugiau. Jeigu kai kuriuos vėliau pakeistus naujosios vyriausybės potvarkius, kaip jau minėta, galima būtų aiškinti propagandiniu skubėjimu bet kuo pasireikšti, tai kai kurie iš jų vis dėlto parodė aiškų nemokėjimą dirbti "tarybiniais" metodais ir nemažą "buržuazinės" galvosenos dozę.

Propaganda ir tikrovė

Birželio 15 įvykiai iš pradžių ne visų lietuvių buvo tinkamai suprasti ir įvertinti. Atsikvošėjus nuo pirmojo smūgio, kurį sudavė svetimos kariuomenės masinis įžygiavimas, ir girdint kalbas apie korektišką įžygiavusios kariuomenės elgesį ir nesikišimą į jokius kitus reikalus, eiliniam stebėtojui lengvai galėjo susidaryti įspūdis, kad tuo žygiu pirmiausia siekiama užsitikrinti patogias pozicijas būsimajam karui su Vokietija.

Sekmadienio (VI.16) "Lietuvos Aidas" kreipėsi į visuomenę su vedamuoju: Rimties ir darbo! Tos pačios dienos vakare einąs respublikos prezidento pareigas ministeris pirmininkas A. Merkys per radiją pasakytoje kalboje, lyg patvirtindamas tas visuomenės nuotaikas ir ją drauge ramindamas, pabrėžė, kad raudonoji kariuomenė "atvyko kaip draugiška sąjunginė kariuomenė. Taip ji mūsų kariuomenės buvo sutikta, taip yra ir traktuojama. Visi krašto gyventojai šitą dalyką turi tik taip suprasti bei vertinti.. .Pagrindinis dalykas, kuris rūpi krašto vadovybei, yra tvarkos bei rimties išlaikymas, normalaus darbo nė mažiausias nesutrukdymas visose valstybinėse įstaigose bei įmonėse ir visame privačiame ūkyje. Lietuvos ūkio ir kūrybinio darbo sąlygos nebus sutrukdytos, visiems

pareigūnams uoliai einant savo pareigas, kaip ligi šiol, ir plačiajai visuomenei klausant jų nurodymų. Todėl normalus darbas įstaigose, įmonėse, dirbtuvėse, fabrikuose, ūkiuose ir namuose turi būti ir toliau ramiai dirbamas. Tai pagrindinis šio momento reikalavimas".

Toje pačioje kalboje buvo dar pasakyta, kad "į ateitį reikią žiūrėti su pasitikėjimu", tačiau tas pasitikėjimas buvo paremtas prielaida: "Mūsų vidaus socialiniai, kultūriniai, ekonominiai ir politiniai reikalai tuo neturėtų būti paliesti". Neturėtų ...

Antra, buvo manoma, kad Tarybų Sąjunga jau turi pakankamai blogo patyrimo su valstybiniu bei kolektyviniu ūkiu ir todėl, besiruošdama karui, nenorės griauti mažo, bet gerai tvarkomo Lietuvos ūkio. Priešingai, sklido gandai, kad Pabaltijo valstybės sudarysiančios tam tikro socialinio (ne socialistinio!) ūkio bandymą, kurio patarymai eventualiai būsią perkelti į visą Tarybų Sąjungos ūkį.

Šitokias intencijas lyg ir patvirtino visų ūkio vadžių palikimas senojo finansų ministerio inž. E. Galvanausko rankose, pavedant jam dar ir susisiekimo ministeriją. Kaip dabar aiškėja, E. Galvanauskas, tik kitų prašomas, sutiko šitas pareigas prisiimti, nes tikėjosi, gal iš tikrųjų galėsiąs Lietuvos ūkį apsaugoti nuo suirutės.

Visišką raudonosios kariuomenės nesikišimą į mūsų vidaus reikalus užakcentavo kiekviena proga atsakingi naujosios valdžios pareigūnai.

VI.18 naujasis krašto apsaugos ministeris ir kariuomenės vadas div. gen. V. Vitkauskas, kartu su vyriausiais kariuomenės pareigūnais sveikindamas naująjį ministerį pirmininką ir e. respublikos prezidento pareigas J. Paleckį, pabrėžė, kad raudonoji kariuomenė padės Lietuvai apsaugoti jos laisvę ir nepriklausomybę ir kad Lietuvos kariuomenės vadovybė pasižada sąžiningai vykdyti visas uždedamas pareigas bendram visos laisvos tautos ir nepriklausomos valstybės labui ir saugumui" (žiūr. gen. St. Raštikis, Lietuvos kariuomenės tragedija, "Lietuvių Archyvas" I t., 123 pusl.).

Atsakydamas karininkams ir tos pačios dienos vakare kalbėdamas per radiją J. Paleckis, nieko nebeužsiminė apie Lietuvos nepriklausomybę, bet užtat ir nepasakė nieko, kas galėtų sukelti neramumą. Išskyrus vieną kitą punktą (pav., apie politinių kalinių paleidimą, ankstyvesnių vyriausybių dergimą ir kt.), su jo deklaracija galėjo sutikti bet kuri vyriausybė. Apie jokias reformas ūkio srityje, kaip ir apie daugelį kitų esminių reikalų, jis visai neužsiminė. Tai buvo labai blanki, bendrų posakių deklaracija.

Užtat vidaus reikalų ministeris M. Gedvilą (kaip vėliau paaiškėjo, vienas iš įtakingiausių partijos žmonių), matomai, gerai žinodamas bolševikinės propagandos metodus, VI.21 kalbėdamas per radiją, kategoriškai pareiškė: "Mūsų šalies santvarkos esminiai pagrindai tebėra nepakitę. Į teisėtą privatinę nuosavybę ar turtą niekas nesikėsina. Raudonoji armija atėjo į mūsų kraštą ne mūsų gyvenimo santvarkos pakeisti ar vykdyti kokią okupaciją, o tik apsaugoti nuo karo pavojaus ir padėti mums išlaikyti savo nepriklausomybę". Ir pridūrė: "Joks savavaliavimas nebus pakenčiamas ir toleruojamas. Visa, kas bus reikalinga pakeisti valstybės valdyme ir santvarkoje, bus padaryta įstatymų būdu, o ne savavaliavimais". Taigi, kad ir kategoriškai pabrėždamas privatinės nuosavybės neliečiamumą, M. Gedvilą kartu paliko vartelius būsimoms reformoms. Žinoma, atskiram piliečiui nė kiek nepasidaro lengviau, ar iš jo turtą atima be jokių įstatymų, ar įstatymams aprobuojant.

Tą patį, bet dar ryškiau užakcentavo finansų ministeris J. Vaišnoras, prieš pat rinkimus (VII. 12) pareikšdamas Eltai: "Nėra jokio reikalo ir nenumatoma esminiai keisti dabartinę mūsų krašto struktūrą. Tačiau bus žiūrima, kad kiekvienas paskiras ūkis labiau suderintų savo interus su viso krašto ūkio interesais ir nukreiptų savo iniciatyvą tautos ūkiui naudingiausia ir produktingiausia linkme". Kas su tuo galėtų nesutikti, jeigu tai nebūtų buvęs pats paprasčiausias priešrinkiminis akių dūmimas? Matomai, švaistytis

tokiais aiškiais melagingais patikinimais net ir atsakingiems pareigūnams nebuvo laikoma bloga.

Po savaitės (VII. 18) tas pats J. Vaišnoras antrame pareiškime Eltai rado reikalo pasakyti: "Privatinė iniciatyva neturi silpnėti. Suprantama, kad tik gerai veikiančios ir rūpestingos pramonės ir prekybos įmonės Liaudies vyriausybės bus remiamos ir palaikomos". Tai buvo pasakyta keliomis dienomis prieš tai, kaip susirinkęs seimas priėmė žemės ir bankų bei stambiosios pramonės nacionalizavimo deklaracijas (VII.22 ir 23).

Per visą priešrinkiminį laikotarpį buvo laikomasi panašios taktikos. Vienintelė sritis, apie kurios reformas buvo leidžiama kalbėti ir rašyti, buvo žemės ūkis. Visos kitos reformos, taktikos sumetimais, buvo nutylimos. Dargi dešimtyje priešrinkiminių komunistų partijos reikalavimų, paskelbtų VII.1, tik vienas iš jų (2) užsiminė apie turtų padalijimo reformas, būtent: Atimti dvarininkų žemę su gyvu inventorium ir perduoti mažažemiams ir bežemiams; kas žemę savo prakaitu apdirbo — tam ji ir turi priklausyti! Apie kitus turtus — nė žodžio.

Tokios pat taktikos laikėsi ir komunistų meškerė — Darbo Lietuvos Sąjunga, VII.6 išėjusi į viešumą su daugeliu žinomų ir nežinomų parašų. Jos 13-sis reikalavimas: Piliečių asmens ir turto neliečiamumas!, turėjo nuraminti bet kurį rinkiką, susirūpinusį savo paties ar savo turto likimu.

Lygiai disciplinuota buvo visa priešrinkiminė propaganda. Jokio įtartino šūkio. (Žemė lieka valstiečių nuosavybėje!). Jokio nereikalingo užsiminimo rezoliucijose. Jeigu "Lietuvos Aido" 308 Nr. (VII.l) ir prasmuko balsas: Privačių vaistinių nereikalinga!, tai buvo, veikiausiai, tikras redaktorių neapsižiūrėjimas. Dargi intensyvi polemika butų nuomos reikalais, užsidegusi jau birželio mėn., nė karto nedavė progos pareikalauti namų nusavinimo.

Taip tvarkingai vyko pasiruošimas VII.14 rinkimams į Liaudies Seimą. Tačiau net ir disciplinuota

propaganda negalėjo gyventojų nuraminti, matant, kad tuometinis teisingumo ministeris P. Pakarklis nuo liepos pradžios (bene nuo VII. 12) savo straipsniais "Lietuvos Aide" apie tarybinę konstitucinę santvarką ėmė ruošti dirvą būsimiems Liaudies Seimo nutarimams.

Liaudies Seimas buvo "išrinktas". Kuone šimtaprocentinis dalyvavimas rinkimuose, pasak rinkimų komentatorių, parodė "liaudies pasitikėjimą" savo atstovais. Šis pasitikėjimas leido atidaryti kortas, nebebijant, kad pabūgę rinkikai galėtų rinkimus sabotuoti. Tuojau po rinkimų prasidėjo mitingų banga, kuriuose buvo reikalaujama įgyvendinti darbo žmonių "idealą" — Stalino konstituciją.

Stalino konstitucijos įgyvendinimas turėjo reikšti, kad "visa žemė, jos gelmių turtai, vandenys, miškai, ganyklos ir fabrikai, kasyklos, geležinkelių, vandens bei oro transportas, bankai, susisiekimo priemonės, valstybiniai ūkiai, mašina — traktorių stotys, savivaldybių įmonės, o taip pat stambūs namai miestuose ir pramonės vietovėse yra valstybės nuosavybė, t. y. visos liaudies nuosavybė".

Kam dar tai nebuvo aišku, paaiškėjo VII.20. Tą dieną, Liaudies Seimo susirinkimo išvakarėse, dienraščiai pasipuošė tokiomis sieksninėmis antraštėmis: "Kariai reikalauja Lietuvą dėtis į Sovietų Sąjungą, suvalstybinti fabrikantų, dvarininkų ir visų kapitalistų turtus", "Darbininkų masės reikalauja suvalstybinti fabrikus, bankus, dvarus" ir t.t.

Liaudies Seimas šituos reikalavimus patenkino, VII.22 priimdamas "Deklaraciją, paskelbiančią žemę visos tautos nuosavybe, t.y. valstybės nuosavybe" ir VTI.23 — "Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo deklaraciją".

Tai buvo nacionalizacijos pradžia. Ji kituose šio rašinio skyriuose bus aptarta plačiau. Vėliau sekė naujų objektų nacionalizacija: IX.27 prekybos, leidyklų ir knygynų, X.8 — laivininkystės įmonių ir jūros bei upių laivyno, X.28 — kino-teatrų, stambiųjų vieš-

bučių, ligoninių, poliklinikų, vaistinių, vaistų sandelių ir chemijos-farmacijos pramones, X.31 — stambiųjų namų miestuose ir pramones vietovėse, XII.24 — autobusų ir autosunkvežimių, pagaliau, 111.25 — indėlių per 1000 rublių (neviešas), nebekalbant apie įvairios formos kapitalų nacionalizaciją (žiūr. A. Tarulis, Kapitalų ir namų nacionalizacija, ir V. Balsys, Bolševikinė taupymo politika. "Lietuvių Archyvas" 11.).

Tokia buvo propaganda ir tokia tikrovė. Nuolatinėmis nacionalizacijos deklaracijomis, įstatymais, įsakais ir nutarimais buvo laužomi ne tik atsakingųjų pareigūnų duotieji pažadai, bet ir pati konstitucija. Jos 8 str. numatė, kad "greta socialistinės ūkio sistemos, Lietuvos TSR-oje yra leidžiamas privatinis pavienių valstiečių, amatininkų ir naminių gamintojų ūkis, smulkios privatinės pramoninės bei prekybinės įmonės, įstatymo nustatytose ribose", o 10 str. garantavo, kad "piliečių asmeninės nuosavybės teisę į jų darbo pajamas bei santaupas ... saugo įstatymas".

Praktiškai privataus ūkio veikimo sąlygos buvo tokios, kad žemės ūkis, anksčiau ar vėliau, būtų turėjęs susijungti į kolektyvinius ūkius, smulkieji pramoninkai, amatininkai ir naminiai gamintojai — į arteles, o prekybininkai — visai išnykti. Žemės ūkyje to dar nebuvo, mažiau negu per metus, suskubta pasiekti, bet kitose srityse — jau beveik.

Piliečių asmeninės nuosavybės teisę įstatymas tiek saugojo, kad vargingos darbininko, tarnautojo, amatininko ar smulkaus verslininko sutaupos (stambaus buvo nusavintos kartu su įmonėmis), didesnės kaip 1.000 Rb, buvo atimtos. Ar jie turėjo nukentėti todėl, kad negirtavo, bet dėjo skatiką prie skatiko, ar todėl, kad jų sutaupos susidarė tuo metu, kai jie tarnavo kapitalistams?

Žemės ūkis

Komunizmo sąvoka mūsų ūkininkams buvo tolygi kolektyvinio ūkio (kolchozo) sąvokai. Jų supratimu, tai buvo baubas, reiškiąs viso turto netekimą,

skurdą ir badą. Neigiamo pobūdžio anekdotai apie bolševikinę kariuomenę kaime buvo tiek pat paplitę, kaip ir mieste. Mūsų ūkininkas buvo toks individualistas, tiek prisirišęs prie savo žemės, kad net ir skurdžiausių ūkių srityse ūkininkų tarpe komunistų nebuvo. Buvo tiktai vienas kitas agentas.

Ir štai, birželio viduryje, kaime pasklido baisi naujiena — Lietuvoje valdžią paėmė komunistai! Tai buvo baisiausia, ką ūkininkai galėjo įsivaizduoti. Kaime tuojau pasklido gandai, kad iš ūkininkų bus atimta žemė, kad jie bus suvaryti į kolektyvinius ūkius, kad todėl nebėra reikalo rūpintis darbu ar ūkio kėlimu, o reikia skubinti likviduoti turtą, paverčiant jį lengviau nuslepiamu pinigu.

Dienos buvo tokios rimtos, kad jau VT.22 naujasis žemės ūkio ministeris M. Mickis rado reikalo kreiptis per radiją į ūkininkus su plačia, pilna raminimų, kalba. Be ko kita, jisai pasakė: "Ūkininkai, žinokite ir tikėkitės, kad Lietuvos liaudies vyriausybė pilnai supranta jūsų gyvybinius reikalus ir niekada jūsų neapvils. Kiekvienam ūkininkui, kuriam žemė yra pragyvenimo šaltinis, o ne spekuliacijos objektas, garantuojama visiška jos neliečiamybė. Toji jūsų žemė, kurią jūs esate amžiais persunkę savo prakaitu ir krauju, yra jūsų ir pasiliks jūsų. Nebus daroma jokių pasikėsinimų į bet kokį jūsų turtą, kuris yra sunkaus jūsų darbo vaisius".

Tai buvo pakartojimas jau minėtų vidaus reikalų ministerio M. Gedvilos pažadų, tiktai šįkart specialiai ūkininkams. Tačiau ir šiuo atveju, kaip ir pirmuoju, buvo užsimintas ir reformų galimumas. Girdi, "visa ta žemė, kuri yra ne ūkininkų rankose arba neteisėtai įgyta, suprantama, kad nustatyta tvarka ir savo laiku bus atiduota tiems, kurie ją dirba".

Šis pareiškimas ūkininkų (juos jau buvo imta vadinti kažkokiu klasiniu, pažeminančiu "valstiečio" vardu) nenuramino. Jie jau girdėjo visuose mitinguose keliamus reikalavimus: konfiskuoti dvarus! Bežemiams ir mažažemiams — dvarininkų žemė! Žemė —

tiems, kurie ją dirba! ir pan. Aišku, kad žemes reforma bus. Bet kokia ji bus, ką palies — nebuvo aišku. Tiesa, iš pradžių buvo kalbama tik apie dvarus, bet kas laikoma dvaru, irgi nebuvo aišku. Dvaro sąvoka galėjo apimti ir šiap jau stambesnį ūkį, kas vėliau ir pasitvirtino, nusavinant visus žemės ūkio plotus per 30 ha.

Jau VI.29 Elta pranešė, kad esą "pastebėta, kad atskiri dvarininkai dėl neišaiškintų dar priežasčių stengiasi parduoti ar paskersti gerus veislinius gyvulius", ir pagrasino įvairiomis represijomis. Represijos — ligi 6 mėn. arešto arba ligi 50.000 lt. pinigais arba abi bausmės kartu — galėjo būti pritaikytos pagal finansų ministerio VI.28 įsakymą, kuriuo žemės ūkių savininkai bei valdytojai buvo įpareigoti tvarkingai vesti savo ūkius, laikyti tvarkoje pilną ūkio inventorių ir įtempti visas pajėgas, kad jų ūkių gamyba būtų padidinta.

Priežastys visai paaiškėja, prisiminus VII.l paskelbtą vieną iš dešimties komunistų partijos reikalavimų — Atimti dvarininkų žemę su visu gyvu ir negyvu inventoriumi ir perduoti mažažemiams ir bežemiams! Dvarininkai ir ne tiktai dvarininkai skerdė veislinius ir neveislinius gyvulius, pardavinėjo gyvą ir negyvą inventorių, kirto miškus ir net plėšė ir pardavinėjo drenažo vamzdžius. Kompetentingos įstaigos ūkininkams grasino, o dienraščiai tuo tarpu aprašinėjo ūkininkų entuziazmą, bolševikinę kariuomenę sutinkant, jų uolų dalyvavimą gausiuose mitinguose ir pritarimą vyriausybės darbams bei sumanymams (pav., didžiulė VII.5 "Lietuvos Aido" 316 Nr. antraštė: Ūkininkai giria drąsius ir protingus šių dienų reikalavimus ir sumanymus).

Ryšium su tuo finansų ministeris inž. E. Galvanauskas, pasiremdamas jam Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymo ("Vyriausybės Žinios" Nr. 704) suteikta galia ir siekdamas sustabdyti nenormaliai padidėjusį gyvulių skerdimą: 1. uždraudė parduoti ir skersti, be žemės ūkio rūmų agronomo ar gy-

vulininkystės instruktoriaus leidimo, kontroliuojamus ar kilusius iš kontroliuojamų ūkių galvijus (numeruotais ragais ar su ženklais ausyse), nekontroliuojamas telyčias, karves iki 5 veršių amžiaus, bulius ir kuilius; 2. kitus galvijus, kiaules ir avis leido skersti tik tam metui normalios amortizacijos ribose.

Tą patį VII.4 pakartojo vidaus reikalų ministeris M. Gedvilą, įsakydamas apskričių viršininkams stropiai sekti ir užkardyti, kad dvarininkai ir stambesnieji ūkininkai nenaikintų gyvo ir negyvo inventoriaus ir nekenktų kitais būdais savo ūkių našumui. VII.3 buvo uždraustas bet koks miškų (ir privačių) kirtimas. Tai jau nebuvo ūkininkų raminimas, o grasinimas.

Alyvos į ugnį pripylė žemės reformos departmento direktoriaus St. Elsbergo pranešimas, padarytas VILI Vilniuje, apygardos matininkų suvažiavime. Tame pranešime jisai plačiai palietė naują žemės reformos įstatymo projektą. Esą vyriausybė kryžių perbraukė buvusius senus reformos įstatymus ir projektus ir paskubomis ruošia naują racionalią žemės reformą. Bažnyčių, vienuolynų, religinių organizacijų ir kitų šiai šakai artimų įstaigų bei organizacijų žemė nusavinama visa. Privatiems savininkams paliekama iki 50 ha (esą todėl, kad nepaliest daugumos pavyzdinių ūkių Suvalkijoje), o pavyzdiniuose ūkiuose, žemės ūkio ministerio leidimu — iki 80 ha. Tačiau paliekama tik tokiems, kurie patys žemę dirbo ir iš to gyveno ir kurie buvo lojalūs darbo žmonėms ir liaudžiai. Nelojaliems, gal būt, ir nieko nebus palikta. Visa nusavinamoji žemė bus paimta be atlyginimo. Jis spėjo, kad įstatymas jau šią savaitę bus priimtas visais trimis skaitymais.

Atsakingo žemės ūkio ministerijos pareigūno paskelbtasis žemės reformos projektas kėlė įvairių minčių. Gana panašios neliečiamos žemės normos jau buvo siūlomos reformos šalininkų, ypač "Lietuvos Žinių", ir anksčiau, prie nūnai nuversto režimo. Tokia reforma gal kai kam ir atrodė racionali, bet ji nieku būdu nebuvo radikali, ko kaip tik reikėjo laukti. Ta-

čiau radikalumo stoka galėjo sukelti tikrojo proletariato nepasitenkinimą. Iš antros pusės, pažadas paimti nusavinamąją žemę be atlyginimo ir įvesti neaiškų lojalumo kriterijumą, galėjo sukelti daugumos ūkininkų nepasitenkinimą. Visa tai galėjo neigiamai atsiliepti būsimiems rinkimams į Liaudies Seimą. Žinia apie S. Elsbergo pranešimą spaudoje buvo paskelbta VII.2.

Jau kitą dieną pasirodė šio turinio žinutė: "Žemės ūkio ministeris pavedė Eltai pranešti, kad liepos 2 d. "Lietuvos Aido" rytinėje laidoje išspausdinta informacija apie ruošiamą naują žemės reformos įstatymą visiškai neatitinka tikrenybės. Žemės reformos departmento direktoriaus S. Elsbergo pranešimas, kuriuo paremta ši informacija, yra ištisai pramanytas ir provokacinio pobūdžio. Direktorius S. Elsbergas nuo liepos 2 d., žemės ūkio ministerio įsakymu, iš einamųjų pareigų pašalintas. Žemės reformos įstatymas vyriausybės ruošiamas visu rimtumu, ir jis bus paskelbtas oficialiai. Kol nėra naujai išleisto įstatymo, bet kokie tuo reikalu pareiškimai neturi oficialios reikšmės".

Be abejo, žemės reformos departmento direktorius negalėjo paskelbti savo projekto. Reikia manyti, kad tokią, palyginti, švelnią žemės reformą iš pradžių aptarė to projekto rengėjai. Vėliau žemės reforma pasirodė esanti visai kitaip suprojektuota. Todėl negalutinio projekto paskelbimas buvo per ankstyvas ir susilaukė tokios smarkios reakcijos. Juo labiau, kad spaudoje tuo metu buvo diskutuojama apie tokias žemės normas, kurios visai atitiko vėlyvesnį įstatymą (pav., VII.1 "Lietuvos Aido" Nr. 308 siūlymas neduoti mažesnių sklypų kaip 10 ha ir palikti ne daugiau kaip 30—40 ha).

Kad nuramintų kaime kilusį susirūpinimą, "Ūkininko Patarėjuje", redaguojamame žinomos komunistų veikėjos M. Meškauskienės, paėmusios į savo rankas ir žemės reformos departmentą, VII.4 buvo rašoma: "Ūkininkai, valstiečiai! Pikčiausi prasimanymai ir netiesa, kad žemė bus atimta, žemė tų, kurie ją dir-

ba, kurie iš jos gyvena, ne tik nebus palesta, bet dideles masės smulkių valstiečių ir bežemių dar jos gaus. Bus išdalinta žemė tik iš tų ponų ir dvarininkų, kurie žemės niekad nedirbo ir nedirba, kurie žemę įsigijo neteisėtu būdu, kurie ją supirkinėjo, pasinaudodami sunkia ūkininkų būkle. Niekas nemano ir nesiruošia be atodairos plėšyti taip pat bažnytinių, klebonijų bei vienuolynų žemių".

Štai kokių reikėjo griebtis išsisukinėjimų, einant į rinkimus su šūkiu: Žemė lieka valstiečių nuosavybėje! Žinoma, tie išsisukinėjimai ūkininkų neįtikino ir suirutė žemės ūkyje vis didėjo. Žemės ūkio darbininkai masiškai metė savo darbdavius ir plūdo į miestus, kur varstė, prašydami darbo, įvairių įstaigų duris ir veržėsi į viešuosius darbus, arba nieko neveikė, laukdami kol jie bus aprūpinti žeme. Tai dėjosi per pačią darbymetę.

Nesulaikomai plito kalbos apie laukiamą ūkininkų varymą į kolektyvinius ūkius. Su visu tuo turėjo kovoti visas propagandos aparatas.

Darbo Lietuvos Sąjungos VII.10 atsišaukime "Į Laisvosios Lietuvos Respublikos darbininkus ir darbininkes, valstiečius ir valstietes, karius ir darbo inteligentus — visus darbo žmones" raminama: "Valstiečiai ir valstietės! Neklausykite mūsų liaudies priešų skleidžiamų gandų, nepagrįstų gąsdinimų, esą liaudies vyriausybė versianti jus kurti kolchozus ir persekiosianti tikinčiuosius. Tai yra pikti prasimanymai ir šmeižtas".

Opų ūkininkų baimės ir nepasitikėjimo reikalą palietė VII.11 "darbininkų ir valstiečių susiartinimo" mitinge J. Paleckis. "Valstiečiai, laukų darbininkai, ūkininkai, — kalbėjo jis, — jums jau ne kartą yra sakyta vyriausybės ir per spaudą skelbta — čia dar kartą galiu patikrinti: būkite pilni pasitikėjimo, dirbkite savo žemę, kuri jums priklauso — niekas iš jūsų jos neatims. Visos reformos žemės ūkio srityje bus pravedamos su atsargumu, apgalvotai, kad niekas nenukentėtų".

Po poros dienų (VII.14), kalbėdamas per radiją, žemės ūkio ministeris M. Mickis pridėjo: "Tie, kurie žemę dirba savo rankomis, gali būti visiškai ramūs ir su viltimi žiūrėti į ateitį. Niekas nemano tokių ūkininkų žemės nė vienos pėdos paliesti. Niekas nesiruošia versti ūkininkus dėtis į kolchozus".

Tai buvo pasakyta jau per pačius rinkimus, kada vis dar buvo reikalo pataikauti ūkininkams, kad jie, neatsargiais būsimųjų planų aiškinimais ar net radikalių reformų reikalavimais, nebūtų atbaidyti nuo rinkimų. Jų šimtaprocentinio dalyvavimo rinkimuose buvo siekiama grynai propagandiniais sumetimais — gausesnis ar mažiau gausus dalyvavimas vis tiek negalėjo turėti kokios nors įtakos.

Mitingais, susirinkimais ir rezoliucijomis atitinkamai paruošus dirvą, VII.21 susirinko Liaudies Seimas. Tą pačią dieną priimtoji "Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą deklaracija" nežadėjo ūkininkui nieko gera. Deklaracijoje buvo pasakyta: Klausydamas valios liaudies, nuvertusios senąjį priespaudos ir neteisės režimą, žmogaus eksploatacijos režimą, Liaudies Seimas nutarė: prašyti Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiąjį Sovietą priimti Lietuvos Sovietų Socialistinę Respubliką į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą sąjungine respublika tais pačiais pagrindais, kuriais įeina į SSRS Ukrainos, Gudijos ir kitos sąjunginės respublikos".

Pageidavimas įstoti tokiais, o ne kitokiais pagrindais, reiškė, kad ir Lietuvoje turės būti įgyvendinta tokia pat socialistinė santvarka, kokia yra tose, dabar idealu palaikytose, respublikose. Ūkininkui tai reiškė ne tik Stalino konstitucijos, bet ir Stalino žemės ūkio politikos įgyvendinimą. Tiesa, ūkininkas tiksliai nežinojo Stalino pažiūrų, išdėstytų jo straipsnyje "Agrarinės politikos klausymai SSSR". Šitos pažiūros buvo labai aiškios: "Yra kitas kelias, socializmo kelias, reikalaująs įsteigti žemės ūkyje kolektyvinius ir valstybinius ūkius; kelias, einąs prie smulkių valstiečių ūkių

sujungimo į stambius kolektyvinius ūkius, ginkluotus technika bei mokslu, prie kapitalistų išstūmimo iš žemės ūkio. Mes laikomės šio antrojo kelio". Tačiau ūkininkas visa tai nujautė kažkaip intuityviai.

Drauge su šitos deklaracijos priėmimu pasibaigė visos rusenusios viltys apie sudarymą Lietuvoje kažkokios socialines respublikos ar liaudies respublikos, Mongolijos pavyzdžiu. Komunistų partija tuo atveju turėjo tik vieną kurpalį.

Lemtingas mūsų žemes ūkiui Liaudies Seimo posėdis įvyko VII.22. Jis baigėsi "Deklaracijos, paskelbiančios žemę visos tautos, t. y. valstybes nuosavybe" priėmimu. Esmine jos vieta buvo ši: "Reikšdamas visų dirbančiųjų valią ir vadovaudamasis gyvybiniais darbo valstiečių interesais, Liaudies Seimas paskelbia visą Lietuvos žemę su jos gelmėmis, visus miškus ir vandenis priklausančiais liaudžiai, t. y. valstybės nuosavybe. Nuo šiandien žemę valdys tie, kurie ją dirba.

Seimas nutaria nustatyti visoje Lietuvoje valstiečių ūkiams aprėžtą 30-ties ha normą vienam ūkiui, o valstiečių ūkių ploto perteklių, didesnį už šią normą, paverčia valstybiniu žemės fondu, tikslu padėti bežemiams ir mažažemiams valstiečiams įsigyti žemės.

Visa žemė, esanti nuo šio laiko dirbančiųjų ir valstiečių rankose, o taip pat ir žemė, kuri bus valstybės perduota bežemiams ir mažažemiams valstiečiams, užtvirtinama amžinam valstiečių naudojimuisi".

Deklaraciją referavęs, žemės ūkio ministeris M. Mickis, rado reikalo nuraminti ūkininkus bent dėl ateities. Jeigu nebuvo ištesėti seniau jo paties duoti pažadai, kad nebus paliesta nė pėda žemės tokių ūkininkų, kurie ją patys savo rankomis dirba (40 — 50 ha savininkas negali išsiversti, pats nedirbdamas), tai dabar galima buvo duoti naujų.

"Aš siūlau Liaudies Seimui, pareiškė jis, patvirtinti iškilmingoje seimo deklaracijoje, kad asmeninė valstiečių nuosavybė, jų trobesiai, gyvuliai, gyvasis ir negyvasis inventorius, jų ūkio gaminiai ir įvairūs namų apyvokos daiktai bus vertinami ir apsaugomi ir

ateityje, kaip neliečiama nuosavybė, o visokie pasikėsinimai prieš šią valstiečių nuosavybę bus baudžiami visu įstatymų griežtumu ... iš darbo valstiečių nieko nebus atimta, bet jiems bus duota žemės ir suteikta rimta pagalba joje įsikurti. Ne tik niekas nesirengia varyti valstiečių į kolchozus, bet visokie bandymai versti valstiečius prieš jų valią burtis į kolchozus bus vertinami kaip kenksmingi provokaciniai žygiai, nukreipti prieš Sovietų valdžios ir darbo žmonių interesus".

Seimas pasitenkino vienu sakiniu deklaracijoje: "Visokie bandymai pasikėsinti į asmeninę valstiečių nuosavybę arba prieš darbo valstiečių valią primesti jiems kolchozų organizavimą bus griežtai nubausti, kaip kenkią liaudies ir valstybės interesams".

Kiek ir šitie pažadai bei seimo garantijos buvo ištesėtos, parodė netolima ateitis. Skirtingos pavieniams ūkininkams bei kolektyviniams ūkiams pyliavos ir duoklės, pastarųjų garbinimas spaudoje, jų pavyzdinių įstatymų platinimas, neįleidimas kurti išskirstytose žemėse vienkiemių ir eilė kitų faktų aiškiai bylojo, į kur krypsta ne tik seimo deklaracijoje, bet ir konstitucijoje (8 str.) užtikrina teisė į "privatinį pavienių valstiečių ūkį". Juk tokiu atveju turėjo reikšmės tik Stalino pažiūros, o ne kažkokie smulkūs Lietuvos ūkininkų reikalai.

Pažymėtina, kad vos savaitei praslinkus po seimo deklaracijos (VII.23), valstybinės žemės ūkio komisijos pirmininkas A. Žukauskas šituo reikalu jau kitaip kalbėjo: "... kolchozus steigti nebus kliudoma, bet leista bus tik tuo atveju, kai tvirtai bus įsitikinta, jog steigėjai patys, be jokios pašalinės įtakos, to nori ir ir jei susidaro pakankamai didelis žemės plotas tam kolchozui". Be abejo, ūkininkų sukolektyvinimas, kaip ir visa kita Tarybų Sąjungoje, būtų įvykęs ne prievarta, o "laisva valia", "su didžiausiu entuziazmu", su "padėkos rezoliucijomis" ir "sveikinimais".

Pažadėtoji "rimta pagalba" įsikurti gavusiems žemės darbo valstiečiams praktikoje pasirodė tokia,

kad jiems — 72.000 žeme apdalintų bežemių ir mažažemių — buvo pažadėta 20 mil. rublių paskolos (po 276 rublius kiekvienam!), be to, miško medžiagos ir gyvas bei negyvas inventorius. Praktiškai, jie nieko negavo, išskyrus gal vieną kitą atsitikimą, ir todėl iki 1941.V.16 arti 5000 naujakurių jau buvo suskubusių atsisakyti nuo 30.000 ha (apie 10% gautos žemes).

Kiek buvo vertinama ir apsaugoma ūkininkų asmeninė nuosavybė, parodė žemės nusavinimai kariuomenės reikalams — aerodromams ir sutvirtinimams statyti. Ištisiems kaimams buvo įsakoma per 24 val. išsikraustyti. Iškraustyti likdavo plikame lauke. Dažnai atsitikdavo, kad, trobesius nugriovus, vieta savo paskirčiai neatitikdavo, tačiau ūkių nebuvo galima atkurti.

Ši ūkininkų nelaimė ėmė taip siausti, kad Ministerių Taryba VII.26 suteikė Žemės Ūkio Ministerijai net specialių 1/2 mil. litų kreditą atlyginti už nukeliamus iš kariuomenės reikalams paimtų žemių trobesius. VIII.8 buvo paskelbtos "Atlyginimo ūkininkams už paimtas žemes valstybės reikalams taisyklės". Šitomis taisyklėmis buvo nustatyta, kad: 1. vietoje paimtos žemės ūkininkams duodama tiek pat žemės iš žemės fondo, bet ne daugiau kaip 30 ha, jeigu buvo paimta visa ūkininko žemė, ir ne daugiau kaip iki 30 ha normos, jeigu dalis žemės ūkininkui buvo palikta; 2. duodant žemės už paimtą valstybės reikalams žemę kitoje vietoje, atlyginama pinigais: a) trobesių nukėlimo išlaidos, b) už pasėlius ir šakniavaisius, c) už vaismedžius, šulinius ir kit. nenukeliamą turtą.

Gal būt, šitomis taisyklėmis pavyko patenkinamai sutvarkyti medžiaginio atsiteisimo reikalą, bet jomis nepavyko pašalinti savavalės ir atitaisyti skriaudos išmetamam iš jo ir jo tėvų rankomis dirbto bei prakaitu aplaistyto ūkio žmogui. Iš viso šiems reikalams buvo paimta apie 20.000 ha.

Priėmus "Deklaraciją, paskelbiančią žemę visos tautos nuosavybe, t. y. valstybės nuosavybe" ir dar prieš tai, stambesnieji žemdirbiai šoko žemę skirstyti

patys notariniais aktais į sklypus mažesnius kaip 30 ha. Tačiau tam užbėgo už akių teisingumo ministeris, VIII.l paskelbdamas, kad visi po deklaracijos paskelbimo sudaryti notariniai aktai, kuriais būtų kam nors perleidžiama kaimo ar miesto žemė, neturi galios.

Visas problemas kaime per du mėnesius, nuo liepos pabaigos iki rugsėjo pabaigos, nustelbė žemės reforma. VII.26 Ministerių Taryba paskelbė taisykles apie valstybinės žemės ūkio komisijos darbą. VIII.4 įvykusiame visų apskričių žemės ūkio komisijų pirmininkų, apskričių viršininkų, apskričių agronomų ir apygardų žemės tvarkytojų suvažiavime, einąs tuo metu respublikos prezidento ir ministerio pirmininko pareigas M. Gedvilą (J. Paleckis tuo metu buvo su delegacija Maskvoje prašyti priimti Lietuvą į SSSR), pranešė, kad vyriausybė nutarusi "dirbti naujais tempais, trumpiausiais terminais, taip, kaip tas daroma visoj mūsų Sovietų Sąjungoj", ir žemės reformą įvykdyti iki rugsėjo 1 dienos (!). Po to jau visa vyko galvatrūkčiais.

Kitą dieną (VIII.5) buvo paskelbtas Ministerių Tarybos nutarimas sudaryti valstybinį fondą, į kurį turėjo būti paimtos: a) visos valstybinės žemės ir vietos savivaldybių žemės, kurios betarpiškai nereikalingos valstybei ir savivaldybėms, b) visos dvarininkų žemės su sodybomis, trobesiais, gyvu ir negyvu inventoriumi, c) visos bažnytinės, parapijinės, vienuolynų ir kitų religinių organizacijų ir įstaigų žemės, d) žemės tų piliečių, kurie gyvena miestuose, patys žemės nedirba ir turi kitus pragyvenimo šaltinius, išskyrus sodybas ir nedidesnius kaip 10 ha žemės sklypus, priklausančius darbininkams, žemesniems tarnautojams, mokytojams, o taip pat asmenims, turintiems ypatingų nuopelnų Lietuvos liaudžiai, mokslui ir menui, e) tą bendro žemės ploto dalį, kuri priklauso valstiečių ūkiams, didesnę kaip 30 ha, (nors jie yra juridiškai perskirti ar užrašyti kelių šeimos narių vardu, bet valdomi vieno valdytojo).

Nepaisant viso propagandinio verkšlenimo prieš

rinkimus ir per seimo posėdžius dėl smulkiųjų ūkių skurdo, Ministerių Taryba numatė kurti naujus ūkius ne didesnius kaip 10 ha, paliekant teisę šią normą arti miestų ir miestelių sumažinti ligi 50%. Tai buvo padaryta, be abejo, sąmoningai siekiant sukurti tokius nepajėgius ūkius, kurių valdytojas nerastų kitos išeities, kaip nuo individualaus ūkininkavimo atsisakyti. Juo labiau, kad sklypų išplanavimas ir neleidimas statytis vienkiemiais iš anksto ruošė palankias sąlygas.

Visam žemės reformos darbui vietose įvykdyti buvo suorganizuota 262 valsčių komisijos ir per 800 matininkų (jų skaičiuje per 200 — be įrankių). Prašymų žemei gauti suplaukė per 200.000. Kaip vėliau paaiškėjo, valstybinį žemės fondą sudarė paimti iš 28.000 žemvaldžių apie 600.000 ha, iš kurių 381.000 ha buvo paskirta bežemiams ir mažažemiams, 110.000 ha valstybinių miškų žinybai, 65.000 ha — įstaigoms, viešiesiems ir kitiems reikalams.

Matavimo darbai prasidėjo VIII.8 (Utenos a.). Sumobilizavimas žemės reformos darbui, tikusių ir netikusių savo pareigoms žmonių, garbinimas spaudoje 15 metų mergaičių, rašiusių mašinėle be pertraukos po 24 val., socialistinis lenktyniavimas tarp komisijų narių, valsčių ir apskričių komisijų ir pan. priemonės nieko nepadėjo baigti didžiulį (15% viso žemės ploto) darbą užsimotu laiku. VIII.20 Ministerių Taryba buvo priversta pratęsti žemės pertvarkymo terminą ligi IX.24 (jau buvo Komisarų Taryba) galėjo konstatuoti, kad seimo nutarimas įvykdytas.

Nepasisekimą su žemės reforma pakankamai ryškiai vaizduoja faktas, kad jau minėtame VIII.4 suvažiavime M. Gedvilą buvo paskelbęs: "Valstiečiai turi gauti žemę tuojau pat, jau šiandien! Jau nauji šeimininkai — darbo valstiečiai — turi pravesti rudeninę sėją". O jau VII.29 Komisarų Taryba buvo priversta nutarti: "Įpareigoti visus didesnius kaip 30 ha ūkių valdytojus, ūkvedžius ir komisarus, jų asmenine atsakomybe, pilnai apsėti visą tuose ūkiuose žiemkenčiams skiriamą žemės sklypą, kaip paliekamą buvu-

šiems valdytojams, taip ir nusavinamą žemes dalį. Ūkių valdytojai, buv. savininkai, privalo atlikti visus sėjos darbus savo ūkio jėgomis, sėklomis ir trąšomis gerai parengtoje žemėje, stropiai žiūrint, kad šiais metais būtų pasėta ne mažiau kaip 1939 m. Įspėti ūkių valdytojus, kad už sėjos darbų vengimą ir už jų žinioje esamose žemėse, kaip jiems paliekamose, taip ir jų nusavinamose, blogą žiemkenčių sėjos įvykdymą jie bus baudžiami visu įstatymų griežtumu, kartu konfiskuojant jų turtą".

Tuo būdu žemės reforma kalbamuoju laikotarpiu nevyko taip, kaip buvo norėta, ir, apskritai, nebuvo baigta. Ji nebuvo baigta ir iki 1941.VI.22, nes iš vienos pusės, liko nepaskirstytos žemės, iš antros pusės, naujakuriai ir "buožės" buvo pradėję nuo turimos žemės atsisakinėti (žiūr. V. Balčiūnas, Bolševikinė žemės reforma Lietuvoje. "Lietuvių Archyvas" I t. Tenka pastebėti. kad šis klausimas būtų reikalingas platesnės monografijos, iškeliant joje daugiau faktų iš darbo organizacijų nerimtumo, savavaliavimo, nusikaltimų ir pan. Vien tik ano meto tarybinė spauda teikia labai daug informacinės medžiagos, nebekalbant apie archyvus).

Be to, 1941 m. vasarą būtų atsiradę dešimtys tūkstančių ūkių be valdytojų, pastaruosius išgabenus į Sibirą. Tad naujai susidarantį valstybinį žemės fondą būtų reikėję kokiu nors būdu skirstyti. Tai buvo visai normalu — žemės reforma būtų pasibaigusi tada, kai visa žemė paskirstyta tarp valstybinių ir kolektyviniu ūkiu, tuo būdu įgyvendinant Stalino "mokslą".

Žemės ūkio būklė per tą patį laikotarpį tolydžio blogėjo. Turint prieš akis perspektyvą anksčiau ar vėliau netekti savo žemės, nebuvo ne tik jokio noro dirbti, bet nebuvo ir sąlygų. Kaime labai trūko darbo jėgos. Pati valstybinė žemės ūkio komisija buvo priversta VIII.8 paskelbti, kad "kai kurie dvarų darbininkai meta ūkio darbus ir eina prie plentų tiesimo, statybos ir kit.". Iš tikrųjų taip darė tiek dvarų, tiek ir

kitų žemės ūkių samdiniai. Tai įrodo nuolatiniai, o liepos mėn. ypač dažni, Darbo Ministerijos raginimai darbininkams neplūsti į miestus.

Kai kurie stambieji ūkiai per pačią darbymetę (javų valymas, pasiruošimas žiemkenčių sėjai) buvo likę be gyvulių ir inventoriaus. Valstybinė žemės ūkio komisija skelbė apskričių ir valsčių žemės ūkio komisijoms, valsčių -viršaičiams, dvarų komitetams ir komisarams, kad "nusavintų dvarų trobesius, gyvulius ir negyvą inventorių, o taip pat ir visą kitą turtą griauti ir bet kam dalinti draudžiama" (VIII.8).

Vien tik šis įspėjimas rodo, kaip šeimininkavo darbininkų komitetai ir komisarai. Reikia neužmiršti, kad komisarai buvo skiriami ne vien dvarams, bet ir šiaip jau stambiems ūkiams (tos pačios komisijos VIII.8 pranešimas). Visame žemės ūkyje buvo taip nusišeimininkauta, kad žemės ūkio rūmų direktorius VIII.30 pranešime "Darbo Lietuvai" (82 Nr.) pasiūlė likviduoti apie 20.000 arklių ir apie 100.000 senesnių raguočių.

Sumažėjus darbo jėgai ir gyvam bei negyvam inventoriui, negaunant pirkti dirbtinių trąšų žiemkenčiams ir, svarbiausia, netekus noro dirbti, gerinti ūkį, ką nors iš pagrindų tvarkyti, nieko negalėjo padėti Ministerių Tarybos VIII.5 nutarimo dėl valstybinio žemės fondo sudarymo 14 str., kuriame buvo pasakyta: "Kiekvieno darbo valstiečio pareiga — apdirbti ir gerinti žemę, taisyti ir statyti ūkio pastatus ir vesti savo ūkį pagal naujausius žemės ūkio pasiekimus, įdedant į šį darbą visas savo jėgas ir žinojimą. Be to, Ministerių Taryba kreipia ypatingą darbo valstiečių dėmesį į būtinumą toliau visapusiškai plėsti gyvulininkystę, kuri yra viena svarbiausių žemės ūkio šakų".

Pramonė

Du trečdaliai Lietuvos gyventojų dirba žemės ūkyje ir tik vienas trečdalis kur nors kitur, taigi ir pramonėje. Pramonės verslo liudijimų (patentų) 1940 m. pradžioje buvo išpirkta apie 16.000. Toks buvo apy-

tikris atskirų pramonės ir amato įmonių skaičius. Pramonės įmonių, kuriose dirba bent 5 asmenys, įskaitant savininkus ir jų šeimos narius, buvo tik 1.500, o jose dirbančių asmenų tik 40.000.

Palyginus su žemės ūkiu, kur buvo turima reikalo su daugiau kaip 300.000 ūkių ir arti 2 mil. žmonių, pramonės problema, keičiantis socialinei santvarkai Lietuvoje, buvo gana nežymi. Be abejo, pramonė su savo 40.000 darbininkų ir beveik 1/2 mrd. litų gamybos verte visame tautos ūkyje buvo svarbus veiksnys, tačiau vis dėlto didžioji problema buvo žemės ūkis.

Gal būt, iš dalies dėl to ir visas komunistų partijos dėmesys pirmiausia buvo nukreiptas į žemės ūkį. Čia iš karto buvo pradėta kalbėti apie numatomas reformas, tuo tarpu pramonės Mausimo nebuvo net rinkiminėje propagandoje. Tik seimo susirinkimo išvakarėse buvo mestas stambiosios pramonės nacionalizavimo šūkis.

Gal būt, tam tikros įtakos turėjo ta aplinkybė, kad pramonės reikalų, lygiai kaip ir prekybos bei finansų reikalų, tvarkymas dar ilgą laiką po vyriausybės pasikeitimo išbuvo tose pačiose finansų ministerio inž. E. Galvanausko ir jo senųjų bendradarbių rankose. Tuo tarpu žemės ūkio žinyboje jau pirmomis dienomis įvyko masiniai vadovaujančių asmenų atleidimai ar pažeminimai. Finansų ministerio pareigas perėmus J. Vaišnorui, niekas iš pagrindų nebuvo keičiama iki rugpiūčio pradžios — tik po to buvo padarytas pagrindinis "valymas".

Po VI. 15 įvykių E. Galvanauskas paskelbė pramonės įmonėms draudimą slėpti prekes (gaminius) bei sudarinėti jų atsargas, kol vartotojų paklausa nėra patenkinta ir įsakė tenkinti normalias prekybos, pramonės ir vartotojų paklausas (VI. 17 įsakymas). Čia tenka prisiminti ir einančio respublikos prezidento pareigas ministerio pirmininko A. Merkio VI.16 pareiškimą, kuriame iš Lietuvos visuomenės buvo pageidaujama normalaus darbo visose įstaigose, įmonėse, dirb-

tuvėse, fabrikuose, ūkiuose ir namuose. Tokia pati mintis kasdieną buvo kalama spaudos.

Vis dėlto nei raginimai, nei įsakymai, nei įtikinėjimai bei raminimai, skelbiami atsakingiausių pareigūnų lūpomis, negalėjo išsklaidyti nepasitikėjimo atmosferos. Vienas kitas stambesnis pramonininkas lietuvis, legaliais ar nelegaliais būdais, iš Lietuvos paspruko. Pramonės įmonėse pradėjo kurtis darbininkų komitetai, kurių funkcijų ir kompetencijos ribų niekas nežinojo. Daug kur šitie komitetai ėmė vadovauti įmonėms, nepripažinti nei įmonės savininko, nei jo pastatytos administracijos. Tvarkos įmonėse dėl to daugiau neatsirado, o priešingai — komitetų kišimasis trukdė normalų darbą.

Patys įmonių savininkai, geriau net už ūkininkus žinodami savo likimą, nematė reikalo rūpintis normaliu įmonių veikimu. Dažnai jie net nebesilankydavo savo įmonėse, palikdami tvarkytis darbininkų komitetams ir administracijai. Panašiai buvo ir kitose ūkio šakose.

Tai paskatino finansų ministerį, turintį teisę pagal Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymą, imtis visokių tvarkymo priemonių, "siekiant apsaugoti tautos ūkį nuo galimų pavojų, stiprinant bei derinant krašto gamybines jėgas ir patikrinant gyventojams svarbiausių reikmenų tenkinimą", VI.28 paskelbti naują įsakymą, kurio tikslas — atstatyti visose ūkio šakose sparčiai irstančią tvarką. Juo buvo pareikalauta, kad: 1. pramonės bei prekybos įmonių savininkai, valdytojai, vedėjai ir kiti pareigūnai pasiliktų savo vietose, rūpestingai atliktų savo pareigas ir rūpintųsi normaliu įmonių veikimu ir jų gamybos bei prekybos plėtimu; 2. pramonės bei prekybos įmonės laiku apsirūpintų žaliavomis, kuru, prekėmis ir kitomis gamybai bei prekybai reikalingomis priemonėmis; 3. tuojau informuotų atitinkamų ministerijų įstaigas apie pastebėtas įmonėms veikti kliūtis; 4. žemės ūkių savininkai bei valdytojai tvarkingai vestų savo ūkius, laikytų tvarkoje visą ūkio inventorių ir

įtemptų visas pajėgas, kad jų ūkių gamyba būtų padidinta; 5. įmonių darbininkai bei tarnautojai sąžiningai atliktų jiems pavestas pareigas, — nedarytų jokių savavales aktų, klausytų įmonės administracijos nurodymų ir visokeriopai rūpintųsi darbo našumo bei gamybos kėlimu.

Jau vien iš šito įsakymo galima susidaryti pakankamai aiškų vaizdą apie tuo laiku prasidėjusią suirutę pramonėje ir kitose ūkio šakose. Apie tai gana dažnai prasitardavo ir spauda, nepašykštėdama pamokymų ir pagraudinimų. To neslėpė nė įstaigos.

Liepos pradžioje Finansų Ministerijos pramonės ir prekybos departamentas oficialiai pareiškė: "Pramonės ir prekybos įstaigos turi laiku apsirūpinti žaliavomis, kuru, prekėmis ir kitomis gamybai bei prekybai reikalingomis priemonėmis. Pastebėta, kad kai kurios pramonės įmonės nesilaiko to įsakymo. Jos stengiasi išimti kiek galima daugiau kapitalo iš savo apyvartos ir suvartoja esamas žaliavų ir kuro atsargas, nesirūpindamos naujų atsargų sudarymu. Taip pat jos vengia reikalingiausio įmonių remonto ir nepapildo mašinoms būtinų atsarginių dalių, dėl ko gali būti sutrukdytas normalus mašinų darbas".

Iš tos netvarkos ar gal net sabotažo pramonės ir prekybos departamentas darė reikiamų išvadų: "Kadangi yra labai svarbu, kad visos pramonės įmonės funkcionuotų normaliai ir darbas jose nebūtų sustabdytas, pramonės ir prekybos departamentas pavedė apygardų pramonės inspektoriams prižiūrėti įsakymo pildymą, laikant tą priežiūrą svarbiausiu šio momento uždaviniu ir laikinai atidėjus mažesnės svarbos ir ne tiek skubius reikalus. Pirmiausia reikia tikrinti stambesnes įmonės, kurios turi daugiau reikšmės tautos ūkiui".

Pamėginęs kurį laiką išlaikyti tvarkoje krašto ūkį, VII.5 inž. E. Galvanauskas iš finansų ministerio pareigų pasitraukė. Joms laikinai eiti buvo paskirtas finansų ministerijos generalinis sekretorius (nuo VI.20 vietoje Dr. D. Cesevičiaus) J. Vaišnoras. Kelio-

mis dienomis prieš tai (VII.1) susisiekimo ministeriją inž. E. Galvanauskas buvo perdavęs naujam ministeriui S. Pupeikiui.

Iki tol buvusi labai stipri finansų ministerio teise tvarkyti visas tautos ūkio šakas, kokios neturėjo joks kitas ministeris, VII.13 buvo suskaldyta dviem įstatymais: Nepaprastojo meto įstatymu ir Valstybes kontroles įstatymo pakeitimu.

Pirmuoju įstatymu, sustiprintos valstybes apsaugos metu, vidaus reikalų ministeriui buvo suteiktos ūkineje srityje šios teises: 1. imtis priemonių apdrausti veikimui tų įstaigų ir įmonių, kurios atlieka viešąją tarnybą; 2. valstybės ar kitam viešam reikalui esant, paimti savivaldybių, privačių asmenų ir įstaigų trobesius bei įsakyti duoti susisiekimo priemones; 3. imtis priemonių sudrausti streikams, lokautams bei kurstymui juos daryti; 4. įvesti darbo prievolę viešiesiems darbams, kuriai atlikti gali būti imami darbui tinkami gyventojai nuo 16 ilgi 60 m. amžiaus, išskiriant šaukiamuosius į karo tarnybą, ir 5. leisti įsakymų kitais viešosios tvarkos ir valstybės saugumo reikalais (vadinasi, visais patinkamais reikalais).

Valstybės gynimo metu tos pačios teisės buvo pavestos vykdyti krašto apsaugos ministeriui, prie jų dar pridedant teisę: 1. liepti daryti bendrų arba atskirų rekvizicijų tam tikromis instrukcijomis; 2. drausti pirkti, parduoti, įvežti į tam tikras vietas arba išvežti iš tam tikrų vietų kokios nors medžiagos, maisto ir pašaro; 3. uždaryti įvairias pramonės ir prekybos įmonės.

Antruoju įstatymu, Valstybės Kontrolės organų teisė prižiūrėti atskaitomybę ir daryti revizijas, reikalaujant žinių, paaiškinimų bei parodymų ir darant kvotas, buvo išplėsta ne vien tik į valstybės bei savivaldybių įstaigas, bet ir į: a) tas įstaigas, kurios gauna iš valstybės iždo atsiskaitytinas pašalpas, b) tas privačias įmonės, kurių žinioje yra valstybinis turtas arba kurios naudojasi valstybės kreditu ar laidais, c) kredito, draudimo, biržų, prekybos, pramonės ir ki-

tas privačias įstaigas ir įmonės, kurios turi mokėti mokesčius (vadinasi, visas, nes mokesčius visos privačios įmonės turi mokėti). Drauge iš finansų ministerio žinios buvo išimta ir perduota valstybes kontrolieriaus žiniai viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcija ir kredito inspekcija su visomis finansų ministerio teisėmis, pastarajam suteiktomis kreditinių įmonių įstatymu (pasirašytas VI. 1).

Vidaus reikalų ministeris savo teisėmis ūkinėje srityje, berods, nepasinaudojo, bet valstybės kontrolierius jomis ėmė naudotis tuojau. VII. 17 jis paskelbė įsakymą iki VII.22 pranešti žaliavų, pusgaminių, kuro ir prekių atsargas. Be to, įsakė rūpintis, kad atsargos būtų nuolatos papildomos, o įmonių veikimas nenukentėtų. Be valstybės kontrolės organų, visu tuo rūpintis turėjo dar įmonių darbininkų ir tarnautojų komitetai.

Šis įsakymas iš karto sudarė koliziją tarp valstybės kontrolieriaus ir finansų ministerio. Mat, pastarasis prieš kelias dienas (VII.3) buvo paskelbęs visai panašaus turinio įsakymą visoms įmonėms, kurios verčiasi dirbinių gaminimu ir turi nemažiau kaip penkis gamyboje dirbančius asmenis. Joms buvo įsakyta iki VII.25 pateikti Prekybos, Pramonės ir Amatų Rūmams šias žinias: 1. kokius dirbinius įmonė gamina, 2. kiek įmonė gali pagaminti tų dirbinių per vienerius metus, o sezoninė įmonė — per sezoną, dirbant pilnu įrengimų apkrovimu, ir maksimalų darbo laiką, 3. kokių rūšių žaliavų ir kuro įmonė suvartoja savo dirbiniams gaminti: a) užsieninės žaliavos, b) vietinės žaliavos; 4. kiek tų žaliavų įmonei reikalinga 1940 m. antram pusmečiui, neskaitant jau turimos įmonės dispozicijoje žaliavų atsargos: a) maksimalinei gamybai, b) normalei dabartinei gamybai; 5. kiek įmonė turi nurodytų 3 str. žaliavų 1940.VII. 15; 6. kurie kiti veiksniai kliudo ar gali sukliudyti įmonės veikimui; 7. kiek mėnesių per metus dirba sezoninės įmonės.

Taigi, ir finansų ministeris ir valstybės kontrolierius reikalavo iš įmonių kai kurių tų pačių žinių.

Tiktai vienas davė laiko beveik dvi savaites, o antras — 4—5 dienas. Taip pat ir finansų ministeris ir valstybes kontrolierius tikrino įmonės per savo organus, kaip jos veikia ir kaip apsirūpina žaliavomis bei kitais reikmenimis. Ar čia buvo nežinojimas kompetencijų, ar valstybes kontrolierius jautėsi turįs teisę ir reikalą eiti tarybinio prokuroro pareigas — neaišku.

Pačiu finansų ministerio įsakymu, atrodo, norėta iš karto nušauti du ar net tris zuikius: sužinoti gamybos asortimentą, sužinoti žaliavų pareikalavimą ir sužinoti pramonės gamybinį pajėgumą. Tai jau aiškios tarybinio planavimo tendencijos — pavyti ir pralenkti kapitalistinį pasaulį! Juo labiau, kad tuo laiku sutapo ir ūkinio planavimo tarybos statuto paskelbimas (VII.20). Ši taryba, kaip jau buvo nurodyta, turėjo ruošti bendrąjį tautos ūkio planą ir jo atskirų šakų planus ir būti finansų ministerio žinioje, savo darbe vadovaujantis jo nurodymais ir darbą vykdant per ūkinio planavimo įstaigą, taip pat esančią finansų ministerio žinioje.

Prie šitų "priešrinkiminių" finansų ministerio darbų tenka dar priskirti liepos pradžioje imtą praktikuoti skyrimą pramonės įmonėms administratorių. Tuo tikslu iš finansų bei darbo ministerijų ir profesinių sąjungų centro biuro atstovų prie finansų ministerijos buvo sudaryta įmonių administratoriams parinkti komisija, kuriai buvo pavesta: 1. nustatyti, kurioms įmonėms reikalinga skirti administratorius ir 2. parinkti į įmonės administratorius kandidatus, kurie paimtų savo žinion bei atsakomybėn įmonės turtą, sąskaitybą ir įmonės veikimą ir kurie rūpintųsi normaliu įmonės veikimu. Komisija turėjo glaudžiai bendradarbiauti su įmonių komitetais ir administratorius skirti pirmoje eilėje tose stambesnėse įmonėse, kuriose, pasak oficialaus pareiškimo, "gresia pakrikimas".

Pakeitus Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymą (VII.29), Skirti įmonėms administratorius ir skirti bei atleisti visų rūšių įmonių valdomuosius organus (tačiau, tik susitaręs su valstybės kon-

trolierium) turėjo teisę jau vienas pats finansų ministeris (taigi ir pats vienas pramonės ministeris, kuriam visos finansų ministerio teisės pramonės tvarkymo srityje perėjo VIII.5 Pramonės ir amatų tvarkymo bei priežiūros įvedamuoju įstatymu).

Įmonių administratorių skyrimas buvo priemonė pastatyti įmonėje atsakingą asmenį vietoje savininko, kuris buvo ar pabėgęs iš Lietuvos, ar pasišalinęs nuo darbo įmonėje, ar net, po liepos 11—12 naktų, suimtas. Tuo galima buvo išgelbėti įmonę nuo visiško "pakrikimo", pakeičiant dezorientuotą ar gal net suterorizuotą privačią iniciatyvą.

Reikia tačiau pasakyti, kad iš pradžių privačios iniciatyvos lyg dar ir būta. "Tautos Ūkis" iki liepos pabaigos skelbė ilgus sąrašus leidimų bei principinių pritarimų pramonės įmonėms steigti, plėsti ar pertvarkyti. Tokius leidimus bei pritarimus duodavo finansų ministeris per pramonės ir prekybos departamentą. Iš antros pusės, reikia suabejoti, ar šios rūšies privati iniciatyva bepasireiškė. Veikiausiai, tai buvo sprendimas seniau gautų prašymų, kad privati iniciatyva tikrai galėjo klestėti.

Tokiomis sąlygomis priartėjo ir VII.23, kada seimas priėmė "Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo deklaraciją", kuri pavedė vyriausybei "tučtuojau sudaryti ir patvirtinti priklausančių nacionalizacijai bankų ir stambiųjų įmonių sąrašą".

Iš priklausomybės šito darbo ėmėsi finansų ministeris J. Vaišnoras. VII.25 finansų ministerijoje įvyko platus tarpvadybinis pasitarimas, kuriame dalyvavo, be kitų, ir LKP (b) CK, darbo ministerijos, valstybės kontrolės ir profesinių sąjungų centro biuro atstovai. Šitame pasitarime buvo padaryta išvada, kad pramonės nacionalizaciją įvykdys finansų ministeris per pramonės ir prekybos departamentą, kaip organą, turintį ir patyrimo ir kvalifikuoto personalo, tiek Kaune, tiek kitur (pramonės inspektoriai). Kaip tik nuo VII.1 šis dvigubas departamentas, pagal seniai priim-

tus etatus, turėjo būti padalytas į atskirus pramonės ir prekybos departamentus.

Koks buvo (o gal ir ne visų) pasitarimo dalyvių nustebimas, kai jie kitą dieną (VII.26) perskaitė spaudoj, kad įsteigta pramonės ministerija ir pramonės ministerio pareigoms laikinai paskirtas Ch. Alperavičius!

Šituo paskyrimu pramonės tvarkyme atsirado savotiškas dualizmas. Remiantis visokiais įstatymais, pramonės tvarkymą, kuris priklausė finansų ministeriui, dabar perėmė į savo rankas naujai paskirtas pramonės ministeris. Teisiškai tai buvo sutvarkyta tik po dviejų savaičių, priėmus (VII.5) Pramonės ir amatų tvarkymo bei priežiūros įvedamąjį įstatymą, kuriuo pramonės ir amatų tvarkymas bei priežiūra pavedama pramonės ministerijai. Iki šiol išleistus pramonės ir amatų tvarkymui bei priežiūrai įstatymus ir taisykles, kuriuos vykdė finansų ministeris per Finansų Ministeriją ar kitas įstaigas, dabar vykdo pramonės ministeris per atitinkamus Pramonės Ministerijos departamentus ir vietos įstaigas. Finansų ministerijos pramonės departamentas ir jo vietos įstaigos pereina pramonės ministerijos žinion.

Naujasis pramonės ministeris Ch. Alperavičius labai energingai šoko tvarkyti pramonės reikalus, pirmiausia, kiek tai lietė jos nacionalizavimą. VII.26 buvo paskelbta pramonės įmonėms nacionalizuoti instrukcija, o VII.29 — Stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymas, galiojąs nuo VII.26. Jis išryškino seimo deklaracijoje neaiškiai nustatytą stambiosios pramonės sąvoką, būtent: 1. nacionalizuojamos visos pramonės įmonės, kuriose dirba daugiau kaip 20 darbininkų, ir tos pramonės įmonės, kurių darbininkų skaičius ne mažesnis kaip 10, bet kuriose yra varikliai, ypatingai svarbūs tos pramonės šakai; 2. įmonės, kuriose dirba mažiau kaip 10 darbininkų, nors ir turėtų mechaniškus variklius, nenacionalizuojamos.

Tas pats įstatymas nustatė ir tvarką pramonėms nacionalizuoti: 1. pramonės ministeris kartu su vals-

tybės kontrolierium tuojau paskiria visoms stambesnėms ir ypatingai svarbioms nacionalizuojamoms įmonėms vyriausybes komisarus; visoms kitoms įmonėms komisarus skiria apskričių valdybos, susitarusios su profesinėmis sąjungomis; 2. nacionalizuojamoms įmonėms perimti sudaroma 3-5 asmenų komisijos iš pramonės ministerijos, profesinių sąjungų ir darbininkų komitetų atstovų; perėmimo komisijos dirba komisarų vadovaujamos; 3. komisarai įpareigojami užbaigti įmonių nacionalizavimą per 5 dienas nuo šio įstatymo įsigaliojimo dienos ir pristatyti perėmimo aktus; 4. komisarai privalo laiduoti normalų nenutrūkstamą įmonių darbą; visi įmonės savininko ar direktoriaus patvarkymai ir visi jų išduodami dokumentai, be komisaro parašo, neturi reikšmės; 5. techniškai administracinis nacionalizuojamų įmonių personalas įpareigojamas dirbti savo pareigose; pasireiškus sabotažo reiškiniams, kaltieji bus nubausti visu įstatymų griežtumu.

Nustatytoji tvarka pašalino savavalę, kuri buvo pradėjusi reikštis pramonės įmonėse. Dar VII.25 praslinkus vienai dienai po "Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo deklaracijos" priėmimo seime, spaudoje buvo paskelbta, kad patys darbininkai, be jokios sistemos ir be jokio atskiro partijos ir vyriausybės nutarimo, pradėjo periminėti įmonės, ir jiems paaiškinta, kad be specialių atitinkamų organų instrukcijų įmonės perimti neleistina.

Taip pat ir teisingumo ministeris VII.27 įspėjo darbininkus ir jų komitetus dėl savavališko įmonių, ūkių ir namų perėmimo. O profesinių sąjungų centro biuras įspėjo profesines sąjungas, ligi įmonių nacionalizavimo, nesiimti jokių kitų žygių, išskyrus jų apsaugą.

Įstatymą paskelbus, spaudoje pasipylė žinios apie komisarų skyrimą ir nacionalizavimo eigą. VII.30 Ministerių Taryba sudarė nacionalizacijos komisiją iš laikinai einančio pramonės ministerio pareigas Ch. Alperavičiaus, valstybės kontrolės generalinio sekre-

toriaus J. Ralvinio ir finansų departamento direktoriaus A. Drobnio. Komisijos tikslas: a) reguliuoti ir koordinuoti įvairių ūkio sričių nacionalizacijos klausimus, b) tvirtinti ir skelbti sąrašus įvairių nacionalizuotų įmonių, bankų ir t.t., c) tvirtinti vadovaujamus organus nacionalizuotose įmonėse.

Jau rugpiūčio pradžioje nacionalizacijos komisija pradėjo skelbti ilgus sąrašus nacionalizuotų bankų ir pramonės įmonių.

Su pramonės nacionalizavimu buvo panašiai kaip ir su žemės reforma. Nacionalizavimą buvo įsakyta baigti per 5 dienas, vadinasi, ne vėliau kaip VIII.3 (pats įstatymas buvo pasirašytas VII.29, bet galiojo nuo VII.26). Tačiau tai datai praslinkus, duotame "Tiesai" pasikalbėjime, pramonės ministeris galėjo pranešti, kad "nacionalizavimas dar ne visur baigtas. Ypač jis nėra baigtas ten, kur dirba 10—20 darbininkų. Pramonės Ministerija dabar rūpinasi išgauti šių įmonių sąrašus ir kiekviena įmonė bus atskirai aptarnauta (?)".

Vargu, tačiau, ar reikėjo pramonės ministeriui rūpintis tokiais sąrašais. Mat, tokie sąrašai buvo sudarinėjami ne pramonės ministerijoje ir net ne centriniame komunistų partijos komitete. Kažin ar daug kas žino, kad tokie sąrašai buvo sudarinėjami... "Vneštorge".

"Vneštorgas", reiškia, Tarybų Sąjungos užsienio prekybos atstovybė, kuri paskutiniais metais buvo įsikūrusi Kaune, Grunvaldo 10, dar liepos pradžioje pareikalavo iš finansų ministerio duoti sąrašą pramonės įmonių, kuriose dirba 10 ir daugiau darbininkų ir turi mechaninius variklius ir kuriose nėra mechaninių variklių, bet dirba 20 ir daugiau darbininkų. Drauge buvo pareikalauta ir sąrašo prekybos įmonių, kurios daro per metus daugiau kaip 150.000 litų apyvartos. Šalia adresų, buvo reikalaujama ir visos eilės kitų duomenų.

Visu šituo reikalu "Vneštorge" rūpinosi Morozov. Finansų ministeris per savo įstaigas reikalaujamus

duomenis surinko ir pateikė Morozovui. Dar toli prieš Liaudies Seimo susirinkimą jie jau buvo išversti į rusų kalbą. Cituotas VII.29. Stambiosios pramones nacionalizavimo įstatymas ir IX.27 Nutarymas dėl prekybos įmonių nacionalizacijos apėmė tiktai tokias pramonės ir prekybos įmonės, (kuriomis dar liepos pradžioje per savo Morozovą domėjosi "Vneštorgas".

Vis dėlto seimas rado reikalo įdėti į "Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo deklaraciją" tokio turinio įžangą: "Išlaisvintoji Lietuvos liaudis savo susirinkimuose ir mitinguose, Kaune, Vilniuje, Šiauliuose, Panevėžyje, kaimuose ir dvaruose, vienbalsiai pareikalavo bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo. Liaudies seimas laiko šiuos reikalavimus teisėtais". Kas iš tikrųjų to reikalavo — nei rinkikams nei net seimo nariams nebuvo aiškinama.

Grįžtant dar prie pramonės nacionalizacijos, tenka pridurti, kad ji, kaip ir žemės reforma, nebuvo baigta nei nustatytu laiku nei iki 1941.VI.22. Mat, jau Ch. Alperavičius minėtame pasikalbėjime "Tiesai" buvo pastebėjęs kad "nacionalizavimas visur praėjo be incidentų, bet vietomis buvo per toli nueita. Ypač tai galima pasakyti apie provinciją. Sakysim, būdavo atsitikimų, kai darbininkai pašalindavo įmonininkus tokiose įmonėse, kur dirba 4-5 žmonės. Pramonės ministerija į tai kaip reikiant reagavo ir pataisė padarytas klaidas".

Gal tai buvo ir tiesa. Tačiau vėliau reagavimo nebūdavo. Nors Stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymas įsakmiai draudė nacionalizuoti tokias pramonės įmonės, kuriose dirba mažiau kaip 10 darbininkų, nors jos ir turėtų mechaninius variklius, praktikoje buvo nacionalizuojama kiekviena smulki įmonė, kuri tik turėjo kokiam nors trestui ar kombinatui reikalingų mašinų ar pati buvo reikalinga įjungti į trestą ar kombinatą. Tokio likimo susilaukė daugybė smulkių malūnų, lentpiūvių, stalių dirbtuvių, verpyklėlių ir pan. smulkių amatinio pobūdžio įmonių.

Tai patvirtina oficialūs šaltiniai. 1940 m. rugpiūčio pabaigoje pramonės ministerijos planavimo skyriaus viršininkas A. Petruševičius įrodinėjo, kad nacionalizuotinų įmonių yra 589 (žiūr. Trumpa Lietuvos pramonės charakteristika nacionalizavimo metu. "Tautos Ūkis" 1940 m. 33—34 Nr.). Tuo tarpu vėliau komisarų tarybos pirmininkas M. Gedvilą, referuodamas liaudies ūkio planą 1941 metams, pranešė, kad pramonės įmonių esą nacionalizuota 902, taigi pusantro karto daugiau, negu buvo numatyta.

Daugelį smulkių pramonės ir amato įmonių palietė ne nacionalizacija, o jų varymas į gamybines arteles. Pirmosios žinios apie artelių kūrimąsi pasirodė rugpiūčio pradžioje (Jonavoje). Bet tiktai Ch. Alperavičius davė artelėms juridinį pagrindą, paruošdamas pavyzdinius kooperatinės gamybinės artelės įstatus ir steigimo taisykles (patvirtinta VIII.28). Artelės, į kurių vadovaujamas vietas beveik visur įsiskverbė žydai, sunaikino daugelį gerų amatininkų lietuvių, toliau nebegalėjusių savarankiškai verstis.

Varyti į arteles juridiškai nebuvo sunku, nes finansų ministeris — pramonės ministeris — vietinės pramonės liaudies komisaras, pasiremdamas Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymo VII.29 pakeitimu pramonės įmonėse gailėjo skirti administratorius arba jas sekvestruoti ir bet kam perduoti įmonę eksploatuoti.

Nacionalizuotose įmonėse tvarkėsi komisarai, kuriuos vėliau pakeitė daugiausia iš darbininkų parinkti direktoriai. Joms jau rugpiūčio vidury buvo pradėti nustatinėti gamybiniai planai, dėl kurių įvykdymo įmonės ėmėsi rungtyniauti (VIII. 19 socialistinių rungtynių pradžia dėl plano įvykdymo tarp "Neries", "Livielos" ir "Metalo"). Jų gaminiai buvo pradėti skirstyti per naujai įsteigtas pramonės gaminių paskirstymo kontoras.

Esminiai pramonės pertvarkymai (Jungimas įmonių į vieną, trestų steigimas ir kt.) priklauso nebe pramonės ministerio Ch. Alperavičiaus, bet vietinės

pramones liaudies komisaro M. Šumausko laikotarpiui.

Vis dėlto pramones ministerija verta poros žodžių. Pats pramonės ministeris Ch. Alperavičius, vėliau įspėjęs, kad buvusieji įmonių savininkai nesikreiptų darbo gavimo reikalu ir kad darbininkai nerinktų parašų dėl buvusiųjų savininkų palikimo įmonių vedėjais, buvo stambių įmonių: akc. b-vės "Broliai Alperavičiai" Kaune ir Pirmojo Lietuvos baltinių fabriko GeA (Gebrūder Alperowitz) Kybartuose dalininku. Lietuviškai kalbėjo labai silpnai, todėl ypač mėgo rusų kalbą, o raštus rašydavo tik rusiškai.

Būdamas žydas, ir į ministeriją telkė daugiausia žydus. Rugpiūčio vidury iš 94 tarnautojų 48 (51%) buvo žydai. Tačiau žydai buvo direktoriai, viršininkai, referentai, juriskonsultai, o lietuviai kurjeriai, raštininkai, sąskaitininkai (aukštesniųjų tarnautojų: žydų 70%, lietuvių 30%; žemesniųjų — žydų 10%, lietuvių 90%). Pirmieji vyriausi nacionalizacijos reikalams valdininkai: Benjaminas Romanauskas ir Tauba Maiminienė.

Ministerijoje nebuvo jokios tvarkos. Iš pradžių panašu buvo į kažkokį turgų ar beprotnamį. Skyrių viršininkai, vesdavosi be jokio priėmimo tarnautojus. Pagaliau pats ministeris nebegalėjo atskirti, kas tarnautojas ir kas klijentas, ir buvo priverstas VII.13 išleisti įsakymą: "'Nuo š. m. rugpiūčio 13 d. ateina dirbti į ministeriją tik aukščiau išvardinti tarnautojai. Skyrių viršininkai įspėjami, kad jie neturi teisės, be ministerio sutikimo, priimti į darbą nė vieno tarnautojo".

Kitas VIII. 10 įsakymas duoda vaizdą apie ministerijoje buvusią tvarką: "Pastebėta, kad kai kurie skyrių viršininkai ir tarnautojai koridoriuose priiminėja interesantus ir atlieka visus tarnybinius reikalus. Toks tarnautojų tarnybinių pareigų atlikimas yra nepageidaujamas, nes kenkia darbo našumui, neša dezorganizaciją. Perspėju, kad klijentus galima priiminėti tik skyrių patalpose, bet ne koridoriuose. Apie nesi-

laikančius šios tvarkos tarnautojus bus daromos atitinkamos išvados".

Anekdotu atrodo, kad vieną kartą darbo ministerija grąžino pramones ministerijai popiergalį su prierašu. kad iš atsiųstojo rašto nematyti, nei kas rašo, nei kokiu reikalu rašo, nei kas pasirašo! Tai negale jo nustebinti, nes raštai labai dažnai buvo rašomi ne ant ministerijos blankų, o ant paprastų popiergalių. Net patys klijentai rašydavosi raštus. Dirbama buvo kuone 24 val. per parą, bet kas būdavo dirbama naktimis, lietuviai tarnautojai nežinojo.

Tokiu organizatorium pasirodęs, Ch. Alperavičius į Liaudies Komisarų Tarybą nebuvo paskirtas. Del to jis liko vietines pramones liaudies komisaro M. Šumausko pavaduotoju ir iš tikrųjų savo rankose turėjo didelę galią pramonės tvarkymo ir ypač jos nacionalizavimo srityje.

Pažymėtina, kad pramonės ministerija buvo viena iš pirmųjų įstaigų, kuri susilaukė "patarėjo". Juo nuo liepos pabaigos buvo paskirtas, bene "Vneštorgo" tarnautojas, armėnas ar koks kitas pietietis draugas **Balockis.** Matomai, pramonės ministerija buvo laikoma ypatingai svarbia įstaiga.

Prekyba

Iš to, kaip gyventojai puola į bankus atsiimti indėlių ir į krautuves susidaryti didesnių būtinų ir nebūtinų prekių atsargų, galima spręsti apie paniką, kuri atsiranda kiekvieno didesnio pavojaus valstybei metu.

Tokių didesnio ir mažesnio masto panikos reiškinių Lietuvoje, pradedant 1938 m. pavasariu (Lenkijos ultimatumas Lietuvai), buvo visa eilė. Tačiau jie panešėjo į šiaudo liepsną — kaip ūmai iškildavo, taip ūmai ir atslūgdavo. Prekyboje didesnių panikos reiškinių iš viso nebuvo. Didesnis puolimas į krautuves buvo pastebėtas tik prasidėjus Vokietijos karui su Lenkija (1939.IX.1). Tada teko įvesti kai kurių pirkimo suvaržymų. Bet tai neilgai truko, ir prekyba grįžo į normalias vėžes.

Visai kitaip dėjosi Tarybų Sąjungos ultimatumą priėmus.

Jau VI.15 (šeštadienį) gyventojai Kaune, Vilniuje, Šiauliuose ir kituose miestuose puolė į krautuves. Žydai, laukę VI.15 įvykių ir vieninteliai iš to turėję naudos, patys pirmieji davė panikos ženklą. Prie krautuvių susidarė ilgiausios eilės. Bematant maisto produktai buvo iš krautuvių išgrobstyti. Kai kurie prekybininkai, nelaukdami jokio paraginimo, patys savo iniciatyva įvedė prekybobs suvaržymus — ėmė parduoti prekes tik savo nuolatiniams pirkėjams ir kiekiais. neprašokančiais normalaus pirkimo. Vis dėlto sekmadienio rytą maisto krautuvės buvo tuščios — negalima buvo gauti net duonos.

Pirkimo psichozas teikia palankiausių sąlygų kainoms kelti ir spekuliacijai varyti. Todėl prekybos reikalų tvarkytojas — finansų ministeris inž. E. Galvanauskas pirmiausia ir paskelbė atitinkamą įsakymą, kad būtų užkirstas kelias vienam ir antram nepageidaujamam reiškiniui. VI. 17 paskelbtu įsakymu buvo uždrausta: 1. kelti, be finansų ministerio leidimo, prekių kainas bei sunkinti prekybos sąlygas ir varyti bet kokią spekuliaciją; 2. prekybos ir pramonės įmonėms slėpti prekes bei sudarinėti nenormalias atsargas, kol vartotojų paklausa nėra patenkinta; 3. vartotojams supirkinėti prekes nenormalioms atsargoms sudaryti. Be to, buvo įsakyta: 1. laikyti visas parduotuves nustatytu laiku atidarytas; 2. visoms prekybos ir pramonės įmonėms tenkinti normalias prekybininkų, pramoninkų ir vartotojų paklausas.

Šis įsakymas buvo vienodai nukreiptas tiek prieš panikos apimtus vartotojus, tiek prieš į spekuliaciją linkusius prekybininkus. Turint galvoje, kad beveik visa detali prekyba buvo žydų rankose, lengva suprasti, kiek daug tokių prekybininkų buvo.

Su vienais ir antrais įvairiai buvo kovojama. VI.19 pramonės ir prekybos departamentas įsakė manufaktūros krautuvėms išduoti kiekvienam pirkėjui sąskaitą, kurios nuorašas turėjo būti laikomas krautuvėje.

Šituo būdu norėta sudaryti įspūdį, kad sąskaitų nuorašai bus tikrinami ir atsargų sudarinėtojai baudžiami. Įspūdį dar išryškino spauda, nešykštėdama grasinimų (Atsargų sudarinėtojai iš akių neišleidžiami!).

Tuo pačiu metu pirkėjai spaudoje buvo įtikinėjami, kad Lietuvoje ir maisto produktų ir pramoninių prekių yra pakankamai, kad raudonoji kariuomenė paims tik produktų perteklių, kad ji pati visa su savimi vežasi ir t.t. Stambiosios ūkinės organizacijos skelbėsi turinčios pilnus sandėlius maisto produktų bei prekių ir galinčios visas paklausas patenkinti. Tuo pačiu metu akc. b-vė "Maistas" pranešinėjo pradėjusi racionuoti mėsos gaminių prekybą. Praktikoje daug ko tikrai stigo.

Su prekybininkais buvo kovojama baudomis. Spaudoje beveik kasdien buvo skelbiami ilgi nubaustųjų sąrašai. Iš sąrašų matyti, kad kainų kėlimas buvo pasidaręs visuotiniu reiškiniu — už tai tekdavo bausti tiek stambų urmo pirklį, tiek smulkų detalistą. Ir tai visoje Lietuvoje. Tik kur-ne-kur nubaustųjų sąrašuose galima aptikti lietuvišką pavardę.

Prekybininkų ateities perspektyvos buvo tokios pat blogos, kaip ir žemvaldžių ar pramoninkų. Todėl daugelis jų nebematė reikalo rūpintis savo įmonėmis. Ryšium su tuo finansų ministeris VI.28 paskelbė įsakymą, kuriuo prėkybos įmonių savininkus, valdytojus, vedėjus ir kitus pareigūnus įpareigojo pasilikti savo vietose, rūpestingai atlikti savo pareigas ir rūpintis normaliu įmonių ir jų prekybos plėtimu, laiku apsirūpinant prekėmis ir kitomis prekybai reikalingomis priemonėmis, o jei būtų pastebėta įmonėms veikti kliūčių, tuojau informuojant finansų ministerijos įstaigas.

Nė viena iš čia suminėtų priemonių savo tikslo nepasiekė. Priešingai, prekių supirkinėjimas diena iš dienos didėjo. VII. 19 Finansų Ministerija oficialiai skelbė: "Atsiradus didesnei paklausai, dalis prekybininkų savavališkai nutraukė iki šiol duotus kreditus, ėmė slėpti prekes, nepagrįstai kelti kainas, netenkinti

dalies vartotojų normalių pareikalavimų ir tuo lyg ir rūšiuoti vartotojus. Gi dalis vartotojų ėmė pirkti, kas reikia ir ko nereikia. Pradėjus kai kuriose branžose jų įpirkimus registruoti, jie ne tik kad šių branžų krautuvių žymią dalį apeina ir veik kiekvienoje perka, bet jau metasi į tas branžas, kuriose privalomos registracijos nebuvo, taip pav., ėmė supirkinėti baldus, dviračius, muilą ir t.t.".

Dėl to finansų ministeris J. Vaišnoras VII.12 ryžosi įvesti dar platesnius prekybos suvaržymus, įsakydamas: 1. manufaktūros, galanterijos, trikotažo ir avalynės prekybininkams vesti pirkėjų registraciją, t. y. kiekvienam pirkėjui išduoti sąskaitas; sąskaitose turi būti iš vidaus paso įrašyta pirkėjo pavardė, vardas, gyvenamoji vieta, sąskaitos data, pirktųjų prekių rūšis, kiekis ir sumokėtoji suma; sąskaitų dublikatai turi būti saugomi parduotuvėse; 2. minėtų branžų parduotuvės gali būti atidarytos nuo 10 val. ir uždarytos nuo 12 iki 15 val. val.; 3. detalioje prekyboje parduoti ir pirkti nesezonines prekes draudžiama.

Po trijų savaičių (VIII.l) šitie suvaržymai manufaktūros prekyboje buvo panaikinti, nes esą jau užpirkta ir gaunama labai daug manufaktūros prekių iš užsienio, todėl nebesą pavojaus manufaktūros gaminių pritrūkti. Suvaržymai galanterijos ir trikotažo prekyboje liko ir toliau.

Kaip vėliau paaiškėjo, spėjimai dėl pirkėjų pirkimo noro ir manufaktūros atsargų pasirodė klaidingi, Tuojau atsirado žmonių, kurie spekuliatyviniais tikslais supirko didžiulius manufaktūros kiekius ir net ėmė verstis nelegalia jos prekyba. Kadangi tuo pačiu metu manufaktūros urmo prekybininkai nerodė didelio paslankumo aprūpinti detalistus, tai manufaktūra mažesniuose miestuose ir miesteliuose pasirodė trūkstama prekė.

Visa tai rodo, kad su lengvatomis manufaktūros prekyboje buvo pasiskubinta. Todėl sąskaitų išdavinėjimą pirkėjams teko ir vėl įvesti.

Apskritai, visą tą laiką teko kovoti ir su pirkė-

jais ir su prekybininkais. Pirmieji netikėjo jokiais įrodinėjimais, kad prekių nestigs, nes savo akimis mate, kaip jos kasdien nyksta ir kaip jas godžiai grobsto "katiušos" (iš jų nevengiama būdavo paprašyti ir didesnes kainos, kas, žinoma, kėlė didelį spaudos pasipiktinimą. VII.11 buvo net išleistas specialus įsakymas nekelti kainų maisto produktams). Taip pat pirkėjai nebrangino pinigų, netaupė ir todėl apyvartos visose krautuvėse labai išaugo. Tai buvo visais atžvilgiais nesveika konjunktūra.

Prekybininkai, suvaržyti tarnautojų komitetų (po VII.16 finansų ministerio įsakymo ir ypač VII.26 Bankų nacionalizavimo įstatymo jie negalėjo paimti iš banko jokių pinigų be komiteto sutikimo), žiūrėjo i savo pareigas visai pro pirštus. Valstybės kontrolė, patikrinusi kai kurių muitinių knygas ir prekių sąrašus, rado, kad muitinių sandėliai verste užversti neišpirktomis prekėmis, daugiausia priklausančiomis stambioms urmo prekybos firmoms. Tokį prekių neišpirkimą valstybės kontrolė palaikė prekybininkų sabotažu. Prekybininkai VIII.8 buvo įspėti neatidėliojant išsipirkti iš muitinės sandėlių jiems priklausančias prekes, priešingu atveju žadant panaudoti prieš juos pačias griežčiausias priemones. VIII.10 (jau prekybos ministerio) buvo įsakyta laikyti visas parduotuves nustatytu laiku atidarytas, urmo sandėliams — aprūpinti visas detalines prekybos įmonės reikalingomis prekėmis.

Be to, prekybininkai buvo nustoję vykdyti net savo mokėjimus. Todėl VII.18 finansų ministeris įsakė "visiems, kurie yra išdavę įvairias mokėjimo priemones, kaip tai vekselius, akceptus ir kitus pasižadėjimus, atėjus terminui, tvarkyti". Galutinis šito klausimo sutvarkymas nusitęsė iki rugsėjo pradžios, kada specialiu liaudies komisarų tarybos nutarimu buvo nustatyta tvarka vekseliams pareikšti mokėti, protestuoti ir prolonguoti.

Žodžiu, prekybinis aparatas pasidarė visai nepatikimas. Ir čia, kaip ir žemės ūkyje ar pramonėje, rei-

kejo kokių nors priemonių, atitinkančių tuometines sąlygas. Panaudotos priemones pasirodė netinkančios. Aiškesnes linijos buvo ryžtasi imtis rugpiūčio pradžioje.

Ministerių taryba VII.31 nutarė sudaryti naują Prekybos Ministeriją ir jos generaliniu sekretorium paskirti M. Gregorauską. Jo teises buvo nustatytos VIII.5 Prekybos tvarkymo bei priežiūros įvedamuoju įstatymu (taip pat, kaip ir pramones ministerio — šios abi sritys buvo išimtos iš finansų ministerio kompetencijos su visomis jo teisėmis). Be to, tą pačią dieną buvo paskelbtas ir Prekybos įmonių priežiūros įstatymas, kuriuo prekybos ministeriui buvo pavesta, reikalui esant, skirti komisarus tose prekybos įmonėse, kurių nepaliete Stambiosios pramones nacionalizavimo įstatymas, bet kurios turi žymesnes reikšmes krašto prekybai ar pramonei. Be to, Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymas buvo suteikęs jam teisę prekybos įmonės, nevykdančias šio įstatymo nuostatų bei baustas už nusižengimus šiam įstatymui, sekvestruoti (ši teise jam pere jo iš finansų ministerio).

Naujasis prekybos ministeris M. Gregorauskas visų pirma ėmėsi atstatyti prekyboje tvarką, kurią arde tarnautojų komitetai ir nežinia kieno nutarimais ir kompetencija paskirti komisarai. VIII.9 jis įsake visiems prekybos įmonių tarnautojų komitetams: 1. susilaikyti nuo kišimosi į prekybos įmonių administravimą; 2. susilaikyti nuo atstatymo, be jo įsakymo, iš prekybos įmonių savininkų, administratorių, vedėjų ir kitų pareigūnų.

Antru tos pačios dienos įsakymu jis uždraudė, be jo įsakymo, skirti į prekybos įmonės komisarus, o be jo įsakymo paskirtus komisarus pareikalavo nustoti eiti pareigas. Kadangi daugelį komisarų buvo paskyrusi Valstybės Kontrolė, tai dėl to prekybos ministeriui teko stipriai susikirsti su smarkiai įsižeidusiu valstybės kontrolierium.

Šitokiais griežtais įsakymais prekybos ministeris iš karto tvirtai paėmė į savo rankas prekybos vadžias. Jisai sukūrė ir savo organus visoje Lietuvoje. Tai buvo padaryta VIII.10 įsakymu, paskiriant visoms apskritims prekybos komisarus ir pavaduotojus.

Apskričių prekybos komisarų paskyrimu M. Gregorauskas parodė visai savarankišką veikimą — visi komisarai ir jų pavaduotojai buvo lietuviai! Šis žygis buvo labai skirtingas nuo pramonės ministerijos praktikos, kuri žydus labai mėgo skirti ne tik savo tarnautojais, bet ir pramonės įmonių komisarais. Tuo tarpu prekyba, ypač neskaitant stambiųjų pusiau-valstybinių ir kooperatinių įmonių, buvo beveik perdėm žydiška.

Lygiagrečiai vyko komisarų skyrimas į didesnes prekybos įmonės. Pirmiausia komisarų susilaukė tos prekybos įmonės, kurių metinė apyvarta siekdavo daugiau kaip 150.000 litų. Tai tos įmonės, kurios vėliau turėjo būti nacionalizuotos ir kurių sąrašus jau seniai turėjo Morozovas iš "Vneštorgo". Pats nacionalizavimas dėl apyvartų neaiškumo — jas prekybininkai visada slėpdavo — ir Ministerių Tarybos svyravimų, kokio dydžio įmonės nacionalizuoti, prasidėjo tik rugsėjo pabaigoje (Aukščiausios Tarybos prezidiumo įsakas dėl prekybos įmonių nacionalizavimo priimtas IX.27, kai kurių prekybos įmonių nacionalizavimo pradžia nusitęsė dar ilgiau: kino teatrų, stambiųjų viešbučių, vaistinių ir vaistų sandėlių — iki X.8; o nacionalizavimas vyko iki 1941 m. birželio mėn., apimant vis smulkesnes ir smulkesnes prekybos įmonės, kas buvo visai identiška pramonės ir amato įmonių nacionalizavimui).

Tiek būtų galima pasakyti apie vidaus prekybą. Užsienio prekyba susilaukė tik poros esminių potvarkių. VI.22 buvo išleistas finansų ministerio draudimas "eksporto ir importo firmoms daryti su užsienio firmomis prekių pirkimo bei pardavimo susitarimus, o taip pat prekių pirkimo bei pardavimo pasiūlymus,

prieš tai negavus finansų ministerio leidimo ar pritarimo numatomam sandėriui įvykdyti".

Šituo įsakymu visa užsienio prekyba buvo paimta į labai griežtą kontrolę, kuri apėmė ne vien tik leidimus prekėms įvežti ar išvežti, bet taip pat ir susirašinėjimą prekybos reikalais su užsieniu. Taigi, privati iniciatyva šioje srityje iš karto buvo subordinuota visiškai valstybės kontrolei.

Antras svarbus potvarkis, turįs reikšmės tiek užsienio bei vidaus prekybai, tiek gamybai, buvo finansų ministerio VII.16 įsakymas linų prekybos reikalu. Šituo įsakymu kooperatyvų sąjunga "Linas" nuo 1940. IX. 1 gavo ypatingą teisę supirkinėti iš gamintojų, prekiauti krašto viduje ir išvežti į užsienius linų šiaudelius, mintus, bruktus bei šukuotus linus ir pakulas, paliekant tačiau teisę linų verpykloms, audykloms, virvių dirbtuvėms ir savo reikalams verpiantiems ūkininkams reikalingus linų ir pakulų kiekius pirktis betarpiškai iš gamintojų. Drauge buvo nustatyta, kad privatūs ir įvairių bendrovių fabrikai linų žaliavai perdirbti į pakulas ir į bruktus bei šukuotus linus gali toliau veikti tik gavę tam reikalui finansų ministerio leidimą. Tačiau ir tuo atveju jie lieka kooperatyvų sąjungos "Linas" komisionieriais ("Linas" duoda žaliavą, paima gaminį ir sumoka už darbą finansų ministerio nustatytą atlyginimą).

Tuo būdu ilgai trukusi kova tarp "Lietūkio" — "Lino", iš vienos pusės, ir žydų linų eksportininkų bei pakulų fabrikų savininkų, iš antros pusės, baigėsi kooperatinės idėjos laimėjimu. Deja, neilgam. Netrukus visa linų prekyba ir gamyba buvo perduota sąjunginei organizacijai "Zagotlion". Laimėjimo lietuviai kooperatininkai panaudoti nebegalėjo.

Trečias ir svarbiausias potvarkis buvo padarytas VIII.24. Tą dieną Ministerių Taryba svarstė užsienio prekybos reikalus ir nutarė: 1. likviduoti finansų ministerijos užsienio prekybos departamentą, perduodant jo bylas ir archyvus TSRS užsienio prekybos liaudies komisariato įgaliotiniui prie LTSR vyriausy-

bes; 2. finansų ministerijos muitinių departamentą, muitines ir visus muitų priežiūros organus su visu jų turtu (sandeliais, pakrovimo ir iškrovimo transportinėmis priemonėmis, tarnybiniais pastatais ir t.t.) pavesti TSRS užsienio liaudies komisariato vyriausiai muitinių valdybai.

Tai buvo natūrali Stalino konstitucijos įgyvendinimo pasekme, nes tos konstitucijos 14 str. sako, kad užsienio prekyba sudaro valstybinį monopolį, kurį vykdo TSRS užsienio prekybos liaudies komisariatas. Vėliau sąjungines įstaigos ėmė dygti kaip grybai po lietaus.

Šito komisariato įgaliotiniu buvo paskirtas **Š. Efanovas.** Jis tučtuojau paskelbė, kad visi iki tol bet kieno išduoti leidimai prekėms įvežti arba išvežti laikomi nebetekusiais galios ir kad ateityje visos užsienio prekybos operacijos galės būti daromos tik su jo leidimais.

Iki tol užsienio prekyba vyko gana normaliai. Užsienio prekybos komisija lengvai davė leidimus naujiems sandėriams, kaip buvo numatyta finansų ministerio VI.22 įsakyme. Vyko atsiskaitymas už senuosius užsakymus. Prekes plauke. Dargi dienraščiuose buvo galima aptikti užsienio firmų ar jų atstovybių skelbimų. Tiktai po Š. Efanovo įsakymo užsienio prekyba buvo, kaip ranka, nukirsta. Nauji leidimai prekėms įvežti buvo duodami nepaprastai sunkiai, o išvežti nebuvo ko, nes maisto produktai buvo reikalingi raudonajai armijai ir Maskvai. Vieną dieną net sviesto ir kiaušinių pakrauti vagonai, telegrafiniu įsakymu iš Maskvos, buvo sulaikyti Kretingos stotyje ir nukreipti ne į Klaipėdą, bet į Liepoją, o iš ten į Leningradą. Tokia prekyba buvo nesuderinama su klyringiniais susitarimais, paremtais prekybos santykiais. Tad apyvartos bematant sumažėjo.

Ryšium su tuo buvo jaučiamas vis didesnis prekių trūkumas. Šito trūkumo nebuvo kam išlyginti, nes Lietuvos pramone gamino tik labai siaurą prekių asortimentą, o iš Tarybų Sąjungos nieko kita pirmai pra-

džiai nebuvo galima gauti, kaip... arbūzų "badaujančiai Lietuvai".

Dar ankščiau už Efanovą, liepos mėn. muitines perėmė Satarovas. Jis pasiuntė savo atstovus į visas didžiąsias muitines Vokietijos pasienyje. Pereinamieji punktai daug kur savaime nustojo veikti, nes tarnautojus išvaikė pasienio kariuomenė.

Prie finansų ministerio J. Vaišnoros darbų priklauso taip pat Prekybos, Pramonės ir Amatų Rūmų likvidavimas. Tai buvo padaryta specialiu VII.30 įstatymu, likvidatorium paskiriant agr. A. Andrašiūną. Rūmų pirmininkas V. Kurkauskas buvo atleistas VII. 22.

Nors Rūmai savo laiku buvo susilaukę, dėl nepakankamo veiklumo ir nebuvimo aiškios lietuviškos politikos, stiprios kritikos, ypač iš lietuvių verslininkų pusės, vis dėlto, tai buvo reikalinga ir naudinga organizacija. Patys Rūmai, nors ir nerodė didelės iniciatyvos, tačiau atpalaidavo finansų ministerį nuo kai kurių darbų ir pratino prekybininkus bei pramoninkus prie bendro darbo, jungė juos į sąjungas ir sekcijas. Gerokai buvo išjudintas amatininkų tvarkymo ir kvalifikacijų kėlimo reikalas. Tokia organizacija, atstovaujanti privačius interesus, socialistinėje valstybėje nebuvo toleruojama.

Rūmų likvidacija vyko keliais etapais. Visų pirma, dar birželio viduryje, visas personalas raudonosios armijos buvo išmestas į gatvę, ta pačia proga sekvestruojant inventoriaus už 60.000 litų. Paskyrus likvidatorių, buvo pasišauta likvidacija baigti per 3-4 savaites, tačiau tas darbas užtruko net iki vasario mėn. Taigi net ir šiuo atveju nebuvo išlaikytas terminas. Ne be reikalo tad Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas S. Brašiškis vėliau smarkiai piktinosi, kodėl taip ilgai terliojamasi su buržuazine įstaiga.

Likvidatorius dar mėgino užmegzti ryšius su Maskvos prekybos rūmais ir išsiaiškinti, ar negalėtų būti Lietuvoje įsteigtas šių rūmų skyrius (juridiškai tai buvo galima). Iš ten buvo atsakyta: "...šiuo metu mes

nerandame tikslinga organizuoti Lietuvos respublikinius prekybos rūmus. Praslinkus tam tikram laikui, prie šito klausimo bus galima grįžti".

Grįžti nebeteko. Rūmų išlaikomos amatų mokyklos, kursai, psichotechnikos kabinetas, žurnalas "Amatininkas", visas rūmų turtas (per 2 mil. litų) buvo išblaškytas tarp įvairių įstaigų. Dvidešimt viena privaloma verslo sąjunga (sekcija) buvo paleista. Rūmuose neteko darbo 86 tarnautojai.

Visai panašiomis sąlygomis vyko ir Žemes Ūkio Rūmų likvidacija, kuri tačiau buvo pradėta lygiai mėnesiu vėliau.

Kreditas, finansai

Įžygiavus į Lietuvą raudonajai armijai, taupytojų tarpe kilio didžiausia panika. Kiekvienas iš jų, lygiai sutaupęs tūkstančius ar dešimtis litų, puolė į banką ar taupomąją kasą atsiimti indėlio. Prie langelių pasidarė nematyta spūstis ir eilės. Atrodė, kad taupytojai pasiryžę visus savo 150 mil. litų indėlių (tiek jų tuo metu buvo) iš karto išimti. Jie buvo tikri, kad indėliai anksčiau ar vėliau bus nusavinti. Ir jie neapsiriko. Visų pirma indėliai, pakilus visoms kainoms ir nustačius labai žemą lito kursą santykyje su rubliu, buvo nuvertinti iki 1/3 ar o vėliau (1941.III.25) ir nusavinti, paliekant vos po 1.000 rublių.

Tokio indėlininkų spaudimo nebūtų išlaikęs joks bankas. Nebent Lietuvos Bankas būtų suteikęs apgultiems bankams pakankamų kreditų. Bet tai buvo galima pasiekti vien banknotų apyvartos išplėtimo keliu. Su tuo, žinoma, niekas sutikti negalėjo.

Siekdamas sustabdyti žalingų taupytojų panikos padarinių plitimą, finansų ministeris VI. 17 nustatė šitokią indėlių išmokėjimo tvanką: 1. Kredito įstaigoms leidžiama išmokėti kiekvienam indėlininkui terminių, neterminių ir einamąja sąskaita indėlių ne daugiau kaip po 250 litų per savaitę; 2. Nustatytoji 1 str. tvarka netaikoma tais atvejais, kuomet kredito įstaigai pristatoma dokumentinių įrodymų, kad pini-

gai indėlininkui yra reikalingi: 1) diskontuotiems bei inkasuotiems ligi šių metų birželio 17 d. vekseliams kredito įstaigose išmokėti; 2) prekių dokumentams išpirkti bei mokėjimams už prekes atlikti; 3) mokesčiams bei algoms mokėti; 4) skoloms mokėti ir kitoms prievolėms vykdyti. Nustatytoji indėlių išmokėjimo tvarka taip pat netaikoma valstybinių, savivaldybinių, kredito ir draudimo įstaigų indėliams. 3. Perkėlimas pinigų iš vienos indėlininko sąskaitos į kitą toje pat kredito įstaigoje arba perkėlimas pinigų iš indėlininko sąskaitos vienoje kredito įstaigoje į kitos kredito įstaigos sąskaitą toje pat kredito įstaigoje indėlio išmokėjimu nelaikomas. 4. Nustatytoji 1 str. indėlių išmokėjimo tvarka netaikoma indėliams, įmokėtiems į kredito įstaigas nuo š. m. birželio 17 d.

Panašūs įsakymai taupytojų psichologiją veikia labai neigiamai. Taupytojas savo pinigais nori laisvai disponuoti. Todėl ir įsakymo 4 str., numatąs laisvą išmokėjimą indėlių, įmokėtų po 1940.VI.17, nieko negalėjo suvilioti — taupytojai tarėsi būsiant tikslingiau laikyti pinigus pas save "kojinėje" arba, dar geriau, iškeisti juos į materialines vertybes — prekes. Tai paskatino griebtis įvairių prekybos suvaržymų, kurie anksčiau aptarti.

Įsakymą paskelbus, indėliai tirpte tirpo. Jie nebuvo papildomi, nes tiek taupytojai, tiek įvairūs verslininkai savo sutaupų ar dienos pajamų į bankus nebenešė. Indėliams mažėti buvo labai palankios sąlygos, nes buvo nustatyta gana aukšta laisvai išmokamų indėlių norma — 250 litų per savaitę arba 1.000 litų per mėnesį! Kadangi didžioji indėlių masė susideda iš indėlių iš viso mažesnių negu 1.000 litų, tai pastariesiems mažėti nebuvo beveik jokių kliūčių.

Bankų įtempimą pakankamai rodo ūmai padidėjusi banknotų apyvarta. Per dvi savaites, nuo VI. 15 iki VI.30, ji padidėjo 16 mil. litų arba 9%, per kitas dvi savaites — dar 6 mil. litų arba iš viso 13%. Banknotų apyvarta pasiekė rekordinės 200 mil. litų sumos. Lito padengimas diena iš dienos smuko.

Pasirodžius, kad pirmojo įsakymo priemonių nepakanka, VII.16 finansų ministeris, susitaręs su valstybės kontrolierium, paskelbė antrą šio turinio įsakymą: 1. Atsiradus būtinam reikalui sutvarkyti pinigų apyvartą ir užkirsti kelią spekuliacijai, nuo š. m. liepos 17 dienos visos pirmaeilių ir antraeilių miestų prekybos įmonės, turinčios verslo liudijimus I ir II rūšies, visi eksportininkai ir importininkai ir tie prekybos tarpininkai, kurie laiko savo žinioje prekes parduoti, ekspeditoriai, o taip pat visi fabrikai, dirbtuvės ir kitos įmonės, turinčios verslo liudijimus I—IV rūšies, turi savo dienos pajamas, gaunamas už parduotas prekes arba už patarnavimus, kasdien įnešti į banką, į savo einamąją sąskaitą. Mokėjimus už perkamas žaliavas, kurą, pagamintus dirbinius ir prekes vykdyti perkėlimais iš vienos ein. s-tos į kitą ein. s-tą. 2. Griežtai draudžiama laikyti įmonės kasoj pinigų: a) I rūšies prekybos įmonėms —daugiau kaip 5% vienos dienos pajamų, gautų grynais pinigais, b) II rūšies prekybos įmonėms — daugiau kaip 10%, c) I—IV rūšies pramonės įmonėms — daugiau kaip 5%, d) I—II rūšies restoranams, valgykloms, bufetams ir panašioms įmonėms — daugiau kaip 30%. 3. Visos kredito įmonės, kuriose yra prekybos ir pramonės įmonių ein. sąskaitos, turi išplėsti ein. s-tų operacijas ir aptarnauti klijentus, jų kaštais, atitinkamais mokėjimo (pervedimo) blankais. Kredito įmonių vadovybės turi tikrinti perkėlimų teisingumą. 4. Už šio įsakymo vykdymą atsako įmonių vadovybės, savininkai, arba jų įgaliotiniai ir buhalteriai, jei jie yra. 5. Šio įsakymo vykdymą, be valstybės kontrolės organų, taip pat seka įmonių darbininkų ir tarnautojų komitetai, kurie apie pastebėtus nukrypimus praneša valstybės kontrolei.

Teisė išleisti tokį įsakymą finansų ministeriui buvo suteikta tik vėliau, (VII.29), kada į Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymą buvo įrašytas nuostatas: "tvarkyti prekybos, pramonės ir kredito įmonių, namų savininkų ir kitų asmenų gaunamas pajamas bei nustatyti jų laikymo ir naudojimo būdus".

Nuostatai. skatiną bepiniginį atsiskaitymą, iš esmes sveikintini ir bet kurioje, ne tik tarybinėje santvarkoje. Šituo atveju jie buvo būtinybė, nes krašte jautėsi kažkas panašaus į infliaciją. Vartotojai pirko, ką nugriebdami ir nelabai težiūrėdami kainos, prekybininkai, nepaisydami visų draudimų, be atodairos kėlė kainas ir darė didžiules apyvartas, o už prekes iš vartotojų surinkti pinigai į bankus nepatekdavo (žinoma, nekalbant apie valstybines, kooperatines ir pan. rimtas įmonės). Kadangi gauti naujų prekių buvo sunku, nes urmininkai nuo detalistų aprūpinimo susilaikė ir neišpirkinėjo net prekių iš muitinių sandėlių, tai surinkti pinigai savaime krypo į spekuliatyvinį bet kurių vertybių pirkimą.

Prie spekuliacijos objektų priklausė, šalia vertingesnių prekių, brangenybių ir užsienio valiutos, taip pat ir tarybinė valiuta. Dar VI.21 finansų ministeris buvo uždraudęs "daryti ir priimti Lietuvoje mokėjimus už prekes ir patarnavimus rubliais bei červoncais ir varyti jais bet kokią spekuliaciją". Iš tikrųjų spekuliacija buvo varoma plačiu mastu. Už vieną litą buvo duodama 3—5 rubliai. Tai maždaug atitiko abiejų valiutų perkamųjų galių santykį. Vėliau įvykęs rublio ir lito keitimo santykio 9:10 nustatymas buvo aiški skriauda tiek atskiram piliečiui, tiek visam tautos ūkiui (žiūr. plačiau A. Tarulis, Kapitalų ir namų nacionalizacija. "Lietuvių Archyvas" It.).

Pats VII.16 įsakymas būdingas dar tuo, kad jame iškelta darbininkų ir tarnautojų komitetų kontrolės teisė. Iki tol išmokėjimų tikslingumą, remdamiesi VI.17 įsakymu, kontroliuodavo patys bankai. VII.16 įsakymu buvo įjungta ir antra kontrolės institucija — komitetai (valstybės kontrolė praktiškai daugiau rūpinosi valstybinėmis įstaigomis, kurioms vizuodavo išlaidų orderius). Tai buvo ryškus komitetų kompetencijos nustatymas, dar labiau užakcentuotas ir išplėstas darbininkų ir tarnautojų komitetams rinkti bei kompetencijai nustatyti VII.20 instrukcijos (žiūr. skyrių — Darbas), davęs jiems labiau pakelti galvą ir

privedęs prie smarkių konfliktų su įmonių savininkais bei administracija. Apie tokius konfliktus užsimindavo spauda, o prekybos ministeris net išleido tuo reikalu griežtą įsakymą, uždrausdamas komitetams kištis į prekybos įmonių administravimo reikalus.

Tokiomis aplinkybėmis buvo artėjama į "Bankų ir stambiosios pramones nacionalizavimo deklaraciją". Bankų reikšme ūkio gyvenimui buvo pakankamai aiški ir čia aiškesnių tvarkymo priemonių reikėjo laukti pirmoje eilėje. Toje deklaracijoje bankų reikšme buvo apibrėžta taip "Visa ekonominė šalies sistema koncentravosi buržuazijos rankose ir buvo priemonė dirbančios liaudies eksploatacijai. Tokie bankai, kaip Žydų Centrallinis Bankas, Lietuvos Bankas, Komercijos Bankas ir kiti... vaidino čia svarbiausią, vaidmenį".

Trumpa ir nepreciziška seimo deklaracija buvo išryškinta ir papildyta VII.29 Bankų nacionalizavimo įstatymu. Šis įstatymas numatė, kad: 1. Visi bankai su jų skyriais, privatinių asmenų seifai, draudimo įstaigos, taupomosios kasos, tarpusavio kredito draugijos ir lombardai nacionalizuojami. 2. Nacionalizuojamuose bankuose skiriami vyriausybės komisarai. Bankų komisarai įpareigojami stebėti einamąsias sąskaitas ir vertybes bankinių kredito įstaigų ir tai pat laiduoti pramonės ir ūkio įmonių bėgamąjį kreditavimą. Visais būdais plečiami bepiniginiai atsiskaitymai, o privatiems asmeninis indėlių iš bankų ir taupomųjų kasų, leidus bankų komisarams, išduodama ne daugiau kaip 250 litų mėnesiui. Sumos, kurios reikalingos normaliam pramonės ir prekybos įmonių darbui, išduodamos pagal tokių įmonių pareiškimus, patvirtintus profesinių sąjungų organizacijų, bet tik bankų komisarams leidus. 3. Visi brangieji metalai lydiniuose ar atskirais išdirbiniais, taip pat ir brangieji akmenys, esantieji brangenybių krautuvėse, turi būti valstybės kontrolės atstovo perimti ir perduoti saugoti į banką ne vėliau kaip iki 1940 m. liepos 27 d. 4. Bankų nacionalizavimas vykdomas profesinių sąjungų ir darbininkų komitetų atstovų (3-5 žmonės), vadovaujant

komisarui. Kitų 1 str. paminėtų įmonių nacionalizavimas įvykdomas tokių pat komisijų, vadovaujant valstybės kontrolės atstovui. 5. Įpareigojama bankų nacionalizavimą užbaigti ne vėliau kaip ligi 1940 m. liepos 27 d., o kitų 1 str. paminėtų įmonių nacionalizavimą — ne vėliau kaip ligi 1940 m. liepos 29 d.

Įsidėmėtina, kad šis Bankų nacionalizavimo įstatymas buvo pasirašytas VII.29, tačiau jau VII.27 turėjo būti nacionalizuoti visi bankai ir perduoti saugoti brangieji metalai ir brangieji akmenys, o VII.29 turėjo būti baigtas draudimo įstaigų, taupomųjų kasų, tarpusavio kredito draugijų, lombardų ir privatinių asmenų seifų nacionalizavimas (tikrumoje dar VIII.l valstybės kontrolė teberagino per spaudą visus seifų nuomininkus ne vėliau kaip ligi VIII.2 14 val. pristatyti ir įteikti atitinkamų bankų direkcijoms jų nuomojamų seifų raktus). Matyt, buvo veikta tik principiniai nutarus, bet nelaukiant formalaus įstatymo pasirašymo ar paskelbimo.

Antra, įstatymas gerokai išplėtė seimo deklaracijos nuostatus. Šį kartą buvo paliestos ne tik kredito įstaigos, bet taip pat ir draudimo įstaigos, lombardai, brangenybių krautuvės ir net privačių asmenų seifai. To deklaracijoje tikrai nebuvo numatyta. Bet kas tokiais smulkiais reikalais tuo laiku rūpinosi!

Įstatymas taip pat pakeitė finansų ministerio VI.17 nustatytą laisvai išmokamų indėlių normą. Dabar iš 250 litų savaitei virto 250 litų mėnesiui, bet ir tai tik su banko komisaro leidimu. Pastarasis tokį leidimą galėjo duoti, galėjo ir neduoti. Įstatyme nieku nebeminima lengvatos po VI. 17 įmokėtiems indėliams. Vadinasi, ir šiuo atveju padaryti naujiems indėlininkams (jeigu tokių iš viso buvo!) patikinimai dėl laisvo disponavimo indėliais nebuvo ištesėti. Tuo būdu taupytojų pasitikėjimas buvo visiškai sugriautas.

Negalima nepažymėti, kad į brangiųjų metalų lydiniuose ar atskirais dirbiniais kategoriją pateko taip pat ir jokio brangaus metalo savo sudėtyje neturį lai-

krodžiai. Jie irgi buvo sugabenti į Lietuvos Banko sandėlius.

Del šitų laikrodžių susikompromitavo vienas aukštas Gosbanko tarnautojas, atstovas prie Lietuvos Banko, tuojau po VI.15 pradėjęs jame šeimininkauti, — Šapovalas. Jis ėmė pardavinėti laikrodžius. Matyt, tokia "prekyba" nebuvo leidžiama, nes jis netrukus buvo atleistas iš tarnybos ir atsidūrė kalėjime.

Lygiagrečiai su kredito bei draudimo įstaigų, lombardų ir privačių asmenų seifų nacionalizavimu bei brangiųjų metalų ir akmenų perėmimu "saugoti", buvo griežtai suvaržytos bet kurios operacijos užsienio valiuta. Finansų ministeris VII.25 įsakė visiems fiziniams ir juridiniams asmenims, kurių 'nuolatinė gyvenamoji vieta arba būstinė yra Lietuvoje, visus jų turimus Lietuvoje užsienio auksinius pinigus, esančius apyvartoje sidabrinius pinigus ir esančias apyvartoje notas, taip pat visus jų turimus užsienio įvairių rūšių indėlius — perleisti, Lietuvos Banko nustatytu kursu, Lietuvos Bankui ne vėliau kaip ligi VII.27 įskirtinai. VII.31 Ministerių Taryba sustabdė užsienio valiutos pardavimą ar pervedimą į užsienį ir įvedė labai griežtus aprėžimus net užsieniečiams, neišskiriant nė diplomatinių atstovybių personalo.

Tuo būdu užsienio valiuta teoriškai suplaukė į Lietuvos Banką ir išnyko iš apyvartos. Praktiškai su ja buvo varoma ne tik plataus masto spekuliacija, bet vėliau ji buvo pradėta antru kartu rinkti oficiališkai. Renkama buvo iš žydų, kurie už tai įgydavo teisę išvažiuoti bene per Vladivostoką į "palaimintą" Amerikos žemę. Kauniečiai dar gerai prisimena ilgas vilniškių žydų eiles prie kelionių biuro.

Visas užsienio valiutos tvarkymo reikalas, matomai, buvo plačiai aptartas Ministerių Tarybos VII.25 posėdyje (tame posėdyje, atrodo, buvo padaryta eilė ir kitų reikšmingų nutarimų: pvz., dėl pramonės ir bankų nacionalizavimo, dėl pramonės ir prekybos ministerijų įsteigimo ir kt). Tos dienos nutarimu, Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymas, ku-

riuo finansų miniseris rėmėsi, buvo papildytas jo teise: "imtis reikalingų priemonių sudrausti verstis užsienio ir krašto procentinių popierių, užsienio ir vidaus valiutos, brangiųjų metalų bei kito pobūdžio spekuliacija".

Paėmus "saugoti" brangiuosius metalus ir akmenis, netrukus buvo paimta ir akcijos bei obligacijos. Tuo reikalu finansų ministeris VIII.8 įsakė: 1. Draudžiu visiems Lietuvos Socialistinių Tarybų Respublikos bankams, jų skyriams ir kitoms kredito įstaigoms išduoti paskolas, įkeičiant akcijas ir obligacijas, apmokant anksčiau išduotas paskolas, — negrąžinti akcijų ir obligacijų. 2. Visi akcijų ir obligacijų savininkai turi akcijas ir obligacijas perduoti ligi š. m. rugpiūčio 14 d. Lietuvos Bankui ir jo skyriams saugoti. Tokia pat tvarka taikoma akcijoms ir obligacijoms, esančioms tiek nacionalizuotų, tiek ir nenacionalizuotų kredito įstaigų portfeliuose. 3. Po nurodyto termino Lietuvos Bankas negali priimti akcijų ir obligacijų saugoti ir iš viso dėl jų daryti bet kokių atsiskaitomųjų sandėrių. 4. Visos Lietuvos Socialistinės Tarybų Respublikos teritorijoje fondų biržos uždaromos ir biržų komitetai paleidžiami.

Vietoje turėtų akcijų ir obligacijų piliečiai gavo Lietuvos Banko kvitus. Akcijos, finansų ministerio VIII.2 įsakymu, nebegalėjo duoti savininkams naudos, nes mokėti už jas dividendus buvo uždrausta. Šis draudimas labai skaudžiai buvo pritaikytas akc. b-vės "Drobė" valdybos ir revizijos komisijos nariams. Jie VIII.13 buvo pasodinti į kalėjimą, vėliau gavo po keletą metų priverčiamųjų darbų, dirbo Pravieniškių durpyne ir ten žuvo suruoštose skerdynėse.

Nei iš karto nei vėliau nebuvo nutarta kas su akcijomis ir obligacijomis daryti. Be abejo, jos būtų buvusios nacionalizuotos. Juridiškai tai būtų turėję reikšmės tik valstybei, kuri būtų lengvai galėjusi atsikratyti skolų savo piliečiams. Visų akcijų ir nevalstybinių obligacijų (pvz., Žemės Banko) nacionalizacija nieko nebūtų pakeitusi, nes visos didesnės kredito,

draudimo, susisiekimo, prekybos, pramones ir kitos įstaigos bei įmonės buvo palaipsniui nacionalizuotos su visais aktyvais ir pasyvais.

Pastarųjų skolos, nacionalizacijos komisijos VIII. 17 nutarimu, buvo sutvarkytos gana originaliai, būtent: 1. Nacionalizuotų įmonių įsiskolinimas 1940 m. liepos 26 dienai kitoms nacionalizuotoms ir nenacionalizuotoms įmonėms anuliuojamas, išskiriant kooperatinėms organizacijoms įsiskolinimą, kuris turi būti padengtas bendra tvarka. 2. Nacionalizuotų įmonių atleidimas nuo skolinių pasižadėjimų, atsiradusių iki 1940 m. liepos 26 dienos, (neatleidžia nacionalizuotų įmonių buv. savininkų nuo šių pasižadėjimų apmokėjimo. Išieškojimas pagal šiuos pasižadėjimus nukreipiamas į pasižadėjimą davusių asmenų privatų nenacionalizuotą turtą.

Tas pats dėsnis vėliau buvo pritaikytas Liaudies Komisarų Tarybos IX.27 nutarime dėl privačių prekybos įmonių nacionalizavimo — nacionalizuotos įmonės pasižadėjimai privatiems asmenims ir nenacionalizuotoms įmonėms nukreipiami į buvusio savininko nenacionalizuotą turtą (toliau ir kituose panašiuose nutarimuose).

Prie pasižadėjimų išpirkimo naštos buvo pridėti dar ir nesumokėti valstybiniai mokesčiai, kurių išieškojimą Liaudies Komisarų Taryba X.21 nutarė vykdyti priverstine tvarka per mokesčių inspekcijas. Negana to — Liaudies Komisarų Taryba X1.23 buvo nutarusi: 1. Sumažinti atleidžiamą nuo verslo pelno mokesčio minimumą ligi Lt 600, — 2. Padidinti verslo pelno mokestį už 1940 metus privačioms prekybos bei pramonės įmonėms ir su samdomais darbininkais dirbantiems amatininkams taip: a) prekybos įmonėms — V rūšies 50%, IV rūšies 80%, kitų rūšių 100%, b) pramonės įmonėms ir su samdomais darbininkais dirbantiems amatininkams — VIII rūšies 25%, VII rūšies 50%, kitų rūšių 100%. 3. Atlikti galutinį mokesčių apskaičiavimą dabar nacionalizuotų prekybos bei pramonės įmonių savininkams už 1939—1940 metus ligi

nacionalizacijos dienos imtinai. 4. Pavesti finansų liaudies komisarui: a) įvykdyti ligi 1941 m. sausio 1 d. 1 ir 2 punktais papildomai nustatytą mokesčių išieškojimą; b) išieškoti ligi 1941 m. sausio 1 d. priklausančius mokesčius iš dabar nacionalizuotų prekybos bei pramones įmonių savininkų.

Ar tai nebuvo pasityčiojimas — atimti iš žmonių pajamų šaltinį ir reikalauti išpirkti anksčiau duotus mokėjimo įsipareigojimus bei sumokėti 100% už praėjusį laiką padidintus mokesčius? Iš kur jie galėjo mokėti, jei buvo nustatyta: "Nacionalizuoti visus įmonių aktyvus ir pasyvus kartu su trobesiais, kuriuose įmone veikė, jei tie trobesiai buvo nacionalizuojamos įmonės savininko ar jo šeimos nario nuosavybė, o taip pat savininko ar jo šeimos nario asmenines bankines sąskaitas, jei nustatoma, kad visa tai įgyta iš įmonės pelno ar kapitalo" (Aukš. Tarybos Prezidiumo XL27 įsakas apie privatinių prekybos įmonių nacionalizavimą).

Kaip buvo ieškoma, vaizdžiai rodo Liaudies Komisarų Tarybos XII.24 nutarimas: "Pavesi finansų liaudies komisarui paliepti mokesčių organams, ieškant priverstinąja tvarka verslo mokesčius iš dabar nacionalizuotų prekybos ir pramonės įmonių buvusiųjų savininkų, nedėti arešto tų savininkų gaunamai algai, drabužiams, skalbiniams, avalynei ir visiems jų namų apyvokos daiktams".

Tai pavyzdys, kaip buvo pradėti tvarkyti finansai. Taip pat anksčiau paskelbtas žemės mokesčio bei mokesčio už mokslą panaikinimas, nemokamo gydymo įvedimas ir pan. pasirodė paprasta apgaulė.

Valstybės biudžeto pajamose ir išlaidose atsirado naujos pozicijos: valstybinių įmonių eksploatavimas ir pajamos iš jų. Tai neleidžia lyginti jų su ankstyvesniais mėnesiais ar metais. Atsirado daugybė naujų įstaigų. Pertvarkytose nepaprastai išaugo personalas. Lietuvos Bankas turėjo kredituoti raudonosios armijos išlaikymo išlaidas.

Anksčiau buvusi labai svarbi pajamų pozicija — valstybes geležinkeliai, iškrito, nes TSRS susisiekimo liaudies komisaras savo įsakymu paliepė organizuoti Lietuvos geležinkelius, kaip sudėtinę TSRS geležinkelių tinklo dalį, ir Lietuvos geležinkelių viršininku paskyrė M. Lochmatovą, įpareigodamas jį perimti savo žinion Susisiekimo Ministerijos turtą, bylas ir archyvą ligi 1940.IX.l.

Iš antros puses, buvo taupoma, sumažinant pensijas ir pensininkų skaičių (VII.29 įstatymas). Valstybes biudžetas buvo papildytas Ginklų Fondo ir Karo Laivyno Fondo lėšų paėmimu (VIII.31, 5 mil. litų). Tad ir faktas, kad respublikos biudžetas 1940 m. IV ketvirčiui buvo subalansuotas 324 mil. litų sumai, nieko nesako.

Visi duomenys buvo slepiami. Tačiau visi mate ir jaute, kaip kasdien darosi sunkiau gyventi, kaip pragyvenimo kaštai kyla ir kaip sparčiai smunka beveik 20 metų išlaikyto pastovaus lito verte. Sumaniai vairavęs valiutai Lietuvos Bankas nieko nebegalėjo padaryti, nes į jį atėjo nauji žmones ir pats bankas virto Gosbanko respublikine kontora. Litas gyveno paskutinius mėnesius.

Butų ūkis

Butų statybai Lietuvoje galima daug prikišti. Svarbiausi priekaištai — ji buvo nepakankama ir per daug primityvi. Statybos nepakankamumas ypač jautėsi Kaune, kur nuolat vyravo butų krize. Dėl butų trūkumo, butų kainos buvo labai aukštos. Vargingesniems gyventojams neliko nieko kita, kaip keltis į priemiesčius, kur nebuvo nei vandentiekio, nei kanalizacijos, nei grįstų gatvių, nei susisiekimo su darboviete, bet kur niekas nedraudė susilipdyti vieno kambario lūšnelę ir joje gyventi, nemokant nepakeliamos nuomos.

Taip pat, nepaisant visų kalbų apie mūrinės statybos reikalingumą, nebuvo išspręstas plytų, čerpių ir kitų statybinių medžiagų bado klausimas. Todėl

kaimas ir miestas visą laiką statėsi iš medžio. Organizuoto statybinio kredito stigo ir tas pats nebuvo tinkamai paskirstomas. Todėl tik nedaugeliui laimingųjų pavykdavo pasistatyti žmonišką nuosavą butą. Kooperatine butų statyba, ypač skirta neturtingiesiems gyventojams, neišėjo iš svarstymų stadijos.

Nėra ko stebėtis, jeigu vienas iš pirmųjų klausimų, pradėtas aistringai diskutuoti spaudoje po VI.15, buvo butų nuomos sumažinimas. Niekas nenorėjo pripažinti pakankamu kainų tvarkytojo 1937.VIII.16 įsakymo, kuriuo buvo uždrausta kelti butų, kambarių, parduotuvių ir kitų būstinių nuomos kainas, imant pagrindu nuomas, buvusias 1937.V.31. Juo labiau, kad tame pačiame įsakyme buvo numatyta ir galimumas ypatingais atvejais, kainų tvarkytojo atskiru leidimu, nuomos kainas pakelti.

Visiems žinoma, kad namų savininkai sugebėdavo šį įsakymą apeiti, ar tai įrodydami negalį išsiversti su 1937.V.31 nuomomis ar apgaudami priežiūros organus (ėmimas didesnės nuomos negu pažymima įrodomame dokumente — nuomininkui išduodamame kvite). Kad taip buvo, matyti iš skelbiamų tvarkytojo baudų.

Dabar kiekvienas tarėsi turįs reikalą ir teisę namų savininkus, kaip kapitalistinį elementą, išplūsti ir pareikalauti apkarpyti jų pelnus. Žinoma, visa toji polemika telietė miestus, nes kaime niekas ar beveik niekas butų nenuomojo.

Iš tikrųjų nesveikas santykis tarp gyventojų pajamų ir išlaidų butui turėjo būti atitaisytas. Tai padarė finansų ministeris, kuriam Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymas (1 str. 20 p.) leido normuoti visų rūšių nuomas. VII.5 įsakyme finansų ministeris inž. E. Galvanauskas butų, kambarių ir kitų būstinių nuomą sumažino taip: a) Kaune — 15 — 25%, pareinamai nuo to, ar už butą mokama ligi 150 litų nuomos kas mėnuo ar daugiau ir ar butas turi centralinį šildymą ar ne, b) Vilniuje buvo palikta 1939.IX. 1 mokėtojo nuoma, o c) kituose pirmaeiliuose

ir antraeiliuose miestuose nuoma buvo sumažinta 10%.

Tai buvo bene paskutinis įsakymas, kurį pasirašė finansų ministeris E. Galvanauskas. Tą pačią dieną pareigas iš jo perėmė J. Vaišnoras.

Butų nuomos sumažinimas net iki 25%, be abejo, labai maloniai nuteikė nuomininkus. Deja, neilgam. Į Kauną, Vilnių ir kitus miestus pradėjo plaukti raudonosios kariuomenės vadai, paskui kuriuos sekė ir jų "katiušos". Normaliu keliu butų nebuvo kur gauti. Todėl prasidėjo pats paprasčiausias gyventojų mėtymas iš butų.

Netrukus jis įgavo tokį masinį pobūdį, kad finansų ministeris buvo priverstas, VII.20 įsakymu, sustabdyti priverstinį iškraustymą nuomininkų, kurie už pragyventą laiką tvarkingai moka nustatytą nuomą, kol bus išleistas butų bei būstinių nuomai tvarkyti įstatymas.

Žinoma, finansų ministerio įsakymo nerespektavo raudonosios armijos komandirai. "Priverstinis nuomininkų iškraustymas" iš visų geresniųjų butų miesto centre vyko nesulėtintu tempu. Reikėjo ieškoti kokios nors išeities, norint legalizuoti patį kraustymą ir parūpinti butus iškraustytiems, kurie patys nieko padaryti nebegalėjo.

Paimti (sekvestruoti) butus ir trobesius, pagal Natūralinių karo prievolių įstatymui vykdyti taisykles ("Vyriausybės žinios (Nr. 714), galima buvo tik šiais atvejais: a) kai skubiai reikalinga apgyvendinti kariuomenę ar sutalpinti jos turtą, b) kai gyventojai atsisako kariuomenės reikalams butus bei trobesius nuomuoti, c) kai nesutariama dėl nuomos kainos.

Ne karo, bet valstybei ar kitam viešajam reikalui paimti savivaldybių, privačių asmenų ir įstaigų trobesius, jei karinės valdžios nepranešta jų savininkams ar valdytojams apie jų paėmimą kariuomenės reikalams, galėjo vidaus reikalų ministeris — tik sustiprintos valstybės apsaugos metu, o krašto apsau-

gos ministeris — tik valstybes gynimo metu (Nepaprastojo meto įstatymas 11 ir 24 str.).

Dabar butus paimti reikėjo jau visai kitiems tikslams. Reikėjo jų taip pat ir naujoms įstaigoms, nes kai kurios (pav., Prekybos, Pramones ir Amatų Rūmai) buvo užimtos kariuomenes. To nei įstatymas nei taisyklės nenumatė. Be to, ir tvarka butams paimti, juos naudoti ir už juos atsiskaityti buvo per daug komplikuota ir susijusi su karinėmis įstaigomis (karo butų viršininku, apskrities kariniu viršininku, komisijomis).

Finansų ministeris pirmiausia pasirūpino sutvarkyti savo kompetenciją. Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymo pakeitimu (VII.29), finansų ministeriui buvo suteikta teisė: 1. sekvestruoti namus, butus, kambarius ir kitas patalpas, 2. įsakyti butų, kambarių ir kitų patalpų savininkams bei valdytojams registruoti ir išnuomuoti butus, kambarius bei patalpas pagal kompetentingų įstaigų nurodymus ir, apskritai, reguliuoti nuomininkų judėjimą, 3. nustatyti gyvenamųjų bei kitiems reikalams skirtų patalpų naudojimo normas, 4. netinkamai tvarkomiems namams paskirti administratorius.

Be to, Ministerių Tarybai buvo suteikta teisė netinkamai tvarkomus namus nusavinti.

Po to galima buvo laukti griežtesnių žygių. Tai buvo padaryta VIII.5, paskelbiant Patalpoms sekvestruoti įstatymą. Pagal šį įstatymą: 1. Savivaldybių, draugijų, visokių organizacijų ir privačių asmenų namai, butai, kambariai ir kiti trobesiai gali būti sekvestro komisijos sekvestruojami valstybei, kariuomenei ar kitam viešam reikalui. 2. Gyventojai iš sekvestruojamos patalpos iškeliami, praslinkus 48 valandoms nuo sekvestro nutarimo paskelbimo dienos. 3. Iškeliamiems sekvestro keliu iš patalpų gyventojams sekvestro komisijos turi būti parūpintas kitas, kad ir mažesnio patogumo, butas, kuris gali būti tam tikslui sekvestruojamas. 4. Jei nėra atskiro buto iškeliamiems iš sekvestruojamos patalpos, tai jie gali būti

apgyvendinti ir kitų šeimų jau užimamuose dideliuose butuose, imant tam reikalui tam tikrą kambarių skaičių. 5. Vienam valstybes tarnautojui be šeimos gyventi gali būti sekvestruojamas vienas kambarys, su šeima — 2 — 3 kambariai, tačiau, ypatingais atsitikimais, Ministerių Tarybos nutarimu, valstybės tarnautojams gali būti sekvestruojami ir didesni butai.

Kartu buvo nustatytos ir nuompinigių už sekvestruotas patalpas mėnesinės normos.

Abiejų įstatymų paskelbimu buvo sudarytos visos sąlygos vykdyti gyventojų kilnojimą plačiu mastu. Įstatymai numatė galimumą butus sekvestruoti "viešam reikalui". Bet "viešojo reikalo" buvimo nustatymas buvo paliktas administracijos kompetencijai. Aprūpinimas valstybės tarnautojų ir iškeliamųjų butais irgi buvo laikomas "viešuoju reikalu". Savaime suprantama, kad aprūpinimas raudonosios armijos komandirų ir jų žmonų butais buvo virtęs beveik vienu svarbiausių šios rūšies "viešuoju reikalu".

Raudonarmiečiams skiriamų butų skaičius sparčiai augo. Juos lengva buvo iš lauko išskirti, nes, vietoje užuolaidų, langai ilki pusės būdavo užtiesti "Pravda", o vietoje dailių pakabinamų lempų, palubėje kabodavo plika elektros lemputė. Panašiai įsirengdavo gautus butus ir atkeltieji rusai bei kiti tarybiniai tarnautojai, kurių pradėjo gausėti.

Pagaliau spaudimas į butus pasidarė toks didelis, kad aprūpinti visus normaliais butais liko nebeįmanoma. Per pusantro tarybinio tvarkymo mėnesių jau teko susidurti su įvairių dalykų normavimu. Iki tol tai buvo neįprasta. Tačiau reikėjo priprasti prie visko. Kodėl gi negalėjo būti sunormuotas ir gyvenamojo ploto naudojimas? Juk visiems gerai buvo žinoma, kad Maskvoje ir kituose didžiuosiuose Tarybų Sąjungos miestuose neregėtas gyventojų sukimšimas. Buvo kalbama, kad tenai nuomojamas ne butas ir net ne kambarys, o "kampas".

Gyvenamojo ploto normavimas buvo įvestas finansų ministerio VIII. 10 įsakymu. Juo buvo nustaty-

ta, kad pirmaeiliuose ir antraeiliuose miestuose gyvenamųjų patalpų pagrindinė norma vienam žmogui 9 nr, imant tik gyvenamųjų kambarių gryną plotą, be antrinių patalpų ir neturinčių tiesioginio apšvietimo kambarių.

Po to prasidėjo labai išpopuliarėjęs "suglaudimas". Didelius butus ir ištisus namus miesto centre ėmė įstaigos, duodamos gyventojams 48 val. išsikraustyti. Komadirai su žmonomis ėmė po 3-4 kambarius, kuriuose stovėdavo viena lova ir pora kėdžių. Dėl to lietuvių šeimos turėjo spaustis viename — dviejuose kambarėliuose, toli nuo miesto centro, kuris jiems, anksčiau dėl brangumo, dabar dėl normų ir sekvestro, vis tebebuvo neprieinamas.

Nors ir buvo griežtų glaudinimo priemonių, tačiau viso gerų butų pareikalavimo negalima buvo patenkinti. Į tą reikalą ryžosi įsikišti vidaus reikalų ministeris. VIII. 19 jis pavedė pirmaeilių ir antraeilių miestų burmistrams: a) nustatyti asmenų kategorijas ir asmenis, kuriems nėra būtino reikalo gyventi miestuose, b) įsakyti tiems asmenims nurodytu terminu išsikelti iš jų užimamų patalpų ar visai apleisti miestus, c) neleisti naujai užimti miestuose patalpų tokiems asmenims. Be to, visi iškeliamieji iš miesto gyventojai butais už iškeliamo miesto ribų turėjo pasirūpinti patys.

Vidaus reikalų ministerio įsakymas buvo taikomas "ne darbo žmonėms". Į jų skaičių įėjo visų tikybų dvasininkai, įvairūs kapitalistai (namų savininkai, pramonininkai, prekybininkai, pensininkai, šeimos vyrų, turinčių tarnybas ne Kaune ir pan.), ir bedarbiai. Pastarųjų buvo todėl, kad kai kam darbo, apskritai, buvo neįmanoma gauti. Buvo tariama, kad visi šitie asmenys priklauso tai kategorijai, kuriai nėra reikalo gyventi mieste.

Daug kam pasidarė tragedija: norint likti mieste, reikėjo turėti apmokamo darbo, bet jo niekas nedavė. Tokie asmenys iš Kauno buvo tremiami į artimesnes vasarvietes: Lampėdžius, Kulautuvą, Kačerginę ir ki-

tur. Bet ir šiuo atveju nukentėjusių tarpe žydų buvo nedaug, nors kapitalistai — "ne darbo žmones" buvo kaip tiktai žydai.

Vėliau buvo mėginama aiškinti, kad visas namų sekvestras ir suglaudinimas buvęs reikalingas "aprūpinti butais ir perkelti daugybę darbininkų iš "braziliškų" rūsių ir kluonų į geresnes patalpas" (žiūr. V. Knyva, Komunalinio ūkio liaudies komisaras, Pirmieji žingsniai į socializmą Lietuvos TSR komunaliniame ūkyje. "Komunalis Ūkis" 1941 m. 3(6) Nr.). Tiesa, tam tikras darbininkų skaičius gavo geresnius butus. Tai buvo padaryta su nemažu propagandiniu triukšmu: X.27 Kaune Neries pakrantėse buvo nugriauta šiek tiek lūšnelių, ta proga pasakyta kalbų, padaryta nuotraukų dienraščiams ir kino kronikai, ir darbininkai su savo turteliu sunkvežimiais nugabenti į geresnius butus. Kitur tai buvo padaryta be triukšmo. Taip pat į geresnius butus įsikraustė kai kurie kiemsargiai.

Tačiau visose lūšnose bei rūsiuose ir toliau liko gyventi darbininkai ir smulkieji tarnautojai. Gerieji būtai miestų centruose buvo skirti ne jiems. Jie buvo reikalingi, pasak to paties V. Knyvos, "išlaisvintojai — raudonajai armijai ir naujoms tarybinėms įstaigoms". Reikėtų dar pridurti: ir naujiems aukštiesiems tarybiniams tarnautojams (tų laikų terminologija, atsakingiems darbuotojams), tiek vietiniams, tiek atkeltiems iš Maskvos.

Visiškas nesiskaitymas su nuosavybės teise, mėtant namų savininkus iš jų pačių namų, žemės, stambiosios pramonės, kredito bei draudimo įstaigų, lombardų ir seifų nacionalizavimas leido spėti, kad ir su namų nuosavybe bus pasielgta taip pat. VII.28 spaudoje buvo konstatuota, kad namų statyba sustojo. VIII.3 buvo pranešta, kad Kaune yra apie 300 pradėtų, bet nebaigtų statyti namų su apie 100 butų, kurių savininkai prašą miesto savivaldybę pradėtuosius namus užbaigti, įrengti, perimti savo žinion ir jiems

duoti tik nemokamą butą. Savivaldybe su tuo sutinkanti.

Matyt, kad iš tokio susitarimo nieko neišėjo. VIII.24 finansų ministeris, susitaręs su vidaus reikalų ministerių, įpareigojo nebaigtų statyti gyvenamų namų Kauno mieste savininkus ar valdytojus statybos darbus tęsti ir juos normaliu pagal darbų dydį būdu užbaigti. Dideli butai, miesto burmistro nurodymu, gali būti perplanuojami ir iš jų sudaromi mažesni butai. Namų savininkams ar valdytojams, neturintiems lėšų baigiamiesiems statybos darbams įvykdyti, duodama paskola iš valdžios iždo per miesto burmistrą. Namų savininkams pradedant namus eksploatuoti, duotoji paskola išieškoma iš jų su 5% palūkanų valstybinių mokesčių imamąja tvarka. Paskolos grąžinimas, pagal reikalą, miesto burmistro nuožiūra, gali būti išdėstytas ligi 10 metų.

Vėliau, X.28 komunalinio ūkio liaudies komisaro įsakymu, panaši tvarka gyvenamų namų statybos darbams užbaigti buvo išplėsta į visas vietoves, be to, į vasarvietes — pritaikyti vasarnamius gyventi žiemą. Tam tikslui buvo išskolinta 7 mil. rublių.

Tokių paskolų davimas parodė, kad trumpu laiku buvo sugebėta sustabdyti privačią iniciatyvą butų statyboje. Toliau būtų sekusi komunalinė butų statyba, kurios rezultatus — milžiniškus blokus centre ir medinius namelius bei darbininkų lūšnas pakraščiuose, bet visur neregėtą ankštumą ir apsileidimą — galima stebėti Maskvoje ir kituose Tarybų Sąjungos miestuose.

Kad ne kitaip būtų buvę ir pas mus, parodė butų statybos planas 1941 metams. Tą planą referuodamas, Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas M. Gedvilą, nurodė, kad 1941 m. buvo numatyta atiduoti naudotis 1.148 butais. Tai sudarė vos trečdalį to butų skaičiaus, kuris kasmet anksčiau būdavo pastatomas mūsų miestuose ir miesteliuose (1939 m. 3.376). Jeigu šiokios tokios privačios mažų namukų statybos ir galima buvo tikėtis, tai visvien susidariusio skirtu-

mo ji nebūtų pajėgusi išlyginti. Be to, abejotina, ar ir užsimotasai planas būtų buvęs įvykdytas.

Taigi ir pas mus pradėta komunaline butų statyba pavieniais namukais ir butų blokais darbininkams butų davusi akiai gražių pastatų, bet toli gražu ne tiek, kad bent kiek butų sąlygos pagerėtų darbininkams. Priešingai — vargas būtų metai iš metų didėjęs. Faktas, kad darbininkų ir tarnautojų butų statybai buvo sudarytas specialus fondas (VII.20 įstatymas), reikalo nė kiek nekeitė. Vis tiek 1941 m. butų statybai buvo numatyta nepakankama 26 mil. rublių suma (1939 m. į butų statybą, esant kur kas žemesniems vieno m² kaštams, buvo investuota 28 mil. litų).

Apie butų statybą kaime plane nebuvo užsiminta nė vienu žodžiu, nors anksčiau bent naujakuriams buvo žadėta pašalpų, paskolų ir statybinės medžiagos. Praktika parodė, kad ir kaime statyba buvo sustojusi.

Darbas

Vadinamoji 1917 m. "spalių revoliucija" Rusijoje buvo padariusi iš pradžių nemaža žalos tuo, kad daugelyje įmonių tuojau buvo nušalinti nuo darbo įmonių savininkai, direktoriai. Autoriteto ir specialistų trūkumas turėjo neišvengiamai pasireikšti ir tuojau pasireiškė darbo našumo ir gamybos kritimu. Darbo našumas žemiausio lygio pasiekė 1920 m., kada jis buvo nukritęs iki 1/4 prieškarinio lygio. Tuo pačiu metu pramonės gamyba nusmuko net iki 1/7.

Nuo "spalių revoliucijos" Rusijoje iki "birželio revoliucijos" Lietuvoje buvo praslinkę beveik 23 metai. Per tą laiką revoliucijos organizatoriai ir proletariato diktatūros vykdytojai buvo daug ko pramokę. Ypatingai jie įsikalė į galvą V. I. Lenino posakį: "Darbo našumas yra pats svarbiausias ir pats pagrindinis veiksnys naujos bendruomenės kūrime. Kapitalizmas sukūrė tokį darbo našumą, kuris negali lygintis net su baudžiava. Kapitalizmas galutinai gali būti nuga-

lėtas ir bus nugalėtas tuo, kad socializmas sukurs naują, nepalyginamai aukštesnį darbo našumą".

Todėl darbo našumas įvairiosiomis priemonėmis tolydžiai buvo keliamas ištisus du dešimtmečius. Socialistinis rungtyniavimas, raginimas viršyti nustatytą planą, stachanoviečiai. Lygiagrečiai veikė žmogaus ambicijos kėlimas, pasiektų rekordų išgarbinimas spaudoje, kine, per radiją, išrenkant deputatu į aukščiausias vietas, paskelbiant "darbo didvyriu", apdovanojant ordinais ir pan., ir, iš antros pusės, materialinis skatinimas siekti didesnio darbo našumo, įvedant progresyvinę atlyginimo sistemą bei premijavimą: pinigais, daiktais, butu, kelione į vasarvietę ar į žemės ūkio parodą, ir avansavimą į aukštesnę, geriau apmokamą, vietą.

Visas šitas dešimtmečių patyrimas buvo atsineštas į Lietuvą. Didesnis darbo našumas 1940 m. buvo reikalingas labiau, negu kada nors anksčiau, nes buvo intensyviai ginkluojamasi, ruošiantis karui su Vokietija, o ta proga — gal ir pasaulinei revoliucijai. Iki tol turėjusi 7 val. darbo dieną ir 5 darbo dienų savaitę, Tarybų Sąjunga ruošėsi įvesti ir pas save visame pasaulyje priimtą 8 val. darbo dieną ir 6 darbo dienų savaitę. Tai buvo padaryta 1940.VI.26, vadinasi, beveik kartu su įvykiais Lietuvoje.

Suprantama, kad ir Lietuvoje bet koks darbo našumo ir gamybos kritimas negalėjo būti pageidaujamas nei toleruojamas. Jau VI.21 vidaus reikalų ministeris M. Gedvilą per radiją pareiškė: "Visi piliečiai privalo dirbti savo ligšiolinį darbą dvigubu stropumu. Joks savavaliavimas nebus pakenčiamas ir toleruojamas. Visa, kas bus reikalinga pakeisti valstybės valdyme ir santvarkoje, bus padaryta įstatymų būdu, o ne savavaliavimais".

To paties tikslo siekė ir VI.28 paskelbtas finansų ministerio E. Galvanausko įsakymas, kuriuo įmonių darbininkai bei tarnautojai: a) buvo įpareigoti sąžiningai atlikti jiems pavestas pareigas, klausyti įmonės administracijos nurodymų ir visokeriopai rūpin-

tis darbo našumo bei gamybos įkėlimu, b) buvo įsakmiai įspėti vengti bet kokių savavalės aktų.

Finansų ministerio įsakymas nebuvo platoniškas, kaip vidaus reikalų ministerio, kreipimasis į visų dirbančiųjų susipratimą ir raminimas dėl būsimųjų reformų, skirtas turintiems kokią nors nuosavybę. Už finansų ministerio įsakymo nevykdymą grėsė 6 mėn. areštas arba piniginė bauda ilki 50.000 litų arba abi bausmės kartu.

Nei raginimais per spaudą ar radiją, nei kalbomis, nei įsakymais negalima buvo įmonėse atstatyti pašlijusios tvarkos. VI.25 Elta konstatuoja, kad "kai kuriose vietose mažiau kantrūs darbininkai, o dažniausiai darbininkų priešai, nori patys tuoj pat imtis tvarkyti visus reikalus", ir tokius reiškinius smerkia. VII.4 darbo ministeris M. Junča-Kučinskas ir Darbo Rūmų pirmininkas M. Šumauskas kreipiasi į darbininkus tokiu bendru pareiškimu: "Fabrikantai ir dirbtuvės, įstaigos bei transporto, amato dirbtuvės — visi turi dirbti pilnu tempu ir kuo tobuliausiai. Mes neturime leisti nė mažiausios netvarkos fabrikuose bei įmonėse, savavališko nuo darbo pasišalinimo ar gamybos sumažinimo, žodžiu — negalime leisti nė mažiausios krašto ūkio dezorganizacijos, jei nenorime atsidurti prie sudužusio lovio. Tuo tarpu kur-nekur įvyksta darbo disciplinos nesilaikymas, neorganizuotas ir savavališkas darbo samdos sąlygų keitimas, savavališkas meistrų nuo darbo šalinimas, asmeniškų sąskaitų suvedimas ir t.t. Tokie veiksmai yra neleistini, nes jie eina ne liaudies labui, o tarnauja liaudies priešams, kurie nori suardyti ekonominį krašto gyvenimą".

Tokiu pačiu VII. 18 pareiškimu pranešama, kad "darbininkai kai kuriose įmonėse masiškai eina atostogų, dėl ko nukenčia krašto gamyba ir stabdomas ūkio gyvenimas". Todėl darbininkai raginami tvarkyti atostogų reikalus, tik susitarus su savo komitetais. "Visi turi pasilikti savo vietose ir dirbti taip, kad kuo greičiausiu laiku būtų atstatytas mūsų krašto ekono-

minis gyvenimas. Jokie bandymai trukdyti darbą nebus toleruojami ir su jais bus kovojama visu įstatymų griežtumu... Kas to suprasti nenori, arba kas elgiasi taip, kad ardo tvarką ir pasitikėjimą, tas yra liaudies priešas, kuriam darbo Lietuvoje neturės būti vietos".

Iš abiejų pareiškimų matyti, kad ir Lietuvoje nebuvo sugebėta išvengti tokių pačių netvarkos ir savavalės reiškinių, kokių buvo revoliucijos pradžioje Rusijoje. Ir čia darbininkai nesilaikė darbo disciplinos ir šalino nuo darbo net meisterius, nekalbant apie įmonių savininkus. Savaime aišku, darbo našumas ir gamyba dėl to turėjo kristi. Darbo (Ministerija buvo priversta net skelbti nedrausmingų darbininkų sąrašus (VII.25. 49 pavardės).

Prie viso to prisidėjo darbininkų atsisakymas dirbti, tikintis kaip nors pragyventi ir be to, arba eiti prie viešųjų darbų, kur darbo drausmė buvo labai menka ir todėl pervargti netekdavo, o šiek tiek užsidirbti buvo galima. Su šitokiomis darbininkų nuotaikomis Darbo ministerija turėjo ypatingai daug kovoti.

Darbo Ministerija VII. 10 pranešė, kad jaučiamas didelis darbo jėgos plaukimas į miestą. Darbo Ministerija pirmiausia statanti sau uždaviniu aprūpinti darbu visus galinčius dirbti. Tačiau per keletą dienų to išspręsti negalima. Darbininkų plūdimai į miestus reikalą dar pasunkina. Jų nuolatiniai prašymai įstaigose labai trukdo darbą. Be to, jie, negavę darbo, patys atsiduria sunkumuose. Todėl Darbo Ministerija prašo, kad visi darbininkai — miestuose ir kaimuose — kiek tai galima, pasiliktų savo vietose ir dirbtų savo darbą, arba pasistengtų jo susirasti gyvenamoje apylinkėje.

Kitą dieną (VII.ll) Darbo Ministerija kreipėsi specialiai į žemės ūkio darbininkus, šiuo atveju visa bėda buvo suversta liaudies priešams, kurie esą "kursto darbininkus, kaimo biednuomenę mesti darbus kaime, eiti į miestus ir reikalauti, kad tučtuojau būtų

duotas darbas arba pašalpos . .. Draugai, nepasiduokime priešų klastai. Juk tik priešas gali reikalauti, kad jau šiandien šimtai tūkstančių bedarbių būtų aprūpinti darbu. Todėl Darbo Ministerija prašo tuos visus kaimų darbininkus, kurie dar šiaip taip gali kaimuose verstis, nesikelti tučtuojau į miestus ir nesunkinti pirmoje eilėje darbu aprūpinti tuos, kurie jau neturi ko valgyti. Masinis ėjimas į miestus jau šiandien negalimas ne tik todėl, kad jau neįmanoma suteikti darbo, bet ir todėl, kad nenukentėtų žemės ūkio gamyba, kad nebūtų dar labiau žalojamas ir taip jau suardytas mūsų tautos ūkis".

Kaip tad po šitokių maldavimų neplūsti į miestus, verstis namie, turėjo nustebinti naujas tos pačios Darbo Ministerijos atsišaukimas: "Draugai bedarbiai! Darbo Ministerija visomis išgalėmis stengiasi galimai greičiau ateiti jums į pagalbą, išnaikinti krašte nedarbą ir visus jus aprūpinti darbu. Planingai dirbant, kasdien atsiranda vis didesnis pareikalavimas darbo rankų ir darbo biržose užsiregistravusių bedarbių skaičius mažėja. Todėl, kad nepritrūktų darbo rankų, visi miestuose gyveną bedarbiai prašomi kuo skubiausiai registruotis darbo biržose".

Bedarbių ieškojimas iš tikrųjų būtų buvęs didelis naujosios vyriausybės socialinis laimėjimas, jeigu šis atsišaukimas... nebūtų buvęs paskelbtas VII. 13, taigi rinkimų į Liaudies Seimą išvakarėse. **Net ir ši propagandos priemonė buvo panaudota.** Atsišaukimas turėjo pataisyti bedarbių nuotaiką ir šiuos paskatinti dalyvauti rinkimuose.

Tačiau kelioms dienoms praslinkus, toji pati bedarbių ieškojusi Darbo Ministerija prabilo visai kitaip. VIII.19 Darbo Ministerija praneša, kad "dėl gausaus bedarbių skaičiaus, kuris ypatingai pagausėjo panaikinus bedarbių registracijos darbo biržose suvaržymus (iki tol darbu buvo aprūpinami tik tie bedarbiai, kurie buvo išgyvenę mieste nemažiau kaip 3 metus), sunku yra tuojau pat visiems parūpinti darbo". Tačiau darbininkai į tai nekreipė dėmesio. "Pa-

stebėta, kad į kai kurias darbo jėgų reikalingas darbovietes, niekieno nekviesti, atvyksta darbo ieškantieji darbininkai, arba kai kada net žemės ūkio darbus metę žemės ūkio darbininkai ir patys, neklausydami darbo priežiūros organų, savavaliai imasi vykdyti joje numatytus atlikti darbus, nežiūrint to, kad tai darbovietei jau yra pareikalauta bedarbių iš atitinkamos darbo biržos. Atvykus gi į darbovietę darbo biržos siųstiems darbininkams, joje dėl savavališkai įsiveržusių darbininkų, atsiranda darbo jėgos perteklius".

Kitą dieną (VII.20) Darbo Ministerija papildomai praneša, kad "pastaruoju metu daug darbininkų, pavieniai ir grupėmis, iš savo nuolatinių gyvenamų vietų Vilniaus, Šiaulių ir kitų miestų bei apylinkių atvyksta į Kauną, ateina į darbo ministeriją, kreipiasi į darbo biržas ir kitas įstaigas, prašydami aprūpinti darbu … Negavę darbo, kreipiasi į Darbo Ministeriją, prašydami pašalpų, grįžti atgal kelionpinigių, maisto ir kitų pragyvenimo šaltinių".

Darbo Ministerija negalėjo tokiems darbininkams nieko daugiau padaryti, kaip patarti "nedaryti bereikalingų kelionių į Kauną ir kitur, negaišti važinėjimams laiko ir nedaryti bereikalingų išlaidų, bet stengtis apsirūpinti darbu per vietines biržas". Liepos viduryje Kaune neaprūpintų darbu bedarbių buvo per 5.000.

Dar diena vėliau (VII.21) pasirodė trumpa žinutė, kad bedarbiai jau patys pradėjo susirasti darbo, nelaukdami, kol jiems kas parūpins, ir todėl pradėjo į darbą neatvykti ar atvykę praneša patys darbo susiradę. Po to bedarbių klausimas iš spaudos skilčių išnyko. Sunku tikėti, kad jis būtų taip greit išnykęs iš gyvenimo. Simuliantai, pradėjus jiems duoti darbo, be abejo, išnyko.

Nekokį pavyzdį darbo našumo kėlimo srityje teikė ir darbininkų bei tarnautojų komitetai įmonėse. Jie pradėjo kurtis jau birželio antroje pusėje. Netrukus po to, spaudoje buvo pastebėta, kad įmonių ar

darboviečių komitetai, pasinaudodami savo padėtimi, per dažnai apleidžia darbovietę dėl įvairių nereikšmingų komitetus liečiančių reikalų. Tuo pačiu pavyzdžiu sekė ir kiti darbininkai, tardami, kad niekas negali jiems uždrausti dalyvauti darbo metu politinėje veikloje. Žinoma, ir už tokį "darbą" iš įmonės buvo reikalaujama pilno atlyginimo. Neretai komitetų nariai-darbininkai, apskritai, nebedirbo savo darbo, o sėdėjo įmonių kontorose arba savininkų ar direktorių kabinetuose.

Tokius reiškinius smerkė oficialios įstaigos ir pareigūnai, tačiau niekas nedrįso jiems ryžtingiau pasipriešinti. Darbininkų ir tarnautojų komitetams buvo patikimos įmonių kontrolės funkcijos. VII.20 paskelbta Instrukcija darbininkų ir tarnautojų komitetų rinkimams bei kompetencijai nustatyti numatė ją labai plačią (8 str.): "Savo teisėms ir pareigoms įgyvendinti komitetas visose įmonėse ir darbo vietose turi sekti ir žinoti, kaip vyksta darbas, koks yra darbo našumas, kokiam stovy atskaitomybė, sandėliai, inventorius, žaliava, kuro atsarga ir t.t. Tam tikslui komitetas tikrina visą atskaitomybę ir korespondenciją, daro revizijas, tikrina inventoriaus stovį, žaliavų ir kuro užpirkimą, reikalauja iš administracijos paaiškinimų ir t.t.".

Taigi įmonėse buvo turima reikalo su visagaliais, kontrolieriais. Ir bene vienas tik prekybos ministeris M. Gregorauskas drįso jiems pasipriešinti, VIII.5 įsakymu paliepdamas komitetams susilaikyti nuo kišimosi į prekybos įmonių administravimą.

Bet vienais tiktai pamokymais ar grasinimais darbo našumą pakelti buvo sunku. Reikėjo ir materialinių paskatinimo priemonių. Juo labiau, kai kainos kilo ir darbininkai bei tarnautojai pradėjo dėl to reikšti nepasitenkinimą. Prasidėjo reikalavimai pakelti atlyginimus. Šis tas iš tų reikalavimų prasmukdavo ir spaudoje. Nuo bendros linijos neatsiliko net tarnaitės, kurios pareikalavo 8 val. darbo dienos, laisvos dienos savaitėje ir bent 70 litų algos bei 10 litų

butpinigių mėnesiui (į tai buvo reaguota masiniu tarnaičių atleidimu).

Darbo samdos atlyginimui tvarkyti liepos pradžioje (VII.8 finansų ministerio įsakymu) buvo sudaryta iš darbo, finansų bei žemes ūkio ministerijų (po 1) ir profesinių sąjungų centro biuro (2) atstovų, Darbo Kaštų Komisija. Jai buvo pavesta, darbo ministerijos atstovui pirmininkaujant, nustatyti atlyginimus už darbą bei patarnavimus ir atlyginimų mokėjimo tvarką. Drauge visiems samdytojams ir savarankiškiems patarnautojams buvo uždrausta be Darbo Kaštų Komisijos leidimo kelti atlyginimus už darbą bei patarnavimus ir keisti atlyginimų išmokėjimo tvarką.

Ši komisija, kaip buvo Eltos VII.10 paskelbta, "turėdama galvoje, iš vienos pusės, menką darbininkų uždarbį, iš antros pusės, būtiną reikalą išlaikyti prekių kainų pastovumą, nutarė leisti įmonininkams pakelti darbininkų atlyginimą iki 20% ... Įmonininkai, pakeldami darbininkų ir tarnautojų atlyginimo sumas, paveda darbininkų ir tarnautojų komitetams (veikiantiems prie įmonių) paskirstyti, kam ir kokiu procentu atlyginimas turi būti pakeltas. Savaime suprantama, kad daugiausia atlyginimas turėtų būti pakeltas žemesniųjų kategorijų samdiniams".

Tačiau leidimas pakelti atlyginimus buvo duotas viena sąlyga: "... pakėlimas turi eiti grynai įmonininko pelno sąskaita, t.y. dėl to negali pabrangti nei gaminiai, nei patarnavimai, nei nukentėti normalus įmonės veikimas (sumažėti žaliavų atsargos ar kitos gamybos priemonės) ir pan. Darbininkų uždarbio pakėlimas negali atpalaiduoti įmonininkų nuo prievolės mokėti ankstyvesnėmis normomis valstybės ir savivivaldybių mokesčius, normaliai amortizuoti įmonės investicijas, atnaujinti susidėvėjusias mašinas ir atlikti kitas rūpestingumo prievoles. Tais atvejais, kada, laikydamasis šių sąlygų, įmonininkas negali pakelti darbininkų atlyginimo, tai jis per darbo inspektorių pateikia Darbo Kaštų Komisijai smulkią savo išlaidų

ir pajamų kalkuliaciją. Komisija, turėdama šiuos davinius, galės nuspręsti, kokiu procentu ir kieno sąskaita gali būti pakeltas tos įmonės darbininkų ir tarnautojų atlyginimas".

Tokia sąlyga, be abejo, atėmė iš įmonininko interesą atlyginimus kelti. Tačiau įmonėse visagaliai buvo darbininkų ir tarnautojų komitetai, kurie įmonininką galėjo priversti atlyginimus pakelti. Tad šį Darbo Kaštų Komisijos leidimą tenka laikyti tolygiu įsakymui. Tai matyti ir iš pačios komisijos pakėlimo sąlygų aiškinimo.

Tuo pačiu metu veikė ir antroji panaši komisija, finansų ministerio sudaryta iš finansų bei krašto apsaugos ministerijų ir valstybės kontrolės atstovų. Ši komisija turėjo paruošti karių, valstybės ir ekonominių įstaigų, kuriose dalyvauja valstybės iždo kapitalas, tarnautojų algų ir kitokio atlyginimo sutvarkymo projektą. Tai visiškai atitiko anų laikų šūkius, nukreiptus prieš "tūkstantines algas". Tuo reikalu dargi teisingumo ministeris P. Pakarklis VT.24 "Lietuvos Aide" buvo pareiškęs savo pritarimą apkarpymui (Pertvarkytinas tarnautojų atlyginimas).

Iš esmės atlyginimas buvo pertvarkytas tik rugpiūčio pradžioje. VIII.7 Ministerių Taryba nutarė visose įmonėse, kuriose po VI.15 dar nebuvo pakeltas darbininkų ir tarnautojų atlyginimas, jį pakelti, pareinamai nuo gaunamo atlyginimo, 5 — 30%. Gaunantiems per 315 litų mėnesiui buvo paliktas senas atlyginimas. Drauge buvo nutarta, kad visose įmonėse didžiausios atlyginimo normos negali būti didesnės kaip 1.000 litų kas mėnuo, išskyrus aukštų kvalifikacijų specialistus, kur atskirais atvejais, atitinkamam ministeriui susitarus su valstybės kontrolierium, buvo leista mokėti ir daugiau kaip 1.000 litų kas mėnuo.

Po dviejų dienų, būtent VIII.9, Ministerių Taryba nutarė visų valstybinių ir privačių žemės ūkių darbininkams - ordinarininkams, kumečiams, bernams, piemenims ir kitiems, gaunantiems pagal samdos su-

tartį metinį, sezoninį ar mėnesinį atlyginimą, jų gaunama pinigais, javais ir kitokiomis reikmenimis, padidinti 20%.

Kaip iš abiejų nutarimų matyti, atlyginimai buvo pertvarkyti išlyginimo kryptimi: padidinti tik žemiausi ir žemi atlyginimai, vidutiniai palikti nepaliesti (žemės ūkyje, kur visi atlyginimai pakelti 20%, aukščiau vidutinių iš viso nebuvo), o aukštieji nukirpti iki 1.000 litų mėnesiui.

Vertinant šiuos nutarimus, negalima kelti klausimo, kas buvo jais patenkintas ir kas ne — patenkintas, kam buvo pridėta, nepatenkintas, kam nebuvo pridėta ar buvo atimta. Galima tiktai kelti klausimą, ar pakėlimas atitiko pragyvenimo kaštus.

Atsakymą į tai duoda "Tautos Ūkis" 1940 m. 35 Nr. (Prekių kainos Lietuvoje paskutiniu laiku, 563 — 564 p.). Iš patiektų duomenų matyti, kad bendras pragyvenimo išlaidų indeksas 5 asmenų šeimai, imant baze 1913 metus, 1940 m. liepos mėn. buvo 36% didesnis, kaip 1939 m. liepos mėn.; išlaidos maistui buvo didesnės 37%, išlaidos kurui ir šviesai — 45%, išlaidos drabužiams ir avalynei — 56%, kitos išlaidos — 50% (vien išlaidos butui buvo nepasikeitusios). Tuo tarpu atlyginimas tiktai pačiai žemiausiai kategorijai buvo padidintas 30%. Kitoms buvo padidinta proporcingai mažiau, o gaunantiems per 315 litų mėnesiui, visai nebuvo padidinta.

Už gautąsias malones iš darbininkų ir tarnautojų tuojau buvo pareikalauta atsiteisti socialistinei valstybei. Kaip atsiteisti? Padidintu darbo našumu. Jau VIII.10 "Darbo Lietuvoje" buvo įdėtas vedamasis: "Svarbiausias uždavinys — darbo našumo pakėlimas". Atėjo laikas, kad reikia pradėti dirbti stachanoviškai.

Stachanoviško darbo visos teigiamybės, kartu su Aleksiejaus Stachanovo biografija ir Markso-Engelso-Stalino citatomis apie darbo našumo kėlimo reikšmę, visos spaudos jau buvo bent po kelis kartus pereiliuotos. "Darbo Lietuva" VII.26 vedamajame — Vi-

sų dėmesys darbui — buvo nedrąsiai užsiminusi: "Ypač mūsų dėmesį traukia Sovietų Sąjungos stachanoviečiai — darbo lenktyninkai". Tačiau apie juos Lietuvoje vis dar nieko nebuvo girdėti.

Tiktai VIII.4 buvo paleistas į darbą propagandos aparatas. Tą dieną Kaune, Petro Vileišio aikštėje, įvyko, Lietuvos priėmimo į Tarybų Sąjungą proga (VIII. 3), "džiaugsmo ir padėkos mitingas", kurio metu susirinkusiems buvo transliuota iš Maskvos einančio respublikos prezidento pareigas ministerio pirmininko J. Paleckio kalba (J. Paleckis tuo metu buvo nuvykęs į Maskvą su delegaciją prašyti priėmimo), šitoje kalboje J. Paleckis pasakė: "Kuo mes galime atsakyti į tuos didelius ir džiaugsmingus įvykius? Geriausias atsakymas į tai — mano ką tik čia gautoji Alytaus mūrininkų-statybininkų telegrama, kurioje rašoma, kad dėl šių įvykių jie nutarė pasižadėti padidinti gamybą 250%. Ir jie jau įvykdė šį pasiryžimą, net ir perviršindami: vietoj 1.000 plytų, vienas žmogus padėjo 3.000 plytų. Taigi 300% pakėlė savo darbingumą".

Tuo būdu Alytaus mūrininkai rusai, dirbą prie kareivinių statybos, pirmieji panoro tapti stachanoviečiais. Tačiau jų pirmasis pasireiškimas nuskambėjo, kažkaip nepalikdamas atgarsio. Gal todėl, (kad į pirmą vietą tuo metu buvo iškeltas žemės reformos klausimas. Dargi viena muilo fabriko darbininkė, pakėlusi darbo našumą 260—275% ir pagerbta nuotraukos įdėjimu į "Darbo Lietuvos" 43 Nr., prikergimu stachanovietės vardo nebuvo pagerbta.

Šį reikalą vėl išjudino J. Paleckis. Grįžęs iš Maskvos, VIII. 13 jis pareiškė: "Būdami Maskvoje, mes nuolat sekėme Lietuvos gyvenimą ir su dideliu džiaugsmu matėme, kad Lietuvos liaudis dideliu supratimu atsakė į tuos didžius įvykius. Tai žinios apie pirmuosius lietuviškus stachanoviečius, apie darbo našumo pakėlimą. Jos džiugino ir mus ir visą Lietuvą. Tai aiškus supratimas kelio, kuriuo turime eiti. Pareiškiame padėką visiems stachanoviečiams".

Ar bereikėjo aiškesnio paraginimo? Rezultatai pradėjo reikštis tame pačiame Alytuje, J. Paleckiui dar nebaigus kalbėti. Dar tą pačią VIII. 13 dieną mūrijimo rekordą pastatė M. Borodkinas su savo brigada. Nuo mūrininkų neatsiliko ir dailidės. Jie sienų rentimo rekordą supliekė VIII.15 (šventadienį!) Dailidžių brigados dalyviai: 13 rusų ir 2 žydai!

VIII.16 stachanoviečių atsirado ir Kaune. O dar po poros dienų visose Lietuvos įmonėse ir visoje spaudoje tebuvo šnekama apie stachanoviečius. Rekordai, nuotraukos, biografijos, pagyrimai, pasižadėjimai rekordus dar pagerinti — mirgėte mirgėjo.

VIII.19 prasidėjo socialistinės lenktynės dėl plano išpildymo. Socialistinio lenktyniavimo maniją buvo lemta pradėti metalo fabrikams: "Neriui", "Livielai" ir "Metalui", žodžiu, ratas buvo paleistas suktis ir jis, tai smarkiau, tai lėčiau, nesustodamas sukosi iki 1941.VI.22.

Darbo našumo kėlimas Tarybų Sąjungoje buvo siekiamas ne vien tik dėl garbės. Ne kitaip turėjo būti ir Lietuvoje. Jau aprašant dailidžių brigados Alytuje 700—800% darbo našumo pakėlimą, nebuvo užmiršta paminėti, kad kiekvienas brigados dalyvis tą dieną, vietoje 15 litų, uždirbo 80 litų, o antraeiliai darbininkai gavo 25% premijos prie savo atlyginimo. Nebuvo to užmirštama priminti ir vėliau.

Tačiau Lietuvoje praktikuojama atlyginimo sistema — mokėjimas už išdirbtą laiką — nebuvo palanki darbo našumui kelti. Norint skatinti darbo našumo kėlimą atlyginimo pakėlimu, reikėjo atlyginimą rišti ne su laiku, o su gaminiais, žodžiu, reikėjo įvesti vienetinį arba akordinį atlyginimą.

Tai buvo padaryta VIII.24 Vienetiniam darbo atlyginimui įvesti įstatymu. Šis įstatymas numatė: 1. Siekiant greitesnio liaudies ūkio atstatymo, darbo našumo pakėlimo ir tikslingesnio apmokėjimo už darbą, įvedamas vienetinis (tiek akordinis, tiek ir norminis) darbo atlyginimas. 2. Vienetinis darbo atlyginimas įvedamas geležinkelių, vandens kelių ir uostų

statybos ir užlaikymo darbovietėse, vieškelių tiesimo, gatvių tvarkymo, kanalizacijos ir vandentiekio nutiesimo darbovietėse. 3. Nurodytose darbovietėse vienetinis darbo atlyginimas taikomas: a) žemės kasimo ir transporto darbams, b) drenažo darbams, c) vėlėnavimo ir šlaitų tvirtinimo darbams, d) fašino darbams, e) medžiagų transportui, f) miškų kirtimo, kelmų rovimo ir jų transporto darbams, g) akmens paruošimo darbams, h) grindinio darbams, i) kelių konstruavimo ir remonto darbams. 4 Išvardintiems darbams padieniai darbininkai gali būti samdomi tik išimties keliu ir jų skaičius kiekvienoje darbovetėje negali būti didesnis, kaip 15% visų toje darbovietėje dirbančių darbininkų skaičiaus.

Taigi, kas kapitalistinėje santvarkoje buvo laikoma darbininkų išnaudojimo priemone (Alkkord ist Mord!), dabar buvo pritaikyta. Vienetiniam atlyginimui įvesti įstatymas palietė tik vadinamus "juoduosius" darbus. Netrukus po to sekė išdirbio normų įvedimas beveik visose gamybos šakose. Nuo to neliko nuošaly ir kitos ūkio šakos ir net administracija, kur išdirbio normos būdavo nustatomos pinigais išreikštų planų pavidalu.

Išvados

Laikotarpis tarp 1940.VI.15 ir 1940.VIII.25 pavadintas "Lietuvos ūkio katastrofos pradžia". Atitinkamuose šio rašinio skyriuose buvo mėginama nuosekliai pavaizduoti visų Lietuvos ūkio šakų raidą šitame laikotarpyje. Įstatymų bei įsakymų tekstai, oficialūs pareiškimai, griežtai kontroliuojamos spaudos balsai pakankamai ryškiai byloja apie Lietuvos ūkyje prasidėjusią suirutę. Dviejų mėnesių laikotarpis buvo pakankamas, kad spėtų pasireikšti visa eilė suirutės reiškinių. Buvo matyti, kad Lietuvos ūkis nesulaikomai pradėjo riedėti į pakalnę.

Šio laikotarpio didžiausiu blogumu reikia laikyti, kad visiems buvo spėtas atimti kūrybinio darbo no-

ras. Ūkininkas, smulkus pramonininkas ar prekybininkas, amatininkas nebematė reikalo ką nors kurti, nes žinojo, kad jų privati iniciatyva anksčiau ar vėliau turės užleisti vietą valstybinei ar valstybės griežčiausiai kontroliuojamai kooperatinei iniciatyvai. Toliau visa jau turėjo priklausyti nuo to, kaip valstybinė ir kooperatinė iniciatyva sugebės privatinę iniciatyvą atstoti.

Pradžia pasirodė bloga. Reikėtų dar atitinkamais skaičiais pavaizduoti, kiek žalos buvo padaryta Lietuvos ūkiui per vienerius metus. Tam reikalinga išsamesnių studijų, kurios apimtų visas ūkio sritis. Tada pasirodys, kad žala yra daug didesnė, negu kas mano.

Reikia pasakyti, kad to Lietuvoje iš pradžių daug kas ir iš ekonomistų neįvertino. Niekuo kitu, kaip perdėtomis viltimis, galima aiškinti iš pradžių spaudoje dažnokai rodžiusius rimtesnius straipsnius elektrifikacijos, mūrinės statybos, supramoninimo ir kitais ūkiniais klausimais. Jais visais buvo siekiama paskatinti sukurti Lietuvoje tokių dalykų, (kurie naudingi visiems lietuviams ir visais laikais. Viltims nepasiteisinus, šitie balsai iš spaudos išnyko. Už visus galvojo partija, kuri savo nusistatymą reiškė metiniu ūkio planu. Tegalima buvo aiškinti plano detales ir kalbėti apie jo vykdymą bei apie panašius antraeilius reikalus.

PREKYBOS NACIONALIZACIJA

PETRAS BUDRYS

Iki bolševikų invazijos privatus sektorius Lietuvos krašto ūkyje vaidino lemiamą vaidmenį. Kooperacija nebuvo išsiplėtojusi ir nebuvo populiari. Valstybinių įmonių buvo dar mažiau. Nors milijonierių buvo nedaug, bet privatus sektorius ekonomiškai buvo pajėgus. Pirmieji Lietuvos bolševikai, pradėję kurti Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką, prisilaikydami Maskvos instrukcijų, subruzdo likviduoti ekonomiškai pajėgų, užgrūdintą, nebailų ir savarankišką privatų sektorių, susispietusi bankuose, pramonėje, prekyboje ir t.t.

1940 m. rugpiūčio 1 d. įsteigiama Prekybos Ministerija, kurios vadovu skiriamas laikinai einąs ministerio pareigas **Marijonas Gregorauskas** — jaunas, energingas, geros orientacijos vyras, nepartinis bolševikas, lietuviškai galvojąs. Jis nuoširdžiai ėmėsi organizuoti ministeriją ir komplektuoti aparatą. Ši ministerija jau tų pačių metų rugpiūčio 26 d. pavadinama Prekybos Liaudies Komisariatu, bet ir jam vadovauja tas pats M. Gregorauskas.

Prekybos Ministerijos, vėliau Prekybos Liaudies Komisariato, pirmieji uždaviniai buvo likviduoti prekyboje privatų sektorių, sukurti iš nacionalizuotų privačių įmonių tarybinę prekybą ir milžiniškai pakelti prekių kainas.

Paruošiamieji darbai

Prekybos Ministerijoj darbas iš karto užvirė. Subruzdo ir prekybininkai, norėdami likviduoti savo prekybos įmonės, išslėpti prekes. Prekyboje pasireiškė sustingimas ir apmirimas. Kiekvienam prekybininkui prieš akis atsistojo netikras rytojus. Prieš juos tuoj imtasi tam tikrų represijų. Prekybą pradėta normuoti griežtomis administracinėmis priemonėmis.

Iš karto nebuvo galima privačios prekybos suvalstybinti. Reikėjo atlikti milžinišką paruošiamąjį nacionalizacijai darbą ir, iš kitos pusės, apsaugoti įmonėse prekes, kad jų dar esantieji privatūs prekybininkai neišparduotų ar neišslapstytų. Jau ir tada vadovaujantieji bolševikai esančias privačių pirklių įmonėse prekes bei kapitalus laikė "liaudies turtu" ir siekė, kad "liaudies turtas" būtų apsaugotas. Klausimas lengvai buvo išspręstas, paskiriant patikimus bolševikus komisarais neaprėžtomis teisėmis kontroliuoti prekybines operacijas ir prekių judėjimą. Komisaro paskyrimas dar nepakeitė teisinės savininko padėties, bet visai pakeitė faktišką padėtį. Įmonės savininkas liko be jokių teisių, tik su prievolėmis — vesti tvarkingai įmonę, mokėti valstybei, savivaldybėms ir kitoms panašioms įstaigoms mokesčius, mokėti komisarui ir sau pačiam algą, nešti visas pajamas į bankus, vesti tikslią atskaitomybę. Komisaro žodis pasidarė lemiamas, nes jo žodis atstovavo liaudies reikalus ir reiškė liaudies turto apsaugą.

1940 m. rugpiūčio 10 d. paskiriamas 21 apskrities komisaras ir tiek pat padėjėjų — visi lietuviai. Kandidatus apskričių komisarams pristatė L. Ž. Ū. K. S-ga. "Lietūkis", parinkdamas pačius veikliausius ir geriausius provincijos kooperatininkus. Iš kitos pusės, kol nebuvo apskričių komisarų, per apskričių viršininkus buvo pareikalauta pastatyti į visas stambesnes įmonės komisarus ir atsiųsti į Kauną patvirtinti. Pasipylė komisarų sąrašai. Kasdien buvo paskiriama po kelis šimtus komisarų.

Komisarų vietos nebuvo pastovios. Susikūrė profesinės sąjungos, komjaunimo ir komunistų organizacijos. Jos pradėjo komisarų veiklą kontroliuoti ir keisti savo kandidatais. Pirmiau paskirtieji komisarai, ypač apskričių, buvo apšaukti "smetonininkais", neveikliais, nerūpestingais, ir kalbamos organizacijos pasiūlė naujus kandidatus. Pasitaikė net kurjozų. Trakų apskr. komisaru, tarpininkaujant kompartijai, buvo paskirtas visai bemokslis žemės ūkio darbinin-

kas, jis buvo partietis. Žinoma, koks buvo apskrities komisaras, toks buvo ir komisarų skyrimas, prekybos įmonių tvarkymas, taip buvo pravesta nacionalizacija. Tų komisarų Prekybos Liaudies Komisariato tarnautojai negalėjo niekaip išmokyti net nacionalizacijos aktų surašyti, bent paprasčiausiai į raštus atsakyti, duoti žinių ir kt. Bet vis dėlto iki pat nacionalizacijos pabaigos jis išbuvo komisaru.

Čia dedama lentele (Nr. 1) vaizduoja komisarų skyrimus ir pakeitimus vietovėmis nuo 1940 m. rugpiūčio 10 d. iki 1940 m. gruodžio 21 d.

Lentelė Nr. 1.

Eil. Nr.	Apskritys ir miestai	Paskirti aps. kom. ir Davad.		Pakeisti ijps. kom. ir Davad.		Paskirti komisarai prekybos įmonėse	Pakeisti komisarai prekybos įmonėse	Dėl įmonių likvidacijos atšaukti komisarai
		Komisarai	Pavaduotojai	Komisarai	Pavaduotojai			
1	Alytus	1	1		1	35	33	1
2	Biržai	1	1	—	1	90	71	18
3	Kaunas (aps.)	—	—	—	—	14	14	—
4	Kaunas (m.) .	1	1	—	—	610	541	69
S	Kėdainiai . . .	1	1	—	—	45	43	1
6	Kretinga. . . .				—	37	24	12
7	Marijampolė .	1			—	54	46	7
8	Mažeikiai . . .	1	1	1	1	69	68	—
9	Panevėžys. . .	1	1	—	1	96	73	23
10	Raseiniai . . .	1	1	—	1	48	37	10
11	Rokiškis	1	1	1	1	35	34	—
12	Seinai	1	1	1	—	o	6	1
13	Šakiai	1	1	1	—	28	23	4
14	Šiauliai	1	1	—	—	166	134	31
15	Švenčionėliai .	1	1	—		15	10	2
16	Tauragė	1	1	—	—	44	43	—
17	Trakai	1	1	1	1	36	30	5
18	Telšiai	1	1	1	1	37	30	7
19	Ukmergė . . .	1	1	1	1	52	50	1
20	Utena	1	1	1	1	37	33	3
21	Vilkaviškis . .	1	1	—	1	58	33	24
22	Vilnius (m. ir apskr.)....	—	—	—	—	700	400	53
23	Zarasai . . .	1	1	—	—	17	16	—
	Iš viso. . .	21	21	8	11	2.331	1.792	272

Iš pradžių, kada dar visur vyravo lietuviška nuotaika ir pačios Prekybos Ministerijos personalas buvo

sukomplektuotas vien tik iš lietuvių tarnautojų, apskrityse komisarus siūle apskričių viršininkai, o vėliau apskričių komisarai; kol nebuvo susiorganizavusios kompartijos, komisarų tarpe vyravo lietuviai. Apskričių komisarai ir vėliau, nors buvo dažnai keičiami, bet vis tik lietuviais, o jų pavaduotojai jau beveik visur — žydai. Vėliau, kada Prekybos Komisariatan atvyko kadrų skyriaus viršininkas žydas Rafas ir į komisarų skyrimą pradėjo reikšti pretenzijų profesinės sąjungos, lietuviai iš komisarų eilių ėmė nykti ir jų vietas užėmė žydai, kurie buvo laikomi daug patikimesni: pav., lietuvių per rugpiūčio mėn. iš visų komisarų buvo paskirta — 80%, rugsėjo mėn. — 50%, spalių — 35% ir lapkričio — 10%. Jau spalių mėn. ir vėliau apskričių komisarai turėjo labai mažai įtakos įmonių komisarų skyrimams. Jie turėjo sutikti su tokiais kandidatais, kokius siūlė profesinės sąjungos, kompartija ir kt., nors jie prekybai prižiūrėti nebuvo visai tinkami.

Gana didelė komisarų dalis turėjo būti atleista vien tik dėl to, kad buvo nesąžiningi, dalinosi prekėmis ir t.t. Bet dar didesnė dalis turėjo palikti komisarų vietas vien tik dėl to, kad buvo lietuviai, dirbo sąžiningai ir kruopščiai, bet nepataikavo naujiesiems ponams — vietos bolševikams. Komisarų kvalifikacijos nevaidino didesnės rolės, nes dažniausiai į kvalifikacijas visai nebuvo atsižvelgiama.

Iš pradžių pačiame Prekybos Liaudies Komisariate paruošiamieji nacionalizacijos darbai buvo chaotiškoje padėtyje. Nebuvo darbų paskirstymo ir atsakomybės ribų. Visi bėgiojo ir blaškėsi.

Rugpiūčio vidury pats komisaras keliems komisariato tarnautojams griežtai įsakė: 1) sudaryti stambesniųjų įmonių sąrašus apskritimis ir 2) viską išlaikyti didžiausioj paslapty. Už bet kokį atviresnį išsiplepėjimą buvo pasiūlytas poilsis Mickevičiaus gatvės "kurorte".

Prekybos Liaudies Komisariatas, skirdamas komisarus, kartu pasirūpino ir instrukcijomis ir tų ko-

misarų paruošimu pareigoms. Komisarams instruktuoti buvo net išleista speciali instrukcija — brošiūra. Kaip ir kitais atvejais, taip ir čia buvo paimtas tas pats metodas "apšviesti" komisarus, nurodyti jų pareigas ir funkcijas, pabrėžiant, kad jie privačiose prekybos įmonėse atstovauja liaudies interesus, saugo liaudies turtą, kurį vėliau patys valdys, kad jie patys turi būti rūpestingi gera turto apsauga. Iš kitos pusės, komisarams buvo visai nesunku kontroliuoti: gavo į savo rankas įmonės raktus, be jo negalėjo būti atlikta jokia didesnė prekybinė operacija, bankai ir kitos įstaigos bei įmonės nepripažino raštų bei dokumentų be komisaro parašo.

1940 m. rugpiūčio 27 d. pirmą kartą buvo sušaukti visi apskričių komisarai, kurie turėjo komisariatui padaryti pranešimą apie prekybos padėtį apskričiuose, nuotaikas ir kt. Komisaras M. Gregorauskas ypač domėjosi ir įsakmiai klausinėjo apie provincijoje sklindančius gandus, apie nesklandumus, trūkumus ir kt. Tokių komisarų suvažiavimų buvo visa eilė. Buvo susidariusi net nuomonė, jei šaukiamas jų suvažiavimas, tai bus prekybos įmonių nacionalizacija, kainų pakėlimas, ar koks kitas svarbus darbas.

Artėjo rugsėjo 27-toji. Vyko paskutiniai pasiruošimo darbai. Prekybos liaudies komisaras įsakė apskričių komisarams jau rugsėjo 27 d. vidurdieny sudaryti nacionalizacijos komisijas, kurios susidėtų bent iš 5-ių žmonių, ir paskirti brigadų vedėjus, kurie turėjo priskirtose jų priežiūrai įmonėse vykdyti techninę nacionalizavimo priežiūrą ir kontroliuoti nacionalizacijos komisijų darbą. Atsiųsti Valstybės Kontrolės atstovai daugiausia atliko nacionalizavimo instruktorių funkcijas. Brigadų skaičius priklausė nuo apskrityje esamų įmonių skaičiaus ir komisaro nuožiūros; tačiau Valstybės Kontrolės atstovas buvo tik vienas.

Kaip buvo vykdomas nacionalizacijos darbas bei instruktavimas rodo pridėta schema (261 psl.).

1940 m. rugsėjo 27 d. 7-tą val. vakare pagal suda-

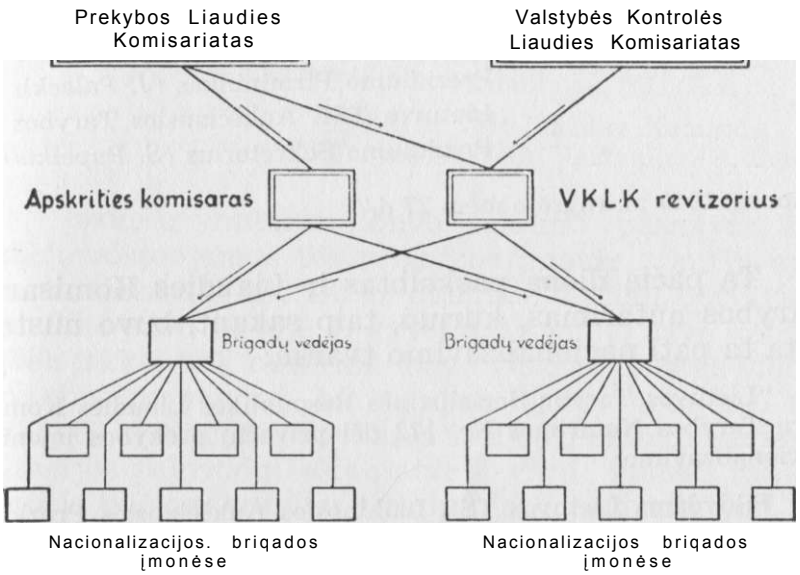

rytus sąrašus prasidėjo prekybos įmonių nacionalizacija, davusi prekybai visai kitą pobūdį.

Nacionalizacija

Privačiam prekybos sektoriui likviduoti buvo išleistas įsakas, t. y. įstatymas, kuris čia duodamas ištisai:

"Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Įsakas apie privačių prekybos įmonių nacionalizavimą.

1) Nacionalizuoti visas privatines prekybos įmonės, kurių metine apyvarta siekia 150.000 litų ir daugiau.

2) Nacionalizuoti visus įmonės aktyvus kartu su trobesiais, kuriuose įmonė veikė, jei tie trobesiai buvo nacionalizuojamos įmonės ar jo šeimos nuosavybė, o taip pat savininko arba jo šeimos asmenines bankines sąskaitas, jei nustatoma, kad visa tai įgyta iš įmonės pelno ar kapitalo.

3) Nacionalizavimą Įvykdyti 1940 metų rugsėjo mėn. 27-29 dienomis.

4) Pavesti Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybai nustatyti stambiųjų prekybos įmonių nacionalizavimo tvarką.

Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Pirmininkas *(J. Paleckis)*
Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Sekretorius *(S. Pupeikis)*

Kaunas, 1940 m. rugsėjo mėn. 27 d."

Tą pačią dieną paskelbtas ir Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas, kuriuo, taip sakant, buvo nustatyta ta pati nacionalizavimo tvarka:

"Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Liaudies Komisarų Tarybos Nutarimas Nr. 172 dėl privačių prekybos įmonių nacionalizavimo.

Pildydama Lietuvos TSR Laikinosios Aukščiausios Prezidiumo 1940 m. rugsėjo mėn. 27 d. Įsaką dėl privačių prekybos įmonių nacionalizavimo, Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba nutaria:

1. Nacionalizuoti visas privačias prekybos įmonės, kurių metinė apyvarta yra Lt. 150.000 ir didesnė (priedėlis Nr. 1).

2. Pavesti Prekybos Liaudies Komisarui atlikti šią nacionalizaciją nesutrukdant prekybos eigos, t. y., kad nenukentėtų vartotojų in-teresai.

Atskirais būtinais atsitikimais (Prekybos Liaudies Komisaro nuožiūra) nacionalizuotos įmonės savininkui įmonė gali būti pavesta valdyti kaip laikinam vedėjui. Tokiais atsitikimais jo veikla visais atžvilgiais turi būti kontroliuojama Prekybos Liaudies Komisaro skirtų komisarų.

3. Nacionalizuota įmonė tvarkingai moka pagal buvusios įmonės pasižadėjimus: valstybei, savivaldybėms, bankams, kooperatyvams ir kitoms nacionalizuotoms įmonėms, valstiečiams už pirktus įmonei žemės ūkio produktus, darbininkams ir tarnautojams — atlyginimą už darbą, sutaupas ir duotus įmonei užstatus. Nacionalizuotos įmonės pasižadėjimai privatiems asmenims ir nenacionalizuotoms įmonėms nukreipiami į buvusio savininko nenacionalizuotą turtą. I

4. Privačių prekybos įmonių nacionalizaciją vykdo, nustatydamas nacionalizacijos tvarką ir leisdamas instrukcijas, Prekybos Liaudies Komisaras, susitaręs su Valstybės Kontrolės Liaudies Komisaru.

5. Patvirtinti Prekybos Liaudies Komisaro patiektą pasiūlymą apie nacionalizuotų prekybos įmonių valdymą (priedėlis Nr. 2).

Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininkas *(M. Gedvilą)*

Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Reikalų Valdytojas *(A. Bauža)*

Įsake ir nutarime buvo įsakmiai pasakyta, kad nacionalizuojamos tos prekybos įmonės, kurių apyvarta sieke 150.000 Lt. ir daugiau. Tačiau potvarkiai pasiliko savo vietoje, o gyvenimas nuėjo savo keliais. Tiek įsake, tiek nutarime buvo visai praleistas vienas svarbus momentas, būtent, kas tą apyvartą turi nustatyti, kurių metų apyvarta turi būti paimta nacionalizacijos pagrindu. Šiuo atveju visai laisvas rankas turėjo nacionalizacijos vykdytojai, pasirinkdami nacionalizacijos auką. Taip ir atsitiko. Prieš pirmąją nacionalizaciją dar buvo žiūrima į Finansų Ministerijos mokesčių inspektorių nustatytas apyvartas, bet vėliau visai tai nevaidino jokio vaidmens. Dabar pakako įmonės tarnautojų, profesinių sąjungų ir kompartijos reikalavimų įmonę nacionalizuoti. Jie patvirtindavo, kad įmonė 1940 m. iki nacionalizacijos padarė 150.000 Lt. apyvartos. Buvo gana daug atsitikimų, kad apyvartos nustatymą nulėmė atrasta prekių atsarga. Pav., jei įmonėje dar rasta prekių už 50.000 Lt., buvo tariama, kad jos "apsivertė" įmonėje tris kartus, todėl apyvarta turėjo pasiekti 150.000 Lt. per metus. Komisariatas tačiau visą laiką reikalaudavo, kad apskričių komisarai sudarytų tam tikras komisijas apyvartai nustatyti ir sustatyti tinkamus aktus. Tokiose komisijose viską nulėmė kompartijos atstovų nuomonė ir pasiūlymai. Paprastai, užtekdavo vien tik kompartijos rašto, kad prekybininkas daro apyvartos 150.000 Lt. ir turi būti nacionalizuotas. Šiuo atveju paties Prekybos Liaudies Komisariato bendradarbiai visai negalėjo turėti įtakos.

Kalbamam įsakui ir nutarimui vykdyti Prekybos Liaudies Komisaras, susitaręs su Valstybės Kontrolės

Liaudies Komisaru, išleido "prekybos įmonėms nacionalizuoti instrukciją", kurioj yra duoti patys nacionalizacijos darbo metmenys, k. a.:

1. Turtui surašyti sudaroma komisija iš Valstybes Kontrolės atstovo, įmonės Komisaro, tarnautojų ir profsąjungos atstovų. Komisijoj taip pat sprendžiamuoju balsu dalyvauja ir atstovas tos įstaigos, kuriai perduodama įmonė valdyti. Komisijai pirmininkauja įmonės Komisaras. Įmonės savininkas ar įgaliotinis kviečiamas dalyvauti turto surašyme.

2. Įmonės turtui surašyti technikinį personalą parenka apskričių prekybos komisarai, susitarę su vietos mokesčių inspektoriais ir Valstybės Kontrolės atstovu. Darbui pagalbą privalo teikti valstybinės, savivaldybinės, kooperatyvinės įstaigos, bankai ir privatūs asmenys. Surašymo darbe dalyvauja įmonės personalas ir, esant reikalui, panaudojamos įmonės turimos technikinės priemonės.

3. Surašymo darbe dalyvaujantiems asmenimis darbą paskirsto ir darbo laiką nustato komisijos pirmininkas ar jo pavestas asmuo. Surašymas privalo būti atliktas per nustatytą laiką. Reikalui esant, gali būti sudaromos kelios surašinėtojų grupės, kurių darbą prižiūri komisijos nariai.

4. Turtą surašant, įmonės prekyba sustabdoma, įėjimai ir išėjimai uždaromi, pašaliniai asmenys neįleidžiami. Krautuvėse prekės tikrinamos iš eilės, tikrinant jas negalima nešioti iš vienos vietos į kitą. Darbo pertraukų ir nakties metu įmonės patalpos užrakinamos dviem raktais ir, susitarus su liaudies milicija, pagal galimumą, pastatoma sargyba.

5. Turtas surašomas Prekybos Liaudies Komisariato nustatytos formos sąrašuose mašinėle, rašalu ar cheminiu pieštuku 4 egzemplioriuose. Sąrašai surašomi aiškiai ir įskaitomai. Sąrašuose padarytos pataisos turi būti patvirtintos komisijos nario parašu.

6. Surašoma: a) kasa, vertybės popieriai ir gauti vekseliai, b) prekės ir medžiaga, c) inventorius ir nekilnojamas turtas, d) debitoriai ir kiti aktyvai, e) kreditoriai, f) atskaitomybės knygos, svarbūs dokumentai ir archyvas.

14. Prekių sąrašus lygiagrečiai rašo du asmenys. Surašius, abu sąrašai turi būti suderinti ir rasti skirtumai turi būti vietoje išaiškinti ir klaidos pataisytos.

15. Įmonės patalpose rastos prekės ar turtas, priklausą pašaliniams asmenims, kaip parduotos, bet neatsiimtos prekės, paskolintas ir nuomojamas inventorius įrašoma į atskirą sąrašą, nurodant kam priklauso.

17 Nuosavi įmonės ar jo savininko pastatai, kurie savo paskirtimi tarnauja įmonės reikalams, skaitomi priklausą įmonei.

Jei įrašoma į sarašą, tai turi būti nurodyta pastato rūšis (mūrinis ar medinis), dydis (aukštų skaičius, kubatūra, kada pastatytas, dabartinis jo stovis, priklausymus ir kiek komisija pastatą vertina. Neturint pakankamai duomenų inventoriaus ar pastatų vertei nustatyti, komisija gali kviesti tos srities žinovus, kurie įvertina ir pasirašo nacionalizavimo aktą.

22. Surašius visą nacionalizuojamos įmonės turtą, sudaromas jos nacionalizavimo aktas 4 egzemplioriuose, prie kurio pridedami sąrašai. Aktą pasirašo komisija. Vienas akto egzempliorius paliekamas nacionalizuotoje įmonėje komisaro žinioje, kiti egzemplioriai duodami: įstaigos, kuri priėmė valdyti įmonę, atstovui, Prekybos Liaudies Komisariatui ir Valstybės Kontrolės Liaudies Komisariatui.

23. Įmonės turtas, dokumentas, raktai, pasirašius nacionalizavimo aktą, perduodami valdyti Prekybos Liaudies Komisariato nurodytam asmeniui ar įstaigos atstovui".

Įmones savininko buvimas nacionalizacijos metu buvo visai bereikšmis. Jis galėjo tik padėti komisijos nariams tiksliau surašyti aktą. Komisijos nariai gaudavo už dirbtąjį nacionalizuojamoje įmonėje laiką atlyginimą iš įmonės lėšų, bet savininkas buvo visai be teisių į atlyginimą už darbą. Po to, kai nacionalizacija baigta ir aktas pasirašytas, savininkas paprašomas iš įmonės išeiti. Daugelyje vietų nacionalizacijos komisijos nariai įsibraudavo į savininko butą, iškratydavo jo kišenes, moterų rankinukus ir ten atrastus daiktus bei pinigus nacionalizuodavo.

Nacionalizacija apėmė privačias prekybos įmonės, jų tarpe akcines ir visas kitas bendroves, išskyrus kooperatines. Kooperatines bendroves, pakeitus valdybų narius ir tarnautojus kompartijai priimtinais asmenimis, iš karto atitiko naujajai kooperatinių bendrovių struktūrai, t. y. bolševikiškiems kooperatyvams.

Pati didžiausia, masine nacionalizacija buvo įvykdyta 1940 m. rugsėjo 27—29 d., kada buvo nacionalizuota 1131 prekybos įmonė su 399 mil. litų apyvartos. Bet ši nacionalizacija dar nepalietė visų įmonių. Pasiliko mažos įmonės su gana stambiomis prekių atsargomis. Kompartija ir prokuratūra pradėjo nepaprastai triukšmauti, ypač dėl to, kad daugelyje vietų išliko stambesnių lietuviškų prekybos įmonių. Iš mokes-

čių inspektorių, pvz., Kaune, ir iš apskričių komisarų pradėta reikalauti pasiaiškinimų, kodėl jie nustatė tokias mažas apyvartas, neįtraukė tam tikrų įmonių į nacionalizacijos sąrašus. Pasirodė signalų ir spaudoje. Taip buvo paruošta opinija papildoma jai nacionalizacijai. Tiesa, prieš pirmąją nacionalizaciją visur buvo pasklidę gandų, kad ji bus, tačiau antroji nacionalizacija prekybininkus užklupo nelauktai — ji įvyko tais pačiais metais lapkričio mėn. 16—17 d. ir buvo nacionalizuotos dar 433 įmonės.

Visos vokiškos įmonės iki 1941 m. sausio 8 d. išliko nenacionalizuotos. Jas prižiūrėjo skirti komisarai. Tačiau ir tos 29 vokiškos įmonės, lyg privačių preky-

Lentelė Nr. 2.

Eilės Nr.	Apskritys	Nacionaliz. 1940.IX.27—29 d.d.					Nacionaliz. 1940.		
		Nacionaliz. įmonės verslo rūšimis			Viso	1939 m. apyvarta	Nacionaliz. įmonės verslo rūšimis		
		I r.	III.	III-IV r.			I r.	II r.	III-IV r.
1	Alytus . .		Bir[illegible]ai	4	21	4.876.000		5	
2			19	7	26	8.293.754		Ti	
3	Kaunas (m.) . . .	35	282	20	337	17.010.588	—	85	26
4	Kaunas (apskr.)		.11	2	13	4.100.000		3	
5	Kėdainiai		12		12	4.190.000		20	
6	Kretinga		26	4 .	30	6.148.136		3	
7	Marijampolė . . .	—	17	3	20	5.120.000	—	13	8
8			Mažeikiai	4	24	6.750.000			
9			Pa[illegible]evėžys	3	56	18.471.568		20	6
10			Ra[illegible]einiai	5	26	6.659.666		20	2
11			Ro[illegible]iškis	1	16	4.140.000		19	
12			Se[illegible]ai		5	905.000		1	
13			Šak[illegible]ai		11	1.820.000		11	2
14			Šiauliai	4	79	23.791.581		20	1
15	Tauragė		75	2	12	3.900.535		30	1
16	Telšiai		10	3	22	5.161.000		7	
17	Trakai		19	9	32	5.758.000		4	
18		1	Ukmergė	5	40	9.160.000		4	
19			Utena	3	30	6.160.000		5	.3
20	Vilnius (m.) . . .	2	27	8	271	91.719.006		26	
21.	Vilnius (apskr.) .		261		4	650400			
22	Švenčionėliai . . .		4	5	7	1.700.000	—		
23 '	Vilkaviškis		2	5	28	7.302.000		6	
24 .			23		9	1.350.000		3"	
			Zarasai						-y
	Viso. . . .		996	97	1.131	399.136.834	1 "	316	< I; 117

bininkų paminklai, 1941 m. sausio 8—9 d. buvo nacionalizuotos. Tuo būdu galutinai buvo likviduotas prekyboje stambusis ir ekonomiškai pajėgus privatus sektorius.

Pridedamoji lentele (Nr. 2) tiksliau pavaizduos nacionalizuotos prekybos įmonės verslo mokesčio rūšimis, nacionalizuotų įmonių skaičių apskritimis ir jų apyvartas 1939 m.

Lietuvos ekonominiame gyvenime, ypač prekyboje, gana reikšmingas vaidmuo priklausė žydams. Tiek urmo, tiek detalinės prekybos įmonių dauguma priklausė žydams. Paskutiniu laiku prekyboje buvo pradėjęs įsigalėti lietuviškas elementas ir kooperacija.

Lentelė Nr. 2.

X1.16—17 d.d.		Nacionaliz. 1941.1.8—9 4d.					Nacionalizuotų įmonių skaičius	Viso apyv. 1939 m.
Viso	1939 m. apyvarta	Nacionaliz. įmonės verslo rūšimis			Viso	1939 m. apyvarta		
		I r.	II t.	III-IV r.				
5	830.000				—		26	5.706.000
	1.665.000	—	—	—	—	—	37	9.958.754
111	20.5fft.212	2	16	—	18	15.837.201	466	201.412.001
3	450.000						16	4.550.000
20	3.767.000						32	7.957.000
3	450.000						33	6.598:136
21	3.292.000	—^	1	—	1	150.000	42	8,562.000
— "	—	— ,,	2	—	2	650.000	26	7.400.000
26-	4.342.000	—	1	—	1	150.000	83	22.963.568
22	3.472.000	—	—	—	—	—	48	10.131.666
19	3.100.000						35	7.240.0t)0
1	150.000						6	1.055.000
13	2.016.000.	—	—	—	—	—	24	3.836.000
21	4.676.000	—	2	—	2	300.000	102	28.767.581
31	4.960.000	—	—	—	—	—	43-	8.860.535
7	1.640.000	—	—	—	—	—	29	6.801.000
4	450.000						36	6.208.000
4	873.000						44	10.033.000
8	1.220.000	— .	—	—	—	—	38	7.380.000
94	15.081.405		5		5	850.000	370	107.650.411
		—		—			4	650.000
							7	1.700.000
6	912.000						34	8.214.000
3	525.000	—	. —	—	—	—	12	1.875.000
433	[11.111.111	2	27	—	29	17.937.201	1593	491.509.652

Nacionalizacija parode, kad iš visų nacionalizuotų įmonių 83% buvo žydiškos ir 7% mišrių (žydams ir lietuviams). Tik 13% prekybos įmonių priklausė kitų tautybių asmenims.

Pridedamoji lentelė (Nr. 3) parodo nacionalizuotas prekybos įmonės pagal buvusių savininkų tautybes.

Lentelė Nr. **3.**

Eilės Nr.	Apskritys	Nacionaliz. įmonių skaičius	Nacionalizuotos įmonės pagal tautybes				
			Žydiškos	Mišrios	Lietuviškos	Vokiškos	Lenkiškos
1	Alytus	26	19	2	5		
2	Biržai	37	32	1	4	–	–
3	Kaunas (m.)	466	393	16	40	17	
4	Kaunas (aps.)	16	15	–	1	–	
5	Kėdainiai	32	30	–	2	–	–
6	Kretinga	33	32	–	1	–	–
7	Marijampolė	42	37	–	4	1	–
8	Mažeikiai	26	21	–	3	2	–
9	Panevėžys	83	72	–	10	1	–
10	Raseiniai	48	41	–	7	–	–
11	Rokiškis	35	32	–	3	–	–
12	Seinai	6	6	–			
13	Šakiai	24	17	1	6	–	–
14	Šiauliai	102	85	2	13	2	–
15	Tauragė	43	37	3	3	–	–
16	Telšiai	29	23	–	6	–	–
17	Trakai	36	36	–	1	–	–
18	Ukmergė	44	43	–		–	–
19	Utena	38	35	–	3	–	–
20.	Vilnius (m.)	370	265	39	28	5	33
21	Vilnius (apskr.)	4	4	–	–	–	–
22	Švenčionėliai	7	7	–			
23	Vilkaviškis	34	30	1	3		–
24	Zarasai	1?.	8	–	4	–	–
	Iš viso	1.593	1320	65	147	28	33

Daugiausia nacionalizuota manufaktūros, net 374, geležies ir kolonialių prekių prekybos įmonių, kitų branžų — mažiau. Tai vaizduoja pridedama lentelė (Nr. 4).

Prekybos nacionalizacija buvo gausi prekybos įmonėmis, bet taip pat gana žymi nacionalizuotomis vertybėmis, kas sudaro 256.657.893,—Rb. aktyvą, t. y.

Lentelė Nr. 4.

Apskritys	Maisto produktai	Javai	Kolonial. prekės	Tabako gaminiai	Gastron. pre., valg. ir rūsto.	Manufaktūra	Odos dirbiniai	Konfekcionai	Linai	Geležis	Galanterija	Elektr. reikm., radijo, auto	Dažai ir apmuSalai	Miško medž., kuras	Žaliios odos, kailiai	Kosmetika ir chemikalai	Indai	Baldai	Nafta	Knygynai	Laikrodžiai	Įvairios kitos prekės	
i	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
1. Alytus	—	3	—	—	—	8	2	—	—	4	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—		26
2. Biržai	—	5	4	—	—	15	1	—	4	6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	i	37
3. Kaunas (m.)	5	6	42	10	23	82	23	26	1	30	46	42	14	16	7	9	10	11	5	11	12	35	466
4. Kaunas (aps.)	—	1	4	—	1	3	—	1	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	16
5. Kėdainiai	1	1	3	—	2	13	3	—	—	7	2												32
6. Kretinga	2	1	7	1	1	4	1	—	3	7	1	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	2	33
7. Marijampolė	—	2	5	—	2	13	4	—	—	9	6	1											42
8. Mažeikiai	—	2	6	1	1	7	2	—	—	5	1											1	26
9. Panevėžys	1	4	16	—	2	18	9	—	—	14	4	3	2	—	2	—	2	1	1	—	—	4	83
10. Raseiniai	—	3	9	—	2	12	1	—	1	12	3	—	—	—	1	—		—				4	48
11. Rokiškis	—	—	2	—	1	17	2	—	—	8	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	35
12. Seinai	—	—	—	—	—	5	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
13. Šakiai	—	—	—	—	1	9	1	—	2	6	1	1										3	24
14. Šiauliai	1	1	20	1	3	22	4	4	2	12	6	7	1	4	4	—	2	—	—	—	; i	7	102
15. Tauragė	1	—	7	—	3	15	1															6	43
16. Telšiai	—	2	5	—	3	8	1	—	—	3	3	1	2	—	1								29
17. Trakai	—	2	—	—	1	17	—	—	—	4	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	9	36
18. Ukmergė	—	4	3	—	1	10	6	3	—	4	5	1					2					5	44
19. Utena	1	2	1	—	1	12	4	—	1	7	—	1	—	—	3	—	—	—	—	—	—	5	38
20. Vilnius (m.)	36	—	9	6	19	61	14	13	—	8	34	23	2	16	10	19	17	1	9	10	4	59	370
21. Vilnius (aps.)		—	—	—		1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	4
22. Švenčionėliai	1	1	—	—		2	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	7
23. Vilkaviškis	1	—	3	—	2	12	—	—	1	3	3	—	—	—	—			—	—	—	—		34
24. Zarasai	—	—	2	—		8	3	—	—	1	—	—	—	—	—			—	—	—	—	—	12
Iš viso	50	40	148	19		374	83	47	15	163	123	81	21	39	29	28	36	13	16	21	17	160	1593

beveik tiek, kiek būdavo reikalinga pajamų Lietuvos valstybes biudžetui. Jei dar pridėti vėliau nacionalizuotoms prekėms kainų pakėlimus, tai nacionalizuotų vertybių suma galėjo dar pakilti maždaug dvigubai.

Žemiau pridėtoji lentelė (Nr. 5) vaizduoja nacionalizuotus aktyvus atskirais nacionalizacijos periodais ir atskiromis pozicijomis, k. a. grynus pinigus, žym. ženklus ir einamąsias sąskaitas, vertybės popierius, prekes ir t.t.

Kartu su nacionalizuotais aktyvais buvo rasta gana žymūs ir pasyvi, kas buvo parodyta kreditoriais, pav.:

Eil. Nr.	Nacionalizacijos periodai	Lt.	Rbl.	Zl.	RM.
1	1940.IX.27—29 d.d	42.107.239,—		681.149,—	607,—
2	1940.XI.16—17 d.d	1.819/248,—	66.959,—	180.398,—	10,—
3	1941.1.8—9 d.d	–	6.040.147,—	–	–
	Viso...	43.926.487,—	6.107.106,—	861.888,—	617,—

Nacionalizacijos metu į kreditorių sąrašus buvo surašyti visi įmonių turimieji kreditoriai. Tačiau 1940.IX.27 d. Komisarų Tarybos nutarime buvo pasakyta, kad tik "nacionalizuota įmonė tvarkingai moka pagal buvusios įmonės pasižadėjimus: valstybėms, bankams, kooperatyvams ir kitoms nacionalizuotoms įmonėms, valstiečiams už pirktus įmonei žemės ūkio produktus, darbininkams ir tarnautojams — atlyginimą už darbą, sutaupas ir duotus įmonei užstatus". Visi kiti kreditoriai galėjo kreipti savo ieškinius tik į privatų buvusiojo įmonės savininko turtą. Praktiškai buvo tokia padėtis, kad tie kreditoriai, kurie neįėjo į išvardintas kreditorių kategorijas, neturėjo jokios galimybės atsiimti įneštų į įmonę kapitalų. Iš buvusių savininkų teismo keliu nebuvo galima išieškoti, nes beveik visas jų turtas buvo nacionalizuotas, išskyrus buto baldus, asmeninius rūbus bei apyvokos reikmenis. Be to, dar Finansų Liaudies Komisariatas uždėjo pasakiškus apyvartos mokesčius už 1939 m. ir 1940

Pozicijų pavadinimas	Nacionalizuota 1940.IX. 27—29 d.d.			Nacionalizuota 1940.XI.16—17 d.d.			Nacionalizuota 1941.1.8—9 d.d.			V i s o		
	Lt	Rb	Zl.	Lt	Rb.	Zl.	Lt	Rb.	Zl.	Lt	Rb.	Zl.
1. Grynais pinigais, einam. s-tos bankuose, žym. ženki, ir kt	24.181.227			5.940.243	173.383	—	—	4.412.714	—	30.121.470	4.586.097	—
2. Vert. popier.	9.601.285	—	36.700	238.336	7.344	6.600	—	380.300	—	9.839.621	387.644	43.300
3. Prekės sandėliuose . . .'	115.231.134	—		14.919.679	1.101.219	—	—	2.680.017	—	130.150.813	3.871.236	—
4. Prekės muitinėse	14.607.677			200.567	RM 996	—	—	67.812	—	14.808.244	67.812	—
5. Kilnojamasis ir nekiln. turtas	16.445.751	—	—	3.900.287	64.311	—	—	594.661	—	20.346.038	658.972	—
6. Debitoriai .	35.129.529	—	237.307	2.216.545	16.291	43.164	—	4.555.621	—	37.346.074	4.571.912	280.471
V i s o . . .	215.196.603		274.007	27.415.657	1.362.548 RM 998	49.764	—	12.691.125	—	242.612.260	14.053.673 RM 996	323.771

m. ir juos iš buvusių savininkų pradėjo ieškoti valstybinių mokesčių išeiškojimo tvarka. Jei pas kurį savininką buvo dar likęs koks turtas — jį turėjo likviduoti apyvartos mokesčiui apmokėti.

Taip pat tenka pastebėti, kad tarp įtrauktų kreditorių 50% buvo tokių, kuriems nacionalizuotos įmonės neprivalėjo grąžinti skolų. Skaitant, kad 50% debitorių sumokėjo nacionalizuotoms įmonėms skolas, tenka laikyti, kad iš nacionalizuotų prekybos įmonių valstybės iždas gavo daugiau kaip 200.000.000,— Rb. grynų pajamų.

Iš nacionalizacijos į valstybės iždą įplaukė milžiniški kapitalai, tačiau jie visuomenei atgal negrįžo, nebuvo investuoti į kitas gėrybes ir visuomenė visai nepajuto, kur jie ištirpo ir kokiems tikslams buvo sunaudoti.

Nacionalizuotų įmonių valdymas

Pravedus nacionalizaciją, tuoj kilo visa eilė klausimų dėl tolesnio nacionalizuotų įmonių likimo, jų valdymo, atsiskaitymo už perimtas prekes, dėl nuomos už būstines ir inventorių, dėl buvusių įmonių įsipareigojimų ir kita. Išleisti potvarkiai neapėmė visų klausimų, galinčių pašalinti teisinius, ūkinius ir techninius sunkumus.

Pats klausimų sprendimas būtų buvęs daug lengvesnis, jei iš karto būtų buvusi įsakmiai aptarta nacionalizacijos sąvoka. Prekybos Liaudies Komisaras M. Gregorauskas savo 1941 m. kovo mėn. išleistame įsakyme aiškino nacionalizuotos įmonės sąvoką šitaip:

"Kapitalistinės įmonės nacionalizavimas, pagal to akto esmę, teisiškai reiškia tos įmonės, kaip tokios, likvidavimą ir jos juridinio gyvenimo nutraukimą. Todėl valstybė teisiškai tos Įmonės netęsia, kaip kad būna įmonę perleidus ar ją perėmus. Valstybei tik pereina tos įmonės turtas, o iš pareigų — tik tos, kurios įsakmiai nurodytos įsake ar nutarime apie nacionalizaciją. Mūsų Aukščiausios Tarybos Prezidiumo ir LKT 1940.IX.27 d. įsake ir nutarime tekalbama vien apie mokėjimą apriboto skaičiaus tam

tikrų skolų. Kitos pareigos, tame skaičiuje ir prievolės iš sutarčių, nacionalizuotoms įmonėms neperkeltos".

Taigi, nacionalizacija reiškia visišką įmonės likvidavimą. Įmonių valdymui ji davė visai kitą formą. Prekybos įmonių nacionalizacija reiškė buvusios įmonės išnykimą, nutrūkimą sandėrių ir sutarčių, kurios po nacionalizacijos nebuvo patvirtintos ar dėl jų kaip nors kitaip susitarta.

Nacionalizuoti kapitalai, k. a., pinigai, vertybės popieriai ir kitas turtas sudarė "prekybos įmonių nacionalizacijos fondą", kuris priklausė valstybei ir jos tikruoju šeimininku buvo Prekybos Liaudies Komisaras su kitais savo kolegomis. L.K.T. nutarime Nr. 172 išvardinti kreditoriai galėjo reikšti savo pretenzijų į kalbamą fondą ir išmokėjimus pagal nacionalizuotų įmonių pasižadėjimus turėdavo nustatyti Prekybos, Finansų ir Valstybės Kontrolės Liaudies Komisarai.

Nei Valstybės Bankas, nei nacionalizuotos įmonės negalėjo pačios nurašinėti sąskaitų ar betarpiškai kreditoriams mokėti skolų.

Nacionalizuotų įmonių gryni pinigai, einamosios sąskaitos ir kita buvo tuoj pervestos į bendrą "prekybos įmonių nacionalizacijos fondo sąskaitą" pagal šį protokolą:

"Finansų, Prekybos ir Valstybės Kontrolės Liaudies Komisarų, ryšium su prekybos įmonių nacionalizavimu, pasitarimų

PROTOKOLAS

Remiantis Komisarų Tarybos š. m. rugsėjo 27 dienos priedu Nr. 2, punktu 4 nustatoma:

1) Nacionalizuotų prekybos įmonių einamosios sąskaitos suvedamos į bendrą "prekybos įmonių nacionalizacijos fondo sąskaitą", kurią disponuoja Prekybos Liaudies Komisaras, susitaręs su Finansų Liaudies Komisaru.

2) Išieškojimą iš įmonių, kurių sąskaitos suvestos į I-me punkte paminėtą sąskaitą, debitorių ir išmokėjimus tų įmonių kreditoriams atlieka Prekybos Liaudies Komisaras per jo įgaliotas įstaigas ar asmenis.

3) TSRS Valstybės Banko Respublikinei Kontorai leidžiama nurašyti I-me punkte paminėtos "prekybos įmonių nacionaliza-

cijos fondo sąskaitos" bankines skolas tų įmonių, kurių einamosios sąskaitos suvestos į paminėtą sąskaitą.

Finansų Liaudies Komisaro parėdymu Prekybos Liaudies Komisaras iš "prekybos įmonių nacionalizacijos fondo sąskaitos" perveda atitinkamas sumas Valstybės Lėšų Fondo sąskaiton.

Kaunas, 1940 m. lapkričio mėn. ..... d.*

Finansų Liaudies Komisaras ***(J. Vaišnoras)***
Prekybos Liaudies Komisaras ***(M. Gregorauskas)***
Valstybės Kontrolės Liaudies Komisaras ***(J. Kalvinis)".***

Žinoma, buvusieji savininkai, jei būtų galėję, būtų tuoj iš einamųjų sąskaitų išėmę visą ar dalį savo įnašų ir nebūtų buvę iš ko sudaryti "prekybos įmonių nacionaliacijos fondo". Kad to nebūtų, Prekybos Liaudies Komisaras išleido įsakymą, kuriame nustatyta:

"Vykdydamas LTSR Laikinosios Aukščiausios Tarybos Prezidiumo 1940 m. rugsėjo 27 d. įsaką ir LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. rugsėjo 27 d. nutarimą 172 Nr. Prekybos Liaudies Komisaras, susitaręs su Finansų Liaudies Komisaru, skelbia šį įsakymą:

1. Nuo š. m. rugsėjo mėn. 29 d. nustoja galios visi parašai, kuriais iki tos dienos buvo išimami pinigai iš bankų ir atliekamos kitos nacionalizuotų prekybos įmonių operacijos.

2. Iki atskiro parėdymo sustabdomi visi nacionalizuotų prekybos įmonių mokėjimai pagal jų pasižadėjimus iki nacionalizacijos dienos, išskyrus atlyginimus darbininkams ir tarnautojams už rugsėjo mėn. Atlyginimai už darbą išmokami iš nacionalizuotų įmonių kasos pinigų.

3. Iki atskiro parėdymo sustabdomi išmokėjimai iš nacionalizuotų prekybos įmonių savininkų ar jų šeimos narių sąskaitų bankuose. Apgaulingu būdu išgavę iš minėtų sąskaitų pinigus asmenys baudžiami visu įstatymu griežtumu.

4. Pinigai iš nacionalizuotų prekybos įmonių sąskaitų bankuose išmokami tik pagal Prekybos Liaudies Komisaro, jo pavaduotojo, arba vieno iš jų įgaliotų asmenų reikalavimais.

Prekybos Liaudies Komisaras ***(M. Gregorauskas)***
Finansų Liaudies Komisaras ***(J. Vaišnoras)***

Kaunas, 1940 m. rugsėjo mėn. 29 d."

*** Diena nepažymėta ir pačiam originale.**

Prekės su prekybos įmonėmis buvo tuoj perduotos atitinkamiems komisariatams, "Lietūkiui" ar kitoms įstaigoms, o už prekes turėjo būti per tam tikrą laiką sumokėta ir pinigai įnešti į "prekybos įmonių nacionalizacijos fondą".

Teisiškai žiūrint, nacionalizuotų įmonių perleidimo nebuvo, o buvo tik pardavimas prekių, išnuomojimas inventoriaus ir t.t. Tačiau praktiškai buvo visai kitaip: pasiliko tos pačios įmonės, tie patys tarnautojai, pasikeitė tik firma ir administracija. Liaudies Komisarų Taryba įpareigojo Prekybos Liaudies Komisarą nesutrukdyti prekybos eigos, nesutrukdyti vartotojų aptarnavimo. Tokiu būdu prekybos įmonės (o ne prekės) nacionalizacijos metu turėjo būti iš karto perduotos naujiems šeimininkams. Laikiną nacionalizuotų įmonių valdymą sureguliavo Prekybos Liaudies Komisaro išleistas pasiūlymas:

"LTSR Prekybos Liaudies Komisaro Pasiūlymas Nacionalizuotoms Prekybos Įmonėms Valdyti.

1. Prekybos Liaudies Komisaras betarpiškai, ar per tam tikslui įsteigtus trestus ir kontoras valdo šių šakų prekybos įmonės (sąrašas 1 Nr.):

a) kailių,
b) konfekcionų,
c) brangenybių ir laikrodžių,
d restoranų, valgyklų ir kavinių.

Kartu su tuo Prekybos Liaudies Komisaras steigia urmo bazes manufaktūrai, galanterijos prekėms, avalynei ir odai paskirstyti, o taip pat universales krautuves, pirmoj eilėj Vilniuje, Kaune, Šiauliuose ir Panevėžyje.

2. Šių šakų (sąrašai 2, 3 ir 4 Nr. Nr.) nacionalizuotos prekybos įmonės perduodamos valdyti:

a) Vietos Pramonės Liaudies Komisariatui — miško statybos medžiagų, statybos kontoros, vilnų, plaukų, šerių ir skudurų supirkinėjimo;

b) Maisto Pramonės Liaudies Komisariatui — mėsos ir pieno prekybos, žalių odų, gyvulių, arklių ir paukščių supirkinėjimo, o taip pat alaus sandėliai;

c) Komunalinio Ūkio Liaudies Komisariatui — auto mašinų ir jų dalių prekybos ir kuro sandėliai.

3. Nepaminėtos sąrašuose 1—4 Nr. nacionalizuotų įmonių prekes visos, arba Prekybos Liaudies Komisaro nustatymu, perduodamos kooperatinėm organizacijom, inventorius ir patalpos išnuomojamos (sąrašas 5 Nr.). Kooperatyvų atsiskaitymo už prekes ir išnuomotas patalpas tvarką nustato Finansų, Prekybos ir Valstybės Kontrolės Liaudies Komisarai.

4. Likusios prekės, pinigai, vertybės popieriai ir kt. nacionalizuotų įmonių turtas sudaro valstybinį fondą. Šio fondo paskirstymą, o taip pat išieškojimą ir išmokėjimą pagal nacionalizuotų įmonių pasižadėjimus nustato Finansų, Prekybos ir Valstybės Kontrolės Komisarai".

Prekybos Liaudies Komisaro išleistas potvarkis nustatė pagrindines linijas paskirstyti nacionalizuotas įmonės naujiems šeimininkams. Bet praktiškai kalbamas potvarkis maža turėjo reikšmes. Gyvenimas bėgo greičiau ir tuo pačiu metu gana smarkiai viskas kitėjo. Nacionalizuotų įmonių padėtis buvo nuolatos kaitaliojama. Tas kaitaliojimas ypač išryškėjo pradėjus steigti visai naujas organizacijas, k. a. Kauno Valstybinę Prekybą, Valstybinį "Valgio" Trestą, Valstybinę Leidyklą, Urmo Kontorą, Vojentorgą, Spectorgą ir kt. Jos turėjo specialius uždavinius aptarnauti ar tam tikras vartotojų grupes ar visus vartotojus tam tikrų branžų prekėmis. Del to įmonės su visomis prekėmis buvo perleidinejamos iš rankų į rankas, rašomi aktai, įsakymai ir t.t.

Paskutinieji turimi duomenys rodo, kad nacionalizuotos prekybos įmonės buvo paskirstytos taip:

I. Prekybos Liaudies Komisariato apimtyje:

a) Kauno Valstybinei Prekybai	**194**
b) Vilniaus Valst. Prekybai	**162**
c) Panevėžio Valst. Prekybai	**39**
d) Šiaulių Valst. Prekybai	**36**
e) Ukmergės Valst. Prekybai	**29**
f) Marijampolės Valst. Prekybai	**17**
g) Valstybiniam "Valgio" Trestui	**36**
h) Urmo Kontorai	**49**
i) V U M	**2**
k) Spectorgui	**1**
Viso:	**565**

II. *Kooperatinių Bendrovių apimtyje:*

a) V. K. B-vei "Rūta"	**67**
b) K. V. B-vei "Parama"	**60**
c) L. R. V. S-gai "Lietūkis"	**726**
d) Koop. B-vei "Linas"	**11**
Viso:	**864**

III. *Komisariatų ir Įvairių Organizacijų apimtyje:*

a) Vietines Pramonės Liaudies Komisariatui	**27**
b) Komunalinio Ūkio L. Komisariatui	**12**
c) Maisto Pramonės L. Komisariatui	**53**
d) Valstybinei Leidyklai	**22**
e) Stiklo Fabrikui "Aleksotas"	**1**
f) Ryšių Valdybai	**1**
g) N K V D	**2**
i) Profsąjungai	**1**
k) Vyr. Kuro Valdybai	**4**
1) Vojentorgui	**4**
m) Juvelirtorgui	**4**
n) Sojuzutil	**10**
o) Vyr. Farmacijos Valdybai	**5**
p) Vyr. Karo Statybos Valdybai	**5**
r) Miškų Pramonės Liaud. Komisariatui	**8**
s) Tiekimo ir Gam. Realiz. Valdybai	**5**
Viso:	**166**
Išviso:	**1593** —

Tačiau, nacionalizuotos įmonės nebuvo dovana jų gavėjams. Nacionalizuotose įmonėse rasti gryni pinigai, vertybes popieriai ir einamosios sąskaitos iš karto buvo pervestos "prekybos įmonių nacionalizacijos fondo sąskaiton". Už įmonėse esančias prekes įmonių gavėjai pinigus turėjo įnešti iki 1941 m. vasario 15 d. į Finansų ir Prekybos Liaudies Komisarų prekybos nacionalizacijos sąskaitą Nr. 161248 valstybinio banko Kauno I-me skyriuje. Visoms kooperatinėms organizacijoms, neįnešusioms nustatytu terminu pinigų už perimtas prekes, buvo numatyta 5% neįneštos sumos bauda, skaitant nuo 1941 m. vasario 15 d. iki sumokėjimo dienos.

Nacionalizuotas kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas liko Prekybos Liaudies Komisariato nuosavybe. Visas su prekybos įmonėmis nacionalizuotas nekilnojamasis ir kilnojamasis turtas, kuris su įmonėmis buvo perduotas kooperatinėms organizacijoms ar sukurtoms valstybinėms institucijoms, buvo laikomas išnuomotu. Organizacijos, perėmusios valdyti nacionalizuotų prekybos įmonių inventorių ir būstines, turėjo nuo perėmimo dienos mokėti Prekybos Liaudies Komisariatui per metus 12% išnuomuoto turto vertės, pažymėtos įmonės nacionalizacijos akte. Jei nebuvo kitaip nustatyta, nepilnas mėnuo buvo laikomas pilnu.

Kaip reikėjo elgtis su išnuomotu turtu, gali pavaizduoti Prekybos Liaudies Komisariato 1940 m. lapkričio 6 d. raštas Nr. 4530 "Lietūkiui":

"Prekybos Liaudies Komisariatas praneša, kad pagal LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. spalių 28 d. nutarimą Nr. 282, nacionaliz. prekybos Įmonių buv. savininkų ar jų šeimos narių trobesiai, kuriuos nepilnai užima nacionaliz. prekybos įmonės, turi būti perduota Komunalinio Ūkio Liaudies Komisariato žinion. Tų trobesių perėmimo tvarką ir jų eksploatavimo sąlygas nustatys Komunalinio Ūkio Liaudies Komisariatas, gi iki trobesių perdavimo "Lietūkis " ar atitinkamieji kooperatyvai turi rinkti iš nuomininkų nuomą (prisilaikant įstatymo ar įsakymų nustatytų normų) ir įnešti pajamas į valstybės lėšų sąskaitą, atskaičius išlaidas, daromas bėgamiems būtiniems reikalams (švaros palaikymui, kurui ir t.t.). Kadangi trobesių perdavimas turi įvykti artimiausiu laiku, tai reikia susilaikyti nuo tų trobesių pertvarkymo — remontų arba nebaigtų pastatų darbų ar įrengimų užbaigimo. Grynai prekybinio pobūdžio įrengimai (lentynos, bufetai) turi būti laikomi mūsų Komisariato žinioj ir atiduoti saugoti vietos kooperatyvams arba "Lietūkio" pareigūnams.

Prekybos Liaudies Komisariato Pavaduotojas
(pas. *A. Plakchinas)".*

Nacionalizacijos metu rasta per 40.000.000 Rb. sumai debitorių. Tuoj susirūpinta, kad tos sumos iš debitorių, gal visai nebekreditingų asmenų, būtų išieškotos ir įneštos kalbamon nacionalizacijos sąskai-

ton. Nacionalizuotų įmonių gavėjai nenorėjo prisiimti debitorių. Jie, ypač "Lietūkis", samprotavo, kad pats komisariatas turėtų pasiimti išieškojimus iš debitorių. Tačiau po ilgų ginčų buvo išspręsta, kad debitorius pasiima tie, kuriems perduotos įmonės. Kooperatyvams tekusių debitorių klausimas buvo panašiai išspręstas, pasirašius 1940 m. spalių 15 d. šio turinio protokolą:

"1. Kooperatyvai visu stropumu įsipareigoja ieškoti skolas, tačiau įsakmiai pastebi, kad dėl neišieškotų sumų nesiima sau jokios atsakomybės;

2. Skolų išieškojimą kooperatyvai vykdo Prekybos Liaudies Komisariato sąskaiton, kuris apmoka faktiškas išieškojimo išlaidas;

3. Tarnautojams, kurie vykdys skolų išieškojimą, didesniam darbingumui ir interesui sukelti, Prekybos Liaudies Komisariatas skiria 5% premiją nuo išieškotų sumų, tačiau ji negalės prašokti kiekvieno tarnautojo pusinio šešių mėnesių gaunamo pagrindinio atlyginimo. Premija mokama tik už išieškotas sumas iš atvirų debitorių ir protestuotų vekselių. Gaunamųjų vekselių premija neliečia.

Skolų išieškojimo žiniaraščius bendromis sumomis kooperatyvai patiekia Prekybos Liaudies Komisariatui kiekvieną mėnesį. Pirmasis žiniaraštis patiekiamas 1940 m. lapkričio 30 d.

Smulkūs žiniaraščiai ir apyskaitos, įvardinant paskirus debitorius ir apibūdinant jų piniginį pajėgumą, kooperatyvų tiekiami Prekybos Liaudies Komisariatui kas šeši mėnesiai. Pirmasis tokio žiniaraščio patiekimo laikas nustatytas 1941 m. balandžio ld.

Prekybos Liaudies Komisariatas gavęs tokius žiniaraščius ir apyskaitas peržiūrėti debitoriams ir, susitaręs su Valstybės Kontrolės Liaudies Komisariatu, gali nepinigingus skolininkus išbraukti, o likusius pavesti ir toliau ieškoti kooperatyvams. Išieškotos iš debitorių sumos privalo būti įnešamos į Prekybos Liaudies Komisariato ar jo nurodytą einamą sąskaitą kas 7 dienos, pradedant 1940 m. lapkričio 30 d.

Komisijos nuomone, ieškant skolas, bus būtino reikalo jas išdėstyti. Turint tai galvoje, leidžiama kooperatyvams skolas išdėstyti savo nuožiūra iki 6 mėnesių. Tolimesnis skolų išdėstymas gali būti daromas tik Prekybos Liaudies Komisariatui sutikus".

Prekybos liaudies komisaras, remdamasis kalbamu protokolu, išleido atitinkamą įsakymą apie išieškojimus iš debitorių. šiame įsakyme įsakmiai buvo apibrėžta teise nacionalizuotų įmonių turėtojams kelti atitinkamose įstaigose nacionalizuotų įmonių debitoriams ieškinius ir skundus, vesti visas reikalingas civilines ir kriminalines bylas, daryti visus procesinius veiksmus nacionalizuotų prekybos įmonių vardu, su visomis joms priklausančiomis teisėmis, neišskiriant teisių, pažymėtų Civ. Teis. Įst. 250 str., taip pat su teise gauti priteistus pinigus ir visokį turtą, paskirti šių bylų ir reikalų vedimui įgaliotinius su teise atlikti visokiose įstaigose visus procesinius veiksmus bei formalumus, kurie, vedant nacionalizuotų prekybos įmonių bylas, bus reikalingi.

Prasidėjo išieškojimas. Didelė dalis debitorių, ypač LKT nutarime Nr. 172 numatytieji, patys sumokėjo. Iš kitų reikėjo prievarta ieškoti. Gana žymi dalis jau buvo neišsimokantieji. Daugeliui ieškiniai atkrito dėl įrodymų stokos. Tokiu būdu iš visų debitorių apie 50% grąžino skolas, o likusios skolos įmonėms reikia laikyti žuvusiomis.

Baigiamieji pastebėjimai

Prekybos nacionalizacija, kaip tokia, yra privačios iniciatyvos prekyboje likvidacija ir kartu visiška stambiosios prekybos likvidacija. Tuo metu visa tarybinė spauda "triumfavo", kad dabar prekyba nusikratė bet kokiais kapitalistais ir spekuliantais ir apgynė vartotojų interesus. Prekyba atiteko į tikrųjų šeimininkų rankas — liaudies nuosavybėn. Iš esmės nacionalizacija pakeitė tik tai, kad ta pati prekyba pasidarė demoralizuota, padaryta nelankstesnė, nepajėgianti tiksliau aptarnauti vartotojų, apsunkinta begalės kontrolierių ir didelėmis administracinėmis išlaidomis. Kaip pirmiau privati prekyba buvo privačių prekybininkų, daugiausia žydų rankose, taip ir dabar pa-

teko į tų pačių šeimininkų rankas. Tenka atsiminti tuometinę kompartijos taktiką, kuri nelygiai traktavo buvusius savininkus lietuvius ir žydus. Lietuvis prekybininkas buvo apšauktas kapitalistu, turtuoliu ir liko be jokių teisių gauti bet kokį darbą, o žydas — kaip buvo, taip ir pasiliko toliau dirbti prekyboje.

Prekybos nacionalizacija ne mažiau paliete ir trečiųjų asmenų interesus. Jau vien tas faktas, kad buvo paduota apie 3.000 trečiųjų asmenų prašymų aktus atitaisyti ir jų nuosavus daiktus grąžinti, parodo, kiek daug nacionalizacijoj buvo pažeisti pašalinių asmenų interesai. Kilo reikalas gautus skundus bei prašymus skubiai spręsti. Ryšium su prekybos nacionalizacija paduotiems skundams tirti ir spręsti Liaudies Komisarų Tarybos 1940.X.14 d. nutarimu Nr. 232 buvo sudaryta komisija, kurion įėjo Prekybos, Teisingumo, Finansų ir Valstybes Kontrolės Liaudies Komisariatų atstovai. Komisija turėjo ištirti visus paduotus skundus Prekybos Liaudies Komisariato "Prekybos įmonėms nacionalizuoti instrukcijos" rėmuose. Komisija savo protokoluose patenkindavo piliečių skundus ir prašymus, grąžindavo daiktus ar nutardavo išmokėti pinigais buvusio daikto vertę šiais atvejais:

1) Trečiųjų asmenų vartotini daiktai (k. a. dviračiai, baldai, radijo aparatai ir kt.), kurie laikinai buvo palikti nacionalizuotose prekybos įmonėse saugoti, taisyti ar kitu titulu ir įmonių nacionalizacijos metu buvo įtraukti į nacionalizuotą masę — turi būti grąžinti jų buvusiems savininkams (vartotojams), jei yra įrodymų arba iš bylos aplinkybių matyti, kad tie ginčo daiktai palikti saugoti ar panašiems tikslams.

2) Vartotini daiktai palikti parduoti komisan ir įmonių nacionalizacijos metu įtraukti į nacionalizacijos masę — turi būti grąžinti natūroj, jei liko neparduotas; priešingu atveju vartotojui išmokama gautas už jo daiktą piniginis ekvivalentas, atskaičius komiso ir kitas išlaidas.

3) Daiktai ar medžiaga užsakyti pačių vartotojų ar jų šeimos reikalams, savo amato, ar savo žemės ūkio reikalams tokiame kiekyje, kuris neviršija normalių užsakytojo reikalų, už kuriuos vartotojas sumokėjo pilną kainą, kurie įmonės nacionalizacijos metu pakliuvo į įmonės nacionalizavimo masę — turi būti išduoti pirkėjui užsakymo sąlygomis, jei užsakytas daiktas, ar

tos pat rūšišes daiktas, buvęs nacionalizacijos metu, yra dabar nacionalizuotoj įmonėj, ar toj įmonėj, kuriai perleistas nacionalizuotas turtas. Priešingu atveju — vartotojui ir pirkėjui grąžinami jo įmokėti pinigai. Tais atvejais, kai minėtiems tikslams buvo įmokėti rankpinigiai, santoris vykdomas senomis sąlygomis tik tuo atveju, jei parduotas daiktas arba medžiaga buvo įmonėj jos nacionalizavimo metu. Priešingu atveju — grąžinami rankpinigiai.

Nors instrukcijoj buvo aptarta ir kalbamoji komisija nutarusi, kad trečiųjų asmenų nacionalizuoti daiktai turi būti grąžinti, tačiau ta teise tegalėjo pasinaudoti visai nežymi suinteresuotų asmenų dalis. Nacionalizavus įmonės, jos buvo perduotos su prekėmis naujiems šeimininkams be jokių sąlygų ir apribojimų. Po nacionalizacijos krautuvės tuoj buvo atidarytos. Rastą įmonėse kilnojamąjį turtą faktiškieji valdytojai išskirstė savo nuožiūra. Po kelių savaičių prekių ir inventoriaus nebebuvo galima senose vietose rasti. Iš kitos pusės skundų sprendimas buvo gana lėtas, pvz., per savaitę būdavo išsprendžiama vidutiniškai 20—15 skundų. Dėl to grąžintino faktiškajam savininkui daikto negalima būdavo surasti. Pinigus išmokėti būdavo dar sunkiau. Nacionalizuotų prekybos įmonių gavėjai turėjo pagal aktą gautas vertybes nupirkti ir įnešti bankan prekybos įmonių nacionalizacijos sąskaiton. Iš savo lėšų grąžinti pinigais niekas savo rizika nesutiko. Iš Prekybos Liaudies Komisariato ar prekybos įmonių nacionalizacijos sąskaitų atgal išmokėti irgi nebuvo galima. Taip dažniausiai ir būdavo, kad trečiojo asmens skundas dėl neteisėtai nacionalizuotų jo daiktų ar prekių būdavo patenkinamas, bet nei daiktas atgal negaunamas, nei priklausantis ekvivalentas neišmokamas. Tokia padėtis buvo ir su nacionalizuotų pirklių skundais. Nacionalizacijos aktai būdavo panaikinami, bet jau niekas nebegalėjo grąžinti atgal įmonės, o jei kada grąžindavo — tai tik būstinę ir tuščias lentynas.

Visuomenės nuotaika dėl prekybos nacionalizacijos buvo smarkiai pablogėjusi. Prekybininkų, ypač buvusių prekybos įmonių savininkų, padėtis buvo nepa-

vydėtina. Daugelio nervai neišlaikė ir jie žudėsi. Prieš likusius nenacionalizuotus prekybininkus buvo vartojama tiek moralinė, tiek ūkinė priespauda ir kontrolė. Bazės nutraukė prekių tiekimą, nebuvo duodama informacijų dėl kainų, jų prekyba įvairiai buvo varžoma, sunkinama ir baudom apkraunama.

Sunaikinę privatų ūkio sektorių, bolševikai savo chaotiška ūkio politika siekė mūsų kraštą įstumti į tą patį vargą ir skurdą, kokį kitos SSSR tautos nešė jau 24 metus.

LIETUVOS KARIUOMENĖS TRAGEDIJA

GEN. STASYS RAŠTIKIS

Nelaimingoji Lietuva po 1940 metų birželio 15 dienos labai greitu tempu bolševikų buvo vedama į kapą, kuriame turėjo būti palaidota politinė ir tautinė Lietuvos nepriklausomybė. Duobkasių, ypatingai svetimtaučių ir atėjūnų, atsirado gana daug. Bet bolševikams to buvo per maža. Jie norėjo bent viešumoje parodyti, kad prie šio darbo savo noru prisidedanti net ta organizacija, kuri iki šiol buvo skirta su ginklu rankose savo tautos nepriklausomybę ginti, t. y. Lietuvos kariuomenė.

Į kareivines, į karių tarpą pradėjo landžioti bolševikų agitatoriai ir jau birželio mėn. pabaigoje pradėjo mėginti kalbėti, kad Lietuva turinti būti sovietinė t. y. tarybinė respublika ir kad dabar ji turinti prisijungti prie SSSR. Tas pats buvo pradėta rašyti ir agitaciniuose lapeliuose, kurių gana daug buvo platinama įvairiose įgulose. Bet tokia agitacija kariuomenėje neturėjo pasisekimo, ir daug kur lietuviai karininkai ir kareviai pradėjo aktingai jai priešintis. Tatai išvedė bolševikus iš kantrybės, ir jie pradėjo viešai ir labai aktingai veikti.

Pirmiausia bolševikai Kaune privertė kariumenę viešai demonstruoti. Buvo taip. Liepos 2 dieną Kaune, Vytauto kalne, sporto halėje, buvo surengtas raudonosios armijos dainų ir šokių ansamblio koncertas. J jį žygiavo voromis Kauno įgulos dalių lietuviai kariai, daugiausia iš Šančių ir A. Panemunės kareivinių. Kariams žygiuojant Vytauto prospektu ties Darbo Rūmais, komunistai, daugiausia žydai, prievarta įbruko kariams į rankas raudonąsias vėliavas, Lenino, Stalino, Molotovo, Vorošilovo portretus ir transparentus su šūkiais: "Šalin reakcinius vadus iš kariumenės!", "Tegyvuoja viso pasaulio darbo žmonių vadas draugas Stalinas", "Tegyvuoja 13-oji Sovitų Socialistinė Respublika!" ir

kt. Karių pasipriešinimas ir protestai nieko nepadėjo. Minia bolševikų, labai triukšmingai lydėjo lietuvius kariuos iki pat sporto halės. Koncertui pasibaigus, iš halės grįžtančius karius ta pati minia mėgino nukreipti net kitu keliu. Per tuos incidentus buvo pasikėsinta net užpulti leitenantas Žukas, kuris reaguodamas buvo priverstas net ginklu pagrasinti.

Kitą dieną komunistų partijos oficioze, dienraštyje "Tiesa" (Nr. 12), pirmajame puslapyje didžiulėmis raidėmis buvo paskelbta: "Šalin reakcinius vadus! Tegyvuoja sovietų Lietuva! Karių demonstracija Kaune". Apie patį incidentą, be kitko, buvo taip parašyta:

"...Pažymėtina, kad demonstracija įvyko kareivių iniciatyva, kai kuriems reakcionieriams karininkams mėginant jos rengimą sutrukdyti. Leitenantas Žukas net brauningu grasino kareiviams, tačiau tai nesulaikė kareivių, ir jie su orkestru bei dainomis pražygiavo Laisvės alėja, Kęstučio gatve ir pasuko į Šančius. Minios žmonių bendravo su kareiviais, lydėjo jų eiseną džiaugsmingais šūkiais, kurių tarpe ypač išsiskyrė "Tegyvuoja Lietuvos liaudies armija!"

Šis pačių bolševikų išprovakuotas įvykis davė pradžią viešajai kampanijai prieš kariuomenę. Liepos 3 d. "Tiesoje" jau pasirodė net aštuoni straipsniai apie kariuomenės reikalus. Tame pačiame Tiesos numeryje (Nr. 12) įdėtas ir Lietuvos komunistų partijos centro komiteto atsišaukimas į karius. Jame, be kitko buvo parašyta:

". . . Marijampolėje, Kėdainiuose ir kitur reakciniai karininkai kursto prie pogromų. Kaune (aviacijoj) ir kitur šitie ponai jums uždraudė skaityti komunistinius laikraščius, o mūsų lapelių platintojams grasina kulipkomis.

Ar gali tokie juodi darbai toleruojami atbundančioj Lietuvoj? Liaudis į tai atsako griežtu—ne! Liaudis reikalauja išvalyti iš Lietuvos kariuomenės tokius ponus. Kariuomenė turi būti ginkluota jėga, ginanti liaudies laisvę, bet jokiu būdu ne ginklas liaudies priešų rankose.

...Lietuvos komunistų partija kviečia geriausius Lietuvos sūnus ir dukteris, jų tarpe ir karius, į kompartijos eiles.

...Kartu perspėjajm visus tuos, kurie mėgina kaišioti kuolus į liaudies laisvės ratus, kad jie liaudies masių bus negailestingai sutriuškinti.

Šalin liaudies priešus iš kariumenės!"

Tai buvo griežtas įspėjimas ir grasinimas, o 'kartu su tuo vis dažniau ir dažniau pradėjo kariams reikalą propaguoti prijungti Lietuvą prie SSSR.

Su dideliu susirūpinimu lietuviai kariai patriotai perskaitė visuose bolševikų laikraščiuose, kad Latvijos kariuomenės kariai jau patys ir visi konkretiškai viešai reikalauja panaikinti Latvijos nepriklausomybę ir tarybinę Latviją prijungti prie SSSR. Pas mus Lietuvoje iki tokio laipsnio dar nebuvo prieita. Tačiau ilgai neteko laukti. Kitą dieną, t. y. liepos 4 d., "Tiesoj (Nr. 13) buvo išspauzdintas naujas oficialus Lietuvos komunistų partijos centro komiteto atsišaukimas į karius. Tame atsišaukime latviai kariai statomi lietuviams pavyždžiu, ir mes raginami daryti tą patį, ką latviai jau yra padarę. Atsišaukime sakoma::

"Kariai organizuokitės!

...Latvijos kariai irgi buvo uždaryti kareivinėse ir gyveno tokiose pat sąlygose, kaip ir jūs. Bet štai jie išėjo į gatvę ir pareikalavo:

1. Tučtuoajau sustabdyti persekiojimą tų, kurie simpatizuoja Sovietų Sajungai!

2. Sujungti Latvijos kariuomenę su raudonąja armija!

Įjungti Latviją į Sovietų Sąjungos sudėtį!

Draugai! Iki šiol jūs laikėtės pasyviai ir beveik nedalyvavote visos liaudies šventėje. Bet nuo užvakar dienos prasidėjo naujas gyvenimas ir jums. Užvakarykštė Kauno karių demonstracija su raudonom vėliavom ir šūkiais: Tegyvuoja Sovietų Socialistinė Lietuva! Šalin liaudies priešus iš kariuomenės tarpo!" rodo, kad ir jūs pradedat eiti kartu su liaudimi.

Svarbiausieji šios dienos jūsų uždaviniai yra:

Kuogreičiausiai organizuotis. Jau šiandien visose kariuomenės dalyse turite surengti mitingus, išrinkti savo komitetus (kuopų,batalionų, pulkų komitetus). Part. narių pareiga — teigti partijos organizacijas visose kariuomenės dalyse, plačiai įtraukti į kompartiją geriausius liaudžiai atsidavusius karius!..."

Karių mitingus visi laikraščiai labai populiarino, net tuo laiku dar ėję nebolševikų laikraščiai buvo priversti taip pat daryti, pav., "Lietuvos Žinios" liepos 20 dieną per visą pirmąjį puslapį didelėmis raidėmis su raudonais pabraukimais rašė:

"Reikalauja Lietuvą prijugti prie SSSR. Didelis liaudies karių mitingas. Įkurti tryliktąją Sovietų Respubliką — Lietuvą! reikalauja Lietuvos kariai".

Visur ir visi mitingai buvo daromi vienu ir tuo pačiu trafaretu. Kaip pavyzdį, galima pažymėti liepos 19 dieną A. Panemunėje Karo Mokyklos aikštėje buvusį Kauno įgulos karių mitingą. Mitingo aikštėje daug bolševikų vadų portretų ir plakatų su šūkiais:

"Tegyvuoja viso pasaulio darbo žmonių vadas draugas Stalinas!

Tegyvuoja socialistinė tarybų Lietuva!

Šalin iš liaudies kariuomenės reakcionieriai vadai ir luomų skirtumas!"

Ir prasidėjo mitingai visose įgulose ir visose kariuomenės dalyse. Artėjo liaudies seimo sesija. Atvykę į kariuomenę pirmieji politiniai vadovai visą savo energiją atidavė mitingams. Kadangi viešuose ir oficialiuose Lietuvos komunistų partijos centro kom-to nurodymuose buvo paskelbtas šūkis apie Lietuvą, kaip apie būsimąją 13-ąją sovietų socialistinę respubliką, tad apie šitą temą daugiausia ir sukinėjosi visos per mitingus kariuomenėje sakomos kalbos, visi šūkiai, plakatai ir visas politinių vadovų darbas kariuomenėje. Kariuomenė buvo ruošima prie oficialių Lietuvos nepriklausomybės laidotuvių. Mitingai buvo ne tik Kaune, bet ir provincijoje.

Tegyvuoja Lietuvos komunistų partija!

Tegyvuoja Stalino konstitucija Lietuvoje!

Tegyvuoja socialistinė Lietuva — 13-ji sovietų socialistinė respublika!" ir kt.

Mitingo vadovas II-os pėstininkų divizijos politinis vadovas Grakauskas savo ilgoje kalboje, be kitko, pasakė:

"... Iš Liaudies seimo reikalaujame didelių reformų. Mes reikalaujame, kad būtų įgyvendinta Stalino konstitucija, kad būtų įgyvendinta Sovietų Sąjungos tvarka, nes, tik tada mes

jausimės laisvi, kai būsime prijungti prie didžiosios Sovietų Sąjungos ..."

Mitinge priimta tokia rezoliucija:

"Šių metų liepos 19 dieną Kauno įgulos liaudies kovotojai ir geros valios vadai priimame šią rezoliuciją:

Jausdami pareigą būti plačiausioms darbo masėms ištikimiausi draugai, stovime kartu su mūsų išlaisvintojais iš buržuazijos jungo, artimiausiais ginklo broliais raudonosios armijos kariais, po raudona viso pasaulio proletariato vėliava. Mes, liaudies kovotojai, norime, kaip ir raudonoji armija, visą pasaulį išlaisvinti iš plutokratiškai žvėriško imperializmo, norime nuo šiandien kartu su Sovietų Sąjungos darbo masėmis, kartu su raudonąja armija eiti iki galutino kapitalizmo sužlugdymo Lie- ir visame buržuaziniame pasaulyje.

Seimas yra išrinktas. Jo artimiausi ir neatidėliotini uždaviniai yra įgyvendinti Lietuvos darbininkų, valstiečių ir iš jų kilusių liaudies kovotojų, ir geros valios vadų reikalavimus, kuriuos pagimdė laiko dvasia ir plačiųjų darbo masių supratimas. Visi čia susirinkusieji reikalaujame:

1. Lietuvą paskelbti socialistine sovietų respublika;

2. įgyvendinti Stalino konstituciją;

3. prijungti prie Sovietų Sąjungos ir

4. įgyvendinti sovietų valdžią Lietuvoje.

Tegyvuoja Sovietų Sąjunga ir jos nenugalima raudonoji armija!"

Tegyvuoja viso pasaulio proletariato draugas ir mokytojas Stalinas!"

Tokiu būdu, komunistų partijai režisuojant, buvo vaidinama, ir visi turėjo tikėti, kad visa Lietuvos kariuomene, esanti visai vieninga ir beveik vienu balsu ne prašo, bet tiesiog reikalauja panaikinti Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvą subolševikinti ir prijungti prie SSSR.

Tokie reikalavimai, nutarimai, prašymai ir rezoliucijos turėjo būti siunčiamos Lietuvos komunistų partijos centro komitetui ir liaudies seimui, o šie jau turėjo žinoti, kas ir kaip toliau daryti.

Seimas susirinko ir nutarė viską taip, kaip buvo jam padiktuota. Laisvų diskusijų ir laisvo žodžio seime negalėjo būti ir nebuvo. Pagaliau ir patys seimo nariai buvo to paties Lietuvos komunistų partijos

centro komiteto parinkti ir paskirti, tad buvo savi žmones.

Liepos 23 dieną tie patys Lietuvos kariuomenes kariai vel tempiami į seimo posėdį, nes jie yra reikalingi, kaip statistai, dar vienai scenai suvaidinti, kariuomenes padėkos scenai. Kariuomenes vardas vel reikalingas, kad valdovai ir visas pasaulis matytų ir žinotų, jog Lietuvos kariuomene yra ne tik patenkinta, bet ir labai dėkinga tautos išdavikams už savo valstybės laisvės ir nepriklausomybės išniekinimą ir palaidojimą.

Atvestų į seimo posėdžių salės sceną, fanfaroms skambant, karių vardu seimą sveikina liaudies kariomenės vadas Baltušis-Žemaitis. Nors visa kariuomenė visai kitaip jaučia ir galvoja, bet viešai visi turi manyti, kad ji galvoja taip, kaip galvoja jos dar nepažįstąs iš tolimos Maskvos bolševikų atsiųstas naujas jos vadas. O jis kariuomenės vardu štai kaip prabyla:

"Draugai, liaudies seimo nariai !

Leiskite man pasveikinti jus liaudies kariuomenės vardu. Liaudies kariuomenė nekantraudama laukė jūsų istorinio seimo atidarimo ir su vis didėjančiu įdomumu seka jūsų darbus ir jūsų istorinius sprendimus.

Draugai, seimo nariai, dabar aš jums galiu visai užtikrintai pasakyti, kad dabartinė Lietuvos liaudies kariuomenė yra ne tokia, kokia ji buvo neseniai praėjusiais taip nepakenčiamais laikais.

Dabar jau Lietuvos liaudies kariuomenėje įvestas politinių vadovų institutas. Liaudies kariuomenė pirmą kartą savo gyvenime smarkiai pradėjo politiškai auklėtis ir mokytis. Jau daug karininkų reakcionierių yra paleista iš kariuomenės, ir šis valymo darbas tebevaromas toliau.

Jums nereikia įrodinėti, kad Lietuvos kariuomenė Smetonos režimo metu buvo taip pat engiama, kaip ir visa liaudies masė.

Ji neturėjo absoliučiai jokių politinių teisių ir buvo aklu įrankiu buržuazijos rankose, kuri stengėsi nuslopinti Lietuvos liaudį.

Tik dabar draugingos pagalbos dėka, kurią suteikė karžygiška raudonoji armija, išlaisvinti lietuvių tautą iš ilgame-

tės plutokratų vergijos, Lietuvos liaudies armija, kaip ir visa tauta pasidarė laisva ir laiminga.

Liaudies kariuomenė jau žino apie jūsų istorinius sprendimus ir tų pačių vilčių ir įsitikinimų įkvėpta karštai ir iš visos širdies sveikina šitą jūsų žygį.

Mes esame tokie patys liaudies sūnūs, mes visuomet giliai jautėme liaudies vargus ir gyvenome tomis pačiomis mintimis, todėl mūsų siekimai, mūsų norai niekuo nesiskiria nuo liaudies siekimų ir norų.

Mes žinome, kad jūsų istorinis seimas nusprendė prašyti įjungti Lietuvą į galingąją sovietų tautų sąjungą. Lietuvos liaudies kariuomenė savo ruožtu prašo seimą ir sovietų vyirausybę, kad Lietuvos liaudies kariuomenė būtų įlieta į karžygiškos raunodosios armijos eiles.

Būdami karžygiškos raudonosios armijos eilėse Lietuvos liaudies kariuomenės kovotojai, vadai ir politiniai vadovai iškilmingai pasižada ir toliau nesigailėti savo kraujo ir gyvybės laimingai ir tikrai nepriklausomai tėvynei ginti.

Savo tautos ir vyriausybės pašaukti kovotojai, vadai ir politiniai vadovai tučtuojau stos šalia karžygiškos raudonosios armijos ir atrems mažiausią, nežiūrint iš kurios pusės, bandymą pavergti Lietuvą, atimti iš jos grynai tautines sritis ir ją vėl paversti pasaulio imperializmo kolonija.

Lietuvos liaudies kariuomenė, kaip ir visa Lietuvos liaudis, dabar tvirtai žino, kad Lietuvos sienos amžinai pasidarė neprieinamos visiems mėgėjams užgrobti teritorijas ir eksploatuoti kitas tautas.

Tegyvuoja karžygiška raudonoji armija, Lietuvos nepriklausomybės ir jos sienos saugotoja!

Tegyvuoja laisva, laiminga Lietuva, einanti į šviesų laimingą rytojų!

Tegyvuoja Liaudies Seimas, priėmęs tokį istorinį sprendimą, kuris užtikrina lietuvių tautai laisvą ir laimingą ateitį!

Tegyvuoja galinga Sovietų Sąjunga, tikra mažų tautų gynėja!

Tegyvuoja visų tautų vadas, Lietuvos liaudies bičiulis ir mokytojas draugas Stalinas!"

Taip kalbėjo tautines ir giliai patriotines Lietuvos kariuomenes vardu iš svetur atkeliavęs ir jai visai svetimas naujas jos vadas. Jis gyrė ir dėkojo tiems, kurie Lietuvos savarankiškumą, nepriklausomybę ir laisvę laidojo. Visas seimas jam plojo ir kėlė ovacijas. Plojo ir tie, kurie, kaip Lietuvos liauidies vyriausybės nariai, dar vos tik prieš tris su viršum savaičių, t. y. birželio 26 dieną, iškilmingai buvo aplankę Vytauto

Didžiojo Karo Muziejaus sodelyje esantį Lietuvos Nežinomojo Kareivio kapą ir ten per Liaudies vyriausybės ministerio pirmininko pavaduotoją ir užsienių reikalų ministerį profesorių Krėvę-Mickevičių šiaip kalbėjo:

"Pirmieji mūsų žingsniai yra pagerbti Nežinomojo Kareivio kapą, kuris visai Lietuvai yra simbolis nepriklausomos Lietuvos. Prie šito kapo, kuris kaip ir liudija mums visas tas kovas už Lietuvos liaudies gerovę, mes duodame pažadą, kad rūpinsimės įvykdyti visa tai, už ką šis kareivis žuvo ir paaukojo savo gyvybę: liaudies gerovė, visos Lietuvos gerovė ir visos Lietuvos gyventojų gerovė. Tai yra mūsų darbo simbolis, ir už tuos idealus, už kuriuos žuvo pirmieji kovotojai — už Lietuvą, laimingą, nepriklausomą, mes kovosime ir jos naudai dirbsime".

Dabar šitie žodžiai buvo jau nemadingi.

Lietuva jau sovietų socialistinė respublika, ir greit bus paprasta SSSR provincija.

Nesvarbu, kad Lietuvos kariuomenė ir visa lietuvių tauta visai kitaip galvoja ir su tuo nesutinka. Tauta turi tylėti ir bijoti, nes naujos reformos yra daromos didelės okupacinės raudonosios kariuomenės armijos dviejų durtuvų grėsmėje ir pavėsyje.

Liaudies kariuomenės galas

Lietuvos Liaudies Seimo didžiulė delegacija buvo nusiųsta į Maskvą prašyti SSSR aukščiausiąją tarybą, kad prijungtų Lietuvą prie SSSR. Delegacijoje buvo ir Lietuvos liaudies vyriausybės krašto apsaugos ministeris, buvęs Lietuvos kariuomenės vadas div. gen. Vincas Vitkauskas.

Iš Maskvos grįžusi delegacija atvežė Lietuvai ne tik 14-ąją tarybinę socialistinę respubliką, ne tik Stalino "saulę", ne tik naują Stalino konstituciją, bet ir Lietuvos liaudies kariuomenės galą. Liaudies kariuomenės vieton, kaip ypatinga Stalino malonė, buvo atvežtas vadinamasis 29-as teritorinis šaulių korpas,

į kurį turėjo persiformuoti Lietuvos liaudies kariuomenė.

Rugp. 20 d. buvusioje Lietuvos karininkų ramovėje buvo sušauktas liaudies kariuomenes vadų, karininkų, kovotojų ir politinių vadovų susirinkimas. Čia dalyvavo atstovai iš visų kariuomenės pulkų. Be to, susirinkime dalyvavo einąs Respublikos Prezidento pareigas Justas Paleckis, einąs Ministerio Pirmininko pareigas V. Krėvė-Mickevičius ir keli kiti liaudies vyriausybės nariai.

Justas Paleckis pranešė apie Lietuvos Liaudies Seimo delegacijos darbus Maskvoje ir apie SSSR aukščiausios tarybos nutarimus.

D. gen. Vitkauskas, be kitko, papasakojo savo įspūdžius apie Stalino asmenį.

Liaudies kariuomenės politinis vadovas Macijauskas pasakė labai karštą mitinginę trafaretišką kalbą.

Visi kalbėtojai ypatingai pabrėžė mintį, kad visi Maskvoje padaryti nutarimai sudaro Lietuvai, visai lietuvių tautai ir liaudies kariams ypatingą paties Stalino malonę ir jo didelį palankumą ir draugiškumą lietuviams. Ypatingai didelė Stalino malonė esanti — leidimas Lietuvos liaudies kariuomenę performuoti į raudonosios armijos 29-ąjį teritorinį šaulių korpą.

Čia pat buvo pasiūlyta nusiųsti Stalinui lietuvių karių vardu padėkos ir pasveikinimo telegramą. Projekto tekstą paskaitė krašto apsaugos viceministeris b. gen. Čepas. Sveikinimas taip saldžiai buvo parašytas, kad darė net nerimtą ir per daug nenatūralų įspūdį. Jis skambėjo šitaip:

"Išmintingasis mūsų vade ir mokytojau, brangus, mylimas ,tėve, didysis Staline!

Garsusis Lietuvos liaudies koriuomenės dalių atstovų susirinkimas 1940 metų rugpiūčio mėn. 20 dieną, išklausęs grįžusių iš aukščiausios tarybos sesijos Lietuvos Seimo įgaliotosios komisijos narių: einančio respublikos prezidento pareigas draugo Justo Paleckio ir krašto apsaugos ministerio generolo draugo Vinco Vitkausko pranešimų apie Lietuvos klausimų sprendimo eigą Maskvoje, reiškia tau, brangusis drauge Josif Visarijonovič, kuo širdingiausią padėką už Lietuvos tarybų socialistinės respublikos priėmimą į tarybų socialistinių respublikų

sąjungą, už giliai tėvišką rūpinimąsi Lietuvos reikalais ir už palankumą Lietuvos liaudies kariuomenės atžvilgiu.

Visa tai yra didžiausia mūsų laimė, didžiausias mūsų džiaugsmas, tikra skaisčioji šventė. Trūksta žodžių mūsų džiaugsmui ir dėkingumui išreikšti. Bet mes ir negalime tenkintis žodžiais. Savo didžiulį dėkingumą pasiryžę įrodyti darbais ir to pasieksime.

Mes tvirtai pasižadame būti tikrais, gerais mūsų didžiosios tėvynės — Tarybų Sąjungos sūnumis, visomis jėgomis dirbti jos gerovei, džiaugtis jos džiaugsmais ir sielotis jos sielvartais.

Mūsų kariuomenė galingosios raudonosios armijos sudėtyje dvigubu narsumu ir didvyriškumu visada kovos už mūsų bendrosios tėvynės saugumą ir už savo didžias kilnias idėjas. Tavo didis vardas mūsų būsimose kovose už komunizmą bus pergalės simboliu ir vėliava.

Tegyvuoja garbinga, nenugalima darbininkų ir valstiečių raudonoji armija, pavergtų tautų išlaisvintoja!

Tegyvuoja didžioji Lenino -Stalino partija!

Tegyvuoja mūsų išmintingas vadas ir mokytojas, mūsų mylimas, brangus tėvas, mūsų didysis Stalinas!"

Čia pat buvo nurodyta, kad visi susirinkę, grįžę į savo pulkus ir dalis, turės sušaukti karių susirinkimus, paaiškinti susirinkimuose, ką jie čia yra girdėję ir visiems labai gerai išaiškinti, kokią didelę garbę, ypatingą malonę ir pasitikėjimą reiškia lietuviams Stalinas, sutikęs vieton Lietuvos liaudies kariuomenes, suformuoti šaulių korpą.

Tai buvo antrosios Lietuvos kariuomenes krikštynos.

Greit, rugpiūčio 27 dieną, atvažiavo ir pirmieji krikšto tėvai: Lietuvos liaudies kariuomenės perorganizuoti į raudonosios armijos korpą į Kauną buvo atsiųsta trys Pabaltijo karo apygardos karinės tarybos atstovai: brigados komisaras **A. V. Cariov,** pulko komisaras **M. S. Kovalionok** ir vyresnysis bataliono komisaras **D. J. Prodeus.**

Cariov liko priskirtas prie liaudies kariuomenės štabo, Kavalionok prie II-os pėstininkų divizijos štabo ir Prodeus prie I-os pėstininkų divizijos štabo.

O Lietuvos tarybų socialistinės respublikos liaudies komisarų taryba rugpiūčio 30 d. surašė tokią Lietuvos liaudies kariuomenės mirimo ir 29-ojo teritorinio šaulių korpo gimimo metriką:

"Lietuvos tarybų socialistinės respublikos liaudies komisarų tarybos nutarimas.

Kadangi tarybų socialistinių respublikų sąjungos kostitucijos gynybos organizacija (pagrindinio įstatymo) 14, 132 ir 133 straipsniais TSRS gynybos ir TSRS ginkluotų pajėgų vadovavimas yra TSRS žinioje, aukščiausiųjų valdžios organų ir valstybinio valdymo organų asmenyje, ir kadangi pagal TSRS konstituciją ir pagal Lietuvos TSR konstituciją, visuotinė karo prievolė yra tėvynės įstatymas bei gynimas — TSRS kiekvieno piliečio šventa pareiga.

Lietuvos tarybų socialistinės respublikos liaudies komisarų taryba nutarė:

1. Perorganizuoti Lietuvos liaudies kariuomenę į raudonosios armijos šaulių teritorinį korpusą ir įjungtį jį į Pabaltijo ypatingosios karo apygardos kariuomenės sudėtį.

2. Reorganizuoti esamas Lietuvos liaudies kariuomenės karo mokyklas į normalią raudonosios armijos pėstininkų mokyklą.

3. Lietuvos tarybų socialistinės respublikos naujokų registracijai vykdyti ir privalomos karo tarnybos dalykams spręsti perorganizuoti vietinio karinio valdymo orgnus į karo komisariatus ir perduoti juos Pabaltijo ypatingosios karo apygardos žiniai.

4. Palikti šaulių korpuse esamą Lietuvos liaudies kariuomenės uniformą, įvedus raudonosios armijos vadovybės laipsnių ženklus.

5. Visą korpuso ir karo mokyklos asmens sudėtį per dviejų mėnesių laiką prisaikdinti pagal TSRS aukščiausios tarybos prezidiumo 1939 metų sausio 3 dienos įsaką.

6. Visą apginklavimą ir turtą, trobesius, pastatus ir t. t., o taip pat Lietuvos tarybų socialistinės respublikos buvusios krašto apsaugos ministerijos ir Lietuvos liaudies kariuomenės bylas bei archyvus, kartu su jų aptarnaujančiomis įstaigomis perduoti Pabaltijo ypatingajai karo apygardai.

Šis nutarimas įsigalioja nuo jo priėmimo dienos.

Liet. TSR liaudies komisarų tarybos pirmininkas
M. *Gedvilą,*
Liaudies komisarų tarybos reikalų valdytojas
» *A. Bauža*

Kaunas, 1940 m. rugpiūčio 30 d."

29-asis teritorinis šaulių korpas

Lietuvos liaudies kariuomenes performavimas į 29-ąjį teritorinį šaulių korpą, visuose mitinguose buvo aiškinamas, kaip ypatinga Stalino malonė lietuviams.

Tačiau lietuviai kariai galvojo visai kitaip. Net patys rusai kariai ir komisarai, kurių lietuvių korpe atsirasdavo vis daugiau ir daugiau, dažnai prasitardavo, kad tautinių korpų palikimas Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje esąs tik laikinas reiškinys, kol lietuviai bent šiek tiek išmoks rusų kalbą ir apsipras bei susigyvens su nauja sovietine santvarka.

Patys lietuviai kariai taip pat mane, kad lietuvių korpo amžius būsiąs neilgas. Juk visiems buvo gerai žinoma, kad raudonoji armija prieš keliolika metų jau yra turėjusi tautinius gudų, ukrainiečių, gruzinų, armėnų, totorių, kirkizų ir kitų tautų pulkus. Tačiau nuo to jau seniai bolševikai atsisakė, nes tautines kariuomenes dalys jiems pasirodė ne tik neištikimos, buvo net pavojingos. Vieton jų bolševikai suorganizavo tautiškai mišrius pulkus. Geriausiu to įrodymu buvo į Lietuvą atvykę raudonosios kariuomenes pulkai, kuriuose buvo greta rusų, ukrainiečių ir gudų daug kaukaziečių, mongolų ir kitų tautų atstovų.

Todėl buvo neįtikėtina, kad Baltijos respublikose bolševikai atsisakytų nuo mišrios kariuomenės principo ir čia visam laikui paliktų tautinius lietuvių, latvių ir estų korpus. O jei tuo tarpu tokie korpai paliekami, tai į juos tenka žiūrėti, kaip į laikiną išimtį bendroje visos raudonosios armijos komplektavimo sistemoje. Jei tokia išimtis yra daroma, tai ji daroma ne todėi, kad tai ypatingas paties Stalino palankumas lietuviams, kad tai jo ypatinga malonė, bet taip elgtis, matyti, diktuoja pati gyvenimo realybė. Ji reikalavo elgtis su ginkluotąja pavergtosios tautos pajėga ypatingai atsargiai, nes iš karto pradėjus daryti dar griežtesnius sprendimus, galima buvo susilaukti per griežto reagavimo ir daug nepageidaujamo triukšmo. Juk bolševikams buvo žinomos karių masių opozicinės nuotaikos , todėl, kol tos masės dar buvo ginkluotos, su jomis buvo elgiamasi kiek atsargiau, negu su civiliais gyventojais. Bet labai aišku buvo, kad taip ilgai negalės būti, kad tai yra tik laikinas reiškinys. Net vieno kito vyresniojo rusų vado lūpose, kaip yla iš maišo,

retkarčiais ištrūkdavo mintis, kad su tokia būkle bolševikų kariuomenės vadovybė galinti sutikti, na, gal tik vienerius metus.

Vykdant liaudies kariuomenės performavimą į lietuvių korpą, buvo daug melo, klastos ir apgaulės reiškinių. Buvo apgaudinėjami ne tik lietuviai kariai, bet net Lietuvos komunistai, politiniai vadovai. Pav., rugp. mėn. pabaigoje buvo atsiųsti trys vyresnieji karo komisarai — Cariov, Kovalionok ir Prodeus. Oficialiam kariuomenės įsakyme buvo pažymėta, ir patys šie asmenys visur ir visiems aiškino, kad jie esą atsiųsti padėti Lietuvos liaudies karuomenei persitvarkyti. Šios kariuomenės vyresniems vadams, net pačiam iš Maskvos atvykusiam liaudies kariuomenės vadui ir politiniams vadovams lietuviams, atrodė, kad visa liaudies kariuomenė su visais savo vadais ir savo poltitiniais vadovais ir sudarys lietuvių korpą. Tačiau labai greit paaiškėjo, kad Cariov, Kovalionok ir Prodeus yra paskirti nuolatiniais vyresniaisiais komisarais korpe, o rugsėjo 8 dieną atvyko iš Maskvos pirmoji politinių vadovų rusų partija, kurie užėmė politinių vadovų lietuvių vietas, o lietuvius pradėjo iš kariuomenės atleidinėti. Tas pats buvo ir su karininkais: SSSR gynimo liaudies komisaras Timošenko užtikrino d. gen. Vitkauskui Maskvoje, kad visi liaudies kariuomenės karininkai gausią tinkamus paskyrimus ir iš kariuomenės nebūsią paleisti, o tuo tarpu ypatingosios Pabaltijo karo apygardos karo taryba darė visiškai priešingai. Timošenko pats įsakė pateikti lietuvių karininkų-kandidatų vadų padėjėjų vietoms užimti lietuvių korpe sąrašą, o ta pati karo taryba Rygoje tuos kandidatus tuoj paleido iš kariuomenės.

Pats lietuvių korpo organizavimo darbas ėjo labai sunkiai.

Korpo organizacija ir dislokacija

Naujasis 29-asis teritorinis šaulių korpas turėjo susidėti iš dviejų divizijų. Kadangi buvusi Lietuvos

liaudies kariuomene turėjo tris pėstininkų divizijas, todėl buvo nutarta iš mūsų I-osios divizijos suformuoti 179-ąją diviziją, iš II-sios divizijos—184-ąją diviziją, o III-čiąją liaudies kariuomenes diviziją suskirstyti tarp abiejų naujų formuojamų divizijų.

Iš buvusių trijų kavalerijos pulkų turėjo likti, tik vienas.

Iš buvusios stiprios Lietuvos aviacijos korpe turėjo likti tik viena eskadrile.

Į naujo korpo sudėtį įėjo tokios kariuomenes dalys:

I. Korpo štabas.
II. Korpo dalys:
615-as korpo artileriljos pulkas.
Korpo ryšių batalionas.
Korpo pionierių batalionas
Korpo priešlėktuvinės artilerijos grupė (divizionas).
Korpo aviacijos eskadrilė.
26-as kavalerijos pulkas (1941. IV buvo išformuotas).
III. 179-oji šaulių divizija:
Divizijos štabas.
215-as šaulių pulkas.
234-as šaulių pulkas.
259-as šaulių pulkas.
618-as lengvosios artilerijos pulkas.
719-as gaubicų artilerijos pulkas.
Ryšių batalionas.
Pionierių batalionas,
Priešlėktuvines artilerijos divizionas.
Prieštankinis divizionas.
Žvalgomasis batalionas,
IV. 184-oji šaulių divizija:
262-as šaulių pulkas.
294-as šaulių pulkas.
297-as šaulių pulkas.
616-as lengvosios artilerijos pulkas.
617-as gaubicų artilerijos pulkas.
Ryšių batalionas.
Pionierių batalionas.
Priešlėktuvinės artilerijos divizionas,
Prieštankinis divizionas.
Žvalgomasis batalionas.

Visas šias dalis sugrūdo į rytinį Lietuvos pakraštį, į Vilnių ir jo apylinkes. Atrodė, jei Lietuvos siena būtų buvusi dar toliau į rytus, tai visi lietuvių pulkai taip pat turėtų dar toliau rytuose gyventi. Vilniuje ir kituose Vilniaus krašto miesteliuose lietuvių pulkams teko pačios blogiausios kareivinės arba kitos sekvestruotos pačios blogiausios būstinės, nes visos geriausios ir bent kiek patogesnės būstinės buvo užimtos pačių rusų pulkų. Išimtis buvo padaryta vienam pės-

tininkų pulkui, vienam artilerijos pulkui, kavalerijos pulkui ir aviacijos eskadrilei, kurie buvo patalpinti Rokiškyje, Kupiškyje, Kaune ir Ukmergėje. Bet tai buvo padaryta tik todėl, kad Vilniuje ir jo apylinkėse daugiau vietų tikrai nebebuvo. Kaune stovėjo lietuvių kavalerijos pulkas tik iki 1941 metų balandžio mėnesio, o vėliau ir Kaune lietuvių kariuomenės visai nebeliko.

Kyla klausimas, kodėl buvo taip padaryta. Gal dėl kareivinių ar būstinių stokos? Ne. Tai buvo labai didelio nepasitikėjimo lietuviais reiškinys. Bolševikai labai gerai žinojo, kad lietuviai jų neapkenčia ir kad jie su didele viltimi žiūri į vakarus ir laukia iš ten išgelbėjimo. Be to, bolševikai juk žinojo, kad karas tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos neišvengiamas. Tad aišku, kad labai neištikimą elementą jie stengėsi, kiek galėdami, siųsti toliau nuo Vokietijos-Lietuvos pasienio, toliau į rytus. O tarp neištikimųjų 29-ojo teritorinio šaulių korpo pulkų ir Vokietijos-Lietuvos sienos buvo išdėstytos stiprios raudonosios armijos pajėgos, kad lietuvių pulkai negalėtų pro tas užtvaras prasimušti *į* vakarus.

Štai kodėl bolševikų kariuomenės vadovybei buvo priimtina tik tokia 29-ojo teritorinio šaulių korpo dislokacija:

Vilniuje: 29-ojo korpo štabas, 179-osios divizijos štabas, 184-osios divizijos štabas, 234-as pėst. pulkas, 259-as pėst. pulkas, 294-as pėst. pulkas, 297-as pėst. pulkas, 615-as artilerijos pulkas, 29-ojo korpo, 179-osios divizijos ir 184-osios divizijos antrinės dalys.

Trakuose: 262-as pėstininkų pulkas.

Pabradėje: 616-as artilerijos pulkas.

Nemenčinėje: 619-o artilerijos pulko divizionas.

Lentvary: 617-as artilerijos pulkas.

Švenčionėliuose: 619-as artilerijos pulkas.

Rokišky: 215-as pėstininkų pulkas.

Obeliuose: 215-o pėst. pulko batalionas.

Kupišky: 618-as artilerijos pulkas.

Ukmergėje: korpo aviacijos eskadrilė.

Kaune (iki 1941 m. balandžio mėnesio). 26-as kavalerijos pulkas.

Be to, reikia pabrėžti, kad iš buvusių Lietuvos kariuomenės karo mokyklos ir aukštosios karo mokyklos buvo suformuota Vilniaus pėstininkų karo mokykla, kurioje buvo vienas rusų ir vienas lietuvių batalionai.

Atskirų kariuomenės dalių vadais iš pradžių buvo paskirti lietuviai karininkai. Vėliau kai kurie vadai buvo keičiami, kol pagaliau 1941 m. pvasarį beveik visų dalių vadai lietuviai buvo pašalinti ir į jų vietas paskirti rusai.

Pirmais vadais buvo:

29-ojo ter. šaulių korpo vadu — d. gen. *Vitkauskas.*

Korpo komisaru — brigados komisaras *A. V. Cariov.*

Korpo vado padėjėju — b. gen. *Baltušis-Žemaitis.* Jis greit buvo iš tos vietos atleistas, o į jo vietą buvo paskirtas rusas gen. majoras *Rozanov.*

Korpo štabo viršininku — b. gen. Jonas *Černius.*

Korpo artilerijos viršininku — b. gen. Vincas *Šilys.*

179. Š. Divizijos vadu — d. gen. Stasys *Pundzevičius.* 1940 m. gruodžio 16 d. jis buvo iš pareigų atleistas ir paleistas į atsargą, o į jo vietą divizijos vadu buvo paskirtas b. gen. Albinas *Čepas.*

179. Š. D. komisaru — pulko komisaras M. S. *Kovalionok.*

179. Š. D. štabo viršininku — gen. št. plk. Leonas *Gustaitis.*

179. Š. D. artilerijos viršininku — b gen. Jonas *Juodišius.*

234-o šaulių pulko vadu—b. gen. Albinas *Čepas,* vėliau plk. Leonas *Rajeckas.*

215. Š. P. vadu — plk. Antanas *Šurkus.*

259 " " — g. št. plk. ltn. Antanas *Špokevičius.*

179. Š. D. art. pulko (618) vadu—mjr. Antanas *Dapkus.*

179. Š. D. gaubicų art. pulko (619) vadu—pik. ltn. Adomas *Jonavičius.*

179. " žvalgomojo bataliono vadu — plk. ltn. Ignas *Viršila.*

179. " ryšių b-no vadu — mjr. Antanas *Svičiulis*.

179. " pionierių b-no vadu — plk. ltn. Albertas *Gaidys*.

179. " prieštankinio diviziono vadu — mjr. Leonardas *Jurkšas*.

179. " priešlėktuvinės artilerijos diviziono vadu—plk. ltn. Juozas *Lavinskas*.

184-osios šaulių divizijos vadu — b. gen. Vladas *Karvelis*.

184-osios Š. D. komisaru — vyresnysis bataliono komisaras D. J. *Prodeus*.

184-osios š. D. štabo viršininku — gen. št. plk. *Kiršinąs*.

184-osios Š. D. artilerijos viršininku — gen. št. plk. Leonas *Rubšys*.

262-o Š. Pulko vadu — gen. št. plk. ltn. Juozas *Listopadskis*.

294-o Š. P. vadu — gen. št. plk. Antanas *Breimelis*.

297-o Š. P. vadu — gen. št. plk. Adolfas *TJrbšas*.

184-osios Š. D. artilerijos pulko (616) vadu — mjr. Vladas *Pioravičius*.

184-osios Š. D. gaubicų pulko vadu (617) — plk. Alfonsas *Šklėrius*.

184 " " žvalgomojo bataliono vadu — plk. ltn. Vincas *Sakalas*.

184 " " ryšių b-no vadu — mjr. Jonas *Juozaitis*.

184 " " pionierių b-no vadu — mjr. Juozas *Sakalauskas*.

184 " " prieštankinio diviziono vadu — mjr. Jonas *Naras*.

184 " " priešlėktuvinės artilerijos diviziono vadu — mjr. Benius *Zavadskis*.

26-ojo kavalerijos pulko vadu — plk. ltn. *Gudelis*.

Korpo artilerijos pulko (615) vadu — plk. Vladas *Sidzikauskas*.

Korpo artilerijos štabo viršininku — plk. ltn. Kazys *Abaras*.

Korpo aviacijos eskadrilės vadu — mjr. *Kovas* (Kopukovas).

Korpo ryšių bataliono vadu—gen. št. plk. ltn. Jonas *Šepetys*.

Korpo pionierių bataliono vadu—pik. ltn. Viktoras *Kundrotas*.

Korpo priešlėktuvinės artilerijos diviziono vadu — gen. št. plk. Antanas *Sidabras*.

Liaudies kariuomenes perorganizavimas į 29-jį šaulių teritorinį korpą ejo ląbai nesklandžiai ir sunkiai. Ne todėl, ikad lietuviai karininkai būtų silpni ir nemo-

ketų to darbo atlikti, bet todėl, kad labai trukdė patys rusai. Korpo vadovybė turėjo dvigubą priklausomybę: ji turėjo klausyti XI-osios armijos (štabas buvo Kaune, buv. prekybos ir pramonės rūmuose) įsakymų, nes lietuvių korpas buvo priskirtas prie tos armijos; be to, korpas gaudavo daug, net smulkmenas liečiančių, įsakymų betarpiškai iš Rygos, iš ypatingosios Pabaltijo karo apygardos (PRIBOVO—Pribaltijskij osobyj vojennyj okrug). Na, ir pagaliau pačiame Vilniuje su savo nurodymais ir patarimais komplikuodavo korpo tvarkymosi darbą dar Vilniuje stovėjęs 3-čias rusų korpas . Iš apygardos ir iš armijos siunčiami įsakymai labai dažnai būdavo griežtai priešingi vieni kitiems. Už netinkamą įsakymų vykdymą iš visų pusių buvo grasinama griežtomis pabaudomis. Daug įsakymų buvo stachanoviškų ir neįvykdomų. Pav., ateidavo griežtas įsakymas iš Rygos, reikalaująs iki rugsėjo 30 dienos 12 val. atsiųsti į Rygą 3 egz. rusų kalba surašytą visose korpo dalyse esančio karo technikos turto labai smulkų aprašymą. Korpo štabe įsakymas gaunamas tą pačią rugsėjo 30 dieną 16 val. Įsakymas aiškiai pavėluotas. Be to, jam įvykdyti reikia mažiausiai keleto dienų. Panašios rūšies ir net dar blogesnių, visai neįvykdomų ir pavėluotų įsakymų labai daug. Mūsų karininkai, pripratinti griežtai vykdyti tikslius įsakymus iš pradžių daug nervindavosi, karščiuodavosi, prakaituodavo. Dar daugiau juos pykindavo, kada pačiame darbo įkarštyje ateidavo naujas pranešimas, kad pradėtas jau vykdyti įsakymas atmainomas. Vadinasi, visas darbas eina niekais. Ypatingai daug nervindavosi dėl tokių įsakymų mūsų štabų pareigūnai, kurie buvo užversti neįvykdomais įsakymais ir iš visur plaukiančiais reikalavimais neįmanomi staigiai suteikti įvairių įvairiausių žinių. Dėl neįvykdomų ir prieštaraujančių įsakymų kariai kreipdavosi su nusiskundimais į savo viršininkus. Šie patys nieko negalėdami pasakyti, siųsdavo savo valdinius pas komisarus ir politinius vadovus. Komisarų paaiškinimai ir reagavimai būdavo labai paprasti: "Jūs, draugai, dar nemokate dirbti,

reikia dirbti stachanoviškai. Įsakymai turi būti labai griežtai vykdomi, už jų neįvykdymą gresia tokios ir tokios bausmes ir t.t." Niekur negaudami paramos ir protingo patarimo, lietuviai kariai pamate, kad geriau tų patarimų ne nebeieškoti. Sąžiningų darbininkų stropumas ir jautrumas atslūgo, ir jie pradėjo labai ramiai Skubius įsakymus vykdyti, visai neskubėdami daug kur dirbo tik dėl komisarų akių, o kai kurių neįvykdomų įsakymų pradėjo visai nevykdyti. Ir buvo gerai. Tai buvo pirmieji bolševikų pamokų vaisiai. Kaip elgėsi mokytojai, taip elgėsi ir mokiniai. Bolševikų kariuomenės nelaimei reikia pasakyti, kad priešta raujančių ir neįvykdomų įsakymų pasitaikydavo i operatyvinėje bei aprūpinimo srityje. Be daugelio kitų tai buvo viena iš priežaščių, privedusių bolševikų kariuomenę prie didelių pralaimėjimų karo laukuose. Susidūrus vokiškam organizuotumui su bolševikišku neorganizuotumu, pirmojo laimėjimas buvo užtikrintas.

Dėl didelio pačių rusų neorganizuotumo, dėl didelio nepasitikėjimo ir nuolatinio politinio ir tautinio konflikto tarp lietuvių ir rusų, dėl lietuvių atsparumo ir priešinimosi bolševikams, dėl komunistų teroro ir dėl daugelio kitų priežasčių 29-ojo teritorinio šaulių korpo formavimas ir tvarkymas užtruko nenormališkai ilgai, ir net po dešimties su viršum mėnesių tvarkymosi karo audra užklupo korpą visai ne tokį, kokį norėjo jį matyti Lietuvos okupantai bolševikai.

Vyriausioji Krašto Apsaugos Ministerijos Likvidacinė Komisija

1940 m. rugpiūčio 27 d. LTSR Liaudies komisarų taryba nutarė:

"1. Ryšium su Lietuvos kariuomenes performavimu į raudonosios armijos Lietuvių korpą — Krašto Apsaugos Ministeriją likviduoti ir tam tikslui sudaryti vyriausiąją likvidacinę komisiją šios sudėties: pirmininkas d. gen. Vitkauskas, nariai — b. gen. Čepas ir raudonosios armijos atstovas gen. mjr. Šliomin.

2. Administraciniu, ūkiniu, sąmatos vykdymo ir jų pačių atlyginimo atžvilgiu d. gen. Vitkauskui ir b. gen. Čepui palikti tas pačias teises, kurias jie turėjo anksčiau: pirmajam — kaip Krašto Apsaugos Ministeriui, antrajam — kaip Krašto Apsaugos Viceministeriui.

LTSR liaudies komisarų tarybos pirmininkas
Gedvilą,

Reikalų vedėjas — *Bauža".*

Kadangi formuojamas 29-asis korpas iki 1940 metų pabaigos turėjo būti išlaikomas Lietuvos iždo lėšomis ir visą aprūpinimą turėjo gauti iš Lietuvos tiekimo įstaigų, todėl vyriausiajai K. A. M. likvidacinei komisijai buvo uždėtas dvigubas darbas: ji turėjo visas buv. K. A. M. dalis ir įstaigas likviduoti ir tuo pačiu laiku ji turėjo vadovauti korpo tiekimui ir aprūpinimui iki 1941 m. sausio 1 d. Šiam tikslui jai buvo paskirta K. A. M. Tiekimų Valdyba su atitinkamomis įstaigomis.

Komisijos darbas ėjo labai nesklandžiai, nes visi komisijos nariai buvo labai užimti kitais darbais. Komisijos pirmininkas d. gen. Vitkauskas beveik negalėjo atsipalaiduoti nuo nesklandžiai ir sunkiai einančio korpo formavimo darbo ir visą laiką dirbo Vilniuje, tuo tarpu likvidacinė komisija turėjo dirbti Kaune, nes čia buvo likusios Tiekimų Valdybos įstaigos, čia buvo visi liaudies komisariatai, valstybės kontrolė ir iždas, su kuriais likvidacinei komisijai kiekvieną dieną tekdavo turėti įvairių reikalų. Taip pat buvo užimtas ir b. gen. Čepas, formavęs 234-ąjį šaulių pulką Vilniuje. Gen. mjr. Šliomin, XI-os rusų armijos štabo viršininkas, nors gyveno Kaune, bet jį, apskritai, labai sunku būdavo surasti bei su juo pakalbėti. Todėl visa ši komisija oficialiam posėdžiui nė vieno karto nebuvo susirinkusi. Bendrus nurodymus likviduoti paskelbė tik jos pirmininkas ir Tiekimų Valdyba.

Vyr. Likvidacinės Komisijos darbas kasdien vis labiau sunkėjo, nes Tiekimo Valdybos įstaigų kari-

ninkai gaudavo naujus paskyrimus korpe ir turėjo į ten keltis. Todėl prityrusių karininkų skaičius nuolat mažėjo; rusų karines įstaigos neapgalvotais reikalavimais ir įsakymais likvidacijos darbą trukdė; daug kur karinis turtas rusų karių buvo gadinamas, o kai kur jis ir žūdavo; rusų atsakingi pareigūnai kai kur perimdavo net atskiras įstaigas ir sandėlius nenorėdami duoti ne tik formalių perdavimo-priemimo aktų, bet dažnai nesutikdami duoti net paprasčiausių pažymėjimų, kad turtą jie yra paėmę.

Tokiems nesklandumams likvidaciniame darbe vykstant, ir d. gen. Vitkauskui negalint iš Vilniaus pasitraukti ir likvidaciniam darbui vadovauti, iš Vilniaus į Kauną buvo atsiųstas d. gen. St. Raštikis, kuriam bolševikai nedavė jokios vietos lietuvių korpe, ir kurio dar nebuvo paleidę į atsargą. Kaune rugsėjo 26 dieną jis buvo paskirtas K. A. M. Vyriausios Likvidacinės Komisijos pirmininko pavaduotoju, leidžiant jam veikti komisijos pirmininkui suteiktų teisių ribose. D. gen. Raštikiui prašant, komisija buvo papildyta dar trimis nariais: plk. Leonu Rajecku, plk. ltn. Antanu Urbeliu ir valstybės kontrolės liaudies komisariato atstovu.

Naujam pavaduotojui pasisekė tik vieną kartą Kaune, Miško g. 18 nr. sušaukti beveik visos vyriausybės likvidacinės komisijos posėdį, kuriame dalyvavo d. gen. Vitkauską pavadavęs b. gen. Baltušis Žemaitis, 1. e. kariuomenės tiekimų v-ko p. b. gen. inž. Barzda-Bradauskas, valstybės kontrolės liaudies komisariato atstovas inž. Mašiotas, ir komisijos nariai: gen. mjr. šliomin, div. gen. Raštikis, plk. Rajeckas ir plk. ltn. Urbelis. Posėdyje nebuvo tik vieno komisijos nario, b. gen. Čepo. Daugiau tokių posėdžių negalima buvo sukviesti, todėl visus likvidacinius klausimus tekdavo spręsti d. gen. Raštikiui, b. gen. Barzdai-Bradauskui, plk. Rajeckui ir plk. ltn. Urbeliui.

Likvidacinės komisijos nariams lietuviams didžiausias rūpestis buvo — kiek galima daugiau valdi-

nio turto apsaugoti nuo žuvimo, sunaikinimo ir gedimo, ir padėti pulkų vadams ir įstaigų viršininkams atsiskaityti ir tiek, kiek sąlygos leido, suprasti ir palengvinti kariuomenes dalių bei įstaigų likvidaciją ir atsiskaitymą ir sumažinti arba bent sušvelninti vadų bei viršininkų atsakomybę už trūkumus, kurie įvykdavo ne dėl jų kaltės, bet dėl kurių tekdavo nuolat girdėti griežtų įspėjimų, o retkarčiais net ir grasinimų iš valstybės kontrolės liaudies komisariato. Buvo noras savo lietuvių korpą aprūpinti net didesniu turtu, negu jam priklausė, o kitą jam nereikalingą turtą perduoti kitiems liaudies komisariatams, kad bent tuo būdu tas turtas liktų Lietuvoje. Tačiau tai buvo sunkus ir dažniausiai neįvykdomas noras, nes labai daug turto imdavo raudonoji armija savo žinion ir jį išveždavo iš Lietuvos. Taip buvo su kai kuriais sandėliais, su dirbtuvėmis, su karo aviacijos, karo technikos ir iš dalies su ginklavimo, intendantūros, topografijos, archyvų ir kt. turtu.

Visą likvidacijos darbą galima būtų buvę atlikti daug sklandžiau ir tvarkingiau, jei rusai 'netrukdytų, ir jei būtų pavedę tą darbą atlikti patiems lietuviams. Likvidacinė komisija davė panašių siūlymų, tačiau iš to nieko neišėjo. Iš PRIBOVO ir iš XI-os armijos nuolat ėjo neįvykdomi, pavėluoti, stachanoviški ir prieštaraują įsakymai ir nurodymai. Mūsų intendantūros pareigūnus ypatingai nervindavo XI-os armijos tiekimų viršininkas plk. Svita, kuris nuolat siųsdavo tokius keistus, nesuprantamus, nelogiškus įsakymus, jog atrodė, kad šis žmogus tik tam į armijos štabą ir pasodintas, kad paprasčiausius dalykus komplikuotų ir aiškius reikalus darytų neįvykdomais, kad pas jį besilankantį mūsų intendantą dažnai ne tik vestų iš kantrybės, bet net koliotų, grasintų ar net terorizuotų, ir tik jokiu būdu ne tam, kad protingai patartų ir padėtų.

Daug netvarkos turėjo rusai ir transporto srity. Buvo atsitikimų, kada, rodosi, šeši karinio turto pri-

krauti vagonai iš Kauno į Vilnių buvo vežami savaitę su viršum, buvo paklydę ne tik Radvilišky, bet net Rokišky, o adresato vis tiek nepasiekė, nes iš Vilniaus buvo grąžinti atgal į Kauną. O tai buvo skubus ir terminuotas karinis transportas.

Buvo ir turto pasisavinimų, pav., iš mūsų naujų kovos lėktuvų, pačių rusų saugomų Palangos aerodrome, buvo dingę laikrodžiai. Net vienas divizijos komisaras labai rimtai kreipėsi į vyriausios likvidacines komisijos pirmininką, prašydamas automobilių likvidaciją tvarkyti taip, kad liktų vienas geresnis lengvas automobilis, kurį galėtų jis gauti ne kaip valdinį, bet savo nusavybę. Tai buvo ne politine provokacija, nukreipta prieš komisijos pirmininką, bet tikras noras gauti sau auto mašiną. Žinoma, iš to nieko neišėjo, nes prašytojui buvo trumpai ir atvirai pasakyta, kad pas mus taip nedaroma.

Likvidacinei komisijai pasisekė gauti valstybes kontroles liaudies komisariato sutikimą raštu — kariuomenes dalyse ir įstaigose buvusius kryžius ir religinius paveikslus perduoti artimiausioms bažnyčioms be atlyginimo. Vėliau buvo mėginta taip pat padaryti ir su maldaknygėmis "Karys katalikas", kurių buvo gan didelė atsarga. Tačiau šiuo reikalu buvo gautas atsakymas — maldaknyges ir kitas religinio turinio knygas nuvežti į popieriaus fabriko katilą Petrašiūnuose. Žinoma, taip nebuvo padaryta, ir bent dalis tų knygų buvo išgelbėta.

Vyriausioji likvidacinė komisija tvarkingai baigti savo darbą negailėjo. Iš jos buvo atimti beveik visi darbininkai, keletą kartų ji būdavo mėtoma iš vieno buto į kitą, iš jos buvo atimtos susisiekimo priemonės ir pagaliau visai netikėtai buvo įsakyta ir jai pačiai likviduotis, nors likvidacijos ir atskaitomybės darbai dar nebuvo ir negalėjo būti baigti.

Spalių mėn. buvo išleistas įsakymas Nr. 018, reikalaująs stachanovišku tempu — per tris dienas, t. y. iki spalių 27 d., visus darbus baigti. Štai tas įsakymas:

29 Š. T. Korpui ir buv. Lietuvos liaudies kariuomenes junginiams, dalims ir įstaigoms įsakymas Nr. 018.

Vilnius, 1940 m. spalių mėn. 24 d.

Pasiremdamas PRIBOVO slaptu įsakymu Nr. OM/00590, 1940 m. spalių mėn. 17 d., įsakau:

1. Iki š. m. spalių mėn. 27 d. išformuoti buv. Lietuvos liaudies kariuomenės visas atskiras dalis, sandėlius, dirbtuves, ligonines, įstaigas, neetatines komandas ir kitus organizacinius vienetus, kurie neįėjo į 29 Š. T. korpo sudėtį.

2. Neišformuojamos ir paliekamos iki atskiro įsakymo toliau veikti šios įstaigos:

a) Dujokaukių dirbtuvė Linkaičiuose,

b) Artilerijos sandėliai ir artilerijos dirbtuvės Kaune,

c) Intendantūros sandėlis Kaune,

d) Artilerijos dirbtuvės Linkaičiuose.

3. Betarpiška likvidacijos priežiūra ir vadovavimas pavestas XI. armijos štabo viršininkui.

4. Visą asmeninę sudėtį, o taip pat transportą, medžiaginę dalį, ginklavimą ir kitą išformuojamų dalių ir įstaigų turtą panaudoti 29. Š. T. korpo dalių ir įstaigų komplektavimui.

5. Iki š. m. spalių mėn. 27 d. atleisti iš likvidacinių komisijų (likv. dalių ir įstaigų) visus civilius tarnautojus ir liktinius puskarininkius, neįėjusius į korpo sudėtį.

Karinių viršininkų įstaigų, civilinių tarnautojų ir puskarininkių šis įsakymas neliečia.

6. Vsi turintieji PRIBOVO paskyrimus vadai ir viršininkai atlyginimą gauna savo dalyse ir įstaigose.

Nepaskirti PRIBOVO įsakymais vadai ir viršininkai atlyginami iš tų korpo dalių ir įstaigų, prie kurių jie priskiriami.

7. Kariuomenės dalių ir įstaigų išformavimą vykdyti komisijoms, vadovaujant išformuojamos dalies ar įstaigos vadui ar viršininkui, ir dalyvaujant atstovams iš XI. armijos dalių. Atstovo nebuvimas nenutraukia likvidacijos darbo. Komisijos sudaro 3 egzemplioriuose nuodugnius aktus kiekvienai išformuojamai daliai ar įstaigai atskirai.

Prie aktų turi būti pridėti rusų kalba smulkūs nuorašai kiekvieno turto rūšiai atskirai. Aktus pristatyti korpo štabui iki š. m. spalių mėn. 26 dienos. (Neįvykdomas įsakymas! St. R.).

8. Likęs nepanaudotas korpo komplektavimui ginklavimo ir kitoks turtas turi būti sutelktas centriniuose arba tų dalių sandėliuose, į kurias išformuojamos dalys įsiliejo. Turtas pasilieka korpo dalių vadų ir įstaigų viršininkų atsakomybėje.

Dėl turto sutelkimo kilusius neaiškumus sprendžia korpo tiekimo viršininkas.

9. Buv. karo butų valdybos pradėti vykdyti statybos ir remonto darbai perimami ir tęsiami atitinkamų dalių vadų divizijų vadų kontrolėje.

10. Dėl buv. Lietuvos liaudies kariuomenės aviacijos turto tvarkymo nurodymai bus duoti atskirai.

Laikotarpiui nuo 1940 m. spalių mėn. 28 d. iki 1941 m. sausio mėn. 1 d. kreditų valdymas, skirtų 29. S. T. korpo, neįeinančioms į korpą ir likviduojamoms buv. liaudies kariuomenės dalims, įstaigoms bei įmonėms aprūpinti, *ryšium su K. A. M. vyriausios likvidacinės komisijos likvidavimu,* pavedamas 29 Š. T. korpo vadui

L. e. Korpo vado p. ir už K. A. M. vyr. likvidacinės komisijos pirmininką
B. gen. *Žemaitis*

* *E Korpo komisaro p*

Brigados komisaras
Cariov

E. Korpo Štabo viršininko p.
B. gen. *Černius"*

Iš vyriausios likvidacines komisijos buvo pareikalauta išleisti paskutinį įsakymą. Jai nieko kito neliko, kaip tą reikalavimą įvykdyti. Tas paskutinis įsakymas šitaip skambėjo:

"Krašto Apsaugos Ministerijos Vyriausios Likvidacinės Komisijos Pirmininko Įsakymas Nr. 29.

Kaunas, 1940 m. spalių mėn. 27 d.

Bendrieji nurodymai

§ 1

Visas Krašto Apsaugos Ministerijos ir Lietuvos Liaudies Kariuomenės dalis, įstaigas ir įmonės, išskyrus įmonės, paskelbtas 28 Š. T. Korpo š. m. slaptame įsakyme Nr. 018 p. 2, laikyti nuo š. m. spalių mėn. 28 d. išformuotas ir turtas perduotas RKKA dalims.

Pagrindas: LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940. VIII. 30 d. nutarimas ir PRIBOVO š. m. įsakymas Nr. QM/00590.

§ 2

Liktinius puskarininkius ir civilius tarnautojus, nepaskirtus arba nepriskirtus į 29. Š. T. Korpo dalis bei kitas naujai su-

formuotas dalis (įstaigas), nuo š. m. spalių mėn. 28 d. iš tarnybos atleisti.

§ 3

Ryšium su Kariuomenes Tiekimų Valdybos išformavimu, Kariuomenes Tiekimų Viršininko teisės nuo 1940 m. spalių mėn. 28 d. pereina 29. S. T. Korpo Tiekimų Viršininkui.

§ 4

Visi Liaudies Kariuomenes dalių bei įstaigų karininkai, neturintieji paskyrimo, bet neatleisti iš kariuomenės, nuo š. m. spalių mėn. 28 d. lieka 29. Š. T. vadovybės valdžioje.

§ 5

Išformuoti kariuomenes dalių ir įstaigų galutinį atsiskaitymą tvarkys 29. Š. T. Korpo Štabas.

§ 6

Krašto Apsaugos Ministerijos Vyriausios Likvidacinės komisijos funkcijos nuo š. m. spalių mėn. 28 d. pereina 29. Š. T. Korpo vadovybei.

§ 7

Krašto Apsaugos Ministerijos Vyriausioji Likvidacinė Komisija nuo š. m. spalių mėn. 28 d. nustoja veikusi.

Div. generolas *St. Raštikis,*
K. A. M. Vyr. Likvidacinės Komisijos
Pirmininko Pavaduotojas,
B. generolas *Barzda-Bradauskas,*
L. e. Kariuomenės Tiekimų Viršininko p.

Tokiu būdu vyriausios likvidacinės komisijos nebaigtas darbas turėjo būti baigtas.

Kalbant apie Lietuvos kariuomenės likvidaciją, tenka bent keliais žodžiais paminėti Krašto Apsaugos Ministerijos valdžioje buvusios Šaulių Sąjungos likvidaciją, kuri komunistų reikalavimu vyko daug žiauriau ir ypatingai greit. Jau pats Šaulių Sąjungos nuginklavimas vyko nenormaliu stachanovišku tempu ir todėl netvarkingai. Kad tai buvo labai jautrus klausimas bolševikams, rodo tas didelis susirūpinimas, kuris tuo reikalu buvo jaučiamas SSSR atstovybėje Kaune. SSSR Aukš. Tarybos įgaliotinis Dekanozovas tada net po keletą kartų per dieną skambindavo į Kariuomenės Štabą, klausdamas, ar jau visi šau-

liai nuginkluoti. Daug skambinta buvo iš Sovietų atstovybes ir į pačią Šaulių Sąjungą. Buvo prieita net iki to, kad buvo pareikalauta net kas kėlias valandas pranešinėti į Sovietų atstovybę, kiek ginklų šauliai jau yra grąžinę ir kiek dar ne.

Šaulių Sąjungai likviduoti buvo paskirta visai atskira likvidacinė komisija.

Krašto apsaugos ministerio nutarimu Šaulių Sąjungos visuomeninis turtas buvo šitaip paskirstytas:

1. Visos bibliotekos su knygomis ir įrengimais buvo perduotos Švietimo Ministerijai (Švietimo Liaudies Komisariatui).

2. Įvairūs visuomenės suaukotomis lėšomis įsigyti muzikos instrumentai, gaidos ir kt. turtas, susijęs su orkestrų ir chorų mokymu; įvairus šaulių teatrų turtas, dekoracijos, kostiumai ir kt., o taip pat įvairus virtuvių turtas ir įvairi šaulių uniforminė medžiaga buvo perduota profesinėms sąjungoms.

3. Visuomenės lėšomis pirkti bei įsigyti sporto įrankiai, palapinės ir kitas turizmo sportui tinkąs turtas, o taip pat ir sanitarinis turtas buvo atiduoti komunistinio jaunimo sąjungai.

4. Visuomenės lėšomis įsigytas įvairus inventorius ir raštinės reikmenys atiduoti Lietuvos komunistų partijai.

Šaulių Sąjungą likvidavus, Lietuvos komunistų partijos oficiozas **Tiesa** (Nr. 25) rašė:

"Šis ginkluotas reakcijos ir smetonizmo lizdas, įpratęs dangstytis patriotine skraiste, negalėjo būti paliktas, nes jo buvimas anksčiau ar vėliau galėjo tapti grėsmingu liaudies saugumui. Šaulių Sąjungos uždarymas yra nuoseklus liaudies vyriausybės žygis kovoje su liaudies priešais. Sąjungos uždarymas tačiau nieku būdu nereiškia paskelbimo kovos atskiriems šauliams. Šaulių Sąjungoje buvo nemaža šnipų ir smetonininkų. Jie turi gauti savo atpildą. Bet Šaulių Sąjungoje, kaip matėme, buvo daug dorų žmonių, patekusių į sąjungą per prievartą, ar sumulkintų. Tie žmonės ne tik neturi būti atstumiami, bet jie turi būti kviečiami į darbą, ir jiems turi būti sudaromos visos sąlygos tam darbui".

Tačiau tai buvo tik žodžiai, nes vėlesne bolševikų okupacijos praktika parode, kad vieni iš daugiausia nukentėjusių buvo kaip tik šauliai. Visa tų žmonių kaltė buvo tik ta, kad jie pirmiau priklausė Šaulių Sąjungai.

Rusinimas ir bolševikinimas

Lietuvos komunistų partijos paskirtais politiniais vadovais rusų kariuomenės vadovybė nebuvo patenkinta. Pirmiausia dėl to, kad visi jie nebuvo gavę jokio specialaus politiniams vadovams reikalingo parengimo, daugelis jų iki tol net visai nebuvo tarnavę kariuomenėje. Todėl kariniu atžvilgiu tai buvo visai neparengti žmonės. Priskirti prie kariškai gerai parengtų lietuvių karininkų, jie savo analfabetiškumu karinėje srityje tikrai labai trukdė karinio mokymo ir parengimo darbą. Be to, per juos sunku buvo vykdyti lietuvių korpe rusinimo darbą, o tatai taip pat nesutiko su raudonosios kariuomenės vadovybės užsimojimais ir siekimais. Todėl jau rugsėjo 8 dieną iš SSSR buvo atsiųsta pirmoji partija raudonoje kariuomenėje parengtų politinių vadovų — rusų. Vėliau buvo atsiųsta jų dar daugiau (iš viso jų buvo lietuvių korpe apie 500). Rugsėjo mėnesio 21 d. visai oficiališkai buvo atleisti iš korpo beveik visi politiniai vadovai lietuviai, jų vietas užėmė rusai. Tą dieną buvo išleistas toks įsakymas:

"K. A. M. Vyr. Likvidacinės Komisijos Pirmininko
Įsakymas Nr. 13.

Vilnius, 1940 metų rugsėjo mėn. 21 d.

Rikiuotės sritis

§ 1

Kartu su Smetonos fašistinio režimo panaikinimu ir liaudies demokratinės valdžios įvedimu Lietuvoje būtinai reikėjo pagrindinai sudemokratinti Lietuvos Liaudies Kariuomenė.

Trumpiausiu laiku būtina buvo baigti su žeminančia piliečio garbę lazdos disciplina ir muštrą, reikėjo likviduoti kariuo-

menės nutolimą nuo tautos, išvalyti jos eiles nuo karininkų reakcionierių ir įtraukti visus karius į aktingą šalies visuomeninį-politinį gyvenimą.

Buvo būtina trumpiausiu laiku padaryti kariuomenę tikra ir patikimiausia Lietuvos darbo žmonių reikalų gynėja.

Šis svarbus ir didelis politinis uždavinys daugiausia buvo atliktas tik dėka Lietuvos liaudies kariuomenės politinių vadovų instituto ir jo darbo.

Visi politvadovai, nežiūrint, kad neturėjo reikalingo patyrimo dirbti kariuomenės eilėse, atliko didelį politinės svarbos ir reikšmės darbą perorganizuoti kariuomenę naujais demokratiniais pagrindais ir iš esmės savo uždavinį įvykdė.

Sąryšy su SSSR gynimo liaudies komisaro įsakymu 29. Š. T. korpe politiniam darbui paskirti naujus politinius vadovus, turinčius didelį politinį patyrimą ir teorinį parengimą, žymią dalį buvusių Lietuvos liaudies kariuomenės politinių vadovų reikia iš pareigų atleisti.

Dėl to:

1) Visi buvusios Lietuvos liaudies kariuomenės politiniai vadovai, paimti iš atsargos, išskyrus šio įsakymo 2 § išvardintus, paleidžiami iš RKKA ir perduodami į Lietuvos komunistų partijos centro komitetą. Taip pat paleidžiami iš RKKA ir perduodami į L. K. P. c. k. politvadovai tikrosios karo tarnybos kariai (eiliniai, grandiniai, puskarininkiai), kurie iki š. m. rugpiūčo 30 d. atliko būtinosios karo tarnybos nustatytą laiką ir ligi minėtos dienos turėjo būti iš kariuomenės atleisti į atsargą.

2) Buvę politvadovais eiliniai, grandiniai, puskarininkiai ir karininkai atleidžiami nuo einamų pareigų ir bus panaudojami vadų ir komisarų nuožiūra.

Paleidimą įvykdyti nuo š. m. rugsėjo mėn. 21 d.

§ 2

Žemiau išvardinti politvadovai paliekami 29. Š. T. korpo sudėtyje (seka 47 pavardės, jų tarpe 11 žydų ir rusų).

B. gen. *Čepas,*
L. e. K. A. M. Vyr. Likvidacinės Komisijos
Pirmininko p.,
Buv. K. A. M. Vice-Ministras

Pulko komisaras *Macijauskas*
Buv. Vyr. Liaudies Kariuomenės
Politinis Vadovas".

Atleisti politiniai vadovai lietuviai buvo nepatenkinti. Kai kurie iš jų pirmiau manė, kad lietuvių kor-

pe, kaip, apskritai, Lietuvoje, galima bus įsteigti lietuviškojo komunizmo rojų, bet greit praktikoje įsitikino, kad Maskva su jais visiškai nesiskaito, kad Lietuva greit bus paversta tokia pat SSSR provincija, kaip ir kitos SSSR respublikos, kad šalia bolševikinimo kartu eina ir rusinimo procesas ir kad rusų ir kitų svetimtaučių iš SSSR į Lietuvą plaukia vis daugiau ir gan greitu tempu. Panašių nepasitenkinimų buvo ir kitų senesnių lietuvių komunistų tarpe, net pačiame Lietuvos komunistų partijos centro komitete.

Atvykę į korpą nauji politiniai vadovai rusai, visai nemokėdami lietuvių kalbos, iš pradžių ištisomis dienomis slankiojo po kareivines, po štabus, po dalinių raštines, organizavo kareivinėse Lenino kambarius ir kampelius, puošė kareivius naujais bolševikiniais šūkiais, bičiuliavosi su žydais ir atkakliai ieškojo kontrrevoliucionierių. Dėstyti kareiviams politines pamokas galėjo tik per vertėjus, Skiriamus iš tų pačių karių. Aišku, kad iš tokių pamokų nauda buvo labai menka.

Pats korpo vadas savo slaptame įsaJkyme Nr. 016 spalių 19 dieną, be kitko, sakė:

"Aplankius dalis pastebėta:

... Politinio vadovo aiškinamojo dalyko vertėjas, eilinis kovotojas, vertė labai nedrąsiai, neįtikinamai. Pamokos metu kovotojai nedrausmingai iš vietų užduoda klausimus, nesikreipdami bendra karine tvarka.

Įsakau:

Neatidėliojant įvykdyti mano nurodymus — parinkti kuo tinkamiausius vertėjus, nors tam reikėtų perkelti juos iš dalinio į dalinį, ir organizuoti kuo vertesnes politines pamokas. Vertėjai turi būti iš anksto kiekvienai pamokai kaip reikiant parengti ir patikrinti pagal turinį. .."

Politinės pamokos lietuviams karininkams ir kareiviams politinių vadovų dažniausiai būdavo daromos iš ryto, kol žmonės būdavo dar nepavargę. Karininkams tos pamokos buvo daromos atskirai nuo kareivių.

1941 m. kovo 31 d. prie korpo politinio skyriaus buvo organizuotas nuolatinis vadinamasis propagandos seminaras. Jo vadovais buvo paskirti:

1. Pulko komisaras Danilov,
2. Generolas-majoras Rozanov,
3. Pulko komisaras Macijauskas,
4. Pulkininkas Bartašūnas,
5. 2-jo rango karin. teisininkas Zibrov,
6. Bataliono komisaras Možeiko,
7. " " Lėš
8. " " Tolkevič,
9. Kapitonas Gorbov,
10. Vyr. polit. vadovas Kochanov,
11. " " " Bušmakin,
12. " " " Davidenko,
13. " " " Gudkov,
14. " " " Aleinikov,
15. " " " Kožura,
16. Politinis vadovas Bielousov,
17. " " Ryžich,
18. " " Bogin,
19. " " Redkin,
20. Jaun. polit. vadovas Smolianskij.

Politiniai vadovai, nemokėdami lietuvių kalbos, nežinodami mūsų būdo savybių, papročių, mūsų istorijos, patys būdami labai menko išsilavinimo ir visai nemokėdami suprasti, geriau pažinti, o tuo pačiu ir arčiau prieiti ne tik prie mūsų karininkų, bet ir prie kareivių, ne tik negalėjo karininkų ir kareivių perauklėti, ne tik negalėjo jų užimponuoti Sovietų S-gos pasiekimais ir laimėjimais, ne tik negalėjo jiems įskiepyti "neapykantos bolševikų priešams", bet kaip tik priešingai, — patys pasidarė pajuokos ir dažnai pasityčiojimo objektu ne tik karininkų, bet ir eilinių kareivių tarpe, viešai parodė lietuviams kariams savo menką išsilavinimą, parodė savo santvarkos netinkamumą ir atbaidė lietuvius karius nuo viso to, kas bolševikiška ir rusiška. Vos tik politiniai vadovai pradėdavo aiškinti kariams apie didelius Sovietų Sąjun-

gos laimėjimus, tuojau karių veiduose pasirodydavo pajuokos bei pasityčiojimo šypsena. Paklausdavo politinės pamokos prelegentas, ar nėra neaiškumų, ar viskas suprantama; dažniausiai būdavo atsakoma, kad suprantama, nes visi trokšdavo, kad pamoka greičiau baigtųsi. Sukti politinio vadovo klausimai bei sukta galvosena dažnai sukeldavo tokį pat suktą lietuvių juoką arba dar suktesnę repliką.

Įvairiomis bolševikų švenčių progomis korpo ir divizijų štabai turėdavo leisti įsakymus toms šventėms paminėti. Ne visus tokius įsakymus redaguodavo tie asmenys, kurie juos pasirašydavo, dažnai tuos darbus atlikdavo politiniai skyriai. Žemiau dedamas vienas tokio įsakymo pavyzdys:

Įsakymas Nr. 19

29 Šaulių teritoriniam korpui

1941 m. gegužes mėn. 1 d. Vilnius

Draugai raudonarmiečiai, vadai ir politvadovai!

Šiandien daugiamilijoninės Tarybų Sąjungos tautos ir kapitalistinių šalių darbo žmonių klasė švenčia savo proletarišką šventę — gegužės pirmąją — tarptautinio proletariato jėgų apžvalgos dieną.

Šių metų gegužės 1-os dienos šventė švenčiama įtemptoje tarptautinėje būklėje, kada antrasis imperialistinis karas vis daugiau ir daugiau plėtojasi, įtraukdamas naujus kraštus ir valstybes. Šis karas yra imperialistinių plėšikų išprovokuotas dėl jų pačių interesų — dėl prekybos rinkų, teisės eksploatuoti ir pavergti kitas tautas, ir kuris visu savo sunkumu slegia valstiečius ir darbininkus. Tiktai vienas kraštas pasaulyje— tarptautinio proletariato tėvynė, didžioji Tarybų Sąjunga, vadovaujama Lenino-Stalino partijos, švenčia gegužės 1-osios dienos šventę sąlygose vis augančių visuose frontuose socializmo kūrybos laimėjimų. Mūsų krašte kartą visiems laikams likviduota eksploatacija žmogaus žmogumi ir jos atsiradimo priežastys. Dėka išmintingos Lenino-Stalino politikos ir kapitalistinių elementų likvidavimo pasiekta Tarybų Sąjungos tautų moraline ir politinė vienybė, anksčiau nematyta žmonijos istorijoje. Sovietų krašte jau seniai likviduotas nedarbas, tas baisus dirbančių masių botagas, nuolatinis kapitalistinių šalių pakeleivis. Darbas mūsų šalyje iš gėdingos ir sunkios naštos virto garbės ir heroizmo dalyku. Iš metų į metus auga SSSR dirbančiųjų masių materiali-

nis ir kultūrinis lygis. Tarybų Sąjunga vienintelė pasaulyje darbininkų ir valstiečių valstybė, greitu tempu įgyvendina istoriškus uždavinius, pastatytus XVIII VKP(b) suvažiavimo apie laipsnišką perėjimą iš socializmo į komunizmą.

Sėkmingai vykdomas tretysis Stalino penkmetis — penkmetis tolimesnio ūkinės ir krašto gynybos galybės sustiprinimo mūsų tėvynėje.

Šiais metais pirmą kartą laisvai švenčia gegužės pirmąja dieną išlaisvintos nuo kapitalistų ir dvarininkų jungo Lietuvos, Latvijos, Estijos, Šiaurinės Bukovinos ir Besarabijos tautos. Jos pademonstruos savo pasiektus laimėjimus laike sovietų valdžios egzistavimo, begalinį atsidavimą Lenino-Stalino partijai ir pasiryžimą kovoti už komunizmą.

Draugai! Nežiūrint kapitalistų pastangų įtraukti SSSR į karą, mūsų tarybų valdžia, vadovaujama Lenino-Stalino išmintingos užsienio politikos, garantuoja taikingą ir kūrybinį darbą Tarybų Sąjungos tautoms.

Esant Įtemptai tarptautinei padėčiai, pilnai visokeriopų netikėtinumų, mes turime atminti didžiojo tautų vado drg. Stalino nurodymus, būtent: "Reikia visą mūsų liaudį laikyti mobilizacijos pasirengimo padėtyje, karinio užpuolimo akivaizdoje, kad joks "atsitiktinumas" ir jokie mūsų išorinių priešų "fokusai" negalėtų užklupti mus nepasirengusius".

Mūsų uždavinys — vispusiškai išmokti karinių dalykų, tiksliai įvykdyti krašto apsaugos liaudies komisaro Tarybų Sąjungos didvyrio ir maršalo drg. Timošenko įsakymą kariniam ir politiniam pasiruošimui ir būti pasiruošusiems pagal pirmą šūkį ginti Lenino-Stalino idėją ir socialistinę tėvynę.

Draugai raudonarmiečiai, vadai ir politvadovai, sveikinu jus gegužės pirmosios dienos ir tarptautinio proletariato šventės proga-

Tegyvuoja gegužės pirmoji, tarptautinio proletariato kovos jėgų apžvalgos diena!

Tegyvuoja Socialistinių Respublikų Sąjunga, viso pasaulio darbo žmonių tėvynė!

Tegyvuoja mylima raudonoji armija ir jos vadas Tarybų Sąjungos maršalas ir didvyris drg. Timošenko!

Tegyvuoja Lenino-Stalino partija!

Tegyvuoja mūsų vadas ir mokytojas drg. Stalinas!

Gen. leitenantas *Vitkauskas.*
Korpo vadas

Korpo komisaras
Pulko komisaras *Danilov.*

E. Štabo viršininko p.
gen. majoras *Černius.*

Kėlių šimtų politinių vadovų rusų įliejimas į lietuvių korpą buvo pirmoji didele rusinimo doze. Vėliau ji dar padidėjo, kada pats korpo vadas, divizijų, pulkų ir net dalinių vadai gavo padėjėjais — rusų karininkus. Buvo pradėta reikalauti, kad įsakymai, pirmiausia operatyviniai, ir kitas susirašinėjimas būtų vedami rusų kalba. Dabar likusių dokumentų tarpe randame įsakymus korpui (1940. XII. 3 Nr. 028), jau gruodžio mėn. pradžioje rašytus rusų kalba. Kai kurie įsakymai buvo rašomi dviem kalbom — lietuvių ir rusų. Vėliau beveik visi įsakymai buvo pradėti rašyti tik rusiškai. Būnant dar korpo vado padėjėju b. gen. Baltušiui-Žemaičiui, buvo skubėta bent svarbiausius rusų karo statutus versti į lietuvių kalbą. Jam iš korpo išvykus, korpo vadovybė parodė didelį nuolaidumą ir šioje srityje: statutų vertimai pasidarė nebeaktualūs, pradėti bei įpusėti vertimai buvo sustabdyti, o jau išversti į lietuvių kalbą statutai be jokios eigos liko gulėti aukštų korpo vadovybės pareigūnų stalčiuose. Rusai visą laiką reiškė didelį norą pereiti prie rusiškų komandų ir mokymo. Vadams su tuo kovoti buvo gana sunku. Bet jiems į pagalbą ateidavo patys eiliniai kareiviai. Kai tik jiems kas nors būdavo pradedama aiškinti rusiškai, jie tuoj reaguodavo, sakydami, kad rusiškai nesuprantą.

Buvo įvestos ir kasdieninės rusų kalbos pamokos, tačiau ir jos daug nepadėjo. Vyresnieji vadai kalbėdavo be vertėjų, tuo tarpu jaunesnieji karininkai, puskarininkiai ir kareiviai pulkuose su užsispyrimu stengėsi išlaikyti lietuvių kalbą. Išimčių buvo labai nedaug.

Nei rusų karininkai, nei bolševikų komisarai, nei visi jų įtikinėjimai, pamokos, viliojimai, nei pagaliau grasinimai, suėmimai ir pabaudos, — nė viena iš šių priemonių lietuvių karių nei surusino nei subolševikino. Lietuvis liko lietuviu, kokiu jis ir buvo, tik gal dar didesnis ir atsargesnis užsispyrėlis ir dar karštesnis Lietuvos patriotas.

Mokymas ir drausmė

Per SSSR karą su Suomija raudonosios kariuomenes vadovybe pamate, kad kariuomenes mokymas ir jos parengimas karui turi labai daug trūkumų. Po liaudies komisaro Varošilovo raudonosios kariuomenės priešakyje atsistojęs naujasis liaudies komisaras Timošenko energingai pradėjo naujas reformas raudonoje armijoje: panaikino vadovavimo dualizmą, pažemindamas lygiagrečiai su vadais stovėjusius politinius komisarus iki tų vadų padėjėjų; įvedė generolų laipsnius; įvedė sveikinimosi prievolę, išleido naują drausmės statutą, pradėjo perdirbinėti kitus karinius statutus ir, pagaliau, ypatingai griežtai pradėjo reformuoti karinį mokymą. Vėliau šios reformos ėjo dar toliau ir palietė tokias sritis, kaip karo pramonę, transportą, na, ir, pagaliau, patį karo biudžetą.

Ne visos šios naujos reformos palietė lietuvių korpą, nes svarbiausioji jų — politinių komisarų pavedimas vadų priklausomybėn — okupuotose Pabaltijo valstybėse nebuvo taikomas; naujų karinių statutų lietuvių korpas beveik nematė; Lietuvos karinė pramonė bolševikų buvo visai suardyta; Lietuvos transportas, geležinkeliai ir plentai buvo daug geresni, negu Sovietų Sąjungoje. Lietuviai kariai skaudžiausiai pajuto jiems taikomą reformuotų politinių komisarų jungą ir reformuoto karinio mokymo naštą.

Dar 1940 metų pavasarį Timošenko išleido nurodymus kariuomenei mokyti vasarą. Į lietuvių korpo štabą buvo patekę nurodymai pėstininkams mokyti (Ukazanija po vojenno polevoj podgotovke piechoty na letnij učebnyj period 1940 goda). Tai buvo kelioliktos puslapių mokymo programa. Pats įdomiausias buvo prie tų nurodymų pridėtas Timošenkos slaptas įsakymas, kuriame buvo aprašyti visi tie trūkumai, netobulumai ir klaidos, kurie buvo rusų padaryti Suomių fronte. Visas rusų karinis pasirengimas, pradedant junginių štabais ir baigiant eiliniu kovotoju, buvo taip griežtai iškritikuotas, jog, tą įsakymą paskai-

čius, gaudavosi įspūdis, kad rusų raudonoji kariuomene karui, apskritai, dar nėra pasirengusi. Del šiame įsakyme paskelbtų Timošenkos nurodymų, kaip reikia kariuomenes mokymą reorganizuoti, ir kilo vėliau labai dažnai ir visur linksniuojami jo žodžiai, kad "kariuomene reikia mokyti tik to, kas reikalinga kare, ir tik taip, kaip daroma kare". 1941 m. pradžioje lietuvių korpe buvo gautas garsus NKO (Narodnyj komissar oborony) įsakymas Nr. 30 su beveik tokiais pat principiniais nurodymais. Tie įsakymai reikalavo pratinti karius veikti labai sunkiose sąlygose, sunkioje vietovėje, tamsoje, šaltyje, net per didelius šalčius vengti nakvynėms gyvenviečių ir pastogių ir t.t. Bešališkai vertinant, tokie reikalavimai kariams yra visai suprantami, logiški ir reikalingi. Tačiau kariniai komisarai ir politiniai vadovai tuos reikalavimus dažnai taip išaiškindavo, iškraipydavo arba iki tokio laipsnio stengdavosi ir pasistengdavo juos vykdyti, jog iš tokio vykdymo gaudavosi ne nauda, bet aiškiausia žala. Pirmiausia būdavo perdaug aiškinama ir kalbama. Ir visa tai įeidavo į praktiškojo mokymo sąskaitą. Norėdami stachanovišku tempu pripratinti kareivius prie šalčio, komisarai ištisomis valandomis priversdavo kareivius gulėti ant šaltos žemes arba sniege. Būdavo atsitikimų pėstininkų pulkuose, kada po tokio staigaus užgrūdinimo kitą dieną beveik puse kareivių turėdavo atsigulti į ligoninę, žiemą, šalant iki 20° su viršum, būdavo daromi pratimai laukuose 2-3 dienas be pertraukos. Kareiviams, be šiltų drabužių tekdavo nakvoti lauke, ne pastogėse ir dažnai be palapinių, dėl to ir pasekmės būdavo tos pačios, kaip ir prie staigaus užsigrūdinimo ant sniego.

Net normaliu laiku kareivinėse kareivio darbo diena buvo taip suskirstyta, kad jis būdavo užimtas visą laiką, nuo 6 val. iki 23 valandos. Kai kurie karininkai turėdavo dar ilgiau dirbti ir dažnai visai neproduktingą darbą. Savo paties reikalams nei karininkas nei kareivis laiko beveik neturėjo. Tyčia ar netyčia taip buvo daroma; bet tokio nenormalaus darbo

vaisiai, mūsų akimis žiūrint ir mūsų protu spren džiant, buvo labai apgailėtini, būtent: karys likdavo užguitas fiziškai ir dvasiškai, iš jo buvo beveik atimta iniciatyva galvoti ir protauti, jis darėsi apatiškas o dažnai ir visai palūždavo.

Kariams lietuviams teko, nors ir nedaug, pamatyti ir rusų karinį mokymą poligonuose. Į poligoną rusai vežėsi ne tik tai, kas kariui reikia manevrų sąlygose, bet vežė viską — archyvus, bylas, baldus, net sunkias nedegamąsias geležines spintas, lovas. Poligonuose daug kur lietuvių stovyklos buvo kaimynystėje su rusų stovyklomis, o kai kur jos buvo net apsuptos rusų stovyklomis. Peržengti rusų stovyklų ribas lietuviams buvo griežtai uždrausta. Poligone buvo ta pati nuolatinė "politpodgotovka", nuolatiniai įvairūs darbai, o tikrųjų taktikos platesnio masto pratimų buvo labai nedaug, nors ilguose ir gražiai padarytuose planuose jų figūravo labai daug.

Mokymą labai trukdė didelis karinių statutų trūkumas.

Bet didžiausieji karinio mokymo trukdytojai buvo patys politiniai vadovai. Ne todėl, kad jie savo politinėmis paskaitomis atimdavo daug laiko (to laiko gal ir nebuvo gaila), bet todėl, kad atsirasdavo kitų trukdymų. Labai buvo paplitusios įvairios "soclektynės", "sorevnovanija". Nors teorijoje tų lenktynių svarbiausioji sritis turėdavo būti karinis mokymas, bet praktikoje dažniausiai viską nulemdavo gražiausiai ir puošniausiai įrengti Lenino kambariai ir raudonieji kampeliai. Į šią sritį politiniai vadovai kreipdavo daugiausia dėmesio, nuolat prie to darbo pritraukdami čia komjaunuolius, čia choristus, čia piešėjus, čia sieninių laikraštėlių redaktorius, čia dekoratorius ir kitus. Ir visi tie darbai dažniausiai būdavo atliekami grynai karinio mokymo sąskaita.

Visi dirbo, ir daug dirbo, bet karių mokymas duodavo gan silpnų vaisių.

Visi lietuviai kariai, karininkai ir kareiviai, dar Lietuvos kariuomenėje buvo gerai išmokyti ir tuo jie

pelnytai didžiavosi. Mūsų karininkai, puskarininkiai ir kareiviai buvo daug geriau parengti, negu rusai. Paimkime paprasčiausią pavyzdį — karinį šoferį. Rusų kareiviai šoferiai dažniausiai mokėdavo automobilį tik valdyti. Bet jei pakeliui pasitaikydavo kliūtis mašinoje, kareivis pats nemokėdavo kliūties pašalinti ir laukdavo atvykstančio mechaniko. Tuo tarpu lietuviai kariniai šoferiai, ypatingai puskarininkiai, buvo kartu ir auto-mechanikai. Todėl nereikia stebėtis, kad rusai labai daug savų mašinų gadino. 29-as korpas buvo paskelbęs šiuo reikalu tokį įsakymą:

"Įsakymas Pabaltijo Karo Apygardos Kariuomenei

1940 m. rugsėjo mėn. 15 d.

Nr. 635

Riga.

Rezultate nepakankamo mokėjimo techniškųjų eksploatacijos taisyklių, jų vengimo ir laiku nesiėmimo priemonių, apygardos kariuomenės dalyse atsirado didelis skaičius traktorių ir automobilių, reikalaujančių kapitalinio ir vidutinio remonto.

Pramonės remonto įmonės ir remonto bazės NKO nebepajėgs iki šių metų pabaigos remonto reikalaujančias mašinas atremontuoti".

Nors visas bolševikų propagandos aparatas ir kariniai komisarai labai garbino savo raudonąją armiją "nežinančią nepaimamų tvirtovių" ir "sumušusią samurajus prie Chasano ežero ir prie Chalshin-Golo upės", bet vis dėlto reikia bešališkai pasakyti, kad karinio pasiruošimo atžvilgiu Lietuvos kariai buvo daug geresni specialistai.

Reformuodami buvusią Lietuvos kariuomenę, bolševikai skelbė, kad iš tos kariuomenės jie turį pašalinti "kumščio ir lazdos discipliną". Nei kumščio, nei lazdos Lietuvos kariuomenėje nebuvo. Tuo tarpu bolševikai įvedė lietuvių korpe tokią žiaurią drausmę, kad dėl išvykimo iš kareivinių į miestą be leidimo arba dėl dviejų valandų pasivėlavimo grįžti į kareivines rusų karo tribunolas baudė nuo 2 iki 5 metų išsiuntimu į drausmės dalis.

XI-os armijos karinio tribunolo pirmininko įsakymu Nr. 61 § 1 (1940 m. rugsėjo 1 d.) buvo paskirtas 29-ojo šaulių teritorinio korpo karinis tribunolas. Jo pirmininko pareigoms eiti buvo paskirtas XI-os armijos karinio tribunolo kolegijos narys 3-iojo rango karinis teisininkas Osokin, sekretoriumi — XI-os armijos karinio tribunolo teismo sekretorius jaunesnysis karinis teisininkas **Petrov.**

Tą pačią dieną visi buvę korpe pulkų teismai buvo panaikinti.

1940 m. spalių mėnesį buvo išleistas naujas raudonosios armijos drausmės statutas. Juo nuostatai buvo ypatingai griežti.

Štai pora švelnesnių 29-ojo korpo karinio tribunolo sprendimų:

1) 259-ojo šaulių pulko raudonarmietis Slavinskas Stepas iš Kauno miesto dėl pasišalinimo iš dalies rajono keturioms paroms buvo suimtas ir nubaustas laisvės atėmimu 6 metams, atliekant bausmę darbo-pataisos stovykloje.

2) 234-ojo šaulių pulko raudonarmietis Kerbelis Motiejus iš Ramiškių kaimo dėl pasišalinimo iš dalies rajono dviems su viršum paroms liko nubaustas laisvės atėmimu 5 metams, atliekant bausmę darbo-pataisos stovykloje.

Buvo daug žiauresnių sprendimų, kada tik dėl kelių valandų pasišalinimo buvo baudžiama vieneriais metais ar net dar didesnėmis bausmėmis.

Į darbo-pataisos Stovyklas ir drausmės batalionus iš lietuvių korpo iš viso buvo išsiųsti keli šimtai karių. Procentas labai didelis, jei turėti galvoje, kad korpe tarnavo tik apie 10.000 lietuvių karių. Buvo nuteistų ir mirti.

Į drausmės batalionus buvo siunčiami tik tie kareiviai ir puskarininkiai, kurie karinių tribunolų buvo nuteisti nuo 6 mėn. iki 2 metų. Kiti nuteistieji bausmę atlikdavo kalėjimuose arba stovyklose. 1940 m. liepos 13 d. SSSR komisarų tarybos buvo patvirtinti ir 1940 m. liepos 15 d. gynimo komisaro Timo-

šenkos įsakymu Nr. 214 paskelbti "nurodymai dėl drausmes batalionų raudonoje armijoje", šie batalionai tiesiogiai priklausė karo apygardos arba armijos vadui. Bataliono pastatai turėjo būti atskirai nuo kitų kareivinių, izoliuoti ir aptverti ne žemesne kaip 2,5 metrų tvora. Iš atvykusių į drausmės batalioną nuteistųjų karių atimdavo visus jo daiktus ir karinį apdarą, jo vieton duodavo "trečios kategorijos, dar galimą vilkėti, mundiruotę". Už nusižengimus batalione nuteistieji būdavo atiduodami vėl teismui arba galėjo būti baudžiami drausmės būdu — areštu daboklėje, laikant vienukėse iki 20 parų arba sunkiuoju areštu iki 10 parų. Darbo diena drausmės batalione truko 12 valandų — 9 valandos ūkiniai arba statybos darbai ir 3 val. karinis ir politinis parengimas. 24-ame nurodymų straipsnyje pasakyta, kad "drausmės bataliono vadovybė turi griežtai žiūrėti, kad kiekvienas nuteistasis dirbtų visu savo jėgų įtempimu".

Daugiausia medžiagos lietuviams kariams nuteisti duodavo korpo ypatingasis skyrius, tvarkęs visą karinį sekimą kartu su NKVD pareigūnais. Tokie skyriai dar buvo abiejose lietuvių divizijose ir Vilniaus karo mokykloje, kur, kaip jau buvo minėta, buvo vienas lietuvių batalionas. Korpo ypatingojo skyriaus viršininku buvo iš SSSR atsiųstas plk. Bartašūnas.

Lietuvių korpe buvo tik baimės drausmė. Iš pareigos, pasiaukojimo ir įsitikinimo išplaukiančios drausmės nebuvo. Politinių vadovų ir rusų vadų kareiviai klausydavo tik iš baimės. Santykiai tarp lietuvių kareivių ir lietuvių karininkų, be labai mažų išimčių, buvo kitoniški: jie rėmėsi pasitikėjimo, solidarumo, pasiaukojimo ir gerbimo pagrindais. Bet tai bolševikams labai nepatikdavo. Kareivių gerbiamas ar mylimas karininkas bei vadas bolševikų akyse buvo pavojingas, todėl nepageidaujamas. Net tarpusavis karininkų ar puskarininkių bendravimas buvo nepageidaujamas. Patys rusai komisarai ir vadai tarpusavy taip pat nebendravo. Tartum autoritetui pakelti buvo mėginta atskirti vyresniuosius karininkus nuo

jaunesniųjų, jaunesniuosius nuo puskarininkių, o puskarininkius nuo kareivių. Vilniuje, lietuvių korpo **karininkų** ramovės valgykloje, **buvo net atskiras kambarys tik vyresniesiems karininkams ir komisarams** (dla vyšego komandnogo sostava).

Prie tokių drausmės santykių bolševikai siekė ir lietuvių korpe tokių pat santykių, kokie yra pas juos tarp vado, komisaro ir kareivio. Juk ten vadas—karininkas visai nėra nei vadas nei karininkas, kaip tai suprantama kitose kariuomenėse. Ten jis yra paprastas karo specialistas, galįs veikti labai siauruose jam duotos specialybės rėmuose ir negalįs turėti net didesnio autoriteto savo kareivių akyse ar jų prisirišimo prie jo, nes tai laikoma gan pavojinga. Jis net neturi daug bendrauti ir kalbėti su kareiviais, nes pasikalbėjimams su kareiviais yra skiriamas komisaras arba politinis vadovas. Karininko likimas taip pat priklauso nuo politinio vadovo. Atrodo, kad politinis vadovas turėtų būti vadas. Bet jis neturi vadui reikalingo karinio parengimo, jis ne karininkas. Bet jis agitatorius ir kontrolierius. Jo visi bijo. Ir šita baimė faktiškai sudaro visos bolševikinės drausmės pagrindą.

Bet tai yra per silpnas pagrindas. Laikui bėgant ir bolševikai turės įsitikinti, kad tai yra tiesa.

Lietuviai kariai nepalaužiami

Nenormaliai griežta drausmė, nuolatinis fizinis pergyvenimas, prastas maistas, sekimas, šnipinėjimas, nuolatinis politinis auklėjimas ir daug kitų aplinkybių ir priemonių, atrodo, turėjo lietuvio kario tautinį ir patriotinį atsparumą palaužti ir padaryti jį jei ne palankiu, tai bent paklusniu ir tyliu naujosios politinės santvarkos šalininku. Tačiau lietuvis karys buvo nepalaužiamas.

Korpo ir divizijų ypatingieji skyriai su jų atstovais pulkuose, politiniams vadovams padedant, sekė

beveik kiekvieną karį. Kur negalėdavo patys pasiekti, ten siųsdavo komjaunuolius ir užverbuotus šnipus. Šie, būdami neatsargūs ar nepritytę, save iššifruodavo ir susilaukdavo savo draugų karių boikoto ir neapykantos. Pagaliau daugumas užverbuotų agentų buvo žmones visai svetimo įsitikinimo, negu visa karių mase, todėl ir jų kompetencija spręsti apie nuotaikas tų masių, nuo kurių jie buvo atsiskyrę, buvo tokia pat, koks gali būti dezertyro daromas įvertinimas tos kariuomenės, iš kurios jis yra pabėgęs. Atsirasdavo vienas kitas šnipas ir pačių lietuvių tarpe. Tačiau galima su pasitenkinimu pasakyti, kad jų skaičius buvo labai nedidelis. Garbingi lietuviai kariai, karininkai ir kareiviai, jei ir patekdavo į ypatngojo skyriaus rankas ir prievarta bei grasinimais būdavo verčiami teikti žinias apie savo draugus, tai sugebėdavo arba labai griežtai nuo tokių pasiūlymų atsisakyti, arba, blogiausiu atveju, įspėdavo savo ištikimuosius draugus apie viską, kas su jais buvo daroma.

Lietuvius karininkus, dirbančius štabuose, dažnai mėgindavo visai nekaltu būdu provokuoti, pav., į lietuvio darbo stalo stalčių pakišdavo kokį nors jam nepriklausantį, bet galintį jį suinteresuoti pusiau slapto turinio raštą ir žiūrėdavo, kaip jis reaguos. Būdavo "draugiškų" pasiūlymų paimti slaptąją bylą į namus ir namuose įsakytą darbą atlikti. Tokiais atsitikimais reikėdavo būti labai atsargiems.

Rusai kai kur stengdavosi ir paskatinimo priemonėmis pritraukti prie savęs lietuvius. Pavyzdžiui, į SSSR aukščiausiąją tarybą, komunistų partijos iniciatyva iš korpo buvo išstatyti du kandidatai — vienas generolas ir vienas kareivis, korpo vadas gen. Vitkauskas ir eilinis kareivis Antanas Jonaitis, 22 metų jaunuolis, buvęs bernas, kurį laiką lentpiūvės darbininkas, kilęs iš Mažeikių apskr., Šėdos valsčiaus, Bastučių m. Jie buvo išrinkti ir nusiųsti į Maskvą. Nors tai buvo bolševikams artimi žmonės, tačiau kariams politiniai vadovai aiškino, kad kiekvienas doras karys gali pas juos tokį išaukštinimą, pasitikėjimą ir

garbę užsitarnauti. Panašiai buvo aiškinama ir po to, kada šeši buvę Lietuvos kariuomenes generolai gavo rusų raudonosios armijos generolų laipsnius, kada Vitkauskas buvo pakeltas į generolus-leitenantus ir Černius, Čepas, Karvelis, Žilys ir Juodišius į generolus-majorus. Šiuos pakėlimus aiškino taip pat, kaip paskatinimo priemonę ir pakeltiesiems ir kitiems. Tas pats buvo ir su kitais pakėlimais.

Prie skatinamųjų priemonių tenka skirti ir pagyrimus, kurie būdavo skelbiami didesnių bolševikinių švenčių proga. Pagyrimai būdavo duodami "už gerą karinį ir politinį parengimą", "už mokėjimą ir pasiryžimą", "už socialistinių lenktynių laimėjimą", "už gerą mokymą", "už gerą darbą ir pasiryžimą" ir t.t. Kai kurie pagyrimai būdavo susiję su piniginėmis dovanomis. Pav., raudonosios armijos 23 metų sukakties ir priesaikos priėmimo proga vasario 22 dieną, t. y. tų iškilmių išvakarėse, korpo įsakymais Nr. Nr. 9 ir 10 buvo paskelbtos padėkos, be kitų, korpo štabo viršininkui, 297, 215 ir 615 pulkų vadams ir tų pulkų komisarams bei štabų viršininkams ir kitiems.

Darydavo rusai ir jiems patiems nemalonių klaidų, kurios ypatingai sujaudindavo ir supykindavo lietuvius. Aiškus to pavyzdys. 184 šaulių divizijos artilerijos štabo viršininko plk. **Povilo Alanto-Babicko** mirtis. 1940 metų rudenį jis tarnavo Vilniuje, iš kariuomenės dar nebuvo paleistas. Vieną šeštadienį traukiniu atvažiavo į Kauną. Norėjęs aplankyti savo šeimą. Geležinkelio stoty pasijuto blogai. Atėjo iki karo ligoninės. Ji buvo jau ne lietuvių korpo žinioje. Nors lietuviai gydytojai čia dar dirbo, bet ligoninės vadovybė buvo jau rusų. Plk. Alantas rusų pareigūnų į karo ligoninę nebuvo priimtas. Tada jis nuėjo į Stalino prospektą (Laisvės Alėją) į viešbutį "Roma". Susijaudinęs nusiskundė viešbučio tarnautojams, kad atėję tokie laikai, kada lietuvis karys pulkininkas nepriimamas į savo karo ligoninę. Į viešbutį buvo priimtas. Čia atsigulė ir mirė. Žinia apie plk. Alantos mirtį tuoj pasklido Kaune ir Vilniuje. Kadangi jis

buvo laidojamas provincijoje, Suvalkijoje, laidotuvių eisena, Kaune stovėjusio 26-ojo lietuvių kavalerijos pulko orkestro ir garbes sargybos lydima, per Kauno miestą iki Aleksoto buvo virtusi rimta, susikaupusia ir tylia lietuvių demonstracija prieš rusus. Visi su dideliu pasipiktinimu kaltino rusus dėl gerbiamo ir plačiai žinomo labai gabaus karininko ir didelio patrioto plk. Alantos mirties.

Po kelių dienų A. Panemunėje staiga mirė kitas tikrosios tarnybos karininkas lietuvis — plk. gydytojas Janulionis. Jam paskutinei pagarbai buvo norėta paimti orkestras ir garbės sargyba iš to paties 26-ojo lietuvių kavalerijos pulko, nes kitų lietuvių rikiuotės dalinių Kaune tuo laiku jau nebuvo. Rusai griežtai uždraudė tai daryti. Velionis labai kukliai ir tyliai buvo palaidotas A. Panemunės kapinėse. Lietuvių karių pyktis prieš rusus dar labiau padidėjo. Kartu su pasipiktinimu didėjo ir lietuvių užsispyrimas bei atsparumas.

Didelį lietuvių karių nepasitenkinimą ir pyktį rusai matė ir žinojo. Iš pradžių jie bijojo pertempti stygą ir iššaukti didesnių komplikacijų. Todėl, pav., Vilniaus karo mokykloje jos viršininkas rusas ir rusai komisarai bei politiniai vadovai ypatingai lengvai atsiduso, kada buvo išformuota garsioji 2-oji lietuvių kariūnų kuopa, pasižymėjusi ypatingu atsparumu ir drąsumu. O ji iš tikrųjų daug ką būtų galėjusi padaryti.

Bolševikai bijojo ir maisto užnuodymo. Todėl, pav., kai kuriuose lietuvių pulkuose išvirtą maistą pirmieji turėdavo ragauti lietuviai — gydytojas arba sanitarijos puskarininkis. Paragauto maisto likutis būdavo pilamas į atskirą indelį ir apsaugoje laikomas tol, kol išvirtas valgis susivirškindavo kareivių pilvuose, jų neužnuodydamas.

Daugiausia pasipriešinimo rodė kareiviai prieš rusų priesaiką. Daug kareivių dėl to pasipriešinimo buvo suimtų ir nuteistų. Ir vis dėlto kareiviai priešinosi. Jie turėjo būti paruošti priesaikai per du mėne-

sius. 1940 m. lapkričio 1 dieną jie turėjo bolševikams prisiekti. Tačiau del nuolatinio kareivių priešinimosi bolševikai privertė lietuvius prisiekti tik keturiais mėnesiais vėliau, negu buvo numatyta, t. y. tik 1941 m. vasario 23 dieną, per 23-iąsias metines raudonosios armijos sukaktuves. Ta pačia proga lietuvių pulkai gavo bolševikines vėliavas, kurias jiems iškilmingai įteikė LTSR Liaudies Komisarų Tarybos ir Lietuvos komunistų partijos atstovai.

Po priesaikos buvo perskaityta tokia PRIBOVO vardo telegrama (vertimas iš rusų kalbos):

"Vadui ir komisarui.

Sveikinu priėmusius karinę priesaiką ir prisiekusius būti ištikimais mūsų socialistinei tėvynei, tarybinei liaudžiai ir darbininkų bei valstiečių vyriausybei. Esu tvirtai įsitikinęs, kad atkakliu kasdieniniu darbu ir mokymu, revoliucinės pareigos supratimu, aukšta karine drausme ir visišku pasiaukojimu socialistinei tėvynei jūs įvykdysite gynimo liaudies komisaro duotus uždavinius kariškai ruoštis ir tobulėti.

Šią telegramą paskelbti rikiuotėje visuose daliniuose ir dalyse priesaiką priėmus.

Apygardos vadas generolas leitenantas *Kuznecov,*

Karo tarybos narys korpo komisaras *Dibrova,*

Apygardos štabo viršininkas generolas leitenantas *Klenov*".

Jei lietuvis karininkas reiškė savo pasipriešinimą ir tautinį atsparumą atsargiai, ir oficialiai buvo pasyvus, tai lietuvis kareivis priešinosi atvirai, masiškai ir visur, kur tik galėjo, jis daužė ir plėšė bolševikų vadų portretus, nukabinėdavo nuo sienų raudonąsias žvaigždes ir jų vieton kabindavo kryžių, Lietuvos Vytį arba Lietuvai nusipelniusių vyrų portretus. Panašūs reiškiniai, prie kurių dar prisidėjo nuo bolševikinės uniformos ženklų nudraskymas ir politinių vadovų izoliavimas, buvo atsitikę 1940 metų pabaigoje 615-ame artilerijos pulke. Ten nuotaika buvo tokia įkaitinta, jog galėjo įvykti atviras sukilimas, prie kurio būtų prisidėję ir kitų pulkų kariai lietuviai. Korpo vadovybės atstovai tik švelniomis priemonėmis galėjo kareivius nuraminti, nors tuo pat metu prieš

lietuvius buvo paruošti rusų tankai. Vėliau daug kareivių buvo suimtų ir nuteistų.

Būdavo ir kitoniško pobūdžio kareivių reagavimo. Pav., Kaune 26-ojo raitininkų pulko kareiviai, susėdę į auto-sunkvežimį ir iškėlę lietuvių tautinę vėliavą, dainuodami patriotines dainas, demonstratyviai dienos metu pravažiavo Vytauto prospektu, Laisvės Alėja (buv. Stalino prospektu) ir Savanorių plentu (buv. Raudonosios Armijos prospėktu).

Buvo atsitikimų, kada Vilniuje per kariuomenės paradą kariūnai ir kai kurių pulkų kariai visai neatsaikydavo į rusų sveikinimus ir iš anksto susitarę nešaukdavo "ura".

Kareiviai vengdavo dainuoti rusų dainas, bet labai gražiai dainuodavo savąsias. Politiniai vadovai stebėdavosi ir klausdavo: "No počemu oni ne pojut revoliucionnych piesien? (Kodėl jie nedainuoja revoliucinių dainų?)."

Mėgdžiodami populiarią bolševikų dainą "Jesli zavtra vojna" kariai su pamėgimu dainuodavo jos parodiją:

"Jeigu karas rytoj,
Visi bėgsite tuoj
Nuo Maskvos iki Vladivostoko..."

Ši dainuška turėjo keletą variantų ir buvo labai populiari Vilniaus karo mokykloje. Paskui ji paplito ir lietuvių pulkuose Vilniuje. Panašių į šią ir kitoniškų rusų dainų parodijų buvo labai daug.

Per kai kurių labiau nemėgstamų politinių vadovų pamokas kaip tyčia daugeliui kareivių pradėdavo "skaudėti" pilvas; jie prašydavosi lauk ir iki pamokos pabaigos negrįždavo. Arba taip pradėdavo visi kosėti, kad politinis vadovas negalėdavo kalbėti. Būdavo ir švilpimų, trepsėjimų kojomis ir kitoniškų protesto ir nepasitenkinimo ženklų. Toks įvykis buvo vieną kartą per mitingą uždaroje vietoje Vilniuje,

tame mitinge dalyvaujant net pačiam 29-jo korpo vadui.

Kitą kartą Vilniaus karo mokykloje per politruko ruso pamoką taip pat prasidėjo trepsėjimas kojomis, švilpimas ir, pagaliau, užgeso (tyčia buvo užgesinta) elektros šviesa. Tamsoje iš pradžių keli malonūs balsai, o paskui visi labai gražiai sudainavo "Lietuva, brangi mano tėvynė". Elektros šviesa užsidegė, ir vėl visi nutilo. Politrukas klausia lietuvio karininko-vertėjo: "Čto oni pieli?" — "Da narodnuju piesniu", atsako tas. Ir politrukas tuo momentu nusiramino. Tik vėliau jis sužinojo, kad tai buvo lietuvių politinė demonstracija.

Kitur komisaras aiškina kariams apie SSSR pasiekimus ir apie Lietuvos ūkinio gyvenimo pažangą po birželio 15 dienos. "Nė **velnio!"** — balsas iš vietos. "Čto on skazal?" — kreipiasi komisaras į lietuvį karininką vertėja. "A, jis klausia, kodėl dabar neleidžiama į miestą", — atsako karininkas, gelbėdamas savo kareivį.

Prieš bolševikines šventes ir jų metu, kada kareivinėse, o ypatingai Lenino kambariuose bei raudonuose kampeliuose atsirasdavo daugiau įvairių plakatų, šūkių ir komunizmo vadų portretų, lietuvių kareiviai mėgdavo juos pašiepti. Štai vienam vadui kažkieno pripaišyti ilgesni ūsai, kitam išbadytos akys, trečiam ant kaklo uždėtas rožančius, kitas paženklintas kryžiumi, dar kitam ant plikės išpieštas kūjis su piautuvu arba penkiakampė žvaigždė. Už tai vienus bausdavo, kiti išsisukdavo nuo bausmių; turėdavo nemalonumų ir vadai, bet, naujai progai pasitaikius, panašūs arba kiek kitoniški reiškiniai vėl pasikartodavo. Lenino kambarius tekdavo naktį užrakinti arba juos saugodavo komjaunuoliai. Per didesnes šventes pulkuose visada tekdavo skirti daugiau budėtojų ir įvairių prižiūrėtojų.

Kokių atsargos priemonių imdavosi korpo vadovybė prieš didesnes šventes matyti iš šio dokumento:

Slaptas

Įsakymas 29. Šaulių teritoriniam korpui Nr. 021

Vilnius, 1940 m. lapkričio mėn. 2 d.

Rikiuotės sritis

§ 1

Minint spalių revoliucijos 23-jų metų sukaktį XI. 6-8 d. imtis šių priemonių:

1) Kiekvienoje dalyje skirti geriausiai parengtą dalinį budėti, laidojant nuolatinį dalies pasirengimą kautynėms.

2) Organizuoti patikimų vadų patruliavimą, paskirsčius gyvenvietę tarp įgulos kariuomenės dalių. Vilniaus ir Kauno įgulose vadų patruliavimą skirti tik dalies stovėjimo rajone.

3) Dalių vadams tikrinti:

— priešgaisrinių priemonių stovį ir jų parengtį kiekvienu momentu veikti,

— ar naktį visi kovotojai sugulę,

— ar veikia būstinėse šviesos įrengimai,

— ar tinkamai organizuotos kultūrinės priemonės,

— ar išduotas kovotojams priklausąs žiemos munduriavimas ir ar tinkamai jis pritaikintas,

— kaip atrodo visi viršininkai ir vadai (išvaizda),

— ar tinkamai rengiamasi numatomam paradui (kur paradai rengiami),

— virtuves ir organizuoti griežtą jų stovio ir valgio priežiūrą.

Generolas mjr. *Rozanov,*

L. e. korpo vado p.

Pulko komisaras *Macijauskas,*

L. e. korpo karinio komisaro p.

Brig. generolas *Černius,*

E. Štabo viršininko p.

Rikiuotės karininkai, pasinaudodami vertėjų rolėmis, dažnai išgelbėdavo kareivius nuo didesnių bausmių, labai nepalankius bolševikams kareivių pareiškimus, klausimus ar replikas išversdami rusams visai kitaip.

Vieną kartą Vilniuje, gatvėje, prie vieno aukšto 29-ojo korpo pareigūno, lietuvio karininko, prieina susijaudinęs kareivėlis ir sako:

— Leiskite paklausti?

— Prašau.

— Kodėl pirmiau mus mokėt vienaip, o dabar verčiate daryti kitaip?

— Nesuprantu.

— Kodėl pirmiau mus mokėt mylėti Lietuvą, o dabar verčiate bolševikuoti?

— Matai, mes į ugnį nelendam, bet ją apeinam. Tuo tarpu dabar kitaip negalima. O Lietuva vis tiek bus.

— Ar tikrai taip?

— Taip.

— Na, dabar man aišku. Ačiū.

Ką jau bekalbėti apie patriotų lietuvių karininkų ir puskarininkių nepasitenkinimą bolševikais, jei net pačių bolševikų išrinktieji, daugiausia komjaunuoliai, surinkti į Vilniaus karo mokyklą ir susipažinę su bolševikų ten įvesta tvarka, taip pat buvo nepatenkinti, ir daug jų mielu noru norėjo iš mokyklos pabėgti. Kodėl? Į tai labai aiškiai atsako kelių jų pačių pasakyti žodžiai: "Mes manėm, kad čia bus lietuviška karo mokykla" (!).

Kaip lietuviai kariai nenorėdavo klausyti rusų ir dažnai juos visaip pajuokdavo, kaip jie pašiepdavo ne tik juos pačius, jų tvarką, bet ir jų maistą, ypač blogos rūšies silkes, kuriomis nuolat maitindavo karius ir kurios buvo įkyrėjusios, matyti iš dviejų pačių rusų rašytų dokumentų, paskelbtų "Kario" ketvirtame numeryje. Šio rašinio pilnumui būtinai reikia pažymėti ir tuos du dokumentus:

Dokumentas Nr. 1
(vertimas iš rusų kalbos)

SSSR
N. K. O.
XI. Armijos
Politines propagandos
Valdyba
1940 m. spalių mėn. 23 d.
Nr. 0830

Gauta 40. X. 25. 19 v. 30.
Atsp. 2 egz.
Egz. Nr. 1 — adr.
" Nr. 2 — byloj
40. X. 23. Nr. 1.
OE

Slaptas
egz. Nr. 1.

29. Š. K. P.P.V. Viršininkui
Brigados Komisarui Cariov

Prisiunčiu Jums medžiagą, atsiųstą 3. aerodrominio bataliono jaunesniojo leitenanto drg. *Mužeckij,* ir prašau imtis priemonių.

Priedas: 4 lapai, tik adresatui.

XI. Armijos P.P.V. Virš. Pavad.
Bataliono komisaras *Žuravliov.*

Dokumentas Nr. 2
(priedas prie dokumento Nr. 1)

N. K. O.
3. O. U. A. Bn.
Objekto Nr. 039 V-kas
J. ltn. Mužeckij
40. 10. 7

Bn. Vado Pavaduotojui
Politinėje srityje
Vyr. politrukui
Drg. *Šmeilov.*

Pranešu, kad lietuviškojo korpo kuopose, esančiose man patikėtame objekte, įvyko štai kas:

1) 40.9.27 d. darbo metu (velėnuojant griovius prie Krakių-Dotnuvos kelio) ant griovio šlaito buvo atvaizduoti smetoniški ženklai (žiūr. priedą). Atvaizdų iniciatorium buvo raudonarmietis *Augustis* (iš kapitono Z kuopos), kuris juos pilnai atliko. Kuopos darbams tuo metu vadovavo j. ltn. S.

Kai ženklai buvo išbrėžti, atvyko kpt. Z.

Raud-tis Augustis paklausė kpt. Z.: "Argi tai ne geriau, kaip dabar?" (rodydamas į išdėstytus senuosius smetoniškus ženklus). Kapitonas nutylėjo. Jis paneigė, kad ką nors girdėjęs.

Pakeliui įvyko šio turinio pasikalbėjimas, lietęs raudonarmiečio ženkliuką (žvaigždutę). Kpt. Z. dalinino raudonarmiečiai kalbėjo, kad piautuvas — reiškia, kad juo piaustoma kupranugariena (t. y. mėsa, kuria maitinasi), o plaktukas — reikalingas supresuoti silkes.

Duotas žinias gali patvirtinti r-tis Romanovas (184 Š. D. 297. ŠP. 4 kp.).

2) *Silkės laidotuvių įvykis.*

40.9.28 d. vakare, po darbų, vakarienės metu buvo surengtos demonstratyvios silkės laidotuvės. Raud-tis *Imgevičius* (29. Š.K. A.P. 2. kuopos) pastatė silkę ant kopėčių ir iš degtukų pridėjo jai kojas, vaizduodamas, kad ji (silkė) eina pas dievą prašyti lietaus, kad rytoj nereikėtų dirbti.

Toliau buvo daroma taip:

Vienas raudonarmietis paėmė silkę už uodegos ir nešė ją į kapus, antras r-tis vaizdavo kunigą ir atgiedojo laidotuves. Nepavyko jų pavardžių nustatyti, nes labai didelė netvarka.

Po jų sekė (paskui vaizduojantį kunigą ir nešantį silkę) r-tis *Gajauskas* ir *Vinujavičius,* kurie imitavo silkės apraudojimą. Visa tai, bendrai paėmus, pavirto demonstratyvinėmis silkės laidotuvėmis.

3) 40.9.29 d. vakare kareivinėse (2 kuopa) raudonarmiečiai (2—3 žmonės) uždainavo senąjį smetonišką himną. Pavardės nežinomos.

7) Lietuviškojo korpo dalinių raudonarmiečių tarpe eina kalbos, kokia čia laisvė, jei verčia dirbti katorgininkų darbus.

Objekto V-kas
j. ltn. *Mužeckij.*

Dokumente Nr. 2 skliaustuose minimas priedas yra piešinys, padarytas iš dokumente minimų "smetoniškų ženklų", ten nupiešti Gedimino stulpai, Lietuvos vėliava, šaulių ženklas ir žodžiai: **"Kary! Atmink, kad esi lietuvis".**

Šiuose dokumentuose minimi mūsų karininkai yra išvežti į SSSR. Apie minimus kareivius žinių trūksta.

Įdomu susipažinti su dar vienu rusų dokumentu, rašytu 29-ojo korpo pačiose šio karo išvakarėse, t. y. 1941 m. birželio 21 d. Dokumentas nespėjo pasiekti gavėjo, štai jo vertimas iš rusų kalbos:

SSSR *Slaptai*
N. K. O. **Egz. Nr**
184. Š. D. politinis skyrius
PRIBOVO
1941 m. birželio mėn 21 d.
Nr. 171.

Raportas

Siunčiu sąrašus 617 raudonarmiečių ir būtinos tarnybos puskarininkių (lietuvių) ir 13 liktinių puskarininkių, kurie, kaip sociališkai svetimas ir priešingas mums elementas, kaip ligonys ir neatitinką savo ypatybėmis, nėra verti tarnauti RKKA (raudonoje armijoje).

Prašau tarpininkauti karinėje apygardoje, kad jie būtų paleisti.

***Priedas*: 2 egz. sąrašų su charakteristikomis.**

184-os Š. D. vadas
Pulkininkas *Vinogradov,*

184. Š. D. Karinis Komisaras
Pulko komisaras *M. Kovalionok.*

Išspausdinti 2 egz.
41. 6. 20 d.

Prie šio raporto pridėti puskarininkių ir kareivių r sąrašai. Paimsime tik kelioliką ištraukų, iš kurių bus, matyti, kuo tie lietuviai kariai buvo nusižengę, ir ko-

dėl rusų nuomone jie buvo neverti tarnauti raudonoje armijoje. Pavardžių atsargumo dėliai viešai neminėsime,'nes tuo tarpu dar ne visų tų karių likimas yra žinomas. Štai ir pats sąrašas:

1) Raudonarmietis G., vidutinis ūkininkas, turi 12 ha žemės, 2 arklius, 3 karves, buvo "Jaunųjų ūkininkų" organizacijoje, brolis Amerikoje, rusų kalbos nemoka, užsidaręs, politinio pasitikėjimo neįgijo.

2) R-tis K., buožė, turėjo 30 ha žemės, 5 arklius, 7 karves, nedrausmingas, buvęs šaulys, nepatenkintas tarybinės valdžios reformomis, kalba antisovietiškai, atsisakė pasirašyti valstybinę paskolą, politiškai neištikimas.

3) R-tis M., vidutinis ūkininkas, turi 20 ha žemės, 3 arklius, 3 karves, dėdė Amerikoje, tarybų valdžia nepatenkintas, prieštarybiškai kalba, nepatenkintas raudonosios kariuomenės maistu, blogai mokosi, dirba nesąžiningai, turėjo ryšius su dabar suimtu kuopos vadu, politiškai nepatikimas.

4) R-tis J., vidutinis ūkininkas, turi 13 ha žemės, 3 arklius, 4 karves, buvęs šaulys, kalba prieš tarybų santvarką, nepatenkintas dabartine valdžia, atsisakinėja priimti priesaiką ir pasirašyti paskolą, politiškai nepatikimas, už prieštarybines kalbas buvo suimtas.

5) R-tis B., vidutinis ūkininkas, turi 12 ha žemės, 2 arklius, 2 karves, viešai kalba prieš tarybas, nepatenkintas tarnyba raudonojoj armijoj, rusų kalbos nemoka, politinio pasitikėjimo neturi, vaikšto į bažnyčią.

6) R-tis A., darbininkas, buvęs šaulys, aiškus prieštarybininkas, tarybine valdžia nepatenkintas, nenori tarnauti raudonoje armijoje, nepatenkintas kariuomenės tvarka, politiškai neištikimas, už priešvalstybines kalbas kelis kartus buvo nubaustas dabokle.

7) R-tis Ž., buožė, turi 27 ha žemės, 5 arklius, 8 karves, turi samdinių, griežtas prieštarybininkas, buvęs pavasarininkas, nepatenkintas maistu kariuomenėje, tėvas neišpildė pyliavų, politiškai nepatikimas.

8) R-tis C., vidutinis ūkininkas, turi 16 ha žemės, 2 arklius, 4 karves, prieštarybiškai kalba, tarybine valdžia nepatenkintas, kritikuoja raudonosios armijos vadus (rusus), nemoka rusų kalbos ir nenori mokytis, politinio pasitikėjimo neįgijo.

9) R-tis T., vidut. ūkininkas, turi 13 ha žemės, 1 arklį, 3 karves, prieštarybiškai nusiteikęs, giria Smetonos režimą, nedrausmingas, rusų kalbos nemoka ir nenori mokytis, dirba blogai, politiškai neištikimas, priesaiką priėmė tik spaudžiamas.

10) R-tis P., vidutinis ūkininkas, turi 8 ha žemės, 2 arklius, 5 karves, nedrausmingas, nenori tarnauti raudonoje kariuome-

nėje, prieštarybininkas, rusų kalbą blogai moka, buvęs jaunalietuvis, nepatikimas.

11) R-tis K., vidutinis ūkininkas, prieštarybininkas, karine tarnyba nepatenkintas, kritikuoja tarybinę valdžią, Brazilijoje turi tetą, blogai mokosi, blogai dirba, politinio pasitikėjimo neįgijo.

12) R-tis L., buože, turi 30 ha žemės, 6 arkilus, 7 karves, turi samdinių, nepatenkintas tarybų santvarka ir tarnavimu raudonoje kariuomenėje, darbe simuliantas, politiškai neištikimas.

13) R-tis U., buožė, turi 29 ha žemės, 2 arklius, 5 karves, turi samdinių, aiškus prieštarybininkas, nepatenkintas tarybų valdžia ir karine tarnyba, buvęs šaulys, brolis buvęs karininkas NKVD organų suimtas, politiškai neištikimas.

14) R-tis G., vidutinis ūkininkas, turi 20 ha žemės, 2 arklius, 3 karves, perkeltas iš 26-jo kavalerijos pulko, atvirai savo pasikalbėjimuose kompromituoja tarybinę valdžią. Apie tarnavimą 26-ame kavalerijos pulke pasakoja, kad "mes ten niekam nepriklausėm, neklausydavome nei komisarų, nei politinių vadovų, darydavome, ką norėjome"; apie tarnavimą raudonoje armijoje atsiliepia su panieka, atsisakė pasirašyt paskolą, rusiškai nekalba ir atsisakė mokytis, politiškai neištikimas.

15) R-tis M., vidutinis ūkininkas, turi 9 ha žemės, 2 arklius, 2 karves, nepatenkintas tarybine santvarka, kalba prieš kolchozus, nepatenkintas, kad įvesta rusų karinė uniforma, mokosi blogai, ypatingai nesimoko ir nenori mokytis politinių dalykų, turėjo ryšius su dabar suimtu karininku, kelis kartus buvo įspėtas, bet nei įspėjimai, nei paaiškinimai nepaveikė ir t.t. ir t.t.

Sąrašus pasirašė 184-os divizijos vadas pulk. Vinogradovas, divizijos karo komisaras pulko komisaras M. Kovalionok ir divizijos 3-čiojo skyriaus viršininkas politinis vadovas Lopajev.

Tokių, kaip čia keliolika pažymėta, iš visos divizijos surinkta net 630 lietuvių kareivių ir puskarininkių. Daugiausia ūkininkai (kulaki ir sieriedniaki), tik vienas kitas darbininkas. Kitoje divizijoje ir kitose dalyse buvo tas pats.

Lietuvių karių priešinimąsi bolševizmui rodo ir jų siunčiami į namus laiškai. Bolševikų įsteigti "pašto kontroles" punktai nuo 1941. I. 15 d. iki 1941. V. 5 d., t. y. per nepilnus keturis mėnesius, sukonfiskavo net 3.551 laišką, kuriuos siuntė 29-ojo šaulių korpo kariai savo giminėms bei pažįstamiems. Laiškuose

buvo peikiama, kritikuojama ir niekinama tarybų valdžia ir karių gyvenimas raudonoje armijoje, pasisakoma prieš karines priesaikos priėmimą, reiškiamas lietuvių patriotizmas ir kt.

Apie korpo lietuvių karių nuotaikas, jų nepasitenkinimą ir atsparumą ir apie bolševikų komisarines priemones liudija jų pačių rašytas dokumentas. Tai yra 1940 m. gruodžio 28 dienos buvusios korpo partines konferencijos rezoliucija, štai jos vertimas iš rusų kalbos.

Rezoliucija

Pirmoji korpo partine konferencija, išklausiusi ir apsvarsčiusi korpo komisaro brigados komisaro draugo *Cariavo* pranešimą apie politinių organų ir politinių organizacijų uždavinius sąryšy su karinio parengimo pertvarkymu, pažymi:

Korpo dalių partines organizacijos, vykdydamos VKP(b) CK, Sovietų vyriausybes ir asmeninius draugo Stalino nurodymus dėl Lietuvos liaudies kariuomenes pertvarkymo į teritorinį šaulių korpą, pasiekė šiokios tokios pažangos karių politiniame auklėjime ir tarybinės karinės drausmės stiprinime ir daug padėjo vadams dalių stiprinime ir karių mokyme.

Korpo dalių partinės organizacijos partiniame ir politiniame darbe vadovavosi raudonosios armijos vyriausios politinės valdybos viršininko, *Prybovo* karinės tarybos ir *Prybovo* politinės valdybos viršininko nurodymais, atsižvelgdamos į darbo ypatybes teritoriniame korpe.

Praeityje, iki tarybinės valdžios įvedimo Lietuvoje, kovotojai ir vadai buvo auklėjami buržuazinio tautiškumo dvasioje ir neapykantoje prieš Sovietų Sąjungos tautas ir raudonąją armiją. Todėl kovotojų ir vadų įsitikinimai yra užkrėsti buržuazinės ideologijos. Buržuaziškai tautiniai ir tikybiniai jausmai daugiausia vadovauja jų sąmonei.

Lietuvos TSR vyksta klasių kova, atsispindi ir mūsų korpo dalyse. Korpo karių tarpe yra eksploatatorių dalis, kurią yra palietę tarybinės valdžios potvarkiai.

Jaunosios tarybinės Lietuvos respublikos ir korpo dalių reakcionieriai priešinasi ir priešinsis tarybinės valdžios ir bolševikų partijos potvarkiams, jie stengsis turėti įtakos ir kitiems civiliams gyventojams ir kariams ir jiems įskiepyti savo ideologiją-

Nedraugingi mums ir priešingi korpo elementai savo priešrevoliucinę veiklą maskuoja įvairiais būdais: parodomuoju palankumu tarybinei valdžiai, prisitaikymu, drausmės iškraipymu,

nesikišimu į politiką, melagingu demokratiškumu, broliavimuosi ir t.t. Taip buvo ir dar yra korpo dalyse.

Rugsėjo 26 dieną 615-ame korpo artilerijos pulke įvyko priešrevoliuciniai veiksmai, kuriuose dalyvavo apie 200 kovotojų.

Lapkričio mėnesį 26-ame kavalerijos pulke išaiškintos ir suimtos dvi priešrevoliucines grupės, siekusios padaryti prieštarybinius veiksmus per spalių revoliucijos 23 metų sukaktį ir aktingai su ginklu rankose kovoti prieš tarybinę valdžią.

Korpo aviacijos eskadrilėje kovotojų ir jaunesniųjų vadų grupė, automobiliais važiuodama į Vilnių, buvo iškėlusi seną lietuvių tautinę vėliavą.

Ryšių batalione lapkričio mėn. 17 dieną buvo kolektyviška atsisakyta paimti pagamintą valgį.

Beveik visose korpo dalyse labai neatidžiai prižiūrimas turtas ir gadinami arkliai.

Visi šie faktai liudija apie priešrevoliucinių organizacijų veiklą ir apie mūsų darbo silpnumą. Mes nesugebėjome sudaryti tokių sąlygų, kad priešų veikla mūsų dalyse būtų visai neįmanoma. Dar nepasiekė tinkamo laipsnio viso korpo dalių karių politinis auklėjimas, dar nesudarytas platus nepartinių aktyvas, kuris gali ir turi mums padėti kovoti su priešingais elementais.

Tarybinė karinė drausmė korpo dalyse dar per maža, nors šioje srityje jau buvo labai daug dirbama. Visose dalyse dar pasitaiko pasišalinimų, įgulos ir vidaus tarnybų reikalavimų nevykdymo ir kitokių reiškinių. Gruodžio 1 dieną iš korpo aviacijos eskadrilės dezertyravo trys kovotojai, jie išnešę su savim ir ginklus.

Socialinis lenktyniavimas tik pradėjo reikštis ir dar nevirto priemone pasiekti gerą karinį ir politinį pasirengimą.

Partinės organizacijos dar nevisai naudojo raudonarmiečių politiniam auklėjimui tokias išbandytas priemones, kaip socialistinis lenktyniavimas, politiniai pranešimai ir pasikalbėjimai, raudonarmiečių spauda, rateliai VKP(b) istorijai studijuoti, rateliai rusų kalbai mokytis ir t.t.

Vadai dar silpnai pritraukiami prie kovotojų politinio auklėjimo darbo.

Partinė konferencija pažymi visai nepatenkinamą politinių organizacijų darbą pačių komunistų idėjiškai teoriniam lygiui pakelti.

Mes turime visu politinio auklėjimo darbu padėti naujiems tarybiniams piliečiams atsikratyti buržuazinės ideologijos ir tautiškumo ir padaryti juos sąmoningais ir aktyviais socialistinės visuomenės statytojais.

Pirmoji korpo partine konferencija nutarė:

1. Partinių organizacijų ir komunistų visą partinį darbą nukreipti į partijos, vyriausybės ir gynimo liaudies komisaro drg. Timošenko's duotą mums uždavinį — tarybinio patriotizmo dvasioje perauklėti korpo kovotojus ir vadus, kad jie būtų atsidavę Lenino-Stalino partijai ir tarybinei valdžiai. Mes privalome juos padaryti tikrais tarybiniais kovotojais ir vadais, galinčiais garbingai įvykdyti savo pilietinę pareigą prieš Tėvynę. Reikia pagerinti politinio auklėjimo darbą, padaryti jį gyvą, įdomų ir prieinamą kovotojų ir vadų masei.

2. Kad galėtume geriau įvykdyti mums duotą uždavinį — perauklėti žmones, turime geriau pažinti juos, ypatingai vadus, ir ūpą bei galvoseną. Nė vienas buržuaziškai—tautinis išsireiškimas neturi aplenkti partinės organizacijos.

3. Per tris ateinančius mėnesius viso politinio auklėjamo darbo centre turi būti gilus karinės priesaikos studijavimas. Turime padaryti viską, kad visi kariai būsų paruošti vasario mėn. 23 dieną priesaiką priimti ir sąžiningai ją vykdyti. Reikia įtikinti visus kovotojus ir vadus, kad karinės priesaikos priėmimas yra svarbiausias jų gyvenime įvykis, prie kurio jie turi rimtai ruoštis.

4. Partinės organizacijos, plėsdamos tarp kovotojų ir vadų socialistinius lenktyniavimus, turi padėti dalių vadams įvesti tarybinę karinę drausmę ir pertvarkyti visą karinį ir politinį mokymą pagal gynimo liaudies komisaro draugo Timošenko's nurodymus.

5. Reikia bolševikiškai imtis organizuoti nepartinių kovotojų ir vadų kolektyvą ir dirbti su juo, kaip su mūsų atrama bei parama daliniuose ir dalyse. Pradėti praktikuoti nepartinio aktyvo pasitarimus jo praktiškojo darbo klausimams aptarti.

6. Partinė konferencija reikalauja iš kiekvieno komunisto, kad jis griežtai ir sistematingai didintų savo idėjinį ir teorinį pasirengimą.

7. Partinės organizacijos dalyse turi praplėsti komunistinio jaunimo auklėjimo darbą, kad komjaunuoliai būtų karinio ir politinio pasiruošimo avangarde ir būtų gerais partinių organizacijų padėjėjais. Kartu reikia pažinti jaunuomenę, stovinčią arti komjaunuolių, ir rengti ją įstoti į komjaunuolius.

8. Vienu iš atsakingiausių auklėjimo darbo barų yra politiniai užsiėmimai su kovotojais ir jaunesniaisiais vadais ir marksistiškai-lenininių vidutiniųjų bei vyresniųjų vadų parengimas. Šiam darbui reikia daugiau kreipti dėmesio, negu iki šiol buvo daroma.

9. Plačiau ir prasmingiau naudoti raudonarmiečių sieninius laikraščius ir korpo laikraštį "Raudonarmietis" politiniam auklėjimui.

10. Komisarai, partines organizacijos ir kiekvienas komunistas privalo pakelti savo bolševikišką budrumą, apsaugoti savo dalis nuo priešų įtakos prasiveržimo ir griežtai šalinti visus priešrevoliucinių elementų mėginimus pažeisti drausmę, pabloginti karinį ir politinį pasirengimą ir įnešti netvarką į korpo dalis ir dalinius.

11. Rinkimų į aukščiausiąją tarybą kampanijoje mes dabar įėjome į atsakingiausiąjį laikotarpį, kada reikia rasti kandidatus, už juos agituoti, o po to organizuoti pačius rinkimus. Tai įpareigoja visas partines organizacijas gerai sutvarkyti darbą, kad korpo dalyse už komunistų ir nepartinių bloko kandidatus būtų atiduotas visas 100% rinkikų balsų".

Lietuvių karių atsparumo, tautinio susipratimo ir pasipriešinimo bolševizmui pavyzdžių galima būtų nurodyti dar labai daug. Visi jie aiškiausiai rodė, kad bolševikų norai padaryti visus lietuvius karius jų šalininkais yra visai bergždi, nes tikras lietuvis karys šiuo atžvilgiu yra nepalaužiamas.

Artėja karas

Rusai jautė, kad karas artėja ir buvo neramūs.

1941 m. kovo mėnesį baigėsi vokiečių repatriacija iš Lietuvos. Gana daug įvairių laipsnių karininkų, daug puskarininkių ir kareivių pareiškė norą važiuoti į Vokietiją. Rusų kariniai komisarai ir politiniai vadovai sujudo ir pradėjo priešintis. Tačiau nei jų viliojantieji pažadai, nei atkalbinėjimai, nei grasinimai bei gązdinimai, nei išdavikų vardas, nei jokios kitos priemonės nesulaikė norinčių repatriuoti ir jų sprendimo nepakeitė. Rusai delsė ir ilgai, ypatingai karininkų repatriantų neleido iš kariuomenės, o kai kuriuos net visai sulaikė, kad negalėtų patekti net į paskutinę važiuojančiųjų partiją. Kai kurie tokie sulaikyti pabėgo. Pabėgo net 179-os divizijos štabo viršininkas.

Apskritai, padaugėjo lietuvių karininkų, puskarininkių ir kareivių pabėgimai. Rusai įsitikino, kad lietuvių perauklėti jiems nepasisekė ir nepasiseks, ir kad lietuviai naudosis kiekviena proga, idant nuo bolševikų pabėgtų arba net prieš juos pačius atsigręžtų.

Nepasitikėjimas lietuviais didėjo. Todėl pirmiausia buvo išformuotas Kaune stovėjęs 26-as lietuvių raitininkų pulkas. Jis buvo neištikimas bolševikams jau ir todėl, kad beveik visi raitininkai buvo ūkininkų sūnūs. Pulko karininkai buvo išskirstyti į kitus ne raitininkų pulkus. Kareiviai taip pat. Dalis kareivių buvo paleista į atsargą.

Korpo aviacijos eskadrilė, nors jos žmonių sudėtis ypatingai kruopščiai buvo atrinkta, dabar liko žymiai sumažinta.

SSSR gilumoje pavasarį buvo pradėta slapta mobilizacija. Bet tuo pat laiku lietuvius karius kaip neištikimus, rusai dalimis leido į atsargą. Buvo leidžiami neištikimieji, be to, buvo paleisti puskarininkiai ir kareiviai ištarnavę 2 metus kariuomenėje. Paleidžiamųjų lietuvių vieton 29-ojo korpo pulkus papildė dar didesniu skaičiumi rusų kareivių. Jų tarpe buvo daug mongolų ir kazachų iš Kazachstano, todėl lietuviai visus atvykusius rusus vadindavo "mongolais."

Iki šiol karininkai lietuviai norėjo bet kokiu būdu išlaikyti savo korpo tautinį pobūdį, ir visus lietuvius karius vienoje vietoje, ypatingai todėl, kad jautė, jog karas artėja. Karas galėjo lietuviams atnešti išsilaisvinimą, todėl ir norėjo jo susilaukti, visi būdami kartu, krūvoje. Dabar įliejus į lietuvių korpą daug kareivių rusų ir mongolų, sena viltis išlaikyti tautinį lietuvių korpą žlugo. Liko tik viena išeitis — nors tarp mongolų visiems lietuviams laikytis kartu ir vienybėje.

Rusų vadovybė, nepasitikėdama 29-uoju korpu, net vasaros pratimams korpo nepasiuntė į vieną poligoną, nors taip galima buvo padaryti, bet korpą išskirstė ir suskaldė divizijomis — viena divizija buvo išsiųsta į Varėnos, antra į Švenčionėlių-Pabradės poligonus. Bet ir poligonuose 29-ojo korpo pulkai kai kur buvo apsupti rusų dalinių.

Karininkų ir politinių vadovų susirinkimuose karo komisarai vis dažniau kartojo, kad artėja karas, kad jis neišvengiamas, kad teks kariauti su pikčiau-

siu SSSR priešu — Vokietija, ir vis ragino dar uoliau dirbti.

O tuo tarpu viešumoje buvo norėta rodyti, kad Lietuvoje eina visai normalus, ramus ir bolševikams labai palankus gyvenimas. Balandžio mėnesį buvo pradėta registracija jaunuolių, gimusių 1919, 1920, 1921 ir 1922 metais. Spaudoje buvo daug raginimų visuose valsčiuose stropiai vykdyti tų jaunuolių mokymą rusų kalbos kursuose ir raginti, kad jie nepraleistų nė vienos pamokos.

Lietuvos komunistų partijos organas "Tiesa" ragino partijos, komjaunimo ir profsąjungų organizacijas skelbti socialistines lenktynes, kad jaunimas geriau būtų paruoštas šaukimui į raudonąją armiją. Buvo raginama sutartyse pasižadėti:

"1) Visiškai likviduoti nustatytu terminu beraščius ir mažaraščius šaukiamosios jaunuomenės tarpe.

2) Visus šaukiamuosius išmokyti rusų kalbos.

3) Visus šaukiamuosius, reikalaujančius gydymo, aprūpinti reikalingu gydymu.

4) Masiniam kultūriškai-politiniam darbui pavesti šaukiamųjų tarpe organizuoti iš šaukiamųjų tarpo grupes po 30-35 asmenis ir organizuoti tose grupėse sistematingą darbą.

5) Visuose klubuose įrengti karinius kampelius, paskirtus didvyriškos raudonosios armijos gyvenimui, jos kovoms ir laimėjimams.

6) Iki šaukimo paruošti šaukiamųjų 75% turinčių GTO ženklus, 85% — GSO ženklus ir 86% PVCHO ženklus".

Dar prieš pat karą Lietuvos komunistų laikraščiai rašė, kad

"prie buržuazinės santvarkos darbininkų ir valstiečių sūnūs ėjo karinę prievolę atlikti su didžiausia širdgėla, su verksmais, nes ėjo tarnauti kapitalistų interesams, būti priverstiems eiti prieš brolius, kovojančius dėl išlaisvinimo.

Dabar jaunuoliai, vykdami prisirašyti į karinius punktus, labai džiūgauja, galėdami būti nenugalimos raudonosios armijos karių eilėse ... ir t. t.".

Bet tai buvo tik savęs ir kitų raminimai. Taip kalbėjo tik komunistai ir komisarai. Patys rusų kariai karo nenorėjo, ypatingai juos baugino karas su Vokietija.

Prieš pat karą raudonoji kariuomenė, buvusi Lietuvoje, nebuvo pasiruošusi nei pulti nei gintis. 1940 m. birželio mėnesį bolševikai buvo sutelkę Lietuvoje dvi savo armijas. Viena jų buvo sutelkta Vilnius—Kaunas—Alytus bendrame trikampyje, ir antra į šiaurę ir Žemaitijoje. Tada rusai buvo pasiruošę puolamiesiems veiksmams. Taip buvo iki lapkričio mėnesio, t. y. iki Molotovo kelionės į Berlyną. Iš tos kelionės rusai laukė didelių laimėjimų. Vyresnieji lietuvių korpo ir divizijų komisarai gyrėsi kai kuriems lietuviams generolams, kad Molotovas iš Berlyno galįs atvežti didelį laimikį — 17-ąją Sovietų Sąjungos respubliką, tarybų Lenkiją. Vietoje to, Molotovui iš Berlyno išvažiavus, ištisomis naktimis prasidėjo rusų kariuomenės pasitraukimas iš Žemaitijos, ir po to Lietuvoje liko tik viena XI-oji armija. Ji iš pradžių turėjo ginamąjį, priedangos uždavinį. Apskritai, po to buvo matyti, kad bolševikus labai vilioja didelis puolamasis žygis į Vakarų Europą, bet kad tas žygis turės įvykti dar kiek vėliau, kada vokiečių kariuomenė įsivels į didesnius sunkumus Vakaruose, kada ji gal pradės generalinę ofenzyvą į britų salas. Be to, rusams dar reikėjo bent vienos vasaros, kad baigtų savo kariuomenės mokymo reorganizavimą ir kitus pasiruošimus karui. Taip bent buvo visų galvojama.

Bet staiga dėl vienos ar kitos priežasties bolševikų strateginiai planai pakitėjo. Bet tai daroma per vėlai. Naujiems dideliems puolamiesiems veiksmams pavasarį jie buvo dar nepasiruošę, o ruošiama jai ofenzyvai pridengti priedangos veiksmai (gynimasis, stabdymas) taip pat buvo dar neparuošti. Prasidėjo nau-

jas kariuomenes teikimas Lietuvoje. Ir kaip tik tuo silpniausiu neorganizuotumo laikotarpiu vykusiai pasinaudojo vokiečių strategai, pirmieji suduodami bolševikams tokį smūgį, kokį bolševikai rengėsi suduoti vokiečiams, šis vokiečių smūgis, prie kurio prisidėjo spontaniškas visos Lietuvos tautos sukilimas prieš bolševikus, ir lietuvių karių bei partizanų ginkluoti veiksmai, padarė tai, kad visa Lietuva per keletą dienų nuo raudonosios kariuomenės buvo visai išvaduota.

Represijos, lietuvių karių suėmimai, trėmimai

Bolševikai jautė, kad jiems taip gali atsitikti. Todėl jie ne juokais griebėsi prieš lietuvius karius griežtų priemonių ir represijų. Buvo nutarta padaryti radikalių operacijų, kad 29-asis šaulių korpas, kurio didžiausia masė — lietuviai — nepasiduoda jokiai bolševikų įtakai, kritišku momentu nepasidarytų rusams pavojingas ir kad ilga lietuvių korpo epopėja nepasibaigtų katastrofa, nukreipta prieš pačius bolševikus-rusus. Naujoms represijoms turėjo vadovauti pirmiausia politinė korpo vadovybė. Bet korpo komisaras Cariov tokiam darbui netiko, jis buvo per žmoniškas. Todėl jis buvo pakeistas nauju komisaru **Danilov'u,** žiauriu žmogumi.

Birželio mėnesio pradžioje korpe pasklido nemaloni žinia, kad visi vadai lietuviai greit būsią pašalinti iš savų pareigų ir kad jų vieton būsią paskirti rusai karininkai. Labai greit taip ir įvyko: visi aukštesnieji karininkai lietuviai, korpo vadas, divizijų, pulkų, atskirų specialių dalių vadai, štabų ir tarnybų viršininkai savo vietas turėjo užleisti rusams. Lietuviai vadai buvo išsiųsti į SSSR "akademijas", į "kursus", "pasitobulinti" ir t.t. Kai kurie jų, dar neišvykę į naujas vietas, buvo suimti. Šis lietuvių vadų pašalinimas įvyko apie birželio 10 dieną. Tokiu būdu vie-

ni rusai paėmė į savo rankas visą korpo ir pulkų vadovybę. Korpo viršūnėje dabar buvo rusai:

Korpo vadas gen. mjr. **Samochin.**
Korpo komisaras pulko komis. **Danilov.**
Korpo vado padėjėjas g. m. **Rozanov.**
Korpo štabo viršininkas plk. **Tiščenko.**

Tas pats buvo divizijose (179-os div. vadu liko plk. **Ustinov,** 184-os div. — plk. **Vinogradov)** ir visuose pulkuose. Nauji vadai rusai pradėjo reikalauti, kad visos komandos ir raportavimai būtų atliekami tik rusų kalba. Daug kur visai oficialiai jų buvo pareikšta, kad bet koks tautiškumo pabrėžimas būsiąs laikomas, kaip kontrrevoliucinis darbas, ir kad kaltininkams teksią labai sunkiai nukentėti.

Praėjus vos tik kelioms dienoms po pirmo tragiško įvykio, lietuvius karius ištiko antras dar skaudesnis smūgis.

Birželio 14 dienos vakarą ir birželio iš 14 į 15 d. naktį, t. y. tuo pačiu metu, kada prasidėjo medžioklė nelaimingų lietuvių vyrų, moterų, senelių ir vaikų visoje Lietuvoje, klastingu būdu buvo suimta ir išvežta apie 30% visų lietuvių karininkų, batalionų, kuopų ir būrių vadų, be to, gana daug puskarininkių ir eilinių kareivių.

Suėmimai buvo daromi labai negarbingai ir apgaulingai. Ltn. B. Arūnas yra liudytojas lietuvių karių išvežimo iš Varėnos poligono, šį įvykį taip aprašo:

"Tai buvo atlikta pasibiaurėtinu šlykštumu, kurio gėdytųsi paprasčiausias plėšikas, o tačiau pasirodė neišvengiama raudonųjų "didvyrių" armijoje. Batalionų, kuopų bei kai kurių būrių vadai buvo sukviesti prie pulko štabo (čia jiems paaiškinta, kad vyksta pratimo), susodinti į sunkvežimį ir išvežti. Miške biauriausiu būdu buvo nuginkluoti, apiplėšti ir sugrūsti į užkaltus vagonus Varėnos stotyje. Išvežimo naktį lietuviškojo korpo stovyklos buvo saugomos sovietų tankų. Lietuvių ginklai buvo laikomi užrakinti.

Visa dienos tarnyba buvo pakeista žydais, komjaunuoliais ir rusų naujokais, kurie prieš keletą dienų buvo atsiųsti į mūsų korpą".

Daug kur kitur buvo taip pat daroma. Kitur tiesiog lietuvius apsupo ir sueme. Kai kur buvo iššaukti pas komisarus ir nebegrįžo. Dalis buvo išvežta iš privačių butų.

Čia duodamas "Kario" paskelbtas sąrašas, sudarytas iš žinių, gautų iki š. m. vasario mėn. 7 d.

IŠVEŽTŲJŲ IR IŠSIŲSTŲJŲ Į SSSR LIETUVIŲ KARIŲ SĄRAŠAS

Generolai:

1. **Čepas Albinas, 179. ŠD. (išsiųstas į "kursus" VI. 10).**
2. **Gerulaitis Zenonas, korpo štabo.**
3. **Juodišius Jonas, 179. Š. D. Št. (išsiųstas į "kursus" VI.10).**
4. **Karvelis Vladas, 184 ŠD. (išsiųstas į "kursus" VI. 10).**
5. **Vitkauskas Vincas (dabar tarnauja raudonojoje armijoje ir aktingai dalyvauja komunistinėje veikloje).**
6. **Žilys Vincas, K. Št. (į- "kursus" VI.13).**

Pulkininkai:

7. **Abaras Kazys, korpo štabo (išsiųstas į "kursus" VI. 10).**
8. **Aleksis Bronius, korpo štabo.**
9. **Breimelis Antanas, 294 ŠP.**
10. **Banys Jackus, 184 Š.D. PtDn**
11. **Gertus Bronius, korpo štabo (VI.22).**
12. **Jasulaitis Vincas, 184 ŠDŠt. (išsiųstas į "kursus" VI.10).**
13. **Kiršinąs Vincas, 184 Š.D. Št. (išsiųstas į "kursus" VI. 10).**
14. **Rupšys Leonas, 184. Š. D.Št. (išsiųstas į "kursus" VI. 10).**
15. **Rajeckas Leonas, 234.ŠP.**
16. **Ramanauskas Kazys, K. Št.**
17. **Statkevičius Laurynas, 616. AP.**
18. **Sidzikauskas Vladas, 615. AP. (išsiųstas į "kursus" VI.10).**
19. **Stankaitis Mečys, K. Št.**
20. **Šurkus Antanas, 215. ŠP. (į "kursus" VI.10).**
21. **Sidabras Antanas, 184. ŠDŠt.**
22. **Šklėrius Alfonsas, 617 AP. (išsiųstas į "kursus" VI.10).**
23. **Urbšas Adolfas, 297 ŠP. (išsiųstas į "kursus" VI. 10).**
24. **Žadeika Vaclovas, K. Št.**

Pulkininkai ltn.:

25. Bilėnas Pranas, K. Št.
26. Baršauskas Juozas, 179. ŠDŠt.
27. Butkevičius Romanas, 179. ŠDŠt.
28. Dovydaitis Pijus, 179 ŠDŠt.
29. Daukšys Petras, 617. AP. (išsiųstas į "kursus" VI. 10).
30. Gaidys Albertas, 179. ŠDŠt.
31. Jančys Alfonsas, 179. ŠDŠt.
32. Kukta Tomas, 262. ŠP. (išsiųstas į "kursus" VI. 10).
33. Kizlauskas Domas, 615 AP.
34. Lavinskas Juozas, 179 ŠDPtDn.
35. Malijonas Antanas, 179. ŠDŠt. (išsiųstas į "kursus" VI. 10).
36. Mašanauskas Ksaveras, K. Št.
37. Mikučionis Ignas, 179. ŠDŠt.
38. Nasvytis Kazys, 179. ŠDŠt.
39. Raibikis Kostas, 184. ŠD. PnBn.
40. Šačkus Jurgis, 297. ŠP.
41. Šlepetys Juozas, 259. ŠP.
42. Tallat-Kelpša, 615. AP.
43. Vileniškis Alfonsas, K.Št.

Majorai:

44. Baleišis Feliksas, 306 Pn. Bn.
45. Baltrūnas Petras, 617. AP.
46. Bulvyčius Vytautas, 179. ŠDŠt.
47. Bačkys Juozas, 179 ŠDŠt.
48. Dapkus Antanas, 618. AP.
49. Gavelis Leonas, 184. ŠD. PnBn.
50. Juodvalkis Pranas, 294. ŠP.
51. Karevičius Bronius, 184. ŠD.
52. Kazlauskas Alfonsas, 184. ŠDZADn.
53. Mikalauskas Vytautas, K. Št.
54. Okulič-Kazarinas Anatolijus, 618. AP.
55. Polujanskas Jurgis, K.Št.
56. Pioravičius Vladas, 618. AP., išvežtas VI.25.
57. Patašius Juozas, gyd. 616-AP.
58. Sauka Juozas, 294. ŠP.
59. Stanelis Ildefonsas, 262. ŠP.
60. Sakalauskas Juozas, 184. ŠDPnBn.
61. Steikūnas Balys, 618. AP.
62. Šakalius Petras, K. Št.
63. Šniras Vladas, 184. ŠD. PnBn.
64. Šakenas Juozas, 179. ŠD. Št.
65. Zavadskas Benius, 184 ŠDZADn.

Kapitonai:

66. Adamonis Karolis, 262. ŠP.
67. Aleksiejūnas Alfonsas, 615. AP.
68. Adomaitis Pranas, 615. AP.
69. Adamonis Petras, 615. AP.
70. Balandis Juozas, 279. ŠP.
71. Botyrius Jonas, 617. AP.

72. Biknius Kostas, aviac.
73. Čiplys Adolfas, K. Št.
74. Daniliūnas Stasys, 259. ŠP.
75. Draugelis Andrius, 262. ŠP.
76. Grigaliūnas Petras, 294. ŠP.
77. Guzikas Nikodemas, 294. ŠP.
78. Gudaitis Juozas, 234. ŠP.
79. Gromickas Stasys, 294. ŠP.
80. Grinius Vladas, 294. ŠP.
81. Grabažius Antanas, 615. AP.
82. Jonaitis Juozas, 616. AP.
83. Juozapaitis Leonas, 262. ŠP.
84. Jaruševičius Petras, 234. ŠP.
85. Jakutis Petras, 234 ŠP.
86. Jocius Jonas, 234. ŠP.
87. Kondrotas Jonas, 618. AP.
88. Kriaučiūnas Stasys, 616. AP.
89. Kauneckas Bronius, Rš. Bn.
90. Kušlikis Stasys, 617. AP.
91. Kontrymas Leonardas, 184. ŠDŠt.
92. Kilius Juozas, 179 ŠDŠt.
93. Lenkauskas Leonas, 259. ŠP.
94. Literskis Liudas, 294. ŠP.
95. Limba Jeronimas, 294. ŠP.
96. Lastauskas Adomas, 262. ŠP.
97. Maksimaitis Antanas, 618. AP. (VI.25).
98. Mykolaitis Petras, 618. AP.
99. Mažylis Jonas, 618. AP.
100. Masandukas Jonas, 259. ŠP.
101. Mitalauskas Balys, 184. ŠDŠt.
102. Matusonis Jonas, KŠt.
103. Morkūnas Ignas, 294. ŠP.
104. Narvydas Benediktas, 618. AP.
105. Nacickas Stasys, 259. ŠP.
106. Navoslauskas Jonas, 259. ŠP.
107. Porutis Domas, 615. AP.
108. Pečiūra Vytautas, 259. ŠP.
109. Plukas Vladas, 616. AP.
110. Petraitis Juozas, 184. ŠDŠt.
111. Povilaitis Kazys, 215. ŠP. išsiųstas į "kursus" liepos mėn.).
112. Ramančionis Pranas, 294. ŠP.
113. Sakalas Viktoras, aviac.
114. Saunoris Antanas, 294. ŠP.
115. Soročkinas Anatolijus, 615. AP.
116. Staronis Antanas, 615. AP.
117. Stankevičius Jonas, 262. ŠP.
118. Sabieskis Vincas, 234. ŠP.
119. Sabaliūnans Petras, 234. ŠP.
120. Tervydis Antanas, 618. AP.
121. Tėvelis Juozas, 294. ŠP.
122. Tuminas Stasys, 294. ŠP.
123. Užubalis Stasys, 616. AP.
124. Urniežius Liudas, 259. ŠP.
125. Užubalis Petras, vet. gyd. 618. AP.
126. Vabalas Jonas, 179. ŠDŠt.
127. Vaičius Liudas, 294. ŠP.

128. Verksnys Antanas, 184. ŠDŠt.
129. Vaitkūnas Antanas, 234. ŠP.
130. Zeleniakas Antanas, 616. AP.
131. Zienius Juozas, 179. ŠD. Žv. Bn.

Leitenantai:

132. Alonderis Robertas, 179. ŠDŽvBn. VI. 16.
133. Aleksiejūnas Kazys, 617. AP.
134. Bulavas Vladas, 184. ŠDPnBn.
135. Bartkus Jonas, 616. AP.
136. Beinoris Valerijonas, 262. ŠP.
137. Bukšnys Valeris, 262. ŠP. (VI.15).
138. Butkus Vincas, 294. ŠP.
139. Burnickas Jonas, 262. ŠP.
140. Bronišas, 616. AP.
141. Bačiulis Alfonsas, gyd., K. Št.
142. Čaplikas Petras, 615. AP.
143. čiaučionis Petras, 259. ŠP.
144. Čiaučionis Stasys, 259. ŠP.
145. Černius Mikas, 184. ŠDPnBn.
146. Dėdonis Petras, 184. SDRšBn.
147. Dūda Vladas, 234. ŠP.
148. Dirda Antanas, 306. PnBn.
149. Dulke Vladas, 234. ŠP.
150. Degutis Vincas, 184. ŠDInžBn.
151. Deveikis Antanas, 259. ŠP.
152. Frankas Jonas, 259. ŠP.
153. Gedvila Mikas, 234. ŠP.
154. Gelumbauskas Feliksas, 294. ŠP.
155. Gelažius Antanas, 259. ŠP.
156. Germanavičius Martynas, 179. ŠD. Št.
157. Guobis Jonas, 184. ŠD. Št.
158. Giedrikas Aloizas, 262. ŠP.
159. Gudeliauskas Vladas, 616. AP.
160. Gaidamavičius Juozas, 179. ŠDŽvBn.
161. Gustas Antanas, 259. ŠP.
162. Gavėnas Vincas, 262. ŠP.
163. Grigonis Martynas, 259. ŠP.
164. Inčiūra Adolfas, ZADn.
165. Insoda Juozas, 259. ŠP. (VI.18-19).
166. Ilgūnas Julius, 259. ŠP.
167. Jakšukas Stasys, 259. ŠP.
168. Jankus Aleksas, 617. AP.
169. Jamontas Aleksandras, 297. ŠP. (išsiųstas į Tūlą atsarginių, negrįžo).
170. Jurgelionis Henrikas, 617. AP. (išsiųstas į Tūlą atsarginių, negrįžo).
171. Jazbutis, 618. AP.
172. Kriukis Martynas, 259. ŠP.
173. Kaunas Kęstutis-Leonas, 259. ŠD.
174. Kalpokas Pranas, 262. ŠP.
175. Krisnickas, 618. AP.
176. Kronkaitis Vaclovas, 618. AP.
177. Kalasiūnas Juozas, aviac. (VI.23).
178. Kalibatas Alfonsas, 184. ŠDPnBn.
179. Katelė Jonas, 294. ŠP.
180. Kneita Antanas, 616. AP.

181. Levanas Juozas, 179. ŠDŽvBn.
182. Lukšas Ignas, 184. Š.D. PnBn.
183. Leonas Kostas, 262. ŠP.
184. Laučys Petras, 297. ŠP.
185. Mundrys Juozas, 259. ŠP.
186. Mergiūnas Romualdas, 259. ŠP.
187. Mažonas Kazys, 306. Pn. Bn.
188. Morkūnas Balys, aviac.
189. Mankonis Jonas, ZADn.
190. Maliukas.
191. Navakas Jonas, 234. ŠP.
192. Narijauskas Justas, 234. ŠP.
193. Narijauskas Vaclovas.
194. Navaitis Antanas, aviac.
195. Orbakas Mikas, 294. ŠP.
196. Petkūnas Martynas, PI. Dn.
197. Ponelis Bronius, 184. ŠD. Pt. Dn.
198. Paškevičius Vilius, 262. ŠP.
199. Petrušaitis Kazys, 306. PnBn.
200. Petkūnas Antanas, 184. ŠDPlDn.
201. Pečkaitis Vincas, 618 AP.
202. Rakaitis Juozas, 184. ŠD. PnBn.
203. Ramūnas Bronius, 262. ŠP.
204. Rickevičius Česlovas, 297. ŠP.
205. Rimas Kazys (į "kursus" liepos men.).
206. Remišauskas Vsevolodas, 184. ŠDŽvBn.
207. Šarupičius Andrius, 294 ŠP.
208. Stankevičius Jonas, 262. ŠP.
209. Sadzevičius Juozas, 34. ŠP.
210. Smailys Juozas, 259. ŠP.
211. Stundžia Romualdas, 184. ŠDPnBn.
212. Senulis Vincas, 234. ŠP.
213. Sprindys Vaclovas, 184 ŠDŽvBn.
214. Sušinskas Antanas, K. št.
215. Simokaitis Antanas, 184. ŠD. ZADn.
216. Šidagis Julius, 616. AP.
217. Šperbelis Albinas, 262. ŠP.
218. šeštokas Stasys, aviac.
219. Šantaras Antanas, 617. AP.
220. Tumas Kazys, 179. ŠDŠt.
221. Tiškus Feliksas, 297. ŠP.
222. Turuta, 297. ŠP.
223. Urbietis Petras, aviac.
224. Urbutis Vincas, 262. ŠP.
225. Valkiūnas Jonas, 259. ŠD.
226. Varnas Jonas, 259. ŠP.
227. Vasiliauskas Medardas, aviacijos.
228. Vadopalas Petras, 294. ŠP.
229. Vaitkevičius Eduardas, K. Št.
230. Varkalys Kazys, 179. ŠD. Žv. Bn.
231. Vitas Jonas, ZADn.
232. Virkutis Pranas, 184 ŠD. ZADn.
233. Vaivydas-Vajevodskis Juozas, 294. ŠP.
234. Volotka Vaclovas, 184. ŠDPlDn.
235. Vykintas Jonas, 297. ŠP.
236. Žiauka Balys, 615. AP.
237. Žvinklys Alfonsas, 297. ŠP.
238. Žukas Antanas, 259. ŠP.

Jaun. leitenantai:

239. Aleksandravičius Vladas, 294. SP.
240. Ankudavičius Antanas, 617. AP.
241. Bartušis Antanas, 215. ŠP.
242. Bražys Vladas, 617. AP.
243. Būzas Stasys, 259. ŠP.
244. Danielius Kazys, 294. ŠP.
245. Daugirdas Tadas, gyd., 184. ŠDPnBn.
246. Jankaitis, 294. ŠP.
247. Jarašiūnas Antanas, 262. ŠP.
248. Jurgelionis Petras, 262. ŠP.
249. Janulis Albertas, 617. AP. (išsiųstas į "kursus" VI.10).
250. Kaunas Kajetonas, 616. AP.
251. Klevečka Bronius, 262. ŠP.
252. Lelenas Eugenijus, 34. ŠP.
253. Lelešius Jonas, 294. ŠP.
254. Martusas Juozas, aviac.
255. Martinenas Stasys, 262. ŠP.
256. Martišiūnas Justas, 262. ŠP.
257. Palukaitis Juozas, 184. ŠDPnBn.
258. Rimkus Juozas, 262. ŠP.
259. Rimas Pranas, Karo Mokyklos, VI.16.
260. Rastauskas Jurgis, 184 ŠD. Rš. Bn.
261. Skėrys Vytautas, 294. ŠP.
262. Stasytis, 294. ŠP.
263. Stanionis Vytautas, gyd., 306. PnBn. (VI.17).
264. Sakalavičius Simanas, 615. AP.
265. Šimonis Teofilius, 184. ŠDPnBn.
266. Trakinskas Povilas, ZA Dn.
267. Tijūnaitis Algirdas, 184. ŠDPnBn.
268. Teišeriūnas Česlovas, 262 ŠP.
269. Urbelis Jonas, 306. PnBn.
270. Urbonavičius Liudas, 306. PnBn.
271. Valys-Valevičius Jonas, aviacijos (VI.14 išvežtas iš ligoninės).
272. Vainorius Aleksas, 179. ŠD. Št.
273. Vengrys Algirdas, 262. ŠP.
274. Viršila Antanas, Leonas, 294. ŠP.
275. Zemeliauskas Jonas, 306. PnBn.
276. Žieba Petras, Karo Mokyklos.

Viršilos:

277. Apolainis Juozas, Korpo Št.
278. Česnulis Kostas, 259. ŠP.
279. Dabušis Balys, aviacijos.
280. Dambrauskas Kazys, 294. ŠP.
281. Dručiūnas Jonas, 262. ŠP.
282. Domarkas Jonas, 259. ŠP. (VI.20).
283. Kiesylius Izidorius, 618. ŠP.
284. Kruglenovas, 234. ŠP.
285. Lipnickas, 297. ŠP. (prieš karą išsiųstas į Tulą atsarginių atvežti ir negrįžo).
286. Micuta Juozas, 306.PnBn.
287. Nekrošius Mykolas, 197. ŠD.

288. Neibacheris Albertas, 297. SP.
289. Sabaliauskas Antanas, Pl. Dn.
290. Stasys Tomas, 259. SP.
291. Žibaitis Alfonsas, 215. SP. (išsiųstas į "kursus" liepos mėn.)

Puskarininkiai:

292. Bružas, 616. AP.
293. Čijunskas Zigmas, 184. SD.
294. Dovydaitis Benas, 259. SP. (VI.20).
295. Jaraminas Vincas, 184. ŠD. Pt. Dn.
296. Jasonas, 616 AP.
297. Markevičius Jurgis, aviac.
298. Mackus Kazys, 184. ŠD. Rš. Bn.
299. Prapuolenis Juozas, K. Št.
300. Petronis Albinas, 615. AP.
301. Pakalniškis, ZADn.
302. Paškevičius, ZADn.
303. Vaitkus Antanas, 262. ŠP.
304. Vaitkevičius, 615. AP.
305. Zonis Juozas, 184. ŠD. PnBn.
306. Žilys Petras, 294. SP.
307. Žvikas Vladas, ZADn.

Jaun. puskarininkiai:

308. Grigalauskas Juozas, 294. SP. (VI. 18).
309. Pusdešris, grandinis, 234. ŠP.

Eiliniai:

310. Budrikas Antanas, 297. ŠP.
311. Baltrukonis, 297. ŠP.
312. Greičius Kazys, 262. SP.
313. Gailiūnas, 618. AP.
314. Jarmantavičius Vosylius, 617. AP.
315. Jašmontas, 294. SP.
316. Kokas Jonas, 617. AP.
317. Liaugaudas Antanas, 617. AP.
318. Morkūnas Antanas, 617. AP.
319. Markauskas Jonas, 294. ŠP.
320. Rugelis Viktoras, 617. AP.
321. Sinkevičius Aleksas, 297. SP.
322. Slivinskas Antanas, 259. ŠP. (karui prasidėjus).
323. šikšnius Vladas, 294. ŠP.
324. Tamoliūnas, 297. SP.
325. Vaitkus Kostas, 294. ŠP.

Civ. tarnautojai:

326. Medelinskas Petras, ats pusk.
327 Putrius Romas, 615. AP.
328. Razgaitis Jonas, 294. SP.
329. Žilys Stasys, 615. AP.

Po šių žiaurių išvežimų likę lietuviai kariai pradėjo nerimauti ir dėl savo likimo. Komisarai ir politiniai vadovai ramino, kad daugiau nebeveš, ir aiškino, kad išvežtieji buvę kontrrevoliucionieriai, kad esą Vilniuje — Antakalny buvę rasti išvežtųjų sąrašai, kad esą jie norėję sukilti ir užpulti kitas raudonosios armijos dalis. Tačiau tokiais aiškinimais lietuviai netikėjo ir lauke, kada ir juos išveš. Šios abejonės buvo pagrįstos, nes, kaip vėliau paaiškėjo, birželio mėn. 22-25 d. būtų buvę išvežti visi likusieji karininkai, didžio-

ji dalis liktinių puskarininkių ir eilinių. Tik staiga prasidėjęs karas šį bolševikų sumanymą sutrukdė.

Be šiame sąraše pažymėtų išvežtųjų, buvo dar keli šimtai pirmiau suimtųjų tikrosios tarnybos karių per visus bolševikų okupacijos metus. Daugumas jų buvo nuteista ir pateko į kalėjimus, į drausmes dalis arba į koncentracijos bei priverčiamojo darbo stovyklas. Kaip vyresniuosius, jų tarpe tenka pažymėti gen. št plk. Dulksnys, gen. št. plk. Gustaitis, plk. inž. Grabys, mjr. Brizgys, plk. ltn. Namajuška ir kiti.

Dar tenka pažymėti ir Lietuvos kariuomenės atsargos karininkus, kuriems bolševikų Okupacijos laikais teko kentėti ir vargti įvairiuose kalėjimuose, štai tik keliolika visai atsitiktinai prisimintų pavardžių; šie ats. karininkai vienu ar kitu būdu iš kalėjimų yra išėję ir liko gyvi: gen. Kubiliūnas, gen. Rėklaitis, gen. Galvydis-Bykauskas. gen. Šniukšta, gen. Daukantas, gen. Vimeris, plk. Leonas, plk. Musteikis, plk. Saladžius, plk. Petruitis, plk. Šova, plk. Matulionis, plk. Šlepetys, plk. Kalmantas, plk. Braziulis, plk. Kaunas, p. 1. Pranckonis, p. 1. Žukas, mjr. Jurkūnas, mjr. Ivašauskas, mjr. Kiaulėnas, mjr. Impulevičius, mjr. Leknidkas, mjr. Kviecinskas, kpt. Gasėnas, kpt. Venclova ir t.t. ir t.t. Tokių nukentėjusių buvo labai daug.

Buvo ir tokių žiaurumų, kuriuos sunku net pateisinti ar suprasti. Pav., kai kurių atsargos karininkų, sėdinčių bolševikų kalėjimuose, šeimos, žmonos ir vaikai bolševikų buvo sučiupti ir ištremti į Sibirą. Aplinkybėms laimingai susidėjus, karo pradžioje kai kurie tokie karininkai iš kalėjimų buvo išlaisvinti. Vargšai džiaugdamiesi skubėjo į savo šeimas, bet, deja, nei žmonų, nei vaikučių nebepamatė, jie jau buvo labai toli nuo Lietuvos.

Buvo ir tokių nuotykių, kada vienas ar kitas atsargos karininkas, sužinojęs, kad bolševikų saugumo organų yra nutarta jis suimti, slapstėsi. Tada bolševikai imdavo terorizuoti jo šeimą ir gimines. Pavyz-

džiui, vieno tokio priversto slapstytis karininko tėvai, broliai, seserys, uošviai ir visi vaikai buvo suimti ir išvežti į SSSR. Vaikų tarpe vienai mergaitei buvo tik ketveri metai, o antroji tik ką buvo baigusi pirmuosius savo amžiaus metus, taigi, visai nekaltas ir bejėgis kūdikis. Dar skaudžiau, kad tie kūdikiai buvo atskirti ir nuo jų motinos, nes ji vargše dar anksčiau bolševikų buvo suimta ir kankinosi kalėjimo rūsyje. Tokiu būdu vargšai kūdikėliai, kankiniai ir našlaičiai, be tėvo ir be motinos, atsidūrė kažkur Sibire, Kazachstane ar kurioje kitoje tolimoje pasvieteje. Skaudu apie tai net rašyti.

Buvo suimtųjų ir išvežtųjų atsargos karininkų, kurių likimas iki šiol mums nežinomas, k. a.: gen. Gustaitis, gen. Skučas, gen. Ladyga, gen. Sutikus, gen. Sprangauskas, gen. Čaplikas, plk. Lesauskas, plk. Rusteika, p. l. Korla, p. l. Urbelis, p. l. Kirlys, p. l. Matusaitis, p. l. Jakštas, kpt. Barkauskas ir t.t. ir t.t.

Buvo ir žuvusių bei žiauriai nukankintų karininkų. Apie juos teks dar priminti kitame skyriuje.

Beveik visi buvę Lietuvos kariuomenes kariai bolševikams buvo priešai. Buvęs Lietuvos TSR vidaus reikalų liaudies komisaras Guzevičius 1940 m. lapkričio 28 dieną buvo įsakęs (įsakymas Nr. 0054) surašyti visus bolševikų priešus "antisovietinius elementus". Šių priešų skaičiuje buvo pažymėti buvę Lietuvos kariuomenės karininkai, kariuomenės teismų nariai, studentai karininkai, savanoriai, šauliai. Kitame dokumente matome, kad buvo numatyta suimti ir ištremti studentų atsargos karininkų "Ramovės" korporacijos narius, "Šaulių Sąjungos vadovaujančią sudėtį, pradedant būrių vadais ir baigiant sąjungos viršininku, centro valdybos narius, sąjungos štabo narius, dalinių, kuopų, rinktinių, tiek vyrų, tiek moterų, aktyvą, nuolatinius žurnalo "Trimitas" bendradarbius". O juk Šaulių Sąjungoje daugiausia buvo kaip tik atsargos karių.

Raudonoje armijoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje buvo labai populiarūs ir nuolat visur kartojami Stalino žodžiai, kad "visą mūsų liaudį reikia laikyti nuolatinėje mobilizacinio pasiruošimo būsenoje karinio užpuolimo pavojaus akivaizdoje, kad joks "atsitiktinumas" ir jokie mūsų išorinių priešų fokusai (išdaigos) negalėtų užklupti mus iš netyčių". Buvo ir kitas dažnai linksniuojamas Vorošilovo posakis, kad "mes sumušime priešą jo paties teritorijoje". Tačiau šio karo pradžioje nei pirmas nei antras tvirtinimai nepasitvirtino. Karas užklupo rusus nepasiruošusius, jų kariuomenė pradėjo netvarkingai trauktis.

Pirmomis karo dienomis Kauno aerodrome galima buvo matyti didelį kontrastą — daug sudaužytų, sudegusių, pamestų rusų lėktuvų ir čia pat prie įėjimo į buvusią aero-stotį didžiulėmis raidėmis parašytą šūkį: "Sovietų aviacija skraido aukščiau už visus, toliau už visus ir greičiau už visus!"

Gamtoje pasitaiko toks reiškinys, kada ramų ir švarų vandenį lėtai šaldant galima atšaldyti iki temperatūros net žemiau nulio, ir vanduo vis tiek lieka skystas; bet užtenka tokį vandenį pajudinti, arba įmesti į jį kokį nors kitą daiktą, ir vanduo tuoj pavirsta ledu. Taip buvo Lietuvoje ir bolševikų okupacijos laikais bei pirmomis karo dienomis. Ramaus lietuvio kantrybė trūko, ir, pirmajai progai pasitaikius, visa tauta atsistojo prieš bolševikus savo laisvės ginti, visi pasipriešino todėl, kad lietuvių tautoje, kaip aname žemiau nulio atšaldytame vandeny, buvo tiek daug sukaupta paniekinimo, ašarų, kančios ir skausmo, jog visa tai turėjo pagaliau sprogti, išsilieti ir atsisukti prieš buvusius prispaudėjus. Šios tautinės reakcijos priešakyje, kaip ir turėjo būti, atsistojo drąsiausioji tautos dalis — kariai, šauliai ir partizanai.

Lietuvių korpo karius karas užklupo poligonuose. Rusai labai nervinosi, tuo tarpu lietuviai buvo ramūs

ir slaptai džiaugėsi, nes jaute, kad ateina išsilaisvinimas iš bolševikų jungo.

Rusų vadai ir politiniai vadovai aiškino kareiviams, kad tai esą manevrai. Kai kuriuose daliniuose net buvo aiškinama, kad rusų lėktuvai tyčia esą paženklinti geležinio kryžiaus ženklais, kad jie galėtų aiškiau vaizduoti manevruojantį priešą. Oficialiai apie karą rusai pradėjo kalbėti tik po Molotovo kalbos, t. y. 11 (12) valandą. Vilniaus karo mokyklos kariams apie prasidėjusį karą buvo pranešta tik 15 val., t. y. net po 11 valandų nuo karo veiksmų pradžios. Mokyklos viršininkas plk. Sokurov dar pirmą karo dieną apie 10 val. perskaitė lietuviams Timošenko's įsakymą, kuriame, be kitko, buvo pasakyta, kad bolševikų valdžia labai pasitikinti lietuvių tauta ir todėl nematanti reikalo laikyti karo mokykloje atskirų batalionų — lietuvių ir rusų, juos, t. y. lietuvius ir rusus, esą galima sumaišyti. Ir kaip tik tą maišymo operaciją bevykdant, apie 15 val. buvo paskelbtas pavojus ir vėliau buvo paaiškinta, kad prasidėjo karas. Kitur, pav., 215-ame šaulių pulke Pažeimenės poligone buvo pranešta apie karą tik 17 valandą per mitingą; kuopų vadai buvo painformuoti apie karą 15 val., uždavinys pulkui — tęsti palapinių statybą, paruošti priešlėktuvinę apsaugą, visą tarnybą paskirti iš vienų rusų. Varėnos poligone 29-ojo korpo vadas gen. mjr. Samochin apie 10 val. surinko dalių vadus ir pranešė, kad nežinomos kilmės lėktuvai numetė bombų į Kauną ir kitur. Rimtos reikšmės tam nebuvo skirta. Tai esą, tur būt, manevrai. Apie karą Varėnoje sužinojo iš Molotovo kalbos per radiją. Panašiai buvo ir kitur.

Pirmą ir antrą karo dieną politiniai vadovai maitino karius labai optimistinėmis informacijomis: esą raudonoji armija beveik visur peržengė Vokietijos sieną, esą jau užimta visa Suomija, Klaipėda, Varšuva, raudonoji armija esanti jau netoli Karaliaučiaus, pusė Berlyno jau esą subombarduota ir t. t. Ir labai būdinga, kad visi lietuviai tokioms informacijoms ne-

tikėjo, o tuo tarpu daugelis rusų mane, kad tai esanti teisybė.

Nors kai kurie rusai ir tikėjo tokiais negalimais laimėjimais, tačiau jie buvo išsigandę, neorientuoti ir pakrikę. Juos baugino pirmiausia vokiečiai, bet bijojo ir lietuvių. Jie jautė, kad randasi tarp dviejų priešų, ir kad vienas iš tų priešų, lietuviai, yra čia pat, jų tarpe ir aplink juos. Visuose įsakymuose, kuriuos diktavo rusai, nieko nebuvo minima nei apie priešą, nei apie savųjų dalinių bei kaimynų padėtį. Kariai buvo dezorientuoti.

Lietuvių karių būsena buvo ypatingai sunki: netekę visų savo vyresniųjų karininkų ir beveik visų geresnių savo vadų, sumaišyti su rusais, apsupti rusų vadų ir politinių vadovų, nuginkluoti (be šovinių), neturį jokių ryšių su lietuviais kariais kituose pulkuose, jie tačiau nenusiminė, nenuleido rankų ir savo daliniuose, vienur karininkų, kitur puskarininkių vadovaujami, jie pradėjo organizuoti pasipriešinimą bolševikams ir išsilaisvinimą iš jų.

Lietuviai kariai pradžioje buvo be šovinių, nes šoviniais buvo apginkluoti tik rusams ištikimieji kovotojai — rusai, komjaunuoliai ir kiti svetimieji. Vėliau kai kur ir lietuviai gavo po 15 šovinių, kitur patys savarankiškai jų įsigijo.

Pasipriešinimas įvyko be jokio ypatingo plano, spontaniškai, komisarai ir rusų vadai vienur buvo nuginkluoti, kitur nukauti. Vienur lietuviai kareiviai kovojo vieni, kitur kartu su savo karininkais. Vieniems pasisekė gan lengvai nuo bolševikų atsipalaiduoti ir pabėgti, kitur teko su rusais kautis arba vieniems, arba susidėjus su lietuviais partizanais. Atskiriems būriams, kol visai atsipalaidavo nuo rusų ir prasimušė iki savųjų, teko padaryti gan didelius žygius per nežinomas vietoves, miškus, pelkes, naktimis. Tokių būrių vadams buvo sunku orientuotis, nes daugumas vadų, kaip ir rusai vadai, žemėlapių neturėjo. Čia vėl savotiškos rusų tvarkos pavyzdys: rusai karininkai žemėlapių neturėjo, o tuo tarpu vėliau, rusams

pabėgus, Vilniuje, NKVD centre buvo rastas pilnas sandėlis prikrautas Lietuvos žemėlapių. Atrodo, kad tie žemėlapiai labiau reikalingi enkavedistams, negu rusų karininkams.

Per atsipalaidavimą ir karininkai ir kareiviai parodė labai daug iniciatyvos ir drąsos.

Varėnos poligone buvusioje 184-oje divizijoje beveik visiems lietuviams pasisekė išsigelbėti, tuo tarpu Švenčionėlių-Pabradės poligone buvusios 179-os divizijos lietuviams teko turėti sunkesnių pergyvenimų, ir nemažam tos divizijos lietuvių skaičiui, taip pat, kaip ir nemažam skaičiui Vilniaus karo mokyklos lietuvių, buvo lemta būti bolševikų nuvarytiems toliau į rytus. Per vėlesnes kautynes dalis tų lietuvių pateko į vokiečių nelaisvę. Likusiųjų likimas nežinomas.

Tokiu būdu iš 7000—8000 lietuvių karių, buvusių 29-ame korpe karo pradžioje, jau pirmomis karo dienomis Lietuvoje atsipalaidavo nuo bolševikų ir susirinko savo senose dalyse per 5000 kareivių ir per 500 karininkų. Be to, keli šimtai iš karto išsiskirstė tiesiog į namus.

Kovų metu, besilaisvinant iš bolševikų, žuvo arba buvo jų nužudyta nemaža lietuvių karių. "Kario" redakcijos surinktais iki 1942 m. vasario 8 d. duomenimis yra žuvę šie lietuviai kariai:

ŽUVUSIŲJŲ, BOLŠEVIKŲ NUŽUDYTŲ IR BE ŽINIOS DINGUSIŲ PIRMOMIS KARO DIENOMIS LIETUVIŲ KARIŲ SĄRAŠAS

Pulkininkai leitenantai:

1. **Milaševičius Ottonas, Korpo Štabo, žuvo VI.24 Adutiškiu m.**

Majorai:

2. **Bartkus Aleksas, 215, ŠP., žuvo VI.24, Lygumų km., Švenčionių val.**
3. **Bairiūnas Bronius, 615. AP., žuvo VI.23, Vilniuje.**
4. **Šaulys Stasys, 618. AP., žuvo VI.26, taip Pastovių ir Glubokos.**

Kapitonai:

5. **Ambraziejus Andrius, 259. ŠP., dingęs be žinios.**
6. **Bulvičius Albinas, žuvo VI.22-25, ties Ukmerge (aviacijos).**

7. Kaladė Povilas, Vilniaus karo mokyklos, žuvo tarp Pastovių ir Glubokos.
8. Matutis Ignas, 179. SDPI. Dn., iš pasalų rusų nukautas.
9. Pilvelis Adolfas, 215. ŠP., bolševikų nužudytas ties Švenčionimis.
10. Puknys Juozas, Vilniaus karo mokyklos, žuvo VI. 25, netoli Labanoro.
11. Stravinskas Juozas, 259. ŠP., dingęs be žinios.
12. Valiulis Jonas, mirė nuo žaizdų.

Leitenantai:

13. Beinorius, 306. PnBn., žuvęs ties Idrica.
14. Gavulis Petras, 618. AP., bolševikų nužudytas už Adutiškio.
15. Jankauskas Julius, ZADn., žuvo VI.23, ties Vydenais.
16. Kazėnas Kęstutis, 618. AP. bolševikų nužudytas uš Adutiškio.
17. Levinas Antanas, 259. ŠR, dingęs be žinios.
18. Navikevičius Jonas, žuvo ties Adutiškiu, 234. ŠP.
19. Zelianius, bolševikų nužudytas ties Gluboka.
20. Žinius Kazys, žuvęs VI.23, 215. ŠP., gyd.

Jaun. leitenantai:

21. Kalpokas, 262. ŠP., žuvo VI.29, Varėnos poligone.
22. Levūnas Vaclovas, Vilniaus karo mokyklos, bolševikų sušaudytas VI.25, ties Ašmena.
23. Remeikis Jonas, bolševikų sušaudytas 1941 m. gegužės m.

Kariūnai:

24. Cijūnėlis Vytautas, Vilniaus karo mokyklos, VI. 24, bolševikų sušaudytas ties Ašmena.
25. Gricius, Vilniaus karo mokyklos, žuvo VI.25 netoli Labanoro.
26. Jakimavičius, Viln. karo mok., žuvo Gudijoje.
27. Ratkevičius Antanas, Viln. karo mok., žuvo VI-24-25, prie Krapivnos km., Salų val., Ašmenos ap.
28. Semaška St., Viln. karo mok., žuvo VI.24-25, prie Krapivnos km., Salų val., Ašmenos ap.

Kursantai:

29. Osipavičius, Vilniaus karo mok., žuvęs.

Viršilos:

30. Adomaitis Jonas, 215. ŠP., žuvo VI.26, netoli Joniškio.
31. Butkus Antanas, 234, ŠP., bolševikų sušaudytas VI. 29.
32. Ivanauskas Bronius, 215. ŠP., žuvo VII.11, ties Idrica.
33. Jonuška Juozas, 615. AP., žuvo VI.29.
34. Sinkevičius Jonas, 262. ŠP.
žuvo VI.24, ties Valkininkais.
35. Švilpa Juozas, 615. AP., bolševikų nužudytas VI. 24, ties Rūdninkais.

36. Šukys Kazys, 234, ŠP., žuvęs.
37. Valiulis, 618. AP., žuvęs.

Puskarininkiai:

38. Gromnickas Romanas, 184. ŠD. Št., žuvo VI.23, Vilniuje.
39. Jankevičius Mykolas, žuvo VI.23, Viln.
40. Kankevičius Petras, 9 p.p., žuvo VI. 23, Mickūnuose.
41. Lenkaitis, 259. ŠP., žuvęs.
42. Liba Petras, 215. ŠP., bolševikų sušaudytas VII.7, už Nevelio.
43. Mikalauskas Stasys, 306. PnBn., žuvo VI.23, Vilniuje.
44. Ožiūnas Povilas, Vilniaus karo mokyklos, žuvo VI. 23, Vilniuje.
45. Petrulis Adolfas, žuvo VI. 24, Pabradėje.
46. Sinkevičius Kazys, Vilniaus karo mokyklos, žuvo VI.25, tarp Smargonių ir Molodečno.

Jaun. puskarininkiai:

47. Bacevičius Salemonas, ZADn., žuvo VI.23, už Varėnos.
48. Bitaravičius Viktoras, 618. AP., bolševikų sušaudytas VI.27.
49. Čibiras Antanas, 184. ŠD. PnBn., žuvo VI.24, Vilniuje.
50. Drupas Stasys, mirė nuo žaizdų VII.2, Švenčionėlių apskrities rinktinės.
51. Končiūnas Jonas, ŽvBn., žuvo VI.25 Pabradėje.
52. Karečka Jonas, 615. AP., žuvo VI.23, Vilniuje.
53. Valionis Antanas, 184. ŠD. PtDn., žuvo VI.23, prie Merkio.
54. Zamaras, 259. ŠP., žuvo VI.23, Viln.
55. židžiūnas Aleksas, žuvo VI.23, Varėnos poligone, ZADn.
56. Žukauskas Bronius, 618. AP., žuvęs.

Grandiniai:

57. Jurkonis Antanas, 259. ŠP., žuvo VI.23, Pažeimenės stovykloje.
58. Jagminas Bronius, 294. ŠP., žuvo VI.23, Valkininkų val.
59. Merkevičius, 259. ŠP., žuvo VI.26, netoli Joniškio.

Eiliniai:

60. Alešiūnas Vytautas, 618. AP., VI.24, kautynėse su komunistų-žydų gaujomis sužeistas ir nukankintas, žuvo ties Šepeta, prie Kupiškio.
61. Astrauskas Eduardas, 259. ŠP., bolševikų sušaudytas VI.25, Pabradėje.
62. Andriušis Vincas, 234. ŠP., žuvo VI.23, Vilniuje.
63. Alionis Kazys, 262, ŠP., žuvo VI.24, Varėnos sanat. rajone.
64. Andriuškevičius Juozas, 262. ŠP., bolševikų nužudytas VI.23, Varėnos val.
65. Aleksynas Vincas, 618.AP., VI.24, žuvo kautynėse su komunistais ties Šepeta (miškas), prie Kupiškio.
66. Aukštikalnis Bronius, 618. AP., bolševikų sušaudytas.
67. Atkočius Juozas, 234, ŠP., žuvęs kautynėse

68. Beliauskas žuvo ties Linkmenimis.
69. Birgiolas Petras, 616. AP., žuvo VI. 24, Varėnos pol.
70. Dapkus Petras, 279. ŠP., žuvo VI.24, Varėnos poligone.
71. Daraškevičius Sergiejus, 262. ŠP., žuvo VI.24, ties Valkininkais.
72. Dailide, 297. ŠP., žuvo VI. 24, netoli Daugų.
73. Eirošius Pranas, 294. ŠP., žuvo VI.23, Valkininkų val.
74. Gulbinas Antanas, 306. PnBn., žuvo VI.23, Vilniuje.
75. Gražinskas Pranas, 616. AP., VI.25, bolševikų nužudytas Pabradėje.
76. Ivanauskas Fioktistas, žuvo VI.24, ties Valkininkais.
77. Jankauskas Bronius, 184. ŠDPtDn., žuvo VI.23, prie Merkio.
78. Jakutis Bronius, 615. AP., žuvo VI.23, už Paluknės.
79. Janušas, žuvo VI.26, Pateronių km., Alovės val., Alytaus apskr.
80. Kazlauskas Povilas, žuvo VI.23, Vilniuje, PnBn.
81. Kalinauskas Severinas, 618. AP., VI.27, gindamas Kupiškį nuo besitraukiančių rusų sužeistas ir po to bolševikų paskandintas.
82. Kurapkis Jonas, 259. ŠP., žuvo VI.23.
83. Kuodys Kazys, 618. AP., žuvo VI.24, Vilniuje.
84. Kanapinskas Vincas, ZA. Dn., žuvo VI.23, tarp Varėnos ir Eišiškės.
85. Kuras Juozas, 616. AP., žuvo VI.26, Petronių km., Alovės val., Alytaus apsk.
86. Kiburys Jonas, žuvo VI. 23, tarp Eišiškės-Valkininkų, ZADn.
87. Kiškūnas Bronius, 618. AP., bolševikų sušaudytas.
88. Krešenka Mykolas, 618. AP., bolševikų sušaudytas.
89. Keliuotis Norbertas, ZA. Dn., žuvęs VI.23, Varėnos poligone.
90. Matuzevičius Kazys, žuvo VI.26, Švenčionėliuose.
91. Matiukas Antanas, ŽvBn., VI.25, bolševikų nužudytas Pabradėje.
92. Misevičius Alfonsas, žuvo VI.24, ties Valkininkais.
93. Panulis Juozas, 615. AP., žuvo ties Linkmenimis.
94. Petrosevičius Česlovas, 259. ŠP., žuvęs.
95. Pašakarnis, 615. AP., bolševikų sušaudytas 1940 m. spalių mėn.
96. Rybokas Ignas, 618. AP., bolševikų sušaudytas.
97. Stankevičius Juozas, 618. AP., bolševikų sušaudytas.
98. Sarulis, Vilniaus karo mokyklos, žuvęs.
99. Stumbrys Alfonsas, 215. ŠP., mirė nuo žaizdų (sužeistas ties Švenčionėliais).
100. Skrabys, 215. ŠP., bolševikų sušaudytas.
101. Staritas Vincas, bolševikų nužudytas Lamcų km., Glubokos apskr.
102. Sablinskas, 294. ŠP., bolševikų nužudytas.

103. Sniečkus Antanas, 314. RšBn., žuvo VI.23, netoli Varėnos I.

104. Seredinskas, žuvo už Molodečnos (PTO 17. Dn.).

105. Stokna Vincas, 234. SP., žuvęs ties Švenčionėliais.

106. Šlionskis Jonas, 294. ŠP., žuvo VI.23, Valkininkų val.

107. Širmenis Jonas, 294. ŠP., žuvo VI.24, ties Valkininkais.

108. Štaras Vincas, 618. AP., bolševikų sušaudytas.

109. Talkačiauskas, žuvo ties Linkmenimis.

110. Taraškevičius Eduardas, 618. AP., bolševikų sušaudytas.

111. Vnarauskas Povilas, 259. ŠP., VI.25, bolševikų nužudytas Pabradėje.

112. Vaicekonis Antanas, 615. AP., žuvo ties Linkmenimis.

113. Vaišnys Eduardas, Žv. Bn., VI.25, bolševikų nužudytas Pabradėje.

114. Valiūnas Petras, ZADn., mirė nuo žaizdų (VI.23, buvo sužeistas tarp Varėnos-Eišiškės).

115. Zuoza, 234. ŠP., žuvo Pažeimenės stovykloje.

116. Zinevičius Vaclovas, ZA. Dn., žuvęs VI.23, Varėnos poligone.

117. Žebrauskas Pranas, Inž-Bn., žuvo VI. 23, Vilniuje.

118. Žėlas R., žuvo VI.24, Vilniuje.

Civiliniai tarnautojai:

119. Sasnauskas Ignas, Vilniaus karo mokyklos, žuvo VI.23, Švenčionėliuose.

Šoferiai:

120. Petkevičius, Vilniaus karo mokyklos, žuvęs.

Prie šio sąrašo reikėtų dar pridėti bolševikų nužudytus Lietuvos atsargos karininkus, k. a.: Panevėžy žiauriai nužudytas plk. gyd. Žemgulys, Zarasų kalėjime nužudytas plk. ltn. Pašilys, Kauno kalėjime — mjr. Tomkus ir eilė kitų. Prie nužudytų, tur būt, teks priskaityti ir plk. Giedraitį, buvusį (krašto apsaugos ministerį, bei plk. Šarauską, buvusį kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyriaus viršininką ir Lietuvos skautų vadą. Jų, kaip politinių kalinių, tragišką kelionę vaizdingai aprašo plk. Petruitis savo atsiminimuose "Kaip jie mus sušaudė".

Pabaigoje tenka dar nors labai trumpai paminėti ir lietuvių partizanų veiklą prieš bolševikus pirmomis karo dienomis, nes jų tarpe, ypatingai jų vadovybėje, buvo daug karininkų, puskarininkių, kareivių ir šau-

lių. Daug kur partizanai veikė drauge su 29-ojo korpo lietuviais kariais.

Organizuotų ir neorganizuotų partizanų skaičius visoje Lietuvoje buvo išaugęs beveik iki 100,000. Viename Kaune ir jo apylinkėse buvo susiorganizavusios net 36 atskiros partizanų grupes.

Partizanai vieni apgynė Kauną ir kartu su lietuviais kariais Vilnių nuo sunaikinimo. Vilniuje, Kaune ir kitur jie apgynė nuo bolševikų sandėlius, radijo stotis, tiltus ir kitus pastatus bei turtą nuo sunaikinimo ir išgrobimo. Jie apgynė daugelio lietuvių gyvybę. Vilniuje, ypatingai Antakalny, Pabradėje, Varėnoje, Kaune, Šančiuose, Aleksote, A. Panemunėje, prie Kauno radijo stoties ir daug kur kitur įvyko smarkūs karių ir partizanų susikirtimai su bolševikais. Ir visur lietuviai nugalėjo.

Gindamas Aleksoto tiltą didvyriškai žuvo lakūnas ats. ltn. Dženkaitis. Tiltą per Nerį Kaune išgelbėjo, drąsiai pašalinęs sprogstamosios medžiagos uždegimą ir po to keliolikos kulipkų pervertas žuvęs, buvęs Vilniaus II nuovados viršininkas atsargos karys Juozas Savulionis.

Šituose tiltuose bent paminklinėmis lentomis, jei ne kitu būdu, turėtų būti įamžinti jų gynėjų vardai ir didvyriška mirtis.

Per kovas su bolševikais viename Kaune ir jo apylinkėse žuvo apie 200 partizanų. Kauno ligoninėse karo pradžioje gulėjo apie 150 sužeistų partizanų. Apytikriai galima pasakyti, kad visoje Lietuvoje kovose su bolševikais žuvo iš viso apie 2.000 partizanų. Didžiausia jų dalis buvo buvusios Lietuvos kariuomenės auklėtojai: karininkai, puskarininkiai, buvę kareiviai, savanoriai, šauliai, moksleiviai ir kiti.

Pabaiga

Šio rašinio dviejose dalyse buvo stengtasi duoti bendrą Lietuvos kariuomenės tragedijos apžvalgą. Dėl aprėžto rašinio dydžio daug nors ir labai charakterin-

gų, bet mažiau svarbių smulkmenų negalėjo būti paminėta. Kadangi buvo užsibrėžta daugiausia paliesti liaudies kariuomenę ir iš jos suformuotą 29-ąjį teritorinį šaulių korpą, todėl tos karinės įstaigos, kurios į 29-ąjį korpą neįėjo, čia buvo paminėtos labai trumpai. Prie tų įstaigų priklauso: 1. Karo Mokykla, 2. Karo Muziejus, 3. Karo Ligoninė, 4. Karo topografijos skyrius, 5. Linkaičių ginklų dirbtuvės.

Karo ligoninė nuo lietuvių korpo buvo atskirta, gavo naujus viršininkus, daugiausia žydus, — ir tvarkėsi atskirai nuo korpo.

Kariuomenės štabo Karo topografijos skyrius taip pat buvo nuo 29-ojo korpo atskirtas ir tvarkėsi aukštesniųjų raudonosios armijos štabų nurodymais.

Linkaičių ginklų dirbtuvės su lietuviais karininkais, tarnautojais ir darbininkais buvo išimtos iš SSSR karo komisariato žinios ir perduotos SSSR ginklavimo (šaudmenų) liaudies kamisariatui.

Didelis bandymas ir egzaminas likimo buvo skirtas visai lietuvių tautai 1940—1941 metais. Garsusis Goethe apie panašius momentus šitaip rašė:

"Gyvenimas pietums ne košę,
Bet kietą kąsnį duot mums ruošia,
Nereikia tad sustingti,
Nes reiks juk pasirinkti,
Ar jį suvirškinti arba užspringti".

Lietuvių tauta jai primestą svetimą kąsnį atsisakė suvirškinti, ji laimingai užspringo ir tą kąsnį išmetė. Šio karo pirmomis dienomis greta karių atsirado daug tūkstančių partizanų — atsargos karių, šaulių, savanorių, ūkininkų, darbininkų, studentų, moksleivių, profesorių, kunigų ir moterų. Visi jie, atstovaudami savo tautą, parodė, kad lietuviai yra sąmoningi ir aktingi, kad tauta yra sveika, subrendusi ir verta savo garbingos istorijos ir savo senųjų valstybinių tradicijų, kad lietuviai kartu su kultūringomis Vakarų Europos tautomis aktingai eina į kovą dėl naujos ge-

resnės Europos, dėl garbingos ir tinkamos sau vietos laisvųjų ir kultūringųjų Europos tautų tarpe.

Mūsų kariai, tiek daug patys iškentėję, kurių ne vieno tėvai, broliai, seserys ar giminės žiauriai yra ištremti į šaltą Sibirą, į kalnuotą Altajaus kraštą ar į sausą Kazachstaną, kurie savo akimis yra matę savųjų vadų suėmimą ir ištrėmimą, tie kariai yra vieni iš pirmųjų šviesesnio ir laimingesnio Lietuvos gyvenimo pionieriai, to gyvenimo, kurio pirmieji šviesūs aušros spnduliai jau pradeda rodytis milžiniško karo dar apsiniaukusioje padangėje.

ATSIMINIMAI IŠ 9 P. D. L. K. VYTENIO PULKO GYVENIMO

JAUN. LTN. TREČIOKAS

Tai buvo 1940 m. birželio 15 d., šeštadienis. Tą dieną bebūnant paupyje pasklido žinia, kad senasis ministerių kabinetas atsistatydino, o naujasis sudaryti pavesta div. gen. Raštikiui. Šita žinia pradžiugino beveik visus ten buvusius karininkus. Tuojau grįžau į namus persirengti, nes vakare turėjo įvykti gyd. plk. ltn. Abraičio išleistuves (vyko į Vilniaus įgulą). Persirengęs išeigine uniforma atėjau į ramovę ir ten sužinojau, kad tą dieną bolševikų kariuomene įžygiuoja į Lietuvą — okupuoja. Todėl karininkams neoficialiai buvo įsakyta persirengti rikiuotes uniforma ir taip dalyvauti išleistuvių vakarienėje.

Daugelis karininkų sėdėjom prie radijo aparato ir laukėme kokios nors žinutės, kad sužinotumėm apie naują būseną, iš kurios nieko gera nesitikėjom, bet radijo buvo labai šykštus ir nieko neskelbė.

Išleistuvių vakarienė prasidėjo atvykus pulko vadui gen. št. plk. Gaušui apie 8-9 val. vakaro, bet buvo labai kukli ir jau apie 22 val. baigėsi. Tuojau pat pulko vadas sušaukė visus karininkus ir per batalionų vadus davė tam tikrų nurodymų. Buvo įsakyta būti visiems pasiruošusiems visokiems netikėtumams. Be to, dar buvo paskirti karininkai budėti kuopose. Iš tų paskirtųjų buvau ir aš ir turėjau budėti prieššarvinėje kuopoje. Apie 23 valandą nuėjęs į kuopą viską patikrinau ir atsiguliau. Nespėjus man dar užmigti, pasigirdo pavojaus trimitas. Žmonės greitai sukilo ir rengėsi kautynių apranga. Susitikęs koridoriuje ltn. Vaitkevičių klausiau, kas bus, nes jokių aiškesnių žinių neturėjom, bet jis atsakė, kad žygiuojam į Vokietiją. Netrukus atvyko ir kuopos vadas ltn. Kiveris ir įsakė:

rengtis kautynių apranga, išgauti iš sandelio šovinius ir automatiniams pabūklams sviedinius. Viskas vyko labai greitai ir apie 3 valandą jau mūsų (pėsčių) vora žygiavo per Marijampolės miestą. Miestas kažkodėl irgi buvo sukilęs, gatvėse stovinėjo nemažai žmonių, kurie stebėjo iššygiuojantį pulką. Be mūsų voros, dar buvo ir motorizuota, kuri iššygiavo priešaky mūsų. Mat, 9 p. p. buvo dviratininkų batalionas, be to, auto būrys su nemažai mašinų, o dar buvo keletas ir miesto autobusų.

Pėsčiųjų vorai vadovavo mjr. Brizgys, o motorizuotai —gen. št. plk. ltn. Naujokas. Pėstieji pasukome per Vilkaviškio tiltą ir vėliau vieškeliu Pilviškių link. Jaunesnieji karininkai ir kovotojai apie žygiavimo tikslą ir kryptį iš pradžių nieko nežinojo. Tik vėliau pradėjo sklisti gandai, kad žygiuojame į Vokietiją.

Apie 8 km nedažygiavę Pilviškių sustojome postoviui, ir jau visi pradėjome kalbėti, kad į Marijampolę daugiau nebegrįšime. Vienas gailėjosi namie užmiršęs papirosus, kitas pinigus ir t. t. Neilgai trukus atvyko voros viršininkas mjr. Brizgys ir, susišaukęs karininkus toliau nuo voros paaiškino, kad buvo žygiuojama į Vokietiją, bet dabar vėl gautas naujas įsakymas grįžti atgal lyg nieko rimta nebuvę, o tik paprastas žygis.

Trumpai pailsėję pasukome atgal, tai buvo apie 9-10 val. Saulutė, risdamosi dangaus skliautu, nesigailėdama siuntė savo karštus spindulius, tuo dar labiau apsunkindama gerokai apkrautus kovotojus. Prakaitas sunkėsi per apdarą ir riedėjo per veidą, lyg karčios ašaros. Iš nakties buvo gerokai palyta ir gana didelė rasa, bet kelias jau spėjo išdžiūti, ir dulkių debesys, apgaubę vorą, lyg dūmų uždanga, lydėjo visą "kelią atgal".

Grįžome, padarę gerą vingį aplink miestą, nuo Kalvarijos pusės.. Per miestą žygiuoti buvo gėda. Be to, tiek kovotojai, tiek vadai buvo labai blogai nusiteikę ir gerokai privargę. Kareivines pasiekėme apie

14 val., ir visi išsiskirstėme poilsiui su mintimi sakyti Marijampolės miesto gyventojams, kad tai buvo tik paprastas žygis, kokių būdavo nemažai. Tik toks skirtumas, kad šis žygis vyko sekmadienį, kas buvo neįprasta.

Keletą dienų po šito žygio pulke vyko normalūs užsiėmimai, tik trūko mūsų pulko vado gen. št. pik Gaušo, apie kurį sklido gandai, kad yra iššauktas į Kauną ir tenai areštuotas. Pulkui tada laikinai vadovavo gen. št. plk. ltn. Naujokas, buvęs štabo viršininku.

Netrukus po to, praslinkus vos keletai dienų, vėl dangus apsiniaukė.

Trečiadienį, t. y. birželio 19 d., vakare, grįždamas iš miesto apie 21 val. susitinku ties namais keletą karininkų, kurie pasakoja, kad mieste svetimtaučiai sumušė vieną kareivį.

Birželio mėn. apie 22 d. į Marijampolę tvarkos palaikyti atvyko iš Kauno gusarų eskadronas ir įgulos viršininkas gen. št. plk. Kriaunaitis. Naujasis įgulos viršininkas tuojau sušaukė įgulos karininkų susirinkimą ir prašė karininkus laikytis tinkamai ir nedaryti be reikalo išsišokimų.

Maždaug tuo pat laiku atvyko ir naujai paskirtas 9 L. K. Vytenio pulko vadu gen. št. plk. ltn. Dabulevičius, kuris perėmė pulką ir, sušaukęs karininkus, pasakė kalbą, kurios pagrindinė mintis buvo: "Dabartinę padėtį suprantate ir jūs, p. p. karininkai, ir aš, todėl laikykitės takto, kad nereikėtų nukentėti atskiriems asmenims", ši pulko vado kalba visiems karininkams padarė didelio įspūdžio, ir visi supratom, kad jis yra "savas žmogus".

Dienos slinko labai nuobodžiai, nes dėl įvesto parengties stovio negalima buvo niekur išeiti. Jeigu ir atsirasdavo labai svarbus reikalas, tai reikėdavo palikti namuose raštelį, kur išeini ir kada grįši.

Diena po dienos laukėme išvykimo, nes sklido gandai, kad pulkas turės išvykti į poligoną. Ir iš tikrųjų, liepos 3 d., rytą, gavome įsakymą tuojau pasirengti ir dar tą pačią dieną išvykti į Švenčionėlių poligoną.

Dirbti teko labai daug, kad suspėtų pasikrauti, nes 17 val. turėjo mūsų traukinys išvažiuoti iš Marijampolės stoties. Asmeniškai pasirengti poligonui visai nebuvo laiko, tad kiekvienas griebėme, kas pakliuvo po ranka, ir krovėme į lagaminus, nes jautėme, kad Marijampolę negreitai bepamatysime. Į vagonus pasikrovėme ne tik tuos daiktus, kurie reikalingi poligone, bet visa, ką tik galėjome, nes žinojome, kad į Marijampolę daugiau nebegrįšime. Pasikrovę, minios marijampoliečių palydėti, išvykome. Visų nuotaika labai prasta buvo, nes gerai žinojome, kad šitas išvažiavimas tai yra tik pradžia tų visų nemalonumų, kuriuos pulkui teks pergyventi ateityje.

Kelionei gavome tik prekinius vagonus ir platformas, tad važiavimas buvo tikrai proletariškas. Na, bet nieko, nes įlindę į šieną, jautėmės neperblogiausiai. Kelionėje išbuvome dvi paras, daugelyje vietų sustodami. Blogiausiai buvo tai, kad niekada sustoję nežinodavome, kada vėl pajudėsime, nes tuo laiku jau geležinkelių stočių komendantai buvo bolševikai.

Nuvykę į Švenčionėlius išsikrovėme ir, viską parsigabenę į poligoną, pradėjome naują savotišką tremtinių gyvenimą, džiaugdamiesi, kad pakliuvome į Švenčionėlius, bet ne tiesiog į Sibirą ar Kazachstaną, kas dabar, kai pažinome tikrai, kas yra bolševikai, būtų visai normalu.

Persikraustę į poligoną, daugumas apsigyvenome barakuose, o dalis žmonių "havajuose" (šiaudinės lauko palapinės), kurių gana daug radome pasilikusių iš lenkų okupacijos laikų. Karininkai įsikūrė mediniuose namukuose prie Šalnaičio ežero. Pulko štabas ir autobūrys apsigyveno miestelio pakraštyje prie miško.

Galutiniam susitvarkymui pulko vadas paskyrė dar vieną dieną, o paskui jau prasidėjo normalus poligono gyvenimas. Pirmomis dienomis visi buvome patenkinti, nes po dienos darbo galima buvo išsimaudyti Žeimenos upelyje, kuris mums atrodė kaip tikra Dievo dovana, nes Marijampolėje su maudymuosi buvo gana liūdna.

Po keleto dienų radome laikraštyje, kad į visus pulkus yra paskiriami politiniai vadovai. Tai mums nebuvo staigmena, nes visi to tikėjomės, tik nei vienas nenujautėme, kad dėl tų politrukų tiek daug teks nukentėti pulko karininkams ir kareiviams.

Neilgai trukus po to skaitome pulko įsakyme, kad pas mus politiniu vadovu paskirtas **drg. Kleiva Jonas.** Kas jis toks ir iš kur jis atsirado, niekas iš mūsų nežinojo. Po kelių dienų atvyko ir jis pats prisistatyti pulkui.

Kokį jis padarė įspūdį, sunku aprašyti, bet tik tiek galima pasakyti, kad greičiau atrodė panašus į banditą, ar miestelio mušeiką — girtuoklį. Pulko vadui prisistatydamas (tai buvo apie liepos mėn. 13 d.), stovėjo išsižergęs, nuleidęs galvą, susikišęs rankas giliai į kelnių kišenes — nusikaltėlio tipas. Po prisistatymo pradėjo kalbėti, bet taip sunkiai, kad tikrai lengviau jam būtų buvę akmenis ant plento skaldyti, negu kalbėti! Tai toks buvo paskirtas mūsų pulko švietėju.

Baigęs kalbėti pranešė, kad miestelyje bus mitingas liaudies seimo kandidatams rinkti. Mitinge galės dalyvauti tik norintieji, nes dabar yra laisvė, bet kadangi norinčių atsirado labai mažai, tai įsakė vykti visiems. Tuoj buvo iššaukti iš rikiuotės komjaunuoliai ir prijaučiantieji, kuriems išdalino po plakatą ar bolševikišką paveikslą. Tarp bolševikiškų paveikslų buvo įmaišyta Kudirkos bei Žemaitės paveikslai. Komjaunuolius su paveikslais norėjo įmaišyti į rikiuotę, bet kareiviai juos gerokai apgnaibė ir iš rikiuotės išstūmė. Tada jie atsistojo rikiuotės priekyje, bet ir ten jiems teko gerokai nukentėti.

Mitinge, kuris įvyko buvusių Švenčionėlių šaulių kieme, nieko ypatingo neįvyko, tik grįžus iš mitingo visi ilgai spiaudėsi.

Praslinkus porai dienų (tai buvo apie liepos mėn. 15 d.) buvo sušauktas pulko mitingas liaudies seimo kandidatų rinkimui. Mitingui vadovavo žydas **Jacovskis.** Po jo kalbėjo šoferis **Petrauskas.** Šiame mitinge ypač pasireiškė j. ltn. Rimas Vincas (pirmykštė jo pa-

varde Rurinkevičius, kilęs iš Vilkaviškio aps.). Tai žmogus karjeristas, kuriam karjera, nors ir per draugų lavonus, yra viskas. Tai šiaudadūšis, tikra to žodžio prasme. Jis savo pasiekė, nes greitai buvo pakeltas į leitenanto laipsnį ir paskirtas kuopos vadu, nors buvo vos keli mėnesiai suėję nuo karo mokyklos baigimo.

Charakteringa buvo, kad žydas Jacovskis, nors daug kalbėjo ir buvo išstatytas kandidatu, bet negavo nė vieno balso.

Pasibaigus mitingui, visi užpuolėme Rimą už jo kalbą, bet jis nesidavė kalbėti ir kaip išvyko su politrukais, tai taip į kuopą ir nebegrįžo, nes bijojo, kad jo nenugalabytų. Mat, j. ltn. Naikelis jam mieste pagrasino, be to, jo laidos j. ltn. Sagėnas ir Vismantas tarėsi, jei tik sugriebs Rimą, tai nuvežę į Šalnaitį prigirdys.

Tuojau po politruko atvykimo pulke buvo įvesta politinės pamokos, po 2 val. per dieną, kurias dėstė kuopų politvadovai. Karininkams ir puskarininkiams (liktiniams) tose pamokose dalyvauti buvo draudžiama. Žinoma, iš politinių pamokų išeidavo tikras jumoras, nes lektoriai apie bolševizmą neturėjo jokio supratimo.

Neilgai trukus Švenčionėliuose įvyko bendras mitingas dėl rinkimų į liaudies seimą, kuriam jau vadovavo j. ltn. Rimas. Po jo buvo pulke labai reikšmingas mitingas dėl konstitucijos (staliniškos) priėmimo. Svarbiausias mitingo kalbėtojas ir konstitucijos aiškintojas buvo asp. Avižienis, kuris pasirodė toks neišmanėlis, kad kareivių tuoj buvo suvarytas į ožio ragą. Prasidėjo maždaug tokio turinio pasikalbėjimas tarp aiškinančiojo ir auditorijos:

Aiškintojas: — Stalino konstitucija nurodo ir garantuoja, kad kiekviena sąjungos valstybė turės savo kariuomenę, ir ši kariuomenė iš valstybės ribų neišvyks ir nebus išsiųsta.

Auditorijos balsai: — Kas bus su Lietuvos kariuomene, jei Sovietų Sąjungą užpuls Japonija, ar Lietuvai reikės vykti jai padėti ar ne?

Aiškintojas: — Ne, nevyks. Kurią valstybę užpuls, ta ir ginsis, o Lietuvai kas darbo.

Auditor. balsai: — Tai, jeigu Lietuvą užpuls Vokietija, tai viena Lietuva turės ir kovoti prieš Vokietiją. Tai kuriam tikslui tada reikalinga Lietuvai staliniška konstitucija?

Aiškintojas: — Jeigu Lietuvą puls Vokietija, tai visa Sovietų Sąjunga eis jai padėti.

Auditor. balsai: — Ar tamsta kvailas, ar mus laikai kvailais, kad mums aiškini tai, ko pats nesupranti! Neieškok kvailesnių už save ...

Tada neiškentęs paprašė balso j. ltn. Naikelis ir išėjo kalbėti. Išėjęs kalbėti atrodė labai susijaudinęs: skruostai ir lūpos beveik mėlynos, veidas kreidos baltumo, kakta stipriai suraukta, plaukai nukritę ant kaktos. Jį pamatę visi nutilo ir laukė. Kalbėjo taip, kad visa prieš tai buvusi propaganda pranyko, lyg rūkas. Jo kalbos bendros mintys buvo tokios:

— Lietuviais esame mes gimę, lietuviai turime ir būti, o jei reikės už Lietuvą ir žūti! (Kalbą nutraukia garsus sutartinis šauksmas valio ir plojimai).

— Jei mes priimsime svetimą konstituciją, tai parduosime Lietuvą!.. (Vėl šauksmai valio ir plojimai nutraukia kalbėtoją).

— Kam mes sukūrėme savą konstituciją, ar tam, kad jos pirma proga išsižadėtume ir ją sutryptume?.. (Šauksmai ir plojimai).

— Ką mums už tai pasakys mūsų tėvai, broliai, kurie už Lietuvą Nepriklausomybės kovose galvas guldė ir kraują liejo?.. (Vėl plojimai ir šauksmai valio. Daugeliui akyse pasirodė ašaros, kiti stipriai gniaužia kumštis, nes lietuvio kraujas jau užsidegė).

— Kur mes dėsime mūsų Laisvės Kovotojų paminklus? Ar tam juos statėme, kad dabar nugriautume? ... (Šauksmai ir plojimai).

— Kur dėsime Nežinomojo Kareivio kapą, žuvusio dėl Lietuvos laisvės? ... (Šauksmai ir plojimai,, be to, visi atsistoja).

Čia įsikiša politrukas ir mitingą nutraukia. Visi išsiskirstome ir karštai sveikiname j. ltn. Naikelį už pasakytą įkalbą, bet kartu ir drebame dėl jo likimo.

Po kelių dienų, t. y. apie liepos mėn. 20 d., atvyko du pilni sunkvežimiai politrukų iš kitų pulkų ir iš aukštesnės kariuomenės vadovybės. Atvykę laikė paskaitas — ruošė staliniškosios konstitucijos priėmimui. Bet kokie jie buvo menki tie lektoriai?! Pamokos tai buvo laikraščio skaitymas, o jei kas iškeldavo klausimą, tai į jį niekas nesugebėdavo atsakyti. Tose pamokose dalyvavo ir karininkai — buvo įsakyta.

Įvairiose kuopose buvo įvairiausių incidentų dėl iškeltų klausimų, ar, apskritai, dėl lektorių kvailumo.

Pvz., prieššarvinėje kuopoje politvadovas bekalbėdamas išsireiškė:

— Matote draugai, kad dabar jau yra visai kas kita! Dabar drauge su jumis sėdi ir karininkai, o ar anksčiau sėdėdavo karininkai su kareiviais?

Kareiviai pradėjo smarkiai murmėti, bet, esant ten pat karininkams, laukė, ką jie pasakys. Tada atsistojo j. ltn. Demikis ir su politvadovu prasidėjo tokio turinio pasikalbėjimas:

— Ar Tamsta esi tarnavęs kariuomenėje?

— Ne.

— Tad iš kur tamsta žinai, kaip buvo anksčiau? Ir, apskritai, jei tokių dalykų neišmanai, tai niekų nekalbėk ir kareiviams, nes jie geriau žino, kaip buvo anksčiau!

Politvadovas nutilo ir vėl vyko laikraščio skaitymas, kurį garsiai skaitė kažkoks kareiviukas — politvadovas, bet labai sunkiai. Jis ilgai stenėdavo ties kai kuriais žodžiais, ypač susidūręs su tarptautiniu terminu, ar šiaip su neįprastu bolševikiniu išsireiškimu.

Pasibaigus pamokoms, visi mūsų "švietėjai" išvyko.

Bet po kelių dienų, t. y. apie liepos mėn. 22 d., vėl atsirado iš kažkur, matomai, iš paties centro, du komunistėliai, kurių tikslas buvo suruošti pulke mitingą, kad priimtų staliniška konstituciją, bet čia jiems taip pat nepavyko, kaip ir pirmą kartą.

Mitingą atidarė pats pulko vadas gen. št. plk. ltn. Dabulevičius, kreipdamasis į karius, kad prisilaikytų tvarkos ir karinės drausmės. Po to kalbėjo vienas iš atvykusių komunistėlių, aiškindamas gerąsias staliniškosios konstitucijos puses. Baigęs kalbėti leido pasireikšti ir pulko kariams. Tadą paprašė žodžio ir pradėjo kalbėti 1 kulk. kuopos eil. **Čepas Stasys,** kuris kalbą pradėjo labai nekaltai:

— Gerbiamas pulko vade, prezidiume, karininkai ir kariai! Kad anksčiau darbininkas vargo, buvo išnaudojamas ir skriaudžiamas, tai visi mes puikiai žinome. Jam teko gyventi dažniausiai rūsyje, dirbti sunkų darbą fabrike (plojimas, ypač ploja komunistėliai, o pulko kariai dar šiek tiek susilaiko), **dirbti per parą iki 16 val. ir už tai negaudavo papildomo atlyginimo ir t.t.** (komunistėliai labai patenkinti ir smarkiai ploja).

— O kas dėl viso to kaltas? O gi žydai! Kapitalistai! (plojimas. Ploja ir komunistėliai, **bet** jau žymiai silpniau).

— Kieno rankose visi fabrikai ir įmonės, kuriose išnaudojama darbininkai? — O gi žydų! (plojimas. Jau komunistėliai neploja).

— Kas turi miestuose didžiausias krautuves ir magazinus? — žydai! (plojimas).

— Kieno rankose kapitalai — žydų! (plojimas su šauksmais "valio").

— Kas labiausiai pertekę prabanga, turi liuksusinius namus ir automobilius? — žydai! (plojimas ir šauksmai "valio").

Vienas iš komunistėlių kalbą nutraukia ir toliau kalbėti neleidžia, dėl to pulko karių tarpe pasigirsta šauksmai:

— Kodėl jam neleidi kalbėti, ar todėl, kad sako teisybę?

Čia įsikiša pulko vadas ir vėl kovotojai nurimsta.

Tuojau paprašo balso kuopos politrukas Grunovas ir, išsiėmęs lapelį, matomai, kieno nors parašytą, pradeda skaityti, bet jam labai nesiseka — neperskaito, kas parašyta. Tatai jau suerzintus karius dar labiau suerzina ir vėl pasigirsta šauksmai:

— Pirma pasimokyk skaityti, o paskui ateik! Juk dabar pats nesupranti, ką skaitai! Tokių kvailysčių jau mes gana prisiklausėme! (pasigirsta švilpimas ir šauksmai: — **Bėk, iš kur atėjai! Neieškok kvailesnių už save!** ir t. t.)

Tada atsistoja vienas iš politrukų-komunistėlių ir prašo karius leisti pradėjusiam baigti kalbėti. Bet vėl pasigirsta balsai: — **Neleidai anam kalbėti, tai nekalbės ir šitas! Leisk anam baigti kalbėti, tai galės kalbėti ir šitas, o kitaip tai ne!** (vėl pasigirsta švilpimas ir šauksmai: — **šalin tą durnelį! Tegul pirma išmoksta skaityti!)**

Matydamas, kad iš mitingo nieko neišeis, paprašė pulko vadą, kad mitingą užbaigtų, nes kariai mitingui neparengti.

Mitingo pabaigai orkestras užgrojo internacionalą, bet tik jį baigus visi choru sušuko: — **Himnas!** ir pradėjo giedoti su tokiu užsidegimu, kaip dar niekada — pritarė ir orkestras. Komunistėliai jautėsi nekaip, bet vis tik per Himną išstovėjo, matomai, bijojo įerzinti karius.

Atvažiavusieji komunistėliai išlaukė iki vakaro, kas, gali būti, turėjo ir pulkui nemažai įtakos — pasėkų. Įvyko taip:

Apie 15 val. komunistėliai, sustoję prie pulko krautuvės, laukė mašinos išvažiuoti, o tuo metu prie krautuvės prisirinko gana daug kareivių šio to nusipirkti. Komunistėliai, kaip draugai, juos užkalbino ir vienas iš jų išsireiškė, kad tik 9 p. p. yra dar vis toks nesusipratęs, nes nepriima staliniškosios konstitucijos, tuo tarpu kiti pulkai jau seniai ją priėmė. Dėl to

9 p. pulkas yra iškeltas iš Marijampolės ir turi vargti Švenčionėliuose ir atgal tol negrįš, kol nesutiks su komunistų partijos reikalavimais ir priešinsis. Tatai kareivius labai supykdė, ir jie visa mase, iškėlę kumštis, pradėjo spausti komunistėlius prie sienos, šaukdami, jei per dvi savaites jų iš čia neišveš, tai, padegę barakus ir "havajus"', patys išeis.

Komunistėliai išsigando, kad negautų į kailį, ir pradėjo kiek įmanydami teisintis, kad jie tik pajuokavę, kad dabar dar tik renkama vieta, kur reikės 9 p. p. apsistoti, nes Marijampolės kareivinės esančios užimtos ir t. t.

Kareiviai šiek tiek aprimo, tuo tarpu kaip tik atvažiavo ir lauktoji mašina, su kuria jie išvažiavo.

Mat, kareiviai tą dieną ir be to buvo jau gerokai įerzinti, nes buvo gautas įsakymas, kad 9 p. p. I Bn turi išvykti į Vilnių, o II Bn į Kauną. Batalionų vadai, susišaukę karius, pranešė, kad reikės išvykti, bet kareiviai pradėjo šaukti, kad nevyksią, sakydami:

— Jie mus nori pirma išdraskyti, o paskui išgaudyti po vieną! Ne! Arba visą pulką tegul kelia kitur, ar visą čia palieka, bet atskirai mes niekur nevyksime — tegul daro, ką tik jie nori!

Šitas įvykis labai charakterizuoja to meto pulko karių vieningumą ir bendrą būsenos supratimą!

Kitas rytas išaušo labai niūrus. Visoje stovykloje buvo jaučiama kažkokia slegianti nuotaika. Visi laukė kažko baisaus — nepaprasto! Nuotaikos nepagerino nei atvykęs komunistų-raudonarmiečių skrajojantis ansamblis.

Karininkai susigrupavę tarėmės, kas mūsų laukia po visų šitų mitingų, ar tik nesušaudys keleto, kad kiti būtų klusnesni. Kiti galvojo, kad po tų nevykusių mitingų gali apklausti kiekvieną atskirai, o tai jau nebebūtų išeities, nes parduoti Lietuvą niekas nebūtų išdrįsęs, žinoma, išskyrus tuos, kurie seniai laukė komunizmo ir lyg apakėliai tikėjosi tuo suteikti savam kraštui laimę. Ak, kaip jie apsigavo!

Vakare apie 21 val. buvo gautas iš pulko štabo skubus įsakymas, kad yra atvykęs krašto apsaugos ministras, kariuomenes vadas ir dar keletas aukštųjų viršininkų. Visiems karininkams ir politvadovams buvo įsakyta tuojau vykti į pulko štabą, kuris buvo įsikūręs mieste.

Jau einant per miestelį pasidarė nejauku, nes miestelyje sukiojosi bolševikų šarvuoti automobiliai ir žymiai daugiau, kaip paprastai, vaikščiojo komisarų, komandirų bei politrukų.

Susirinkus į pulko štabą, visai sutemo. Pradėjome nekantriai kalbėti, ko mus čia sukvietė ir ką su mumis darys? Visi buvome tokios nuomonės, kad ko nors gera tai jau tikrai nesužinosime, nes komisarų ir politrukų veidai, kurių ten buvo apsčiai, nieko gera nežadėjo. Taip besikalbant pro langus pastebėjome, kad štabas apsuptas ginkluotų kareivių, kurie buvo pasislėpę už medžių. Neilgai laukus sužinojome, kad nuimtos mūsų sargybos ir jų vieton pastatytos naujos. Visi išsiėmėme iš kabūrų pistoletus ir užtaisę įsidėjome į kišenes, tardamiesi, kad lengvai nepasiduosime, stengdamiesi prasimušti į stovyklą, kad ten galėtume bendrai gintis su kovotojais, nes jiems taip pat grėsė pavojus, ne mažesnis kaip karininkams.

Netrukus kito kambario kampe pamatėme 3 kareivius,, kurie stovėjo labai nusiminę, o vienas iš jų vos neašarojo. Priėję paklausėme, kas jiems yra ir sužinojome, kad jie buvo sargybiniai, bet, atvykus "viršininkams", buvo užpulti ir nuginkluoti. Ypač susijaudinęs buvo vienas iš jų, kuris užkalbinus beveik nesąmoningai pradėjo kalbėti:

— Tamsta, leitenante, aš nėkaltas, nes, stovint sargyboje, mane užpuolė iš užpakalio daug kareivių ir nuginklavo! Aš tikrai nieko negalėjau padaryti!

Jis buvo toks susijaudinęs tik dėl to, kad neatliko savo, kaip sargybinio, pareigų užpuolimo metu. Dėl to jis vos neverkė.

Iš jų sužinojom ir kitą nuotykį su sargybiniu, kurį kalbino **išgama ltn. Itomlianskis** (nušautas Vilniuje,

išvijus bolševikus) ir staiga, spyręs sargybiniui į pilvą, išplėšė iš jo šautuvą. Sargybinis sugriuvo, bet, greitai pašokęs, išsitraukė iš kišenes peilį ir šoko ginti postą su peiliu rankoje, bet, iš užpakalio užpuolus kitiems kareiviams, kurie buvo atvežti iš Vilniaus ir Kauno Įgulų, kaip pasižymėję komunistai, buvo suimtas ir iš posto pašalintas. Jo vieton atsistojo komunistėlis. Šita žinia mums aiškiai parodė, kad bus kažkas nepaprasto, bet kas, tai nežinojome. Neilgai trukus atėjo pulko adjutantas kpt. Malakauskas ir įspėjo, kad dar truputį palauktumėm, bet kas bus toliau, ir jam buvo neaišku.

Netrukus patikrino, kurie karininkai yra, kurių trūksta, ir pradėjo šaukti, po keleto minučių, pavardėmis į štabą. Pirmiausia iššaukė kpt. **Malakauską** Antaną, kpt. **Klimavičių** Viktorą ir jaun. ltn. **Naikelį** Joną, o neilgai trukus ir kitus, būtent: **mjr. Brizgį** Joną, kpt. **Pilvelį** Adolfą, kpt. **Gogę,** kpt. Ošiną (kpt. Goge ir kpt. Osinas buvo paskirti, vietoje mjr. Strimavičiaus ir Brizgio, batalionų vadais), jaun. ltn. **Segėną** Joną-Vladą, jaun. ltn. **Vismantą Petrą,** ltn. **Skinderį** Vacį ir gen. št. plk. ltn. **Naujoką** ir ltn. **Januševičių** Stepą, kurių nerado, nes abu buvo išvykę į ligoninę. Vėliau paaiškėjo, kad ltn. Januševičius į ligoninę nenuvyko, bet kažkur dingo. Vėlesni jo ieškojimai nedavė jokių rezultatų. Be jų, dar buvo areštuotas ir pulko vadas savo kabinete, bet vėliau paleido ir perkėlė į Karo Mokyklą. Pulko vado pareigas laikinai eiti buvo pavesta mjr. **Strimaičiui. Dar areštavo ir ltn. Kiverį Juozą,** kuris tą dieną buvo stovyklos budėtoju, o budėtoju buvo paskirtas kpt. **Pilvelis** (bolševikams bėgant iš Lietuvos žiauriai nužudytas).

Kitą dieną paaiškėjo, kad, be karininkų, buvo areštuota visa eilė puskarininkių, du aspirantai ir nemažai kareivių.

Čia duodu Kauno S. D. Kalėjimo V-kui rašto nuorašą, kuriame yra visi tą dieną areštuoti kariai (9 p. p.).

(Vytis) Kaunas, 1940 m. liepos mėn. 24 d.

Valstybės Saugumo
DEPARTAMENTAS
Kvotų Skyrius

Nr. 40 (07) 24—1 Kauno Sunkiųjų darbų kalėjimo *Viršininkui.*

Siunčiu Tamstai pavestan kalėjiman žemiau surašytus asmenis, kuriuos prašau laikyti mano žinioje iki atskiro paliepimo:

1. Malakauskas Antanas, s. Kazio	padėti	kameron	Nr.	73
2. Čepas Juozas, s. Adomo	"	"	"	78
3. Berčiūnas Juozas, s. Aleksandro	"	"	"	95
4. Reinekeris Artūras, s. Vyliaus	"	"	"	56
5. Grikietis Vytautas, s. Vinco	"	"	"	88
6. Skrinska Petras, s. Antano	"	"	"	85
7. Bukaveckas Adolfas, s. Juozo	"	"	"	98
8. Klimavičius Pijus, s. Jono	"	"	"	81
9. Lenkelaitis Stasys, s. Povilo	"	"	"	91
10. Berulis Juozas, s. Kaliksto	"	"	"	93
11. Jakubauskas Vincas, s. Vinco	"	"	"	86
12. Žemaitis Juozas, s. Jono	"	"	"	89
13. Kriveris Juozas, s. Adomo	"	"	"	70
14. Skinderis Vacys, s. Balio	"	"	"	54
15. Sagėnas Jonas-Vladas, s. Jono	"	"	"	79
16. Vismantas Petras, s. Julijono	"	"	"	71
17. Naikelis Jonas, s. Jono	"	"	"	77
18. Lakickas Stasys, s. Petro	"	"	"	110
19. Liaukaitis (Lukoševičius) Vincas, s. Kazio	"	"	"	80
20. Žemaitis Domas, s. Juozo	"	"	"	107
21. Gražulis Viktoras, s. Prano	"	"	"	97
22. Tuminauskas Vaclovas, s. Juozo	"	"	"	87
23. Klimavičius Viktoras, s. Kazio	"	"	"	72
24. Brizgys Jonas, s. Antano	"	"	"	55
25. Giržada Povilas, s. Kajetono	"	"	"	96
26. Varnelis Antanas, s. Motiejaus	"	"	"	92
27. Štuopis Viktoras, s. Juozo	"	"	"	90
28. Pečkaitis Stasys, s. Antano	"	"	"	1 1 1
29. Milkelkevičius Pranas, s. Vinco	"	"	"	106
30. Draskinis Stasys, s. Elžbietos	"	"	"	79
31. Matulaitis Juozas, s. Mato	"	"	"	94

(pas.) *E. Razauskas,*
Valstybės Saugumo Departamento
Kvotų Skyriaus Viršininkas

Nuorašas tikras
(pas.) *Slapšys,*
Kauno s. d. kalėjimo Sekretoriaus pad.

Kauno Sunkiųjų Darbų Kalėjime
G a u t a
1940 m. VII mėn. 26 d.
16381 Nr.

Iššauktieji nebegrįžo, tik po kiek laiko atėjęs mjr. Strimavičius pranešė, kad tuojau atvyks krašto apsaugos ministras div. gen. Vitkauskas ir kariuomenės vadas br. gen. Baltušis-Žemaitis. Drauge su jais atvyko ir kariuomenės politvadovas Macijauskas.

Ką jie kalbėjo, nepamenu, nes buvo nepaprastai pikta dėl karininkų areštavimo, o jų likimas mums buvo labai aiškus.

Po kalbos visiems likusiems karininkams reikėjo pereiti į kitą kambarį, kuriame buvome sargybinių izoliuoti nuo durų ir langų. Sargybinius sudarė surinkti iš įvairių kariuomenės dalių pasižymėję komunistėliai ir svetimtaučiai.

Kalbėtis tarp savęs beveik nebuvo galima, nes girdėjo sargybiniai ir nuolat landžiojo politrukai, kaip **Garkauskas, Romaška** Petras, **Baleckis** ir kt. Iš nuobodumo labai daug rūkėme, bet greitai pasibaigė papirosai. Laimė, kad papirosų, mums paprašius, politr. Garkauskas atvežė iš miestelio, kurių pusę atidavėme areštuotiems karininkams.

Saugomi buvome taip stropiai, kad, norint išeiti atlikti gamtos reikalus, leista tik po ilgų derybų ir tai tik su trimis sargybiniais, kurie įspėjo, jei mėginsi bėgti, tai būsi vietoje nukautas.

Apie 2-3 val. buvo įsakyta sargybiniams stovėti po du (pirma stovėjo po vieną) ir, jei kas mėgins eiti prie durų ar prie lango, ar šiaip ką nors įtartino pamatys, tuojau vietoje durti ar šauti. Vėliau paaiškėjo, kad kaip tik apie 3-4 val. buvo pervedami areštuoti karininkai į geležinkelio stotį. Nugabenę areštuotus susodino į dengtus prekinius vagonus ir apie 6 val. išvežė į Kauno kalėjimą.

Mus iš ten paleido apie 6 val. ryto ir įsakė pasiruošti, nes tuojau atvyks visi tie išgamos vizituoti stovyklą.

Neilgai trukus atvyko tie, kurie Lietuvą už kelis skatikus buvo pardavę bolševizmui. Kalbėjo, teisinosi, kad kitos išeities nebuvo, kad geriausiai buvo prisijungti prie Sov. Sąjungos ir t.t., ir greitai išvažiavo.

Ta pačia proga buvo pakeistas mūsų pulkui ir politvadovas. Vietoj Kleivos, paskyrė lenkelį Baleckį (išvejant bolševikus Vilniuje, korpo kareivių nušautas), kuris buvo tikras pienburnis — viską dirigavo Jacovskis.

Tą pat dieną dar buvo pakartotinai įsakyta tuojau pat pasirengti I ir II Bn išvykti į Kauną ir į Vilnių. Kitą rytą batalionai ir išvyko. Žmones jau nebesipriešino, nes buvo panikoje.

Mat, kaip jie pasakoja, visą tą naktį, kada vyko areštavimai, stovykla buvo apstatyta rusų tankais, kurie ištisą naktį ūžė ir buvo pasirengę, jei tik kiltų stovykloj neramumai, paleisti ugnį. Vėliau tikrai įsitikinom, kad tankų būta, nes radome apie stovyklą vikšrų žymių. Ir paaiškėjo, kad tam reikalui buvo iššaukti tankai iš netoliese stovinčios rusų tankų brigados.

Kokie jie menki. Prieš du lietuvių batalionus atsiuntė bolševikų tankų brigadą ir dar atsivežė apie 300 komunistų, kad areštuotų keletą karininkų ir kareivių.

Po poros dienų, vieton išvykusių batalionų, atvyko nauji: vienas iš 1 p. p., antras iš 2 p. p. I Bn vadovavo mjr. Valiuškis, o II Bn mjr. Drongis.

Dienos slinko labai niūriai, užsiėmimų beveik nebūdavo, nes beveik visą laiką kariai buvo ruošiami politiškai. Tik vienas įvairumas, kad po tų įvykių ir jų metu pradėjo mūsų pulką lankyti mokyklų ekskursijos, norėdamos pamatyti tą pulką, kuris taip priešinasi bolševikams, ir įsitikinti sklindančiais gandais, kad pulkas, sunaikinęs politrukus, pajudėjo iš Švenčionėlių poligono ir, pakeliui naikindamas bolševikus, žygiuoja Šiaulių ir Kretingos link.

Pradėjo sklisti gandai ir net iš pulko štabo, kad greitai iš Švenčionėlių išvyksime. Vieni kalbėjo, kad pulkas grįš į Marijampolę, kiti, kad vyksime į Pastovus ir t.t. Jau buvo numatyta net ir išvykimo datos, bet galutinai gavome įsakymą vykti į Alytų aerodromo darbams. Didžiausiu greičiu pasikrovėme ir išvykome.

Pakeliui sustojus, bet kokiose stotyse, prisirinkdavo nemažai žmonių, kurie karius apdovanodavo gėlėmis, atnešdavo atsigerti šalto gaivinančio vandens ir net pavaišindavo alumi. Tuo parodydami savai kariuomenei meilę ir pagarbą. Ypač buvo žymu buvusiame lenkų okupuotame krašte.

Pravažiuojant pro Marijampolę, pasiėmėme pulko turto likučius ir, atsisveikinę su nuolatine pulko stovėjimo vieta, išvykome.

Nuvykus į Alytų, išsikrovėme ir visą mantą nusivežėme už Nemuno į miškelį, kur pasistatėme palapines ir įsikūrėme ilgesniam gyvenimui. Daliniai apsigyveno miške, o pulko štabas — senajame mieste prie mokyklos.

Tik spėjus įsikurti, prasidėjo aerodromo darbai. Mūsų tiesioginis uždavinys buvo duoti gyvąją darbo jėgą, ginkluotą kastuvais, kirviais ir piūklais. Darbams vadovavo raudonarmiečių aviacijos dalinys, kuris buvo taip pat miške apsistojęs.

Darbas diena iš dienos buvo tas pats: kasti aukštesnes vietas ir pilti žemes į sunkvežimius, kurie ją nuvežę išpildavo į griovį ir vėl grįždavo. Taip be paliovos. Iš pradžių buvo nustatyta darbo valandos, o vėliau paskelbė ir socialistinį rungtyniavimą. Prie kiekvieno sunkvežimio dirbo brigada iš 5 žmonių, tad tai brigadai, kuri išveš daugiausia sunkvežimių, buvo pažadėta duoti 2 savaites atostogų. Vėliau dar buvo pranešta: kuri brigada išveš 21 sunkvežimį, ta galės tą dieną daugiau nebedirbti — ilsėtis. Bet jau pirmąją dieną šis pažadas buvo atšauktas, nes dauguma brigadų šią normą atidirbo beveik per pusdienį. Bet, kada brigados norėjo vykti į namus, tai atvykęs kažkoks rusų majoras pasipriešino ir vykti neleido. Kilo ginčai, kurie pasibaigė tuo, kad vėl buvo panaikintas akordinis darbas ir reikėjo dirbti nustatytas valandas (matomai, jie bijojo, kad ilsėdamiesi kareiviai nepradėtų galvoti ir nesuprastų, kad bolševizmas yra žmonijos nelaimė). Kareiviai tuo labai pasipiktino ir toliau dirbo labai nerangiai. Taip, kad per visą darbo die-

ną teišveždavo vos 16-17 sunkvežimių, o pirmiau išveždavo dvigubai.

Maistas prie darbų buvo menkas, nes gaudavo tik normalų davinį ir dar menkai pagamintą, nes nebuvo tinkamos virtuves. Vėliau davinį padidino iki poligoninio.

Kariai gyvenimu buvo labai nepatenkinti, nes nebuvo gyvenę tokiose sąlygose, o labiausiai juos pykindavo katorgininkų darbas.

Taip slinko gražios vasaros dienos, bet veikiai ir saulute pavargo, nebe taip šildė. Artėjo ruduo. Prasidėjo lietūs, oras sudrėko ir atšalo. Su lietumi prasidėjo ir tikri lietuvių karių vargai. Dirbti tekdavo kiekvieną dieną: ar lyja, ar ne. Lietingą dieną, grįžę iš darbų, kareiviai neturėdavo kur išsidžiovinti peršlapusių drabužių, o pakeisti naujais neužtekdavo. Permiegoję drėgnose palapinėse, keldavo anksti rytą ir, apsivilkę dar šlapiais drabužiais, vėl eidavo į darbą, žinoma, pirma išklausę politpamokos — tai lyg rytmetine bolševikų malda, nes melstis buvo "nepadoru".

Taip begyvenant atvyko į pulką naujai paskirtas pulkui komisaras Bn komisaras Cariov, kuris paskui save atsivedė ir savo klapčiukus — eilę politrukų. Jiems atvykus visi lietuviai politrukai buvo pašalinti iš pareigų ir paskirti jų padėjėjais.

Buvo ir įdomu, kada įpykę kareiviai iškrėsdavo politrukams piktų išdaigų, parodydami savo nepasitenkinimą kraugeriu Stalinu ir jo santvarka.

Vieną rytą pulko raudonajame Lenino kambaryje buvo rastas išpaišytas Stalinas ir Leninas velnių pavidale su bendra uodega, ant kurios buvo penkiakampė žvaigždė su užrašu: "Viso pasaulio velniai, vienykitės!" Politrukai nežinojo, kas daryti — ieškojo, kvotė, pyko, grasino, bet nieko nesurado.

Aerodromo darbai buvo numatyta baigti per 5 savaites, nuo pradžios, bet, padirbus minėtą laiką, darbo pabaigos dar nė pasistiebus nebuvo matyti. Na, ir kaip bus, kad dirbo be jokio plano, be jokios niveliacijos. Iš pradžių dar buvo pasirodžius viena busolė, bet

ir ta greitai dingo. Viskas buvo dirbama tik iš akies. Todėl atsitikdavo net taip, kad vieną savaitę veždavo žemes į vieną vietą, o kitą savaitę tas pačias žemes veždavo atgal. Vienu žodžiu, dirbo, kaip kam patiko, o jei kam nepatiko, tai ir visai nedirbdavo (ruseliai, išėję į darbus, pasišalindavo iš darbovietes ir miegodavo kur nors miškelyje, kol baigdavosi darbo laikas).

Spalių menesyje lietuvių kariuomenes pulkai buvo įjungti į bolševikų kariuomenę ir pavadinti 29 **š.** teritoriniu korpu. Pulkai gavo naują numeraciją ir 9 p. p. buvo pavadintas 215 ŠP (šaulių pulku) su nuolatine stovėjimo vieta **Rokiškyje,** kur nebuvo jokių kareivinių. Pulko vadu buvo paskirtas plk. **Šurkus.** Pulko likučiai, kurie dar buvo Marijampolėje, perdavę kareivines rusams, išvyko remonto darbams į Rokiškį.

1940 m. spalių 23 d. dalis dar pasilikusių senųjų 9 p. p. karininkų buvo iškilnoti į kitas kariuomenes dalis. Su jais teko ir man išvykti, tad čia. ir pabaigiu pulko pergyvenimų aprašymą.

Kiek teko sužinoti iš kitų, su pulku įvyko taip:

Po kiek laiko nuo paskutinių aprašomų įvykių, jau beveik pradėjus šalti, apie lapkričio men. vidurį, pulkas iš Alytaus išvyko į Rokiškį, kur išbuvo visą laiką iki išvykimo į Pažeimines poligoną.

Būnant Pažeimenes poligone, pulko vadas plk. Šurkus buvo atleistas iš pareigų ir išsiųstas į kursus, o jo vieton paskirtas rusas. Tuojau pat privažiavo ir rusų naujokų, kuriems jau viso mokymo neteko praeiti, nes kilo karas su Vokietija.

Per karą dalis lietuvių karių pabėgo, dalis pateko į nelaisvę. Galutinai (vieno belaisvio pasakojimu) pulkas buvo likviduotas prie **Velikije Luki.**

KARO MUZIEJAUS VARGAI

P. ŠEŠTAKAUSKAS

(Buvęs ilgametis Kare Muziejaus konservatorius)

Pirmasis Karo Muziejaus puolimas įvyko po apsilankymo Dekanozovo muziejuje. Dekanozovui aiškiai nepatiko Nepriklausomybes skyrius ir kiti išstatyti eksponatai ir prie pirmo pasimatymo su gen. Vitkausku pareiškė, kad muziejus šiaip gerai atrodąs, bet, deja, didele eksponatų dalis neatitinka geriems santykiams su SSSR.

Dar neatslūgus pirmajam puolimo įspūdžiui, tuojau atsirado antrasis. Petrapilio Artilerijos Istorinis Muziejus per J. Paleckį pranešė, kad jis steigia savo muziejuje lietuvišką skyrių, todėl prašo vėliavas, istorinius ginklus ir kitus eksponatus perduoti Artilerijos Istoriniam Muziejui, naujai steigiamam lietuviškam skyriui. Šiuos puolimus ir reikalavimus apsvarsčius ir pasirengus duoti tinkamus atsakymus, ypač Artilerijos Istoriniam Muziejui, tuojau vėl Karo Muziejaus administracijai atsirado naujų rūpesčių.

Karo Muziejų aplankė agitpropo atstovai su dailininku Žuku priešaky. Apžiūrėję muziejų, agitpropo atstovai pareiškė, kad toks muziejus Socialistinei Lietuvos Respublikai visai nereikalingas. Labai griežtai buvo pasisakyta prieš Vytauto Didžiojo statulą, nes Vytautas buvęs didžiausias imperialistas ir masių skriaudėjas, todėl jį reikėtų iš muziejaus išimti. Kiti muziejaus galerijoje esantieji karaliai ir kunigaikščiai irgi pakliuvo į nemalonę, jie buvo traktuojami kaip liaudies priešai ir išimti iš muziejaus.

Klausiusiems šių nurodymų darėsi koktu, kad agitpropo atstovams ir viduramžių istoriniai asmens pasidarė liaudies priešais ir kad taip lengvai klausimas išsprendžiamas.

Po tokių apsilankymų ir nurodymų tiesiog nežinia buvo, kas daryti ir kur kreiptis, kad būtų apginta per ilgus metus sukurta įstaiga. Akcijai prieš Karo Muziejų didėjant, muziejaus administracija nutarė jį kuriam laikui uždaryti, paskelbus, kad muziejus reorganizuojamas.

Uždarius muziejų, buvo kreiptasi į kariuomenes vadą brig. gen. Žemaitį ir politinį vadovą Macijauską, prašant, kad jie aplankytų muziejų ir duotų savo nurodymų bei pataisų. Šių asmenų muziejuje buvo laukiama su didžiausiu įtempimu, nes jų rankose buvo Karo Muziejaus likimas.

Gen. žemaičiui ir politvadovui Macijauskui Karo Muziejų aplankius ir susipažinus su muziejaus turiniu, buvo gauti iš jų kai kurie nurodymai ir pareikalautas iš muziejaus administracijos darbo planas ateičiai. Atrodė, kad reikalai klostosi teigiama linkme, todėl tas apsilankymas raminamai paveikė. Administracijos ūpas pagerėjo, bet gaila, kad neilgam. Liaudies Seimo susirinkimo proga į muziejų atvyko grupe raudonosios armijos politrukų su nemažu skaičium "piliečių". Politrukai pareikalavo parodyti muziejaus salę. Ją apžiūrėję pareiškė, kad muziejuje susirinkusiai publikai jie tuojau dainuos ir šoks. Pradėjus įrodinėti, kad pasauly niekur nėra tokių atsitikimų, kad muziejuje šoktų ir kad sukeltos dulkes naikina eksponatus, vis tiek buvo pakartotinai pareikšta, kad šokiai įvyksią. Tik vienam iš politrukų palaikius muziejaus atstovo mintis, buvo atsisakyta nuo Karo Muziejaus saleje numatytų šokių.

Be kasdieninių vargų, žiūrėk, koks nors vėl nemalonumas užklumpa. Lietuvą priėmus į Socialistinių Respublikų šeimą, ateina į muziejų du komjaunuoliai pareikšdami, kad, kompartijai pritarus, jie surengs muziejaus sodely šokius. Įsivaizduokit sau. Vietą, kur Nežinomojo Kareivio kapas, kur lietuvių tautos sūnūs ir dukros džiaugsmo ir liūdesio valandoje guodžiasi, atiduodami šiam kapui savo pagarbą, kur motinų ašaromis nušlakstyta, — tą vietą komjaunuoliai tryps.

Reikejo rasti išeitį. Buvo skubiai sušaukta muziejaus administracija, kuri vieningai nutarė šioms užmačioms pasipriešinti. Karo Muziejaus politinis vadovas tuojau paskambino telefonu kompartijai ir įrodinėjo, kad sodely šokti nepatogu ir pasiūlė, kaip tinkamiausią vietą Vienybes aikštę. Kitą dieną buvo patirta, kad šokiams pasirinkta Vienybes aikšte.

Atvykus komjaunuoliams atsakymą gauti, buvo pareikšta, kad partija atsisakė muziejaus sodelyje daryti šokius. Jų veiduose matyti buvo nepasitenkinimas. Negavę prie Nežinomojo Kareivio kapo pasišokti, tiek tik atsikeršijo, kad per karo komendantą įsakė tučtuojau pakeisti kabėjusias ant muziejaus valstybinę ir tautinę vėliavas į raudonas.

Karinė vadovybė Karo Muziejų pradėjo lyg ir toleruoti ir jo būsena darėsi pakenčiamesnė. Deja, tik tai truko neilgai. Lietuvišką kariuomenę įjungus į raudonąją armiją — 29 teritorinį šaulių korpą, Karo Muziejus vėl atsidūrė neaiškioje būsenoje.

Administracijai teko nugirsti, kad muziejus numatomas perduoti švietimo Liaudies Komisariatui ir kad muziejaus likimas neaiškus. Buvo kreiptasi į komisarą Venclovą, iš kurio irgi sužinota, kad tikrai yra balsų už Karo Muziejaus sulikvidavimą, juo labiau, kad jis likęs be užnugario.

Karo Muziejaus administracija iš komisaro Venclovo kalbos suprato, kad muziejaus sulikvidavimas turės įvykti netrukus ir muziejaus eksponatai bus išskirstyti po kitus muziejus. Komisariate buvo girdėti, kad iš buv. Karo Muziejaus Nepriklausomybės kovų eksponatų dalis pasiliks naujai numatytam kažkokiam muziejui įkurti. Vėliau teko sužinoti, kad buv. Karo Muziejui perimti yra duotas įgaliojimas ir numatyta komisija. Įgaliojimas šiaip skamba:

"L. R. Švietimo Liaudies Komisaro Pavaduotojas, Kaunas, 1940 m. rugsėjo mėn. 2 d. Įgaliojimas. Švietimo Liaudies Komisariatas įgalioja Kauno Valstybinio Kultūros Muziejaus direktorių Paulių Galaunę sudaryti komisiją perimti buv. Karo Muzie-

jui ir skiria jį tos komisijos pirmininku. J. Žiugžda, Liaudies Komisaro Pavaduotojas". Švietimo Ministerijos antspaudas.

Akivaizdoje tokio fakto Karo Muziejaus administracija ieško visur užtarimo. Lanko visus asmenis, kas tik turi šiokios tokios įtakos, įrodinėdama kariško muziejaus reikalingumą ir prašydama užtarimo.

Buvo nutarta apsigynimui įlieti į muziejų dalį naujų tarybinių eksponatų, o popieriuje projektuoti kiek galima daugiau, kad rėksniai būtų nuraminti ir laimėta kiek galima daugiau laiko, nes laikas keičia aplinkybes. Be to, iš komisaro Venclovo buvo išgautas pasižadėjimas, kad muziejaus klausimu sprendimai nebus daromi greit ir be muziejaus administracijos žinios.

Perdavus Karo Muziejų (LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys Nr. 2) Švietimo Liaudies Komisariato žinion, jis buvo pavadintas Kariškai Istoriniu Muziejumi.

Kariškai Istorinio Muziejaus likimas nepagerėjo. Išplaukia į paviršių Liaudies Kovų Muziejus, kuris numatomas įkurti Kariškai Istorinio Muziejaus sąskaita. Liaudies Kovų Muziejaus organizatorius J. Būtėnas visur pasiskelbė, kad jis Kariškai Istorinio Muziejaus būsiąs direktorius ir įkursiąs čia Liaudies Kovų Muziejų. Organizatorius energingai griebėsi darbo. Spauda jam lengvai prieinama, tuo tarpu kai Kariškai Istorinio Muziejaus nespausdinamas nė vienas straipsnis bei paaiškinimas.

Liaudies Kovų Muziejaus organizatorius komandiruojamas į Maskvą įrengti Tautų Muziejuje lietuvišką skyrių. Aplanko Maskvos ir Leningrado muziejus ir sugrįžęs jaučiasi muziejų reikalų "žinovas" esąs. Pateikia švietimo Liaudies Komisariatui Liaudies Kovų Muziejaus struktūrą. Organizuojamam muziejui paimamos iš Kariškai Istorinio Muziejaus trys salės eksponatams sudėti ir vienas kambarys darbo būstinei.

Kariškai Istorinio Muziejaus administracija ginasi, kiek gali. Įrodinėja, protestuoja ir šaukiasi pagal-

bos iš korpo vadovybes. Tiesa, korpo vadovybe palaiko Kariškai Istorinį Muziejų, bet, gen. Žemaičiui išvažiavus, lieka komisaras Macijauskas, su kuriuo Švietimo Komisariatas, kaip su buvusiu kalviu, nelabai nori skaitytis ir laiko jį nekompentiga asmenybe. Liaudies Kovų Muziejaus organizatorius kiekviena proga pareiškia, kad SSSR muziejuose niekur nematęs carų ar kunigaikščių portretų, matęs tik Maskvos Istoriniame Muziejuje Petro I portretą ir tai nežymioje vietoje. Atseit, ir iš Kariškai Istorinio Muziejaus reikia kunigaikščių portretus ir biustus išmesti. Be to, pareiškė, kad greit būsianti paskelbta Lenkijos Socialistine Respublika, todėl reikia išimti iš muziejaus ir eksponatus, vaizduojančius mūsų kariuomenes kovas su lenkais.

Kariškai Istorinio Muziejaus būsenai smarkiai pablogėjus, muziejaus administracija nutarė, kad būtinai reikalinga komandiruoti du žmones iš muziejaus personalo į Maskvą ir Leningradą susipažinti su ten esančiais muziejais. Visas daromas kliūtis e. Muziejaus direktoriaus p. plk. J. Šarauskui nugalėjus, pavyko išrūpinti kelionę dviem asmenim, skyrių vedėjams B. Žėkoniui ir P. Šeštakauskui, kuriems buvo pavesta pagrindinai išstudijuoti Maskvos ir Leningrado muziejus. Atvykę muziejaus tarnautojai į Maskvą, negalvodami apie poilsį, iš traukinio tuojau nuvyko į Istorinį Muziejų pasižiūrėti, kaip ten atrodo Petro I portretas, pakabintas tamsioje kertėje. Didžiausiam jų nustebimui Petro I epochai pavaizduoti eksponatų išdėstymui užimta viena salė. Be Petro I, rado visus carus ir jų epochoms pavaizduoti eksponatus. Leningrado muziejuose buvo rastas paveikslas Nikalojaus II su senatu ir salės su arais ir kitais panašiais eksponatais. Kodėl Liaudies Kovų Muziejaus organizatorius viso to nematė, man ir šiandien nesuprantama.

Sugrįžę Kariškai Istorinio Muziejaus komandiruoti tarnautojai visus savo įspūdžius išdėstė Švietimo Liaudies Komisariatui, bet jų nustebimui, jiems buvo pasakyta, kas ten galima, mums negalima, nes mes

dar nepribrendę. Bet kaip ten bebūtų, Liaudies Kovų Muziejaus organizatorius buvo nebevienintelis muziejų "specialistas".

Kariškai Istorinio Muziejaus apsigynimo akcijai sustiprinti kelis kartus buvo kviečiamas iš kompartijos Centro Komiteto švietimo reikalams atstovas Zdanavičius. Kad ir kaip buvo kviečiamas, bet jis Kariškai Istorinį Muziejų aplankyti vengė, nors besiorganizuojantį Liaudies Kovų Muziejų keletą kartų buvo aplankęs ir neoficialiai, Kariškai Istorinio Muziejaus administracijai nežinant, apžiūrėjo muziejų. Zdanavičius, kviečiamas į muziejų, kiekvieną kartą pareikšdavo, kad laikas būtų nuimti gen. Žukausko, Putvinsko, Juozapavičiaus ir Lukšio biustus. Nors savo pageidavimus jis kelis kartus buvo pakartojęs, bet muziejaus administracija Zdanavičiui įrodinėjo, kad pertvarkymus muziejuje ir jo sodelyje daryti be komisijos sprendimų nesą galima.

Nesulaukiant į muziejų Zdanavičiaus, buvo pakviestas kompartijos CK propagandos skyriaus viršininkas V. Kurojedavas, kuris muziejų aplankė 1941 m. sausio 17 d. 23 val. Jis, išbuvęs muziejuje iki 3 val., išeidamas pareiškė, kad muziejus vertas paramos ir, kaip buvo girdėti, įrodinėjo Zdanavičiui, kad Kariškai Istorinis Muziejus yra remtinas.

Kariškai Istorinio Muziejaus sunaikinimo akcijoje lyg ir įvyksta atoslūgis, bet Liaudies Kovų, vėliau pasivadinęs Revoliucijos Muziejaus, organizatorius vis dar tebevarė akciją prieš Kariškai Istorinį Muziejų.

Lankančius jo įstaigą įtakingus asmenis vedžiojosi po Kariškai Istorinį Muziejų, be muziejaus administracijos žinios, ir visuomet neigiamai juos nuteikdavo. Kad ir šita kliūtis būtų pašalinta, buvo įsakyta tarnautojams Revoliucijos Muziejaus organizatoriaus į Kariškai Istorinio Muziejaus būstinę neįleisti. Revoliucijos Muziejaus organizatorius apeliuoja spaudoje. 1941 m. vasario 14 d. įdėtas jo straipsnis "Tiesoje" su nusiskundimais ir priekaištais Kariškai Istorinio Mu-

ziejaus administracijai dėl daromų jam kliūčių organizuoti muziejų. Tačiau buvo jaučiama, kad Kariškai Istorinio Muziejaus reikalai gerėja. Buvo sudaryta komisija Kariškai Istoriniam Muziejui pertvarkyti. Nors komisijos sudarymas dar nereiškė reikalų pagerėjimo, bet šiek tiek buvo jaučiama šiai įstaigai tolerancija. Komisijos narių tarpe irgi atsirado keletas asmenų, kurie smarkiai palaikė Revoliucijos Muziejaus organizatoriaus tezes ir buvo pareiškę, kad Kariškai Istorinis Muziejus šiais laikais nebereikalingas. Vėliau ir jie kažkaip nubluko.

Kariškai Istorinio Muziejaus administracija komisijos susirinkimo laukė su didžiausia baime, nes teko nugirsti, kad iš komisijos sprendimų Zdanavičius, J. Būtėnas, Venclova ir visa eile šio lagerio asmenų tikėjosi susilaukti Kariškai Istorinio Muziejaus laidotuvių. Deja, įvyko kitaip. Neoficialioje pirmojo posėdžio polemikoje buvo jaučiama, kad muziejaus laidoti nebereikės. Čia nusipelnė keletas asmenų, kurių pavardžių negaliu skelbti, nes nesu gavęs jų sutikimo.

Komisijai dar darbo neužbaigus, iš Zdanavičiaus vis plaukė reikalavimai nuimti biustus. Vieną dieną buvo įsakyta nuimti kar. Juozapavičiaus ir kareivio Lukšio, o jei ne karas, tai būtų reikėję nuimti gen. Žukausko ir Putvinskio biustai.

Vienu žodžiu, didžiausias Kariškai Istorinio Muziejaus griovėjas buvo Zdanavičius. Jam visa, kas lietuviška, buvo nepakenčiama ir lengva širdimi nuo visko atsisakydavo. Įdėjus sodelyje granito lentas su knygnešių pavardėmis, jis pirmas labai susijaudino ir įtarė, kad tai padaryta kontrrevoliuciniais sumetimais. Zdanavičiui per Revoliucinio Muziejaus direktorių buvo nusiųsta sutartis, kurioje aiškiai buvo matyti, kad lentos užsakytos 1940 m. gegužės mėn., bet reikalas tuo nesibaigė be NKVD įsikišimo. Buvo įsakyta pavardes nudaužyti, bet muziejaus administracija, užuot nudaužius, pridengė jas faniera ir aptaškė cemento Skiediniu. Taigi, nežinančiam atrodė, kad knygnešių pavardės panaikintos.

Bolševikams iš Kauno pasitraukus, uždėtos fanieros nuo knygnešių buvo nuimtos, ir jų garbingos pavardes vėl pradėjo byloti lietuviui apie sunkią mūsų tautos praeitį, nepakenčiamą velikarosų priespaudą ir jų imperialistinius siekimus, pridengtus raudonąja skraiste.

Zdanavičiui nepatiko ir Kariškai Istorinio Muziejaus bokšte dar varpais tebeskambančios patriotines melodijos, Laisves Varpas jau buvo nutildytas. Jis pageidavo, kad varpų muzika skambintų ką nors į "široką strana moja rodnaja . . b e t muziejaus administracija įrodė, kad tokiam pakeitimui nėra prietaisų, dėl to varpų muziką teko visai sustabdyti.

Ir štai 1941 m. birželio 23 d. 12 val., Duonelaičio gatve dar bebėgant bolševikų kariuomenės likučiams, vėl suskamba Tautos Himnas, kurį giedojo susirinkusi minia, Laisvės varpas suskambo, vėliavos pakilo. Pabudo vėl varpų muzika prabildama lietuvio širdžiai. Prie Nežinomojo Kareivio kapo vėl tradicinės apeigos, kurias brig. gen. Žemaitis muziejaus direktoriui plk. J. Šarauskui žodžiu buvo uždraudęs.

Nors Kariškai Istorinis Muziejus per visą bolševikų okupacijos laiką buvo uždarytas, bet dėl išvengimo visokių eventualumų reikėjo į jį leisti karių ekskursijas ir pavienius asmenis, o civilius — tik su atskirais direktoriaus leidimais, nes Liaudies Kovų Muziejaus organizatorius, pasinaudodamas muziejaus uždarymo proga, pradėjo žodžiu ir per spaudą įrodinėti, kad muziejus uždarytas, todėl jo būstines galima panaudoti kuriamam muziejui.

1941 m. balandžio 6 d. Kariškai Istorinį Muziejų aplankė keli enkavedistai su šeimomis. Enkavedistas Žitkovas, parodęs savo liudijimą, prašė muziejaus direktorių leisti jam muziejuje fotografuoti. Negavęs leidimo užsirašė direktoriaus pavardę ir pradėjo apžiūrinėti muziejų. Nepraėjus nė pusvalandžiui, skubiai buvo iššauktas muziejaus direktorius į muziejų. Čia jį pasitinka Žitkovas, baisiai plūsdamas, ir nusiveda į Vytauto Kapelos užkulisį. Ten apie mėnesį stovėjo

ant grindų pastatytas ir apdengtas Lenino biustas. Žitkovas su savo palydovais rado nuo Lenino biusto nuimtą uždangalą ir tuo pačiu uždangalu buvo moteriškai aprištas Lenino veidas. Žitkovas ir jo palydovai rėkė, neklausydami jokių paaiškinimų. Rodydami į Lenino biustą, vis prikišamai kartojo, kad jūsų kunigaikščiai pagarbiai pastatyti muziejaus salėje ant postamentų, tuo tarpu iš Lenino biusto esą tyčiojamasi. Žadėjo kontrrevoliucinę muziejaus administraciją sudoroti.

Šiam incidentui pasibaigus, Žitkovas, įprastomis enkavedistui manieromis, prikibo prie muziejaus aiškintojo, pareikšdamas, kad aiškintojas apie Vytautą kalbąs, kaip apie šventąjį ir t. t. Ir štai tas enkavedistas Žitkovas, **greičiausiai pats padaręs provokaciją,** išėjęs iš muziejaus, sodelyje, linksmai nusiteikęs, visokius kalinkos-malinkos šokius išdarinėjo. Jis džiaugėsi, kad atsikeršijo už neleidimą muziejuje fotografuot.

Kodėl bolševikai norėjo sunaikinti Karo Muziejų ir vieton jo įkurti Liaudies Kovų Muziejų? Atsakymas yra aiškus. Karo Muziejus lietuvių tautai žadina jausmus ir meilę tėvynei. Karo trofėjai ir batalistiniai paveikslai ugdo pasiryžimą ginti savo laisvę ir t. t. Tokiu būdu Karo Muziejus nei forma, nei turiniu bolševikams buvo nepriimtinas. Jiems rūpėjo lietuvių tautą pavergti ir viską išnaikinti, kas tik galėjo priminti lietuviui, kad jis lietuvis yra. šiam tikslui pasiekti ir buvo numatyta įkurti, vietoje Karo Muziejaus, naują Liaudies Kovų Muziejų, kuris visiškai atitiktų socialistinius reikalavimus.

Sunkus buvo Karo Muziejaus bolševikų okupacijos laikotarpis, bet dėl atkaklios Kariškai Istorinio Muziejaus administracijos kovos sugrįžęs 1941 m. liepos mėn. pirmoje pusėje senasis Karo Muziejaus viršininkas rado muziejuje, be buvusių eksponatų, dar ir kitų lietuvių tautai brangių relikvijų, kurios drauge su senu rinkiniu žymiai praturtina šią įstaigą.

KAIP BOLŠEVIKAI VERTĖ MŪSŲ RAŠYTOJUS RAŠYTI

(Iš Vailokaičio namų istorijos)

P. ANDRIUŠIS

Bolševikinės doktrinos rabinai davė didelį šuolį nuo pagrindinių marksistinės filosofijos dėsnių ir iškilmingai paskelbė: rašytojas yra sielų inžinierius. Prie šio šūkio ėmė miglotai kalbėti apie socialistinį realizmą. Nė vienas sovietų literatūros teoretikas nieko tikro nepasakė apie tą realizmą, nors per 23 metus buvo gražaus laiko tai pasakyti. Aišku, kodėl nepasakė. Mat, nenorėjo nuogai prisipažinti, kad **reikia rašyti ne taip, kaip yra, bet taip, kaip moko dialektinis materializmas.** Ant šito kurpalio pasikardavo ir talentingas rašytojas.

Štai, kad ir Šolochovo "Pakelta velėna." Aiškiai talentingas rašytojas tol savo romane stiprus ir talentingas, kol vaizduoja smurtišką rusų ūkininkų varymą į kolchozus. Tie vaizdai dažnai net pakvimpa "kontrrevoliucija". Bet autorius, matyti, pats susigriebia ir staiga kaip deus ex **machina** ištraukia Stalino straipsnį, kuris pagrindinai pakeičia kolchozininkų "buožines" pažiūras ir "kontrrevoliucinius" įpročius. Ši staigmena gabųjį Šolochovą stačiai ištraukia iš NKVD nasrų ir jo romaną nudažo "socialistinio realizmo" padažu. Bet ir tai į Kauną atvažiavę tarybiniai rašytojai koneveikdavo iš peties Šolochovą, vadindami jį nerevoliuciniu, nepažangiu autorium.

Kas tas socialistinis realizmas, mes puikiai pamatėme po 1940 m. birželio 15 d. Tuometinėje "Darbo Lietuvoje", raudonarmiečių neatsiūlėtose milinėse atsibastė ne vienas rašytojas, žurnalistas ir viešai pasipasakojo savo įspūdžius apie Lietuvą, štai rašytojas Lidinas savo reportaže apie Kauną tuojau bėga į ap-

dainuotąją, legendinę "brazilką" ir čia išverčia visą savo pasipiktinimą dėl darbininkų "katastrofinių gyvenimo sąlygų". Tikrovėje gi "brazilka" su keliolika išgverusių namiūkščių, palyginus su visu Kauno gyvenamųjų butų plotu, visai nieko nereiškė. Tačiau bolševikai, laikydamiesi socialistinio realizmo, užmerkdavo akis prieš tikrovę. Taip pat po okupacijos pasirodžiusiuose leidiniuose apie Lietuvą buvo rašoma, kad ten žmonės vaikščioja basi, dažniausiai viena šeima teturi vienus batus ir juos pakaitomis avi.

Bet nereikia ir gilintis į raudonąją teoretikų makalynę. Leninas, kalbėdamas apie kiną, pasako: iš visų menų mums svarbiausias — kinas. O Stalinas, prasiplepa dar aiškiau: kinas yra geriausia priemonė agituoti masėms. Vadinasi, visi migloti plepalai apie socialistinį realizmą yra tiktai dūmų uždanga svarbiausiam meno uždaviniui — agitacijai.

*

Vienybės aikštėje, ant dviejų įstrižainės linijos galų po 15 birželio įsikūrė dvi įstaigos: Žemės Banko rūmuose — CK ir Vailokaičio namuose — tarybinės Lietuvos Rašytojų Sąjunga. Tai buvo simboliška. Mat, rašytojai tarybinėje praktikoje yra ne kas kita, kaip komunistų partijos traukomos marionetės. Šiame straipsnyje turėsime progos prisiminti, kaip tai buvo vykdoma tikrovėje.

Kai kas manė, kad rašytojas Sovietų Sąjungoje yra visagalis Kremliaus valdovų valios reiškėjas, geriausiai apmokamas pilietis, palyginamai savarankiškas asmuo. Taip daug kas manė ir po nelemtųjų birželio įvykių, kada į Vailokaičio namus susikraustė savo lagaminus tos sąjungos kažkokiu būdu pasidaręs pirmininkas P. Cvirka ir kompanija. Tiesa, čia nėra ko švaistytis tuo "kažkokiu būdu", nes P. Cvirkos būdas jau per eilę metų buvo ryškiai paaiškėjęs. Glaudūs ryšiai su Sovietų pasiuntinybe, romano "Žemė maitintoja" vertimas rusų kalbon su "tarybiniu finalu", po to

dažnos keliones į S. Sąjungą, mūsų "pažangioje spaudoje" entuziastingi įspūdžiai. 1935 m. Lietuvos dailininkų ekskursijos kelionėje, Leningrado geležinkelių stotyje "Žemės Maitintojos" autorius, mūsų dailininkams girdint, priėjo prie milicininko ir, pasigėrėjęs, kad "visi rusai avi kaliošais", nusiskundė, jog Lietuvoje vaikai žiemą eina į mokyklas basi.

Dažnas kaunietis, eidamas bolševikiniais laikais pro Vailokaičio namus, prakošdavo dantimis:

— Raudonieji ponai.

Taip, palyginti su kitais tarybinės Lietuvos piliečiais, tų rūmų įnamiai buvo ponai. Tačiau rašytojų vadai turėjo savo didybės ir menkybės akimirkas.

Moderniški butai, iš namų savininko "paveldėti" kilimai, baldai, sandėliuose rastos ir naujai vis papildomos gėrybės iš pirmųjų dienų naujuosius gyventojus nuteikė rožinėmis spalvomis ir sutvirtino meilę Sovietų Sąjungai, jos nenugalimai armijai. Atsimename tuojau po 15 birželio dar "Liet. Aide" Cvirkos reportažą, kuriame jis ištraukia į sceną kažkokį senelį su garsiu posakiu:

— Jokia pasaulio macė jos nenugalės.

Organizuojamosios rašytojų sąjungos pirmininkas viešai girdavosi, kad štai, girdi, kaip Sovietų Sąjunga įvertina rašytoją, jį pagaliau ištraukia iš lūšnų džiovos ir suteikia jam padorias gyvenimo sąlygas. Kapitalistas Vailokaitis iš liaudies čiulpęs syvus, o dabar tarybos šį rūmą grąžina liaudžiai jos rinktinių rašytojų asmenyje.

Tai buvo raudonųjų svaigulio dienos, kada išpūstuose laikraščių reportažuose tiktai skambėjo išsireiškimai: nenugalima, mandagiausia, kultūringiausia, moderniausia, mylimiausia armija. Ašaros, gėlės, motinos su vaikais ant rankų, vėliavos, šviesa iš rytų, sakalai, liaudies pasididžiavimas.

Reportažiniam svaiguliui prasisklaidžius, rašytojų organizatoriai, įsikūrę Vailokaičio namuose, pradėjo konkretų darbą. Dienraščiuose buvo įdėtas praneši-

mas, kad rašytojai turi užeiti į organizacinio biuro raštinę ir iš ten atsiėmę blankus, — užpildyti. Rašytojų Sąjunga taip ir pasiliko iki karo organizaciniu biuru. Vargšė nesuspėjo susiorganizuoti pagal Tarybų Sąjungos išdirbtus įstatymus. Mat, tiktai rudenį turėjo įvykti visų Lietuvos rašytojų suvažiavimas, dalyvaujant krikštatėviams iš Maskvos, ir "išrinkti" sąjungos valdomuosius organus.

OB pirmininkas P. Cvirka pirmiausia ėmė suvedinėti asmenines sąskaitas su "buržuaziniais" laikais nusidėjusiais rašytojais. Tas nepriimtinas dėl to, kad rašęs prieš S. Sąjungą, tas dėl to, kad spaudoje jį iškoliojęs ir t. t. Todėl priimtųjų skaičius buvo labai menkas. Tai buvo labai jaučiama, kai atidarė Vailokaičio namuose klubą. Kadangi lankytojų ateidavo skystokai, pirmininkas pradėjo rankioti rašytojus, dailininkus ir žurnalistus iš kavinių, žadėdamas klube kultūrines pramogas: tarybinius žurnalus, knygas, šachmatus, šaškes ir juodą alų. Be to, atidarė ir valgyklą, kur galima buvo papietauti.

Lietuviai rašytojai, gyveną Kaune, taip keletą kartų paskatinti, nuogąstaudami nemalonių pasėkų, ėmė kiek gausiau lankytis, kad galėtų pasirodyti organizatorių akyse. Užuot sukę į kavinę, užeidavo čia palošti šachmatais. Arba, teisingiau pasakius, grįždami iš kavinių, čionai užeidavo pakeliui į namus. Dėl viso pikto. Ne vienas rašytojas užsukdavo pauostyti, kokios jam kilpos neriamos tarybinėje santvarkoje.

Klubo šeimininkas P. Cvirka čia dažnai pasipasakodavo, kaip tarybinė valdžia įvertina rašytojo pastangas. Jis, pavyzdžiui, parašęs trumpą apysakaitę "Laisvės ąžuolą". Tą dalykėlį pirmiausia išsivertė rusiškai "Truženik" (Kauno grynai žydiškas dienraštis), po to suvaidino Maskvos kominterno radiofonas, po to buvo įdėtas "Ogonek" žurnale, paskui skaitytas Kauno radiofone; be to, dar išverstas į anglų kalbą ir įdėtas žurnale "Moscow News". Už visa tai jis gavęs apie 2000 rublių honoraro. Vadinasi, reikia tiktai pamiklinti plunksną, pajudėti iš sustingimo taško.

Tokiais pagraudenimais draugiškoje klubo nuotaikoje bolševikiniai literatūros organizatoriai stengėsi palenkti rašytojus pagaliau griebtis plunksnos, nes didžioji Tarybų Sąjunga jau seniai laukianti ir nesulaukianti "jaunosios" respublikos originalių kūrinių. Pirmininkas viename pranešime atpasakojo vieną savo pasikalbėjimą su Sovietų autoriais Maskvoje. Jie prisispyrę įdomavęsi Lietuvos literatūra ir sąjunga. Cvirka atvaizdavęs visus sąjungos atliktus organizacinius darbus, atraportavęs apie šaunias patalpas, apie tai, kad susenusiems rašytojams rūpinamasi suteikti pensijas. Maskviškiai atkirtę Cvirkai, kad jiems visai nesvarbu, kiek Lietuvos rašytojų sąjunga sukvietusi susirinkimų, kiek padariusi posėdžių, kiek išsirūpinusi pensijų. Maskvai svarbiausia:

— Rašykit originalius veikalus, duokit kuo greičiausiai. Mes ištroškę laukiam tarybinės Lietuvos nuotaikų.

Iš Vakarų Ukrainos, iš Lenkijos, iš Besarabijos ir kitų "jaunųjų" tarybinių kraštų apysakos, eilėraščiai, romanai jau užimą garbingą vietą sovietiškų žurnalų puslapiuos. Tiktai Lietuva nieko neduodanti.

Tiesa, nuo pat raudonosios armijos okupacinio žygio patys raudoniausi rašytojai nieko originalaus nedavė. Jei čia neįskaitysime L. Giros, S. Neries ir keleto kitų įvairioms progoms pritaikytų eilėraščių, kuriuos tiesiai užsakė Pozdniakovas ir kurie, be vandeningo išpūstumo, nieko originalaus neįnešė į "jauną Lietuvos tarybinę literatūrą". Patys tūzai (P. Cvirka, Liepsnonis-Kukanda ir k.) vertėsi tiktai šabloniškais reportažais, naudodami visiems jau spėjusius įgrįsti laikraštinius posakius a la: laimingas gyvenimas, didžioji tėvynė, tautų brolybė ir t. t. Lietuviai rašytojai daugiausia griebėsi laimingos išeities: vertimų. Išvers kokią Gorkio apysaką, Majakovskio eilėraštį, vaikų knygelę ir vėl laukia, ką pasakys Vailokaičio rūmų įnamiai.

Klube viešpatavo palyginti liberalinė nuotaika. Didžiojoje salėje, prie atskirų staliukų, rašytojai nuo-

bodžiai sklaistė tarybinės spaudos puslapius, gėrė kavą, alų, kartais rūsyje išmesdavo ir visą grafiną. Kadangi visi lankytojai buvo pažįstami iš priešbolševikinių laikų, o į tuos pobūvius retai kada atsilankydavo koks komunistų valdžios dignitorius, tai dažnai prie šachmatų lentos girdėdavai visiškai netarybinius pasikalbėjimus, kurie sausai nutrūkdavo, įeinant Cvirkai arba kokiam kitam aiškiam pareigūnui. Kilimais išklotais laiptais pakopus į antrą aukštą, rasdavai bibliotekos kambariuose atskiras rašytojų grupes, besiklausančias prabanginio radio priimtuvo džazinės muzikos. Viskas, atrodė, panašu į buržuazinį, padorų miesto grietinėlės vakarinį klubą.

Be to, knygų lentynoje svečiai atrasdavo linksmą staigmeną. Didelė, dailiai įrišta knyga, kurios pirmajame puslapyje ranka užrašyta dedikacija: "Lietuvos kultūros mecenatui Jonui Vailokaičiui". Visa eilė skambių, pataikaujančių titulų ir apačioje pasirašo: "Šį savo pirmpradų sąsiuvinį skiriu Liudas Gira". Be to, besklaistant juodraščio puslapius, pastebi kažkokiu būdu čionai patekusią didžiulę nuotrauką, kurioje matome prezidentūros balkone A. Smetoną, komendantą ir ... Liudą Girą.

Matyti, klubo šeimininkas šią liekaną čia laikė sąmoningai, turėdamas tam tikras asmenines sąskaitas su liepsninguoju Stalino dainiumi. Mat, priešingu atveju toks kompromitacijos dokumentas būtų iš čia seniai dingęs.

Tokia palyginti idiliška nuotaika viešpatavo Vailokaičio namuose. Lankytojai, atsėdėję oficialų laiką, jausdavosi atidavę duoklę tarybinei santvarkai ir su palengvėjusia krūtine skirstydavosi.

Šią ramybę sudrumstė 1941 m. pavasarį "Tiesoje" pasirodęs griežtas straipsnis — kaltinimas tarybiniams rašytojams. Girdi, pažangieji rašytojai nieko neduodą, nė vienas nesukūręs "istorinei" Lietuvos epochai atitinkamo veikalo. Tiktai leidžią senųjų romanų antrąsias laidas. Nepateisiną to pasitikėjimo, kokį suteikė partija ir vyriausybė.

Tai buvo trenksmas, sudrebinęs Vailokaičio namus. Konkrečiai kalbant, netrukus klube įvyko generaline pirtis. Atvyko Aukšč. Tarybos Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis, LKP (b) Centro Komiteto sekretorius Preikšas, Meno Valdybos viršininkė Meškauskienė ir kompanija.

Preikšas kaltino. Girdi, rašytojų sąjungos vadovybė apsileidusi, nes priimant narius, buvo kiekvienam kabinama etiketė: tas nepatikimas, tas patikimas. Reikia pritraukti visas jėgas ir, užuot atstumus, auklėti jas marksizmo dvasioje. Sąjunga nepateisinanti partijos vilčių, šie namai virtę paprasta karčiama, nekreipiama dėmesio į marksizmo teoriją, nesiaiškinama, kas tai yra socialistinis realizmas. O be to, nepritraukiama jaunųjų jėgų.

P. Cvirka prisipažino kaltas, jis nuo šiol visomis jėgomis pasistengsiąs pateisinti partijos pasitikėjimą. Po to aiškinosi patys rašytojai, kodėl jie nerašo. Pav., S. Čiurlionienė pareiškė, kad jai reikią istorinės perspektyvos. Didieji įvykiai dar taip nauji, švieži, kad jų dabar dar negalima įvilkti į menines formas.

Visų kalbėtojų pastabas uoliai užsirašinėjo J. Paleckis ir prabilęs kalbėjo, suminėdamas priežastis, dėl kurių tyli rašytojai, šypsodamasis, jis pratarė:

— O man rodos, ar tik nebus svarbiausia priežastis: dar palauksiu, dar nežinau, kaip bus po metų?...

Po to rūsčiai suraukė kaktą ir ėmė grasyti, girdi, tuos, kurie nejaučia gyvenimo, sutryps kiti, jaunesni. Jei S. Čiurlionienei reikalinga istorinė perspektyva, tai tegu rašanti iš 1905 metų.

Iš Paleckio žodžio buvo galima padaryti išvadą, kad vyriausybė antrą kartą neis pas jus su raginimu rašyti, o griebsis kitų priemonių.

Ši pirtis aukštyn kojom apvertė rašytojų klubo "liberalinius" papročius. Klubo salėje dingo staliukai, jų vietoje buvo išrikiuotos kėdės, o ant tribūnos nuolatos stovėjo vandens grafinas. Buvo nustatyta švietimo programa visam mėnesiui į priekį. Ketvirtadieniais pakaitomis skaitydavo "profesoriai" Kursano-

vas ir Kaširinas paskaitas iš dialektinio materializmo. Originalių ir verstinių veikalų skaitymai, tematiniai pasikalbėjimai, literatūriniai vakarai, jaunųjų rašytojų kūriniai ir t. t.

Sienoje buvo iškabintas baltas lapas, kuriame turėjo užsirašyti visi norintieji klausyti marksizmo paskaitų. Klubo lankytojams buvo "nepatogu" neužsirašyti, o ypač, kad kiekvienam dar žodžiu primindavo šeimininkai. Įdomu dar ir tai, kad užsirašiusiųjų sąrašas visą laiką kabojo aikštėje, lyg ir priminimas, kad čia ne juokai. Rūsyje jau neparduodavo degtines, šachmatus išnešė į prieangį, kur buvo lošiama tiktai pertraukų metu. Sąjungos reikalų vedėju buvo paskirtas žydas Kaplanas, seniau buvęs monarchistas ir nešvarių biznelių mėgėjas. Jis buvo parankus Cvirkai tuo, kad galėjo jo noveles ir laiškus išversti į rusų kalbą. Taip pat ėmė maišytis nematytų "jaunuolių" ir pasikalbėjimai tarp rašytojų įgavo oficialų atspalvį, nebesigirdėjo pašaipių replikų tarybinės santvarkos adresu.

Marksizmo paskaitos, kaip rengėjai įžanginiame žodyje pareiškė, turi tikslą tarybinės Lietuvos rašytojams patiekti gryną, iš pirmųjų šaltinių, nuo buržuazinio melo apvalytą dialektinį materializmo supratimą. Tose paskaitose buvo daug tragizmo. Žymi dalis klausytojų buvo su aukštuoju išsilavinimu, susipažinę ne tiktai su Markso doktrina, bet ir jos gausia kritika. Dėstytojus atsiuntė pirmaeilius pagal Maskvos mokslinį lygį. Tai buvo Kursanovas ir Kiširinas su išdidžiais profesorių titulais. Kursanovas, matyt, tiek metų jau dėstąs tą pačią dainelę, mokėjo savo dalyką atmintinai. Galima buvo stenografuoti ir nešti stačiai į spaustuvę. Bet tai nereikalingas triūsas, nes ir pats dėstytojas savo išmintį buvo išmokęs iš jau seniai atspausdinto rašto. Hegelis, Marksas ir Engelsas buvo nustumti į užkulisį, o dažniausiai citavo Leniną ir Staliną — dviejų pagrindinių Sovietų Sąjungos "neklaidingojo mokslo" šaltinių. Be to, paskaitose buvo įpinama prasčiausios rūšies bačkinių demagogijų, kaip štai: visus tuos

neva modernius mokslus istorija sumes į šiukšlių krepšį ir t. t.

Pradžioje dėstytojai po paskaitos klausdavo klausytojus, kas neaišku. Vieną kartą, apibūdinant karo sąvoką, dėstytojas pareiškė, kad karas yra blogis tada, kai, pavyzdžiui, Japonija puola Kiniją. Arba jeigu kas užpuls Tarybų Sąjungą. O jei Tarybų Sąjunga ginsis, tai karas bus gėris. Vienas rašytojas atsistojęs vis dėlto paabejojo, ar galima karą laikyti gėriu. Į tą rašytoją "profesorius" ir klubo šeimininkai atkreipė dėmesį.

Po to klausėjų skaičius sumažėjo ir pagaliau niekas neklausinėjo, nes visiems buvo "aišku".

Nepaisant įtempto "švietimo" ir net grasymų, niekas nerašė, išskyrus vieną kitą eilėraštį. P. Cvirka kasdien graudendavo, kad Lietuva skandalingai atsiliekanti nuo kitų "jaunųjų respublikų". Štai, Maskvos leidykla užplanavusi išleisti Lietuvos rašytojų almanachą, kuriame būsiančios aktualios apysakos, romanai ir eilėraščiai. Jau praėję pusė metų, kai visiems rašytojams išsiuntinėti raginimai, bet apčiuopiamai dar nieko nėra. Ką pamanysią centre apie lietuvius. Čia buvo priminta latviai ir estai, kurie leidžią tokius turtingus literatūros žurnalus. O "Raštams" (LTSR rašytojų draugijos mėnesinis organas) redaktoriai turį prašyti straipsnių, kaip išmaldos. Keli žmonės turį pripildyti žurnalą.

Buvo mušama į lietuvio ambiciją. Štai, Estija knygų leidime nukariavusi pirmą vietą, o Lietuvai tenką užimti negarbingą 16-ją vietą, pasilikti užpakalyje "broliškosios respublikos" Uzbekijos. Po tokių viešų sugėdinimų buvo dirbama ir sąjungos raštinėje. Visai eilei rašytojų turėjo būti paskirtos "darbo stipendijos" nuo 600 iki 300 rublių į mėnesį. Tuo rašytojai būsią atpalaiduojami nuo tarnybų ir galėsią ramiai dirbti kūrybinį darbą. Toms stipendijoms iki karo nebuvo lemta pasiekti rašytojų kišenės.

Kita priemonė privilioti rašytojus buvo išrašymas tarybinių Stalino premininkų, kurių beveik kas šešta-

dienį vienas kitas atvykdavo į klubą su pranešimais. Prieš pat karą svečiavosi "ukrainiečių liaudies" dainius Božanas, Stalino laureatas, žydas. Jis kaip lakštingala kalbėjo apie garbingą ukrainiečių tautos istoriją, apie ukrainiečių ir lietuvių istorinius bendrumus. Šie nuncijai papasakodavo, kiek klubų jų tėvynėje, kokie vasarnamiai skiriami rašytojams, kokie honorarai, su kokia meile tarybų valdžia traktuoja kūrėjus.

Karo išvakarėse, birželio 20 dieną, klube įvyko paskutinis raudonasis aktas — M. Gorkio mirties minėjimas. Cvirkos ir kitų kalbėtojų balsuose kažkodėl nebuvo įprastinės jėgos. Mat, Kaunas buvo pagautas trėmimų košmaro. Korsakas-Radžvilas stengėsi teisinti šį barbariškiausią žygį, bet ir jo paprastai aukštas balsas čia palūžo: net ir patiems buvo per smarkūs pipirai. O gal, kai arčiau prie valdžios, nujautė karą? Kas žino? Tiktai tasai paskutinis susirinkimas praėjo gedulingoje nuotaikoje. Veltui stengėsi savo isteriška deklamacija "draugė" Januškevičienė išsklaidyti nejaukumą.

Ir po dviejų, sekmadienio rytą, sąjungos organizatorius pirmas išdūmė iš Kauno, palikęs patogius butus, valdžią ir net savo sūnelį. Sekmadienis praėjo didžiausioj panikoj. Grasymais Vailokaičio namų gyventojai turėjo prieš bėgdami pasirašyti atsišaukimą į liaudį. Deja, tam atsišaukimui nebuvo lemta pasiekti liaudį. Vakare šie visi rašytojai buvo už Kauno ribų.

MASKVOS KALĖJIMUOSE

SILVESTRAS LEONAS

1940 m. iš liepos 11 į 12 d. Žemųjų Amalių kaime, Pažaislio valsč., bolševikų buvau areštuotas. Areštuoti atvyko 5 žmones, kuriems vadovavo svetimtautis. Bute jis pareiškė, kad atvyko daryti kratą, bet, apsidairęs ir pasisukinėjęs po kambarį, nuo kratos atsisakė ir, išsitraukęs iš kišenės arešto orderį, pareiškė, kad esu areštuotas. Pasiimti su savim neleido ničnieko ir išsivedė į stovinčią Pažaislio kelyje automašiną.

Nuvežė tiesiai į Kauno kalėjimą. Atlikus priėmimo formalumus, administracija pasodino mane į IV-jo skyriaus 79 kamerą. Čia radau: Timofiejevą nuo Jonavos, areštuotą už priklausymą tarptautiniam priešbolševikiniam judėjimui; studentą Petrošių, areštuotą už pasijuokimą iš eisenos; kelioms valandoms praslinkus, įvarė tarnautoją Šileiką, o po kelių dienų — Gintalą.

Šioje korektingoje draugystėje, be jokio apklausinio bei tardymo, išbuvau iki liepos 21 d. Liepos 21 d. po pietų nuvežė mane į Saugumo Rūmus tardyti. Tardytojas, kažkoks rusas enkavedistas ,sutiko necenzūriškais keiksmais ir liepė papasakoti, kaip aš elgiausi su komunistais ir revoliuciniu judėjimu Lietuvoje. Atsakius, kad tokie dalykai niekada man nerūpėjo, įpykęs enkavedistas dar pikčiau plūdo. Galų gale davė lapą popieriaus ir liepė parašyti. Parašiau trumpą curriculum vitae ir įteikiau. Raštu liko nepatenkintas ir grąžino mane atgal į kalėjimą. Tardytojo elgesys rodė, kad jo akyse esu nepaprastai didelis nusikaltėlis.

Ir iš tikrųjų, liepos 23 d. apie 10 val. išvedė mane iš kameros ir nusivedė į administracijos kambarį. Valdininkų bėgiojimas, nervingumas, automašinų dūzgimas aiškiai rodė, kad kažką rengia. Už valandos iš-

vedė į kiemą ir dviejų sargybinių apsaugoje įsodino į lengvąją mašiną. Prie šoferio atsisėdo vienas SSSR pasiuntinybės Lietuvoje tarnautojas, kuris, kaip vėliau paaiškėjo, buvo mūsų vyriausias palydovas iki Maskvos. Į kitas mašinas po vieną įsodino **K. Skučą, Povilaitį** (jis buvo surakintas), **Kazlauską** ir plk. ltn. **Kirlį.** Atidarius kalėjimo vartus, visos automašinos viena paskui kitą pajudėjo. Iš kalėjimo kiemo išvažiuojant, prie vartų kažin kokia moteriškė ne savo balsu suklykė. Tas riksmas sėdintį prie šoferio SSSR pasiuntinybės tarnautoją sunervino. Mašinos nuvažiavo Kęstučio-Vytauto-Čiurlionio gatvėmis per Žaliąjį tiltą ir sustojo prie pervažos į Fredą, kur laukė grupė enkavedistų kažin kokiai kelionei paruoštame vagone.

Mane įsodino į vagono kupe, kurioje kitame kampe jau sėdėjo **Povilas Lašas** (buvęs saugumo tarnautojas), o už kelių minučių įvedė surakintą plk. **K. Dulksnį.** Į kitas kupe susodino K. Skučą, Povilaitį, Joną Statkų, gen. Čapliką, Kazlauską, plk. ltn. Matusaitį ir plk. ltn. Kirlį. Vagono langai buvo uždangstyti, koridoriuje prie kiekvienos kupe durų pastatyta po sargybinį, o po vieną sargybinį įsodino dar į vidų. Atvažiavęs garvežys tą vagoną nuvežė prie Kauno stoties ir prikabino prie greitojo traukinio, išeinančio iš Kauno 13 val.

Kur mus veža, ničnieko nebuvo sakoma. Kalbėtis, dairytis bei judėti uždrausta. Maniau, kad vežami į Vilnių. Bet Vilnių pravažiavom, pasiekėm Minską. Čia visus persodino į vagoną areštuotiems vežioti. Vėl iš naujo iki nuogumo iškratė.

Liepos 25 d. apie 9—10 val. pasiekėm Maskvą. Čia kažin kurioje prekių stoty išvedė po vieną iš vagono ir įsodino į areštuotiems vežioti mašiną. Mane išvedė pirmąjį, vedė du enkavedistai, paėmę po rankų, o trečiasis ėjo priešaky. Mašinoje įsodino į vienukę, kurioje gali tilpti tik vidutinis žmogus. Taip buvo suvesti visi likusieji. Tąja mašina buvom nuvežti į Valstybės Saugumo Vyriausios Valdybos vidujinį kalėjimą (Lubiankoje).

Nuo čia prasidėjo nauja mano kalinimo era, kurią sunku aprašyti ir žodžiais pavaizduoti. Pasodino į vienukę 1,5x1 m; buvo suolelis, bet ant jo dėl siaurumo normaliai negalima atsisėsti; vienukė be langelio ir ventiliacijos, o apšviesta nežmoniškai stipria šviesa. Karšta, tvanku, be to, kiekvieną valandėlę pro durų "vilkelį" matai čia rainą, čia juodą enkavedisto akį, kuris prižiūri.

Buvau vestas fotografuoti, pirštų anspaudus duoti ir surašyti biofrafines žinias. Jas surašant, nepasitenkinimas kilo dėl to, kad negalėjau nurodyti savo giminių. Tai dariau sąmoningai, kad jie nenukentėtų, tuo labiau, kad viena sesuo yra ištekėjusi už majoro Tapulionio.

Naktį iš ten pervežė į Butirkos kalėjimą ir pasodino į vienutę III-jame bokšte. Kelias į Butirką buvo toks. Įvežus į kiemą, išlaipino ir tučtuojau patekau į tokią pat vienukę, kaip vidujiniame Lubiankos kalėjime; praėjus porai valandų, pervedė į panašią antrą vienukę, vėliau į trečią, ketvirtą, pagaliau į penktą, o iš tos į pirties vienukę išsiprausti. Tenai gavau baltinius ir iš štampų ant baltinių sužinojau, kur esu. Iš pirties atgal kelionė ėjo tokia pat tvarka, šis vedžiojimas taip susuko man galvą, kad jaučiausi visai apkvaišęs. Auštant buvau vienukėje trečiajame bokšte. Kambariukas penkių netaisyklingų kampų, jame spintelė, geležinė lovelė ir skardinė (paraška); langelis išėjo į kažkokį aerodromą. Langelis iš lauko pusės gaubtas, neskaidraus stiklo.

Tą pat dieną, t. y. liepos 26 d., apie 10 val. du enkavedistai nusivedė mane į gretimą rūmą tardyti. Tardymo kambary radau 2 enkavedistus — žydą ir rusą. Žydas pasisakė esąs vyresnysis tardytojas, o antrąjį — rusą rekomendavo kaip mano bylos tiesioginį tardytoją. Ta proga žydas apie tris valandas kalbėjo, kaip aš turiu laikytis, ką turiu parodyti. Sakė, kad jam viskas yra žinoma, kad nuo mano parodymo priklauso laikymo būdas kalėjime; kad buržuazinės Lietuvos vyrus, smaugusius komunistus ir revoliucinį judėjimą, jis ge-

rai žinąs; kad dešimtis tūkstančių komunistų esame nukankinę kalėjimuose bei iššudę ir kad už tai turėsime atsakyti; tačiau nuo nuoširdaus prisipažinimo pareina gyvybės likimas, priešingu atveju, kaip šuo būsiu sunaikintas. Jis tvirtino, kad jam žinoma, jog aš esu svetimos valstybės agentas, tos valstybės interesais ir nurodymais organizuodavau ir siųsdavau žinių rinkėjus (agentus) į SSSR, kad tokių agentų esą daug jau sugauta; kad aš esąs ne tik vienas iš žiauriųjų komunizmo ir revoliucinio judėjimo Lietuvoje slopintojų, bet kaip nacionalistas buvęs Lietuvos fašistinio režimo ramstis, ėdęs liaudį ir revoliucinį judėjimą; kad aš kovai prieš komunizmą išleidęs visą eilę cirkuliarų; kad komunistus ir revoliucijos dvasioje nusiteikusius žmones esąs sukišęs į kalėjimus, užkampius bei tarpsienius, kur jie nustoję sveikatos bei buvę žiauriai nukankinti. Pagaliau tvirtino, kad, 1920 m., malšinant bolševikų sukilimą Panemunėje, esu sušaudęs apie 1000 bolševikų. Užbaigė, kad dėl visa to aš turiu nuoširdžiai prisipažinti, tik tada gali būti, kad gyvybė bus man dovanota. Dėl tokio kaltinimo nepatvirtinimo negali būti nė kalbos, nes tai esanti tikra tiesa, o kas sakyti tiesą vengia, **tą moka jie priversti sakyti tiesą.** Tiesą išgauti jų pareiga, o to siekdami, jie moka **nulupti vieną, antrą odą, iškepti befšteksą, pagaliau padaryti ir befstroganą.**

Po šio malonaus nurodymo paliko mane su tiesioginiu mano bylai vesti tardytoju, kuris tokiu pat tonu pradėjo savo darbą. Pradžioje rašė biografines žinias. Po žinių surašymo perėjo prie bendrų teigimų, kaip tai išdėstė vyresnysis tardytojas. Atsakius, kad apie tai nieko nežinau ir neatsimenu, visą laiką plūdo ir apie 23 val. grąžino į vienukę. Nuo šios dienos beveik kiekvieną dieną varė mane tardyti ir vis tais pačiais klausimais. Tardyti imdavo apie 10 v., išlaikydavo iki 17-18 v., o vėliau nuo 21 iki 24-1 val. Tas tardytojas taip mane tardė 72 kartus. Pagaliau užrašė, kad aš nieko nežinau, tačiau pareiškė, kad laikys mane tiek ilgai kalėjime ir tokias priemones pavartos, jog aš pradėsiu

kalbėti ir kalbesiu jam žinomą tiesą, nes jis reikalaująs pasakyti ir pasirašyti tik apie tą dalyką, kurį aš žinau; o kad aš tatai žinau, jis gerai žinąs, užtat tų žinių ir reikalaująs. Čia pat keikiasi pačiais necenzūriškais žodžiais; keikiasi ištisomis valandoms, o neretai ir ištisos paros tardymu; grąsinimams, kad bus pavartotos kankinimo priemonės galo nėra. Tuo pat būdu vartojamos ir provokacijos.

Išviršinis tardymo vaizdas buvo toks. Tardyti veda ir atgal atveda du enkavedistai. Tardymo kameroj pasodina kėdėje, kiek galima toliau nuo rašomojo stalo. Kėdėje privalai sėdėti ramiai, be jokio judesio, padėti rankas ant kelių ir žiūrėti į vieną tašką. Kai tardytojui nusibosta tą pat kartoti ir keiktis, jis ima užkandžiauti ir skaityti "Pravdą", arba kokią nors knygą, arba kokiai porai valandų uždaro mane į vadinamą "boksą". Boksas, tai izoliacijos įtaisymas, kuriame nėra nei stalo nei kėdės. Jame uždaromi kaliniai, kad nebūtų susitikimų, arba kai tardytojas randa reikalą taip pasielgti. Keiksmus, plūdimus, grasinimus nėra taip sunku pakelti, bet ramus sėdėjimas ištisomis valandomis yra sunkiausias kankinimas, ardąs fizinį patvarumą. Dėl to užkietėjo viduriai, sutino rankos, kojos, o ant kūno atsirado daugybė furunkulų. Dar pakenčiama būtų, jeigu šią priemonę taikintų tik tardymo metu, bet tardytojo įsakymu toks pat režimas buvo taikomas ir kalėjimo vienutėj sėdint.

Taip laikė iki spalių mėn. Kitokių kankinimo būdų išvengiau, matomai, todėl, kad sirgau dilgėlyne ir buvau gydomas, o kai įsitikinau, kad vis tik gali būti pavartotos ir kitos fizinio kankinimo priemonės, pareiškiau apie tai tardytojui ir reikalavau popieriaus skundui surašyti. Į tokį pareiškimą tardytojas reagavo taip: — A a... dar viena provokacija apie SSSR. — Užuot davęs popieriaus, keikdamasis pradėjo rašyti protokolą. Pyko, draskėsi, keletą dienų keikėsi, pagaliau pareiškė, kad SSSR fizinis kankinimas nevartojamas, tai esą tik fašistinėse valstybėse, kaip kad buvę ir fašisti-

nėje Lietuvoje. Tuo aš kaip ir apsisaugojau nuo kitų fizinio kankinimo būdų.

Be to, vargino mane alkis, nes pietų iki spalių mėn. gaudavau tik sekmadieniais. Tardytojas bandė sukliudyti ir mano ligos gydymą.

Vienukėje prie sienos buvo iškabintos taisyklės, kuriose surašytos tardomojo kalinio teisės ir prievolės. Tarp kitų teisių, leidžiama vieną kartą per mėnesį rašyti pareiškimai įvairiems prokurorams, vykdomosios valdžios organams ir komunistų partijai. Šia teise norėjau pasinaudoti ir dariau įvairiausių pastangų, bet nieko nepasiekiau; kalėjimo administracija atsakydavo, kad nėra leidimo bei sutikimo iš tardytojo pusės. Apskritai, tos taisyklės nebuvo taikomos, kad ir kažin kaip kalinys norėtų jomis pasinaudoti. Laikas nuo laiko užeidavo tardymo kambarin ir vyresnysis tardytojas, kuris po keletą valandų droždavo man notacijas, kartodamas vis tą pat, kad turiu duoti parodymą ir kad tai išeis mano naudai.

Spalių pradžioje vieną naktį buvo išsivežę šaudyti, bet pavežioję, grąžino į kamerą, ir nuo tos dienos iki lapkričio 12 d. išsėdėjau vienukėje netardytas. Nuo to laiko gaudavau pietus ir knygų pasiskaityti. O lapkričio 12 d. iššaukė tardyti jau kitas tardytojas, Ivanovas-Bessonovas, ir paskaitė nutarimą apie tardomąją priemonę — laikydamas su sargyba — ir apie patraukimą atsakomybėn pagal RSFSR B. Kod. 16, 58 str. 4 ir 13 p. Čia pat perskaitė straipsnių tekstus ir paklausė, ar prisipažįstu kaltas. Atsakiau neigiamai. Tuo pasibaigė Maskvos kalėjimuose mano bylos tardymas.

Maskvos Butirkos kalėjimas užlaikomas švariai, tik daugybė blakių. Sėdint vienukėje, joks susisiekimas su kitais kaliniais bei su išore neįmanomas. Per visą laiką neteko matyti nė vieno kalinio. Vedant tardyti, į išvietę arba kitais reikalais, vienas iš sargybinių raktu muša į diržo sagtį, tai reiškia, kad koridorius užimtas ir kitų kalinių išvesti neleidžiama, o išvestieji turi būti paslėpti. Einant į išvietę, prie durų išduodamas popieriaus gabaliukas, kuris, atlikus rei-

kalą, grąžinamas sargybiniui. Negrąžinus popieriuko — krata, pagaliau net karceris. Enkavedistai ir sargybos pareigūnai aprengti švariai ir gerai. Kaip jie maitinami, pastebėti neteko, bet jiems valgis buvo gaminamas atskirai nuo kalinių. Kaliniai normaliai gauna iš ryto 8 val. 400-500 gr duonos, 2 plyteles cukraus ir arbatą; pietų — ¾ litro sriubos, barščių arba kopūstų, gamintų su lajum; pirmadieniais — kruopų sriubos su žuvim-vobla; vakarienei — ¾ litro košės ir arbatos. Mėsos nesu matęs bei valgęs.

Režimas kaliniui taikomas toks, kad kalinamasis fiziškai ir morališkai nusilptų, nesiorientuotų, laikytų save visuomenes bei šeimos atžvilgiu žuvusiu ir pasiduotų įtikinamas, grasinamas ir kankinamas rodyti ir patvirtinti tai, kas jiems byloje reikalinga.

Gruodžio 3 d. išvežė iš Butirkos kalėjimo į stotį. Kuria kryptimi veža, sužinojau tik Možaiske, išgirdęs tos stoties pavadinimą. Vežė specialiame kaliniams traukiny. Tas traukinys sustodavo tik stotyse kalinius priimti arba atiduoti į ten esančius kalėjimus. Girdėti pokalbiai tarp pareigūnų ir matyti vaizdai kėlė šiurpą. Stotyse mačiau laukiančių po keletą šimtų kalinių — paprastų darbininkų bei ūkininkų; girdėjau ir pareigūnų aimanavimų, kad esą tie kaliniai, atvaryti į stotį, laukia priėmimo eiles jau 3-4 dienas ir vis be rezultatų. Pasiekus Minską, judėjimas kalinių pasibaigė. Liko tik 4 vežimai į Kauno kalėjimą. Kas jie tokie buvo, ligi šiol nežinau. Minsko stoty išlaikė 4 paras, o gruodžio 8 d. apie 23 val. patekau į Kauno kalėjimo 51 kamerą. Paaiškėjo, kad aš grąžintas tardymą tęsti.

Čia tardytojas rinko rašytinius įrodymus, susijusius su mano prieškomunistine veikla, ir apklause keletą komunistų liudytojų. Mano pareiškimai ir įtikinimai, kad teisingumas ir teisėtumas reikalauja lygybes principo, atseit, reikia klausti ir mano liudytojus, likdavo atmesti. 1941 m. balandžio pabaigoje tardymą baigė ir bylą perdavė XI Armijos Karo Tribunolui. Gegužės 24 d. tas tariamas teismas, be kaltintojo ir gynėjo, bylą pradėjo žiūrėti Kaune, Dzūkų g. 1 Nr. (bu-

vusio lenkų pasiuntinio namuose). Pirmininkas paskelbė proceso dėsnius, kaip vyks procesas ir kokios mano teisės, kaip teisiamojo. Pasinaudojęs tomis teisėmis, pareiškiau teismui formalius atsikirtimus dėl bylos teismingumo, dėl taikymo įstatymų, kurie Lietuvos Respublikoje mano nusikaltimo metu neveikė, ir dėl vienašališko pravedimo tardymo. Prašiau bylą nutraukti bei atidėti.

Gegužės 26 d. teismas nutarė: bylą grąžinti tardymui. Bet daugiau su tardymo organais nesusidūriau, o birželio 23 d. 6 v. išėjau į laisvę. Laisvę išvydo ir Lašas. Kur kiti mano bendrakeleiviai į Maskvą ir koks jų likimas — girdėti neteko.

BOLŠEVIKINIS KVALIFIKUOTŲ DARBININKŲ RENGIMAS

K. MORKELIS

Sovietų Sąjungos Komisarų Taryba ir Komunistų Partijos Centro Komitetas 1941 m. kovo 25 d. padare nutarimą dėl valstybinių darbo atsargų parengimo Lietuvoje. Pasiremdama tuo nutarimu, Sovietų Sąjungos Vyriausioji Darbo Atsargų Valdyba 1941 m. kovo 27 d. išleido įsakymą (Nr. 202) organizuoti Lietuvoje Fabrikinio Gamyklinio Apmokymo (FGA) ir Amatų bei Geležinkelių (AG) mokyklas. Darbo atsargas Lietuvoje parengti, organizuojant tas mokyklas, buvo pavesta Lietuvos komunistų Partijai, Lietuvos Komisarų Tarybai ir ta proga įsteigtai Respublikinei Lietuvos Darbo Atsargų Valdybai.

Fabrikinio Gamyklinio Apmokymo mokyklų tikslas, kaip nurodyta Vyriausios Darbo Atsargų Valdybos įsakyme, buvo rengti kvalifikuotus darbininkų kadrus masinėms profesijoms, pirmiausia statybos reikalams. Amatų ir Geležinkelių mokyklose turėjo būti rengiami amatininkai ir kvalifikuoti pramones sričių bei transporto darbininkai. Visiems šias mokyklas baigusiems buvo rezervuota teise užimti meisterių ir kitas vadovaujančias vietas statyboje ir pramonėje.

Iš viso Lietuvoje buvo numatyta įsteigti 15 Fabrikinio Gamyklinio Apmokymo ir 2 Amatų bei Geležinkelių mokyklas. Į pirmąsias mokyklas turėjo būti priimta 6.900 ir į antrąsias — 7.100 jaunuolių. Į FGA mokyklas galėjo būti priimami 16-17 metų amžiaus miestų ir kaimų jaunuoliai, neatsižvelgiant į jų bendrą išsilavinimą. Į AG mokyklas galėjo stoti 14-15 metų berniukai, baigę pradžios mokyklas.

Iš 6.900 pašauktųjų į FGA mokyklas turėjo išeiti 6.250 kvalifikuotų statybos darbininkų (mūrininkų,

dailidžių, stalių, betonuotojų, tinkuotojų ir t.t.) ir 650 įvairių kitų šios rūšies specialistų. Iš 7.100 jaunuolių, pašauktų į AG mokyklas, 2850 turėjo tapti šaltkalviais instrumentininkais, šaltkalviais įrengimams remontuoti, kalviais, tekintojais ir frezuotojais; 1150 — elektromonteriais, ryšių linijiniais monteriais ir radijo aparatūros monteriais; 900 — raudonmedžio staliais; 800 — vagonų ir garvežių remontuotojais; 350 — brigadieriais keliams remontuoti; 250 — garvežių mašinistų padėjėjais ir 800 — įvairių kitų pramonės sričių specialistais.

Pagal Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. spalių 2 d. įsaką dėl TSRS valstybinių darbo atsargų, mokslas visose FGA ir AG mokyklose turėjo būti nemokamas. Be to, buvo dar pažadėta duoti visiems moksleiviams nemokamą išlaikymą ir aprūpinimą. Moksleiviai turėjo gauti iš valstybės butą, kurą, šviesą, maistą, skalbinius, specialius darbo drabužius, vadovėlius ir mokslo priemones. Už uniforminius drabužius ir avalynę būtų reikėję sumokėti 50% jų vertės; tai būtų buvę išskaityta iš uždarbio, gauto atliekant praktikos darbų metu kai kuriuos valstybinius užsakymus.

Visose FGA mokyklose mokslas turėjo būti išeitas per 6 mėnesius. Kiekvieną dieną mokyklose turėjo būti dirbama po 8 valandas. Per tas 8 valandas turėjo būti mokoma bendrojo lavinimosi ir specialiųjų dalykų, atliekant kartu praktikos darbus. J apmokymo programą, kaip labai svarbus dalykas, buvo įrašyta ir rusų kalba. Apie politinį moksleivių auklėjimą niekas net nesiteiravo. Tai buvo savaime aiškus dalykas ir jam turėjo būti skiriama kasdien ne tik pusė programinio darbo laiko, bet ir beveik visas laisvalaikis.

Tiek Fabrikinio Gamyklinio Apmokymo mokyklos, tiek Amatų ir Geležinkelių mokyklos Lietuvoje buvo visai naujas dalykas. Daugelis neturėjo apie jas reikiamo supratimo, o dar daugiau žiūrėjo į jas su visišku abejingumu. Ypač daug ką stebino tai, kad FGA mokyklose galima bus mokslą išeiti ir įsigyti specia-

lybę per šešis mėnesius. Prieš sovietines santvarkos įvedimą Lietuvos amatų mokyklose kurios nors specialybes buvo mokoma apie 4 metus. Taigi, daugeliui jau menkas atrodė sovietiškų FGA ir AG mokyklų pajėgumas parengti moksleivį darbui. Be to, iškilo ir kitų dalykų, kurie nedidino visuomenės susidomėjimo šiomis mokyklomis.

Tačiau FGA ir AG mokyklos Lietuvoje turėjo būti įsteigtos. Taip buvo pasakyta Maskvos, o kiekvienas Maskvos nurodymas Lietuvos komunistams buvo šventas. Jeigu Lietuvos visuomenė FGA ir AG mokykloms buvo abejinga, tai reikėjo pasistengti, kad ji savo nuomonę pakeistų, šiuo atveju turėjo būti imtasi propagandos, pavartojant visas tos rūšies priemones.

Kaip kada nors pirmiau, taip ir šį kartą į propagandos darbą pati pirmoji buvo įkinkyta spauda. Nors moksleivių šaukimas į FGA mokyklas turėjo būti pradėtas tik birželio 5 d., bet jau gerokai prieš tai visuose laikraščiuose pasipylė Komunistų Partijos Centro Komiteto ir Komisarų Tarybos įsakų bei nutarimų tų mokyklų reikalu aiškinimai. Net iki įkyrumo buvo pradėta pasakoti, ko tose mokyklose galima bus išmokti. Į padanges buvo pradėtas kelti gerumas sovietų valdžios, visiems jaunuoliams atidariusios duris į nemokamas mokyklas ir duodančios dar visą išlaikymą. Kiekvieną dieną ėmė mirgėti laikraščių skiltys pluoštais citatų iš jaunuolių prašymų priimti į mokyklas ir iš sufabrikuotų padėkos laiškų vyriausybei.

Kas buvo rašoma apie FGA ir AG mokyklas spaudoje, kartu visa tai buvo pradėta kartoti mitinguose. Darbo pertraukų metu ir darbą baigus, darbininkai, užuot ilsėjęsis, buvo verčiami klausytis komunistinio jaunimo sąjungos narių, nuobodžių pasakojimų apie FGA mokyklas, apie šią nepaprastai didelę Tarybų Sąjungos "dovaną" Lietuvai, apie tik dabar atsiradusias galimybes pramokti amato. Čia pat darbininkams būdavo pasiūloma balsuoti už kurio nors komunisto surašytą padėkos telegramą viso pasaulio tėvui ir mokytojui, išmintingajam, didžiajam, mielajam Stalinui,

kad jis steigia Lietuvoje amatų mokyklas, kurių pirmiau reikėję net su žiburiu ieškoti (iš tikrųjų pirmiau Lietuvoje veikė 28 amatų mokyklos, kurios, užėjus bolševikams, buvo uždarytos).

Kad agitacija būtų galimai sėkmingesne, pagaliau buvo pradėta komunistų individualioji propaganda — agitatorių landžiojimas į butus. Jeigu piliečiai įkyrių išvedžiojimų apie FGA mokyklas laikraščiuose galėjo neskaityti ir jeigu mitinguose galėjo snūduriuoti, tai individualių agitatorių turėjo asmenškai išklausyti. Individualūs agitatoriai, nepaisydami žmonių trukdymo, net užspringdami aiškino apie tą patį visiems įkartusį tarybinės valdžios gerumą ir aukso kalnus, kurie laukia moksleivių FGA mokyklose. Norėdami atsikratyti šiais agitatoriais, žmonės turėjo šypsotis, žadėti į FGA mokyklas įrašyti savanoriais visus savo vaikus, ir nuduoti skubančius į stachanoviečių pasitarimą.

Lietuvos Komunistų Partijos Centro Komitetas ir Lietuvos Komisarų Taryba, vos tik gavusi iš Maskvos įsakymus organizuoti FGA ir AG mokyklas, susirinko specialaus posėdžio. Tame posėdyje buvo konkrečiai kalbama, kaip turėtų būti atliktas pats FGA ir AG mokyklų organizavimas. Visi Komunistų Partijos vadai ir visi Komisarų Tarybos nariai savo kalbose kartojo tai, ką apie FGA ir AG mokyklas kasdien rašė bolševikiniai laikraščiai, ir pasiryžo darbą suorganizuoti taip, kad nieko negalėtų prikišti net pati Maskva. Kadangi FGA ir AG mokyklų organizavimas buvo laikomas iš tikrųjų nepaprastai rimtu dalyku, tai buvo nusistatyta į darbą įkinkyti visas krašto žinybas. Vykdydama šį nusistatymą, Lietuvos Komunistų Partija kartu su Komisarų Taryba sudarė privalančių prisidėti prie FGA ir AG mokyklų organizavimo žinybų sąrašą ir paskirstė joms darbą, priimdama tuo reikalu specialų nutarimą.

Tuo Lietuvos Komunistų Partijos Centro Komiteto ir Komisarų Tarybos nutarimu pašaukti į FGA ir AG mokyklas jaunuolius buvo pavesta miestų ir ap-

skričių vykdomiesiems komitetams. Šaukimas į FGA mokyklas turėjo būti atliktas 1941 m. birželio 5-20 d., o šaukimas į AG mokyklas — rugpiūčio 5-20 d. Miestų ir apskričių vykdomiesiems komitetams buvo įsakyta šaukimą pravesti pagal TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo 1940 m. spalių 2 d. įsaką apie valstybines darbo atsargas. Vadinasi, miestų ir apskričių vykdomiesiems komitetams buvo suteikta teisė į mokyklas priimti savanorius kandidatus, o nesuradus pakankamai savanorių, surinkti reikiamą skaičių prievarta, mobilizacijos keliu.

Pačiam jaunuolių į mokyklas priėmimui atlikti reikėjo sudaryti specialias komisijas iš miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkų, miestų ir apskričių profesinių organizacijų atstovų ir iš vietinių komunistinių organizacijų sekretorių, šios komisijos turėjo būti sudarytos iki 1941 m. birželio 1 d. Komunistų Partija skyrė šioms komisijoms ypatingai daug reikšmės, nes jos turėjo atrinkti pačius tinkamiausius į FGA ir AG mokyklas kandidatus, tikrus darbo žmones.

Mokykloms būstines ir moksleiviams bendrabučius parūpinti buvo įpareigotos butų ūkio valdybos ir pati Respublikinė Darbo Atsargų Valdyba. Būstinės šiam reikalui turėjo būti parinktos pačios tinkamiausios, nežiūrint, kas jas iki to laiko buvo užėmęs. Komisariatai, valdybos ir kitos žinybos būstines turėjo perduoti visiškai tvarkoje, padariusios reikiamus remontus. Būstinių reikalai turėjo būti baigti tvarkyti iki birželio 10 d.

Tuo pačiu Komunistų Partijos Centro Komiteto ir Komisarų Tarybos nutarimu buvo uždėtos pareigos Lietuvos Geležinkelių Valdybos viršininkui Lochmatovui parinkti steigiamoms mokykloms vadovaujančius kadrus, išskirti gerus meisterius (instruktorius), parengti gamybines bazes ir priemones. Vietinės pramonės komisaras Šumauskas buvo įpareigotas teikti mokykloms visokeriopą pagalbą, aprūpinant jas reikalingais instrumentais ir stakliniais įrengimais. Pre-

kybos komisarui M. Gregorauskui buvo įsakyta gegužes 15 d. suorganizuoti moksleivių valgyklas ir iki birželio 1 d. sutvarkyti maisto pristatymą. Tekstiles trestas gavo uždavinį iki birželio 20 d. pasiūti reikiamą kiekį uniforminių drabužių, specialiųjų darbo drabužių ir skalbinių. Odos trestas buvo užjudintas gaminti moksleiviams avalynę.

Vos tik paskelbus šį Lietuvos Komunistų Partijos ir Komisarų Tarybos nutarimą, komisariatuose, valdybose ir kitose žinybose užvirė darbas. Buvo pradėti sudarinėti darbo planai, grafikai, apskaitos. Buvo pradėtos organizuoti, kaip paprastai, soclenktynes atlikti Komisarų Tarybos įpareigojimus. Buvo imta rašyti serijomis įvairius raštus, skambinti telefonais ir bėgioti iš įstaigų į įstaigas.

Iš viso to sąjūdžio atrodė, kad Fabrikinio Gamyklinio Apmokymo mokyklų organizavimas praeis sklandžiai, laiku ir kaip reikiant. Tačiau šis sąjūdis ėjo kaip ir visų kitų bolševikinių sumanymų vykdymas. Vsi FGA mokyklų planai, visi projektai ir visi reikalai diena iš dienos vis labiau ir labiau ėmė skęsti popierizme, kol galų gale pradėjo nebeatskirti, kur čia pradžia, kur galas, net patys organizatoriai.

Tuo būdu atėjo birželio pradžia, o daugelyje vykdomųjų komitetų dar nebuvo suorganizuotos moksleiviams į mokyklas priimti komisijos. Šakių apskr. vykdomasis komitetas galvojo, kad moksleivius į mokyklas priimti galima bus apie birželio 20 d. Biržai manė šaukimą pradėti dar vėliau, po šienapiūtės. Kai kuriose apskrityse, nors buvo sudarytos komisijos, bet nebuvo laiku parengtos moksleivių šaukimui atlikti būstinės.

Taip buvo su šaukimo komisijomis. Bet negeriau atrodė ir kiti reikalai. Birželio 15 d. niekur dar nebuvo parengtos mokykloms ir bendrabučiams būstinės. Bendrabučių inventorius (stalai, kėdės, spintelės, lovos) dar nebuvo pradėtas gaminti. Pasirodė, kad Miškų Komisariatas tuo laiku dar tebesiteiravo, iš kur galima būtų gauti šiam inventoriui miško medžiagos.

Tekstiles Trestas tik birželio 12 d. uniforminių drabužių brėžinius. Nors valgyklos turėjo būti suorganizuotos iki birželio 1 d., bet iki to laiko dar ne vienoje apskrityje nebuvo žinoma, kur ir ką moksleiviai valgys. Pagaliau, birželio viduryje nebuvo dar sukomplektuotas ir mokomasis personalas, nors mokslas visose FGA mokyklose turėjo būti pradėtas liepos 1 d.

Taip nevykusiai dirbant mokyklų organizavimo darbą, spaudoje ėmė rodytis vis daugiau ir daugiau tuo reikalu pastabų. "Įdomu, — rašė "Tarybų Lietuva" (Nr. 131), — "kada vykdomieji komitetai pradės tinkamai vykdyti Komisarų Tarybos nutarimą, pradės rūpintis geresne šaukimo eiga, patalpų paruošimu, įgys rimtesnę pažiūrą į tokį svarbų dalyką". Daugeliu atvejų buvo pradėta pulti net ne įstaigos, o atskiri asmenys, prikišant jiems nerangumą ir apsileidimą. Tačiau tai nieko nepadėjo. FGA mokyklų organizavimo mašina judėjo, girgždėdama, nuolatos užsikirsdama ir katastrofiškai vėluodamasi.

Propaganda visą laiką buvo varoma vienodai, o birželio pradžioje ji buvo dar ypatingai sustiprinta. Kaip vėliau paaiškėjo, komunistai stengėsi surinkti galimai daugiau (net visą 100%) moksleivių savanorių, kad turėtų paskum kuo pasigirti Maskvai ir užsieniui, ypač norėdami pabrėžti, kad Lietuva iš tikrųjų yra sovietiška ir entuziastiškai sutinka visus Maskvos projektus. Į propagandos darbą buvo įkinkyti visi komunistinių organizacijų nariai, kurie parodė didelį aktyvumą ir dar didesnį akiplėšiškumą ir įkyrumą. Jie įstengė sukelti daug triukšmo ir net sudaryti įspūdį, kad iš tikrųjų gali atsirasti dvigubai tiek kandidatų, kiek mokyklose yra vietų. Tačiau greitai paaiškėjo, kad tos pastangos nedavė net mažos lauktųjų vaisių dalies.

Kaip kalbėjo agitatoriai ir kaip tikėjo organizatoriai, pats didžiausias kandidatų antplūdis turėjo būti pačiomis pirmomis šaukimo dienomis. Tačiau atėjo birželio 5 d., o į priėmimo punktus, vietoje lauktųjų kelių šimtų, užsuko kai kur 3 (Kaune), kai kur 4

(Šiauliuose), kai kur 6 (Vilkaviškyje) jaunuoliai, kurie daugiausia taip pat buvo ne lietuviai. Priėmimo komisijų nariai iš pradžių dar raminosi, kad vėliau prisigrūs kandidatų net sausai, bet jų viltys buvo tuščios. Valandos slinko po valandų, o kandidatai nesirodė. Priėmimo būstinėse sukinėjosi tik patys komisijų nariai ir agitatoriai, komunistinio jaunimo sąjungos nariai.

Tokio didelio jaunuomenės nenoro stoti savanoriais į FGA mokyklas pirmoji priežastis, be abejo, buvo netikėjimas, kad pavyks jose (per šešis mėnesius) ko nors gera išmokti. Be to, daugelis privengė to politinio auklėjimo, kuris žadėjo būti labai plačiai praktikuojamas. Tačiau didžiausios rikšmės turėjo baimė, kad mokyklą baigus, teks atsidurti kur nors Rusijos ar Sibiro gilumoje. Tą baimę žadino Sovietų Sąjungos Komisarų Tarybos nutarimo dėl darbo atsargų sudarymo Lietuvoje vienas punktas, pakartotas ir Vyriausios Darbo Atsargų Valdybos įsakyme, kuriame pastebima, kad už nemokamą mokslą, baigę mokyklas, turės atidirbti privalomai ketverius metus ten, kur juos paskirs centrinė Sovietų Sąjungos vyriausybė. Šis punktas propagandos metu buvo visiškai neminimas, tačiau niekas neabejojo, kad centrinė Sovietų Sąjungos vyriausybė jį vykdys, ir kad mokyklos yra organizuojamos vien tik tuo tikslu.

Kad būtų išgelbėta padėtis, atseit, kad susidarytų nors šioks toks savanoriais į FGA mokyklas stojusių jaunuolių procentas, komunistinio jaunimo organizacijų vadovybė pradėjo versti stoti į mokyklas savanoriška tvarka savo narius, nurodydama, kad tai esanti jų pareiga. Be to, kai kuriose vietose (Vilniuje, Šiauliuose) buvo prievarta įrašyti savanoriais į FGA mokyklas 15-17 metų amžiaus prieglaudų auklėtiniai. Tačiau ir tuo būdu nepavyko sudaryti kiek didesnio FGA mokyklų moksleivių "savanorių" skaičiaus.

Kai į FGA mokyklas neatsirado kiek didesnio savanorių skaičiaus ir nebuvo vilties, kad jų atsiras vėliau, Komisarų Tarybai ir Respublikinei Darbo Atsar-

gų Valdybai neliko nieko daugiau, kaip tik griebtis mobilizacijos. Birželio 7 d. buvo paliepta visiems miestų ir apskričių vykdomiesiems komitetams išlipinti savo apylinkėse skelbimus, nurodant, kad visi vyriškos lyties jaunuoliai, gimę 1924 ir 1925 m., turi privalomai registruotis miestų ir apskričių vykdomuosiuose komitetuose. Kitu raštu buvo įsakyta parinkti iš įsiregistravusių tarpo reikiamą skaičių jaunuolių, daugiausia iš darbininkų ir smulkių valstiečių tarpo, ir įskaityti juos kandidatais į FGA mokyklas, neatsižvelgiant, ar jie to nori, ar nenori. Kartu miestų ir apskričių vykdomieji komitetai buvo įpareigoti visą moksleivių komplektavimo darbą baigti iki birželio 20 d., primenant, kad tai yra ne koks nors vietinis, o plataus sovietinio masto reikalas.

Atitinkami skelbimai buvo parengti ir išplatinti dar tą pačią dieną, padedant komunistinio jaunimo organizacijų nariams, kuriems tam tikslui buvo pavestas reikiamas skaičius valdinių automobilių ir kitų susisiekimo priemonių. Skelbimuose ne vienu žodžiu nebuvo paminėtas tikslas, kuriuo ta jaunuolių registracija vykdoma. Tačiau gyventojai, per spaudą, mitinguose, per radiją ir kitais būdais pakankamai supažindinti su FGA mokyklomis, iš karto suprato, ko čia esama. Todėl ir ši priemonė nedavė efektyvių rezultatų. Į miestų ir apskričių vykdomuosius komitetus įsiregistruoti savo vaikus pasiuntė tik tie, kurie prisibijojo represijų.

Vėlesnėmis dienomis vykdomieji komitetai pradėjo rinkti žinias apie jaunuolius, gimusius 1924 ir 1925 metais, iš gyventojų registracijos duomenų ir kitais būdais. Kaip įsiregistravę vykdomuosiuose komitetuose laisva valia, taip ir šitie buvo įtraukti į kandidatų į FGA mokyklas sąrašus.

Įtraukiant jaunuolius į kandidatus į FGA mokyklas sąrašus, visiškai nebuvo atsižvelgiama, ar jaunuolis nori būti kvalifikuotu darbininku, ar nenori. Taip pat buvo visiškai neatsižvelgiama į tai, į kokią specialybę jaunuolis jaučia palinkimą. Be to, nebuvo žiūri-

ma, kad jaunuolis jau mokėsi kurios nors specialybės. Jaunuolius skirstė mokytis tos ar kitos specialybės priėmimo komisijos savo nuožiūra. Tuo būdu dar kartą buvo patvirtintas faktas, kad FGA ir AG mokyklos yra tik priemonė surinkti tam tikrą kiekį darbo jėgų ir panaudoti jas ten, kur jaučiamas didžiausias jų reikalingumas.

Visiems pašauktiesiems į Fabrikinio Gamyklinio Apmokymo mokyklas jaunuoliams buvo įsakyta susirinkti birželio 30 d. Liepos 1 d. turėjo būti pradėtas visose mokyklose mokslas. Kur turėjo susirinkę moksleiviai pasidėti, kol neparengti bendrabučiai, niekas negalvojo. Taip pat niekas negalvojo ir apie tai, iš kur moksleiviai gaus maistą. Kai šie klausimai birželio 19 d. buvo patiekti Respublikinės Lietuvos Darbo Atsargų Valdybos valdytojo pavaduotojui Moisiejevui, prašant konkrečiai atsakyti, "draugas" pavaduotojas pasikrapštė paausį, pagalvojo, o paskum pareiškė, kol bendrabučiai bus įrengti, moksleivius galima bus apgyvendinti ant šiaudų tuščiuose fabrikų sandėliuose, o maitinti juos galima bus kurį laiką iš karinių lauko virtuvių.

Netenka abejoti, kad šis Moisiejevo sudarytas FGA mok. moksleivių aprūpinimo planas būtų buvęs įvykdytas. Taip pat netenka abejoti, kad žadėtų bendrabučių ir valgyklų įrengimas būtų dar gerokai užtrukęs. Tuo būdu 6.900 jaunuolių būtų buvę priversti gyventi ant šiaudų tuščiuose fabrikų sandėliuose ir maitintis iš karinių lauko virtuvių, gal būt, net visus šešis mėnesius. Tačiau šis planas nebebuvo spėtas įvykdyti. Birželio 22 d. buvo suduotas pirmas smūgis bolševikinei santvarkai. Tuo pačiu laiku kartu su kitais bolševikiniais darbuotojais išsinešdino ir FGA mokyklų organizatoriai, o FGA ir AG mokyklų organizavimas Lietuvoje liko tik kaip charakteringas bolševikinės netvarkos pavyzdys, arba klastingos priemonės savo užmaskuotiems tikslams siekti.

CHARAKTERINGOS NUOTRUPOS

BOLŠEVIKINĖ ŽEMĖS MATAVIMO KOMEDIJA

Bolševikinė žemės reforma reiškė žemės nuosavybės panaikinimą, atėmimą žemės iš ūkininkų, turėjusių per 30 ha, ir išdalinimą jos mažažemiams ir bežemiams. Taip oficialiai buvo deklaruotas žemės reformos tikslas ir turinys, taip jį buvo supratę liaudies vyriausybės ministeriai, o vėliau komisarai, taip ją vaizdavosi ir mūsų piliečiai, mažai suprantą bolševikinę santvarką, režimą, jos tikslus ir taktiką. Tik iš anksto žinančiam bolševikinę santvarką buvo aišku, kad ši žemės reforma bus viena tų komedijų, kuriomis bolševikai 23 metus vargino rusų tautą.

Žemės reformos planuotoju ir vykdymo vadovu buvo Maskvos įgaliotas Pozdniakovas. Jis turėjo paruošti dirvą būsimajam Lietuvos žemės ūkio sukolektyvinimui. O norint pereiti iš individualinio ūkio į kolektyvinį ūkį, reikėjo patį ūkį sugriauti ir ūkininkus suproletarinti.

Skelbdamiesi proletariato valios vykdytojais, bolševikai turėjo pažadėti jam visokių gėrybių, jį išaukštinti, tariamai suteikti jam pirmaujantį vaidmenį, kad tik bolševikiškai nuteiktų ir sukeltų neapykantą ūkininkui — buožei. Bolševikai puikiai žinojo, kad mūsų kaimo vargingieji taip pat yra įgimti individualistai — nuosavybės gerbėjai, todėl iš karto negalėjo jiems siūlyti kolektyvinio žemės naudojimo, o turėjo pažadėti individualinį naudojimą.

Reikėjo surasti tuos kaimo varginguosius bežemius ir mažažemius, kurie sutiktų siūlomą žemę imti. Norinčių negalėjo perdaug atsirasti, nes bolševikinė politika ne vieną jau pradžioj privertė pagalvoti. Norėdami įsiteikti darbininkams, bolševikai pasiskubino pakelti jiems atlyginimą. Todėl žemės ūkio darbininkai pradėjo bėgti iš kaimo į miestą ir ieškoti kito darbo, kuris viliojo darbo valandų ribotumu. Mažažemis

nujautė, kad, gavęs gabalėlį ūkininko žemes, laikinai padidins nedidelį savo žemės sklypelį, bet vėliau kolchozas paglemš suardytą ūkininko ūkį, ir jo žemės sklypelį. Be to, tiek bežemis, tiek mažažemis netikėjo, kad bolševikai ilgai viešpataus. Nujausdami kaimo nuotaikas, žemės ref. komedijos rengėjai ilgai laužė galvas, kaip sumobilizuoti kandidatus žemei gauti. Centre buvo suorganizuota — vyriausioji, apskrityse — apskričių ir valsčiuose — valsčių žemės ūkio komisijos. Šios komisijos ir buvo svarbiausi žemės reformos komedijos aktoriai. Todėl komisijos pirmininkais pirmiausia buvo paskirti atsibastėliai bolševikai, vietos bolševikuojantieji rusai arba prisiplakėliai. Tik kur tokių nebuvo, teko paskirti ir padoresnius žmones, bet juos kontroliavo iš centro siunčiami instruktoriai — bolševikai. Pagaliau, propaganda, agitacija, pažadais, viliojimais ir raginimais buvo sumobilizuota apie 200.000 kandidatų žemei gauti, bet, patikrinus žemės išteklius, pasirodė, kad persistengta, nes žemės tegalėjo užtekti tik % sumobilizuotų kandidatų. Tada prasidėjo kandidatų sijojimas. Vėl teko daugelį proletarų subuožinti. Vėl prasidėjo agitacija, įskundimai, šmeižtai, kiršinimai. Po to jau pasiliko reikiamas kandidatų skaičius ir dabar galėjo prasidėti antras žemės reformos komedijos veiksmas, būtent, žemės matavimas bei žemės suskaldymas sklypais, šiam antrajam veiksmui pavaizduoti ir skiriamas šis rašinėlis.

Į žemės fondą buvo paimta apie 600.000 ha. Tą plotą reikėjo paskirstyti daugiau kaip 72.000 kandidatų ir valdžios įstaigų. Taip pat reikėjo apmatuoti ir savininkams paliekamą 30 ha žemės normą. Tai irgi sudarė apie 25.000 ūkių su 630.000 ha plotu. Kadangi ne visur naujakuriams buvo galima duoti žemės viename sklype, tai tų sklypų turėjo būti ne mažiau kaip 80.000. Tuo būdu bolševikams kilo problema, kaip per vieną mėnesį 1.240.000 ha žemės plotą suskaldyti į 100.000 sklypų. Paėmę buvusios žemės reformos statistiką, jie rado, kad matininkas per dieną gali sudaryti vieną sklypą. Kadangi matininkų buvo tik 280, tai vietoje

mėnesio, sklypus tektų sudarinėti apie pusantrų metų. Pradėta ieškoti priemonių parceliacijai pagreitinti. Matininkams buvo patarta darbus vykdyti stachanoviškai, t. y. taip, kad kiekvienas atliktų ne 100%, bet 200%. Bet ir šiuo atveju būtų reikėję maždaug 8 mėnesių. Beieškant kitų priemonių, vienas rusas supainiojo matininką su amatininku ir dėl to kilo originali mintis: matininkais galį būti kitų profesijų žmonės. Todėl buvo paskelbta matininkams gimiringų profesijų asmenų mobilizacija. Miškininkai, agronomai, mokytojai, studentai, mokiniai ir šiaip asmenys, dirbę prie matininkų, dabar buvo padaromi matininkais. Tokiu būdu sutelkus apie 450 asmenų, tik dabar buvo pastebėta, kad trūksta matavimo įrankių. Prasidėjo tų įrankių rinkimas. Supirkinėjo viską, pradedant moderniais universaliniais teodolitais ir baigiant 18 šimtmečio muziejinėmis astroliabijomis. Bet jų tesurado tik tiek, kad galima buvo aprūpinti ne daugiau, kaip 10% visų sumobilizuotų matuotojų. Tada nusprendė, kad teodolitai ne būtinai reikalingi, kad galima apsieiti vien su matavimo juosta. Pradėjo rinkti juostas. Surinko matavimo juostas, pradedant precizinėmis ir baigiant senomis matavimo grandinėmis. Bet jų teužteko 20% sumobilizuotųjų. Trūkumą papildė gyvulių rišamomis grandinėmis bei virvėmis.

Atrodė, kad viskas jau tvarkoje, bet dalyvavę posėdžiuose geodezijos specialistai negalėjo sukombinuoti, kokius matavimo metodus teks vartoti. Mišrus matuotojų kadras, kuriame buvo ir inžinieriai ir pusiau raštingas žmogus, sunkino matavimo būdų nurodymą. Nors rusai reikalavo vartoti geodezinius metodus, taikomus mažiau kultūringose Europos kraštuose, kaip Tarybų Rusija, bet geodezininkai išsiderėjo tam tikrų nukrypimų — inžinierius ir matininkas galėjo nukrypti į praktiškus matavimo metodus, o matininkas — gizelis į mokslišku metodus, kad tik gautasis vidurkis būtų artimas matavimo renesansui.

Atrodė, kad matavimams viskas parengta, belieka tik darbą pradėti, bet rusai susigriebė dėl skylpų

formos. Mūsų geodezininkai siūle skritulinę sklypo formą, arba kvadratą, arba, blogiausiu atveju, kiek pailgą keturkampį su sodyba kiekvieno sklypo vidudyje, kad galima būtų pro langą patogiai stebėti sklypo sienas. Bet rusai įtikinėjo, kad tokioje sodyboje liūdna gyventi, kad daug patogesnis yra pailgas, lyg dešra, sklypas su grupinėmis sodybomis centre, į kurį sueitų visų "dešrų" galai. Grupėmis gyvenant būtų galima ir "mojavas" ir "rožanžavas" giedoti. Ir lietuviška daina iš grupinių sodybų garsiau skambėtų. Geodezininkai nusileido, ir buvo nutarta sklypus projektuoti grupėmis paliai ūkininko sodybą.

Taip viskas buvo sutarta, išsiaiškinta, ir matuotojai, internacionalo išlydėti, išvyko į kaimus žemės matuoti, sklypų naujakuriams parengti. Matavimo metodai buvo aptarti tik vyriausioje žemės ūkio komisijoje, bet matuotojams jų niekas nepaskelbė. Jiems buvo pasakyta, kad visas instrukcijas jie gaus iš valsčiaus žemės ūkio komisijos pirmininko. Matininkai tų instrukcijų negavo ir, abejodami, pradėjo klausinėti, kaip reikia kampus matuoti — gradusais ar minutėmis. Vienas matininko gizelis, lig šiol visai negirdėjęs, kad kampai gradusais skaičiuojami bei matuojami, pamanė, kad jo šefas nori "valstybinės" ir paruošė užkandžių stalą. Pirmininkui tai patiko ir prasidėjo gradusinis matavimas. Matininkai tarėsi dėl matavimo būdų, rašė raštus savo viršininkams. Vadovai juto, kad parceliacijos pradžia nesklandi, kombinavo, kaip čia ji būtų pagreitinta, klausinėjo valsčiaus žemės komisijos pirmininkus. Iš kai kurių pirmininkų buvo gauta pranešimų, kad gizelis už matininką veiklesnis, kad jis po laukus be reikalo nelaksto, dirba namuose, matuoja gradusus, tik trūksta plano. Buvo susigriebta, kad matininkams neįteikti žemės planai. Planus išsiuntus, buvo įsakyta teodolitą išimti iš apyvartos ir padėti į archyvą, o naudotis precizine arba paprasta juosta, grandine arba virve. Apsidžiaugė matininkai, kad darbas palengvės, kad tik tokiu būdu matuodami jie gal ir galės išpildyti 200% darbų plano. Centro va-

dovai taip pat džiaugėsi suradę būdą parceliacijai pagreitinti ir įsakė valsčių komisijų pirmininkams, kad jie matininkams visokeriopai padėtų. Pirmininkai, vadovaudamiesi dėsniu "vlast na miestach", tą reikalą suprato savotiškai. Jie pasijuto ypač galinga vietos valdžia esą po to, kai teodolitas buvo išimtas iš apyvartos, nes juosta ar virvė jiems buvo visai suprantamas įrankis. Tad jie ir įsakė, kad matininkai be jų žinios arba be partkomo ar vaikomo dalyvavimo juostos ar virvės netrauktų, nes dėl to galinti įvykti kontrrevoliucija ar koks sabotažas. Vadinasi, matininko darbas buvo vietos valdžios kontroliuojamas. Matininkai traukė juostą tiesiai, bet valdžios atstovams, po naktinių gradusinių matavimų, atrodė, kad juosta gula įkypiai, todėl matininkas juostą "tiesino" pagal vietos valdžios atstovų nurodymus. Be to, ir valdžios atstovo nediriguojamas, matininkas dažnai apsirikdavo, nes mažai teturėdavo poilsio. Vietos komisijos pirmininkai, remdami valstybės iždą, naktimis traukdavo baltakę, todėl jie pavydėjo matininkui miego. Jie įsakė matininkams arba su jais drauge naktimis posėdžiauti prie stikliuko, arba, ko jie patys nemėgo, kiaurą naktį imti iš spintos naujakurių prašymus, žiniaraščius ir kitus raštus ir juos dėlioti ant stalo.

Prie tokių darbo sąlygų ir geras matininkas darė nemaža klaidų. Matuojant sklypus, vieną kartą atsitiko, kad komisijos pirmininkui vietoje kuolo pasivaideno du kuolai. Matininkas ėmė neigti, pirmininkas nenusileisti — susiginčijo. Gal bolševikinė to pirmininko uoslė užuodė "sabotažą", o gal tai buvo tik pripuolamas atsitikimas, bet pirmininkas iššaukė iš centro revizorių, kuris, patikrinęs, rado, kad vienoje linijoje trūksta dviejų juostų. Matininkas buvo apšauktas liaudies priešu ir sabotažninku ir tik per plauką išvengė kalėjimo. Jis pasiteisino, esąs kaimo siuvėjo sūnus, mokąs matuoti tik drobiniu drabužiams matuoti metreliu, žemės matuoti buvo ne tai įprašytas, ne tai prievarta išvarytas, ir, pirmą kartą bevartodamas plieninę

juostą, nesusiorientavęs, kaip šiuo įrankiu reikia matuoti.

Šis iš pirmo žvilgsnio nereikšmingas įvykis, kuris matavimo istorijoje galėjo būti nepastebėtas, vis dėlto bolševikines reformos matavimuose turėjo labai didelės reikšmės. Jau bėgo trečias mėnuo, o tebuvo sudaryta tik apie pusė reikiamo skaičiaus sklypų. Maskva oficialiai skelbė, kad kolchozų Lietuvoje nebus, bet konfidencialiai per savo atstovą, žemės reformos komedijos režisierių Pozdniakovą, ragino greičiau baigti su Lietuvos ūkininkais. Pozdniakovas įsakė visomis išgalėmis pagreitinti žemės reformą. Beieškant matavimo pagreitinimo priemonių, Pozdniakovo padėjėjams prisistatė jau minėtas revizorius, ir, papasakojęs apie aną matininką "sabotažninką", pasiūlė: išimti iš apyvartos juostas ir įvesti vien žingsniu matavimą, kuris užkirsiąs kelią panašiems atsitikimams. Tas pasiūlymas buvo priimtas. Matavimo juostų, grandinių ir virvių nusikratę, matininkai sukruto matuoti naujais būdais. Sklypai dygo, kaip grybai po lietaus.

Bežemiai ir mažažemiai, kurie sklypus jau buvo gavę, nesulaukdami paramos, pajuto, kad tie sklypai bus kolchozinis saitas ir pradėjo nuo žemės atsisakinėti. Kai ta žinia pasiekė Kauną, vyriausias reformos režisierius išsigando, kad naujakuriai nepradėtų masiškai bėgti, sušaukė bolševikų sinedrioną apsvarstyti priemones, kurios dar labiau pagreitintų matavimo darbus. Kitokių matavimo būdų nebesuradę, paliko žingsnių matavimą, tik patarė kiek pailginti žingsnį ir pavartoti tą veiksnį, kuris Tarybų Rusijoje padeda įvykdyti darbų planus ligi 500%, būtent, paskelbti matavimo soclenktynes, o laimėtojams stachanoviečiams ir spartuoliams pažadėti dideles premijas. Ruduo buvo jau visai čia pat, prasidėjo darganos. Matininkai, kurie bežingsniuodami jau buvo suplėšę savo batus, tikėdamiesi gauti premijomis batus arba apsiaustus, soclenktynėmis apsidžiaugė. Valsčiaus komisijų pirmininkai, vyresnieji soclenktynių vadovai, tikėdamiesi gauti nemokamą kelionę į socialistinę sostinę, suta-

rė su matininkais, kad gerai būtų bematuojant ne tik žingsnius prailginti, bet ir juos sudažninti. Tokiu būdu per matavimo soclenktynes buvo išrastas tobuliausias ir greičiausias matavimo būdas — matuoti žemę bėgant. Šis būdas yra visiškai analogiškas planimetriniam plotų skaičiavimui plane, pagal kurį, apibrėžus sklypo figūrą ir sudauginus rutuliuko apsisukimų skaičių iš tam tikro koeficiento, gaunamas žemės plotas. Todėl galima sakyti, kad jis ir moksliškai pagrįstas. Vėliau, kiek teko girdėti, Tarybų Rusijoje buvo užpatentuotas ir vartojamas, žinoma, lietuviui matininkui aktoriaus teisė nebuvo pripažinta, bet jis džiaugėsi, kad pasisekė rusą apgauti ir dar premiją gauti. Rusas bolševikas iš kitos pusės irgi buvo patenkintas, kad vietoje užsibrėžto vieno mėnesio darbas buvo atliktas per 3 mėnesius, vadinasi, darbų planas buvo įvykdytas 300%. Taip lietuviai suprato rusus, rusai suprato lietuvius, bet visi apsimetė, kad tai buvo ne komedija, o visiškai rimtas darbas ir jau buvo besireigią pabaigtuves švęsti. Bet tą komediją visiškai suvirškino naujakuris ir pradėjo masiškai palikti sklypus ir bėgti į miestą arba pas ūkininkus.

Mūsų komisarai, pamatę, kad naujakurio tokiomis komedijomis už nosies vedžioti negalima ir, bijodami, kad visi nuo žemės nepabėgtų, patarė rusams su kolchozais nebelaukti, o tuojau įsakyti visiems ūkininkams ir naujakuriams jungtis į kolchozus. Rusai, laikydamiesi Stalino konstitucijos "teisingumo" ir "neprievartavimo" ir čia patarė prievarta į kolchozus nevaryti, o kad naujakuriai pasiliktų prie žemės, liepė įspėti, kad naujakurys, kuris apleis jam duotą žemės sklypą, labai greitai gaus 3 kv. metrus žemės, nes, apleidęs žemę, niekur kitur darbo negaus. Naujakurys suprato, kad net kolchoze dirbdamas, visvien duonos neturės ir susilauks tokio pat likimo, nepabūgo įspėjimo ir atsisakinėjo nuo žemės.

Bolševikams taip ir nepasisekė galutinai suproletarinti ūkininkų, nepasisekė sukiršinti kumečių ir mažažemių, tuo pačiu nepasisekė ir visa "didžioji" bolše-

vikinė žemes reforma. Bet ir po tos komedijos rusai dar tvirtino, kad į kolchozus lietuvių varu nevarys, nes tai draudžia tobuliausioji pasaulyje Stalino konstitucija. Bet išeitis visvien buvo surasta. 30 ha normoje buožei neturėjo būti palikta geresnes žemės, už naujakuriui duotą sklypą. Bet to atlikti fiziškai nebuvo galima, nes pirmą kartą vykdant reformą, buvo patarta visų ūkininkų iš sodybos neišvaryti, o sodybose esą sodai ir daržai visuomet yra geresnės žemės, negu už sodybos ribų. Todėl vėliau buvo įsakyta žemės reformą "pataisyti" taip, kad ūkininkas gautų tik blogesnę žemę. Tuo žygiu bolševikai vylėsi atgauti kaimo varguomenės pasitikėjimą, o ūkininkus priversti iš ūkių pabėgti. Pavasarį matuotojai vėl išvažiavo į kaimus matavimo "netikslumus atitaisyti". Darkė ūkininkų sklypus, kaip išmanė: kur pelkelė, kur smėlelis, kur lomelė — ten ūkininkas turi imti. Bet ūkininkas neišsigando. Jis pareiškė, kad parodys, kaip reikia ūkininkauti ir blogiausioje žemėje, kad tik nebūtų varomas į kolchozą. Bolševikai suprato, kad lietuvio ūkininko nei duoklėmis nei žemės darkymu į kolchozus suvaryti negalima. Todėl ir nutarė, kad reikia mūsų ūkininkus išvežti į "socialistinį rojų", kad jie ten išmoktų kolchozuose gyventi. Keliolika tūkstančių lietuvių jie suskubo išvežti į tolimą Sibirą ir Kazachstaną.

Z. *Bačelis*

KAM REIKIA TOKS TOKĮ MULKINTI

1940 m. gruodžio 3 d. "Valstiečių laikraščio" 28 nr. buvo įdėtas prekybos liaudies komisaro **M. Gregorausko** straipsnis **"Veidu į vartotoją".** Dėl to straipsnio labai pasipiktino darbo žmonės. Vienas jų, **Kazys Gražutis,** smarkiai atsikirto komisarui laišku. Tas laiškas adresuotas pačiam M. Gregorauskui ir rastas jo bylose (nedeg. spintoje). Laiškas datuotas **1941. I. 26.**

Kaip labai būdingą ir įdomų tą laišką čia dedame ištisai. Tačiau, kad tame laiške iškeliami dalykai ir daromi priekaištai būtų suprantami, pravartu susipažinti ir su pačiu straipsniu. Straipsnis gana ilgas, ištisai neįmanoma dėti, todėl duosime tik tas jo vietas, kurios turi ryšio su kalbamuoju laišku.

Straipsnis perdėm gana patetiškas. Jame daug optimizmo, dėl įsijungimo į Sovietų Sąjungą. Pradedama taip:

"Š. m. lapkričio mėn. 23 d. Liaudies Komisarų Taryba padarė eilę istorinių nutarimų, kuriais jaunoji Socialistinė Tarybų Respublika galutinai Įsijungia į visos Tarybų Socalistinių Respublikų S-gos ūkinį gyvenimą. Tarpe kitų nutarimų, kartu su įvedimu LTSR teritorijoje greta lito tarybinės valiutos, pirmą kartą Lietuvoje — nustatytos vienodos ir tvirtos kainos pagrindinėms prekėms. Tai nepaprastos reikšmės dalykas. Jei kapitalistinėj Lietuvoje vartotojas buvo paliktas pats sau, jei kiekvienas pirklys, kiek išgalėjo, tiek ėmė už prekes, tai mūsų socialistinėj respublikoje atsistojama veidu į vartotoją ir rūpinamasi juo".

Toliau piešia vaizdą, kas buvo ir kas laukia vartotoją:

"Liaudies priešai skleidžia gandus, esą pritruksime svarbiausių prekių. Tai šlykščiausias melas. Nežiūrint to, kad nuo pat birželio mėnesio buržuaziniai ir pasiduodą panikai sluoksniai atakuoja krautuves, sudarydami sau atsargas keleriems metams, nežiūrint to, kad prekių apyvarta padidėjo apie 10 kartų — prekių mes turime ir vis didesnius kiekius leidžiame jų į rinką. O tai yra dėl to, kad mūsų pramonė dirba pilnu tempu, kad nuolat gauname didžiulius kiekius prekių iš sąjunginių respublikų. Taip antai, 1939 m. mūsų tekstilės fabrikai iš viso pagamino apie 1.400.000 m vilnonių audinių, tuo tarpu per š. m. paskutinį ketvirtį 500.000 m, avalynės per visus 1939 m. mūsų fabrikai pagamino apie 400.000 porų ir gavome iš užsienio apie 250.000 porų, tuo tarpu vien per š. m. IV ketvirtį avalynės fabrikai pagamina 200.000 porų ir 300.000 porų gauname (įdomu kas yra matęs tą avalynę? — *aut.)* iš TSRS (3 vagonai jau gauti Kauno stotyje). Kaliošų ir kitos gumos avalynės 1939 m. pagaminta apie 800.000 porų, tuo tarpu vien per š. m. IV ketvirtį 350.000 ir iš TSRS gauname 200.000 porų. Medvilnės audinių šiais metais iš kitų sąjunginių respublikų gauname 3.400.000 m (6 vagonai jau atėjo, visa likusi pakeliui). Maisto produktų mums niekad neteko įsivežti ir jų mums negali pritrūkti. Be to, nors mums netrūksta, jau iš broliškų sąjunginių respublikų gavome 15.000 tonų javų ir šiomis dienomis gauname dar 25.000 tonų".

štai kokios džiuginančios perspektyvos. Tiesiog gyvenk ir norėk. Tas pats ir su kainomis — viskas patogu ir malonu.

"Dar keli žodžiai apie kainas. Socialistinėj valstybėj kainos susidaro visai kitais pagrindais, negu kapitalistinėje santvarkoje. Šiuo metu, kai kapitalistinėse valstybėse masinio vartojimo prekėmis kainos esti palyginti aukštos, o buržuazinių sluoksnių vartojamoms prekėms palyginti žemos, socialistinėje valstybėje, kurioje kainos nustatomos priešingai, — darbininkų ir valstiečių plačiai vartojamoms prekėms jos yra palyginti daug žemesnės, negu buržuazinių sluoksnių vartojamoms prekėms. Taip antai, daugiausia vartojamos darbininkų ir valstiečių, t. y. 90% mūsų krašto gyventojų, medžiagos yra medvilniniai ir lininiai audiniai. Medvilninėms ir lininėms medžiagoms kainos pas mus buvo palyginti aukštos. Pvz., rankšluosčiams drobė kainavo 4,20 Lt, nustatyta rublių — 3,30; lininė drobė kainavo 15,45 Lt, dabar rublių — 11,50; maišams medžiaga 6,25 Lt, dabar rublių — 5. Kai dėl vilnonių audinių, pastebimas toks pat reiškinys. Vartojamosios darbininkų ir valstiečių medžiagos pas mus buvo palyginti brangios, o medžiagos, kurias pirkdavo tik pasiturintieji sluoksniai, palyginti nebrangios. Visai eilei darbo žmonių vartojamų pagrindinių prekių kainos teko sumažinti, o įvežamoms iš kapitalistinių kraštų prekėms, kol kas palikti tas pačias kainas, nors jos prašoka TSRS kainas".

Ir viso to paskutinis akordas:

"Tai vis dideli uždaviniai. Mes juos atliksime įsijungę į visą TSRS sistemą, nes mums vadovauja kovose išbandyta Komunistų Partija ir drg. Stalinas".

Dabar pasiklausykime to aido, kuris atsiliepė iš žemės, iš pačios tikrovės:

"Gerasis mūsų drauge, suradus straipsnį Jūsų parašytą užvardinimas "Veidu į vartotoją", gerasis mūsų drauge, labai mes dėkingi dėl jūsų rašto ir malonu mums klausytis, ką Jūs rašot, bet kad taip nėra. Nemanyk, kad čia atsakymą duoda koks buržujis nuskriaustas, ne, drauge, tikras darbo žmogus, tikras darbininkas noriu čia Jums pasiskųsti. Dėl jūsų gerovių ne vieną sykį skaičiau Jūsų straipsnius, bet vieną sykį išdrįsau Jums atsakymą duoti. Aš nežinau, gal buvai taip pat darbininkas, juk gyvenai ir anais laikais, tai viską gerai žinai, kaip buvo ir kaip gyvenom darbininkai. O gal tik draugui taip reikia rašyti, gal lengvesnį pragyvenimą gauni, gal dėl to ir rašai, bet dėl Jūsų rašto kiekvienas tik piktinsis. Kam reikia darbininkus mulkinti?

Mums rodos, kad praėjo tie laikai, rodos, reikia mums priprasti, kaip yra. Pagyvenom 20 metų gerai, pagyvensim ir blogai, nereikia toks tokį mulkinti. Ėjo ar darbininkas ar dvarininkas ar samdinys apsirėdęs, kaip didžiausias ponas, o dabar jau matyti kaip bus, kada darbininkas nebegalės nešioti nei bostono nei angliškų kostiumų, nei pusvilnonių, nes iškėlėt tokias kainas,

kad darbininkui reikia tik nešioti prastą kortą ir už tą reikės dirbti mėnesį. O vizitinės ar bostono eilutės tai nei per 5 metus nebeįsigyvens, tai vot kas lieka darbininkui ir kaip gera gyventi. O apie apavą, kai prisimeni, kad anksčiau buvo bateliai puikiausi 20 litų, o dabar jau tie bateliai 80 rublių. Geriausi čebatai buvo 35 litai, o dabar 150 rublių, tai darbininkams labai gerai, jūs sakot. Kad anksčiau buvo buržuazinės medžiagos labai pigios, o darbininkų labai aukštos, tai darbininkai galėjo buržuazines nešioti, kam jam darbininkų nešioti. Tai čia ant Jūsų aiškinimo atsakymai, kam reikia toks tokį mulkinti.

Dabar darbininkas nieko negalės nešioti nei geriau pavalgyti. Anksčiau darbininkas uždirbdavo 6,5 litus ir būdavo daug geriau, negu dabar uždirbti 10 ir 12 rublių. Dačkos metras buvo anksčiau 80 centų, tai jis gavo už 8 litus — 10 metrų, o dabar gauna 2 metrus. Anksčiau pusvilnoniai, tie pilki, buvo po 3,50 centų, o dabar po 25 rublius. Jau apie manufaktūros pigumą nėra kaip nei aprašyti, kaip buvo gerai darbininkams gyventi.

O dabar apie maistą. Ar teisingai, draugai, darot dėl darbininkų, kad yra tokių darbininkų, kurie dirba, o nėra ko valgyti. Būdavo prieš penkis mėnesius viskas lūžo krautuvėj, o dabar tuščios, dar ir reikia eilėj stovėti, kaulus laužyti, o įsilaužęs įeini ir nusigąsti — vakar buvo po 3 rublius, o šiandien po 5. Kasdien kyla kainos. Ar tai pagerinot darbininkams? Kainų negalit nustatyti, kad nekiltų kasdien, sviestas buvo anksčiau 2 litai, o dabar 10, mėsa buvo 40 centų, o dabar 4 rubliai, miltai buvo 35—50 centų, o dabar 90 ir 130 kilogramui. Cukrus buvo 90 centų, o dabar 2,80 centų. Tai darbininkui labai gerai. Jau darbininkas sviesto nebevalgys nei pyragų. Yra tokių, kurie verkia ir ašarų nerodo prisiminus anuos laikus.

Nėra darbininkui laisvės nei teisybės. Jeigu darbininkų valdžia, tai reikia darbininkus palaikyti. Tada darbininkų laisvė ir teisybė bus, kai į grabą įdės ir žemėmis užpils. Nors Jūs visi Dievo nepripažįstat, bet pas jį teisybė tikra. Darbininkų valdžia, o dvaruose pastatyti komisarai. Ar draugas Stalinas tą žino, kad darbo žmonėms tie komisarai tik dar skuros nelupa ir jos neparduoda. Anksčiau ponai taip nedarydavo, kaip dabar darbininkas darbininkui dirba. Kaip šuva pasiutęs puola ant kraujo, taip komisaras ant darbininko. Vot, gerasis drauge, kokia darbininko laisvė: eis greitai nuogas, basas, alkanas ir dar iškapotas, nes jis nežinos, kur ir kam pasiskųsti. Tai čia visą tiesą surašom, Jums pasiskųsdami. Ar jie teisingai žemes dalino? Kas buvo išrinktas į kandidatus, turėjo giminių, tie visi aprūpinti buvo, arba į gurklį įpylė, tai tas gavo žemę, o daug tokių, kuriems reikėjo duoti, tie negavo ir net prašymų nerašė. Sako, tu amatininkas, sako, tavo šeima maža, tau nereikia ir gali badu mirti. Dabar amatininkams mažuose miestukuose visai bloga gyventi. Yra tokių, kurie jau norėtų numirti, nes jų darbas nelabai pabrango, o pragyvenimas ir apsivilkimas 10 kartų pabrangęs. Jūs gerai galite suprasti, kad provincijose nėra fabrikų nei nuolatinio darbo, tai kaip tam biednam gyventi, kur jam pasidėti, kada jis nieko netu-

ri, o toks brangus pragyvenimas, kada biednas žmogus jau nebegali pieno litro nusipirkti, kada jis kainoja 75 centai, kur anksčiau kainojo 15 arba 20 centų. Tai kas jam valgyti ir kaip džiaugtis ta laisve. Mums rodos, kad čia draugas Stalinas nežino tos tvarkos, kad žmogus žmogų ėda, kaip žuvis žuvį. Ar draugas Stalinas iš mūsų tikėjimą atima, ar jis mums liepia mūsų Kristų išmesti iš savo namų. Ne, jis neliepia ir to nežino. Juk ir jis gimė iš motinos ir su tikėjimu. Čia dirba mūsų bedieviai, niekina mūsų Dievą. Mes priešingai neiname, kas reikia, tai reikia. Žinoma, karas aplink, turi būti brangiau, bet ne po 10 kartų iškelti ir dar darbininkus mulkinti, kad anksčiau buvo blogiau. Ne, draugei, nemeluok, anksčiau darbininkams 100, tūkstantį kartų buvo geriau ir tvarka buvo geresnė. Toks tokio nemulkino. Visur buvo prieinama, visur buvo pigu, valgėm, kiek norėjom, nešiojom, ką norėjom, nieks kaulų nelaužė, po kelias dienas negaišo, eilėj nestovėjo. Darbininko visas pelnas buvo ir turtas. Kad pats draugas Stalinas tą žinotų, taip nebūtų. Nepyk, drauge, čia Jums atsakymas nuo darbininkų žmonių". *J .Šedys*

KAIP BOLŠEVIKAI "ĮRENGĖ" TROLEIBUSĄ KAUNE

Vieną gražią pavasario dieną, grįžęs iš Maskvos į Kauną, Valstybinės Plano Komisijos atstovas K. Strimaitis, parvežė iš SSSR valdžios organų nutarimą tuojau įrengti Kaune troleibusą. Tam tikslui Maskva paskyrusi lėšų ir pažadėjusi duoti reikalingos medžiagos.

Ligi tol nieks Kaune nežinojo ir nekalbėjo apie troleibusą. Pasirodė, kad tą projektą pirmasis iškėlęs kadaise gyvenęs Kaune inžinierius Zaslavskis, dabar tarnaująs SSSR Valstybinėje Plano Komisijoje Maskvoje.

LTSR Komisarų Taryba ir komunistų partija labai susižavėjo tokiu Maskvos dosnumu ir, nieko nelaukdamos, 1941 m. balandžio 5 d. nutarimu Nr. 314, patvirtino trolibuso linijos statybos planą. Tuo pačiu nutarimu pavedė Komunalinio Ukio Liaudies Komisariatui kontroliuoti troleibuso linijos statybą ir drauge su Kauno miesto vykdomuoju komitetu iki 1941 m. gegužės 7 dienos paruošti troleibuso susisiekimo linijos Rotušės aikštė—A. Panemunė pilną techninį statybos projektą. Vadinasi, neturėdamos projekto, Ko-

misarų Taryba ir partija nutarė statydinti troleibuso liniją ir net paskyrė darbų kontrolierių. Troleibusas turėjo būti įrengtas ir pradėti veikti dar tų pat 1941 metų pabaigoj.

"Liaudies Ūkyje", 1941 m. Nr. 5 pasirodė straipsnis "Kaune statoma troleibusų susisiekimo linija". To straipsnio autorius, A. Šmulkštys, pažymi, kad buržuaziniais laikais Kauno miesto darbo žmogui susisiekimas sunkiai būdavo prieinamas, kad miesto susisiekimui patobulinti maža kas tebuvę daroma, kad, įsikūrus Tarybų Lietuvai, pradėta iš esmės ir visai realiai spręsti Kauno miesto susisiekimo reikalai, nes ir pati susisiekimo problema žymiai paaštrėjusi. Autobusų keleivių skaičius augte augąs. 1937 m. visi Kauno m. autobusai pervežę 7,254.000 keleivių, 1938 m. 9.436.000, 1939 metais — 12.176.000, 1940 m. 16.209.000 keleivių, o 1941 m. tik per pirmuosius tris mėnesius pervežta net 9.842.208 keleiviai.

Troleibusų linija būsianti 10,3 kilometrų ilgio. Troleibusai — vagonai būsią panašūs į dabartinius autobusus ir turėsią po 50 vietų keleiviams. Troleibusų eksploatacija atseitų 1,5 mil. rublių pigiau, negu autobusų, ir troleibusų įrengimas apsimokėtų per trejus metus.

Sužinoję tokį puikų planą, Kauno gyventojai nepaprastai apsidžiaugė, nes puspadžiai nepaprastai pabrango ir negalima buvo jų gauti, tuo tarpu sovietiška santvarka iš piliečių reikalavo nepaprasto judrumo, dienomis ir naktimis skubėti į darbą, susirinkimus, mitingus, raudonus kampelius ir t.t.

Nuo balandžio 5 d. Valstybinėje Plano Komisijoje prasidėjo begaliniai triukšmingi posėdžiai bei pasitarimai troleibusų projektavimo reikalu. Plano Komisijos nariai ginčijosi su inžinieriais-specialistais, vieni kitus įtikinėdami ir vieni kitiems nenusileisdami, todėl tuose posėdžiuose nieko konkretaus nenutardavo.

Po ilgų pasitarimų ir ginčų pagaliau paaiškėjo, kad mūsų inžinieriai ne tokie jau greiti. Pirmiausia paaiškėjo, kad ir būtų gauta iš SSSR kai kurių medžia-

gų, troleibusas vis tik atseitų apie 4,5 milijonų rublių, tuo tarpu Maskva tai statybai paskyrė tik 1,5 rublių, vadinasi, sąmata nesueina trimis milijonais rublių. Kauno elektros jėgainės atstovas pranešė, kad dabartinė elektros tiekimo jėgainė tokia, kaip ji dabar yra, jokiu būdu negalėsianti troleibusų linijos maitinti; esą, tik planingai praplėtus elektros stotį, būsią galima kalbėti apie troleibuso linijos aprūpinimą elektros energija. Be to, inžinieriai netikėjo, kad SSSR ekstra duos reikalingos medžiagos ir laiku pastatydins apie 30 vagonų, nes daug anksčiau užplanuotos medžiagos bei įrengimai ligi šiol negaunami iš SSSR.

Rodos, tokie aiškūs argumentai turėjo karštuolius nuraminti, bet kur tau! Ne taip jau lengva paneigti partijos ir vyriausybės užsimojimą. Vis tik posėdžiai bei pasitarimai pamažu ėmė nurimti ir pagaliau visai nurimo, nes visi įsitikino, kad užsimojimas yra vienas dalykas, o konkretus įvykdymas — visai kitas dalykas.

Kauno troleibuso planavimas aiškiai parodė bolševikiško darbo metodą ir logiką. Neveltui bolševikai nemėgsta mokslo ir asmens iniciatyvos, nes jų sumanymai ir nepagrįsti nutarimai, kaip muilo burbulai, sudūžta susidūrę su mokslu ir tikrove.

J. Laucevičius

DAR VIENAS SOVIETIŠKO PLANAVIMO PAVYZDYS

Vyriausioj Farmacijos Valdyboj dirbo akinių specialistas Gladšteinas. Netekęs nuosavo biznelio, šis specialistas norėjo dirbti savo specialybės srityje. Susiradęs šalininkų, Gladšteinas įtikino Vyr. Farmacijos Valdybą ir Valstybinę Plano Komisiją, kad naudinga būtų Kaune įsteigti akinių fabriką, kuris aprūpintų akiniais ne tik Lietuvą, bet ir kitas Sovietų Sąjungos respublikas. Tas sumanymas pasiekė Maskvą ir iš ten buvo gautas pritarimas.

Pasitelkęs reikalingų akinių fabriko projektams rengti specialistų, Gladšteinas sėdo prie darbo. Maždaug per du menesius buvo parengtas platus akinių fabriko projektas su pastato brėžiniais, produkcijos galimumais, sąmata, reikalingų mašinų aprašymu ir t.t. Be to, Gladšteinas surankiojo straipsnius iš sovietiškos spaudos apie akinių gamybos pramonę Sovietų Sąjungoje. Pagal tų straipsnių duomenis, Sovietų Sąjungos akinių fabrikai pagamina tik 10% akinių pareikalavimo, vadinasi, 90% gyventojų turi apseiti be akinių, nes importas iš užsienių labai suvaržytas. Projekto paaiškinamajame rašte buvo pabrėžta, kad Sovietų Sąjungoje gaminami akiniai seniai atgyventu pavyzdžiu, tuo tarpu Lietuvoje gaminamieji akiniai prilygsta vakarų Europos naujausiems pavyzdžiams.

Projektas su visais priedais po kiek laiko atsidūrė Maskvoje. Neilgai trukus gauta iš Maskvos žinia, kad projektas galima būtų vykdyti, jeigu LTS Respublika susirastų reikalingas mašinas Sovietų Sąjungos respublikose, nes iš užsienio vežti mašinų — neleidžiama. Be to, Sovietų Sąjunga esanti nusistačiusi leisti plėsti pramonę, jeigu tai pramonei pakaks vietines žaliavos. Mašinų Sovietų Sąjungoje neatsirado, nes ten akiniai gaminami primityvišku būdu, o iš užsienio įvežti — neleidžiama, vadinasi, mašinų reikalas savaime išsisprendė. Žaliavos akinių pramonei Lietuvos Respublikoje nera, o iš Sovietų Sąjungos respublikų arba iš užsienio įvežti irgi neduodamas leidimas.

Nors jau buvo aišku, kad akinių fabriko Kaune nebus, vis tik Sovietų Sąjungos atitinkami organai pasiūlė siųsti į Rusiją nors porą žmonių akinių gaminimo amato pramokti. Negalima buvo suprasti, kam tie specialistai reikalingi, jeigu fabriko nebus.

Pagaliau, buvo gautas iš Maskvos nurodymas, kad jeigu ir bus statomas naujas akinių fabrikas, tai ne Kaune, o Maskvoje arba kur nors šalia Maskvos.

Nors Liudas Gira mitinguose tvirtino, kad "dabar mūsų tėvyne nuo Palangos ligi Vladivostoko", bet rusai kiek kitaip galvojo.

A. Žemaitis

TURINYS

pusl.

Įžangos žodis **3**

Dažniau knygoje vartojamų sutrumpinimų žodynėlis **4**

Lietuvos įjungimas į SSSR—Maskvos diktatas,
Dr. A. Garmus **5**

Masinis lietuvių išvežimas į SSSR, *A. Merkelis* **21**

Mano santykiai su NKVD, *Vysk. Dr. V. Brizgys* **68**

Kaip reiškėsi bolševikų propaganda, *J. Petrėnas* **86**

Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas,
A. Zabitis-Nezabitauskis **106**

Kaip pradžios mokykla pradėjo bolševikinius mokslo metus
Balys Vosylius **143**

Lietuvos ūkio katastrofos pradžia (1940. VI. 15—1940. VIII. 25), *Albertas Tarulis* **174**

Prekybos nacionalizacija, *Petras Budrys* **256**

Lietuvos kariuomenės tragedija, *gen. Stasys Raštikis* **284**

Atsiminimai iš 9 p. d. L. k. Vytenio gyvenimo,
jaun. ltn. Trečiokas **366**

Karo muziejaus vargai, P. *Šeštakauskas* **385**

Kaip bolševikai vertė mūsų rašytojus rašyti, *P. Andriušis* **394**

Maskvos kalėjimuose, *Silvestras Leonas* **404**

Bolševikinis kvalifikuotų darbininkų rengimas, *K. Morkelis* **412**

Bolševikinė žemės matavimo komedija, Z. *Bačelis* **422**

Kam reikia toks tokį mulkinti, *J. Šedys* **429**

Kaip bolševikai "įrengė" troleibusą Kaune, *J. Laucevičius* **433**

Dar vienas sovietiško planavimo pavyzdys, *A. Žemaitis* **435**